

e-ISSN: 2822 - 3136

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl University

SBED

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

2022

**Uluslararası
Hakemli Dergi**
*International
Refereed Journal*

Sayı/Issue: 55
Yıl/Year: 2022

55

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

*Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute*

e-ISSN: 2822 - 3136

Yıl/Year: 2022 Sayı/Issue: 55

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
uluslararası hakemli bir dergidir.

Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute
is an international refereed journal.

Kapsam / Scope: Sosyal Bilimler / Social Sciences

Periyot / Period: Yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır.
The journal publishes four issues in a year (March, June, September, December)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe, İngilizce, Arapça, Farsça, Almanca,
Fransızca, ve Rusça / Turkish, English, Arabic, Persian, German, French and Russian

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute
Uses a double-sided blind referee system in which at least two referees serve.

ULAKBİM TR Dizin, MLA (Modern Language Association), ICI (Index Copernicus), SIS (Scientific Indexing Services), MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals), InfoBase İndeks, ROOTINDEXING (Journal Abstracting and Indexing Service), JOURNAL FACTOR, BASE (Bielefeld Academic Search Engine), TEİ (Türk Eğitim İndeksi), İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi), SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır.
The articles in the journal were processed *iThenticate* through program.

T.C.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yayıncı | Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Sahibi | Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına |
On Behalf of Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Editörler | Editors

Doç. Dr./Assoc. Halit YABALAK (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Kemal TEMİZER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Yunus ÖZDURĞUN (Siirt Üniversitesi/University)

Tercüme ve Dil Editörleri | Translation and Language Editors

İngilizce Dil Editörleri | English Language Editors

Doç. Dr./Assoc. Prof. Aydın GÖRMEZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sezen ARSLAN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Fransızca Dil Editörü | French Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Mustafa SOLMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Almanca Dil Editörü | German Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Süleyman ERATALAY (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Rusça Dil Editörü | Russian Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Nükhet ELTUT KALENDER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Arapça Dil Editörü | Arabic Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Üyesi Ramazan ÖZMEN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Farsça Dil Editörü | Persian Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Soner İŞİMTEKİN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr./Prof. Aleksandar KADIJEVIC	Belgrad Üniversitesi/University of Belgrade Sırbistan/Serbia
Prof. Dr./Prof. Alfina SİBGATULLİNA	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Mehmet Şirin ÇIKAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Munjid Mustafa BAHJAT	Uluslararası İslam Üniversitesi/International Islamic University, Malezya/Malaysia
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevic KAYIPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. Timur KOCAOĞLU	Michigan Üniversitesi/Michigan State University ABD/USA
Prof. Dr./Prof. Yakup CİVELEK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Halit YABALAK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Liliana BOŞCAN	Bükreş Üniversitesi/University of Bucharest Romanya/Romania
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tahir ZORKUL	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Teksaş Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Vitaliy POZNAHİREV	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHHAB	Ezher Üniversitesi/University, Mısır/Egypt

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr./Prof. Abdulmenaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Abdülmecit NUREDİN	Uluslararası Vizyon Üniversitesi/International Vision University Makedonya/Macedonia
Pro. Dr./Prof. Bülent Cercis TANRITANIR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Fuat GÜLLÜPINAR	Anadolu Üniversitesi/University Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. İbrahim Moh'd Mahmoud KOFALİ	Ürdün Üniversitesi/Jordan University Ürdün/Jordan
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. M. Akif ARVAS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Mehmet KARATAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi/University,Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Yunus Emre Enstitüsü/Warsaw Yunus Emre Institute, Polonya/Poland
Prof. Dr./Prof. Zeki TAŞTAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Emina BERBIC KOLAR	Osijek JJ Strossmayer Üniversitesi/JJ Strossmayer University in Osijek Hırvatistan/Croatia
Doç. Dr./Assoc. Prof. Murat ÖZTÜRK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Nihada DELIBEGOVIĆ DZANIC	Tuzla Üniversitesi/ University of Tuzla Bosna Hersek/ Bosnia and Herzegovina
Doç. Dr./Assoc. Prof. Oqtay QULİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Azerbaycan/ Azerbaijan
Doç. Dr./Assoc. Prof. Rahmi TEKİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Recep DEMİR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ruhi KONAK	Kastamonu Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Dr. Gordana Rovcanin Premovic	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro

Sekreteryaya | Secretary

Ahmet KÖKLÜ

Murat ÇABAZ

Dizgi ve Tasarım | Design

Kadir BAŞAK / VAN

0546 212 11 16

kadir.basak01@gmail.com

İletişim Bilgileri | Contact Details

e-posta/e-Mail: sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

e-Ağ/Web: <http://www.yyusbedergisi.com> / <http://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed>

Tel /Phone: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24

Faks / Fax: 0432 225 10 52

Adres / Address: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

Yayın Tarihi | Publication Date

31 Mart / March 2022

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ise Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir. Yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Dergiye gönderilen makaleler iade edilmez.Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors and the publication rights belong to the Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute. It can not be reproduced or reproduced in any form, in whole or in part, without the permission of the publisher. Editorial board of the journal is free to publish the articles. Articles submitted to the journal are not returned.Editorial board does not accept any legal liability for articles.

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Hasan ÇİÇEK	Eğitim Sanatı: Pedagojiden Andragojiye <i>The Art of Education: From Pedagogy to Andragogy</i>	10
Keisuke WAKIZAKA Gökçe YILMAZ	Interpreting Relations between Armenian Nationalism, Marxism and the Armenian Apostolic Church <i>Ermeni Milliyetçiliği, Marksizm ve Ermeni Apostolik Kilisesi arasındaki İlişkileri Yorumlamak</i>	24
Hacer ARSLAN KALAY	Reflections of Animal Symbolism on Anatolian Turkish Rugs <i>Hayvan Sembolizminin Anadolu Türk Kilimlerine Yansımaları</i>	40
Elif AKSOY	Kaplumbağa Figürünün Mitolojik Olarak İncelenmesi ve Anadolu Dokumalarında Kullanımı <i>Mythological Analysis of the Tortoise Figure and Its Use in Anatolian Weavings</i>	56
Tahir ZORKUL Mihriban ERDEM	Erdem Arayışında Erdemsizler Ülkesi <i>Search of Virtue in Erdemsizler Ülkesi</i>	73
Ümit KATIRANCI	15. ve 16. Yüzyıllarda Bolu Sancakbeyleri <i>Bolu Sancakbeys in 15th and 16th Centuries</i>	89
Yeşim DEMİR	Çin'in Deniz İpek Yolu Projesi: Gwadar Limanı <i>China's Marine Silk Road Project: Gwadar Port</i>	101
Münife OBUZ	Batılı Seyyahların Gözünden XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Payitaht İstanbul'da Kişisel Temizlik ve Bakım <i>Personal Cleaning and Care in Payitaht Istanbul in the XVI. and XVII. Centuries from the Eyes of Western Travelers</i>	118
Osman DURMAZ Aydın KIZILASLAN Tansel YAZICIOĞLU	Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrencilere İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Science Teachers' Opinions on Students With Special Education</i>	128
Duygu İŞPINAR AKÇAYOĞLU	What Makes an Effective Language Learner? Translation and Interpreting Department Students' Changing Perceptions over a 3-year Period <i>Etkin bir Dil Öğrencisi Nasıl Olur? Mütercim ve Tercümanlık Bölümü Öğrencilerinin Üç Yıllık Dönemdeki Değişen Algıları</i>	147
Gül EKİNCİ	Dijital Teknolojiler, Yapay Zekâ, Girişimcilik ve İnovasyon Yayınları Bibliyometrik Analizi <i>Bibliometric Analysis of Publications on Digital Technologies, Artificial Intelligence, Entrepreneurship and Innovation</i>	163

Mesut DÜZCE	Padovalı Marsilius'da Din-Siyaset İlişkisi <i>The Relationship of Religion and Politics in Marsilius of Padua</i>	189
Mazhar DÜNDAR	İlâhî Hitap - Akıl İlişkisi <i>The Relationship of Divine Inspiration and Wisdom</i>	203
Ali TAŞ Ahmet Yağmur ERSOY Gökhan GÜRLER	Bir Kurumsal Mantık Olarak Türk Tôresi ve Onun Yönetmel Aktörler Üzerindeki Şekillendiriciliği: Kutadgu Bilig Temelinde Bir İnceleme <i>Turkish Tore as an Institutional Logic and Its Forming Effects on Administrative Actors: A Research-Based on Kutadgu Bilig</i>	215
Handan BOYALI Kübra GÜMÜŞ	Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Parlamenter Sistem ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Özelinde Analizi <i>Analysis of the Relationship between Bureaucracy and Politics in the Parliamentary System and the Presidential Government System</i>	232
Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları	<i>Publishing principles and writing rules</i>	255

Arap Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Arabic Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Arkeoloji Alan Editörü / Area Editor of Archeology

Öğr. Gör. /Lec. Salih SOSLU – Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/University

Coğrafya Alan Editörü / Area Editor of Geography

Doç. Dr./Assoc. Prof. Murat YILMAZ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Eğitim Bilimleri Alan Editörü / Area Editor of Education Sciences

Doç. Dr./Assoc. Prof. Hüseyin ARTUN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Felsefe Alan Editörü / Area Editor of Philosophy

Doç. Dr./Assoc. Prof. Eren RIZVANOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Fransız Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of French Language and Literature

Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Gülşen TORUSDAĞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Güzel Sanatlar Alan Editörü / Area Editor of Fine Arts

Doç. Dr./Assoc. Prof. Nergiz KARADAŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İktisat Alan Editörü / Area Editor of Economics

Prof. Dr./Prof. Zafer KANBEROĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İngiliz Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of English Language and Literature

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sezen ARSLAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İşletme Alan Editörü / Area Editor of Management

Dr. Sıddık ATAMAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Alan Editörü / Area Editor of Public Administration and Political Science

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sait EBİNÇ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sanat Tarihi Alan Editörü / Area Editor of Art History

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ercan ÇALIŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sosyoloji Alan Editörü / Area Editor of Sociology

Doç. Dr./Assoc. Prof. Emin Yaşar DEMİRCİ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Turizm Alan Editörü / Area Editor of Tourism

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sedat ŞAHİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Tarih Alan Editörü / Area Editor of History

Dr. / Dr. Cevdet TEKE – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Turkish Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ulaş BİNGÖL – Constantine Emir Abdelkader Üniversitesi/University

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of The This Issue

Prof. Dr./Prof. Abdulselam ARVAS	Çankırı Karatekin Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Alper ÖZMEN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Arda ARIKAN	Akdeniz Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Emin ÇELEBİ	Malatya İnönü Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Songül ÇOLAK	Samsun Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Hüseyin ARTUN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Haluk ALKAN	İstanbul Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Mehmet ÖNAL	İnönü Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Namık Kemal ÖZTÜRK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Nurullah ULUTAŞ	Bitlis Eren Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Özgür Kasım AYDEMİR	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Şenol ÇELİK	Balıkesir Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Recep KARACAKAYA	İstanbul Medeniyet Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ahmet Umut HACİFEVZİOĞLU	Nişantaşı Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Aslı GÖRGÜLÜ ARI	Yıldız Teknik Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ayşegül KARAKELLE	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Celalettin GÜNGÖR	Kırıkkale Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Hacer Nurgül BEGİÇ	İzmir Demokrasi Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ülkü KÜÇÜKKURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Mustafa SÖNMEZ	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Mustafa ÖZDEN	Bartın Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ruhi KONAK	Kastamonu Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tekin AVANER	Jandarma Sahil Güvenlik Akademisi/Academy
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. İlkay Canan OKKALI	Trabzon Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Abdurrahman ÇALIK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ertuğrul ÇAVDAR	Kastamonu Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Emrah YILMAZ	Siirt Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mehmet Akif KAPLAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Dr. Öğr. Üyesi Erkan AFŞAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Dr. Mehmet Galip ZORBA	Akdeniz Üniversitesi/University
Dr. Sinan DEMİRTÜRK	Gazi Üniversitesi/University

Eğitim Sanatı: Pedagojiden Andragojiye The Art of Education: From Pedagogy to Andragogy

Hasan ÇİÇEK*

*Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
Eğitimin Felsefi Sosyal ve Tarihi Temelleri
Anabilim Dalı, Van / Türkiye.
Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty
of Education, Department of Educational
Sciences, Department of Philosophical Social
and Historical Foundations of Education, Van
/ Turkey.
hcicek@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5914-8323

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
07/07/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
01/03/2022
Yayın Tarihi / Date Published:
31/03/2022

Atıf: Çiçek, H. (2022). Eğitim sanatı:
pedagojiden andragojiye. *Van Yüzüncü Yıl
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,
55, 10-23

Citation: Çiçek H. (2022). The art of
education: from pedagogy to andragogy. *Van
Yüzüncü Yıl University the Journal of Social
Sciences Institute*, 55, 10-23

Öz

İnsan ve toplum için eğitimin önemini tarih boyunca insanlık deneyimlemiştir. Bu nedenle birçok düşünür eğitimin önemini ve değerini anlatmak için onu bir sanat olarak ifade eder. Bilindiği gibi, neredeyse evrensel bir düzeyde, pedagoji kavramı eğitim yerine ya da eğitim anlamında kullanılmaktadır. Buna rağmen bu yaklaşımı benimsemeyenler de vardır. Örneğin, yetişkin eğitimi konusunda çok sayıda akademik ve bilimsel çalışmayla tanınan eğitimbilimci Malcolm S. Knowles pedagojiyi, “Çocuklara Öğretme Sanatı ve Bilimi”; andragojiyi de “yetişkinlerin Öğretme Sanatı ve Bilimi” olarak ifade eder. Bu zaviyeden bakınca pedagoji ve andragoji, Kant’ın iki yüz yıl önce dile getirdiği ‘eğitim sanatı’nın iki farklı boyutunu oluşturmaktadır. Bu nedenle iki anlayışı veya anlamı eğitim sanatının farklı düzeyleri olarak görebiliriz. Her halükarda her ikisi de hak ettiği değerinde işlendiğinde sanat haline gelir. Yetişkin eğitimbilimcilere göre, pedagoji ve andragoji olarak farklılaşan eğitim süreci, çocuklar için ayrı yetişkinler için ayrı düşünülmeli, programlanmalı ve uygulanmalıdır. Bireylerin yetişkinlikten önceki eğitim sürecinde pedagojik araştırma ve kuramlar belirleyici olmalı; yetişkinler için ise andragoji devreye girmelidir. Andragojiyi yetişkin eğitimbilimi ve/veya sanatı olarak görebiliriz. Andragoji, yetişkinlerin özelliklerine göre şekillenen bir kuramdır ve kendine özgü işlem öğeleri vardır. Bu çalışmada pedagoji ile andragoji kavramlarına açıklık getirilecek ve andragojinin eğitim sistemi içindeki yeri irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, eğitim sanatı, pedagoji, andragoji, çocuk, yetişkin.

Abstract

Throughout history, humanity has experienced the importance of education for people and society. For this reason, many thinkers express education as art to explain its importance and value of it. As it is known, at an almost universal level, the concept of pedagogy is used instead of education or in the sense of education. However, some do not adopt this approach. For example, educational scientist Malcolm S. Knowles, known for his numerous academic and scientific studies on adult education, refers to pedagogy as “The Art and Science of Teaching Children” and to andragogy as “The Art and Science of Adult Teaching”. From this point of view, pedagogy and andragogy constitute two different dimensions of “the art of education” which Kant articulated two hundred years ago. Therefore, we can see the two understandings or meanings as different levels of the art of education. In any case, both become art when rendered to their due worth. According to adult educators, the educational process which differs as pedagogy and andragogy should be considered, programmed, and implemented separately for children and adults. In the educational process of individuals before adulthood, pedagogical research and theories should be decisive; for adults, andragogy should come into play. We can see andragogy as adult education and/or art. Andragogy is a theory shaped according to the characteristics of adults and has its operational elements. In this paper, the concepts of pedagogy and andragogy will be clarified and the place of andragogy in the education system will be examined.

Keywords: Education, educational art, pedagogy, andragogy, child, adult.

Giriş

Her düzlemde her yaşta insanın eğitime ihtiyacı vardır. Alman Filozof Kant (1724-1804) bu realiteyi, *Über Pedagogik (Eğitim Üzerine)* isimli kitabının ilk cümlesinde şöyle dile getirir: “İnsan eğitime ihtiyaç duyan tek varlıktır” (Kant, 2017: s. 31). Gerekçesini de akabinde ifade eder: “İnsan ancak eğitimle insan olabilir” (Kant, 2017: s. 35). Bilindiği gibi, bireyin gelişimi ve üyesi olduğu toplumun gelişimi/değişimi ve dönüşümünün tek enstrümanı eğitimidir. Bu nedenle bütün toplumsal gelişmişliğin temeli eğitimle ilişkilendirilebilir. Bu olguyu Eğitim bilimciler “med-cezir” metaforuyla anlatırlar: “Med-cezir sonucu suların yükselmesi ile su üstündeki bütün gemiler de yükselir (a rising tide lifts all boats) deyişi eğitim için de geçerlidir. Eğitim de, toplumlarda adeta med-cezir işlevi görmektedir. Bir toplumda eğitim seviyesinin yükselmesi ile birlikte toplumun diğer alanlarında (ekonomi, siyaset, yaşam şartları, teknoloji, sağlık, milli gelir vs.) da gelişmeler görülür” (İpek, 2012: s. 58). Böylece eğitim sosyal hayatın bütün alanlarında olumlu anlamda dönüştürücü bir iksir gibi iş görür ve ömür boyu devam eder. Zaten eğitim standardı yüksek olan toplumların diğer alanlarda da standartlarının yüksek olduğunu gözlemliyoruz.

O halde eğitim her yaşta ve düzeyde devam etmelidir. Hele çağımızda hızlı değişim ve dönüşümden dolayı ortaya çıkan problemlerle baş edebilmek, gelişmelere ayak uydurabilmek için yeniyi de öğrenmek şarttır. Fakat yetişkin eğitimcilerine göre, bugün öğrenme konusunda bilinen bilimsel kuramların birçoğu, hayvanlar ve çocuklar üzerindeki öğrenme araştırmalarına dayanır (Knowles vd., 2014: s. 27). Bu araştırmalar da pedagojinin gereğidir; pedagoji ise eğitimin amacı konusunda eski bir anlayışa dayanır: Kültür aktarma süreci ya da bilgi aktarma süreci (Knowles, 1989: s. 529). Fakat yalnız başına bugün eğitimi bununla anlatmak mümkün değildir. Her ne kadar “bir toplum kendi altın çağının hayalini pedagoji aracılığıyla kurar” (Foucault, 2019: s. 100) önermesinde olduğu gibi pedagoji, eğitim kavramı yerine dile getirilse de, yetişkin eğitim bilimciler pedagoji kavramının “eğitim” kavramı yerine kullanılmasını kabul etmiyorlar.

Yetişkin eğitimi alanında dünyanın önde gelen akademisyenlerinden, andragoji teorisinin ünlü temsilcisi Malcolm S. Knowles (1913-1997), pedagojik araştırmaların hayatın bütün dönemlerindeki eğitim için yeterli olamayacağını açıklamak için matematikçi filozof Alfred North Whitehead’tan (1861-1947) yararlanır. Whitehead’a göre, önemli kültürel değişmelerin geçerlilik süresi, insanın yaşam süresinden daha uzun olduğunda eğitimi, bilinenleri aktarması süreci olarak tanımlamak işlevseldir. Çünkü bu durumda bireyin gençliğinde öğrendiği şeyi yaşamının geri kalan kısmında da kullanması mümkündür. Fakat bugün bu durum geçerli değildir. Çünkü bir kültürel değişimin geçerlilik süresi, bir insanın yaşam süresinden daha kısadır. Bu durumda vereceğimiz eğitimin de bireyi yeni koşullara hazırlaması gerekir. Yirminci yüzyıla kadar önemli kültürel değişmelerin (iletişim ve eğitim teknolojisindeki yenilikler, mesleklerdeki yenilikler, nüfus hareketliliği, yeni bilgi girdileri, ekonomik-siyasal değişimler vs.) geçerlilik süresi birkaç kuşak gerektiriyordu. Buna paralel insanın yaşam standardı da yükselince ortalama ömür yükselmiştir. Örneğin ortalama ömür Eski Roma’da 25-30 yıl; Rönesans Döneminde 40 yıl; 18. ve 19. yüzyıllarda 50 yıl; 20. yüzyıl’da 70 yıl olmuştur (Knowles, 1989: s. 530). Böylece 20 yaşına kadar öğrenilen bilgiler, bireyi üretici yapan ve edinilen beceriler, 25’ine 30’una gelince modası geçmektedir. 20 yaşında öğrendiklerimiz 25 yaşında eskimektedir. Bu olgu yaşamboyu eğitimi de zorunlu kılmaktadır. Bu durumda eğitimi, “bilinenlerin aktarılması süreci” olarak tanımlamak işlevsel değildir. Bu nedenle bugün eğitimi “bilinmeyen keşfi ile ilgili yaşamboyu devam eden bir süreç” (Knowles, 1989: s. 530) olarak tanımlamak gerekir. Hele günümüzde yani 21.yüzyılda değişim ve dönüşüm daha da hızlıdır. Herakleitos (M.Ö. 535-475) haklıydı: “Her şey akar”, ya da “bir nehre iki kere giremezsiniz çünkü ikinci kere girdiğinizde su akıp gitmiştir.” Bugün de öyle değil mi? Bir gün sonrasına uyandığımızda birçok şey değişmiştir.

O halde belli bir yaştan sonrakilere/yetişkinlere, çocuklara öğretildiği gibi öğretilemez. Yeni bir

konsept/yaklaşım ihtiyacı vardır. Bu nedenle geleneksel pedagojik uygulamalardan farklı olarak yetişkinler için ayrı bir öğrenme kuramı geliştirmek arayışına girilmiştir. Yetişkinler için duyurucu bir öğrenme yaşantısı gerekmektedir. Bu bağlamda yetişkin eğitimcileri, geleneksel pedagojik uygulamalar yerine, andragojiyi geliştirmişlerdir. Yetişkin Eğitimcilerine göre Andragoji, eğitim programını daha çok insanileştirmek istiyor. Bu program, yetişkinler için farklı bir eğitim yaklaşımı gerektiriyor. İkisi de eğitimi sanat olarak icra etmeye göndermede bulunur. İki kavram Yunanca'dır ve andragoji de pedagojinin paralelinde açıklanır. Bu çalışmada, bir sanat olarak pedagoji ve andragoji üzerinde durulacak; pedagoji varken neden andragojiye ihtiyaç duyulduğu sorusuna cevap aranacak ve ilgili kavramlar irdelenecektir.

Pedagoji ve Andragoji

Pedagoji, genel olarak kulağa hoş gelen, neredeyse evrensel bir kabul görmüş şekilde çok sık kullanılan ve eğitim ile özdeşleşen bir kavram durumundadır. Pedagojinin, eğitim kavramı yerine kullanılmasını yetişkin eğitimciler, bizim kültürümüze ait bir deyimle ifade edersek "galat-ı meşhur" (meşhur ya da kabul görmüş yanlış) olarak görmekte ve pedagojinin, eğitimin belli bir yaş aralığı ile ilgili bölümü için kullanılmasının daha doğru olacağını ileri sürmektedirler. Bu dönem de yetişkin öncesi dönemdir. Yetişkin eğitimciler bunun, pedagoji kavramının tanımından da ya da kelime anlamından da çıkarılabileceğini iddia ederler.

Gerçekte de pedagoji, Yunanca paid (çocuk) ve agogos (önder, rehber, lider) sözcüklerinden oluşur ve "çocuk rehberi/önderi" anlamına gelir. Buradan hareketle "Çocuklara Öğretme Sanatı ve Bilimi" (Knowles vd., 2014: s. 44) olarak anlaşılmaktadır. İşte bu nedenle, Knowles'a göre pedagojinin, bütün yaşamı kapsayan ya da yaşam boyu devam eden "eğitim" kavramı yerine kullanılmaması gerekir. Ona göre, "pedagoji yedinci yüzyılda Avrupa'da öncelikle erkek çocukları papazlığa hazırlamak amacıyla kurulan katedral ve keşiş okullarında, çocuklara kilisenin inançlarını, düşüncelerini, ritüellerini aşılacak üzerine geliştirilen öğrenme ve öğretme stratejilerini anlatan bir kavramdır" (Knowles vd., 2014: s. 44). Fakat kavram Knowles'ın sözünü ettiği bu anlamla sınırlı kalmamış, neredeyse bütün dünyada "eğitim" kavramının eşanlamlısı olarak kullanılmıştır.

Knowles'ın dışında da zaman zaman bazı filozoflar pedagoji ile ilgili eleştiriler yapmışlardır. Fransız filozof Michel Foucault (1926- 1984) da pedagoji alanındaki gelişmelerin çocuklarla yetişkinler arasında farklı anlamlar dünyasının oluşmasına yol açtığını şöyle dile getirir: Birçok örnekte görülebileceği gibi, "18. Yüzyılda çocuğun gelişimini takip eden pedagojik kurallarla birlikte, çocuğa yarasız bir dünya yaratmaya giriştiğinde; çocukların etrafında, yetişkinlerin dünyasıyla bir bağı olmayan, gerçekdışı, soyut ve arkaik bir çevrenin oluşmasına neden olmuştur" (Foucault, 2019: s. 100). Foucault bu bağlamda çağdaş pedagojiye eleştiriler yöneltir ve şu değerlendirmeyi yapar: "Çağdaş pedagojinin, çocuğu, yetişkinlerin çatışmalarından korumaya yönelik, benzersiz hedefiyle birlikte bütün evrimi, bir insanın, çocukluk yaşantısıyla yetişkin yaşantısı arasındaki mesafeyi daha da arttırıcı yöndedir. Böylelikle bu evrim, çocuğu çatışmalardan sakınmaya çalışırken, yetişkini daha büyük bir çatışmayla, çocukluğuyla gerçek yaşamı arasındaki çelişkiyle baş başa bırakır" (Foucault, 2019: s. 100). Çocuk ve gençlerin eğitimi ile ilgili araştırmaların, yetişkinleri kapsamadığını gören uzmanlar bu anlamda yeni bir anlayış ve pratiğe ihtiyaç duyulduğunu göz önünde bulundurarak, yetişkin eğitimi için çalışmalara girişmişlerdir.

Yetişkin eğitimi, Birinci Dünya Savaşından sonra ABD, Avrupa ve dünyanın farklı ülkelerinde öğrenen yetişkinin kendine özgü nitelikleri üzerine düşüncelerin (Knowles vd., 2014: s. 44) ortaya çıkmasıyla etkili olmaya başlamıştır. Zamanla andragoji adını alan yetişkin eğitimi çalışmaları alandaki uzmanların çabalarıyla bütün dünyada etkili olmaya başlamıştır.

Çalışmalarıyla andragojinin akademik ve bilimsel literatüre girmesini sağlayan Malcolm Knowles andragojiyi, pedagojiye paralel olarak açıklar: Andragoji, Yunanca andr (adam) ve agogos (önder, rehber,

lider) sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşmuştur. Sözcük olarak, lider adam, rehber adam vs. anlamına gelir. Bu anlamdan hareketle andragoji, Knowles tarafından “yetişkinlerin öğrenimine yardım etme sanatı” olarak (Knowles, 1989: s. 531), ya da “yetişkinlerin öğretme Sanatı ve Bilimi” olarak da ifade edilmektedir. Andragoji, yetişkin eğitiminin bilim ve sanatı yani “yetişkin eğitimi” ya da “yetişkin eğitimbilimi” olarak da anlaşılabilir. Knowles şöyle açıklar ortaya çıkan durumu: “Yetişkin eğitimi uygulamaları aslında bir süredir geleneksel pedagojik uygulamalardan ayrılmaktadır. Çünkü yetişkin eğitimcileri, yetişkinlere yetişkin olarak davranmalarını haklı çıkarmaya uygun ve tutarlı bir kuramdan yoksun olmuşlardır. Yetişkinlerde öğrenme kuramı geliştiriliyor. Pedagojiden ayırt etmek için bu yeni teknolojiye bir isim veriliyor: Yunanca andr kökünden gelen ve ‘adam’ anlamındaki ‘aner’ sözcüğüne dayalı bir terim olarak ‘andragoji’; böylece andragoji, “yetişkinlerin öğrenmesine yardım etme bilim ve sanatı”dır” (Knowles, 1989: s. 530-531). Bu ve benzeri değerlendirme ve çabalardan sonra artık her düzlemde andragoji “yetişkin eğitimi” ile özdeşleşmiştir. O halde Yetişkin eğitimi nedir? Yetişkin eğitimi şöyle tanımlanmaktadır: “Herhangi bir nedenle örgün eğitime hiç başla(ya)mamış, yarıda bırakmış, tamamlamış ya da devam eden, yetişkin olarak kabul edilen bireylere, yeni bilgiler kazandırmak, yaşam düzeylerini yükseltmek, iş yaşamlarındaki verimliliği arttırmak, kişisel yeteneklerini geliştirmek, çeşitli alanlara yönelik ilgi ve ihtiyaçlarını doyumak amacıyla düzenli ve planlı etkinlikler yoluyla verilen eğitimidir” (Kocabatmaz, 2020: s. 14). Belli bir yaştan sonraki insanların eğitimini hedefleyen andragojinin ya da yetişkin eğitiminin temel argümanı yetişkinlerle çocukların farklı şekillerde öğreniyor olmalarıdır.

Farklı faktörler göz önünde bulundurularak yetişkin eğitiminin ya da andragojinin önemi gün geçtikçe anlaşılmaktadır. Yetişkin nüfustaki yeterli düzeyini artırması; değer yaratmayı özendirmesi; toplum yaşamının niteliğini yükseltmesi ve yaşam boyu öğrenme için uygun koşulları sağlaması (Yayla, 2009: s. 17) dolayısıyla yetişkin eğitimi ya da andragoji bütün dünyada giderek kabul gören, önemsenen ve değer verilen bir eğitim yaklaşımı/tekniki olmaya başlamıştır. Örneğin 5.5 milyon nüfuslu “Finlandiya’da yılda yaklaşık bir milyon kişi yetişkin eğitiminden yararlanır” (Yayla, 2009: s. 18). Buradan da anlaşılacağı gibi artık gelişmişliğin ya da yaşam standartlarının yüksekliğinin bir göstergesi de yetişkin eğitime verilen önemdir.

Eğitim, zorunlu aşamalar tamamlandıktan sonra da bitmeyen, hayat boyu devam eden bir süreçtir. Gelişmiş toplumlar eğitimi örgün ve yaygın bir biçimde yaşam boyu devam ettirmek için yoğun bir çaba ve emek sarf ederler. Hayat hızlı değişen bir süreç olduğu için ihtiyaçlar da zamanla değişir. Ama bir yandan eğitim ihtiyacı da devam eder. Kaldı ki toplumun büyük bir kısmı yapılan tanımlara göre oluşan kavramsal çerçeveye göre zaten yetişkindir. O halde bu yetişkini belirleyip, yetişkin eğitiminde nelere dikkat etmemiz gerektiğini kararlaştırmalıyız. Çünkü andragoji, yetişkinin eğitiminde, yetişkinin psiko-sosyal özelliklerini hesaba katarak, sürecin işletilmesi gereğine inanır. O halde yetişkin ne demektir ya da yetişkin kimdir?

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin birinci maddesine göre, daha erken yaşta reşit/ergen olma durumu hariç, 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılmaktadır¹. Türkiye bu sözleşmeyi, 27.01.1995 gün ve 22184 sayılı Resmi Gazete’de² yayımlayarak kabul etmiştir. Söz konusu sözleşmeye göre 18 yaşın altındakiler çocuk; 18 yaşını geçenler de yetişkin sayılmaktadır. Yetişkinler için farklı yaş aralıkları da dile getirilmektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) yetişkini 25-64 yaş aralığındaki kişiler olarak belirlemiştir. Farklılıklarına rağmen, bütün bu tanımlardan genel bir anlam çıkarmamız gerekirse 18 yaş üstü insana/bireye yetişkin diyebiliriz.

¹ <https://www.unicef.org/turkey> (Erişim Tarihi: 02/07/2021)

² <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf> (Erişim Tarihi: 02/07/2021)

Knowles, yetişkin için en az dört geçerli tanımdan söz eder: Biyolojik tanım: üreme yaşına gelindiğinde (yani ergenlik döneminde) yetişkin olunur. Yasal tanım: Kişinin yasal olarak oy verebileceği, ehliyet alabileceği, kendi rızasıyla evlenebileceği yaşa gelindiğinde yetişkin olunur. Toplumsal tanım: Tam zamanlı çalışan, eş, anne-baba, oy veren vatandaş gibi roller üstlenildiğinde yetişkin olunur. Psikolojik tanım: Kişi kendi yaşamından sorumlu olduğunda, kendini yönlendirdiğinde ve benlik kavramına eriştiğinde yetişkin olunur (Knowles vd., 2014: s. 70). Bu tanımlamada görüldüğü gibi yetişkin, üstlenilen roller üzerinden belirlenmiştir. Knowles, “muhtemelen çoğu insan okulu veya üniversiteyi bitirip tam zamanlı bir işte çalışmaya başlamadan, evlenip aile kurmadan önce tam gelişmiş bir benlik kavramına ve kendini yönlendirmeye ulaşamaz” (Knowles vd., 2014: s. 71) açıklamasını yaparak, yetişkinin benlik kavramına dikkat çeker.

Çocuklar ve yetişkinler arasındaki farklılıklardan hareketle de pedagoji ve andragojinin ayrı ayrı eğitim sistemi içinde yer alması gereği zaman zaman ifade edilir. Yetişkin eğitimciler, yetişkini, “kendi yaşamından sorumlu olduğunu algılamış ve bu yönde sosyal rol ve davranışları benimsemiş birey; çocukların ise, bedensel, ruhsal ve duygusal açıdan gelişimlerini tamamlamamış ve hayatlarının sorumluluğu yetişkinlerde olan kimseler olmalarını göz önünde bulundurarak; çocukların eğitim sürecinde, “çocuk eğitim bilimi” olan pedagojinin; yetişkinlerin eğitim sürecinde ise “yetişkin eğitimi bilimi” olan andragojinin esas alınması gerektiğini” (Akın, 2014: s. 284) ileri sürerek, eğitim sanatının iki boyutuna dikkat çekerler. Öyleyse yetişkin eğitimi veya andragoji alanında uzmanların yetişmesi ya da yetişkin eğitimcilerinin de farklı bir eğitim sürecine tabi tutulmaları gerekmektedir. Buna paralel olarak yetişkinler çocuklardan farklı olduğu için, onların farklı bir eğitim anlayışına yani pedagojiye değil, andragojiye tabi olmaları gerekmektedir.

Andragoji: Tarihsel Süreç

Andragoji kavramını her ne kadar 1833 yılında Alman lise öğretmeni olan Alexander Kapp ilk olarak kullanmış olsa da Knowles’a göre yetişkin eğitimimin eski bir tarihi vardır. Ama kabul etmek gerekir ki, akademik çevrelerde ilgi bulmasını sağlayan Knowles’tır. Kapp, Plato’nun Eğitim Öğretisi (Platons Erziehungslehre; Platon’s Educational Ideas) adlı kitabında, andragojiyi, öğrenmenin yaşam boyu sürmesinin gereğini dile getirmek için kullanmıştır. Ona göre öğrenme yalnız öğretmenler aracılığıyla değil, insanın kendi üzerine düşünmesi ve yaşam deneyimi yoluyla da gerçekleşiyor ve öğrenme, yetişkinlere öğretmekten daha fazlasını ifade ediyor. Kapp, andragojik terimini kitabında açıklamıyor ama kavramı kendinin mi icat ettiği yoksa başka birilerinden ödünç alıp mı kullandığı da açık değildir. Kapp, bu bağlamda bir kuram geliştirmiyor ancak andragojinin yetişkinlerin eğitiminde pratik bir zorunluluk olduğuna dikkat çekiyor (Knowles vd., 2014: s. 346).

Konu ile ilgili çalışmalar son zamanlarda arttıysa da, yetişkin eğitimin insanlık kadar eski olduğunu söylemek mümkündür. Knowles yetişkin eğitiminin uzun bir geçmişe sahip olduğunu şöyle bir örnekle anlatır: “Eski dönemdeki büyük öğretmenler, Konfüçyüs (M. Ö. 551- 479), Lao Tse (M.Ö. 6. Yüzyıl), İbrani Peygamberler, Hz. İsa, Sokrates (M.Ö. 470- 399), Platon (M.Ö. 427- 347), Aristoteles (M.Ö. 384- 322), Cicero (M.Ö. 106-43) vs. yetişkinlere öğretmenlik yaptılar” (Knowles vd., 2014: s. 43). Knowles’ın üzerinde durmak ve dikkat çekmek istediği konu, bu büyük öğretmenlerin çocuklara değil, yetişkinlere öğretmenlik yapmış olmaları başka bir ifadeyle yetişkin eğitimi ya da yetişkin eğitimimin kısa olmayan geçmişi. Sözü edilen geçmişte yetişkin eğitimi konusunda farklı yöntemlerin kullanıldığı veya denendiği bilinmektedir. Örneğin “kıssalar üzerinde tartışma ve çözümler üretme metodu; ortaya bir sorunun atılması çözüm bulmak için düşünme ve deneyimin bir araya getirilmesi olan Sokratik yöntem; grup üyelerinin görüşlerini ortaya koyması ve görüşlerini savunması istenmesi” (Knowles vd., 2014: s. 44), gibi farklı yöntem ve tekniklerin kullanılması söz konusu olmuştur. Sözü edilen çok sayıda uygulama, formel olmayan birer yetişkin eğitimi yöntemi idi.

Böylece, günümüzde yetişkin eğitiminde hedeflenen, yetişkin öğrenenlerin sürece dâhil edilmesi prensibi gerçekleşmiş olmaktadır.

Söz konusu tarihsel perspektif yanında yetişkin eğitiminin akademik bir disiplin olarak ortaya çıkmasının tarihi daha yakındır. “Andragojinin ilk tanımını Frankfurt’ta Academy of Labor’da (İşçiAkademisi) deneyimlerini rapor ederken 1926 yılında Eduard Lindeman (1885-1954) yapmış ve ‘andragoji, yetişkinlere öğretme metodudur’ demiştir” (Akın, 2014: s. 285). Böylece Lindeman 1926 yılında terimi ABD’ye taşımıştır (Knowles vd., 2014: s. 336). “Lindeman, andragojiyi öz-yönelimli, deneyimsel, problem temelli yetişkin öğrenmesi ile bağlantılı olarak geliştirme yoluna gitmiştir. Ancak, bu yıllarda ne yetişkin eğitimi ne de andragoji, üzerinde çalışılması gereken profesyonel bir disiplin olarak görülmemektedir” (Akın, 2014: s. 287). Daha sonraki gelişme konuyla ilgili bir kitapla karşımıza çıkıyor. 1957’de Alman öğretmen Franz Poggeler, Andragojiye Giriş: Yetişkin Eğitiminin temel Meseleleri adlı bir kitap yayınlamış ve Avrupa’da bu terim kullanılmaya başlamıştır. (Knowles vd., 2014: s. 349). Konuyla ilgili yoğun akademik çalışmalar daha sonra yapılmıştır. “1967 yılında, Yugoslav bir yetişkin eğitimci olan Dusan Savicevic’ten andragoji kavramını duyan Malcolm Knowles’un ilk tepkisi ‘whatagogy? (ne bilimi?)’ şeklindedir. Ardından, kendi ismi ile beraber anılmaya başlanan andragoji kavramı üzerine “Andragoji, Pedagoji Değil” adlı ilk makalesini yazmıştır” (Akın, 2014: s. 287). Her ne kadar Lindeman 1926 yılında andragoji terimini ABD’ye taşımışsa da (Knowles vd., 2014: s. 336) Knowles’ın 1970’ten itibaren çalışmaları ile uluslararası saygın kullanımını kazanmıştır (Knowles vd., 2014: s. 336). Andragoji, 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün dünyada ilgi gören bir eğitim kuramı/anlayışı ya da metodu olarak giderek yaygınlaşmış ve yaygınlaşmaya devam etmektedir.

Bu nedenle “günümüzde, ‘andragoji’ kavramını kullanarak faaliyet gösteren çeşitli kurumlar vardır. Bunlardan birkaçına örnek verilebilir: Almanya’da Üniversitat Bamberg’te andragoji bölümünde gerek lisans gerekse yüksek lisans eğitimi Almanca olarak devam etmektedir. Amerika’da, uzaktan eğitime dayalı olarak çalışma yürüten American Andragogy University (Amerikan Andragoji Üniversitesi) hem lisans hem de yüksek lisans düzeyinde diploma veya sertifika almak isteyen yetişkinlere hizmet vermektedir. Filipinler’deki “Salus Institute of Andragogy & Technology (Andragoji ve Teknoloji Enstitüsü)” okyanus ötesinde andragoji ve teknolojiyi harmanlayarak eğitim veren kurumlardan biridir (Akın, 2014: s. 287-288). Görüldüğü gibi andragoji, hem pratikte yetişkin eğitimi olarak hem de akademik bir disiplin olarak dünyadaki yükseköğretim kurumlarında yayılmaktadır.

“Türkiye’de yetişkin eğitimi denildiğinde, ‘andragoji’ kavramından çok yaşamboyu öğrenme, yaygın eğitim veya halk eğitimi kavramları akla gelmektedir” (Akın, 2014: s. 289). Oysa Andragoji, yetişkinlerin eğitim sürecinin başlı başına kendine özgü yeni bir anlayışla düzenlenmesini gerektirir/hedefler. Andragojik ilkelere göre, yetişkinlerin özelliklerine göre eğitimin yeniden şekillendirilmesi gerekir.

Kuram Olarak Andragoji

Kuramın ve kavramın uluslararası bir üne kavuşmasını sağlayan Knowles, andragojiyi, “yetişkinlerin eğitimi ve öğretimi konusunda en popüler düşünce” ya da “yetişkinlerde öğrenmenin temel ilkelerini ortaya koyan düşünce” (Knowles vd., 2014: s. 10) olarak da ifade eder. Knowles’un andragoji kavramı, “yetişkinlerin öğrenmesine yardım etme sanatı ve bilimi” olarak iki temel tanımlayıcı nitelik üzerine kuruludur: Birincisi, “kendini yönlendiren ve özerk öğrenenler”; ikincisi de “öğretmenin içeriği sunan değil, öğrenmeyi kolaylaştıran rolü”dür (Knowles vd., 2014: s. 349). Anlaşılacağı gibi, andragoji öğrenen merkezli bir yaklaşımı öngörür. Burada hem öğrenen merkezdedir hem de öğretmenin rolü farklılaşmıştır. Zaten Knowles’a göre de andragoji, öğrenene odaklanmaya yönelik içten bir çabadır (Knowles vd., 2014: s. 9). Andragoji, “Yetişkin eğitiminde öğretmen/eğitici, öğrenmenin kolaylaştırıcısıdır.” Andragoji, “Öğretmenlerin/eğiticilerin hümanist anlayışı”

olarak kabul görür. Bu nedenle denir ki: “Ancak alçakgönüllü kişiler, yetişkinlerin öğretmeni olabilir” (Knowles vd., 2014: s. 47). Burada yetişkinlerin çocuklardan farkları göz önünde bulundurulur ve onların deneyimi, yaşı, beklentileri vs. dikkate alınır. Bu nedenle Knowles, “yetişkin sınıfta öğrencinin deneyimleri öğretmenin bilgisine karşılık gelir” (Knowles vd., 2014: s. 47) diyerek, andragojide yetişkinlerin deneyimlerine verilen öneme işaret eder ve çocuk eğitiminden farkına göndermede bulunur.

Çünkü “çocuk eğitimi, geleceğe hazırlar; geleceği inşa etmeye yarar. Yetişkinler saygı gösterilmesi konusunda duyarlıdırlar. Çocuklar daha kolay eğitilebilirler, başarısızlıkları ve uygunsuz hareketleri karşısında rahatça uyarılabilirler” (Akın, 2014: s. 291). Çocukların kendilerinden büyük olan eğitimcilerin ya da öğretmenlerin uyarılarını problem etmediklerini ya da önemsediklerini biliyoruz ama yetişkinlerde durum aynı değildir. Yetişkinler değer görmek isterler, bu eğitim sanatında değer vermek, istenen iletişim becerisidir. Yetişkinler uyarılmaktan ziyade kendilerinin de hesaba katılmasını arzulurlar. Bu anlayışta “öğretmen, yetkili kürsüsünden konuşan bir kâhin değil, bir rehber; olgu ve deneyimlerinin önemi ve ilgisi derecesinde öğrenme sürecine bizzat katılan bir yol göstericidir” (Knowles vd., 2014: s. 46). Bu nedenle “pedagojik yaklaşım öğretmen merkezli, andragojik yaklaşım ise öğrenci merkezlidir” (Akın, 2014: s. 291). Andragojide, yetişkin öğrenenler eğitimin merkezinde bulunmakta onların tecrübelerinden yararlanılmakta veya program tasarısına dâhil edilmektedirler.

Andragoji, insanlardaki özerklik, kendini yönlendirme ve eleştirel düşünme yeteneklerinin güçlenmesine yaptığı büyük katkı bağlamında da değerlendirilmektedir (Knowles vd., 2014: s. 343). Andragoji bu çabayı kasıtlı ve profesyonel bir biçimde sergilemek ister. Bu bağlamda haklı olarak “yetişkin eğitimi, niceliksel değil, niteliksel; otoritatif, geleneksel öğrenim kurumlarının katı, uzlaşmaz koşullarının yetişkin eğitiminde entelektüel istek uyandırma olasılığı çok düşüktür” (Knowles vd., 2014: s. 46) denmektedir. Bu nedenle yetişkin eğitimi, otoriter olmayan, temel amacı deneyimin anlamını keşfetmek olan iş birliğine dayalı bir girişim (Knowles vd., 2014: s. 46) olarak ifade edilir. Knowles demokratik kültür üzerinden andragojik yaklaşımı anlatır: “Demokratik koşullarda yetki gruptadır. Yetkinin halkta olması gibi. Bu dersi öğrenmek kolay değil, ancak biz bunu öğrenene dek demokrasi başarıya ulaşmaz” (Knowles vd., 2014: s. 47). Bu bağlamda andragoji, bireyin beklentilerinin hesaba katıldığı ya da grup içinde uzlaşının sağlandığı, herkesin değer gördüğü, hoşgörünün ve karşılıklı saygının ve empatinin özümsemiği bir atmosfer oluşturmasının hedeflenmesi bağlamında eğitimde demokrasi kültürünün de yaygınlaşmasını sağlayabilir.

Andragoji, yetişkin eğitiminin bütün dünyada etkili olmasını sağlamıştır. “Andragoji kavramının kullanımının, yetişkin eğitiminin düzenlenme ve uygulanma biçiminde, yetişkinlerin öğretmenlerinin yetiştirilme biçiminde ve yetişkinlere öğrenmek için yardım edilme biçiminde bir fark yarattığı” (Akın, 2014: s. 285) göz ardı edilmeyecek bir realitedir. Bu durum yetişkin eğitimi konusunda belli bir bilincin oluşmasını sağlamış ve kavramın tanınır ve bilinir olmasını sağlamıştır. Bu paralelde Knowles’a göre andragoji bugün şu üç anlama gelmektedir: 1.Yetişkinlerin öğrenimine akademik yaklaşım. Bu anlamda andragoji, yaşam boyu yetişkin eğitimini anlama (kuram) ve destekleme (uygulama) bilimidir (Knowles vd., 2014: s. 345). 2.Andragoji, kendini yönlendiren ve özerk öğrenenleri ve öğrenmeyi kolaylaştırıcı olarak öğretmenleri içeren hümanist anlayışta belirli bir kuramsal ve uygulamalı yaklaşımdır (Knowles vd., 2014: s. 346). 3.Andragoji, çocukça pedagojinin karşıtı anlamına da gelir (Knowles vd., 2014: s. 346).

Görüldüğü gibi, Knowles, andragojiyi hem yetişkinlerin eğitimi konusunda yeni bir akademik yaklaşım hem eğitimin hümanistleşmesi hem de pedagojinin karşıtı olarak görmektedir. Andragoji, özellikle pedagoji karşıtı olarak görülür; çünkü Knowles, “pedagojide öğrencinin tek rolü öğretmenin talimatlarına uymaktır” (Knowles vd., 2014: s. 70) diyerek pedagoji ile andragoji arasında bir karşıtılık görür. Ona göre pedagojik model temel prensipler bakımından şu varsayımlara dayanır:

1. Bilme Gereksinimi: öğretmenin öğrettiklerini öğrenmeleri gerekir. Öğrendiklerini yaşamlarında nasıl uygulayacaklarını bilmeleri gerekmez.
2. Öğrenenin Benlik Kavramı: öğrenenin benlik kavramı sonunda bağımlı kişiliğe dönüşür
3. Deneyim rolü: öğrenenin deneyimleri öğrenme kaynağı olmaz. Ders kitabı yazar öğretmenin deneyimleri belirleyicidir
4. Öğrenmeye hazır olma: sınıfı geçmek istiyorsa, öğrenmeleri gerekenleri öğrenmeye hazır olmalılar
5. Öğrenme Yönelimi: öğrenme deneyimi konu içeriğinin mantığına göre düzenlenir.
6. Motivasyon: öğrencileri dış güdüleyiciler motive eder. Notlar, öğretmenin onayı, anne-baba baskıları vs. (Knowles vd., 2014: s. 70).

Kabul etmek gerekir ki, burada pedagojinin hep olumsuz özellikleri sıralanmıştır. Oysa zamanla pedagojideki bu nitelikler değişime uğramış, andragojik olarak bilinen nitelikler, pedagojide de önemsenmiştir. Yetişkin eğitim bilimciler göre andragoji, yetişkinlerde değişimi gerçekleştirmek ister. Konunun uzmanları daha ayrıntılı bir biçimde iki yaklaşım arasındaki farkı tablolar ve örnekler üzerinden anlatırlar. Yetişkin eğitim bilimcileri pedagoji ile andragoji arasındaki farkı aşağıdaki tabloda göz önüne koymak istemektedirler.

Tablo 1.

Eğitimde Pedagojik ve Andragojik Yaklaşımlar

	Pedagojik Yaklaşım	Andragojik Yaklaşım
Bilgi	Öğretmeden öğrenciye aktarılır.	Öğretmen ve öğrenci birlikte yapılandırır.
Öğrenci	Öğretmenin Bilgisiyle Doldurulacak kap.	Etkin yapıcı, keşfedici, bilgiyi dönüştürücü
Öğrenme Yöntemi	Hatırlayarak	İlişkilendirerek
Öğretmenin amacı	Sınıflandırmak ve sıralamak	Öğrenci yeteneklerini geliştirmek
Öğrencinin Amacı	Gereklilikleri yerine getirmek ve disiplin içinde sertifikasyon sağlamak.	Büyüme, geniş bir sistem içinde sürekli yaşam boyu öğrenmeye odaklanmak
Güç	Öğretmen gücü elinde tutar ve uygular, otorite ve kontrol ondadır	Öğrenci güçlendirilir; güç öğrenciler arasında ve öğrenci ile öğretmen arasında paylaşılır.
Değerlendirme	Normlar kaynak alınır.	Kriterler ve tipik performanslar kaynak alınır, öğretimin sürekli değerlendirilmesi yapılır.
Teknoloji Kullanımı	Kitap, yazı tahtası ve tebeşir desteklidir.	Problem çözme, iletişim, işbirliği, bilgiye erişim sağlayan her şey.

Kaynak: Smith, K. A. ve Waller, A. A. 1997. (Akın, 2014: s. 292).

Tabloda daha çok pedagojinin öğretmen merkezli, andragojinin ise öğrenci merkezli oluşuna vurgu vardır. Fakat günümüzde teknoloji kullanımı konusunda tabloda olduğu gibi bir farkın olmadığını söyleyebiliriz. Artık günümüzde pandemi süreci de bize gösterdi ki, bütün eğitim yaklaşımları dijital imkânlardan, uzaktan eğitim vb. uygulamalardan yararlanmak zorundadırlar. Böylece teknoloji kullanımı konusunda her iki yaklaşımın da aynı yönteme uymak zorunda kalabileceği durumlar olduğunu da ifade etmek gerekir.

Yine de yetişkin eğitim bilimcileri, andragojinin hedef ve amaçlarının farklılığından söz etmektedirler. Buna göre bu modelde yetişkinlerde öğrenmenin hedefleri; bireysel, kurumsal ve toplumsal gelişim olmak üzere üç genel kategoriye yerleştirilebilir. Toplumda değişimi kolaylaştırmak ve iyi toplumsal düzeni destekleyip sürdürmek toplumsal; üretkenliği teşvik etmek kurumsal; kişisel gelişimi artırmak ise bireysel gelişim (Knowles vd., 2014: s. 155) olarak kabul edilmektedir. Akademik anlamda andragojiyi geliştiren ve dünyada tanınmasını sağlayan Knowles yanında, Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı’nın 1966’da yayınladığı Yetişkinlerin Eğitimi adlı kitapta yetişkinlerin öğretimi ve eğitiminin amacı üç maddede ifade edilmiştir: “Medeni ve sosyal bilgiler vermek; mesleki bilgi ve maharetler kazandırmak; amatör çalışmalarını desteklemek suretiyle bilgilerini arttırmak” (Yetişkinlerin Eğitimi, 1966: s. 3). Bunu yanında kitapta, “bu tip öğretim ve eğitim, ayrıca okullarda öğrenilen bilgilerin unutulmaması ve onlardan hayat boyunca faydalanmanın yollarını öğretir” (Yetişkinlerin Eğitimi, 1966: s. 3) açıklaması yapılarak, Knowles’ın andragojisinin yetişkin eğitimi için öngördüğü özelliklerinden birine de vurgu yapılmıştır.

Knowles’ın andragoji kuramının yapısı iki kavramsal temelden oluşur: Öğrenme kuramı ve tasarım kuramı. Öğrenme kuramı yetişkine ve/veya kendini yeterli insan olarak ifade etme isteğine dayanır ve altı bileşenden oluşur. Knowles’ın tasarım kuramının kavramsal temeli içerik bütününe bağlı olmayan, ancak hangi içeriğin öğrenilmesi gerekiyorsa onun öğrenilmesine yardım eden bir sürece dayanır. Tasarım sürecinin sekiz bileşeni vardır (Knowles vd., 2014: s. 340). Andragojik öğrenme sürecinin her bir adımının sloganı “etkin katılım”dır (Knowles vd., 2014: s. 341). Knowles’ın öğrenme ve tasarım kuramına biraz daha yakından bakmakta yarar vardır.

Knowles, öğrenme kuramında yetişkin eğitimi için önce dört sonra altı temel prensipten söz eder. “Yetişkin Eğitiminin (Andragoji) Temel Prensipleri”nin zaman içinde sayısının artması muhtemelen Knowles’ın yaptığı akademik çalışmalar ve uygulamalar sonucunda oluşmuştur. Knowles başlangıçta andragojinin temelinde yetişkin öğrencilerin özellikleriyle ilgili dört önemli varsayım sayar ya da yetişkin eğitimini şu dört temele dayandırır (Knowles, 1989: s. 531):

1. Kişi olgunlaştıkça bağımlı bir kişilik olmaktan, kendini yöneten özyönelimli bir insan olmaya doğru yol alır.
2. Yetişkinin deneyimleri/yaşantısı öğrenme sürecinin kaynağı olmaya başlar.
3. Yetişkin öğrencinin öğrenmeye hazır olması, toplumsal rollerinden etkilenir.
4. Öğrenmeye yönelimi konu merkezli olmaktan, problem merkezli olma yönünde değişir (Knowles, 1989: s. 531).

Knowles, Geçen yıllar boyunca söz konusu varsayım/ilkelerin sayısını dörtten altıya çıkarır. Yazarın konuyla ilgili çalışmalarında 1975’te, yukarıda sıralanan dört ilke varken (bkz. Knowles, 1989: s. 531); 1990’da bu sayı altı ilkeye/temele çıkar (bkz. Knowles vd., 2014: s. 75). Böylece Knowles, andragojik modelin dayandığı varsayımları en son altı olarak belirler (Knowles vd., 2014: s. 71). Söz konusu “Yetişkinlerde Öğrenmenin Temel İlkeleri” şöyle sıralanır:

1. Bilme Gereksinimi
2. Öğrenenlerin Benlik Kavramı
3. Öğrenenlerin Deneyimlerinin Rolü

4.Öğrenmeye Hazır Olma

5.Öğrenme Yönelimi

6.Motivasyon

Konunun anlaşılması için ‘Yetişkinlerde Öğrenmenin Temel İlkeleri’ne biraz daha ayrıntılı bakmak gerekir. ‘Bilme Gereksinimi’, yetişkinlerin bir şeyi öğrenmeye girişmeden önce neden öğrenmeleri gerektiğini bilmeye gereksinim duymalarını ifade eder. Buna göre öğrenmeyi kolaylaştırıcının ilk görevi öğrenenlerin bilme gereksinimlerinin farkına varmalarına yardım etmesidir. Bireylere işin önemi/değeri anlatıldığında/aktarıldığında daha çok çalışırlar ve başarılı olurlar. Bu konuda Bertrand Russell’in (1872-1970) şu örneğinden de yararlanabiliriz: “Amerika’da lisans öncesi evrede tembel olan isanların hukuk ya da tıpta uzmanlık evresine geçtiklerinde çok çalıştıkları görülür, çünkü en sonunda kendilerine önemli gelen bir iş yapmaktadırlar” (Russel, 1993: s. 199). Yetişkinlere, verilecek bilgilerin hayattaki değeri anlatıldığında daha etkili öğrenme gerçekleşir.

İkinci ilkeye göre, yetişkinler benlik kavramlarına göre kendi kararlarının ve yaşamlarının sorumluluğunu üstlenirler. Başkalarının kendi kararlarını onlara dayattığını hissettiklerinde buna öfkelenir ve direnç gösterirler. ‘Öğrenenlerin benlik kavramı’ ilkesinde varoluşçu bir tavır ya da tutum vardır: Birey, kendi karar ve sorumluluğunun bilincinde olacak; kararını verecek ve sorumluluğunu üstlenecek.

‘Öğrenenlerin deneyimlerinin rolü’ yetişkin eğitiminde göz önünde bulundurulması gereken bir prensiptir. Çünkü yetişkinler bir eğitim etkinliğine gençlere oranla daha geniş ve daha farklı nitelikteki deneyimlerle başlarlar (Knowles vd., 2014: s. 72). Onların edindikleri tecrübeleri ve yaşamışlıkları vardır. Aristoteles’in (M. Ö.) “iki öğretmenim vardır: Yaş ve yenilgi” önermesinde de ortaya kuduğu gibi, yetişkinlerin deneyimleri sonucu elde ettikleri bir birikim vardır ve bu birikim eğitim etkinliğinde göz ardı edilmemelidir. Burada “tüm eğitim süresince mümkün olduğunca inisiyatif öğrenciden gelmelidir” (Russel, 1993: s. 200). Bu nedenle yetişkinlerin eğitim etkinliğinde Sokrates’in (M.Ö.) mayotik yöntemiyle, öğrencilerin deneyimlerinden/bilgilerinden yararlanılmalıdır.

Yetişkinler bilme ve yapabilme gereksinimi duydukları şeyleri öğrenmeye hazır olurlar ve bunu gerçek yaşamda karşılaştıkları güçlüklerle/değişikliklerle başa çıkabilmek için yaparlar (Knowles vd., 2014: s. 73). “Öğrencilere aldıkları eğitimin onları dünyanın heyecan duyduğu sorunlarla başa çıkmak üzere donattığı duygusunu vermek iyidir” (Russel, 1993: s. 201). Bu nedenle ‘öğrenmeye hazır olma’ ilkesi yetişkin eğitiminde değer bulur. Buradaki destek öğrenenin başkalarından almaya gereksinim duyduğu duygusal cesareti anlatır (Knowles vd., 2014: s. 203). Bu cesaret, öğrenmeye hazır olan yetişkinin eğitim ve öğretim ortamındaki başarısının teşvik edicisi olur.

Yetişkinlerde öğrenmenin temel ilkelerinin beşincisi olan ‘öğrenme yönelimi’, yetişkinlerde bulunan ve çocuklardakinden farklı olan yönetime dikkat çeker. Çocuk ve gençlerin öğrenmeye (en azından okuldaki) konu merkezli öğrenmelerinin tersine, yetişkinlerin öğrenme yönelimi, yaşam merkezli veya sorun çözme merkezlidir (Knowles vd., 2014: s. 74). Yetişkinlere yeni bilgiler, gerçek yaşam bağlamında sunulduğunda daha iyi öğrenirler (Knowles vd., 2014: s. 205). Eğitiminin görevi yeni fikirleri aktarmak veya aşılardan ibaret değildir, aynı zamanda yeni fikirlerin yolunu tıkayabilecek eski fikirlerin değiştirilmesidir (Knowles vd., 2014: s. 205). Öğrencilerin bilgi ile gerçek yaşam arasındaki ilişkiyi görmelerini ve bilgi ile dünyanın nasıl değiştirilebileceğini anlamalarını sağlamak gerekir (Russel, 1993: s. 205). Bu onların sorun çözme odaklı bakışlarını sağlamlaştıracaktır.

Knowles’in yetişkinlerde öğrenme için belirlediği altıncı temel ilke ‘motivasyon’dur. Yetişkinler bazı dış kaynaklı güdülere (daha iyi işler, terfiler, daha yüksek maaş vb.) tepki verseler de, en güçlü güdüleyiciler içsel (iş doyumu, özgüven, yaşam kalitesinin artması, vb.) faktörlerdir (Knowles vd., 2014: s. 75). Knowles’a

göre, motivasyon üç etkenin toplamıdır: Değer, araçsallık ve beklenti. Değer, sonuca verilen değerdir; Araçsallık, belirli sonuçlar ortaya çıktığında değer verilen sonuçların alınma olasılığı; beklenti ise belli bir çabanın ödüllendirilen sonuçları doğuracağına duyulan inançtır (Knowles vd., 2014: s. 208). Öğrenme açısından bakıldığında öğrenen yetişkinler; yeni şeyler öğreneceklerine (beklenti), öğrenmenin bir sorun veya meselede yardımcı olacağına (araçsallık) ve yaşamlarında bir önem taşıyacağına (değer) inandıklarında daha çok motive olurlar (Knowles vd., 2014: s. 209). Knowles, yetişkinler açısından iyi birer motivasyon kaynağı olacak bir faktörün de öğreticilerin özellik ve becerileri olduğuna inanır. Bu özellik ve beceriler dört kategori altında toplanıyor: Uzmanlık, empati, isteklilik ve netlik. Bu özellikleri gelişmiş kolaylaştırıcıların yetişkinlerde öğrenme konusunda yüksek motivasyon sağlama olasılığı yüksektir (Knowles vd., 2014: s. 209). Kendi alanının temel bilgilerine sahip, öğrencilerinin hedef ve beklentilerine odaklanacak kadar empatik düşünebilen, sınıfta ve/veya öğrenme ortamında coşku ve heyecanını ya da istekliliğini hiçbir zaman yitirmeyen ve bilgileri net bir biçimde aktarabilen yetişkin eğitimcileri, yetişkinler için motive edicidirler.

Knowles'ın yetişkin eğitimi perspektifinde öğrenim kuramı bu bileşenlerden oluşmaktadır. Knowles'ın andragoji kuramının yapısının öğrenme kuramı ve tasarım kuramı olmak üzere, iki kavramsal temelden oluştuğu yukarıda belirtilmişti. Knowles'ın tasarım kuramında da farklı bileşenler ya da aşamalar vardır. Onun tasarım sürecinin sekiz bileşeni vardır (Knowles vd., 2014: s. 340). 'Andragojik Program Tasarımı' ya da 'Andragojinin İşlem Öğeleri'ni aşağıdaki gibi bir şemada verebiliriz:

1.Öğrenenlerin Hazırlanması

2.Ortam

A)Fiziki Ortam

B)Psikolojik Atmosfer

a)Karşılıklı Saygı Ortamı

b)İşbirliği ortamı

c)Karşılıklı Güven Ortamı

d)Destekleyici Ortam

e)Açık ve Gerçek Bir ortam

f)Memnuniyet Ortamı

g)İnsani Bir Ortam

3. Planlama

4. Gereksinimlerin Saptanması

5. Hedeflerin Belirlenmesi

6. Öğrenme Planlarının tasarlanması

7. Öğrenme Etkinlikleri

8. Değerlendirme (Knowles vd., 2014: s.122; Akın, 2014: s. 294).

Andragojik program tasarımı bu aşamaları kapsar. Andragojinin işlem öğelerinin her biri programı insani bir perspektife taşır ve öğrenciyi merkeze alır. İşlem öğelerinden ilki olan 'öğrenenlerin hazırlanması', öğrencilerin konuların işlenmesinden önce derse hazırlanmasını öngörür. Yetişkinler üst biliş/meta biliş sahibidirler. Her birinin zekası, bakışı, algısı farklıdır; Bu farklılıklar göz önünde bulundurulmalıdır.

Andragojik programa göre öğrenmeyi destekleyici bir 'ortam' oluşturmalıyız. Yukarıdaki şemada görüldüğü gibi Knowles, bu kavramı 'fiziki ortam' ve 'psikolojik atmosfer' olarak ikiye ayırmaktadır. Fiziki ortamdaki kasıt öğretim yapılacak mekânın ferah, açık, rahatlıkla ışık ve hava alabilen insanın konsantre

olmasını sağlayan özellikte olmasıdır. Psikolojik atmosfer ise karşılıklı saygıya, güvene ve işbirliğine dayalı, destekleyici, açık, memnuniyet verici insani bir ortama işaret eder. Bu ortam, daha esnek ve “hatalara karşı toleranslı” (Knowles vd., 2014: s. 124) olan bir ortamdır.

Andragojik programın üçüncü işlem ögesi, ‘planlama’dır. Buna göre eğitim- öğretim sürecine katılacak öğrencilerin planlama merhalesinde müdahil olmaları sağlanır. Buna paralel olarak, öğrencinin kendi ihtiyaçlarını kendilerinin belirlemesiyle ‘gereksinimlerin saptanması’ işlem ögesi de gerçekleştirilmiş olur.

Öğrenci merkezli bir kuram olduğundan andragojinin program tasarısının beşinci ögesi ‘hedeflerin belirlenmesi’dir. Buna göre öğrenciler hem hedeflerin belirlenmesine ortak edilir hem de belirlenen hedeflere nasıl ulaşılacağı konusunda öğrencilerin fikirleri hesaba katılır. Burada öğrenmeyi kolaylaştırıcılar ve öğrenciler işbirliği yaparlar ve işbirliğine önem verirler

Andragojinin işlem öğelerinin altıncısı ‘öğrenme planlarının tasarlanması’, öğrencilerin kendi öğrenme planlarını oluşturmasını hedefler. “Andragojinin en önemli özelliklerinden biri de her öğrenciyi farklı bir birey olarak kendi öğrenme sürecine göre değerlendirmektir” (Akın, 2014: s. 295). Çünkü her birey/öğrenci; deneyim, bilgi, zekâ, çevre vb. faktörlerle farklılaşmaktadır.

Knowles’ın tasarım sürecinin yedinci ögesi olan ‘öğrenme etkinlikleri’, öğrenenlerin öğrenme planlarının hayata geçirilmesi konusunda eğitimcilerin onlara yardım etmesini amaçlar. Sonrasında da değerlendirme aşaması gelir. ‘Değerlendirme’, tasarım kuramında, program tasarım sürecinin son aşamasıdır. Bu bileşende öğrenenin değerlendirme sürecine aktif katılımı amaçlanır. Öğrenenler hem kendilerini, hem dersi, hem programı, hem eğitimciyi değerlendirebilirler. Örneğin her dönemin sonunda öğrencilerden dersle ilgili bir değerlendirme istemek bu tasarıma uygundur. Böylece öğrenciler değerlendirme sürecinde etkili rol alabilirler. Zaten öğrenciler açısından tasarım kuramının geçerli mottosu “etkin katılım”dır.

Knowles, bu aşamalardan ibaret tasarım sürecini pedagojinin tasarım sürecinden farklı görür. Knowles, andragojinin işlem öğeleri açısından pedagoji ile andragoji açısından aşağıdaki tablo ile bir karşılaştırma yapar.

Tablo 1.
Eğitimde Pedagojik ve Andragojik Yaklaşımlar

Pedagoji ve Andragoji		
Öge	Pedagoji	Andragoji
1.Öğrenenlerin Hazırlanması	Asgari	Bilgilendirme Katılıma hazırlık İçerik üzerine düşünmeye başlama Gerçekçi beklentilerin oluşmasına yardım etme
2.Ortam	Otorite odaklı Resmi Rekabetçi	Rahat güvenli Karşılıklı saygı İşbirliğine dayalı, destekleyici Gayriresmi (informal), sıcak Açıklık ve sahiçilik İnsancılık

Öge	Pedagoji	Andragoji
3.Planlama	Öğretmen yapar	Öğrenenlerle kolaylaştırıcının ortak plan yapması için gerekli mekanizma
4.Gereksinimlerin Saptanması	Öğretmen yapar	Karşılıklı değerlendirme
5.Hedeflerin Belirlenmesi	Öğretmen belirler	Karşılıklı Uzlaşma
6.Öğrenme Planlarının tasarlanması	Konu mantığı İçerik birimleri	Hazırlığa göre sıralanmış problem birimler
7.Öğrenme Etkinlikleri	Aktarım Teknikleri	Deneyimsel teknikler (araştırma)
8.Değerlendirme	Öğretmen değerlendirir	Gereksinimlerin birlikte yeniden saptanması Programın birlikte ölçülmesi

(Knowles vd., 2014: s. 120).

Her ne kadar Knowles, pedagojinin karşısına yerleştirdiği için andragojik kuramı daha ön plana çıkarsa da her iki kuramın ve uygulamanın da yararlanılacak yönleri vardır. 1970 ten sonra ilk, orta ve yüksek eğitim kurumlarındaki öğretmenler andragojik modeli denediklerini ve birçok durumda bu modele özgü uygulamalar sonucunda çocuk ve gençlerin daha iyi öğrendiklerini belirtiyorlar; bazı yetişkin eğitimcileri de yetişkin eğitiminde andragoji modelinin işe yaradığını belirtmektedir (Knowles vd., 2014: s. 7575-76). Bu nedenle eğitim sanatının birer boyutu olan hem pedagojinin hem de andragojinin nerede ihtiyaç duyulursa orada kullanılmasında veya değerlendirilmesinde yarar vardır.

Sonuç

Andragoji, yeni bir anlayış olarak pedagojinin karşıtı olmaktan ziyade eğitim sürecinin bir başka boyutu olarak anlaşılmalıdır. Hem pedagoji andragojiden yararlanmalıdır hem de andragoji pedagojiden. Andragojik yöntem ve yaklaşımlar sadece yetişkin eğitiminde değil; ilkokul, ortaokul ve liselerde de uygulanabilmelidir. Dünyada meydana gelen gelişmelere paralel olarak nerede hangi kurama, yöntem ve araştırma bulgularına ihtiyaç varsa, onlardan yararlanılmalıdır. Hatta dijital çağdaki çok hızlı değişim ve dönüşüm karşısında yeni kuramlara ve alternatiflere ihtiyaç da vardır. Eskiye ait denenmiş iyi kuram ve yöntemlere sahip çıkılmalı günümüzün ihtiyaçlarına cevap vermeyenler değiştirilmeli veya yenilenmelidir.

Yetişkin eğitimi artık bütün dünyada revaç bulan, gerekli olan, aynı zamanda her toplumun gelişmişlik düzeyinin ölçütüne dönüşen bir olgudur. Toplumun standartları geliştikçe, yetişkin eğitiminin de daha çok önemsendiğini ve toplumun eğitim politikasının önemli bir boyutunu teşkil ettiğini söyleyebiliriz. İnsanın ortalama yaşam süresinin artmasıyla beraber artan yaşlı nüfusun yeniden eğitimi ya da yaşam boyu eğitimi artık üzerinde durulması gereken bir realitedir. Bir yetişkin eğitimi kuramı olarak andragojinin de dünyada ilgi bulmasının sebeplerinden biri budur. Andragoji bu konuda yetişkin eğitiminin diğer adına dönüşmüş durumdadır. Bu nedenle birçok ülkede andragojiyle ilgili üniversiteler, fakülteler ve bölümler açılmaktadır. Andragoji hem akademik bir disiplin olarak hem de uygulamada olan bir sistem olarak dünyada ilgi bulmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Akın, G. (2014). Andragoji kavramı ve andragoji ile pedagoji arasındaki fark. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 47(1), 279-300.
- BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. <https://www.unicef.org/turkey> (E.T. 02/07/2021).
- BM Çocuk Haklarına Dair sözleşme. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf> (E.T. 02/07/2021).
- Foucault, M. (2019). *Akıl hastalığı ve psikoloji* (5. baskı). (E. Bayoğlu, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- İpek, C. (2012). Eğitimin toplumsal temelleri. H. B. Memduhoğlu, K. Yılmaz (Ed.), *Eğitim Bilimine Giriş* (s.47- 70) içinde. Pegem.
- Kant, I. (1984). Aydınlanma nedir? Sorusuna yanıt. (N. Bozkurt, Çev.), *Seçilmiş Yazılar* (s.213- 221) içinde. Remzi Kitabevi.
- Kant, I. (2017). *Eğitim üzerine* (6. baskı). (A. Aydoğan, Çev.). Say Yayınları.
- Knowles, M. (1996). *Yetişkin öğrenenler: Göz ardı edilen bir kesim*. (S. Ayhan, Çev.). A.Ü. Yayınları.
- Knowles, M. (1989). Andragoji: Yetişkinlerde öğrenme konusunda yeni bir teknoloji. (S. Ayhan, Çev.). *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(2), 529-546.
- Knowles, M. S., Holton, E. F. ve Swanson, R. A. (2014). *Yetişkin eğitimi*. (O. Gündüz, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Kocabatmaz, H. (2020). Yetişkin eğitiminin tanımı ve kapsamı. F. Ereş (Ed.), *Yetişkin eğitimi ve hayat boyu öğrenme* (2. baskı), (s. 1-15) içinde. Pegem Yayınları.
- Kösterlioğlu, İ. (2020). Yetişkin eğitimiyle ilgili yaklaşım ve modeller. F. Ereş (Ed.), *Yetişkin eğitimi ve hayat boyu öğrenme* (2. baskı), (s. 47-72) içinde. Pegem Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki Teknik Öğretim Müsteşarlığı, MTÖ.(1966). *Yetişkinlerin eğitimi*. MEB MTÖ Genel Müdürlüğü Yayını.
- Rosovsky, H. (2000). *Üniversite bir dekan anlatıyor* (14. basım), (S. Ersoy, Çev.). Tübitak Yayınları.
- Russell, B. (1993). *Eğitim üzerine*. (N Bezel,Çev.). Say Yayınları.
- Spring, J. (2019). *Özgür eğitim* (6. Basım). (A. Ekmekçi, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Yayla, D. (2009). *Türk yetişkin eğitimi sisteminin değerlendirilmesi*. Meb.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

* Yazar tek başına makaleyi hazırlamıştır.

Çıkar Beyanı

* Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 55
Sayfa/Page: 24-39
e-ISSN: 2822 - 3136

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Interpreting Relations between Armenian Nationalism, Marxism and the Armenian Apostolic Church *Ermeni Milliyetçiliği, Marksizm ve Ermeni Apostolik Kilisesi arasındaki İlişkileri Yorumlamak*

Keisuke WAKIZAKA*

Gökçe YILMAZ**

*Assist. Prof. Dr. İstanbul Gelişim University,
Faculty of Economic, Administrative and
Social Sciences, Department of Political
Science and International Relations, İstanbul/
Turkey.

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi
İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
İstanbul/Türkiye.

kwakizaka@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0438-5687

**MA Student, İstanbul Gelişim University,
Institute of Graduate Education, Department of
Political Science and International Relations,
İstanbul/Türkiye.

Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gelişim
Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
İstanbul/Türkiye.

gokcee_yilmaz@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-0400-6314

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

11/12/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

07/03/2022

Yayın Tarihi / Date Published:

31/03/2022

Atf: Wakizaka, K. and Yılmaz, G. (2022).
Interpreting Relations between Armenian
Nationalism, Marxism and the Armenian
Apostolic Church. *Van Yüzüncü Yıl University*
the Journal of Social Sciences Institute, 55,
24-39

Citation: Wakizaka, K. ve Yılmaz, G.
(2022). Interpreting Relations between
Armenian Nationalism, Marxism and the
Armenian Apostolic Church. *Van Yüzüncü Yıl*
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
55, 24-39

Abstract

This study aims to criticize the current view and propose a different perspective on Armenian nationalism by revealing that Armenian nationalism had been derived from Marxism, instead of the understanding that Marxism and Armenian nationalism are opposite from each other. The questions of the study are how Marxism formed the backbone of Armenian nationalism and how the Armenian Apostolic Church was affected by Marxism. Although Armenian nationalism seems to be anti-Marxist, it is interpreted as “left-wing peripheral” nationalism derived from Marxism considering the views to have been influenced by and the Marxist elements contained within Armenian organizations. On the other hand, Armenian nationalism also carries the dimension of “central nationalism” based on chauvinism, and this situation indicates that the revolution and class conflict cannot completely get rid of nationalism. Looking at the Armenian Apostolic Church, while the church had a conservative structure against Marxism, the influence of Armenian nationalists and Marxists increased within its own structure due to the situation created by the Armenian National Constitution, and ultimately the church began to act together with the Armenian nationalism based on Marxism.

Keywords: Armenian nationalism, marxism, left-wing peripheral nationalism, armenian apostolic church, armenian national constitution

Öz

Bu çalışma Ermeni milliyetçiliğinin Marksizm’den türediğini ortaya çıkartarak, Ermeni milliyetçiliğinin Marksizm ile zıt olduğuna dair mevcut görüşü eleştirmeyi ve Ermeni milliyetçiliği ile ilgili farklı bakışı önermeyi amaçlamaktadır. Bu araştırmada Marksizm’in Ermeni milliyetçiliğinin omurgasını nasıl oluşturduğuna ve Ermeni Apostolik Kilisesi’nin Marksizm’den nasıl etkilendiğine dair sorulara cevap vermeye çalışılmıştır. Ermeni milliyetçiliği Marksist karşıtı bir fikir gibi görülürken Ermeni örgütlerinin etkilendiği görüşler ve içerdikleri Marksist unsurlar dikkate alındığında Marksizm’den tüeyen “sol çevre milliyetçilik” olarak yorumlanabilir. Diğer yandan, Ermeni milliyetçiliği aynı zamanda şovenizme dayanan “merkezi milliyetçilik” boyutunu da taşımakta ve bu durum komünizme yönelik devrim ve sınıf çatışmasının milliyetçilik ve ulusal kimlik meselesini tam olarak halledemeyeceğini açık şekilde göstermektedir. Ermeni Apostolik Kilisesi’ne bakıldığında, kilise başlangıçta Marksizm karşıtı muhafazakâr yapıya sahipken, 1863 yılında Ermeni Millet Nizamnamesi onaylandıktan sonra oluşan durumdan dolayı kilisenin kendi yapısı içinde Ermeni milliyetçileri ve Marksistlerin etkisi önemli derecede artmıştır. Sonunda Ermeni Apostolik Kilisesi Marksizm’e dayalı Ermeni milliyetçi hareketiyle beraber hareket etmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni milliyetçiliği, Marksizm, sol-çevre m illiyetçilik, Ermeni Kilisesi, Ermeni millet nizamnamesi

Introduction

Since the 19th century when the Ottoman Empire entered the process of disintegration, the Armenian issue has been a major problem for the Ottoman Empire and the Republic of Turkey. Because of this situation, from the 1980s, especially after the dissolution of the Soviet Union in the 1990s, Armenian studies in Turkey have gained serious importance and the number of scientific studies on Armenia and Armenians has also increased quite rapidly. In this context, the structure of the Armenian nationalist movement, such as the Hunchakian and Dashnak Parties, has also been investigated, and it is now known that these parties have adopted both Armenian nationalism and Marxism. However, most of the studies carried out to date describe Armenian Nationalism and Marxism as opposing movements and could not answer the question: “ “why have Armenians adopted Armenian nationalism and Marxism at the same time, which are opposite to each other? “ In addition, the studies conducted to this day have not been able to explain that Armenian nationalism is currently supported by Liberal-Marxist groups such as HDP (People’s Democratic Party). This study aims to criticize the current view and propose a different perspective on Armenian nationalism by revealing that Armenian nationalism had been derived from Marxism, instead of the understanding that Marxism and Armenian nationalism are opposite from each other.

The study will mainly include theoretical discussions on Marxism and nationalism, and in this context, it will examine the structure of Armenian nationalism and the characteristics of anti-Turkish sentiment. Therefore, in the study, a philosophical and sociological analysis of Armenian nationalism will be made based on the structuralist methodology in general. In theoretical discussions, books such as the “Communist Manifesto” and “The German Ideology”, among the most important works of Karl Marx and Friedrich Engels, will be utilized since the discussions about nationalism are usually based on Marxism. Additionally, Tom Nairn’s book “Faces of Nationalism: Janus Revisited” is of great importance to look at how Marxism tries to explain the nationalism movement, and the present study will usually be based on his theory. In addition, the books, Kadir Akin’s “Ermeni Devrimci Paramaz (Armenian Revolutionary Paramaz)”, Anaide Ter-Minassian’s “Nationalism and Socialism in the Armenian Revolutionary Movement 1887-1912” and Gaffar Cakmakli’s “Ermeni Düşünce Sistemi ve İdeolojileri (Armenian Thought System and Ideologies)” are very valuable to explore the structure of the Armenian nationalism movement.

The paper will include three sections and a conclusion. In the first section, which is the theoretical part of the study, information on the relations between Marxism and nationalism-national identity will be given. In the second section, a discussion will be included about the connection of Armenian nationalism and anti-Turkish sentiment with Marxism and class conflict. In the third section, it will be addressed why the structures that contradict with Marxism, such as the Armenian Church, are on the side of Marxism. In the conclusion part, all previous sections will be summarized, and it will be emphasized that Armenian nationalism is derived from Marxism and that structures actually contrary to Marxism, such as the Armenian Church, sided with Marxism to protect their own interests.

1. Relations between Marxism and National Identity-Nationalism

1.1 Karl Marx’s Materialist Theory

After the French Revolution in 1789, two very important new intellectual movements have emerged. One is nationalism which has gained a political character with the revolution and has been interpreted differently by different thoughts and understandings. The other one is Marxism. Marxism, while emphasizing that nationalism is a phenomenon specific to the modern capitalist system, has not foreseen making the distinction according to the nation, such as the oppressed nation-oppressive nation distinction.

The Marxist theory accentuates that history continues to evolve according to the transformation of the production system and class conflicts. According to Marx, class distinction exists in every society in history. The class distinction is based on ownership of the means of production. Those who own the means of production constitute a social class. This class consists of slave-owners in ancient ages, landlords-feudalists in the medieval ages, and factory and business owners, i.e., bourgeois, in the modern age. Those who do not have this ownership form a separate class, the proletariat, which has to sell its labor to make a living in the modern capitalist system. Thus, the bourgeois-proletariat distinction has emerged. What it matters in class distinction is the economic measure. In addition, a common class consciousness arises among groups that are in the same situation in terms of living conditions, the role they play in the relations of production and economic interests, and this consciousness creates class conflict (Marx & Engels, 1969: pp. 100-107).

Marx emphasized that socio-economic development would eventually lead society towards the polarization of the two main classes. While different classes are formed within the Bourgeois and Proletarian classes, the inner classes gather around these two poles. The class that dominates the society economically also gains dominance in politics and in creating identity, because the superstructures such as politics and identity are formed from the “basic economic structure” (Marx & Engels, 1969: pp. 115-116).

Marx asserted that there was a conflict between the bourgeoisie and the proletariat in the modern period and that while religious-local identity was dominant in the Middle Ages, national-ethnic identity became dominant under the modern capitalist system. According to him, in a communist society with no bourgeois class, the national-ethnic identity created to prevent the unification of the proletariat would vanish, and the unity within the proletarian class would strengthen. Marx alleged that the emergence and end of national issues would occur spontaneously while the production system undergoes change in the development process of history. Indeed, Marx predicted that the communist revolution would occur in countries where the modern capitalist system developed, such as Germany, France, and England (cf. Marx & Engels, 1969: pp. 98-137). Thus, Marx propounded that nationalism is a phenomenon produced by the bourgeois class in the development process of the capitalist system and would be eliminated after the communist revolution, and opposed the categorization of people as “oppressed nation-oppressive nation”.

1.2 Marxist Theory and Nationalism According to Modernist Theories

Especially modernist scientists such as Benedict Anderson have addressed the relations between Marxism and nationalism in detail, and while supporting the Marxist theory in general, they have also voiced some criticisms. The modernist approach reveals the view that nations and nationalism are structures belonging to the modern age. It argues that nations and nationalism emerged as a product of modern processes such as the establishment of centralized states, industrial capitalism, urbanization and secularization. According to the modernist approach, it is not possible to consider nations and nationalism independently of these processes. In the ancient ages, there were no political and economic conditions that would have revealed nationalism. These conditions have emerged with the modern age. In other words; nations have not created nationalism, nationalism has created nations (Özkırmı, 2008: pp. 96-97).

Benedict Anderson, in his book “Imaginary Communities”, accentuates the contribution of religious communities and kingdoms to the organization of societies in the Middle Ages, while emphasizing that “nation” is the new community that emerged during the collapse of these systems. According to him, the establishment of the capitalist economic system and the development of communication technology, notably the media industry, have played the most important role in the development of national consciousness; because the media industry has formed the basis of national consciousness and enabled the establishment of a new “imagined community”.

As communication and interaction between the members of this “imaginary community” intensified, a common consciousness of time and space has been formed and developed as a national identity. In addition, national-ethnic nationalism is based on a common language. Through this historical process, official nationalism based on language and “homeland” has been determined in the modern capitalist period (cf: Anderson, 1983). Anderson emphasizes that a secular national identity develops by sharing the common culture, language, “homeland” and history by the mass due to the expansion of the field of communication and the intensification of communication, and that this national identity and nationalism are determined by the bourgeois who retains the state and the state structure to protect their own system. Thus, while trying to elaborate Marx’s theory on the development of history, Anderson has also attempted to criticize Marx’s materialist theory.

Ernest Gellner also attributes the rise of secular nationalism to the transformation of the industrial structure. According to Gellner, national-ethnic identity and nationalism are constituted by sharing the “official culture” because of the spread of modern education to the whole mass and the intensification of communication. Many “official common cultures” have spread under the industrialized modern capitalist system, and this requires the state and “homeland” determining the common culture (cf. Gellner, 1983). In other words, Gellner, by elaborating Marx’s theory, emphasizes that nationalism is the product of education and common culture that the bourgeois and intellectuals spread to the mass under the industrialized modern capitalist system, and is used to prevent the communist revolution.

Tom Nairn defines the theory of nationalism as a historical failure of Marxism while trying to elaborate Marx’s materialist theory. He thinks that there is a failure both in theory and in practice. He has stated that this situation was not specific to the Marxists, indicating that the necessary conditions for such a theory were not formed at that time. However, in his opinion, nationalism is a concept that can only be explained from a Marxist point of view. The Marxist theory of nationalism needs to approach nationalism in positive and negative terms. Nairn has criticized the view that nations and nationalism emerged in the development processes of communities, and it was a mandatory stage. The origin of nationalism should be sought in the historical development process of the world not in the internal dynamics of communities. According to Nairn, nationalism is determined by the basic characteristics of the political economy model (Nairn, 1981: p. 340).

Nairn also stated that nationalism cannot be considered as a concept that emerged only as a result of industrialization and urbanization. Referring to the Marxist theory in the discipline of international relations, he emphasized that nationalism developed differently depending on the region as a result of the unbalanced development of the capitalist economy in the world. The nationalism of the developed countries, which are described as the central, such as the Western European countries, has unfolded in the form of superiority-based chauvinism against underdeveloped peripheral countries. However, nationalism in the peripheral regions such as eastern Europe, Asia and Africa has emerged as a reaction against the central region, using the theory of “class conflict” (Nairn, 2015: pp. 188-193).

In addition, according to Nairn, nationalism is based on past values such as “proud history”, traditional culture and religion while aiming at the development of society. Thus, the spread of capitalism and the growth of the gap between regions have increased the importance of nationalism in class conflict and led to conflicts in between nations. As capitalism spread, the contradiction created by the attitudes of the peripheral countries against and in favor of the transformation expanded to the central countries as well. Consequently, it was indicated that as the basic contradiction grew due to the spread of capitalism to the world, international conflicts emerged rather than the struggle between classes (Nairn, 2015: pp. 121-124).

Modernist scholars such as Nairn, usually basing on Marx’s theory, emphasize that the emergence and rise of national identity and nationalism, is inevitable in history. On the other hand, while Marx believes that

nationalism and national identity would be abolished during class conflict, Nairn, considering the unbalanced development process of the world economic system, asserts that it is inevitable for the class conflict to emerge as “oppressive central nation-oppressed peripheral nation” and that the theory of class conflict is on the basis of nationalism, especially in the peripheral regions.

Armenian nationalism, which started in the 19th century, was carried out under the slogan of class conflict against the “oppressive” Ottoman State and the Turks, and the Armenian nationalist parties, Hinchak and Dashnak Parties, also adopted Marxism. In addition, while they prioritized Marxism, they viewed the “past values” such as the Armenian language, culture and traditions as the elements on the basis of Armenian national identity. Considering this historical background, when analyzing Armenian nationalism in the context of Marxist theory, Tom Nairn’s theory will be utilized.

2. Armenian Nationalism in the Context of Marxist Theory and Class Struggle

2.1 Armenians before the 19th Century

The history of the group defined as “Armenians” today started after they adopted Christianity in the 4th century and the word “Armenians” meant only “those belonging to the Armenian Apostolic Church” until the 19th century. After Saint Gregory the Illuminator baptized King Tiridates III in the 4th century, Armenians began to bond with each other around Saint Gregory the Illuminator’s interpretation about Christianity and adopted an identity based on the Gregorian Church. Under this situation, Armenian national culture and traditions were also shaped on the basis of the Armenian Apostolic Church. Armenians began to be dominated by Muslims after the 11th century and religious autonomy was recognized for them in exchange for paying jizya to the state. Armenians were administrated by Istanbul Armenian Patriarchate during the Ottoman period. While Armenians paid jizya to the Ottoman state under the “millet” system, the state gave extensive religious and cultural rights to Armenians.

In addition, until the French Revolution in 1789, religious identity was more prominent than ethnic-national identity, and people were often coming together around a common religious identity. The people in Ottoman State had been divided into Muslims and non-Muslims, and ethnic origin did not matter much among Muslims. Within the Armenian Community, it was enough to be affiliated with the Armenian Apostolic Church to be defined as Armenian, and ethnic origin was not at the forefront. The term “Armenian” had almost the same meaning as the word “Christian”. Thus, the Armenian community housed people of various ethnic origins, and accordingly, the socio-cultural structures of Armenians differed considerably according to the regions they lived. In terms of language, Armenian and the Armenian alphabet were being generally used only in religious ceremonies, and Turkish, Persian, Arabic, Kurdish, Georgian and Russian were used in daily life (cf. Simeon, 1999). The Armenian society, under these circumstances, was being content with the preservation of religious autonomy only, and there was no question of the establishment of “Greater Armenia” and hostility against Turks and Muslims until the 19th century.

2.2 The Birth of Armenian Nationalism

On the other side, efforts were started toward establishing the basis of Armenian nationalism after the 17th century. It is considered that those efforts were initiated by the diplomat Israel Ori, who aimed to free Armenia from Safavid and Ottoman domination. He created an Armenian freedom plan and carried out on a pro-Russian line. He sought help from the Russian Emperor for this plan. Ori was sure that Armenians would gain their independence, and he encouraged Armenians to make propaganda in the region where they lived (Çakmakli-Mehdiyev, 2015: pp. 49-51). In addition, the interaction between Armenians and Western Europe

increased significantly due to the missionary activities of the Jesuits towards Armenians in the region at that time; and the Mekhitarists, made up of converts from the Armenian Apostolic Church to the Catholic Church, turned to developing the Armenian national identity by working intensively on the Armenian language and history (Yoshimura, 2009: p. 7). The Mekhitarists opened modern schools in Istanbul, endeavored to develop a new language based on the vernacular language of Istanbul instead of the old Armenian, and inclined to establish civil political organizations against the church administration (Şahin, 2008: p. 113). Their endeavors affected the formation of the Armenian national ideology.

Additionally, many Armenian schools were opened in Yerevan, Tbilisi and Moscow by the Russian Tsardom in the 19th century. The children of Armenians emigrated from Iran and the Ottoman Empire were educated in these schools and other schools in Europe. In the Ottoman Empire, especially the children selected from among the Catholic Armenians were sent to Europe for education and become acquainted with new intellectual movements such as nationalism and revolutionary movements in Europe (Yoshimura, 2009: 7).

After the start of the 19th century, as the interaction between Europe and Armenians increased, new Armenian nationalist intellectuals began to emerge. At the early 19th century, Khatchadour Abovian, by being influenced by German nationalism, formed the basis of folk literature based on Armenian nationalism. Afterwards, modern ideologies spread through the translation and introduction of European literature in Armenian communities in both the Ottoman Empire and the Russian Tsardom, and various magazines and newspapers were published within the Armenian communities (Yoshimura, 2009: pp. 7-8).

However, the goals of the Armenian movements within the Russian Tsardom and the Ottoman Empire were very different from each other. For example, in the Armenian community in the 19th century Russian Tsardom, Mikael Nalbantian turned to creating the Armenian national identity on the history of the former Armenian Kingdom and, based on this, expressed the importance of establishing an independent Armenia by uniting Armenians living in Russia and the Ottoman Empire. Thus, exclusionary ethnic Armenian nationalism became more dominant among Armenians in the Russian Tsardom (Yoshimura, 2009: pp. 9-10. Besides, about ethnic and civic nationalism, cf. Smith, 2013: pp. 61-64).

Meanwhile Armenians in the Ottoman Empire were looking for a different path. Krikor Odian, one of the leading Armenian intellectuals in the Ottoman Empire, played an important role in the Young Ottomans movement in the 19th century and participated in the creation process of Kanun-u Esasi (the Basic Law). Odian inclined to expand the rights of Armenians in the reform process of the Ottoman government rather than the establishment of an independent Armenia. Nubar Nubarian (Boghos Nubar's father), who was Egypt's foreign minister at the time, together with the Armenian Patriarch of Istanbul, at the 1878 Berlin Congress, demanded the support of Britain and France to improve the status of Armenians in the Ottoman Empire. His declaration of June 1878 was aimed at improving the political freedom rights of the Armenian community in the Ottoman Empire. On the other hand, Nubarian accentuated in this declaration that it was pointless to compare Armenians in the Ottoman Empire with Armenians in the Russian Tsardom. As can be seen from this, Armenians in the Ottoman Empire predominantly turned towards increasing their level of political participation by expanding their political and cultural rights within the Ottoman state (Yoshimura, 2009: pp. 11-12). Also, while Armenians in the Russian Tsardom planned to establish the Armenian state based on exclusionary ethnic nationalism, those in the Ottoman Empire aimed at further improving political rights within the Ottoman Empire based on civic nationalism.

After the Berlin Congress in 1878, various privileges were granted to Armenians with the Regulation of the Armenian Nation. The organization process of Armenians was accelerated under this condition. The number of Armenian schools, magazines, and newspapers increased even more. The Armenian Patriarchate also

contributed to the formation of the Armenian national ideology. Thus, a favorable environment was constituted for the development of modern Armenian nationalism within the Ottoman Empire (Çakmakli-Mehdiyev, 2015: p. 54), and the Armenian nationalist movement, which aimed to unite Armenians in the world and establish an “Armenian State”, rose rapidly in both the Russian Tsardom and the Ottoman Empire.

2.3 The Formation of Armenian Nationalist Movements and Marxism: Armenian Nationalism as a Left-Wing Nationalism

While the modern nationalism movement was spreading rapidly among Armenians in the world after the French Revolution in 1789, Marxism, which started to rise in the 19th century, significantly influenced the Armenian community and formed the ideological backbone of Armenian nationalism. In the context of class conflict theory, Armenians turned to developing their own secular national identity based on anti-Turkish/Ottoman, and Armenian nationalism emerged as “left-wing Marxist peripheral nationalism” put forward by Tom Nairn.

As mentioned previously, many Armenian elites in the 19th century were educated in Europe and were influenced by modern ideologies such as nationalism and democracy there. The place where Armenians particularly gathered densely was Paris. Under this circumstance, Armenians in Europe were influenced by the 1848 Revolution that took place in France and spread the Marxist ideology as well as the modern nationalist movement to the Ottoman lands. Thus, on the basis of elites, the ground was prepared for Armenians to take action against the Ottoman State and the Armenian Patriarchate in the future (Ahmadov, 2018, pp. 49-52).

Moreover, on the basis of the people, a favorable setting for class conflict and revolution started to emerge in both the Ottoman Empire and the Russian Tsardom. Considering the socio-economic situation of Armenians in the Ottoman Empire, despite it was declared that Muslims and non-Muslims were legally equal in the reforms that have been going on since the 1850s, this principle was not implemented in all parts of the Ottoman Empire. Only Armenians living in the cities, especially the bourgeois and clergy in Istanbul, could benefit from these reforms, and the economic and social status of the Armenian peasants continued to deteriorate (cf: Krikorian, 1978: pp. 3-5). The predicament of the Armenian peasants and the agricultural problem were among the important elements of the Armenian Issue. While the Ottoman bureaucracy and tax system were reformed in accordance with the central state system, the feudal structures in the countryside were not completely removed. Under these circumstances, the economic pressure on the Armenian peasants increased significantly. In addition, after Russia captured the entire Caucasus in 1864, the resettlement of the North Caucasians and then the Balkan people to Armenian villages in Anatolia made the situation more complicated. In this process, tensions between Armenians and Muslims began to rise and this situation affected the economic and social structure in the region (Ter Minassian, 2012: p. 17). While the economic situation of Armenians in the rural areas deteriorated, the Armenian peasants migrated to the cities and to the Caucasus under Russian domination to get out of economic and social problems. With the increase of Russia’s influence on the Christians living in the Ottoman Empire, the position of Armenians, known as the “Millet-i Sadıka (loyal nation)”, was jeopardized (Ter Minassian, 2012: pp. 17-18) and the Armenian peasants turned into the new proletariat class due to migration to cities. Thus, as the economic and social imbalance between cities such as Istanbul, “the central region” and the Armenian villages, the “peripheral region” grew, the reforms made to improve the Ottoman State turned into an oppressive system for the Armenian peasants, and an atmosphere favorable for class conflict between Armenians and the Ottoman State emerged.

There was a similar situation in the Armenian community in the South Caucasus, where most of the Armenians were working as workers in big cities such as Baku, Tbilisi and Batumi. With the Russian Industrial

Revolution that started in the 19th century, the Armenian worker population in the Caucasus increased rapidly. Meanwhile, the gap between the bourgeois class and the other class widened and the working class began to have difficulty in making ends meet. The Armenian workers in the South Caucasus were almost completely deprived of the protection of the law and organizations such as unions (Suny, 2015: pp. 139-140) and had no chance of contesting to the bourgeois class and the Russian Tsarist government. Besides, Armenians were generally in the minority in terms of population in the South Caucasus. The Russian chauvinism and anti-Armenian sentiment also increased especially at the end of the 19th century (Suny, 2015: p. 138). Thus, Armenians in the South Caucasus were also in an economically and politically disadvantaged position, and conditions became ready for the class conflict and revolution in both the Ottoman and Russian Armenian communities.

At this stage, the Armenian nationalist elites turned to establishing nationalism based on Marxism, especially the class conflict theory, to bring together Armenians with different cultural and sectarian structures. The Armenian theorists with the publications they made called especially Armenians under the Ottoman rule to revolt. According to Armenian nationalists such as Krikor Artsruni, the Armenian Issue is expressed as the struggle of the “oppressed” cultural and civilized races against the “oppressive” barbarian races, in other words, the class conflict between Armenians, “the oppressed class in the peripheral region” and the Muslims, “the oppressive class in the central region”. The Armenian nationalists, influenced by Marxism legitimized the rebellion against the Ottoman Empire as a “reaction against the central structure” and emphasized the “liberation of Armenians from colonialism” and “the establishment of Armenia, consisting of the oppressed Armenian people, which is not an oppressive class and nation”. This idea, based on the Marxist theory, laid the foundation of Armenian nationalism (Çakmaklı-Mehdiyev, 2015: pp. 57-62). In the direction of this idea, Armenians started uprisings in Zeytun in 1862 and later entered into clashes against the Ottoman government in Van and Erzurum. In addition, various organizations and associations such as the Liberation Union, the Black Cross Society and the Guardians of the Motherland emerged in Eastern and Southeastern Anatolia. These developments continued and in 1885, the first revolutionary party, the Armenakan Party, was founded in Van. This party aimed at “the liberation of the oppressed Armenian nation from the colonialist Ottoman Empire with an armed revolution” (Yoshimura, 2009: p. 13) and asserted that the Armenian peasants should be armed by conducting propaganda activities. It gained a significant influence in the region due to being very active in Van at the end of the 1890s (Yoshimura, 2009: p. 13).

However, the Marxist Armenian students studying in Europe established the Social Democrat Hunchakian Party, which aimed at the independence of Armenia and the liberation of Armenians from the Ottoman Empire in the short term, and the integration of Armenia into the communist world in the long term. The Hunchakian Party, in the direction of the Marxist idea, directed Armenian peasants and workers against the Ottoman Empire to class conflict and arm themselves, and entered into clashes with the Ottoman Empire (Yoshimura, 2009: pp. 13-14). In 1890, the Hunchakian Party organized a large-scale demonstration in Istanbul’s Kumkapi district, and also caused some incidents in Eastern Anatolia (Nalbandian, 1967: p. 108-109).

The Dashnaksutyun Party founded in Tbilisi at the end of the 1890s did not put a clear emphasis on Marxism to receive support from Western countries (Libaridian, 2015: pp. 131-132), it turned into the main revolutionary party because of including all revolutionary Armenian organizations. The Dashnaksutyun Party, like the Hunchakian Party, also adopted Armenian nationalism based on Marxism. While the Hunchakian Party envisaged the integration of Armenia into the communist world in the long term, the Dashnaksutyun Party was concentrating more on the independence of Armenia.

This party applied an anti-Turkish propaganda to the Armenian peasants and called them to the class struggle against the Ottoman Empire for the “liberation of Armenians from the colonial Ottoman Empire” and the “establishment of an independent Armenia where the people are not exploited”, as a consequence, continued the bloody clashes against the Ottoman government after 1892 (Ilter, 1995: pp. 24-28). In 1896, the Dashnak Party, under the leadership of Karekin Pastirmaciyan, raided the Ottoman Bank, and also fought against the Ottoman government and Muslims in Eastern Anatolia. In 1915, during the First World War, the Dashnak Party by siding with Russia came into a conflict against the Ottoman Empire and applied oppression and cruelty against the Muslims in the region to purify the East and Southeast Anatolia from Muslims.

ASALA, which was founded in the 1970s and adopted nationalism based on Marxism, while committing various terrorist acts against Turks, in the long term, it had a similar view with the Hunchakian Party in aiming to unite the Armenian geography, which covers a significant part of Anatolia, with the Soviet Union and the communist world. According to the statement made at the end of 1981, its goal was “the establishment of a united Armenia under the leadership of a democratic, socialist and revolutionary government” (Karas, 2007: pp. 44-45). ASALA clearly aimed to unite the Armenian world in some way with the USSR and turn into a boundless communist system, and considered Armenia under the domination of the USSR as a base for the people’s revolution. While declaring those who were against Marxism to be enemies, even if they are Armenians, in the political program, ASALA supported those who reject the Turkish imperialism backed by international imperialism and the hegemony of dominant classes, even if they are Turks. The first priority of ASALA was the liberation of the “Armenian people and their lands” from the Turkish state, which is within the central system, and it emphasized that it was necessary to carry out the violent revolution cooperating with communists all over the world to achieve this goal (Karas, 2007: p. 45). As seen here, ASALA built its own theory of Armenian nationalism based on class conflict and asserted that Marxism and Armenian nationalism were inseparable.

Thus, modern Armenian nationalism, which started to dominate the Armenian community in the 19th century, emerged as a reaction against the “central structure”, the Ottoman Empire; it carried the characteristic of “peripheral nationalism” put forth by Tom Nairn, and developed as “left-wing nationalism” derived from Marxism, as seen in other peripheral nationalist movements. Armenian nationalism as “peripheral nationalism” based on “Marxism” is also clearly reflected in modern Armenian national historiography. For example, clerics such as the Armenian Patriarchs of Istanbul, Megerdich Khrimian and Zaven Der Yeghiayan, who openly internalized anti-Turkism and supported the use of violence against the Ottomans and Muslims, were considered “Armenian national heroes”, while those who opposed conflict with the Turks, such as Khoren Ashikian, were accused as “traitors” (Cirik, 2015: pp. 236-237). In addition, the figures such as Hambartsum Boyajian, Andranik Ozanian, Hamazasp and Dro, who organized terrorist activities and massacres against the Ottoman Empire and Turks-Muslims, were appreciated by Armenian nationalists for their “great contribution to the liberation struggle against the Turks”, and the Armenian committee members were become mythologized in the literature such as poems and folk tales (Cirik, 2015: pp. 237-245). Moreover, the militants such as Monte Melkonian and Gurgen Yanikian, who played a central role in ASALA, were buried in Yerablur Military Memorial Cemetery as “national heroes” in Armenia. As can be understood from this situation, modern Armenian nationalism based on the “reaction to the Turks” and class conflict theory emerged as “left wing-peripheral nationalism” derived from Marxism.

On the other hand, theoretical contradiction exists between Marxism and Armenian nationalism which emerged as a “left-wing peripheral nationalism.” While Karl Marx and Friedrich Engels claimed that nationalism and national identity in the long run would be eliminated in the conflicts occurring in the process

that progressed towards communism, Nairn criticized the theory of Marx and Engels, asserting that nationalism played a highly important role in uniting the people in class conflict and revolution. Looking at the Armenian nationalism derived from Marxism, it can be seen that Armenians mostly turn to Armenian chauvinism with an emphasis on the “proud history of Armenians and civilized traditional culture”. While embracing the theory of class conflict, the Armenian nationalists such as Krikor Artsruni frequently verbalized the superiority of Armenians over the Turks and Kurds. They excluded Muslim Turks and Kurds in the nation-state building project of Armenia and placed themselves at the center of Armenia’s system. In addition to the Dashnaktsutyun Party, the Hunchakian Party and ASALA also prioritized their own people in their policies and accentuated the “superior culture and heroism” of Armenians. Thus, Armenian nationalism also carries the structure of “central nationalism” espousing chauvinism, and the Armenian nationalist-revolutionary movement clearly demonstrates that class conflict and revolution cannot get rid of nationalism.

3. Why did the Armenian Apostolic Church Come Close to Armenian “Left-Wing Nationalism”?

3.1 The Armenian National Constitution and the Opening of Church’s Administration to People

According to the theory of Karl Marx and Friedrich Engels, religious institutions such as the Church are the constructs created by those who dominate the economic structure to maintain their supremacy and will be abolished after class conflict and revolution. In other words, Marxists and religious institutions are theoretically contrary to each other. However, especially after the 20th century, it is seen that the cooperation began to take place between the Armenian religious institutions and the opposite pole, the Armenian nationalist movement derived from Marxism. In this part, it will be analyzed why and how the contradicting Armenian religious institutions and Armenian nationalism turn towards cooperation. The main structure of the Armenian Church reveals that it was never actually Marxist or anti-Ottoman. The Armenian Patriarchate of Istanbul, after being founded in the 15th century provided the relations between Armenians in the Ottoman Empire and the Ottoman government. It was in a politically more superior position than the Catholicos of Echmiadzin and Sis. Since the main concern of Armenians in the Ottoman Empire until the 19th century was the maintenance of religious autonomy, the Armenian community in the Ottoman Empire put up a struggle against other sectarians such as Protestant and Catholic Churches rather than Muslims (Sezgin, 2005: pp. 50-54). In addition, until the establishment of the Armenian National Assembly as a result of the ratification of the Armenian National Constitution in 1863, the people, from among the secular elements, could not interfere in the affairs of the church (Sezgin, 2005: 54; cf. Artinian, 2004). Therefore, until that time, elements such as secular nationalism, Marxism and anti-Turkism could not have entered the Armenian Apostolic Church in the Ottoman Empire and it has been able to stay independent of the influences of foreign states.

However, after the ratification of the Armenian National Constitution in 1863, the situation began to change substantially. With this constitution, the process of the patriarch election underwent a great change, and the Armenian Patriarch began to be elected by the Armenian National Assembly. Thus, most of the patriarch’s powers were transferred to the assembly formed by secular Armenian intellectuals and tradesmen (Köksal, 2014: pp. 23-26), and the notables of the people began to intervene in the process of bringing the patriarchs to office.

Moreover, Armenians in the Amira class who gathered tax on behalf of the state also began to be involved in the decision-making mechanism of the patriarchate over time (cf. Barsoumian, 2013). Meanwhile, the Armenian businessmen who grew up in places such as Erzurum, Van, and Agri (about Russia’s policy

towards Echmiadzin, cf: Güllü, 2016) where the influence of the Etchmiadzin Cathogicos, which came under the control of the Russian Tsardom, was intense, constituted the second group in the patriarchate. The third group that took part in the administration of the Armenian patriarchate was the intellectuals who were educated in Europe. This group, which became acquainted with European political systems, nationalism and revolutionary movements, acted as defenders of freedom when they returned to Istanbul (Çakmaklı-Mehdiyev, 2015: p. 52).

Under these conditions, the Armenian community, which was previously ruled by clergy began to be governed by a mixed assembly of forty people. This would have meant that nationalists and Marxists had had an opportunity to achieve a say over the Armenian Church in governing their own people. Armenian nationalists-Marxists started to use the church structure as a tool, and in this direction, by intervening with the church administration, and enabled Armenian nationalism and revolutionary ideologies started to be taught in Armenian schools in the Ottoman Empire (Ahmadov, 2018: p. 59)

One of the most important of such initiatives is the works started by Aram Manukian, a member of the Dashnaktsutyun Party, after the Van Revolt in 1896. After moving to Van in 1904, Manukian united all Armenian groups there and established the Armenian Insurrection organization. This organization abrogated the traditional system of the clergy school under the control of the Akdamar Catholicosate, which had great influence on Armenians in the region and established a new system. After that, the Armenian Insurrection organization placed its Marxist-Armenian nationalist cadres both as teachers and representatives in that school. Moreover, Manukian appointed someone outside the church as the Akdamar Church Catholicos (Oktay, 2002: p. 91). Thus, the Dashnaktsutyun Party, which embraced Marxist-left-wing nationalism, took advantage of the Armenian National Constitution and seized the structure of the Armenian Church, which opposed to Marxism, and this situation facilitated the intervention of foreign states such as Russia into the Armenian Church. The Armenian National Constitution, approved by the Ottoman government in 1863, allowed people unrelated with clergy to intervene with the structure of the Armenian Apostolic Church, and consequently the church structure began to become weakened. In this situation, in the Armenian Apostolic Church, the influence of organizations such as the Hinchak and Dashnak Parties, which espoused Marxist-left-wing nationalism, increased, and they eventually took over the Church. Hence, The Armenian National Constitution played a very important role in increasing the influence of Armenian Nationalism and Marxism within the church structure and the Armenian Apostolic Church's coming close to Marxism-left-wing nationalism.

3.2 Threats Towards the Armenian Apostolic Church

Assuredly, there were objections and discontent within the Armenian Apostolic Church against the weakening of church structure and the growing influence of Marxists-Armenian nationalists in it. Accordingly, the Armenian Apostolic Church was faced with the loss of its own dominance over the Armenian community. While the Armenian Apostolic Church was trying to prevent the increase of the influence of the Marxists-Armenian Nationalists within its own structure, The Armenian nationalist organizations started to arm themselves by being supported by foreign states such as Russia. Thus, Armenian nationalists-Marxists tended to threaten those who oppose them through violence, relying on great military power (Oktay, 2003: pp. 443-447).

While Marxism and Armenian nationalism spread rapidly within the Armenian community, seeing that the majority of Armenians were still strongly attached to the church, Armenian nationalists and Marxists turned towards taking over the church thorough violence. They wanted to seize the churches and use them as a tool for nationalism, by assassinating the clergy in the church. Priests and other clerics, especially patriarchs,

were exposed to these attacks. Some patriarchs and clerics reacted to the activities of Armenian militants. They prevented those militants from engaging in activities against the Ottoman Empire and did not hesitate to report those involved in this activity to the government. Thus, Armenian nationalists, who saw that these attempts of the patriarch and the clerics were against them, wanted to eliminate those clergymen by assassination attempts. In the attacks organized in Istanbul and executed in the city centers and in the countryside, many clergymen were either killed or injured. Khoren Ashikian, the Armenian Patriarch, was a loyal clergyman to the state. Church members, such as Ashikian, who sided with the Ottoman Empire, stated that they would welcome the punishment of the Armenian militants by the government when they saw their activities (Karacakaya, 2017: pp. 33-34). Conservative structures, such as the Armenian Church in question, were actually against these activities of Armenian militants.

The attacks of Armenian militants on the clergy began in 1890 at the Armenian Patriarchate in Kumkapi. Artin Jangulian, a member of Hunchakian Party raided the Istanbul Armenian Patriarchate in Kumkapi during ritual and demanded the patriarch Khoren Ashikian to join a procession heading to Yildiz Palace and to meet the Sultan Abdulhamid II. The patriarch was saved from the militant with the intervention of the law enforcement officers. Upon the audacity of the Armenian militants, the leaders of the Armenian community resorted to Sultan Abdulhamid II and showed their loyalty to the state by declaring that the Armenian Church had no connection with the ongoing terror and riots. After this incident, the Hunchakian Party increased its hostility towards the Armenian Patriarch Khoren Ashikian, who was loyal to the state, and the second assassination attempt on Khoren Ashikian took place. Afraid of the assassinations against him, Ashikian resigned. Consequently, the Hunchakians achieved their aim. Even though they could not eliminate the Patriarch, they succeeded to make him resign from the post. In place of Ashikian, Mateos Izmirlian, who was supported by the committees but disregarded by the government, was elected as the patriarch. After Izmirlian became the patriarch, disorders broke out in many provinces of Anatolia and riots grew like an avalanche. During this period, the assassinations of Armenian militants against Armenians loyal to the state increased even more. The Armenian Patriarchate began to massacre the clergy loyal to the state who reported the Armenian committee members and their supporters to the Ottoman government (Karacakaya, 2017: p. 35-45). The Patriarchate and the committee members started to come close in this period and the committee members who carried out illegal activities were hidden in the patriarchate. The Ottoman government, on the other hand, had stated that the clergy in the churches with such undesirable acts would have been punished.

In order to achieve their goals and find supporters for themselves, the committee members put pressure on their own nation, threatened those who did not want to join the committees and killed those who did not submit them. Since the Armenian militants saw the Armenians' devotion to the church, they tried to seize the church and use it in their favor by assassinating the clergy (Karacakaya, 2017: pp. 157-158). As a consequence, the power of the church began to decline against the Armenian Nationalists-Marxists. The Armenian Apostolic Church could not have resisted the Marxists-nationalists and lost its support within the Armenian community. In other words, the situation created due to the ratification of the Armenian National Constitution significantly facilitated the intervention of foreign states into the Armenian community, and foreign countries increased military support to Armenian Nationalist-Marxist organizations. Under these conditions, Armenian nationalists-Marxists turned to seize the Armenian Apostolic Church by also military means as well, and established their dominance over the system by threatening church officials using violence.

Nevertheless, the church tried to maintain its own legitimacy by siding with Armenian nationalism to protect its own interests. When the influence of the church oppressed by the Armenian nationalists decreased, the influence of the Armenian nationalists within the church increased even more. Since Armenians were a church-

centered society, the Armenian Church had to be seized in order for Armenian nationalism to be supported by the Armenian community. Once the Armenian Church lost its power to resist Armenian Nationalism-Marxism, it had to submit Armenian nationalists-Marxists to maintain its own legitimacy and protect its own security. In this context, although the Armenian Apostolic Church was actually anti-Marxist, it came close to Armenian nationalism based on Marxism.

Conclusion

On the development of national identity and nationalism, Marxist theory claimed that national identity was produced by the bourgeois class during the development of the modern capitalist economic system and that nationalism would be abolished with the class conflict and revolution taking place during the transition to the communist system. On the other hand, the modernist scholars such as Ernest Gellner, Benedict Anderson and Tom Nairn, in elaborating the Marxist theory, explained why genuine class conflict and revolution did not occur, by focusing on the social role of national identity and criticized the Marxist theory. Tom Nairn in particular asserts that due to the uneven development of the world economic system, class conflict occurs in the form of “oppressive central nation-oppressed peripheral nation” and nationalism especially in peripheral regions is “left-wing nationalism” based on class conflict theory and derived from Marxism.

Looking at its transformation process, the Armenian identity existed only as a religious identity until the 19th century and the concept of homeland remained weak. However, when the nationalism movement that emerged with the French Revolution in 1789 became widespread among Armenians in Russia and the Ottoman Empire, the Armenian elites intensified the efforts towards uniting Armenians in the world and establishing an “Armenian State” based on a common homeland.

In addition, because of the acquaintance of the Armenian elite with Marxist ideology and the transformation of the economic-social system in the Ottoman Empire and Russia, Marxism formed the basis of Armenian nationalism. Modern Armenian nationalism aimed at the “liberation of the oppressed Armenian people from the colonial Turks” and the “establishment of Armenia in which there is no exploitation”, and in this direction, the organizations such as Hinchak and Dashnak Parties and ASALA committed acts of terror against the Ottoman and the state of Republic of Turkey. The Armenian national historiography also defines the figures who committed cruelty and massacres against the Turks as “national heroes” because of their “contribution to the struggle of Armenians against the central structure which is the Turks”, and this shows that Armenian nationalism is “left-wing peripheral nationalism” derived from Marxism.

On the other hand, Armenian nationalism derived from Marxism frequently emphasized the superiority of Armenians over Turks and Kurds, and in the nation-state building project of Armenia, the nationalists explicitly excluded Muslim Turks and Kurds, and placed themselves at the center of the system. Thus, Armenian nationalism, which emerged as a Marxist-based peripheral nationalism, also carries the dimension of “central nationalism” advocating chauvinism, and the Armenian nationalist-revolutionary movement clearly demonstrates that class conflict and revolution cannot get rid of nationalism.

The Armenian National Constitution, which was approved by the Ottoman Empire in 1863, played a very important role in the Armenian Apostolic Church’s coming close to Armenian nationalism-Marxism. Due to this constitution, Armenians outside the church structure became more effective in the church administration and the Armenian community, and Armenian nationalism based on Marxism began to gain influence within the church. Furthermore, after the Armenian National Constitution was approved, the intervention of foreign states into the affairs of the Armenian community became easier, and Armenian Nationalist-Marxist organizations supported by foreign countries also established dominance over the church through violence. Thereby, once

the Armenian Church lost its power to struggle against Armenian Nationalism-Marxism, it had to submit Armenian nationalists-Marxists to maintain its own legitimacy. Consequently, the Armenian Apostolic Church came close to Armenian nationalism based on Marxism.

In conclusion, although Armenian nationalism seems to be anti-Marxist, it is interpreted as “left-peripheral” nationalism derived from Marxism considering the views to have been influenced by and the Marxist elements contained within Armenian organizations. On the other side, Armenian nationalism also carries the dimension of “central nationalism” based on chauvinism, and this situation indicates that the revolution and class conflict cannot completely get rid of nationalism. Looking at the Armenian Apostolic Church, while the church had a conservative structure against Marxism, the influence of Armenian nationalists and Marxists increased within its own structure due to the situation created by the Armenian National Constitution, and ultimately the church began to act together with the Armenian nationalism based on Marxism.

References

- Ahmadov, R. (2018). *Ayastefanos'tan tehcir'e Ermeni milliyetçiliği (1975-1915)* [Unpublished master's dissertation]. Ankara Üniversitesi.
- Artinian, V. (2004). *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın doğuşu 1839-1863*. (Z. Kılıç, Trans.). Aras Yayıncılık.
- Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso.
- Barsoumian, H. L. (2013). *İstanbul'un Ermeni Amiralalar sınıfı*. (Solina Silahlı Trans.). Aras Yayıncılık.
- Cırık, B. (2015). Sözde Ermeni "milli kahramanları"nın Osmanlı Devleti'ndeki terör eylemlerine etkileri. *Akademik Bakış*, 51, 232-248.
- Çakmaklı-Mehdiyev, G. (2015). *Ermeni düşünce sistemi ve ideolojisi*. Ekim Kitap.
- Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Blackwell Publishing.
- Güllü, R. E. (2016). 1836 tarihli Ermeni Kilisesi Nizamnamesi çerçevesinde Çarlık Rusyası'nın Ermeni politikaları. *Ermeni Araştırmaları*, 53, 193-238.
- İlter, E. (1995). *Türkiye'de sosyalist Ermeniler ve silahlanma faaliyetleri (1890-1923)*. Turan Yayıncılık.
- Karacakaya, R. (2017). *Ermenilere yönelik Ermeni terörü*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Karaş, Z. (2007). Ermeni terör örgütü: ASALA [Unpublished master's dissertation]. Atılım Üniversitesi.
- Krikorian, M. K. (1977). *Armenians in the service of the Ottoman Empire*. Routledge.
- Köksal, O. (2014). Ermeni meselesinin uluslararası gündeme taşınmasında kilisenin misyonu, M. M Hülagu, M. Şaşmaz & Taha Niyazi Karaca (Eds.), *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, (Cilt 9) (pp. 17-38). Türk Tarih Kurumu.
- Libaridian, G. J. (2015). Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni devrimci partilerinde devrimci olan neydi?. In R. G. Suny, F.M. Göçek & N. M. Naimark (Eds.), *Soykırım meselesi: Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Ermeniler ve Türkler* (pp. 104-136). (A. E. Pilgir, Trans.). Tarih Vakıf Yurt Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (1969). Manifesto of the Communist Party. *Marx/Engels Selected Works vol. 1* (p. 98-137). Izdatel'stvo Progres.
- Nairn, T. (1981). *The break-up of Britain: Crisis and neo-nationalism*. Verso.
- Nairn, T. (2015). *Milliyetçiliğin yüzleri: Janus'a yeni bir bakış*. (S. Kırdar & M. Ratip, Trans.). İletişim Yayınları.

- Nalbandian, L. (1967). *The Armenian revolutionary movement: The development of Armenian political parties through the nineteenth century*. University of California Press.
- Oktay, H. (2002). Ermeniler ve Van İhtilal Örgütü (1896-1915). *Ermeni Araştırmaları*, 5, 84-137.
- Oktay, H. (2003). Van İhtilal Örgütünün Van'daki faaliyetleri ve isyan. *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri* (Cilt 1) (pp. 432-455). ASAM Yayınları.
- Özkırmı, U. (2008). *Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış*. Doğu Batı Yayınları.
- Sezgin, M. N. (2005). *Ermenilerde din, kimlik ve devlet: Ermeni sorununun Ermeni milli kimliği açısından bakış*. Platin Yayınları.
- Simeon. (1999). *Tarihte Ermeniler (1608-1619)*. (H. D. Andreasyan, Trans.). Çiviyazıları Yayınevi.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik: kuram, ideoloji, tarih*. (Ü. H. Yolsal (Trans.)). Dost Kitabevi.
- Suny, R. G. (2015). *Ararat'a bakmak: Modern tarihte Ermenistan*. (E. Kılıç Trans.). Aras Yayıncılık.
- Şahin, G. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler: Sivaslı Mihitar ve muhitaristler (1676-1749)*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ter Minassian, A. (2012). *Ermeni devrimci hareketi'nde milliyetçilik ve sosyalizm (1887-1912)*. (Mete Tunçay, Trans.). İletişim Yayınları.
- Yoshimura, T. (2009). *Arumenia kingendaishi: Minzoku jiketsuno hateni*. Toyo-Shoten.

Declaration of Publication and Research Ethics

* Researchers collected, analyzed and reported the data according to ethnical principles and rules.

Ratio of Authors' Contribution to the Article

* Authors contributed to the work in equal proportion.

Declaration on Interest

* No conflict of interest exists between authors.

Reflections of Animal Symbolism on Anatolian Turkish Rugs *Hayvan Sembolizminin Anadolu Türk Kilimlerine Yansımaları*

Hacer ARSLAN KALAY*

* Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü,
Van/Türkiye.
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Tourism, Department of Tourist
Guide, Van /Turkey.
hacerkalay@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4203-8352

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
13/05/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
16/03/2022
Yayın Tarihi / Date Published:
31/03/2022

Atf: Arslan Kalay, H. (2022). Hayvan Sembolizminin Anadolu Türk Kilimlerine Yansımaları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55, 40-55

Citation: Arslan Kalay, H. (2022). Reflections of Animal Symbolism on Anatolian Turkish Rugs. *Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute*, 55, 40-55

Abstract

Ornamentation diversity (symbolic, figural, architectural, written, cosmic) is quite rich in Turkish art. Nature has been widely used as an artistic discourse in Turkish decorative arts. The human, animal and plant species in nature are applied by bringing the meanings attributed to their physical characteristics to the forefront in the discourse of art and have been kept alive as a cultural identity. Figurative ornaments, which are about human and animal depictions that exist for this dynamic, are common in Turkish art. The aim of this study, which includes animal patterns, one of the figurative ornament groups, is to touch upon the reflections of animal symbolism on Anatolian rugs. For this purpose, the development of animal patterns in Turkish art was addressed, and animal patterns applied on rugs woven in various regions of Anatolia were mentioned. The study, which has been introduced by making use of secondary data is qualified to set an example for various studies to be conducted in this field. As a result of the study, it was observed and apprehended that animal symbolism was applied in almost all regions of Anatolia, especially in Central Anatolia. While animal patterns are not generally applied as the main and exclusive pattern on rugs, it is seen that they have been attributed a protective role rather than being the main pattern per se. In this context, animal patterns applied on borders and surrounding the main pattern were encountered in general. Nevertheless, as a result of the study, it was determined that animal patterns differ slightly from region to region in terms of composition, but they had similar features in terms of weight of sense and were generally applied for protection purposes.

Keywords: Animal symbolism, weaving, rug, figurative embroidery, Turkish arts.

Öz

Türk sanatında süsleme çeşitliliği (sembolik, figürlü, mimari, yazılı, kozmik gibi) oldukça fazladır. Doğa, Türk süsleme sanatlarında bir sanat söylemi olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Doğa içinde yer alan insan, hayvan ve bitki türleri, sanatın söyleminde fiziksel özelliklerine atfedilen anlamlar ön plana çıkarılarak uygulanmış ve bir kültür kimliği vasfıyla yaşatılmıştır. Bu dinamik için de var olan insan ve hayvan tasvirlerini konu alan figürlü süslemeler Türk sanatında yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Figürlü süsleme gruplarından biri olan hayvan motiflerini kapsayan bu çalışmanın amacı, hayvan sembolizminin Anadolu kilimlerindeki yansımalarına değinmektir. Bu amaçla hayvan motiflerinin Türk sanatındaki gelişiminden bahsedilerek, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde dokunmuş kilimlerde uygulanan hayvan motiflerine değinilmiştir. İkincil verilerden faydalanılarak ortaya çıkarılan çalışma bu anlamda yapılacak çeşitli araştırmalara örnek teşkil edecek niteliğe sahiptir. Çalışma sonucunda hayvan sembolizminin, başta Orta Anadolu olmak üzere, Anadolu'nun hemen hemen bütün yörelerinde uygulandığı görülmüştür. Hayvan motifleri kilimlerde genellikle tek başına bir ana motif olarak uygulanmazken daha çok ana motifi koruyucu bir role sahip oldukları görülmektedir. Bu bağlamda daha çok bordürlerde ve ana motifin etrafında uygulanan hayvan motifleri ile karşılaşmıştır. Yine çalışma sonucunda, hayvan motiflerinin yöreden yöreye kompozisyon olarak küçük farklılıklar gösterdiği ancak anlam yükü açısından benzer özelliklere sahip oldukları ve genellikle korunma amaçlı uygulandıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hayvan sembolizmi, dokuma, kilim, figürlü süsleme, Türk sanatı.

Introduction

When the origins of Turkish cultural history are retraced, the beginning dates back to 17th century B.C. and it is stated in various sources that a race called “Andronovo” people which is thought to be a prototype of the Turkish race was encountered (Ögel, 1988; Çoruhlu 1993: p. 119; Çetindağ, 2002: p.172). The question as to how long Turkish culture has a history becomes clearer with this information. The first steps in terms of unity of style in Turkish culture were taken with the Huns and Göktürks. With these first steps, the myths, legends and iconographic patterns in the transformation of representation-symbolism, which is the language of expression, have been shaped by the cultural and environmental structures in which Turkish-speaking peoples live (İlden, 2012: p. 43).

Decoration subjects in Turkish decorative arts can be divided into geometric, figural, floral, written, architectural and objective groups. Many of the motifs considered within the scope of these decoration subjects also express symbolic meanings. Symbolic motifs may be grouped as cosmic figures: the passion flower, sun, moon, stars, animals: birds of prey, rooster, lion, bear, wolf, horse, flowers: tulips, roses, water lilies, mythological legendary creatures: animals with human heads (e.g. centaur), winged lion, dragon, double headed eagle, simurg, phoenix. Symbolic motifs can be used with reference to religious, political and ideological perceptions (Soysaldı ve Gök, 2020: p. 137).

Nature has been widely used as an artistic discourse in Turkish decorative arts. The human, animal and plant species in nature are applied by bringing the meanings attributed to their physical characteristics to the forefront in the discourse of art and have been kept alive as a cultural identity. Figurative ornaments, which are about human and animal depictions that exist for this dynamic, are common in Turkish art. Especially Central Asian Turkic societies such as Hun and Göktürk have a highly developed understanding of art in figural decoration. The innovations the Turks brought to their lives upon their conversion to the religion of Islam undoubtedly affected the works of art. Figurative ornaments and embroideries, which gradually weakened in the works of art, especially with the occurrence of migration to Anatolia, disappeared in the Ottoman period and were replaced by herbal ornaments. However, figurative decorations that were not encountered in Ottoman architectural art continued to be seen in some handicrafts. These ornaments, especially encountered in weavings, were generally applied in a stylized manner. The belief in the protective power of the animal, which existed in the Central Asian Turkish culture, continued to exist among the Anatolian communities and in this context, it was applied to various handicraft objects.

The arts of the Turks living in Inner Asia in pre-Christ ages were generally related to heroism due to war and hunting. Nomadic artists have skillfully painted these animals thanks to the advantage of close acquaintance with the animals (İnci ve Çiçek, 1991: p. 129). The initial animal figures in drawn by Turks were seen on rocks and various items in the 17th century B.C. However, since these first examples are drawn in a simple manner, it is inappropriate to seek a common attitude and style unity (Çetindağ, 2002: p. 172). During the semi-nomadic period they lived in Central Asia, Turks focused on animal figures in their ornaments and formed a style called “Animal Style”. Artifacts that are created within the scope of animal style are widely seen in the belt extending from the east of Europe to the east of Asia (Çoruhlu, 1992: p. 357). In the European literature, Animal Style is often called Scythian style (Alsan, 2005: p. 17). This symbolism originating from

nature, also known as the Eurasian style, is the reason why people regard animals as the animal-ancestors on which their lineage is based, believe that animals are protective spirits, respect their remains, believe that they possess the power when dressed up as the said animals and these reasons have led to the emergence of a dominant animal style and drawing of animal depictions (Çoruhlu, 2007: p. 13).

Although there are various opinions about the emergence of the animal style in the scientific world, it is the most important of these views that the Animal Style is seen in the region from Tian Shan Mountains and Altai Mountains to the surroundings of Lake Baikal, known as the places where the Turks first settled (Alsan, 2005: p. 15). Especially Çoruhlu (1993) emphasizes that this style is of Turkish origin. The symbolic meaning of the animal fight scenes has also been the product of a number of religious beliefs and behaviors, which are the reasons for the emergence of the Animal style and which have been influential in some Turkish communities from very early periods to the present day. Beliefs with respect to hunting, behaviors developed against wild animals, various animal cults, beliefs about animal ancestry are the main ones. These beliefs also brought along various religious ceremonies and behaviors and one of the consequences was the animal fighting scenes (Çoruhlu, 1993: p. 119). As of today, it is an indispensable fact accepted by researchers that the Animal Style is directly related to the Hun tribes. Animal patterns commonly used by Hun, Göktürk and other Turkish communities have changed throughout the period until the Uyghurs established a state. Uyghurs have abandoned the Animal Style as of the transition period to settled life. This is because they have converted their religious belief to Buddhism and Manichaeism (Çoruhlu, 1992: p. 359).

Turks continued to survive by differentiating and developing under the influence of the new civilizations and cultures they have come across in time (Çetindağ, 2002: p. 171). With the settlement of the Turks in Anatolia, this cultural blend was experienced more intensely, especially the cultural structure acquired after conversion to the Islamic belief fused with the cultural structure brought from Central Asia and created a new style. After the animal style, which was thought to have continued until the 8th century BC, it started to be replaced by “Plant Style” under the influence of Islamic life, and it was observed that plant pattern motifs were used in addition to animal figures in art works. At the same time, the first examples of stylization, which is a turning point for Turkish-Islamic works, are encountered in this period. The transition of the Turks to both settled life and plant culture took several centuries. During this period, a rapid increase in plant figures was observed, while the usage and number of animal figures decreased (Çetindağ, 2002: p. 182). Animal Style went through some changes and continued to exist after the adoption of Islam. For example, the Huma bird, with its various features such as the bird of heaven and fortune, is included in works of art and is similar to the Phoenix and Simorgh bird. Animal patterns and designs such as deer, eagle and dragon were also used in the period after conversion to Islam (Çoruhlu, 1992: p. 359).

Animal Style in Anatolia commenced to be seen with the Hittites who came to the region in 1700 B.C (Alsan, 2005: p. 16). Animal depictions, which are generally processed for symbolic purposes, continued to be seen in Anatolian Seljuk Art. Particularly, the animal style influence of the Eurasian nomadic culture continued in the Anatolian lands which adopted Islam. It is observed that the best examples of Animal Style are reflected in Anatolian Seljuk ceramics. Once again, it is within the realms of possibility to encounter significant applications of this style in architecture. Especially in Hun Art, it is possible to see the curve cutting technique

applied on metal, wood and bone as applied to stone in Anatolian Seljuk figure depictions. (Çoruhlu, 1990: p. 12).

It may also be propounded that the types, numbers and stylistic features of animal designs and patterns explain the cultural source of the selected animal type. Although the single and stable figures are thought to belong to the indigenous culture of Asia Minor, the examples depicted during battle are thought to be of Asian origin to a large extent. (Mülayim ve Ülkü, 1993: p. 228). Animal patterns which differentiate according to periods and regions, followed an almost uninterrupted line throughout the process from Asia to Anatolia. It decreased rapidly during the era towards the (The Beyliks) period in Anatolia and completely vanished in Ottoman art.

Considering the applications of symbolic motifs in Turkish art, it is striking to witness the remarkable decline in figured ornaments with the Islamic period. In this regard, the viewpoints addressing that the religion of Islam is against figural motifs can be considered valid. Regarding the subject, Oleg Grabar (2004) stated that the temporal overlap between the rise of Islam and the beginning of the depiction ban (iconoclasm) in Byzantium led to the political evaluation of this supposed Islamic ban. When Turkish art up to the Ottoman period is studied, the use of figurative motifs in different art branches reveals the accuracy of this information. The transition from figured decoration to herbal decoration is clearly seen in the Ottoman art of decoration. It is possible to relate the stylized attitude in figured ornaments applied in Anatolian rugs to this subject.

When we examine the examples of animal symbolism in Turkish weavings, the first example appears as the famous Pazirik Carpet, dated back to the 5th and 4th centuries B.C. and extracted from Pazirik Kurgan (Pazirik Cairn) in the Altai Mountains. The Pazirik carpet found in this grave belonging to the Hun tribes is also the oldest knotted carpet in the world (Yılmaz, 2017: p. 100). The Pazirik carpet is woven using animal and human figures and floral and geometric patterns. Although there are various opinions concerning the origin of the carpet, its genuine composition and symmetrical knot reveals that it is indeed the first ever known with certainty (Yılmaz, 2017: p. 102). Prof. Dr. Selçuk Mülayim defined the Pazirik carpet as follows:

The Pazirik carpet, extracted from Pazırık cairn and woven with a Turkish knot, is decorated with griffon, cavalry and deer patterns. The surface of the carpet is made up of rectangles that shrink inwards and each rectangle is decorated with a different pattern. There are griffin motifs on the outermost border. The tails of the horses on which the cavalrymen on the thick border are knotted. On the next border, successive deer are located in the opposite direction of the horses. There are spots on the bodies of deer, and reindeers are considered sacred in Hun mythology (Mülayim, 1993: p. 190).

The art of weaving appears to be an important branch in Turkish culture and art. Textiles are important art elements that are influenced by the geographical structure, climate and sociological structure of the place they touch and shaped by the aesthetic concern of the weaver. The history of weaving in Anatolia is as old as human history. With the contribution of domination of the Turks in Anatolia, the weaving tradition in Central Asia continued and developed by fusing with the culture existing in Anatolia (Deniz, 2000: p. 10). It is stated in various studies that weaving existed in Anatolia before the Turks came to Anatolia (Karahana, 2007: p. 107). Woven rugs have an important place in Anatolian Turkish weaving. In the beginning, rugs started to be used by

the weaver for protection from the cold, and over time, the rug has acquired the characteristic of being a work of art, both visually and in terms of meaning, motivated by the weaver's desire to express her/his aesthetic concern and various feelings. Various patterns are used on rugs and it is seen that each pattern has an exclusive meaning. In this context, the inclusion of animal patterns on Anatolian rugs is important in terms of exhibiting the continuity of animal symbolism in Turkish culture. The aim of this study, in which this continuity also constitutes the importance of the subject, is to touch upon the applications of animal symbolism in Anatolian-Turkish rugs. Within the scope of this aim, the rugs woven in various regions of Anatolia which contain animal symbolism in terms of designs and patterns were determined and the relationship between them was tried to be revealed. Secondary data were used in the study. In this study, which primarily deals with animal symbolism and the significance of animal symbolism in rug weaving, various studies addressing rugs woven in different regions of Anatolia were referred to.

1. Animal Motifs On Anatolian Turkish Rugs

Embracing a deep-rooted history from prehistoric times to the present, Anatolia has also hosted many different cultures. These cultures, which have influenced each other for centuries, continue to survive in different manner today. As a consequence of the migration of the Turks from Central Asia to Anatolia, a new culture was transferred, and fusion occurred with the culture existing in Anatolia up to a certain extent. The most concrete examples of the original style, which consists of the combination of Anatolian culture and new culture, are undoubtedly works of art. One category of the works of art where cultural combination is prevalent because of the portable characteristic is of textiles. While the Anatolian people have woven the rugs, they were under the influence of a number of factors such as cultural structure, geographical structure and belief systems. As a reflection of these combined factors, various embroideries are encountered in Turkish art. Ornamentation diversity (symbolic, figural, architectural, written, cosmic) is quite rich in Turkish art.

In light of examination of Anatolian Turkish rugs, it can be said that animal figures are frequently used. However, most animal motifs are encountered in stylized form. As a reflection of the views that Islamic belief is against the application of animal and human figures in art works, it can be thought that the Anatolian people prefer to use the animal motif in a stylized manner rather than reflecting and weaving the motifs efficaciously. On the other hand, the ease of applying geometric motifs in rug weaving can be considered as another factor.

Rugs, which are woven in order to protect from the cold in line with the need for shelter, have been equipped with various ornaments to satisfy the visual pleasure of the fabric over time. In addition to this pleasure, weavers tried to express their feelings and thoughts that they could not express by means of the motifs and compositions they applied to the rugs. Animal motifs applied to rugs, which are also used as a means of communication, contain various meanings.

Rug weavers have added various motifs to the rug in order to enrich the product they produce and in a way create a competition among all weavers¹. While making these additions, the plant and animal population around them was the primary factor. "Frog", "Bird", "Peacock", "Fish" "Ladybug" and "Butterfly", etc. were

¹This competition is reflected even in the name of the rugs when appropriate. For example, the meaning of the name "Kesneker" rug, which belongs to Hakkari region, means "nobody else can do it".

the most frequently used motifs in the weaving of rug weavers in Anatolia (Ürer, 1997: p. 44).

Commonly applied types of animal motifs seen in almost every region in Anatolian weavings are ram horn, wolf's mouth, scorpion, bird and dragon. These figures, which are generally applied in a stylized manner, have similar characteristics in terms of both composition and meaning across all regions.

1.1 Ram's Horn Motif

The emergence of the ram horn motif, which is as old as the art of weaving, goes back to the early ages. For the ancient people, the ram is an animal that has become the symbol of strength, fertility and abundance. Humans, who are constantly trying to ensure their safety, used the ram's horns for protective purposes. The reason why the horn is used is that the ram is a large animal and it is difficult to carry or crafting as a protective talisman. In fact, ancient people hung these horns on the doors of their homes and carried them as amulets (Taş, 2009: p. 73). This particular motif, which is named as "ram horn" in Turkish communities outside Anatolia, takes an angular and geometric form in the weaving technique with kirkit. In Anatolia, in addition to the name ram horn, it is also called "horned burning, ram burning, eyed ram and ram head". This motif can often be found in the same composition with figures symbolizing birth and reproduction (Erbek, 2002: p. 30-34; Bakan, 2008: p. 66).

Apart from these, with respect to clarification on the understanding of the role of men in reproduction, horn motifs have started to take place as symbols of abundance, power, masculinity and heroism in the works created by people.

This motif is usually adapted to weavings in spiral and crescent shapes, taking into account the appearance of the ram from the front, side and top. Mountain goat, ram and ram's horn motifs were also encountered in carpets and rugs uncovered in various kurgans in the Eurasian steppes. The mountain goat motif seen on felt carpets and sheaths extracted from Pazirik kurgan became the main motif of Turkish weaving in later times. This motif was woven as a symbol of male god in Sumerians, Akkads, Egyptians, Hellenes, Hittites, as well as Oghuzs, Avars, Kyrgyzs, Kazakhs, Karakalpaks, Chuvash, Bulgars, Turkmen and Kurds as a symbol of fertility and masculinity (Erbek, 2002: p. 32). It is known that deer and ram horns symbolize the strength and the understanding of medicine, especially in the Hittite period (Ertuğrul, 1990: p. 14). In some sources, it is stated that the weaver expresses her/his happiness with this motif and gratitude to God for her/his happiness (Tanrısal, 1997: p. 104).

This motif, which also expresses the power of providing life and protection, is usually placed in the center or borders on rugs. Although it is seen in rugs woven in almost all regions of Anatolia, it is more common in Southeastern Anatolia and Malatya (Bakan, 2008: p. 66). Different designs of the motif are also found in plain weavings made in the regions of Isparta, Siirt, Konya, Şırnak, Yozgat, Aksaray, Ardahan, Niğde, Karaman, Mersin, Antalya, Malatya and Artvin.

1.2 Wolf's Mouth (Wolf's Track) Motif

Mankind, fearing natural disasters and wild animals, carried animal parts such as wolf teeth, snake bones and scorpion tail on them in need of protection, and used the stylized motifs of wild animals as a

reflection of this logic in weaving. The wolf's mouth motif is the symbol of optimism and protection, and also symbolizes the light and the sun, as the wolf has the nocturnal ability to see in the dark. It appears as a symbol of bravery, truthfulness, security, abundance, heroism, power and masculinity with its applications in different forms in weaving (Erbek, 2002: p. 158). This motif, which has different names, is known as the wolf's mouth motif in Isparta, Kırşehir, Konya, Aksaray, Karaman and Bitlis regions (Darçın, 2019: p. 65) This motif is called "double moon" in Sivrihisar for some samples. The wolf's mouth motif, which is one of the motifs related to protection of life, also means being able to survive and protect from harsh environmental conditions and dangers (Diler & Gallice, 2018: p. 116).

1.3 Scorpion Motif

The scorpion motif in Anatolian weavings is used to provide protection against external evil and malignancy and symbolically represents the spirit of the devil (Erbek, 2002: p. 154). It is also believed to be protective against enemy attacks (Morris, 1999: p. 50). The scorpion motif, which is generally applied to the background and outer border ornaments, is encountered in rugs in all regions of Anatolia. It is possible to attribute this to the scorpion being an animal found in all regions of Anatolia. Especially the nomadic people living in tents believe that the scorpions, whom they are very careful in terms of protection, cannot approach their carpets and rugs as long as this motif is present (Ateş, 1996: p.154; Kavas, 2014: p. 28). This motif, which is generally used to provide protection against evil eye and jaundiced eyes, is also known as "tailed" in some sources (Gadanaz, 2007: p. 48).

1.4 Bird Motif

The bird motif has a significant place in the art of weaving, as it has different meanings. The bird motif has been attributed various meanings, sometimes positive and sometimes negative, grounded on different life styles, traditions and customs among cultures. The bird motif, which generally reflects happiness, joy, love and the soul of the deceased (Erbek, 2002: p. 192; Ölmez, 2009: p. 3) symbolizes wisdom, intelligent and agile thinking as well as longing and news anticipation (Oyman, 2019: p. 12). The bird motif symbolizes death as well as strength and potency. The bird, especially the eagle form, dates back to 3000 BC and it has been stylized and used together with the tree of life, which is the symbol of immortality in the Urartu and since the Sumerians era. In Orkhon inscriptions, it is mentioned that Central Asian Yakut Turks believed that every human being had a protective spirit in the form of a bird and that the soul of the deceased rose to the sky and flew like a bird (Erbek, 2002: p. 192). According to Göktürk belief, bird is the symbol of the soul, and flying connotes heaven. It is known that the terms migrating and flying in the Turkish language mean to die (Ünalı, 2008: p. 31). According to Anatolian beliefs, many different bird species are used to symbolize various meanings in Turkish carpets and rugs. It is said that in case the bird motif resembles an owl or a raven it refers to misfortune and bad luck, yet in case the bird motif resembles dove, pigeon, nightingale it refers to good luck and good fortune (Bayraktaroğlu, 1991: p. 205). In other cases, the bird figure is generally comprehended as a symbol of happiness, power, pleasure and love (Ölmez, 2009: p. 3).

It is known that the bird was used as a symbol of peace and holy spirit in times of war, it was protective

against fire, death and lightning strike, and it was also used for protection from a life without love (Taş, 2009: 80). Today, it is used as a symbol of the human spirit (Eyüboğlu, 1990: p. 27). In Anatolian weavings, the bird motif was used sometimes as an eagle, sometimes in the form of an Phoenix, sometimes as a peacock and sometimes as a rooster (Erbek, 2002: p. 190). The bird motif, which is the symbol of many states established in Anatolia (Erbek, 2002: p. 42), has been applied as a symbol of death, beauty, luck, bad luck, strength, power, metaphor, exaltation in numerous ornaments (Sürür, 1992: p. 210). In some weavings, the bird motif is applied together with the tree of life. This form of practice is thought to stem from the Shaman belief. Because in Shaman belief, birds help Shaman reach the sky with the tree of life (Öney, 1988: p. 48). Birds are generally seen in textiles arranged around a symmetrical axis in a geometric frame (Sürür, 1992: p. 208). This motif, thought to be related to death, has quite different meanings. While predatory birds symbolize power, other birds carry meanings such as good luck, happiness, joy and love (Tanrimal, 1997: p. 100). At the same time, the bird figure represents the dead and the spirit of the child who has not yet been born (Diler & Gallice, 2018: p. 134; Göksel, 2019: p. 61)

According to the Central Asian Turkish beliefs, people believed that the soul of the dead “flew into the sky like a bird”. This belief still proceeds. On this journey, the bird is seen as a vehicle that lifts the soul of the dead and a sacred being accompanying the soul. Among them, hunter and sacred birds such as falcon, hawk, eagle, phoenix, huma bird and peacock motifs which are accepted as symbols of heaven, are frequently embroidered. In addition, this motif is the Imperial symbol of most of the states established in Anatolia (Topçulu, 2016: p. 108).

1.5 Dragon Motif

The dragon motif symbolizes fear and jealousy (Ünaldı, 2008), abundance, water, fertility and rebirth (Çoruhlu, 1995: 43). The dragon motif is the protective talisman of textiles. It protects the tree of life, the sun, the field. It is also a curing talisman and heals diseases (Aytaç, 1995: p. 571).

The dragon motif, which is accepted as belonging to Chinese mythology and art all over the world, is accepted as a symbol of abundance, prosperity, power and potency in Turkish art and mythology depending on the elements of earth, sky and water and is included as a symbol of the year in the Turkish animal calendar. (Özkartal, 2012).

Dragon figure has been described as a mythological motif in Turkish culture. “Dragon”, which is named as “universe” in the Central Asian-Turkish culture, is embroidered in a geometric frame or freely on Anatolian-Turkish pile and lint-free kirkit woven mats. They are often depicted as scary creatures. In some examples, it appears in the form of a snake. When given in the form of a snake, it is regarded as a symbol of evil just like Milas carpets, goodness and abundance around Niğde and Kırşehir. Even if it does not resemble the real thing, it is processed as a motif that stretches by making folds and takes names such as “Gıvrım” in the Central Anatolia Region, “Snake Coiled Up”, “Wandering Universe” in the Çanakkale region. It is named accordingly in weaving. It is seen as a symbol of abundance, fertility, goodness/welfare and sometimes evil in Central Asian and Anatolian-Turkish culture (Deniz, 2013: p. 58). Different drawings of the motif can be found in plain weavings created in Ardahan, Kars, Kayseri, Konya, Malatya, Siirt, Sivas, Van, Antalya, Aydın,

Erzurum, Gümüşhane and İçel regions (Baraz, 2000: p. 58; Kaplanoğlu, 2010: p. 68; Darçın, 2019: p. 58).

The motif about protecting the life is defined as the symbol that explains perfection and symbolizes the universe and its eternity. The weaving in which the motif is used also entails the idea that it surrounds everything and owns everything (Tanrısal, 1997: p. 116).

Conclusion

The motifs used in Anatolian art are among the rare elements that enable us to gather important information about the life of the Anatolian people and have managed to exist in a continuity from past to present. Especially rug weaving, one of the most common examples of folk arts, is very informative about understanding this existence. When the animal motifs applied in Anatolian rugs are examined, it is possible to encounter common features in all regions in terms of both composition and meaning. It is possible to attribute the similar characteristics of animal motifs in all regions to the fact that there are rug weaving instructors and the meanings they contain while explaining the making of the motifs are taught to those who weave them, or because they are used as a movable and commercial element, the same meaning has been achieved during the presentation made at the sales stage. Nevertheless, various studies can present this similarity as a result of the gradual transition from east to west of the Turkish people who migrated from Central Asia to Anatolia.

Examining the rug samples from different regions and the animal motifs applied to them within the scope of the research, very similar attitudes are observed in terms of both composition and meaning. The fact that the ram's horn motif in the study is applied in Turkish communities outside Anatolia and the mountain goat figure found in the samples extracted from Pazırık cairn demonstrate that this motif is an important motif that have succeeded transition from Central Asia to Anatolia. Moreover, the fact that Turkish communities earn their living from stock breeding, which is a part of nomadic life, made it inevitable to use ram's horn as a motif. In rug weaving, ram's horn is usually seen in a stylized form and as a subject, it represents power and protection. Since the wolf's mouth motif, which is generally seen to be applied for protection purposes in Anatolia, is compared to its key shape in terms of composition, it is possible to encounter this name -dovetail- in some regions. Again, because the dovetail motif resembles the crescent moon of the moon, some compositions are also called double moons. This motif, which is applied in all regions of Anatolia, is generally woven in order to protect and maintain life. However, in some regions it also means abundance and power. It is shown that the scorpion motif, which is one of the motifs applied for protection, is included in the rugs applied in all regions of Anatolia, and the scorpion has a widespread population in Anatolia. The belief that scorpions will not approach the rug on which this motif is embroidered and will drive away evil is common among Anatolian people. Bird motif, which has an important place in rug weaving, connotes various meanings different from each other. Due to different traditions, customs and lifestyles, the bird motif has various meanings, both in positive and in negative aspects. The bird motif, which is seen as a symbol of death due to the belief that the deceased will fly, in the Central Asian Turkish beliefs, carries meanings such as happiness, joy, love and news expectation. The Dragon motif, known as a Chinese mythology motif in the world, is a motif that we frequently encounter in Turkish arts and Anatolian rugs. The Dragon motif, in which protection comes to the fore as the main purpose in applications on rugs, has meanings such as abundance, fertility, rebirth and healing. These motifs, which

are mostly encountered on the borders of rugs, confirm that the protection begins at the border. On part of Anatolian rugs, running water or figurative motifs are generally used on the borders. It is possible to rely on the safety feature of water as the underlying reason for this.

Animal symbolism has an important place in Turkish arts in terms of its meaning and composition features. This symbolism, which we encounter as stylized forms in rug weaving, is applied in almost all regions of Anatolia. While protection from evil comes to the fore in terms of the attributed meaning, they have similar characteristics in all regions in terms of composition. The fact that the figurative ornaments, which are not generally seen in Turkish Islamic arts for various reasons, are applied in Anatolian weavings today reveals the fact that the Central Asian Turkish culture survives in Anatolia. The people of Anatolia continue to produce artworks by keeping their own culture alive within the boundaries of their belief system.

References

- Alsan, Ş. (2005). *Türk mimari süsleme sanatlarında mitolojik kaynaklı hayvan figürleri* (Tez No. 209887) [PhD Thesis, Marmara University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Arslan, M. (2019). *Tarihsel süreç içerisinde Türk kilimlerinin teknik ve desen özelliklerinin incelenmesi* (Tez No. 560425). [Master's Thesis, Beykent University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Arslan Kalay, H. (2015). *Eskişehir Arkeoloji Müzesi'nde bulunan düz dokumalar (Kilimler)*, (Tez No. 425691). [PhD Thesis, Yüzüncü Yıl University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ateş, M. (1996). *Mitolojiler semboller ve halılar*. Net Turistik Publications.
- Aytaç, S. (1995). Yağcıbedir ve Yörük halıları. *Sanatsal Mozaik*, 1, 52-58.
- Bakan, G. (2008). *The analysis of symbols in Anatolian rugs and carpets to present from visual communication perspective*. (Tez No. 220568). [Master's Thesis, Yeditepe University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Baraz, N. (2000). *Eskişehir'in halk bilimsel değerleri*. Eskişehir: Anadolu University Publications.
- Bayraktaroğlu, S. (1991). *Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün halı-kilim tesbit ve tescil çalışmaları: VIII. Vakıf haftası kitabı*. Publications of the General Directorate of Foundations, 195-206.
- Burhanlı, Ş. (2018). *Muş-Malazgirt'te halı ve kilim geleneği*. (Tez No. 506420). [Master's Thesis, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Çetindağ, Y. (2002). Türk kültüründe hayvan ve bitki motifinin seyri. *Encyclopedia of Türkler*, 4(4), 171-182.
- Çoruhlu, Y. (1990). İslamiyet'in kabulünden sonraki Türk sanatında hayvan üslubunun izleri. *Journal of Doğu Türkistan'ın Sesi*, 7(26), 11-15.
- Çoruhlu, Y. (1992). Erken devir Türk sanatındaki hayvan tasviri geleneğinin Uygurlardaki devamı üzerine notlar. *Turkish Culture Studies, Present to Prof. Dr. Muharrem Ergin*, 28(1-2), 357-363.
- Çoruhlu, Y. (1993). İslamiyet'ten önceki Türk sanatında hayvan mücadele sahneleri. *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar. Present to Güner İnalca, H.U. Faculty of Literature*, 117-141.
- Çoruhlu, Y. (1995). *Türk sanatında hayvan sembolizmi*. Seyran Publications.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken devir Türk sanatı*. Kabalıcı Publishing House.

- Darçın, İ. (2019). *Sivrihisar kirkitli düz dokumalarının teknik, motif, kompozisyon özellikleri ve yeni tekstil tasarımlarında değerlendirilmesi*. (Tez No. 547778). [Master's Thesis, Gazi University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Deniz, B. (2000). *Türk dünyasında halı ve düz dokuma yaygıları*. Atatürk Cultural Center Presidency Publications.
- Deniz, B. (2013). Anadolu-Türk halı ve düz dokuma yaygılarında bazı motiflerin isimlendirilmesi. *Journal of Akdeniz Sanat*, 3(5), 51-68.
- Diler, A. and Gallice, M. A. (2018). *Kilimin sembolleri*. Alpha Publishing Distribution.
- Erbek, M. (2002). *Çatalhöyük'ten günümüze Anadolu motifleri*. Ministry of Culture Publications.
- Ertuğrul, Ö. (1990). Çeşitli uygarlıklardan bugüne Anadolu kültüründe burçlar. *Türkiyemiz*, 60, 14 – 19.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1990). Binlerce yıllık Anadolu toprağında yaşayan geçmiş. *Türkiyemiz*, 61, 24 – 28.
- Gadanaz, A. (2007). *Balıkesir Yüncü Yörükleri havsız kirkitli dokumaları*, I. International Turkish Hand Weaving Congress (01-02 Kasım 2007, Konya), Selçuk University, Seljuk Studies Center Presidency Publications, 44-50.
- Göçer, D. (2017). *Hacıbektaş Müzesinde bulunan düz dokumalar*. (Tez No. 490824). [Master's Thesis, Yüzüncü Yıl University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Göksel, M. (2019). *Kütahya İline ait düz dokuma (cicim ve zili) örnekleri*, (Tez No. 573498). [Master's Thesis, Gazi University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Gümüş, D. (2015). *Aksaray düz dokuma yaygıları (kilim, cicim, zili)*, (Tez No. 396134). [Master's Thesis, Gazi University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Grabar, O. (2004). *İslam sanatının oluşumu*. (N. Yavuz, trans.), Kanat Kitap Publications (Original work Published 1973).
- İlden, S. (2012). Türk ikonografisinde kartal motifi. *Scientific Pedagogical Journal*, 15, 42-53.
- İnci B. and Çiçek D. (1991). *Türk tezyini sanatlarında motifler*. Kubbealtı Academy Culture and Art Foundation Publications.
- Kaplanoğlu, M. (2010). *Ardahan Yöresi düz dokumaları*, (Tez No. 263859). [Master's Thesis, Atatürk University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Karahan, R. (2007). *Dünden bugüne Hakkâri kilimleri*. Ministry of Culture and Tourism Publications.
- Kavas, S. (2014). *Geçmişten günümüze Mut, Sivrihisar, Emirdağ kilimlerinde yaşam sembolleri*, (Tez No. 380662). [Master's Thesis, Marmara University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kemer, G. (2019). *Niğde İli Kızılca Kasabası düz dokuma yaygıları ve güncel tasarımlarda kullanımı*, (Tez No. 538522). [Master's Thesis, Gazi University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Mülayim, S. (1993). Hun Süvarisi. *Thema Larousse*. Milliyet Publications, 190.
- Mülayim, S. and Ülkü, C. (1993). Hayvan figürü. *Thema Larousse*. Milliyet Publications, 228.
- Morris, D. (1999). *Koruyucu tılsımlar*. (M. Harmancı, Trans.), İnkılap Publishing House (Original ork published 1999).
- Oyman, N. R. (2019). Bazı Anadolu kilim motiflerinin sembolik çözümlemesi. *Journal of Arış*, 14,4-22.

- Ögel, B. (1988). *İslamiyet'ten önce Türk kültür ve tarihi: Orta Asya kaynak ve buluntularına göre*. Turkish Historical Society Publications.
- Öney, G. (1988). *Anadolu Selçuklu mimari süslemesi ve el sanatları*. Printing II, İş Bankası Publications.
- Ölmez, F. N. (2009). Death symbolism in Turkish weavings, *Art-E*, 3(2), 1-15.
- Özkartal, M. (2012). Türk destanlarında hayvan sembolizmine genel bir bakış (Dede Korkut kitabı'ndan örnekler). *Milli Folklor*, 24(94), 58-71.
- Soysaldı, A. ve Gök, E. Ç. (2020). Türk kumaşlarında görülen ay-yıldız motifi. *Milli Folklor*, 16(126), 136-152.
- Sürür, A. (1992). Türk tekstil sanatlarında kuş motifi, IV. international Turkish folk culture congress proceedings. *Maddi Kültür*, 5, 203-210.
- Tanrısal, M. (1997). Türk ve Navaho halılarının dili. *Journal of Arış*, 1(1), 94-107.
- Taş, E. (2009). *Malatya Müze'sinde bulunan düz dokumalar*, (Tez No. 257403). [PhD Thesis, Yüzüncü Yıl University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Topçulu, S. (2016). *Tokat/Zile ve çevresindeki havlı ve düz dokumalar*. (Tez No. 428211). [Master's Thesis, Atatürk University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ünaldı, V. (2008). *Bardız kilimciliği projesi kapsamında yöre kilimciliğinin geliştirilmesi*. (Tez No. 254917). [Master's Thesis, Atatürk University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ürer, H. (1997). *Emirdağ (Afyon) yöresi düz dokuma yaygıları*. (Tez No. 64329). [Master's Thesis, Ege University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yasubuğa, E. (2019). *Antalya Müzesi'nde bulunan kilim örneklerinin tahlilleri*, (Tez No. 576148). [Master's Thesis, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yılmaz, B. (2017). Pazırık'tan günümüze Türk halı sanatı. *Journal of Oğuz-Türkmen Studies*, 1(1), 98-106.

İnternet Kaynağı

Pazırık Carpet, (2020, December 25) , In Wikipedia, https://tr.wikipedia.org/wiki/Paz%C4%B1r%C4%B1k_hal%C4%B1s%C4%B1#/media/Dosya:Pazyryk_carpet.jpg.

Images

Image 1. Pazırık Carpet
(tr.wikipedia.org)

Image 2. Pazırık Carpet
(tr.wikipedia.org)

Image 3. Ram Horn Motif
Central Anatolia Region
(Yasubuğa, 2019)

Image 4. Ram Horn Motif
East Anatolia Region
(Yasubuğa, 2019)

Image 5. Ram Horn Motif
Hatay Region
(Yasubuğa, 2019)

Image 6. Ram Horn Motif
Çanakkale Region
(Bakan, 2008)

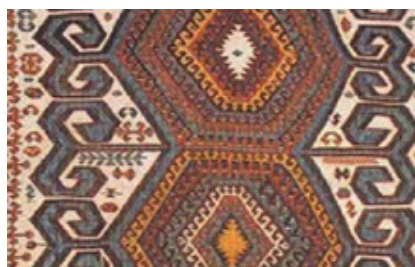

Image 7. Ram Horn Motif
Konya Region
(Bakan, 2008)

Image 8. Ram Horn Motif
Sivrihisar Region
(Darçın, 2019)

Image 9. Ram Horn Motif
Niğde Region
(Kemer, 2019)

Image 10. Wolf's Mouth Motif
Aksaray Region
(Gümüş, 2015)

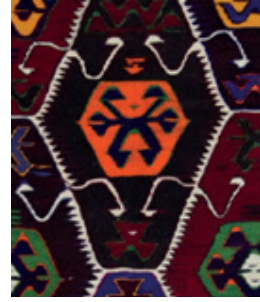

Image 11. Wolf's Mouth Motif
Antalya Region
(Yasubuğa, 2019)

Image 12. Wolf's Mouth Motif
Central Anatolia Region
(Yasubuğa, 2019)

Image 13. Wolf's Mouth Motif
Sivrihisar Region
(Arslan Kalay, 2015)

Image 14. Wolf's Mouth Motif
Malatya Region
(Tazegül, 2019)

Image 15. Wolf's Mouth Motif
Mediterranean Region
(Yasubuğa, 2019)

Image 16. Wolf's Mouth Motif
Aegean Region
(Yasubuğa, 2019)

Image 17. Wolf's Mouth Motif
Eastern Anatolia Region
(Yasubuğa, 2019)

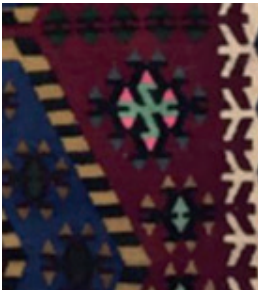

Image 18. Wolf's Mouth Motif
Niğde Region
(Kemer, 2019)

Image 19. Scorpion Motif
Niğde Region
(Kemer, 2019)

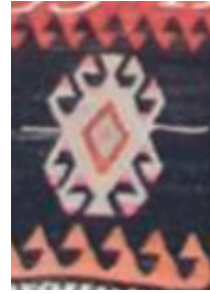

Image 20. Scorpion Motif
Malatya Region
(Tazegül, 2019)

Image 21. Scorpion Motif
Aksaray Region
(Gümüş, 2015)

Image 22. Scorpion Motif
Central Anatolia Region
(Yasubuğa, 2019)

Image 23. Scorpion Motif
Muş Region
(Burhanlı, 2018)

Image 24. Bird Motif
Central Anatolia Region
(Yasubuğa, 2019)

Image 25. Bird Motif
Central Anatolia Region
(Yasubuğa, 2019)

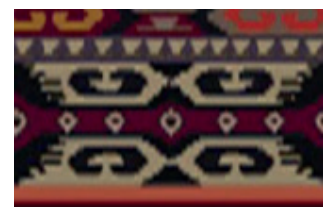

Image 26. Bird Motif
Central Anatolia Region
(Yasubuğa, 2019)

Image 27. Bird Motif
Bardız Region
(Ünalđı, 2008)

Image 28. Bird Motif
Niğde Region
(Kemer, 2019)

Image 29. Bird Motif
Malatya Region
(Tazegül, 2019)

Image 30. Dragon Motif
Central Anatolia Region
(Yasubuğa, 2019)

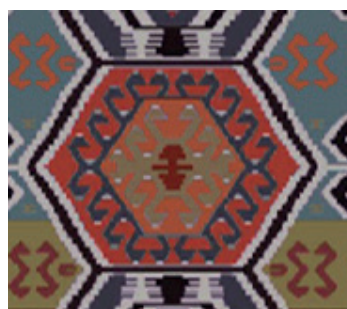

Image 31. Dragon Motif
Central Anatolia Region
(Yasubuğa, 2019)

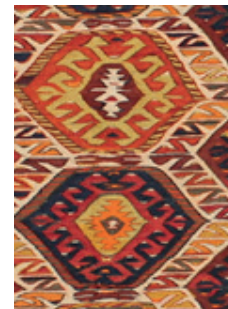

Image 32. Dragon Motif
Mediterranean Region
(Yasubuğa, 2019)

Image 33. Dragon Motif
Bayat Region
(Arslan, 2019).

Image 34. Dragon Motif
Muş Region
(Burhanlı, 2018)

Image 35. Dragon Motif
Sivrihisar Region
(Darçın, 2019)

Image 36. Dragon Motif
Kayseri Region
(Göçer, 2017)

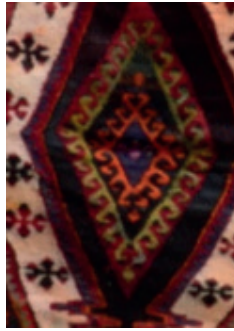

Image 37. Dragon Motif
Niğde Region
(Kemer, 2019)

Image 38. Dragon Motif
Sivas Region
(Göçer, 2017)

Kaplumbağa Figürünün Mitolojik Olarak İncelenmesi ve Anadolu Dokumalarında Kullanımı *Mythological Analysis of the Tortoise Figure and Its Use in Anatolian Weavings*

Elif AKSOY

Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Resim İş Öğretmenliği Bölümü, Elazığ/
Türkiye.

Assoc. Prof., Fırat University, Faculty of
Education, Department of Fine Art, Elazığ /
Turkey.

elifaksoy@firat.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3621-2278

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

06/07/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

03/09/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

31/03/2022

Atıf: Aksoy, E. (2022). Kaplumbağa Figürünün Mitolojik Olarak İncelenmesi ve Anadolu Dokumalarında Kullanımı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55, 56-72

Citation: Aksoy, E. (2022). Mythological Analysis of the Tortoise Figure and Its Use in Anatolian Weavings. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 55, 56-72

Öz

İslam öncesi dönemde Orta ve İç Asya'da gelişen hayvan üslubu, belirli özelliklere sahip biçimde betimlenmiş hayvan figürlerinin yer aldığı sanat eserlerini kapsamaktadır. Bozkır yaşamında gelişen bu üslup, sadece Orta Asya'da değil, aynı zamanda Ön Asya ve Orta Avrupa'ya kadar yayılarak çeşitli uygarlıkların sanat eserlerinde uzun süre devam etmiş ve belli bir temayı veya bir olayı anlatan sembol haline gelmiştir. Bu üslubun bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmasının nedeni, bozkırda zor şartlar altında yaşayan göçebe insanların hayvanlarla yakın ilişki kurmaları ve onlara kendi inançlarına göre farklı anlamlar yüklemeleridir. Birçok eserde ejder ve yılan gibi hayvanlarla birlikte görülen kaplumbağalar; yaratılışı, kozmik düzeni, ebediyeti ve istikrarı sembolize etmektedir. Anadolu kültüründe farklı sembolik anlamlarla tasvir edilen kaplumbağa figürü, yöre insanının duygusunu, inancını ve kültürünü yansıtmakla birlikte halk edebiyatında ve söylencelerde de kişileştirilerek bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, dünyanın farklı yerlerinde görülen kaplumbağa figürünün halk inançlarındaki anlamı ve neyi temsil ettiği mitolojik olarak incelenecek ve Anadolu dokumalarının kompozisyonlarında süsleme unsuru olarak nasıl yer aldığı belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, hayvan üslubu, kaplumbağa, mitoloji, Dokuma.

Abstract

The animal style, which developed in Central and Inner Asia in the pre-Islamic period, includes works of art with animal figures depicted with certain characteristics. This style, which developed in the steppe life, was used as an ornamental element in the composition of many works of art, not only in Central Asia but also spread to Asia Minor and Central Europe. The animal style has continued for a long time in the artworks of various civilizations, spreading to almost all continents over time, and has become a symbol describing a certain theme or an event. The reason why this style spread over such a wide part of geography is that the nomadic people living in the steppe under difficult conditions establish close relationships with animals and attribute different meanings to them according to their own beliefs. Turtles seen with animals such as dragons and snakes in many works symbolize creation, cosmic order, eternity, and stability. The turtle figure, which is depicted with different symbolic meanings in Anatolian culture, reflects the emotion, belief, and culture of the local people, but also appears as a character in folk literature and myths. In this study, the meaning of the turtle figure seen in different parts of the world in folk beliefs and what it represents will be examined mythologically, and also it will be determined how it takes place as an ornamental element in the compositions of Anatolian weavings.

Keywords: Central Asia, animal style, tortoise, mythology, weaving.

Giriş

İnsanlık tarihi incelendiğinde, özellikle göçebe hayat yaşayan ve doğa ile iç içe olan ilk insanın, hayvanlarla arasında doğal bir iletişim içinde olduğu görülmektedir. Ancak bu iletişim yönteminin biçimi ve değerleri, toplumdan topluma farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların oluşmasında iklim, inanç sistemleri, atadan kalma gelenekler, kültür ve coğrafya gibi değişik faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Tarih boyunca, doğu ve batı dünyası arasında, insanların hayvanlarla kurduğu iletişim şekli veya yaklaşımı farklıdır. Hayvan motiflerinin Doğu sanatında, Batı sanatına nazaran, daha çok kullanıldığı gözlemlenmektedir. Hayvan üslubu, Türklerin Orta Asya'nın geniş otlaklarında her türlü maddi kültür eserlerinde görülen hayvanlar veya hayvan mücadelelerini betimleyen üsluptur. İslam öncesi periyotta Orta ve İç Asya'da gelişen hayvan üslubu, Britanya'dan Mezopotamya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafya üzerinde sık sık karşımıza çıktığı gibi, Hindistan, Uzak Doğu ve İskandinav ülkelerine kadar giderek, bazen gerçeğe yakın bazen de üsluplaştırılarak kullanılmıştır. Hun ve Göktürk dönemlerine ait eserlerde sıkça görülen farklı türdeki hayvanlar, gelişerek birçok sanat eserine işlenmiş ve günümüze kadar çok fazla yıpranmadan gelebilmiştir. Hunlarda görülen bozkır kurgan geleneği; Kafkasya, Ukrayna ve Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerde de görülmektedir (Lillie, Potekhina, Budd ve Nikitin, 2012: s. 83-88). Sibirya'da yapılan arkeolojik kazılarda ele geçirilen eserler dikkatle incelendiğinde yayılma alanlarının tarihsel konumu, hayvan üslubunun Orta Asya kökenli olabileceği düşüncesini vermektedir.

Erken devir Türk sanatının eserlerinde görülen hayvan motifleri, bazen gerçekçi bazen ise stilize edilmiş olarak geometrik ve organik formda tasarlanmıştır. Eserlerde genellikle estetik bir anlayışla uygulanan bu üslup, etrafındaki motiflerle birlikte son derece ritmik ve güçlü bir desen tasarımı ile oluşturulmuştur. Hayvan figürlü tasarımlar, sadece hayvan üslubunun özelliklerini taşımaz, aynı zamanda toplumların yaşayış biçimlerini, inançlarını ve mitolojilerini de yansıtır ve hepsinin ayrı bir hikâyesi vardır. Paleolitik dönemden beri insanlar tarafından mağara duvarlarına işlenen hayvan figürleri, duvarları süslemek için değil, doğanın elemanlarını kullanarak belli bir temayı anlatmak amacıyla yapılmışlardır. Örneğin, Amerika Zapoteklerinde kadınların doğum ayinleri sırasında, yere doğurgan organların eşleri olan çeşitli hayvan figürlerini çizmeleri, ritüel ile sembol arasındaki ilişkiyi açıkça göstermektedir (Ateş, 2012: s. 38). Burada ritüele yardım eden sembol, temsil edilen şeyi anlatarak ondan yardım beklemeyi amaçlamaktadır.

Hayvanlarla ilgili konular sadece eserlerde değil, söylencelerde ve edebiyatta da işlenmiştir. Kazakistan ve Nogay Türklerinin bayraklarında, kendilerine ait kutsal hayvanların resimleri bulunmaktadır. Ayrıca Karadağ, Hırvatistan, Peru, İspanya, Zambiya, Mısır gibi dünyada daha birçok ülkenin bayraklarında çeşitli hayvan formları görülmektedir.

Hun Türklerinin hüküm sürdüğü bölgelerdeki eserlerde görülen hayvan motiflerinin daha gerçekçi bir şekilde çizimlerle doğadakine benzer şekilde aktarılması, bu yapıtların diğer toplulukların örneklerinden daha detaylı ve betimleme yönünün fazla olması ile ayrılmaktadır. Hunlar Dönemi'nde ortaya çıkan hayvan üslubunun örnekleri, Güney Rusya, Moğolistan ve Kuzey Kafkasya'da bulunan eserlerde de dikkat çekmektedir. Moğolistan'da Orhun vadisinde yer alan anıtlar, ebediyeti simgeleyen kaplumbağa sembolizmine işaret etmektedir (Resim 1). Yazıtlar, kaplumbağaların üzerine dikey olarak yerleştirilmiş (Diyarbakirli, 1972: s. 124), bu sayede günümüze kadar bozulmadan gelebilmiştir.

Resim 1. Moğolistan sınırları içerisinde Baykal Gölü'nün güney cephesinde yer alan Orhun nehrinin ve Koşo Çaydam gölü arasında bulunan Orhun Yazıtları ve kaplumbağa figürleri¹

Anadolu'da ise, evin çevresinde kaplumbağa dolaşması kısmet anlamına gelmekte (Kalafat ve Turan, 2015: s. 41) ve bu inanç çoğu bölgede benzer özellikler göstermektedir. Kaplumbağa; kuvvet, bilgelik, sabır, dayanıklılık ve uzun ömrün simgesidir. Altay -Türk -Moğol topluluklarına göre altın bir kaplumbağa, evrenin tam ortasında bulunan bir dağı sırtında taşır. Güneşten rahatsız olan kaplumbağa, sırtüstü yatar ve bu durum dünyanın sonunu getirir (Sözeri, 2014: s. 143).

Kaplumbağa figürü İslamiyet'in kabulünden sonra, Kelile -Dimne ve Hümâyünnâme minyatürlerindeki hikâyelerde de karşımıza çıkmaktadır (Resim 2). Bu hikâyelerde yer alan figürler ve kompozisyonlarda, ders verme amacı güden, güldüren ve düşündürülen olayların betimlendiği görülmektedir. Fabl sanatının da içine katıldığı bu hikâyelerde, kaplumbağa ve ördeklerin aralarında konuşmaları sağlanarak, yazarlar onları kişileştirmiş, ders vermek ve örnek göstermek ya da bir düşünceye güç kazandırmak istemişlerdir. Her iki hikâyede de tasarım ve konu açısından büyük benzerlikler vardır. Dolayısıyla sonradan yapılan bu minyatürlerin aynı atölyede çalışılmış olması olasılığı yüksektir. Kitaplardaki iki minyatür örneğinin teması, ördeklerin bir tahta sopa ile kurumuş gölden kaplumbağayı çıkararak kurtarmaya çalışmalarıdır. Ördekler, kaplumbağaya kim ne derse desin sakın sopayı bırakma, yoksa düşer ölürsün demelerine rağmen, kaplumbağa insanların onunla dalga geçmelerine dayanamaz ve onlarla konuşmak için sopayı bırakarak yere düşer ve ölür (Parladır, 2016: s. 40). Buradan çıkarılması gereken ders, tehlikeli bir durumdayken bile yapılan gevezeliğin kötü sonuçlar doğurabileceğidir.

Resim 2. Anadolu Selçuklu Döneminde yazılmış olan Kelile ve Dimne isimli yazma eserde kaplumbağa figürü² ve Geveze Kaplumbağa, Hümâyünnâme, **Kaynak:** (Parladır, 2016: s. 40).

¹<https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/09/30/orhun-yazitlari-nerede-orhun-yazitlari-nedir-tarihi-hakkinda-bilgiler-k1> (Erişim Tarihi: 14. 05. 2021)

²<https://edebiyatvesanatakademisi.com/osmanli-minyatur-gravur-resim/uygur-ve-selcuklu-minyaturleri-ile-minyaturculeri/70546> (Erişim Tarihi: 14.05. 2021)

Kaplumbağa sembolizmi, eski Çin ve Hint mitolojilerinde de görülmektedir. Kaplumbağanın alt kısmı yer (yin), kubbe şeklini andıran sırtı gök (yang) unsuruna işaret etmektedir. Böylece kaplumbağa, suyun yüzeyinde bulunan yeryüzü ile onun üzerindeki göğü betimleyen bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır (Çoruhlu, 2013: s. 149, 150). Kaplumbağa kabuğunun üzerindeki desenlerin, gök cisimlerini işaret ettiği ve astrolojik bir sembol olduğu bilinmektedir. Onun dört ayağı, dört mevsimin birbirini takip edişini, sol gözü güneşi, sağ gözüyse ayı temsil etmektedir (Çoruhlu, 2013: s. 149). Neolitik tarih öncesi dönemde (M.Ö. 8000-5500), kaplumbağa ve yılan, görünmez dünyanın şeytanlarına karşı kötülükle savaşan güçlü Şamanın sembolleri veya totemleridir³ Buna göre, kara kaplumbağa Yin, yılan ise Yang unsurlarını sembolize etmektedir. Çin mitolojisinde kaplumbağanın, hayat ve ölümün sırrını bildiği ve toprağı temsil ettiği inancı hâkimdir (Seyidoğlu 1995: s. 86).

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, kaplumbağa figürünün,

1. Hangi medeniyetlerde süsleme elemanı olarak kullanıldığı ve bu figürün mitolojik olarak ne anlam ifade ettiği,
2. Anadolu halk inançlarındaki anlamı ve neyi temsil ettiği,
3. Hangi yörelere ait dokumalarda süsleme unsuru olarak kullanıldığını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Araştırma, literatürden elde edilen verilerin analizi ve yeniden düzenlenmesi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Kaplumbağa figürünün çeşitli medeniyetlerin sanat eserlerinde nerelerde kullanıldığını, ne anlam ifade ettiğini belirleyebilmek ve Anadolu dokumalarındaki kullanımını anlayabilmek için yerli- yabancı kaynaklar ve internet kaynakları taranmış, içinde kaplumbağa figürü bulunan dokumalar tespit edilmiştir. Giriş bölümünde Erken devir Türk Sanatında görülen hayvan üslubu ve kaplumbağa figürünün minyatür ve yazıtlardaki kullanımlarına yer verilmiş; gelişme bölümünde, bu figürün mitolojik anlamları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca kaplumbağa motifinin yer aldığı dokumalardan, yörelere göre örnekler verilerek, bu figürün dokumalarda nerelerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Sonuç kısmında ise, elde edilen verilerin analizi ile antik zamanlardan beri birçok sanat eserinde görülen bu figürün medeniyetler arasında mitolojik anlamları karşılaştırılmış ve Anadolu dokumalarındaki kullanımları ile ilgili yorumlara yer verilmiştir.

1. Mitolojilerde Kaplumbağa

Çeşitli Türk boylarında kaplumbağanın; tısbğa (Azerbaycan), göbargayil (Başkurdistan), tasbaka (Kazakistan), taşbaka (Kırgızistan, Özbekisten, Tataristan, Doğu Türkistan), pışbağa, pışdııl (Türkmenistan) (Ercilasun vd., 1991: s. 436-437) gibi isimlerle adlandırıldığı bilinmektedir. Anadolu'nun farklı bölgelerinde ise kaplumbağaya; tusbğa, tusbaa, tosbağa, tosbaa, toskaba, tostos vs. denilmektedir (Şimşek, 2016: s. 52). Kaplumbağalar, uzun ömürlü hayvanlardır. Bu durum, onları dış etkilere karşı koruyan kemiksi kabukları, uzun süre açlık ve susuzluğa dayanabilme özellikleri ve her türlü doğa şartlarına uyum kabiliyetleri ile ilgilidir. Bu özelliklerinden dolayı kaplumbağalara, dünyanın çeşitli bölgelerinde birçok sembolik ve mitolojik anlamlar yüklenmiştir.

Hintliler, dünyayı denizin üzerinde tutan hayvanların kaplumbağa ile yılan olduğuna inanırlar. Öte yandan kaplumbağanın dünyayı üstünde taşımasıyla ilgili sembolik düzenlemeler, Türk sanatında da göze

³https://www.reddit.com/r/KendrickLamar/comments/b7rlj/tde_presents_the_damn_legend_of_kung_fu_kenny (Erişim Tarihi: 17. 05. 2021)

çarpmaktadır. Göktürk devrine ait, kaplumbağa kaidesi üzerine dikilmiş, tepesinde ejder başlarının bir kemer oluşturduğu Kültigin yazıtı (M.S. 732) ve benzerleri aynı zamanda birer evrensel imgelerdir (Resim 1).

Dörböt Kalmuklarına (Batı Moğol halkı Oyratlar) göre, Bodhisattva Manjusri, dünyanın gerçek yaratıcısıdır. Manjusri, kaplumbağa şekline girerek sırtüstü yatmış ve kaplumbağanın göbeği de yeryüzünü meydana getirmiştir. Manjusri, bilgeliğin ve iç görünümün Bodhisattvası'dır ve temel boşluğa, evrensel benzerliğe ve her şeyin gerçek doğasına nüfuz eder ve her olağan olayın özünü görür (Ögel, 2010: s. 442).

Meksika Veracruz'daki El Tajin arkeolojik sahasında bulunan bas-rölyefte, dairesel tepesi görülebilen ve merkezi eksenini destekleyen bir kaplumbağa tasvir edilmektedir (Resim 3). Kullanılan çalkalama mekanizması, bir çift gök Tanrısı tarafından her iki ucundan çekilen iç içe geçmiş bir yıldır. Yeryüzü yüzeyi de kabartmanın iç kısmında, alt orta kısma oyulmuş bir kaplumbağa ile sembolize edilmiştir. Kaplumbağa tasviri üzerine bir sunak dikilmiş olup, bu sunak veya taht, hükümdarların kullandığı sunaklara benzetilmiştir (Olmos, 2009: s. 57). Çalkalama bölümünün tüm temel sembolik unsurları rölyefte, net bir şekilde göze çarpmaktadır. Ayrıca rölyefte kendine has bir perspektif ve üç boyut görülmektedir. Mezoamerika kültürlerindeki eserlerde görülen kaplumbağa sembolizmi, Asya'da bulunanlara çok benzemekle birlikte hemen hemen hepsinin benzer mitolojik masallardan yola çıktıklarını göstermektedir. Rölyefte görülen merkezi kutup, kaplumbağa tarafından desteklenen dünya eksenini sembolize etmektedir. Fırtınalı deniz, sol alt ve sağ köşelerde deniz canavarlarının ağızları dışarı fırlamış olarak tasvir edilmiştir. İki figür, içinde ölümsüzlük nektarı olduğuna inandıkları el çantalarını tutarak karşı karşıya durmaktadır.

Resim 3.Meksika Veracruz'daki El Tajin arkeolojik sahasında bulunan rölyefte kaplumbağa betimlemesi⁴

Mayalara göre Maya Mısır Tanrısı, çift başlı kaplumbağanın çatlak kabuğundan ortaya çıkmıştır (Resim 4). Maya sanatında kaplumbağa kabuğu, Mısır Tanrısının sözde dirilişini betimlemektedir. Burada temanın en önemli mesajı, Mısır Tanrısının yeryüzünün çatlak yüzeyinden püskürmesidir ve bu durum, kaplumbağa kabuğu ile temsil edilmiştir. Bereket kaynağı olan Maya Mısır Tanrısı, aynı zamanda Meru Dağı'na benzer bir sembol olan merkezi Dünya Ağacını betimlemektedir (Zender, 2005: s. 9). Mısır bitkisi, Maya mitolojisinde yaşam bitkisidir ve Maya halkı, mısır bitkisinden türediklerine inanmışlardır (Bilgili, 2020: s. 117).

⁴<https://www.ancient-origins.net/ancient-places-americas/mexico-s-haunted-city-thunder-el-tajin-surprising-connections-between-021719> (Erişim Tarihi: 18. 05. 2021)

Resim 4. Maya dönemine ait bir tabak çift başlı bir kaplumbağanın çatlak kabuğundan çıkan Maya Mısır Tanrısının dirilişini sembolize eden seramik tabak. Antropoloji Müzesi, Mexico City⁵

Çin mitolojisine göre, kaplumbağa dinsel özelliklere sahiptir. Onlara göre değişmezliğin ve rütbenin sembolü olup, ayrıca Tanrılara tapınma amaçları için kullanılmıştır. Çin’de, erkek geyik, leylek ve kaplumbağa, uzun yaşamın sembeleri olarak, hayat ağacı ile ilişkilendirilmişlerdir (Mackenzie, 1996: s. 101-150). Çin mitolojisinde önemli bir hayvan olan kaplumbağa, ejderha kaplumbağası şekline dönüştürülerek sembolize edilmiştir. Ejderha kaplumbağası, Çin mitolojisinin dört göksel hayvanından ikisini birleştiren cesaretli, kararlı, güçlü ve doğurganlık özelliği olan efsanevi bir hayvandır (O’Connor, 2013: s.1). Çin’de tarih yazım geleneği ve kaynakların ortaya çıkışı ve gelişimi oldukça ilginçtir. Resmi Çin tarihi, Hsia hanedanı dönemi ile başlamaktadır. Ancak bu hanedan ile ilgili yazılı veriler ve arkeolojik kazılarda ele geçirilen bilgiler çok azdır. İkinci Shang hanedanlığı devrinde, yazı icat edilmiş olup, tarihi yazım geleneği başlamıştır. Shang hanedanlık döneminde yazı ve astroloji önem kazanmış, devletin geleceği hakkında bilgi edinmek için bir takım ritüeller yapılmıştır. Bu ayinler, kaplumbağa kabuklarına ya da hayvan kemiklerine, kişilerin ve o dönemin olaylarının yazılması ve daha sonra bu kabuk ve kemiklerin ateşe atılmasına dayanmaktadır. Bu geleneğe göre, kaplumbağa kabukları ve hayvan kemikleri ateşte ısınır ve yüzeylerinde, ısıdan dolayı çatlaklar oluşur. Dönemin hanedan falcısı, bu çatlakların şekillerine bakarak, herhangi bir olayın nasıl sonuçlanacağı hakkında birtakım kehanetlerde bulunur (Kocal, 2019: s. 88). Bu kehanetlerin sonuçları hakkında yorum yapmak veya olayların sonuçlarının nasıl gerçekleştiği noktasında hüküm vermek olanaksız gibi görünmektedir.

Moğollara göre, kaplumbağa şifa verici bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden Moğollar, iyileştirici güçleri nedeniyle, Kara-Qorum’da bulunan iki taş kaplumbağaya saygı duyarlar (Resim 5). Kaplumbağa, onlar için aslında yer kabuğu sembolizmi ile alakalı bir ikonografidir⁶.

Resim 5. Moğol İmparatorluğu’nun başkenti olduğu zamandan Karakurum’da gözle görülür birkaç kalıntıdan biri, 13.yüzyıldan kalma bir taş kaplumbağası⁷

⁵<https://steemit.com/history/@arii/earth-above-the-back-of-the-giant-turtles-the-story-of-awatara-dates-6f49b0cc51917>(Erişim Tarihi: 24.05.2021)

⁶<https://www.crystalinks.com/chinatombs.html> (Erişim Tarihi: 01.06.2021)

⁷<https://nereye.com.tr/karakurum-gumus-bir-agac-ve-13-yuzyil-mogol-baskentinin-diger-essiz-parcalari/> (Erişim Tarihi: 03.06.2021)

Resim 6. *Shengong Sheng De Stele Pavilion Ming Mezarlarının Kutsal Yolu Changping, Pekin, Çin'deki Ejderli taş kaplumbağa heykeli* ⁸

Çin'de, *Ming* mezarlarının bulunduğu kutsal yoldaki köşkün içinde yer alan *Stel*, kaplumbağa sembolizmini işaret etmektedir. *Shengong Sheng De Stele* (Tanrısal Liyakat ve Aziz Erdem Steli) olarak adlandırılan bu *Stel*'i taşıyan elli tonluk bir kaplumbağa heykeli bulunmaktadır (Resim 6). *Stel*'in yazıtı, *Hongwu* İmparatoru olan *Hongwu'nun* erdemlerini öven dördüncü oğlu *Yongle* İmparatoru tarafından yazılmıştır. Kaplumbağa, iç içe geçmiş boynuzsuz ejderhalarla taçlandırılmış muhteşem bir dikilitaşı destekler. Dışa veya içe bakan her sütunun tepesine efsanevi bir canavar yerleştirilmiştir. *Stel*'de bulunan hayvan sembolizmi, imparatorun devlet işleriyle ilgilenmek için saraya dönmeyi unutmayacağına dair bir umudu simgelemektedir⁹.

Azteklerin *Totonak* mitlerine göre, efendisi hem kadın hem de erkek olan dünyayı kaplumbağa veya timsah ile bağdaştırırlarken, komşuları *Huaztekler* için dünya büyük bir dişi timsah olarak görülmektedir. Japonya'da kaplumbağanın koruyucusu, *Genbu'dur*. Kyoto'yu koruyan dört koruyucu ruhtan biridir ve kuzeydeki şehri koruduğu bilinmektedir. *Genbu*, Kyoto'daki *Funaoka* Dağı'nın tepesinde bulunan *Kenkun* Mabedi tarafından temsil edilmektedir. *Genbu*, bazen (Batıya Yolculuk'ta olduğu gibi) bir kaplumbağa ve bir yılanla birlikte betimlenen önemli Taocu Tanrı *Xuanwu'a* benzemektedir¹⁰. *Xuanwu*, Çin astronomisinin dört sembolünden biri olan Kara Kaplumbağayı, kuzeyi ve kış mevsimini sembolize eder. Kuzey bölümündeki yıldızlar, Çin mitolojisine göre, bir yılan kaplumbağasının efsanevi yaratıkla birleştiği *Xuanwu'yu* oluşturur. Taoculuğun etkisi altında kaplumbağa, cennetin ve dünyanın sembolü olmuştur. Japonya'da ise, kaplumbağanın insanda olan bazı hastalıkları iyileştireceğine inanılmaktadır. Kyoto'da, gözünden rahatsız bir kadın, parmağıyla ilk önce kaplumbağanın gözüne, sonra iyileşmesini istediği kendi hasta olan gözüne dokunur. Geleneksel Japon inançlarına göre, kaplumbağa ebedi bir cennet ve dünyanın bir dağı olup, uzun ömür, servet ve desteği sembolize eder. Japon mitolojisinde kaplumbağa, mutluluk ve uzun yaşam Tanrısı olan *Jurojin'i* sembolize etmektedir¹¹. Kore mitolojisi incelendiğinde kaplumbağa, deniz ve kara hayatı yaşama öngörüsüne sahip olmakla birlikte uzun ömürlü, geleceğe dair bilgi sembolü olan gizemli bir hayvandır¹². Ayrıca, 7. yüzyıldan kalma *Byeol Ju Bu Jeon* adlı bir Kore halk masalında da Konfüçyüsçü bilim adamları tarafından analiz edilen kaplumbağa ile ilgili betimlemelere rastlanabilir¹³.

⁸<https://www.crystalinks.com/chinatombs.html> (Erişim Tarihi:07.06.2021)

⁹<https://tripways.com/b/ming-tombs/> (Erişim Tarihi:14.06.2021)

¹⁰https://en.wikipedia.org/wiki/Black_Tortoise (Erişim Tarihi:15.06.2021)

¹¹<https://www.gazeteduvar.com.tr/hayat/2017/03/19/yeni-baslayanlar-icin-kaplumbaga-felsefesi#:~:text=Yunan%20mitolojisinde%20Apollon%20bir%20kral%20B1n,i%20turna%20ve%20kaplumba%20Fa%20simgeler> (Erişim Tarihi:11.06.2021)

¹²<https://www.korea.net/TalkTalkKorea/Chinese/community/community/CMN0000005374> (Erişim Tarihi:17.06.2021)

¹³<https://www.korea.net/NewsFocus/Culture/view?articleId=120938> (Erişim Tarihi:16.06.2021)

Kuzey Hindistan'da yer alan eski tapınak kapılarının yan dikmelerinde, Ganga ve Yamuna nehirleri karşıt olarak temsil edilmiştir. Bu kapılarda Ganga, makaranın üzerine çıkmış, Yamuna ise bir kaplumbağanın üzerinde dinlenir durumda betimlenmiştir. Makara, açık ağız ile kozmik gecede, Tanrının dünyayı yuttuğu selamet zamanını temsil eden efsanevi timsahtır. Kaplumbağa ise, Veda'ya (bir dünyanın yaratılması için gereken ilk belirti) ilişkin edebiyattan beri bilinen bir kozmolojik izlektir (Bonney, 2000: s. 311). Mısırlılar, çocukları ve evleri kötü enerjiye karşı korumak için üzeri kaplumbağa figürü ile bezenmiş bıçakları muska olarak kullanmışlardır¹⁴. Arkeolojik sahalarda Mısır kraliçeleri için hazırlanmış, üzerinde kaplumbağa figürü olan altın bilezik (Resim 7) ve kolyeler ele geçirilmiştir. Mısır sanatında malzemesi fildişi olan baston ve değneklerin üzerine kaplumbağa ve daha birçok hayvan figürü işlenmiş olup, kaplumbağa biçiminde ağaçtan yapılmış oyun tahtaları, heykelcikler ve kireçtaşından yapılmış mühürler kullanılmıştır.

Resim 7. Mısır Yeni Krallık dönemine ait bir Altın Bilezikte kaplumbağa figürü,
Kaynak: (Fischer, 1968: s. 34)

Kızılderili mitolojisinde kaplumbağa, Tanrı Maheo'nun isteği üzerine yeryüzündeki toprağın oluşmasına yardım eder. Tanrı Maheo, suyun altından aldığı çamuru, kaplumbağanın sırtına yığmış ve yeryüzündeki toprak buradan köklenmiştir (Mariot ve Rachlin, 1994: s. 1, 294). Bu yüzden Kızılderililer, ona Kaplumbağa Büyükanne ismini vermişlerdir. Diğer bir Kızılderili kabilesinin inancına göre, kaplumbağalar, suyun dibine kadar inerler ve bu sırada gözlerine ve kulaklarına çamur dolar. Bu çamur, daha sonra kuruyarak bir ada haline gelir ve dünya bu adadan oluşur (Örnek, 1988: s. 231). Kuzey Amerika'da yaşayan Mandan Kızılderilileri, kaplumbağanın yer küreye destek olduğu inancına sahiptirler. Onlara göre dünya, dört kaplumbağa tarafından taşınmaktadır (Bonney, 2000: s. 128, 190, 194). Yukarıda da görüldüğü üzere, kaplumbağalar, birçok Kızılderili kabilesinin folklorunda önemli roller üstlenmektedir. Bazı Kızılderili kabilelerinin yaratılış efsanelerinde, büyük ruh, dev bir kaplumbağanın arkasına toprak koyarak anavatanını yaratmıştır. Bu yüzden yerli Amerikalılar, Kuzey Amerika'yı Kaplumbağa Adası olarak adlandırırlar. Plains Kızılderililerine göre; kaplumbağalar uzun ömür, koruma ve doğurganlık özelliklerine sahiptir. Dolayısıyla bu kabilede yeni doğmuş bir bebeğin sağlık ve güvenliğini sağlamak amacı ile bebeğin göbek kordonu, kaplumbağa şeklindeki bir figürün içine dikilmiştir. Diğer bir Kızılderili kabilesinde kaplumbağalar, genellikle şifa, bilgelik ve maneviyatı sembolize etmektedir (Hassan, 2015: s. 72). Navajo yerlilerinde ise, kaplumbağanın iyileştirici özelliklerinden dolayı, kabuğu ilaç dağıtmak için kullanılır. Ayrıca bu kabukların, törenlerde dans çingirağı ve kıyafetlerde aksesuar olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Bu toplumlarda kaplumbağa, bir kişinin hasta olduğu bir dönemde gelirse, genellikle o kişinin iyileşeceğine ve uzun süre yaşayacağına inanılmaktadır (Lake-Thom, 1997: s. 169).

Amerikan Lakhóta yerlilerinde, kaplumbağa kabuğunun ortasında bulunan 13 adet desen, takvim olarak kullanılmaktadır. Dakota astronomisinde Pegasus'un yıldızları Kaplumbağa Keya'yı oluşturur (Resim 8a). Lakhóta anneleri, yeni doğan bebekleri için Kéya (kaplumbağa) şeklinde deri bir muska yaparlar (Resim

¹⁴<https://mymythstories.com/en/turtle-symbol-and-meaning/#:~:text=The%20myth%20of%20Apollo%20tells,made%20him%20a%20turtle%20lyre.> (Erişim Tarihi:14.06.2021)

8b). Bu muskaların içine çocuklarının göbek bağı yerleştirirler ve onu korumak için dikerek kapatırlar. Çocuk ile anne arasında fiziksel bağ koptuğu zaman yıldızlar sayesinde bağı tekrar yenilediği bilinmektedir. Muska, çocuğu topraklayarak negatif enerjiden korur, annesine ve Uñci mak toá'ya (Toprak Anaya) bağlanır¹⁵. Lakhóta toplumunun kültürel ikonografisinde kaplumbağa figürü, etniklik ve cinsiyet belirteci olarak görülmenin yanı sıra özellikle hayalet dansı gibi ritüellerde erkeklerin kullandığı kalkan ve kostümlerde de karşımıza çıkmaktadır (Gombert, 1994: s. 84). Olasılıkla hayalet dansının kaplumbağa figürlü giysileri, onları giyen kişilere uzun ömürlülük gibi nitelik kazandırarak, koruyucu bir kült haline dönüşmüştür. Amerikan yerli Kızılderililerinden Omaha, Hidatsa ve Lakhóta kabileleri Kuzey Dakota'nın çeşitli yerlerine kaplumbağa heykelleri yapmışlardır. Çünkü Kaplumbağa heykelleri, sis ve yağmuru kontrol edebilen, avcılarının yararına (Sundstrom, 2019: s. 95) olacak şekilde kurgulanan semboller olarak düşünülmüşlerdir.

Resim 7. a. Lakhóta Yıldız Haritası (Lee, 2016: 44), b. Lakhóta muskaları¹⁶

Bulgaristan'ın Filibe şehrinde inşaat çalışmaları sırasında M.Ö. 3. yüzyıla tarihlenen Roma dönemine ait 3 mezar odasında, insan kemikleri ile birlikte çıktığı anlaşılan çok iyi korunmuş kaplumbağa kabukları (Resim 9) keşfedilmiştir¹⁷.

Resim 7. Bulgaristan'ın Filibe şehrinde yapılan kazılarda M.Ö. 3. yüzyıla tarihlenen Roma dönemi mezarında bulunan kaplumbağa

¹⁵<https://blog.nativehope.org/native-american-animals-turtle-k%C3%A9ya> (Erişim Tarihi:20.06.2021)

¹⁶http://www.nativepartnership.org/site/PageServer?pagename=ThousandVoices_artist_bearribs (Erişim Tarihi:20.06.2021)

¹⁷<http://archaeologyinbulgaria.com/2018/05/13/second-tortoise-found-in-roman-tomb-in-bulgarias-plovdiv-deemed-linked-with-god-hermes-ancient-afterlife-beliefs/> (Erişim Tarihi:25.06.2021)

Lyra (Lir) takımıyıldızı (kaplumbağa takımıyıldızı) gökyüzünün kuzeyinde bulunur ve antik çağda ve daha sonraki zamanlarda kullanılan telli bir müzik aleti olan liri temsil eder (Resim 10). Antik Yunan mitolojisinde Lir, en eski müzik enstrümanıdır ve Yunan mitine göre lir, Hermes tarafından icat edilmiştir. Hermes çocukken, bir kaplumbağanın kabuğuna, inek bağırsağı gererek liri meydana getirir ve üvey kardeşi Apollon'a (her ikisinin de babası Zeus'tur) hediye eder¹⁸. Yunan mitolojisinde Apollon, bir kralın güzel kızına yakınlaşabilmek için kaplumbağa şekline girer. Kız, kaplumbağanın iyiliğine ve saflığına aldanır ve kucağına alır. Bunun üzerine Apollon, yılan şekline dönüşür ve kızla birlikte olur. Apollon ve Hermes efsanesinden sonra antik dönemde, Yunanlılar ve Romalılar hastaları iyileştirmek için kaplumbağanın çeşitli kısımlarını ilaç olarak kullanmışlardır (Fisher, 1968: s. 8).

Resim 10. Alexander Jamieson tarafından yapılan Göksel Atlas ve kaplumbağa kabuğundan yapılmış Lirin ve Lir takımıyıldızın betimlenmesi¹⁹

Resim 11. Kaplumbağa figürlü kolye (Elif Aksoy arşivi)

Kaplumbağa sembolizmi, Türk halk kültüründe farklı özellikleriyle dikkat çeker. Halk hekimliğinde de kullanılan kaplumbağa, çiftlerin çocuk sahibi olması, kanser ve verem hastalıklarının tedavi edilmesi için kullanılır. Kötü gözden korunmak için evlere ve bahçelere, kaplumbağa kabuğunun asılması Anadolu kültürünün inanç geleneği haline gelmiştir. Ayrıca kaplumbağa figürü; takılar (Resim 12), çini sanatı (Resim 12), kilim (Resim 14) ve halılarda da (Resim 17, 18) süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Anadolu'nun halk inançlarında, kaplumbağanın yağmur yağdırmak için yüksek bir yere veya ağaca asılması yapılan uygulamalar arasındadır (Şimşek, 2016: s. 53). Anadolu'nun bazı yörelerinde kaplumbağa, akrep ve yılanın

¹⁸<https://docplayer.biz.tr/7055310-Takimyildizlarin-mitolojik-oykuleri.html> (Erişim Tarihi:22.06.2021)

¹⁹<https://tr.pinterest.com/pin/502714377129237463/> (Erişim Tarihi:23.06.2021)

toprakla ilişkisinden ötürü kötülük unsuru hayvanlar olarak düşünüldükleri için yağmur yağmamasına neden olduklarına inanılır ve bu hayvanlar yağmur duası yapılırken, yağmurun yağması için yakılırlar (Acıpayamlı, 1976: s. 7).

Diyarbakır-Kavuşan höyüğünde, M.Ö. 6. yüzyıla ait 21 adet Fırat nehri kaplumbağası ile gömülmüş bir kadın ve çocuğunun mezarı bulunmuştur²⁰. Kaplumbağaların kadın ve çocukla mezara gömülmesi o devirde yaşayan toplulukların sembolik değerleri ile ilgili olduğu açık ve nettir. Mezarda bulunan kaplumbağaların, cesetlerin yanında yer almasının sebebi olasılıkla, yeni ölen insanların bu kaplumbağalar sayesinde ruhlarını öbür dünyaya taşımaya yarayan veya ölümden sonra yaşamla bağlantı kuran ruhani simgeler olmasıdır. Kaplumbağalar halen bu bölgede nazarlık olarak kullanılmaktadır.

Mersin yöresine ait kırk basması inancında bebeğin sağlıklı olması için, bir kaplumbağa bulunur ve bebek, bu canlı kaplumbağanın üstüne oturtularak banyo yaptırılır. Kış aylarında ise, evlerin kapılarına kurutulmuş kaplumbağalar asılır. Yörede, küçük kaplumbağa kabukları, mavi bocuklarla birlikte nazar değmesine karşı nazarlık olarak kullanılır (Sever, 2016: s. 100). Muş'ta Alaaddin Bey Hamamında da büyük locaya girişte, kapının hemen üzerindeki kaplumbağa kabartmasının işlenmesi Anadolu'da bu figürün birçok yerde kullanıldığını göstermektedir.

Bitlis'te ve Tokat'ta kaplumbağa kabuğu, torbalar içerisinde bereket ve uğur getirmesi için depolara, ambarlara yerleştirilir²¹. Göbekli tepede yapılan arkeolojik kazılarda, mezarlarda çok sayıda kaplumbağa kabuğu bulunmuştur. Batman'da ise, kaplumbağa kabuğu, evin temellere yerleştirilir (Kozbe ve Erdal, 2016: s. 205). Bu olasılıkla inşa edilecek olan evin bereketli olması için uygulanan bir gelenektir. Anadolu'da hamamlarda kadınların ayaklarına giydikleri ve Türk el sanatlarının zarif ve ilginç ürünleri arasında olan nalınların üstleri kaplumbağa kabuğu, gümüş ve sedef kakma ile bezenmiştir (Bektaşoğlu, 2009: s. 276). Nalınların üzerinde bulunan bu süslemeler olasılıkla hamama gelen kişilerin sınıfsal statüsünü göstermektedir. Adana halk inançlarında bereketi simgeleyen kaplumbağa kabuğu bir eve takılırsa, evin bereketli olacağı inancı, bizi eski Türklerdeki Gök Tanrı inancına götürmektedir (Akyol, 2006: s. 114).

Kütahya çiniciliğinde önemli bir usta olan Sıtkı Olçar, kaplumbağa figürünü çini sanatına aktararak alışagelmış geleneksel tasarımların dışına çıkmıştır. Resim 12'de görülen orijinaline benzer bir şekilde yapılmış kaplumbağa figürlerinin üzerinde bitkisel ve hayvansal motiflerden oluşan kompozisyonlar görülmektedir.

Resim 12. Kütahyalı Çini ustası Sıtkı Olçar'a ait farklı desenlerle yapılmış Çini kaplumbağa figürleri (Elif Aksoy arşivi)

Özbek halk efsaneleri ve mitolojisine göre, evrenin kuruluşunda kaplumbağanın önemli bir yeri vardır. Bu efsanelerde yeryüzü, deniz ortasında yüzen büyük bir kaplumbağanın üstüne yerleştirilmiştir. Daha sonra, evrenin yaradılışı hakkındaki İslam efsanelerinin geniş biçimde yaygınlaşması ile kaplumbağayla ilgili söylencelerin çoğunun unutulmasına neden olmuştur (Kırbaşoğlu, 2015: s. 121).

²⁰<https://arkeofili.com/kavusan-hoyukte-yenmis-kaplumbagalarla-gomulen-kadin-ve-cocuk-bulundu/> (Erişim Tarihi:26.06.2021)

²¹<https://www.belgeseltarih.com/turk-kultur-cografyasi-inanclarinda-gecmisten-gunumuze-kaplumbaga/> (Erişim Tarihi:25.06.2021)

Eski Türk halılarında en çok görülen hayvan motifleri; kuş, balık, yılan ve kaplumbağadır (Gönül, 1968: s. 3119). M.Ö. 1. yüzyıla ait olduğu kabul edilen Noin Ula'da altıncı kurganda bulunan mezarın duvarına asılmış yün örtü; kaplumbağa sembolizmine işaret etmektedir. Bu yün örtünün natüralist kompozisyonu, suyun içindeki bitkiler arasında kaplumbağalar ve balıklardan oluşmaktadır (Çoruhlu, 2007: s. 37).

Resim 13. Noin Ula'da altıncı kurganda bulunan mezarın duvarına asılmış yün örtü,
Kaynak: (Elikhina, 2018:s. 118)

Noin Ula'da bulunan işlemeli kumaşta, balıklar ve kaplumbağalar, gerçekçi bir şekilde goncaların ve kıvrık dalların arasına serpiştirilmiştir. Kaplumbağa ve balık görüntüsünün bulunduğu kumaşın orta alanı, filiz ve goncalar ile doldurulmuştur. Ayrıca S şeklindeki kıvrık dallarla birbirine bağlanan goncadan çıkan üç yapraklı filizlerin kesişmesi ile kompozisyon, eşkenar dörtgenlere bölünmüştür. Kumaştaki kompozisyon, çapraz yönde kaplumbağa ve balık sıraları oluşacak biçimde düzenlenmiştir. Kaplumbağalar üstten görünümü ile gerçeğine uygun bir şekilde çizilmiştir. Balıklar ise, suyun içinde yüzer gibi görülmekte ve dar uzun başlı yılanı benzer bir görüntü vermektedir. Kaplumbağaların ağzı ot ile dolu olmakla birlikte her birisinin kabuğundaki detaylar, farklı şekillerde tasvir edilmişlerdir. Kumaşın merkezi alanı, bir bordür ile çerçevelenmiş olup, bu bordürlerde sürekli devam eden spiral şeritler görülmektedir (Resim 13).

2. Kaplumbağa Motifinin Anadolu Dokumalarında Kullanımı

Anadolu'da Nevşehir Köylerinde çocuğun nedensiz ağlamasını, nazara yoran yöre insanı; kaplumbağa yavrusunun kurusunu nazarlık olarak çocuğun sırtına takmaktadır (Bülent, 2007: s. 316). Balıkesir'in Edremit ilçesinde Tahtacı Türkmenlerinin yaşadığı bazı köylerde de kaplumbağa kabuklarının nazara karşı kullanıldıkları bilinmektedir.

Aydınlı Oymağı'nın, Aydın dışında Isparta, Konya, Fethiye, Afyon ve Kütahya yörelerinde yerleşen kolları tarafından dokunan kilimlerde kaplumbağaya benzer figürler görülmektedir. Bu desenlerdeki kilimlere, Afyon çevresinde Ganglılı Kilimler denilmektedir (Bayraktaroğlu, 2014: s. 132). Ayrıca kaplumbağa figürleri Erzurum, Eskişehir, Van, Hatay ve İçel yörelerinde dokunan dokumalarda da karşımıza çıkmaktadır.

Resim 14'de görülen Aydın Ganglılı kiliminin merkezi alanında kaplumbağa figürleri, lacivert bir zemin üzerine geometrik bir biçimde stilize edilmiş olarak üst üste altıgen bir formun içine yerleştirilmişlerdir. Dokumanın tümünde simetrik bir kompozisyon görülmekle birlikte, kaplumbağalar merkezi bölümde orijinal halinden çok farklı bir şekilde tasarlanmış ve kaplumbağaya benzetilmeye çalışılmıştır (Resim 14).

²²<https://yasarkalafat.com/mitoloji-halk-inanmalari-baglaminda-kulturlu-halklarda-kaz-ii/> (Erişim Tarihi:22.06.2021)

Resim 13. Kaplumbağa figürlü Ganglı Aydın kilimi. 217 x 415 cm. Env. No: Y.81-21, İstanbul Vakıflar Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi **Kaynak:** (Bayraktaroğlu, 2014: s. 132-140)

Resim 13.. Kaplumbağa figürlü Erzurum Halısı **Kaynak:**(Zaimoğlu ve Topuz, 2017: s. 769)

Erzurum yöresine ait halının kompozisyonunda, merkezi alan eşkenar dörtgenlere bölünerek, içlerine kaplumbağa motifleri yerleştirilmiştir. Dokumada kullanılan tüm motifler, geometrik ve simetrik bir kompozisyonla düzenlenmiştir. Ayrıca halının merkezi alanında bulunan eşkenar dörtgenlerin, vev bir şekilde sonsuzluk prensibine göre sıralandıkları görülmektedir. Bir önceki kilimde olduğu gibi bu dokumada da kaplumbağalar, orijinalinden daha farklı bir şekilde stilize edilerek geometrik bir formda tasarlanmıştır (Resim 15).

Resim 13. Kaplumbağa figürlü Aksaray Taşpınar halısı²³

²³<https://www.selvihali.com.tr/urun/orijinal-taspinar-halisi> (Erişim Tarihi: 24.06.2021)

Resim 18. Kaplumbağa figürlü Kars Arpaçay Halısı
Kaynak: (Köybaşı, 2012: s. 179)

Kars Arpaçay yöresine ait halıda bulunan kaplumbağalar, burada motif olmaktan çok, halıların genellikle merkez alanlarına yerleştirilen ve Anadolu halılarında sıklıkla görülen Göl'ler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dokumada bitkisel ve hayvansal motifler kullanılmış olup, kaplumbağalar geometrik bir şekil olan kareler içine yerleştirilmiştir (Resim 18).

Değerlendirme ve Sonuç

Göktürk devrine ait Kültigin yazıtında bulunan kaide üstündeki ejder tepeliğinin, evrenin sembolü olduğu bilinmektedir. Bu anıtta kaplumbağa figürünün kullanılması muhtemelen devletin uzun ömürlü olması düşüncesidir ve figür, dönemin plastik yaratma yetenekleri konusunda önemli ipuçları vermektedir. Altay-Türk-Moğol topluluklarında kaplumbağa, evrenin tam ortasında bulunan bir dağ sırtında taşır. Türk kültürüne özgü olan Gök Ata ve Yer Ana ilkesi (yer karanlık yani karang; gök ise aydınlık yani yaruk), Çin kültüründe Yin ve Yang ifadesinin benzeridir. Kaplumbağanın kabuklu kısmı gök, alt kısmı ise yer unsuruna işaret etmektedir. Batı Moğol halkı Oyratlar, kaplumbağa göbeğinin yeryüzünü meydana getirdiğine inanırlar.

Meksika'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ele geçirilen bir bas-rölyefte, merkezi eksenini destekleyen bir kaplumbağa betimlenmiştir. Rölyefte sahnelenen hikâyeye göre, merkezi kutup kaplumbağa tarafından taşınan dünya eksenini sembolize etmektedir (Resim 4). Yeryüzünü sırtında taşıyarak dengeyi sağlamış olan kaplumbağa, hareket etmesi halinde bu dengenin bozulacağını anlatmaktadır. 14. ve 16. yüzyıllar arasında Orta Meksika'da yaşamış olan Aztekler de dünyayı kaplumbağa ile bağdaştırmışlardır. Amerika'da Kuzey Dakota'da yaşayan Mandan Kızılderilileri için kaplumbağa, yeryüzüne destek olan ve onu taşıyan imgedir.

Mısırlılar bu figürü, çocuklarını ve evlerini korumak için nazara karşı muska olarak kullanmışlar, Lakhóta ve Plains Kızılderilileri yeni doğan bebeklerinin göbek bağını muskaların içlerine yerleştirmişlerdir. Ayrıca Japon halk inançlarında olduğu gibi Plains Kızılderilileri için de kaplumbağa, uzun ömrü simgelemektedir. Navajo kabilesi, kaplumbağa kabuğunun hastalıkları iyileştirmesine inandıkları için kabuğunu ilaç dağıtmak için kullanmışlardır.

Türk halk inançlarında evli kişilerin çocuk sahibi olması, kanser ve tüberküloz gibi hastalıkların tedavi edilmesinde kullanılmaktadır. Japonya'da canlı kaplumbağalar, şifa dağıtmak ve hastalıkları iyileştirmede önemli bir rol üstlenirler. Ayrıca kaplumbağanın kötü gözden korunmak için evlere ve bahçelere asılması, Mısır ve Kuzey Amerika yerli inançları ile büyük benzerlik göstermektedir. Mısırlılar, kaplumbağa bezemeli boyalı sihirli bıçaklar, altın bilezik ve kolyeler, baston ve değnekler,

oyun tahtaları, heykel ve mühürler yaparlarken, Kuzey Amerika yerlileri kaplumbağa kabuklarını, törenler için dans çingırağı ve kıyafetlerde aksesuar olarak kullanmışlardır. Anadolu'da hamamlarda kullanılan kadınların ayaklarına giydikleri nalınların üst kısımları kaplumbağa kabuğu ile süslenmiştir. Kuzey Amerika'nın bazı yerli kabilelerinde kaplumbağalar, sis ve yağmuru kontrol edebilen bir sembol iken, Anadolu'nun bazı yörelerinde -hayvanın toprak ile temasından dolayı yağmur yağmamasına neden olduğu için yağmurun yağması için yakılırlar. Buna zıt olarak kaplumbağanın Anadolu'da yağmur yağdırmak için ağaca ve yüksek yerlere asıldığı da bilinmektedir.

M.Ö. 1. yüzyıla ait olduğu bilinen Moğolistan'ın kuzeyinde Noin Ula'da altıncı kurganda bulunan yün örtüde görülen kaplumbağa, o dönemdeki hayvan üslubunu sembolize eden ilk örneklerden biridir. Sudaki bitkilerin içinde bulunan balık ve kaplumbağalar, gerçeğine yakın bir şekilde stilize edilmiş bir şekilde betimlenmiştir. Orta Asya'dan çıktığı düşünülen Anadolu'da hediyelik eşya, takılar ve halk inançlarında görülen kaplumbağa figürü, farklı yörelere ait dokumalarda da karşımıza çıkmaktadır.

Kaplumbağa figürü, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde özellikle Aydın, Erzurum, Bitlis, Aksaray ve Kars gibi kendine has dokuma kültürü olan yerlerde bazen gerçekçi bazen de stilize edilerek tasvir edilmiştir. Aydın Ganglılı kiliminin merkezi alanına yerleştirilen kaplumbağa figürleri (Resim 14), olduğundan çok farklı bir şekilde dokumaya aktarılarak kaplumbağaya benzetilmeye çalışılmış altıgen bir formda görülmektedir. Erzurum yöresine ait halıda ise, eşkenar dörtgenlerin içindeki kaplumbağalar, orijinalinden farklı bir biçimde stilize edilerek geometrik bir formda karşımıza çıkmaktadır (Resim 15).

Bitlis yöresine ait halıda görülen kaplumbağa figürleri, doğadaki görüntüsüne benzer dairesel bir formda, süsleme unsuru olarak kullanılmıştır (Resim 16). Aksaray Taşpınar yöresine ait halının merkez alandaki kaplumbağa figürü ise, altıgen bir formun içine yerleştirilmiş gibi bir görüntü vermektedir (Resim 17). Kars Arpaçay halısının merkezi alanında bulunan kaplumbağalar, Anadolu halılarında sıklıkla görülen Göl'ler şeklinde kare formların içine yerleştirilmiştir (Resim 18).

Sanat, insanoğlunun belli bir düşünceye sahip olup, kendini ifade etmesiyle başlamıştır. Bu ifade etme çabaları sonucunda insanoğlu çeşitli anlatımlar geliştirmiş ve eserlerinde kullandıkları hayvan figürlerini sadece sanat yapmak için değil, belli bir temayı veya kendileri için önemli olan bir şeyi anlatmak için kullanmışlardır.

Orta Asya'dan ortaya çıkan hayvan üslubu; keçeler, çiniler, taş ve madeni eserler, dokumalar gibi birçok sanat eserinde kullanılarak, bazen tek veya guruplar halinde, bazen de mücadele sahneleri ile karşımıza çıkmaktadır. Dokuma sanatında da yer alan hayvan üslubu, doğadaki en temel geometrik biçimler olan altıgen, eşkenar dörtgen, kare, dikdörtgen ve daire gibi geometrik şekillerin temelinde oluşturulmuşlardır. Dolayısıyla süsleme unsurları olarak dokumalarda ortaya çıkan hayvan figürleri, geometrik biçimlerden yararlanılarak farklı kompozisyonlarda dokumaların merkezi alanına yerleştirilmişlerdir.

Kaplumbağa figürü, hemen hemen tüm uygarlıkların mitolojilerinde ve halk inançlarında bazen şifa bulmak, bazen yağmur yağdırmak, bazen de nazara karşı korunmak için bir sembol olarak kullanılmıştır. Bazı halk inançlarına göre bereket getirmesi için evlere ve depolara asılan kaplumbağa, uzun ömürlü bir hayvan olmasından dolayı ebediyeti sembolize etmiş, cennet ve hayat ağacı ile özdeşleştirilmiştir. Toplumlar, kaplumbağaya kendi inanışlarına göre çeşitli anlamlar yükleyerek, onu sanat eserlerinde süsleme elemanı olarak kullanmışlar, böylece kendi içlerindeki soyut düşünceleri somut hale dönüştürmüşlerdir.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1976). *Türk folklor ürünü yağmur duasıyla ilgili yapı ve fonksiyon sorunları* [Sözlü sunum]. I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi, Ankara, Türkiye.
- Akyol, S. N. (2006). *Adana (Merkez) halk kültüründe halk inançları bayramlar ve törenler*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi
- Ateş, M. (2012). *Mitolojiler ve semboller*. Milenyum Yayınları
- Bayraktaroğlu, S. (2014). *Aydınlı oymağı tarafından dokunan Aydın kilimleri*. Uluslararası 18. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Aydın, Türkiye.
- Bektaşoğlu, M. (2009). *Anadolu'da Türk İslam sanatı*. Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı.
- Bilgili, N. (2020). *Türklerde 5 element*. Kripto yayınevi.
- Bonnefoy, Y. (2000). *Antik dünya ve geleneksel toplumlarda dinler ve mitolojiler sözlüğü* (1. Baskı). 1. Cilt, (L. Yılmaz, Çev.). Dost Kitabevi.
- Bülent, E. (2007). *Anadolu Amulet geleneğinde Çılkak ve eski kültürlerde izleri*, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Türkiye.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken devir türk sanatı*. Kabalıcı.
- Çoruhlu, Y. (2013). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalıcı.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı*. Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları
- Elikhina Yu.I. (2018). *P.K.Kozlov 1923-1926 seferinin buluntuları koleksiyondan Devlet İnziva Yeri (Находки экспедиции П. К. Козлова 1923-1926 гг. из коллекции Государственного Эрмитажа)*. Mairutus: Lap Lambert Academic Publishing.
- Fischer, H. (1968). *Ancient Egyptian representations of turtles*, Washington: Metropolitan Museum
- Gombert, R. C. (1994). *Turtle and lizard images in Lakhota Art: A case study in interpretation*. Texas Tech. University Fine Arts Faculty, Texas.
- Gönül, M. (1963). Eski Türk halılarında hayvan motifleri. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 8 (168), 3119-3124
- Hassan, Adel El-Sayed. (2015). Animal symbolism in Indian American poetry. *European Scientific Journal*, 11(11), 61-81.
- Kalafat, Y. ve Turan, A. (2015). *Türk halk inançlarında hayvan üslubunda mitolojik devirdayım-II*. Berikan Yayınevi.
- Kırbaçoğlu, F. (2015). Türk dünyasında evrenin yaratılışı hakkındaki efsaneler. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 6(34), 111-122.
- Kocal, G. (2019). Yargılamak mı anlamak mı? Çinliler tarihi nasıl yazdılar? *Genç Kalemler Tarih, Düşünce ve Kültür Dergisi*, 5(6), 98-104.
- Köybaşı, S. (2012). *Arpaçay ve çevresindeki havlı dokumalar*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Lake-Thom, B. (1997). *Spirits of the earth: A guide to native American nature symbols, stories, and ceremonies*.

Plume.

- Lee, A. (2016). Ojibwe giizhiig anung masinaagan and d(l)akota makoče wicāḡhpi wowapi: revitalization of native American star knowledge. *A Community Effort, Journal of Astronomy in Culture*, 1(1), 41-56.
- Lillie, M., Potekhina, I., Budd, C. ve Nikitin, A. (2012). *Prehistoric populations of Ukraine: Migration at the later Mesolithic to Neolithic transition, population dynamics in prehistory and early history*. De Gruyter.
- Mackenzie, A. Donald. (1996). *Çin ve Japon mitolojisi*. (1. Baskı). (K. Akten, Çev.). İmge Yayınevi
- Mariot, A. ve Rachlin, C.K. (1994). *Kızılderili mitolojisi*, (Ü. Özünlü, Çev.). İmge Kitabevi.
- Narayanan, V. (2013). Who is the strong-armed monkey who churns the ocean of milk. *Journal of Khmer Studies*, 11, 1-26.
- O'Connor, W. (2013). *Dracopedia the bestiary: An artist's guide to creating mythical creatures*. Penguin.
- Olmos, I. (2009). *El Tajin: Preserving the legacy of a unique pre-columbian architecture in mesoamerica*, (MA.Thesis). University of Florida.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi*. 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Örnek, S.V. (1988). *100 soruda ilkelde din, büyü, sanat, efsane*. Gerçek Yayınevi.
- Parladı, Ş. (2016). Ali Çelebi'nin Hümâyûnnâmesi ve resimli nüshaları. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 14, 27-55.
- Sever, M. (2016). *Mersin ve yakın çevresinde halk inançları ve halk hekimliği*. Barış Kitap.
- Seyidoğlu, B. (1995). *Mitoloji / metinler-tahliller*. Bizim Gençlik Yayınları.
- Sökmen, S. (2013). Bitlis yöresi el dokumacılığı. [Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Stookey, Lorena L. (2004). *Thematic guide to world mythology, westport*. Greenwood Press
- Sözeri, T. (2014). *Mistik/gizil simgeler gelenek ve kavramlar*. Kastaş Yayınevi.
- Sundstrom, L. (2019). *South Dakota State plan for archaeological resources 2018 Update*. USA: South Dakota State Historical Society Archaeological Research Center.
- Şimşek, E. (2016). Türk kültüründe, kaplumbağalarla ilgili efsaneler üzerine bir değerlendirme. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 10, 51-63.
- Zaimoğlu, Ö. ve Topuz, Ö. (2017). Erzurum halıları ve motif özellikleri, *Sosyal Bilimlerde Yenilik ve Küresel Sorunlar Konferansı*, Antalya, Türkiye.
- Zender, M. (2005). Teasing the turtle from its shell, Peabody museum of archaeology & ethnology. Erişim: http://www.mesoweb.com/pari/publications/journal/603/Turtle_e.pdf

Erdem Arayışında Erdemsizler Ülkesi *Search of Virtue in Erdemsizler Ülkesi*

Tahir ZORKUL*
Mihriban ERDEM**

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Van/Türkiye.
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Literature, Department of Turkish
Language and Literature, Van /Turkey.
tzorkul@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9503-5828

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van/
Türkiye.
Graduate Student, Van Yüzüncü Yıl University,
Social Sciences Institute, Van / Turkey.
Mihribanerdem065@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8724-140X

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
17/02/2022
Kabul Tarihi / Date Accepted:
17/03/2022
Yayın Tarihi / Date Published:
31/03/2022

Atıf: Zorkul, T. ve Erdem, M. (2022). Erdem arayışında Erdemsizler Ülkesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55, 73-88

Citation: Zorkul, T. ve Erdem, M. (2022). Search of virtue in Erdemsizler Ülkesi. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 55, 73-88

Öz

Ütopya kurgulanmış, hayali ve ideal toplum tasarımları olarak bilinmektedir. Hemen her insan topluluğunun barış içinde, adaletin hüküm sürdüğü; yoksunlukların, kötülüklerin olmadığı bir ülkede yaşama arzusu, bu tasarımların doğmasına önyak olur. Elbette iyilik ve kötülüğün sürekli çekişme halinde olduğu evrende bu hayali tasarımların payına düşeni alması da kaçınılmaz olmuştur. İdeal toplum düzeninin öngörüldüğü ütopya yanısıra onların antitezleri konumundaki distopyaların varlığını da yadsımamak gerekir. Ütopyalarda olması arzu edilen toplum tasarımları üzerinde durulurken; distopyalarda bunun aksine kusurlu toplumların eleştirisi ağır basar. Bu durum, her ütopya yapının aynı zamanda bünyesinde kendi distopyasını barındırdığı gerçeğini bizlere hatırlatır. Türk edebiyatında benzer örneklerine rastlanan bu tarz eserlerden biri de Yusuf Çifci'nin Erdemsizler Ülkesi adlı eseridir. Eser, satır aralarında distopyasını da barındıran ütopyik bir yapıttır. Söz konusu eserde "Erdem ne değildir?" sorusunun yanıtı, tüm bireyleri harflerden oluşan Alfabe toplumu üzerinden ortaya konulmaya çalışılır. Diğer bir ifadeyle yazar, ideal bir toplumun nasıl olması gerektiğini, olmaması gerekenler üzerinden eleştiri yolu okuyucunun dikkatine sunma yoluna gider. Bu düşünceden hareketle bu makalenin amacını Çifci'nin "erdem" arayışındaki Erdemsizler Ülkesi adlı yapıtını ütopya bağlamında incelemek oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Çifci, Erdemsizler Ülkesi, ütopya, erdem, ötekileştirme.

Abstract

Utopias are known as fictional, imaginary, and ideal society representations. The desire of almost every human community to live in a country where justice prevails, in peace, without deprivation and evil, has led to the emergence of these representations. Of course, in the universe where good and evil are in constant conflict, it has been inevitable for these imaginary representations to take their share. In addition to the utopias in which the ideal social order is envisaged, the existence of dystopias, which are their antitheses, should not be denied. While utopias focus on the social designs that are desired; in dystopias, on the contrary, the criticism of imperfect societies predominates. This situation reminds us of the fact that every utopia work also contains its dystopia. Similar examples of this genre can be found in Turkish literature, one of them is Yusuf Cifci's Erdemsizler Ülkesi. The novel is a utopian work that also contains dystopic elements between the lines. In this novel the answer to the question "What virtue is?" is tried to be revealed through the Alphabet society, whose individuals are composed of letters. In other words, the author tries to catch the attention of the reader to the question of how an ideal society should be, by mentioning what should not be. Based on this thought, this article aims to analyze "virtue" in Çifci's work called "Erdemsizler Ülkesi."

Keywords: Yusuf Çifci, Erdemsizler Ülkesi, utopia, virtue, alienation.

Giriş

Her fertte aranan ve istenen bir olgu olarak erdem, iyi ve güzel davranışlarda bulunmaktır. Toplumların gelişmesindeki en önemli etkenlerden biri de yönetenlerin yönetimlerinde bu faziletten yararlanmış olmalarıdır. Dolayısıyla mutlu, adil ve huzurlu bir yaşamın yolu erdemden geçmektedir. Aynı şekilde sözlük anlamına bakıldığında da erdem, “ahlakın övdüğü iyilikçilik, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk gibi niteliklerin genel adı, fazilet” (Türkçe Sözlük, 1988: s. 461) olarak tanımlandığı görülür.

Erdem veya fazilet kavramı, geçmiş dönemlerden günümüze değin sürekli olarak tartışılmalıdır. Yaşamın amacının ne olduğuna dair yöneltilen soruların cevabı bizi erdem olgusuna daha da yaklaştırır. Böylece mutluluk faktörü gündeme gelir. Mutluluk yaşamın amacıysa ona ulaşmanın yolu da erdemli bireyler olmaktan geçmektedir. Yine erdeme dair yazılan eserlere bakıldığında Fârâbî'nin Erdemli Şehir adlı eseri oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Fârâbî'nin bu eserinde tasvir edilen şehir canlı bir varlığa benzetilmiştir. Bu da Farabi'nin organizmacı yanını ortaya koymaktadır. Yazarın tasavvur ettiği şehrin en güzel özelliği yardımlaşma ve dayanışma içinde olan insanların bir araya gelmesiyle oluşturmuş oldukları düzendir (Demirel, 2014: s. 363). Fârâbî bu özelliğin birbirleriyle işbirliği ve uyum içinde ahenkli bir biçimde çalışan organlara benzediğini ileri sürer (Fârâbî, 2004: s. 91). Şüphesiz bireyin yaşamsal faaliyetlerini sürdürmesi için vücudundaki organların her biri nasıl ki bir uyum ve düzen içinde çalışıyorsa erdemli bir şehir de tıpkı böyle bir birlik ve bütünlük içinde olmalıdır. Fârâbî'nin asıl dikkat çekmeye çalıştığı olgu da budur. Erdemli şehrin en belirleyici unsuru ise mutluluktur. Ne zaman ki bir şehirde mutluluk amaç edinilirse ancak o zaman erdemden söz edilebilir. Daha genel bir ifadeyle söylemek gerekirse siyasi ve sosyal birliğin tesisi durumunda erdem meydana gelebilir (Mücahid, 1995: s. 83).

Platon ise erdem kavramını ruhun üç parçaya bölündükten sonra her bir parçanın kendi görevini en iyi şekilde yerine getirmesi haline eşitlemiştir. Bu parçaların erdemleri bilgelik, cesaret ve ölçülülüktür. Bunlar meydana geldikten sonra bir uyum söz konusu olabilir. Bu uyum da adalet erdeminin bir göstergesidir (Birlik, 2013: s. 84). Durum böyle olunca Sokrates'ten beri düşünce üzerine kafa yoran herkes, daha erdemli bir insan, bir toplum ve bir devlet hayali kurmaya başlamıştır. Daha erdemli bir hayat endişesi içinde yazılmış olan ilk eser, Sokrates'in öğrencisi Platon'un ideal bir devlet düzenini anlattığı Devlet adlı eserdir. Bu eserin Platon'un hayatında önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim Platon'un hocası Sokrates'in baldıran zehri içirilerek öldürülmesi ve Platon'un hayatının bir dönemini esir olarak geçirmesi bunun en büyük kanıtlarından biridir. Hayatının bir dönemini esir olarak geçirmiş olan Platon'u, Devlet diyalogunu; Eski Yunan'dan bir dönem sonra İslam coğrafyasında yaşayan Farabi'yi El Medinetü-l Fazıla (Erdemli Şehir) adlı eserini ve diğer taraftan modern ahlakın kurucusu olarak ifade edilen Machiavelli'yi Hükümdar isimli eseri yazmaya iten bir sebep olduğu gibi elbette Yusuf Çifci'yi de Erdemsizler Ülkesi'ni yazdırmaya iten bir sebep vardır (Çifci, 2019: s. 7). Çifci'nin bu eseri ütöpik özellikler taşımaktadır. Eserde, tüm bireyleri harflerden meydana gelen Alfabe toplumu üzerinden bir ülkenin toplumsal ve politik meselelerine değinilmiştir. Ayrıca tüm bunların yanı sıra “Erdem ne değildir?” sorusunun yanıtı da ütöpik bir devlet düzeni içinde anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

1. Ütopya: Kökeni ve Tanımı

“Utopia” kavramı ilk defa, Thomas More'un 1516 yılında yazdığı, kurgusal bir adada bulunan Utopia isimli “ideal” bir kent devletini anlatan, Libellus vere aureus nec minus salutaris quam festivus de optimo reip (ublica) statu deq(ue) noua Insula Vtopia (kısaca Bir Ulusun En İyi Devleti ve Yeni Utopia Adası Üzerine) isimli eserinde ortaya çıkmıştır. Eser Latince olmakla birlikte, eserin başlığında geçen Latince “U” harfi “V” olarak yazıldığından Vtopia olarak yazılan Utopia kelimesi, her ne kadar Eski Yunanca söz dağarcığında bulunmasa da Eski Yunanca kaynaklıdır. “Utopia” olumsuzluk bildiren “ou” ile yer anlamına gelen “topus”

un More tarafından birleştirilmesinden oluşan, “olmayan ya da bulunmayan yer” anlamına gelen “outopia” kelimesinin “utopia” telaffuzundan gelmiş gibi görünmektedir. Bununla birlikte, ”iyi” anlamına gelen “eu” ile yer anlamına gelen “topos”un birleştirilmesinden oluşup “iyi yer” anlamına gelen “eutopia” kelimesine de bir göndermede bulunmaktadır. Böylece ilk kez More’un ortaya koyduğu “utopia” kavramı, hem bulunmayan yer (outopia) hem de iyi yer (eutopia) anlamlarını kendinde barındırmış görünen bir kavram olarak tarih sahnesine çıkmış ve hızla birçok Avrupa diline yayılmıştır (Omay, 2009: s. 2).

Utopia ya da Türkçeleştirilmiş biçimiyle ütopya kavramının, More’da, onun hem kitabının ismini hem de kitapta anlattığı devletin ismini Utopia koymasından kaynaklanan iki temel anlamı olduğu söylenebilir. İlk anlamıyla o, More’un yazdığı edebi eserin adıdır. İkinci anlamıyla ise, gerçekleştirilemeyen ideallik ve gerçekleştirilebilirlik iddiası içeren halihazırda bu dünyada mevcut olmayan ortaklaşacı bir düzen sayesinde, herkesin mutlu olduğu ideal bir kent devleti kurgusudur. Kavramın bu ikinci anlamı, More’dan sonra, önceden yazılmış ve sonradan yazılan benzer eserlerin ve eserlerde belirtilenlerin bu kavramın altında toplanmasıyla genişlemeye başlamıştır. More’un ütopyasının temel olarak taşıdığı bu dünyada mevcut olmama; ama imkân dahilinde olma, “ideal” olma, gereçlendirilmeyen ideallik iddiası içermeye, insan bireyleri tarafından oluşturulduğu kurgulanma, adada olma, bir kent devleti olma vb. özelliklerden biçim veya içerik olarak farklı özellikler taşıyan birçok eser, kurgu ve tasvir “ütopya” olarak isimlendirilmiştir (Omay, 2019: s. 3).

2. Kitap Ülkesi’nde Toplumsal Yapı

Yusuf Çifci’nin 2019 yılında kaleme aldığı Erdemsizler Ülkesi adlı eseri muhtevasında ütopyik özellikler barındırmaktadır. Çifci, bu eserinde bir toplumun nasıl olması gerektiğini, olmaması gerekenler üzerinden hicvederek okuyucuya sunmaktadır. Eserdeki toplumsal yapı Kitap Ülkesi adı verilen bir ülke tasarımıyla meydana getirilmiştir.

“Kitap Ülkesi, bembeyaz bir toprakta kuruludur ve bu ülkede satırlar, paragraflar ve sayfalar harflerin yaşadığı yerlerdir” (Çifci, 2019: s. 9).

Alfabe toplumunun yaşadığı bu ülkede her harf bir insanı temsil etmektedir. Ülkedeki harfler şekillerine benzer ve böyle yaşarlar. Burada ölmek ve kaybolmak gibi bir olgu söz konusu değildir. Sessizler, sesliler, büyükler, küçükler, bir arada yaşamaktadırlar. Sessizler erkekleri, sesliler kadınları temsil etmektedir. Kitap Ülkesi bembeyaz bir toprakta kurulmuş olup, satırlar, paragraflar ve sayfalar harflerin yaşadığı yerleri temsil etmektedir.

“Burası Alfabe toplumunun yaşadığı beyaz ülke... Büyük büyük Alfabe Uygarlığı’nın mensupları bu beyaz ülkede yüzyıllardır yaşamaktalar. Alfabe toplumunun yaşadığı bu beyaz ülkenin adı kitap...” (Çifci, 2019: s. 9).

Ülkenin üç meydanı bulunmaktadır. Bunlar; Önsöz Meydanı, Giriş Meydanı ve Sonuç Meydanı’dır. Bu ülkede Alfabe toplumundaki her birey bir şeyleri ifade edebilmek ve anlam oluşturabilmek için bir diğerine ihtiyaç duymaktadır. Bunun için en erdemli hâl birlik olmaktan geçmektedir. Ülkenin yirmi dokuz büyük, yirmi dokuz küçük olmak üzere elli sekiz bireyi vardır. Bunlardan kırk ikisi sessiz, on altısı ise seslidir. Bu elli sekiz kişi çok uzun süreden beridir Kitap Ülkesi’nde yaşamaktadır. Fakat aralarındaki bu birlik diğer toplumlardan gelen üç yabancı yüzünden bozulur ve ülkede huzur adına hiçbir şey kalmaz.

2.1. İktidar

İktidar mücadelesi geçmişten günümüze süregelen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Yöneten kişinin yönetilen üzerindeki hakimiyeti olarak adlandırılan bu kavramda otoriteden farklı olarak zorlama vardır (Özkan, 2018: s. 1435). Güçlünün güçsüzü ezdiği, insanların ötekileştirildiği bu sistem hiç adil olmasa da

varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Çünkü yönetme erkini elinde bulunduran bireyler egemen güç oldukları için onların dedikleri dikkate alınır. Bu da beraberinde sınıf çatışması gibi bir kaosun gündeme gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla iktidar mücadelesinin bu denli yoğun bir şekilde gündeme taşınması yazarların da dikkatinden kaçmamış ve eserlerine konu olmuştur. Yusuf Çifci'nin Erdemsizler Ülkesi adlı eserinde de iktidar olma mücadelesi Alfabe toplumu üzerinden verilmiştir. Hep birlikte mutlu bir şekilde yaşayan Alfabe toplumunda birliğin bozulmasına ve bu toplumda yaşayan bireylerin iktidar hırsına kapılmalarına sebebiyet veren, civar Alfabe toplumlarının birinden gelen üç yabancı olmuştur. Bunlar; Bay Büyük X, Bay Büyük Q ve Bay Büyük W'dir. Tüm olanlara yol açan ise Bay Büyük X'in Giriş Meydanı'nda yaptığı konuşmadır.

Bay Büyük X, yolculuklarında Alfabe Uygarlığı'nın sayfalarından geçmelerinin ne büyük bir şans olduğundan bahsetti ve 'Geceki misafirperverliğiniz için, Alfabe Uygarlığı'nı ve Kitap Ülkesi'ni temsilen Bayan Büyük A'ya çok teşekkür ederim. 'dedi. Hemen arkasından ise Bayan Büyük A'nın bu toplumun efendiliğine çok yakıştığını ifade ederek konuşmasını bitirirken, 'Nitekim bayan sesliler olmasa bu toplumda hiçbir sessiz bay, iki eliyle bir anlamı taşıyamaz. 'diyerek yanına Bay Büyük Q ve Bay Büyük W'yi alarak Giriş Meydanı'ndan ağır ağır uzaklaştılar. (Çifci, 2019: s. 12).

Bu üç yabancından "mukayese" yapmayı öğrenen Alfabe toplumunda artık hiçbir şey eskisi gibi olmaz. Bayan Sesliler ara satırlarda kendi kendilerine mukayese girişirler. Bayan Büyük A'nın tavır ve davranışları değişmiştir artık. Giriş Meydanı'nda yaptığı konuşmada kendileri olmadan Bay sessizlerin hiçbir şey ifade etmediklerini ve ancak üstünlüklerini kabul etmeleri halinde onların yanında durabileceklerini dile getirir. Bunun ardından Bay Büyük B de Giriş Meydanı'nda toplantı yapma kararı alır. Bay Büyük B, toplantıda yaptığı konuşmasında kendilerini Alfabe toplumunun ve Kitap Ülkesi'nin bel kemiği olarak nitelendirir. Bay sessizler arasındaki tartışma akşama kadar sürmesine rağmen kendilerini yönetecek efendilerine karar veremezler.

"Büyük Yumuşak G: Sen öyle san, baksana daha efendilerini bile seçemediler. Birazdan efendi olmak isteyenlerin sayısı kırka ulaşırsa hiç şaşırمام" (Çifci, 2019: s. 17).

Çünkü herkes kendisinin efendi olduğunu iddia eder. Misalen Bay Büyük Ç, Bay sessizlerin efendisinin kendisi olması gerektiğini ve buna en çok kendisinin layık olduğunu ileri sürer. Ardından Bay Büyük T, onun konuşmasını yarıda keserek asıl efendinin kendisi olması gerektiğini savunur. Harfler arasındaki bu iktidar mücadelesi metin boyunca devam eder. Hatta bu olay öyle bir hâle gelir ki artık Kitap Ülkesi'nde her harf kendisinin efendi olması gerektiğini savunur. Bu da Foucault'nun iktidar ile ilgili görüşlerini hatırlatır. Foucault'ya göre "iktidar her yeredir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yeredir" (Foucault, 2007: s. 72). Nereye gidilirse gidilsin insanı bencilliğinin ve hırsının kölesi hâline getiren iktidar, uygarlığın çok uzakta olduğu ıssız bir adada; hatta hayvanların yönetimi ele geçirdiği bir çiftlikte bile can bulabilir. Sineklerin Tanrısı ve Hayvan Çiftliği adlı eserlerde de bu tabloyu görmek mümkündür. Sineklerin Tanrısı'nda ıssız bir adada yönetim kurmaya çalışan çocuklar üzerinden verilen iktidar mücadelesi, Hayvan Çiftliği adlı eserde çiftliğin yönetimini ele geçirmeye çalışan hayvanlar üzerinden ortaya konur. Yine 1984 adlı romanında Orwell, iktidar/güç meselesini kendine özgü iğneleyici üslubuyla yorumlar.

Dünyada üç tür insan olagelmıştır, Yüksek, Orta ve Aşağı. Bu üç kesimin amaçları asla uzlaştırılmaz. Yüksek kesimin amacı, bulunduğu yeri korumaktır. Orta kesimin amacı, Yüksek kesimdekiler ile yer değiştirmektir. Aşağı kesimin amacı ise, bir amacı varsa tabii çünkü Aşağı kesimin temel özelliği, ağır ve sıkıcı işlerin altında çoğu zaman gündelik yaşam dışında hiçbir şeyin bilincine varmayacak kadar ezilmesidir. Tüm ayrımları ortadan kaldırmak ve tüm insanların eşit olacağı bir toplum yaratmaktır. O yüzden, ana çizgisi değişmeyen bir savaşım tarih boyunca tekrarlanıp durmaktadır. Bu üç kesimden hedeflerine geçici de olsa

hiçbir zaman ulaşamayan, yalnızca Aşağı kesimdir (Orwell, 2021: s. 232-233).

2.2. Adalet ve Eşitlik

Adalet ve eşitlik toplumsal düzen içerisinde herkesçe arzu edilen iki temel olgudur. Ütopik metinlerin temel izleklerinin başında da adil ve herkesin eşit bir yaşam hakkına sahip olduğu bir sistemde yaşama isteği gelir. Bu bağlamda adalet ve eşitliğin en güzel vurgusunu yapan eserlerin başında Platon'un Devlet adlı eserinin geldiğini söylemek yanlış olmasa gerek. Eserde adaletin ve eşitliğin ideal bir toplum içinde olmazsa olmaz erdemler olduğu üzerinde ısrarla durulur. Böylesi bir düzen içerisinde herkes üzerine düşen görevi en iyi şekilde ve eksiksiz bir biçimde yapmalı. Yönetme erkini elinde bulunduran yönetici, bedensel zaaflarından arınmalı, idare etme kabiliyetine sahip olmalı. Ancak bu şekilde, toplumda birlikte yaşama iradesi tecelli eder. Bireyler arasında güven duygusu tesis edilmiş olur. Buradan hareketle başlangıçta her şeyin ideal bir yapı içerisinde olduğu Erdemsizler Ülkesi'nde, adaletten adaletsizliğe doğru evrilen Alfabe toplumunun söz konusu erdemlerden uzaklaşması sonucunda geri dönülemez bir yıkılışa doğru hızla yol aldığını görmek mümkündür.

"Bu elli sekiz kişi asırlardır hep beraber Alfabe toplumunda yani Kitapta yaşamaktadırlar. Taaki o Büyük Felaket'e kadar. Evet, o Büyük Felaket'in ertesi günü, Alfabe toplumunda her şey değişmeye başlamıştır" (Çifci, 2019: s. 9-10).

Hep beraber adil bir düzen içinde yaşayan sesli, sessiz, büyük, küçük herkesin eşit olduğu bu toplumda harflerin mukayeseyi öğrenmeleriyle her şey bozulmaya başlar. Bu mukayese onları ötekileştirmeye, iktidar mücadelesine, egoizme ve en önemlisi de eşitsizliğe sürükler.

Gün geçtikçe meydanlarda, sayfalarda ve satırlarda bir yalnızlık ortaya çıkmaya başladı. Hemen herkes kendi başına Harf Aynası'nda kendini izliyor ve hiçbir harf, Harf Aynası'nda bile bir başka harfle yan yana durmak istemiyordu. Günde birkaç kez Harf Aynası'nın karşısında duran ve kendini izleyen harf, herhangi bir satıra yalnız başına boylu boyuna uzanıyor ve kusuruyla kusursuzluğuyla ya da yumuşaklığıyla ne kadar mükemmel olduğunu düşünüyor ve de kendi kendine, kendi mükemmelliğini anlatıyordu (Çifci, 2019: s. 58).

Yazar, bu eserinde toplumda olması gereken adaleti –her olguda olduğu gibi- olmaması gerekenler üzerinden hicvederek dikkatlere sunar. Mücadelede birlik ruhunun etkisine dikkat çekmektedir. Bunun benzer bir örneğini Orwell'in Hayvan Çiftliği adlı eserinde de görmek mümkündür. Roman bir çiftlikte bir arada yaşayan hayvanların sömürüye karşı ayaklanmaları ile başlar. Daha özgür ve daha eşit bir yaşam için eyleme geçen hayvanlardan bazılarının amaçlarından saptıkları, bunun da amaca giden yolda mücadeleyi akamete uğratacağı gerçeğine vurguda bulunulur.

Hayvanlar, 'Bütün hayvanlar eşittir.' ilkesini hatırlayıp, 'Bu nasıl eşitlik' diye kendi kendilerine söylenmeye başlarlar. Hemen, ilkelerin yazılı olduğu duvarın yanına gidip, duvardaki yazıların değiştirilmiş olduğunu fark ederler, duvardaki bütün yazılar silinmiştir ve sadece; 'Bütün hayvanlar eşittir fakat bazı hayvanlar ötekilerden daha fazla eşittir. Yazmaktadır (Orwell, 2019: s. 133).

2.3. Yardımlaşma

Toplumsal değerler açısından yardımlaşma, son derece önemli bir olgudur. Çünkü karşılaşılan zorluklar ancak yardımlaşma ve dayanışma yoluyla çözülebilir. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamak için birbirlerine gereksinim duyarlar. Bundan dolayı da toplumda bulunan bireyler, yardımlaşma ve dayanışma içinde olmak zorundadırlar. Bu şekilde birlik ve beraberlik içinde birçok şeyin üstesinden gelinebilir. Yardımseverlik hiçbir menfaate dayalı değildir; içten gelen bir duygudur. O halde yardımseverlik, karşılıksız, tevazu ve sevgi ile

gönülden gelerek ötekinin menfaatini gözeterek yani tamamen egoist tutumdan uzak fedakârca yapılan bir tür iyilik olarak nitelendirilebilir (Gültekin, 2021: s. 31).

Erdemsizler Ülkesi'nde de yardımlaşma olgusu Alfabe toplumu üzerinden ortaya konur. Her harfin aslında birer insan olarak kurgulandığı bu toplumda birlik, beraberlik ve dayanışma önemli erdemler olarak dillendirilir.

“Kitap Ülkesi'nde yaşayan Alfabe toplumunda her birey bir şeyleri ifade edebilmek ve anlam oluşturabilmek için bir diğerine ihtiyaç duyar. Bunun için en erdemli hâl birlikteyken edinilir” (Çifci, 2019: s. 9).

Fakat Kitap Ülkesi'nde başlangıçtaki bu dayanışma uzun sürmez ve yerini egoizme bırakır. Yazar, aslında eserinde dayanışmanın olduğu bir toplumu tasvir ederken de aynı şekilde karşıtlıklardan hareket eder.

“Artık beraber olmak bir erdem değildi ya da anlam oluşturabilmenin önem sırasında adı bile yoktu” (Çifci, 2019: s. 24).

Benzer biçimde öne çıkan ütopya metinlerinin çoğunda yardımlaşma olgusunun gerekliliğine ve önemine değinilir. Bunun temel nedeni, toplumların karmaşa ya da düzensizlik içindeki bir hayatın imkânsızlığını fark etmiş olmasıdır. Platon ünlü eseri Devlet'i birbiriyle bağlantılı üç kavram etrafında tasarlamıştır. Baş, göğüs ve karın. Bu bölümlerin her biri, bir erdeme karşılık gelmektedir. Baş akla, göğüs iradeye, karın haz ya da arzuya, akıl bilgeliğe ulaşmaya çalışmakta; irade cesaret göstermekte; arzu da insanın ölçülü olması için denetlenmektedir. Bu bölümler, uyumlu olarak hareket ettiklerinde bütünlüklü bir insan ortaya çıkmaktadır. Diyaloglar şeklinde yazılan ve on bölümden oluşan Devlet'te de baş, devleti yönetmesi gereken bilgelere; göğüs, cesur bekçilerden; karın tüccarlardan teşekkül eder. Nasıl ki vücuttaki organların uyumuyla bütünlüklü, sağlıklı insanlar meydana geliyorsa; her bireyin görev ve sorumluluğunu bilmesi ile de ideal ve adil bir devlet düzeni ortaya çıkar. Yine yardımlaşma olgusunun yansıtıldığı Farabi'nin el-Medinetü'l Fazıla adlı eseri de Platon'un Devlet'ine benzer bir yapıya sahiptir. Farabi'nin eseri İslam teolojisiyle uyumlu olarak, Tanrı'nın sıfatlarının açıklanmasıyla başlar. Çünkü eser, birincisi ontoloji, ikincisi siyaset felsefesi olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Tanrı ve insan hakkında fikirler açıklandıktan sonra; ikinci bölümde ideal devletin niteliği üzerinde durulur. Farabi'ye göre, erdemli toplumun ya da devletin sadece bir şekli vardır; bu da ahlaki erdemleri ilke edinmiş, iş bölümü ve sosyal dayanışmanın en mükemmel düzeyde gerçekleştiği, hukukun ve sosyal adaletin tam olarak uygulandığı ve bilgelerin başta olduğu bir yerdir. Thomas Moore ise Platon'un Devlet'inden esinlenerek yazdığı Ütopya adlı eserinde, erdem ve eşitliğe dayalı bir toplum düzeninden söz eder. Moore, ideal devletinde “Sınırsız Bir Toplum” tasarlar. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması gerektiğini savunur. Mülkiyet ortaklığından söz eder. Yardımlaşma olgusunun yer aldığı bir diğer eser ise Campanella'nın Güneş Ülkesi adlı eseridir. Campanella, tıpkı Platon gibi bilim ve felsefeyi önemseydiğini; hatta esas aldığını, ideal bir toplum için zorunlu olarak gördüğünü söyler. Devletin başında hem filozof hem de rahip olan bir hükümdar bulunur. Güneş Ülkesi'nde de özel mülkiyete önem verilmez. Birlikte üretilen her şey birlikte tüketilir

2.4. Batılılaşma

Batılılaşma, ana hatlarıyla batıya özenme ve onun etkisi altına girme süreci olarak özetlenebilir. Bu süreç, Türk toplumu için bir dizi zorunluluklardan doğmuştur. Batının bilim ve teknikte büyük bir aşama kaydetmesi Osmanlı'da derin bir kırılmaya yol açar ve devletin kurum ve kuruluşlarıyla köklü bir biçimde kendisini sorgulaması gerekliliği gündeme gelir. Bu refleksle kurtuluş reçetesi olarak Batı kültürüne entegre olmak benimsenir. Bu doğrultuda modernleşme yolunda ilk adımlar askeri alanda atılır. Ordunun

modernizasyonu meselesi ve yeni talim usullerinin benimsenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bunda ordunun son dönemde girdiği savaşlardan yenilgiyle ayrılmış olması rol oynar.

Batılılaşma meselesi bir bütün olarak Tanzimat aydınının da öncelikli meselesi haline gelir. Bunun gerekliliğine inanan yazar-çizerler, roman ve tiyatro gibi batılı türleri taklit etmeye başlarlar. Ancak meselenin yanlış anlaşılması bu yolda atılacak adımların da yanlış olacağı anlamına gelir. Nitekim öyle de olur. Kimi cılız isabetli hamleler görülse de Avrupa'nın bilim ve tekniği yerine yaşam biçiminin taklit edilmeye çalışıldığı görülür. Özetle; 1800'lü yıllarda Osmanlı'da yaşanan değişim süreciyle birlikte durum daha da karmaşık bir hal alır. Tanzimat Fermanıyla birlikte Osmanlı artık Avrupa devletlerinin üstünlüğünü resmen kabul ettiğini ilan etmiştir. Bu da beraberinde reform hareketlerinin zorunluluğu düşüncesini doğurmuştur. Yeniçeri Ocağı lağvedildikten sonra ordu sistemi Avrupa'ya göre şekillenmeye başlar. Avrupa kültürüyle beslenenlerin sayısı arttıkça ve Avrupalı subay ve eğitimcilerden ders alan insanların sayısı arttıkça memleketinde Batılı bir hayat tarzı baş gösterir. Osmanlı aydınları da bu yönde yetişmeye başlasalar da onların önemli bir kısmı Batı'nın yalnızca faydalı taraflarının alınması gerektiğini savunur. Kendi kültüründen uzaklaşmış ve tamamen Avrupa'nın hayat tarzını benimsemiş olanlar, onların gözünde Batılılaşmayı yanlış anlayan kişiler olarak tanımlanırlar. Bu tipler, Tanzimat yazarlarının eserlerinde de yer alırlar ve eleştiri konusu olurlar. Çünkü söz konusu eserlerde anlatılan kahramanların ortak özelliği onların kendi kültürlerinden bir hayli uzaklaşmış olmalarıdır. Kendi kültürel kimliklerinden uzaklaşan bu insanlar özendikleri Avrupa kültürünü de tam anlamıyla özümseyemezler. Felatun Bey ve Bihruz bunların en hatırdaki örnekleridir. Bu yönüyle söz konusu tipler topyekün Osmanlı aydınının, kurum ve kuruluşlarının yanlış Batılılaşmasını temsil eden prototiplerdir. Onları ilgilendiren temel mesele eğlence olduğu için işin kültürel boyutuyla pek de ilgilenmezler. Her ne kadar Batı'nın bilim ve teknikte ileri bir seviyede olduğunun farkında olsalar bile bunu geri plana itip daha çok ahlak ve yaşam tarzını incelemeyi tercih ederler. Bu da yanlış Batılılaşmayı kaçınılmaz kılar. 1950'li yıllara kadar Türk romanının ana problemi olan Doğu-Batı ikilemini (Moran, 1998: s. 244) Tanpınar, "eşikte kalmış" olmak şeklinde yorumlar (Gürsoy, 2015: s. 52).

Buradan hareketle, Erdemsizler Ülkesi adlı eserde de önemli bir mesele olarak Batılılaşmaya yer verildiği ve bunun da memleketinde bir iç çözülmeye yol açtığı, birlik ve beraberliğe halel getirdiği görülür. Bu hayali Kitap Ülkesi'nde özentilik boyutuna varan Batılılaşma olgusunun bir toplumun adeta yıkılışına nasıl sebebiyet verdiği, "mukayese" adı altında ayrılık tohumlarının gizliden gizliye nasıl ekildiği üzerinde durulur. Hep beraber mutlu bir biçimde yaşayan Alfabe toplumuna civar Alfabe toplumlarının birinden gelen üç yabancı misafir, onlara mukayeseyi öğretmek suretiyle anlamsız ve yersiz polemiklere yol açar; birlikte, yanyana durmanın "anlam"ını sıradanlaştırır ve benlik savaşını körükler.

"Bay Büyük X: 'Bay Büyük Q, ne diyorsun bu işe, ne güzel bir beraberlikleri var değil mi?' diye sordu. Bay Büyük Q: (Kahkahalarla karışık) 'Ya hiç sorma bunlar hakikaten mukayese yapmayı bilmiyorlar' diye karşılık verdi.

Tam o sırada Bay Büyük W, söze katıldı:

Bay Büyük W: 'Ne dersiniz baylar, bunlara mukayese yapmayı öğretilim mi?' diye sordu.

Bay Büyük X: 'Bence hiç gerek yok' dedi ve 'Sanırım bizi gördüklerinde bunu kendi kendilerine yapmışlardır' diye ekledi" (Çifci, 2019: s. 11-12).

Mukayeseyi öğrenen Alfabe toplumu giderek bölünmeye ve erdemden uzaklaşmaya başlar. Yine bu üç

¹<http://haber.gumushane.edu.tr/69/yazarlar/utopya-ve-distopya.html> (Erişim Tarihi: 01.01.2022)

²<https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2011/06/01/cesitli-dusunurlerin-toplumsal-sorunlara-cozum-yaklasimlari/> (Erişim Tarihi: 05.01.2022)

³<http://tanzimat.k12.org.tr/yanlis-batililasma/> (Erişim Tarihi: 10.01.2022)

yabancının ikinci defa ülkeye gelirken yanlarında getirdikleri “Harf Aynası” adeta bu toplumun kötü sonunu hazırlar. Çünkü Alfabe toplumu Harf Atası Soru İşareti'nin ‘En erdemli hâl birlikteyken edinilir’ sözünden giderek uzaklaşmaya başlar ve kendini bu aynada gören her harf bir ötekine üstünlük çabasına girer. Gerçekte bu aynada tek başlarına hiçbir anlam ifade etmediklerini görmek yerine Tanzimat dönemi eserlerindeki karakterler gibi dış görünüşe aldanarak yanlış bir mukayese yaparlar ve giderek erdemden uzaklaşmaya; kim daha kusurlu kim daha kusursuz gibi sonu gelmez bir tartışmaya girerler.

“Ben bu dünyanın en kusurlusuyum, kusursuzuyum ya da en yumuşağı... Ne fark eder? Ne fark eder? Ben... Hadi beni de boş ver! Bu Harf Aynası'ndaki ben... O kadar güzel bir görüntüm var ki ...Ya bunlar, diğerleri, ötekiler... Kötüler, çirkinler, şekilsiz yığınlar sürüsü” (Çifci, 2019: s. 59).

2.5. Egoizm

Bireylerin kendi çıkarlarını ön planda tutması durumuna egoizm denir. Fransızca kökenli olan bu kavramın Türkçedeki kelime karşılığı “bencil”dir. Bu tür kişiler ukala, kibirli ve kendini beğenmiş kişiler olarak öne çıkarlar. Daima en iyisini kendilerinin hak ettiklerini düşünürler ve hatalarını kabullenmezler. Benmerkezci bir özelliğe sahiptirler. Kendilerinden başka kimseyi düşünmezler. Böyle olduğu için de yalnızlığa mahkûm olurlar. Bireyin çıkarları doğrultusunda hareket etmesi ile ilgili egoizm düşüncesinin temsilcisi İngiliz felsefesi Thomas Hobbes'tır. Ona göre insanlar yaşamlarını sürdürmeye çalışır. Herkes eşit haklara sahiptir ve herkes dünya nimetlerinden olabildiğince faydalanmak ister. Fakat bu durum anlaşmazlığa sebebiyet verir. Böylece herkes herkesin düşmanı hâline gelir. Şüphesiz onun “insan insanın kurdudur” sözü bu durumu kanıtlar niteliktedir⁴. Böylece bencillik, güçlü olandan zayıfa doğru yani egemen sınıftan ezilen sınıfa doğru yayılan bir özellik gösterir (Önal, 2018: s. 218).

Erdemsizler Ülkesi'nde de iktidar mücadelesi beraberinde “Benlik Devrimi” olarak nitelendirilen egoizmi ortaya çıkarır. Artık Kitap Ülkesi'ne dışarıdan dahil edilen “Mukayese” olgusu ve “Harf Aynası” ile birlikte Alfabe toplumunda her harf kendi kendisinin efendisi olmak için amansız bir mücadeleye girer. Böylece “anlam” büsbütün anlamsızlaşır ve unutulur; “ben” diyebilmek en büyük “erdem” olarak telakki edilir.

Kitap Ülkesi'nde yaşayan Alfabe toplumunda her harf kendisinin efendisiydi artık. Erdem birliktelikte değil, benlikteydi. Harf Aynası'nda olduğu gibi görünen bir kusursuzla, olduğu gibi görünmeyen bir kusurlu ya da kafasında bir şapka taşıyan bir yumuşak için erdem benlikteydi. Yabancı bir uygarlıktan gelen Bay Büyük X, W ve Q'nun Alfabe toplumuna ikinci ziyaretlerinde getirdikleri Harf Aynası bu toplumu başkalaştırmıştı. Bu olay artık ‘Benlik Devrimi’ olarak adlandırılmıştı. Benlik Devrimi'nin üstünden büyük bir zaman geçmişti. İlk ayrım olan bay sessizlikten bayan sesliliğe, ilk düşünce olan yamukçuluktan noktacılığa ve daha sonraları kusurluluk düşüncesinden kusursuzluk düşüncesine doğru evrilen Alfabe toplumu yeni bir dönüm noktasına ulaşmıştı. Anlam çoktan unutulmuştu. Bir arada olmak en büyük ayıptı. Ben-Benlikçilik Alfabe toplumunun en önemli düşüncesi haline gelmişti. Erdemli olmak ‘ben’ diyebilmektir. Benlik Devrimi'nden sonra Harf Aynası kutsal bir nitelik kazandı. Çünkü harfler kendilerini Harf Aynası'ndaki görüntüleri üzerinden tanımlıyorlardı (Çifci, 2019: s. 63).

⁴<https://www.habervakti.com/dosya/egoizm-bencillik-nedir-h⁸⁴⁵⁸¹.html> (Erişim Tarihi: 15.01.2022)

2.6. Irkçılık

Batı dillerinde “racism” olarak yer alan ve günümüzde de önemli bir toplumsal mesele olarak karşımızda duran ırkçılık, bir tür ayrımcılık olarak tanımlanabilir. Önyargıların yol açtığı bu durum kendi kökenine mensup olmayanları dışlamak ve ötekileştirmek sonucunu doğurur. Erdemsizler Ülkesi’nde de vurgulandığı üzere bu politikanın benimsendiği toplumlarda birlik ve bütünlüğün, huzur ve refahın olması mümkün değildir. Söz konusu toplumlar kendilerine benzemeyeni dışladıkları için sürekli bir iktidar kavgasına sürüklenirler. Sınıf mücadelesinin varlığı zaten başlı başına birlik ve dayanışma ruhunu zedelemeye yeter. Böylece bir toplumu ayakta tutan temel dinamikler kendiliğinden dinamitlenmiş olur.

Bu bağlamda ırkçılık olgusunun on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktığını söylemek yanlış olmaz. Modernizmle derin bağları olan bu siyasal ideolojinin sözlük anlamına bakıldığında insanların toplumsal özelliklerini biyolojik, ırksal özelliklerine indirgeyerek bir ırkın başka bir ırka üstün olduğunu öne süren öğretisi şeklinde tanımlandığı görülür. Irkçılığın zeminini oluşturan süreç öteki kavramının oluşturulmasından ileri gelmektedir. Çünkü ötekileştirilen topluluklar olumsuz özelliklere sahip görüldüğü için ırkçılıkla bağdaştırılır. Bu da ırkçılığın hızla yayılmasına zemin hazırlar⁵. Hızla yayılan ırkçılık, insanlar arasında eşitsizliğe sebebiyet verdiği için düşmanlık gibi hoş karşılanmayan duygulara, nefrete ve hatta bunun daha da ötesinde soykırıma kadar varabilir. Hitlerin uygulamış olduğu ırkçılık politikası bunu kanıtlar niteliktedir. İlk önce söylem şeklinde meydana çıkan ırkçılık, bir sonraki aşamada dışlayıcı ve şiddet içeren eylemlere dönüşür. Bu durum insanların yaşam hakkının elinden alınması problemini gündeme getirir (Kırık, Öztürk, Saltık, ve Orujova, 2018: s. 17).

Erdemsizler Ülkesi’nde de Alfabe toplumunun fertleri çeşitli gruplara ayrılırlar. Toplumu oluşturan bu gruplar kendilerine benzemeyenleri dışlarlar. *Kitap Ülkesi’ndeki* ırkçılık vurgusu tüm gruplar üzerinden verilse de bunun en bariz örneğini Büyük Yumuşak G ve Küçük Yumuşak g teşkil etmektedir. Öyle ki hiçbir grup onları kendi aralarına kabul etmezler.

Büyük Yumuşak G: ‘Biz... Yani ben Büyük Yumuşak G ve Küçük Yumuşak g, zaten sizin gibi değiliz. Harf Aynası’nda nasıl görünürsek görünelim, yumuşak olduğumuz için hiçbir şey değişmeyecek.’

Küçük Yumuşak g: ‘Evet... Büyük Yumuşak G, çok haklı... Zamanında en katı ifadeleri ve anlamları biz ikimiz düzeltir ve yumuşatırdık. Ne oldu Alfabe’ye bir türlü anlamıyorum. Bu kadar kısa zamanda her şey ne de çabuk değişti. Hiçbir şey eskisi gibi değil. Satırlar, paragraflar, sayfalar değişti sanki. Neler oluyor bir türlü anlayamıyorum. Anlam oluşturmadıktan sonra bizim ne önemimiz var? (Çıfci, 2019: s. 45-46).

2. 7. Ötekileştirme

Ötekileştirme insanlık tarihi boyunca üstesinden gelinememiş bir davranış biçimi olarak varlığını sürdürür. Ön yargı ve ayrıştırma üzerine temellenir ve toplumsal bir sorun olarak bireyleri girdabına çeker. Önemli ölçüde hakim unsurun gücü elinde bulundurması ve ötekine üstünlük kurmaya çalışması uğraşdır. Bir bakıma da farklı olanı etiketlemektir. Özetle, bireyin kendisine benzemeyeni görmezden gelmesi ve onu değersizleştirme çabasıdır. Dolayısıyla ötekileştirmenin olduğu düzenlerde sosyal adaletin tesisi de neredeyse imkânsızlaşır. Zaten sınıf çatışması, baskı ve zulüm *Kitap Ülkesi’nde* ötekileştirmenin besleyip büyüttüğü davranış biçimleri olarak öne çıkar. Alfabe toplumunda “anlam”ın zevaline yol açan ve bireyler arasına mesafe koyan da sürekli olarak dıştan körüklenen ötekileştirmedir. Bunun temel nedeni ayrımcılığa

⁵<https://madalyonklinik.com/blog/irkcilik-olgusunun-gunumuze-yansimalari-yeni-irkcilik> (Erişim Tarihi: 20.01.2022)

itilen bireylerin başkalarına ayrımcılık uygulamasıdır. Böylece bu bir silsile halinde sürüp gider (Ateş, 2016: s. 19). Dolayısıyla ötekileştirme, farklı olanı anlama, onlarla empati kurabilme ve uyumlu bir yaşam sürmenin önündeki en büyük engellerden biri olarak görünmektedir (Sağlam ve Yaşar, 2017: s. 1359). Erdemsizler Ülkesi'nde de ötekileştirme olgusu iktidar mücadelesi ve mukayeseden kaynaklanır. Alfabe toplumunda bireyler gerek kimliklerinden gerek Harf Aynası'ndaki yansıma biçimlerinden hareketle birbirlerini şu şekilde kategorize ederler:

2.7.1. Bayan Sosliler

Kitap Ülkesi'nde sesli harfler bayanları temsil etmektedirler. Ülkedeki gruplaşmayı ilk başlatanlar ve bu şekilde kargaşaya yol açanlar da onlar olmuştur. Civar toplumdan gelen üç yabancı -Bay Büyük X, Bay Büyük Q ve Bay Büyük W- onlara mukayese yapmayı öğretirler. Onlar olmazsa Bay Soslilerin tek başına hiçbir anlam ifade edemeyeceğini ileri sürerler. Bu düşünce ile Bayan Sosliler, Bayan Büyük A önderliğinde ayaklanmaya başlarlar.

“Biz Bayan Sosliler olarak, Bay Sessizlerin bizsiz hiçbir şey ifade edemeyeceklerini biliyoruz. Onlarla yan yana durmamız için, bizim üstünlüğümüzü kabullenmeleri şart” (Çifci, 2019: s. 14).

2.7.2. Bay Sessizler

Kitap Ülkesi'ndeki Alfabe toplumunda sessiz harfler erkekleri temsil ederler. Bayan Soslilerin ayaklanmaları neticesinde Bay Sessizler de harekete geçerler. Onlar da Bay Büyük B, önderliğinde farklı bir grup oluştururlar. Kendilerinin sayısal olarak Bayan Sosliler'den üstün olduklarını ve onlar olmadan Bayan Soslilerin hiçbir anlam ifade edemeyeceklerini, bundan dolayı da onların üstünlüğünü asla kabul edemeyeceklerini öne sürerler.

“Bizler büyük Alfabe toplumunun ve Kitap Ülkesi'nin bel kemikleriyiz. Biz Bay Sessizler hem Bayan Sosliler'den sayıca üstünüz hem de onlardan daha sertiz. Biz olmadan onlar sadece bir hiçtirler” (Çifci, 2019: s. 16).

2.7.3. Yamukçuluk

Yamukçular, erdemin Yama adında bir Tanrı'dan kaynaklandığı düşüncesini tez olarak savunurlar. Söz konusu düşüncüyü başlatan ilk kişi ise Bay Büyük K olmuştur. Harf Aynası'nda vücudundaki yamukluğu fark eder ve erdemin yamuk olmakta gizli olduğunu ileri sürer. Benzer şekilde Bayan Büyük A da Bay Büyük K gibi aynı düşüncüyü savunur.

Bay Büyük K: ‘Ben Bay Büyük K olarak sizi yamukçuluğa davet ediyorum. Ben bir yamuğum ve yamukçuluğu şöyle tarif etmek istiyorum. Vücudum bir çubuk üzerine çapraz gelen iki eğriden oluşmakta. Vücudunda yamukluk olan herkesi ‘yamukçuluk’ düşüncesine davet ediyorum yani herkesin kendi özüne sadık kalmasını istiyorum. Yaşasın yamuklar, yaşasın yamukluk ve de sonsuza dek yaşasın yamukçuluk! (Çifci, 2019: s. 18).

Bay Büyük K'nın bu çıkışı Kitap Ülkesi'nde yeni bir miladın başlangıcı olur. O günden sonra “yamukçuluk” bir erdem haline gelir. Bay Büyük K sözlerini bitirdikten sonra bayan soslilerden bazılarının da yamuk olduğunu fark eder. Bu durum Alfabe toplumundaki sesli-sessiz ayrımını ortadan kaldırır ve yeni ayrımların doğmasına yol açar. Bay Büyük K, Bayan Büyük A'nın da vücudunda iki eğri ve bir kısa çubuk olduğuna dikkat çekerek onunla ittifak kurmak ister. Konuşma ayarlaması için de Bay Küçük k'yi, Bayan Büyük A'nın en yakını olan Bayan Küçük a'ya aracı olarak gönderir. Bayan Küçük a, Bayan Büyük A'nın “yamukçuluk” düşüncesine olumlu baktığını; ancak bazı çekincelerinin olduğunu ifade eder. Şöyle ki bayan

sesliler içinde yamuk bir vücuda sahip olan tek kişi sadece kendisidir. Aralarındaki diyaloglar devam ederken Bayan Küçük a, birden kendisinin de yamuk olmadığını farkına varır. Bu nedenle, herhangi bir ittifakın oluşması halinde “yamukçuluk” düşüncesi içinde kendisine yer olmadığını düşünür.

2.7.4. Ovalcilik

Vücudunun oval olduğunu fark eden Bayan Küçük a'nın Kitap Ülkesi'nde kapı araladığı bir diğer düşünce ise Ovalcilik'tir. Ovalciliği benimseyenler bu düşüncenin Tanrı Ova'dan geldiğini iddia ederler. Bayan Küçük a ve Bayan Küçük e'ye göre, vücudunda herhangi bir kıvrım taşıyan herkesin bir araya gelmesi gerekir. Onlar ovalciliğin, yamukçuluktan daha büyük bir erdem olduğu kanaatini taşırlar.

Bayan Küçük e: 'Biz Bayan Küçük a ile yamukçuluğun Alfabe toplumunun bütününe kapsamadığını düşünüyoruz.' 'Mukayese' kelimesi üzerinde Bayan Küçük a ile pek çok kez konuştuk. Biz ovaliz! Evet yamuk olmayabiliriz. Ancak ovalcilik yamukçuluktan daha büyük bir erdemdir. Çünkü yamukçuluk erdem çitasında ovalcilikten üstün değildir (Çifci, 2019: s. 23).

2.7.5. Çubukçuluk

Çubukçular, diğerlerinin aksine erdemini düz bir çubuktan ibaret olduğunu dile getirirler. Bay Küçük k, Bayan Küçük ı, Bayan Büyük I, Bayan Büyük İ ve Bayan Küçük i'nin yamukçuluk ile ilgili tartışmaları üzerine Bay Küçük k, onların ne yamuk ne de oval olmadıklarını; dolayısıyla erdem üzerine konuşmalarını gerektiğini söyler. Bu da Kitap Ülkesi'nde “Çubukçuluk” gibi yeni bir düşüncenin ortaya atılmasına neden olur. Bu düşünce için Bayan Büyük I, arkadaşlarını Önsöz Meydanı'na davet eder; yeni ve geçerli fikrin Çubukçuluk olduğunu açıklar.

Bayan Büyük I: 'Gördüğünüz gibi saygıdeğer dostlarım! Bay Büyük K, yamuğu tercih etti ve yamukçuluk yolundan yürüdü. Ama bence yanlış yaptı. Yaptığım mukayeseler sonucunda anladım ki Alfabe toplumunun yaslandığı tek erdem 'Çubuk' ve biz de birer çubuğuz. Tek farkımız Bayan Büyük İ ve Bayan Küçük i'nin noktalarının olması. Ancak bu çubuk olduğumuz gerçeğini değiştirmez. Ben siz değerli dostlarıma bu Önsöz Meydanı'nda söz veriyorum. Ben bir çubuğum ve çubukçuluk düşüncesinin bu ülkedeki en kapsayıcı düşünce olmasını sağlayacağım. Yaşasın çubuk, yaşasın çubukluk ve de yaşasın çubukçuluk!' sözleriyle Bayan Büyük I, konuşmasını bitirdi (Çifci, 2019: s. 28).

2.7.6. Yuvarlakçılık

Ovalcilerin efendisinin Bayan Küçük e olması bu kez de yuvarlakçılar arasında bir iç çatışmaya neden olur. Özellikle çubukçuların tarihi konuşmasını referans alan Bayan Büyük O, kendisinin de bir oval olduğunu; ancak ovalciliğin iki farklı kategoride ele alınması gerektiğini ortaya atar. Bayan Büyük O'ya göre ovalcilik erdemse yuvarlakçılık iki kere erdemdir. Bunun üzerine bütün yuvarlakçıları Önsöz Meydanı'na toplayıp yeni düşüncesini onlarla paylaşır.

“Bayan Büyük O: 'Ovalcilik bir erdemdir, elbette. Tartışılmaz ama ben Bayan Büyük O, nasıl olur da bir yarı oval Bay Büyük C ile aynı olabilirim. Ben tam yuvarlağım. Onlarsa oval. Eğer oval olmak bir erdemse, yuvarlak olmak iki kere erdemdir.’” (Çifci, 2019: s. 30).

2.7.7. Noktacılık

Bayan Büyük I, estetik açıdan vücudunda çubuk olan her harfe çubukçuluk düşüncesini entegre etme çabası içinde olduğundan bu konu için Bay Büyük B ile fikir alış-verişinde bulunur. Fakat Bay Büyük B, artık ovalciliğe bağlı olduğunu, vücudundaki çubuğun ovalciliğinin önüne geçemeyeceğini söyler. Bu durum Bayan Büyük I'de büyük bir hayranlık uyandırır. Bir harfin kendini bu denli bir düşünceye adanması onu şaşırtır. Bunun üzerine çubukçuluk düşüncesine hâkim olmasına rağmen kendini oraya ait hissetmediğini; kendinde onlara göre fazlalık olduğunu fark eder. Bu duygu, noktacılık düşüncesinin gelişmesine yol açar.

Bayan Büyük I: 'Vay be! Demek ki bir harf kendini bu denli bir düşünceye verebiliyor. Bay Büyük B'ye hayran olmamak elde değil. Ama nasıl? Neden ben çubukçuluk için bu denli derin duygular besleyemiyorum. Acaba benim vücudum efendi Bayan Büyük I'ninkinden farklı mı? Yoo hayır. Hiçbir fark yok, hatta aynısı ve hatta hatta fazlası bile var. Evet, fazlası var. Ne fazla ama sadece bir nokta... Nokta, nokta, nokta! (Çifci, 2019: s. 35).

Kitap Ülkesi'ndeki Alfabe toplumunda ötekileştirme olgusu bütün hızıyla sürüp gider. Beş farklı düşünce olan noktacılık, yuvarlakçılık, ovalcilik, çubukçuluk, yamukçuluk gibi tartışmalar bir süre sonra yerini üç farklı düşünceye bırakır. Bunlar; Kusurlular, kusursuzlar ve yumuşaklardır.

2.7.8. Kusurlular

Kusurlular, Harf Aynası'nda olduğu gibi görünmeyenler olarak Sonuç Meydanı'nı ele geçirirler. Onlar, önceleri kendileriyle hiç barışık değilken sonradan mukayese sonucunda vücutlarındaki farklılığın ayırıcısına varmak suretiyle kendilerinin kusurlu olduklarını ve "erdem" in kusurlu olmakta gizli olduğunu iddia ederler. Kendilerine temsilci olarak da Bay Büyük K'yi seçerler. Bay Büyük K'ye göre aynada olduğu gibi görünmemek erdemin kaynağıdır.

"(...) Bizi biz yapan şey kusurdur. Kusur. Kusurluluk. Bizi birbirimize bağlayan şey bu... Yaşasın kusurlarımız ve yaşasın kusurlulukçuluk" (Çifci, 2019: s. 51-52).

2.7.9. Kusursuzlar

Kusursuzlar, Harf Aynası'nda olduğu gibi görünenlerdir. Bunlar da Önsöz Meydanı'nı kendilerine mesken edinirler. Temsilcileri ve efendileri Bayan Büyük I'dir. Onlar erdemin kaynağının kusursuzluk olduğunu ileri sürerler. Buna Harf Aynası'ndaki görüşlerini delil olarak gösterirler.

"Bizim Harf Aynası'ndaki bu dosdoğru halimiz apaçık erdeme ve erdemliliğe işaret etmektedir. Biz Harf Aynası'nda kusursuzuz. Biz bu ülkenin kusursuzlarıyız. Yaşasın kusursuzluk ve yaşasın kusursuzculuk" (Çifci, 2019: s. 50).

2.7.10. Yumuşaklar

Alfabe toplumunu oluşturan bu tür bireyler, kafalarında bir yumuşatıcı şapka taşıyanlardır. Onlar, üç bölümden oluşan Kitap Ülkesi'nin Giriş Meydanı'nı kendilerine yer edinirler. Esasında bu ülkede en çok dışlananlar yumuşak olmuştur. Büyük Yumuşak G ve Küçük Yumuşak g, hiçbir grup tarafından benimsenmedikleri için Kusurlular ve Kusursuzlar grubundan ayrı olarak Giriş Meydanı'ndaki Harf Aynası'nın önünde vakit geçirmeye çalışırlar. Zaten bütün bu çekişmeler ve ayrışmalar arasında onlar, kendileri için pek bir şeyin değişmeyeceğinin bilincindedirler.

"Alfabe'deki ayrımlar gün geçtikçe netleşiyordu. Ancak Büyük Yumuşak G, ve Küçük Yumuşak g bu ayrımları eskiden olduğu gibi çok umursamıyorlardı. Çünkü Büyük Yumuşak G ve Küçük Yumuşak g, ne olursa olsun onlar için hiçbir şeyin değişmeyeceğini biliyorlardı" (Çifci, 2019: s. 49).

2.7.11. Benlik Devrimi

Alfabe toplumunda hariçten mukayese ve Harf Aynası gibi müdahaleler sonucunda Benlik Devrimi gerçekleşir. Bu da gruplaşmalara yol açar. Neticede birçok farklı düşünce ortaya atılır; bu tartışmalar “anlam”ı anlamsızlaştırmaya doğru iter, harfler giderek yalnızlaşmaya başlar. Meydanların boşalmasıyla birlikte de her harf, kendi dışındaki diğer harfleri görmezden gelir ve kendi mükemmelliyetini ileri sürer. Harf Aynası’nda kendini izlemek isteyen harfler arasında çekişmeler başlar. Böylece Benlik Devrimi adı altında yeni bir düşünce ortaya atılır. Alfabe toplumunda artık her harf kendi kendisinin efendisi olma yolunda ilerler. Böylelikle erdem yeni bir boyut kazanmış; Kitap Ülkesi’nde “ben” diyebilmek biricik erdem haline gelmiştir.

“En nihayetinde ben-benlik-benlikçilik Alfabe toplumunun en önemli düşüncesi haline gelmişti. Erdemli olmak ‘ben’ diyebilmektir. Ben deyince bir harf, bir ‘ben’ daha çıkmalıydı aynı harfin ağzından. Bütün harfler, her söze kendilerinden bahsetmekle başlayalı bir hayli olmuştu” (Çifci, 2019: s. 62).

2.7.12. Lanetleyenler

Kitap Ülkesi’nde Noktalılar ve Bayan Sesliler dışında kalan harflerin bir araya gelmek suretiyle oluşturdukları Lanetleyenler grubu ile birlikte toplumsal tartışmalar, cinsiyetçi bir boyut kazanır. Onlar, Harf Aynası’nın kırılmasından yola çıkarak Noktalılar’ı ve Bayan Sesliler’i lanetlerler. Onlara göre Harf Aynası’nın kırılmasına sebep olan Noktalılar, noktalı olmalarının yanı sıra başka bir özelliğe daha sahiptirler. Hepsini aynı zamanda birer seslidir; yani hepsi birer kadındır. Bu nedenle bu iki ortak özelliğe sahip harfler onlar tarafından dışlanır. Böylece Alfabe toplumunda tartışmaların ardı arkası kesilmez, toplumsal krizler giderek derinleşir.

“Biz en başta yanıldık. Harf Aynasını kıran lanetli Bayan Büyük Ü, daha lanetli Bayan Büyük Ö ve en lanetli Bayan Büyük İ’nin tek ortak paydaları, sadece noktalı olmaları değildi. Hepsini aynı zamanda birer sesliydi. Yani hepsi birer kadındı. Bu yüzden en az Noktalılar kadar Sesliler’i de yani kadınları da lanetlemek lazım. Kadınları, son Harf Aynası kırılmadan lanetlemeliydik. Lanetlemeliydik...” (Çifci, 2019: s. 73).

2.7.13. Lanetlenenler

Benlik Devrimi’nin ardından Harf Aynası kutsal bir nitelik kazanır. Alfabe toplumundaki her birey kendisini Harf Aynası üzerinden tanımlamaya; kendisine bir kimlik biçmeye çalışır. Kitap Ülkesi’nde üç meydanın her birinde bir ayna bulunmaktadır. Harf aynalarının sırayla kırılması, aynanın kırılmasına sebep olanlara yönelik yeni bir tutumun gelişmesine yol açar. Esasında ilk iki aynanın kırılması kaza sonucu gerçekleşir. Ancak iş giderek bir etki-tepki meselesine dönüşünce üçüncü ayna Bayan Büyük Ü tarafından bile isteye kırılır. Şöyle ki, Bayan Büyük Z’nin Bayan Büyük İ’yi itmesiyle Harf Aynası paramparça olur. Bunun sonucunda Bayan Büyük İ, lanetli ilan edilir. Herkes tarafından dışlanan Bayan Büyük İ, hiçbir meydana alınmaz. Kusursuzlar Meydanı’ndaki ayna da Bayan Büyük Ü’nün yanlışlıkla çarpması sonucunda kırılınca o da bir diğer lanetli olarak ilan edilir. Geriye kalan noktalı harfler de bu durumdan büyük bir suçluluk duymaya başlarlar. Bayan Büyük Ü, sonunda bu dışlanmaya dayanamayarak vücudundan kopardığı noktasını kalan son Harf Aynası’na fırlatır ve onu da kırar. Gerçekte bu son olay da Kitap Ülkesi’ndeki tartışmaları nihayete erdirmez; aksine yeni bir tartışmaya kapı aralar. Bu kez de erdem yeni ve temel kaynağı lanettir fikri öne sürülür.

“Bayan Büyük Ü: Eğer ben kendimi göremeyeceksem hiçbir harf kendisini göremez, görmemeli. Alın işte... Şimdi sadece noktalılar değil, hepiniz lanetlisiniz. Lanet! İşte erdem yeni ve temel kaynağı dedi kendi kendine alaycı bir sesle” (Çifci, 2019: s. 72).

Sonuç

Erdemsizler Ülkesi her şeyden önce ütopya ile distopya arasında bir metin görünümündedir. Kitap Ülkesi'nde başlangıçta her şeyin kusursuz olması yönüyle ütopyaya; giderek bu kusursuzluğun bir kısır döngüye dönüşen sonu gelmez tartışma ve çekişmeler sonucunda bozulmaya yüz tutması yönüyle de distopyaya yakın durur. Yani bir yönüyle Devlet ve El Medinet'ül- Fazıla'yı hatırlatırken; diğer yönüyle Hayvan Çiftliği ve 1984'ü anımsatır. Ancak Erdemsizler Ülkesi'nin bütünlüklü bir toplumsal düzen önerdiği söylenemez. Eserin dikkat çeken tarafı ise, Çifci'nin, Platon ya da Farabi'den farklı olarak ütopyasını olması gerekenler değil; olmaması gerekenler üzerinden kurgulamış olmasıdır.

Erdem arayışındaki Erdemsizler Ülkesi adlı eserin daha ilk bakışta yüzeysel ve derin olmak üzere iki farklı anlam katmanına sahip olduğu dikkatlerden kaçmaz. Yazar, yüzeysel metinde bireyleri harflerden oluşan Alfabe toplumunda okuyucuyu erdemli bir toplumda olmaması gerekenler üzerinde düşünmeye sevk eder. Daha yerinde bir ifadeyle metin boyunca 'Erdem ne değildir?' sorusuna farklı cevapların arandığı bir yolculuk kurgusu söz konusudur. Bu yolculukta, başlangıçta hep birlikte mutlu bir şekilde yaşayan, yardımlaşma ve dayanışma ruhunun hakim olduğu Alfabe toplumunun dıştan müdahaleler sonucunda giderek iktidar mücadelelerinin, kutuplaşmaların, ötekileştirmelerin, bencilliklerin baş göstermesine; birlik ve beraberliğin bozulmasına; nihayetinde de anlamın yok olmasına tanıklık edilir. Böylelikle erdem için yapılan her tanım, bir önceki tanımı tartışılır hale getirir ve geçersizleştirir. Bu da erdemi giderek olması gereken asıl anlamından uzaklaştırır. Sonuçta yazar, modern zamanlarda pek çok kavram gibi erdem de görece bir kavram olduğunu, bakış açısına göre farklılık arz edebileceğini ortaya koymak suretiyle okuyucuyu sonu gelmez tartışmaların yol açtığı trajik durumlarla yüzleştirir.

Metnin derin yapısında ise günümüz toplumlarını yozlaştıran, hatta yok olmaya mahkum kılan iktidar, ırkçılık, egoizm, ötekileştirme gibi politik, dinsel, etnik ayrıştırmaların olası tehlikelerine karşı kişi ve kurumları bilinçlendirmeyi hedefler. Çifci, bu tür mesajlarını ise metnin satır aralarında eleştirel bir tutumla yansıtır.

Özetle yazar, Kitap Ülkesi'ndeki Alfabe toplumu üzerinden birlikte olmanın anlam ifade ettiğini, erdem birliktelikle gizli olduğunu sezdirir. Toplumsal bütünlük açısından dil, din, ırk gibi farklılıkların zenginlik olarak algılanması gerektiği gerçeğini örtük bir biçimde dillendirir.

Kaynakça

- Ateş, G. (2016). *Çocuk tiyatrosu metinlerinde ötekileştirme* (Tez No. 437280) [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Birlik, V. (2013). *Platon ve Aristoteles'in erdem anlayışının akıl, bilgi ve mutluluk ile olan ilişkisinin karşılaştırılması* (Tez No. 380764) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Çifci, Y. (2019). *Erdemsizler ülkesi* (1. baskı). Maarif Mektepleri Yayınevi.
- Demirel, D. (2014). Fârâbî'nin ideal devleti: Erdemli şehir. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 358-369.
- Fârâbî (2004). *İdeal devlet (El medinetü'l fâzıla)* (2. baskı). Vadi Yayınları.

- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. Ayrıntı Yayınları.
- Gültekin, M. (2021). *Yardımseverlik değeri ve psiko-sosyal işlevleri: Kur'an ayetleri bağlamında bir inceleme* (Tez No. 697683) [Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Gürsoy, B. A. (2015). 19. yüzyıl Türk romanında yanlış batılılaşma. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 1(1), 47-56.
- Kırık, A. M., Öztürk, F. E., Saltık, R. ve Orujova, A. (2018). Bir tutum ve davranış biçimi olarak ırkçılığın pekiştirilmesinde reklamcılığın rolü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 15-22.
- Moran, B. (1998). *Türk romanına eleştirel bir bakış 1* (7. Baskı). İletişim Yayınları.
- Mücahid, H. T. (1995). *Fârâbî'den Abduh'a siyasi düşünce*. İz Yayıncılık.
- Omay, M. (2009). Ütopya üzerine genel bir inceleme. *Sosyoloji Dergisi*, 3(18), 1-14.
- Orwell, G. (2019). *Hayvan çiftliği*. Can Yayinevi.
- Orwell, G. (2021). *1984*. Akçağ Yayınları.
- Önal, N. E. (2018). Burjuvazinin “insan bencildir” tezinin eleştirisine doğru. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 1(3), 212-225.
- Özkan, S. (2018). Politik iktidar bağlamında hayvan çiftliği romanı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları*, 7(2), 1434-1437.
- Sağlam, T. C., Yaşar, M. (2017). Teoride, pratikte ve araştırmalarda öteki ve ötekileştirme. *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(3), 135-154.
- Türk Dil Kurumu. (1988). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Basımevi.

İnternet Kaynakları

- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Erdem> (Erişim Tarihi: 01.01.2022)
- <https://madalyonklinik.com/blog/irkcilik-olgusunun-gunumuze-yansimalari-yeni-irkcilik> (Erişim Tarihi: 05.01.2022)
- <https://www.habervakti.com/dosya/egoizm-bencillik-nedir-h84581.html> (Erişim Tarihi: 10.01.2022)
- <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2011/06/01/cesitli-dusunurlerin-toplumsal-sorunlara-cozum-yaklasimlari/> (Erişim Tarihi: 15.01.2022)
- <http://haber.gumushane.edu.tr/69/yazarlar/utopya-ve-distopya.html> (Erişim Tarihi: 20.01.2022)

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

15. ve 16. Yüzyıllarda Bolu Sancakbeyleri¹ *Bolu Sancakbeys in 15th and 16th Centuries*

Ümit KATIRANCI *

* Arş. Gör. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/Türkiye.
Res. Assist., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of History, Ankara/Turkey.
umitk88@gmail.com.tr
ORCID: 0000-0002-4363-8472

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

10/12/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

02/03/2022

Yayın Tarihi / Date Published:

31/03/2022

Atf: Katıran, Ü. (2022). 15. ve 16. Yüzyıllarda Bolu Sancakbeyleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55, 89-100

Citation: Katıran, Ü. (2022). Bolu Sancakbeys in 15th and 16th Centuries, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 55, 89-100

Öz

Bu çalışma, 15. ve 16. yüzyıllarda Bolu sancağına atanan sancakbeylerine odaklanmıştır. 1460-1596 tarihleri arasında Bolu'ya tayin edilen sancakbeylerinin kimlikleri, tespit edilebildiği kadarıyla atanma tarihleri, gelirleri ile görevden ayrılış tarihleri verilmiştir. Anadolu Beylerbeyliği altında klasik biçimde teşkilatlandırılmış Bolu'nun idarecileri arasında İsfendiyaroğlu (Candaroglu) Beyliği hânedanına mensup kişiler bulunmaktadır. Sancakta görev yapmış sancakbeyleri içerisinde en uzun süreli görev yapan kimseler bu aileye mensuplardır. İncelenen 136 yıllık sürecin 63 yılında hâkimiyet kuran bu aile, siyâsî varlıkları sona erse bile Osmanlı hâkimiyeti altında ve Osmanlı sultanlarının hizmetinde eski sahip oldukları coğrafyada hüküm sürmeye devam etmişlerdir. 15. yüzyılda İsmail Bey'in oğlu Hasan Bey 1 yıl, Kızıl Ahmed Bey 18 yıl, oğlu Mirza Mehmed Bey 12 yıl olmak üzere toplamda 31 yıl yönetimde kalmışlardır. 16. yüzyılda ise aynı aileden 5 kişi toplamda 32 yıl Bolu sancakbeyi olarak hizmet etmişlerdir. Osmanlı hânedanından iki kişi burada sancakbeyliği görevinde bulunduğundan dolayı Bolu, ikinci derece şehzâde sancağı statüsündedir. Araştırmada Osmanlı Arşivi, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları ve Vakıf Kayıtlar Arşivi'nden belgeler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bolu, sancakbeyi, tevcihat, Candarogulları, İsfendiyarogulları

Abstract

This study focused on the sancakbeys who appointed to the Bolu sanjak in the 15th and 16th centuries. The identities of the sanjakbeys ruling Bolu between 1460-1596, their appointment dates, their incomes and dates of departure from duty as far as can be determined are given. There are people from the İsfendiyaroglu Principality dynasty among the administrators of Bolu, which was classically organized under the Anatolian Beylerbeylik. Among the sancakbeys, the people served the longest in Bolu are members of this family. This family, which became the ruler in 63 years of the 136-year process in Bolu, continued to rule in the region under the Ottoman domination and in the service of the Ottoman Sultans, even if the political existence of their principality ended. During the 15th century, Bolu had ruled by Isfendiyarids for totally 31 years including Hasan Bey, son of İsmail Bey 1 year, Kizil Ahmed Bey 18 years, and his son Mirza Mehmed Bey 12 years. In the 16th century, 5 people from the same family served as the sancakbeyi of Bolu for a total of 32 years. Since two people from the Ottoman dynasty served as sanjakbeyi here, so Bolu became a second degree prince sanjak. In the research, documents from the Ottoman Archive, Atatürk Library Muallim Cevdet Manuscripts and Foundation Records Archive were used.

Keywords: Bolu, sancakbeys, appointment, Candarogulları, Isfendiyarogulları

¹Bu makale, Yeniçağ Tarihi alanında Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenen ve Prof. Dr. Mustafa Alkan danışmanlığında hazırlanmakta olan "Candaroglu Ailesinin Osmanlı Sistemine Entegrasyonu: Bir Beylik Ailesi Şecere Araştırması" başlıklı Doktora tezi temelinde tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Giriş

Sancak, Osmanlı idari mekanizmasının temelidir. Sancakların birleşiminden de vilayet/eyalet/Beylerbeylik denen üst birimler oluşmaktadır. Osmanlılar bir sancağı yönetmek üzere merkezden iki görevli atamaktaydılar. Bunlardan birisi ulemâ kökenli olup Sultanın ve devletin kanunlarını uygulamakla mükellef olan kadı, diğeri ise askerî kökenden gelen ve bu kanunları yürütmekle görevli olan sancakbeyi idi (İnalçık, 2009: s. 108). Sancaktaki timarlı sipahilerin de kumandanı olan bey, sancağın zamanla idarî bir yapıya dönüşmesi neticesinde idareci vasfını da kazanmıştır (Kunt, 1978: s. 26). Böylece, sancakbeyi askerî ve idarî bakımdan sancağın hem yöneticisi ve hem de kumandanı konumundaydı.

Osmanlı Devleti'nde sancakbeyliğine atanmanın birden fazla yolu mevcuttu. Sultanların çocukları I. Ahmed dönemindeki hânedan veraset usûlünün değiştirilmesine kadar sarayda yetiştirilir ve bir süre sonra devlet idaresinde tecrübe kazanmaları için taşradaki sancaklara sancakbeyi tayin edilirdiler. Şehzadelerin yönetimindeki sancaklara şehzâde sancağı denilmekteydi. Sultanın kız çocuklarından olma erkek torunları da sancaklara bey olarak gönderilirdi fakat bunların Beylerbeyiliğe yükselmeleri kanunla yasaklanmıştı (Kanunname-i Al-i Osman, 2018: s. 22). Bolu, bu açıdan bakıldığında ikinci derecede şehzâde sancağı konumundadır. Nitekim Osmanlı hânedanından Şehzâde Ahmed'in oğulları Murad Çelebi ile Şehzade Alaeddin bir süre Bolu'da görev yapmıştır (Gök, 2014: s. 45). Yavuz Sultan Selim'in şehzadeliği sırasında oğlu Süleyman'a Bolu sancakbeyliği verildiği ancak Yavuz'un kardeşi Şehzade Ahmed'in itirazı sonrasında Süleyman'ın Kefe'ye gönderildiğine dair bir bilgi de mevcuttur (Taş, 2017: s. 38). Bundan başka, Kul sisteminden yetişen ve Sultanın hizmetinde olan devşirmeler de hizmetleri başarılı görüldüğü takdirde taşraya çıktıklarında sancakbeyi olabiliyorlardı. Bu usul, sınıflar arası dikey geçiş serbestliği denilebilecek bir uygulamaydı. Diğer taraftan, Osmanlı tarzı bir merkezleşmeyi de açıklamaktadır. Şöyle ki, Osmanlılar, ele geçirdikleri bölgelerdeki gayrimüslim çocukları devşirerek doğrudan Sultana bağlı bir hizmet sınıfına dâhil eden bir sistem yaratmışlardı. Bu sistem, hem Sarayda Sultan odaklı bir hizmetli sınıfı meydana getirerek Sultana bir meşruiyet kazandırıyor hem de Sultanın "inayetiyle" göreve gelmeleri nedeniyle bu kulların Sultana tabiiyetini pekiştiriyordu. Özellikle Fatih Sultan Mehmed döneminden sonra kul asıllı kimselerin sancakbeyi ve beylerbeyiliğe tayin edilmesinin Osmanlılar tarafından bir merkezleştirme siyaseti olduğu ifade edilmektedir (Özcan, 2002: s. 349). Sancakbeyi olabilen diğer bir grup ise Osmanlıların siyasî varlıklarına son verdikleri siyasî teşekkülleri yöneten ailelerdi. Bunlar gerek Müslim gerekse gayrimüslim olsun, Sultanın iradesiyle bir sancağa bey olabiliyorlardı (Imber, 2016: s. 205-214). Bu türden uygulamalara yaygın olarak ocaklık sancaklarda rastlanılmaktaydı. Ocaklık sancaklar, yönetim biçimlerindeki farklılıklar nedeniyle yurtluk-ocaklık ya da hükûmet sancaklar olarak ikiye ayrılmaktadır. Yurtluk-ocaklık sancaklar, fetih sonrası yönetimi yerel idarecilere bırakılan ve timar sisteminin uygulandığı sancaklardır. Bu türden sancakları klasik sancaklardan ayıran en önemli özellik, bu sancağın idarecilerinin belirli bir ailenin elinde olmasıdır. Hükûmet sancaklar ise timar sistemi uygulanmayan ancak sancağın gelirinin tamamının yerel hâkimlere bırakıldığı ve genellikle idarecilerinin babadan oğula ya da aynı aileye tevcih edildiği bir yönetim sistemini ifade eden sancaklardır. Yurtluk-ocaklık sancaklar ile hükûmet sancaklar arasındaki başlıca fark yurtluk-ocaklık sancaklar arpalık veya sancak hâssî şeklinde verilirken, hükûmet sancaklar ise timar sisteminin olmayışı nedeniyle mülkiyet üzere verilmektedir (Kılıç, 2021: s. 315-331). Bu tanımlamalar, Bolu sancakbeylerinin kimlikleri üzerinde açıklamalar yapılırken ön planda tutulacağından burada kısaca açıklanmıştır.

Bu araştırma, Osmanlı'nın "klasik" tabiriyle adlandırılan döneminde Anadolu eyaletine bağlı bir sancak olan Bolu'nun sancakbeylerinin kimliklerine odaklanmaktadır. Böyle bir araştırmaya

girişilmesinin esas nedeni, klasik sancak yapısıyla teşkilatlandırılmış (yurtluk-ocaklık veya hükümet sancak olmayan) bir sancağın idaresinde aynı aileye mensup kişilere rastlanılmasıdır. İsfendiyaroğullarına mensup bu kişiler, 15. ve 16. yüzyıllarda Bolu sancakbeyi olarak tayin edilmişlerdir. Araştırmanın odaklandığı zaman dilimi ise İsfendiyaroğulları Beyliği'nin Fatih Sultan Mehmed tarafından ortadan kaldırıldığı 1461 yılından 16. yüzyılın sonuna kadar olan aralığı kapsamaktadır. Bu aralığın seçimi birkaç nedene dayanmaktadır.

Öncelikle Bolu, 1461 yılına kadar İsfendiyaroğulları Beyliği ile Osmanlı Devleti arasında bir uç bölgesi konumundadır. Fatih Sultan Mehmed'in saltanat yılları, İsfendiyaroğlu İsmail Bey ile kardeşi Kızıl Ahmed Bey arasında taht kavgasının yaşandığı bir dönemdir. Kızıl Ahmed Bey, bu süreçte Osmanlılara sığındı ve Beylik tahtına oturabilmek için Osmanlılardan yardım istedi. Osmanlıların hizmetinde bulunduğu süreçte, Sultan Mehmed, Kızıl Ahmed Bey'e Bolu sancakbeyliğini verdi. İsmail Bey ile Kızıl Ahmed Bey arasındaki bu mücadelenin sonucunda, Sultan Mehmed, 1461 yılındaki Trabzon seferi dönüşünde İsfendiyaroğulları Beyliği üzerine yürüdü ve İsmail Bey'i beylik tahtından uzaklaştırdı, yerine de Kızıl Ahmed Bey'i atadı. Aynı seferin dönüş yolunda Kızıl Ahmed Bey'i Mora sancakbeyliğine atayarak onu da beylik topraklarından uzaklaştırmak istedi. Bunu kabul etmeyen Kızıl Ahmed Bey, önce Karaman'a daha sonra da Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yanına kaçtı. İsfendiyaroğlu hâkimiyetinde olan Kastamonu ile ona bağlı Sinop kazası Anadolu eyaletine bağlı Osmanlı sancakları haline getirildi. 1461'de fethedilen Amasra, Bolu sancağına dâhil edilerek sancağın teşkilatlanması gerçekleştirildi. Böylece, Bolu'nun serhad sancağı statüsü de ortadan kalkmış oldu. İşbu nedenlerle, Bolu sancağının Osmanlı hâkimiyeti altında nihai teşkilatlanmasının sona erdiği yıl olan 1461 yılı başlangıç yılı olarak seçilmiş ve araştırma 16. yüzyılın sonuna kadar götürülmüştür. Böylece Osmanlı Anadolu'sunda klasik bir sancağın idare tarzına sancakbeylerinin kimlikleri üzerinden yaklaşılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında timar ruznamçe defterleri, inamat defterleri, sancak tevcihat defterleri, mühimme defterleri, tahrir defterlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca, aradaki boşlukların giderilmesi amacıyla diğer kaynaklara başvuru yapılmışsa da eksiksiz bir liste çıkarmak mümkün olmamıştır. Bolu'ya dair evrakın yetersizliği, özellikle 1461 yılı sonrasındaki 20 yılda ve 1596 sonrasında ön plana çıkmıştır. Listedeki birçok sancakbeyinin tayin tarihleri tespit edilmiştir fakat tespit edilemeyenlerin eksikliğini ortadan kaldırmak için ise tamamlayıcı yorumlara gidilmiştir.

İsfendiyaroğulları Beyliği'nin Sonu ve İlk İdari Düzenlemeler

Bolu, 1071 Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'nun Türkleşme evresinden itibaren uçlarda kalan ve kısa sürede bölgeye gelen Türk oymakları sayesinde Türkleşen bir yerdir. Selçuklular devrinde uçta fakat Türk hâkimiyetinde kalan bir bölge olarak varlığını sürdürmüştür. Anadolu beylikleri döneminde İsfendiyaroğulları hâkimiyetinde bulunan Bolu, gelişme göstermiştir. Şehir, 14. yüzyıl başlarında İsfendiyaroğulları ile Osmanlılar arasında sınır bölgesi konumundadır (Orhonlu, 1992: s. 276). İsfendiyaroğulları'nın Kastamonu'yu ele geçirip Çobanoğulları'na son verdikleri dönemde, Bolu ve havalisinde Umur Bey, Şahin Bey gibi yerel hanedanlar hüküm sürmüştür. Bu ailelerin kimlikleri ve kökenlerine yönelik tartışmalar halen güncelliğini korumaktadır. Öyle anlaşılıyor ki İsfendiyaroğulları ile Osmanlılar arasındaki bu bölge, bir süre yerel beyler tarafından yönetilmiş, daha sonra Osman Bey döneminden itibaren bölgede nüfuzunu arttıran Osmanlıların hâkimiyetine geçmiştir (Yakupoğlu, 2007: s. 46-52).

Bolu'nun Osmanlı hâkimiyetine girme süreci Osman Bey döneminde başlamış ve kademeli olarak devam etmiştir. Osman Bey, önce Sakarya havzasını ele geçirdi, ardından Sakarya'nın doğusuna doğru akınlarda bulundu. Böylece, Sakarya'nın doğusunda bulunan Mudurnu, Göynük, Göl Flanoz

ve Tarakçı Yenicesi bölgeleri Osman Bey'in nüfuz alanına girmiş oldu (Altuğ, 2020: s. 119-123). Osman Bey'in oğlu Orhan Bey döneminde de Bolu ve havalisine akınların devam ettiği görülmektedir. Aşıkpaşazade Bolu'nun fetih süreci hakkında ayrıntılı bilgi verir. Aşıkpaşazade'ye göre, Osman Gazi öldüğünde babasıyla beraber olan komutanlardan Konur Alp'i Bolu taraflarının fethine gönderdi. Bu harekât neticesinde Akyazı, Konrapa, Bolu ve Mudurnu Osmanlı hakimiyetine geçti (Aşıkpaşaoğlu, 1958: s. 38). İznik'in fethi sonrasında ise Orhan Bey, oğlu Süleyman Paşa'ya İzmit'i verdi ve onu Yenice, Göynük ve Mudurnu'ya havale etti. Süleyman Paşa harekete geçerek, oraların hisarlarını ele geçirdi (Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 1985: s. 48). Bolu ve etrafına yönelik mücadele Yıldırım Bayezid devrine kadar sürmüştür. Yıldırım Bayezid, 1392 yılında İsfendiyaroğulları'nın siyasi varlığına son vermiş ve Bolu, Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. 1402'de Yıldırım Bayezid ile Emir Timur arasında gerçekleşen Ankara Savaşı'nın sonucunda yaşanan Fetret Devri'nde Bolu, bir süre istikrarsızlık yaşamıştır ve şehir kısa bir süreliğine İsfendiyaroğulları'na geçmiştir. Çelebi Sultan Mehmed'in bölgede hâkimiyetini tesis etmesinin ardından Bolu, kesin olarak Osmanlı toprağı olmuştur (Taş, 2017: s. 14-15). Fatih Sultan Mehmed devrine kadar Bolu, Osmanlılar ile İsfendiyaroğulları arasında bir sınır sancağı hüviyetini kazanmıştır. Bu durum neticesinde Bolu, bu iki beyliğin mücadelesinde stratejik bir öneme sahip olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed devrinde, İsfendiyaroğlu Beyliği tahtında İsmail Bey bulunuyordu. İsmail Bey'in kardeşi Kızıl Ahmed Bey, abisine muhalefet ederek Osmanlılara sığınmıştı. Bunun üzerine, Fatih Sultan Mehmed, Kızıl Ahmed Bey'i 1460 yılı öncesinde Bolu'ya sancakbeyi olarak tayin etti. Sultan, 1461 yılında çıktığı Trabzon seferinde Kastamonu ve Sinop'u ele geçirerek İsfendiyaroğulları Beyliği'ne son verdi. İsmail Bey'e ve ailesine de Yenişehir ve Yarhisar'ı verdi. Sultanın İsfendiyaroğulları Beyliği topraklarında yaptığı idari düzenlemelere göre; Kızıl Ahmed Bey, Sinop'un da içinde bulunduğu Kastamonu sancakbeyliğine, İsmail Bey'in oğlu Hasan Bey de Bolu sancakbeyliğine getirdi. Trabzon seferinin ardından İstanbul'a dönüş yolunda Fatih Sultan Mehmed, Kızıl Ahmed Bey'i Mora'ya sancakbeyi tayin etti ancak Kızıl Ahmed Bey bu atamadan memnun olmadığı için kaçtı ve önce Karamanoğullarına ardından da Uzun Hasan'ın yanına sığındı. Bu olay nedeniyle Sultan Mehmed de İsmail Bey'i ve ailesini Filibe'ye sürgün etti². Bu sırada Bolu sancakbeyliğinde bulunan oğlu Hasan Bey'in sürgün edilenlerden biri olup olmadığı bilinmemektedir.

1461 yılı, Bolu'nun idari teşkilatlanma anlamında istikrar kazandığı ve bu istikrarını uzun bir süre (19. yüzyıla kadar) koruyacağı dönemin başlangıcıdır. Aynı yıl, Fatih'in Güney Karadeniz seferleri sonucu Amasra, Kastamonu, Sinop ve Trabzon Osmanlı hâkimiyeti altına alınmıştır. Kastamonu sancağına Sinop kazası, Bolu sancağına da Amasra kazası bağlanarak her iki sancak Anadolu

²İbn Kemal. (1991). Tevârih-i l-i Osmân VII. Defter (Tenkitli Transkripsiyon). Turan, Ş. (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 182-191; Gelibolulu Mustafa İ. (2003). Kühü'l-Ahbâr, C. II. Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481). Şentürk, H. M. (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 116-118; Behiştî Ahmed Çelebi, (2016). Târih-i Behiştî Varidât-ı Sübhânî ve Fütühât-ı Osmanî (791-902/1389-1502) II. Kaytaç, F. (Haz.) Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 282-285; İdris-i Bitlisi. (2019). Heşt Behişt VII Ketibe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481. Yıldırım, M. İ. (Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 151-154; Tursun Bey. (1977). Târih-i Ebü'l-Feth. Tulum, M. (Haz.) İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, s. 105-108; şıkpaşaoğlu. (1985). şıkpaşaoğlu Tarihi. Atsız, H. N. (Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 152-157.

³BOA, MAD. nr. 152 vr. 71b-84a. BOA, MAD. nr. 17893. 1487-1489 yılları arasına tekabül eden Anadolu ruznamçe defteri. Bu defterde diğer birimler nahiye olarak anılırken Viranşehir "vilâyet" ifadesiyle tanımlanmıştır. 15. Yüzyıla ait defterlerde "vilâyet" tabiri sancağın bir alt birimi olmaktadır. II. Murad devrinde Arvanid sancağı 10 vilayetten müteşekkildi. Bu uygulama Fatih Sultan Mehmed devrinde de devam etmekteydi. Bu konuda tafsilatlı bilgi için bkz: Orhan Kılıç, (Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri: Kuruluştan 19. Yüzyıla, Cilt 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2021, s. 73-74.

beylerbeyliği idaresi altında teşkilatlandırılmıştır. Bu teşkilatlanma neticesinde Bolu sancağı, konumu itibariyle İsfendiyaroğulları ile Osmanlılar arasında kalan tampon bir bölge olmaktan çıkmıştır.

Bolu sancağının sınırlarının tespiti, Bolu'ya tayin edilen sancakbeylerinin yetki alanını ortaya koyması bakımından önemlidir. 15. yüzyılda Bolu sancağı Bolu, Çağa, Dodurga, Ereğli, Gerece, Hızırbeğ İli, Kıbrus, Konrapa, Mengen, Mudurnu, Onikidivan, Taraklıborlu, Ulus, Viranşehir, Yedidivan, Yenice olmak üzere 16 nahiyeden oluşmaktadır³. Sancak, 16. yüzyıla ait tahrir defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla, 15. yüzyıldaki idari yapısını bu yüzyılda da aynen korumuş gözükmemektedir (AK. MC.YZ.d nr. 15: vr. 1a; TKGM. TT.d nr. 547: vr. 1a). Bolu sancağı kanunnamesinde Bolu, “vilâyet-i liva-i Bolu” şeklinde tanımlanmıştır (TKGM. TT.d nr. 35: vr. 1a; Taş, 2017: s. 273). Coğrafi alanın genişliğine bakıldığında sancak, bugünkü Bolu ili haricinde Düzce, Bartın, Karabük, Zonguldak ile Çankırı'nın Ovacık ilçesini kapsayan alana yayılmıştır.

Bolu Sancakbeyleri

Fatih Sultan Mehmed devrinde Bolu'yu yöneten kişilere dair sınırlı bilginiz bulunmaktadır. Bolu, Fatih Sultan Mehmed'in İsfendiyaroğulları Beyliği'ni ilhak etmesi münasebetiyle kaynaklarda yer almaktadır. İlhak süreci öncesinde 1460'da İsfendiyaroğlu Beyi İsmail Bey'in kardeşi Kızıl Ahmed Bey, ağabeyinin beyliği yönetmesine muhalefet edip Osmanlılara sığınmıştı. Bunun üzerine Osmanlı Sultanı II. Mehmed de, Kızıl Ahmed Bey'i Bolu'ya sancakbeyi tayin etti (Yücel, 1988: s. 101). Böylece Bolu, İsfendiyaroğlu Beyliği'ne sınır komşusu olarak Osmanlı himayesinde bulunan İsfendiyaroğulları hânedanından bir kişi tarafından yönetilmiş oldu. Bir yıl sonra Fatih Sultan Mehmed, İsfendiyaroğlu Beyliği'ni ortadan kaldırdı. Kızıl Ahmed Bey'i de Kastamonu'ya başbuğ tayin edildi. Bolu'nun boş kalması üzerine İsmail Bey'in oğlu Hasan Bey'i ise Bolu sancakbeyliğine getirdi (Yücel, 1988: s. 114). Bu atamalar neticesinde Bolu bir kez daha bir İsfendiyaroğlu yönetiminde kaldı. Kastamonu'ya tayin edilen Kızıl Ahmed Bey, aynı yıl gerçekleştirilen Trabzon seferi sonrasında Mora'ya tayin edildiyse de önce Karamanoğlu'nun yanına, ardından da Uzun Hasan'a iltica etti. Sultan II. Mehmed'in ölümüne kadar Akkoyunlu yanında kaldı. Bu hadise nedeniyle Fatih, İsmail Bey'i ve ailesini Filibe'ye sürgün etti. Bolu sancakbeyi olan İsmail Bey'in oğlu Hasan Bey'in de bu gidenler arasında olup olmadığı ise bilinmemektedir.

Kaynaklar, 1461 hadisesi sonrası Bolu hakkında uzun bir süre suskun kalmaktadır. Fatih dönemi anlatılarında 1461'den Sultan II. Mehmed'in öldüğü 1481 yılına kadar Bolu'ya dair az miktarda bilgi bulunmaktadır. Fatih'in Eğriboz seferi sırasında Bolu sancakbeyi Piri Bey isminde biridir. Şöyle ki, 1470'te Sultan II. Mehmed, Eğriboz Seferi'nde yken, Karamanoğlu Kasım Bey Ankara üzerine yürümüştü. Sefer sırasında ortaya çıkan bu tehlikeyi savuşturmak amacıyla Bolu sancakbeyi Piri Bey ile Ankara Sancakbeyi Küçücek Sinan Bey'in görevlendirildiği kaynaklarda ifade edilmektedir (İbn Kemal, VII, 1991: s. 301). Piri Bey'in göreve ne zaman geldiği ya da bu görevinde ne kadar süre bulunduğu bilinmemektedir. Öyle anlaşılıyor ki İsfendiyaroğulları ailesi bölgeden sürüldükten sonra merkezden tayin edilen kimseler (ailede Piri Bey isminde biri bulunmadığı için) Bolu'nun idaresinde yer almıştır fakat bu durum II. Bayezid'in 1481'de tahta geçmesi üzerine değişecektir.

II. Bayezid dönemi Bolu'nun sancakbeylerine dair bilginiz Sultan II. Mehmed devrine nispeten daha fazladır. Sultan Bayezid tahta geçtiğinde, Akkoyunlulara sığınan İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed Bey

⁴Shai Har-El, bu ismi Ahmed Bey olarak verir ancak Kızıl Ahmed Bey'in bu isimde bir oğlu yoktur. Büyük bir ihtimalle Mehmed Bey olmalıdır. Mehmed Bey, ileride görüleceği üzere 1499 yılı öncesi Bolu sancakbeyliğine tayin edilmiştir.

⁵Çankırı'nın dahi eski bir İsfendiyar Beyliği toprağı olması dikkat çekicidir. Şahin, İ. (1993). “Çankırı”. TDVDİA. Cilt 8, s. 216-218.

de Osmanlı topraklarına geri döndü ve kendisine Bolu sancağı verildi (İbn Kemal, VII, 1991: s. 200-201). Kızıl Ahmed Bey'in uzunca bir süre Bolu sancakbeyliğinde bulunduğu zannındayız. Kızıl Ahmed Bey, Sultan Bayezid devrinde savaflara katılmıştır. Askerleriyle birlikte hem Osmanlılar ile Memlûkler arasındaki Çukurova savaflarına (Shai Har-El, 2019: s. 199,227) hem de Moton seferine (İbn Kemal, VIII, 1997: s. 205) katılmıştır. Çukurova savafları sırasında oğlu Mehmed Bey⁴ ise Çankırı sancakbeyi idi⁵. Sultân II. Bayezid'in eski bir Türk hanedanından olması itibarıyla Kızıl Ahmed Bey'e Bolu'yu "aralık" olarak verdiği düşüncesindeyiz. Bu nedenle de Kızıl Ahmed Bey ve oğlunun birbirine yakın sancaklarda görev yaptığı ve savaflara birlikte katıldığı anlaşılmaktadır. Kızıl Ahmed Bey'in uzun süren sancakbeyliği sonrasında Bolu'ya 1499 yılı öncesinde Kızıl Ahmed Bey'in oğlu Mirza Mehmed Bey tayin edilmiştir (Atatürk Kitaplığı [A.K.]. Muallim Cevdet Yazmalar [M.C.YZ.d]. nr. O82: s. 75). Mirza Mehmed Bey, aynı zamanda Sultan Bayezid'in oğlu Şehzâde Abdullah'ın büyük kızı Şah Nisa Hatun ile evlenerek Osmanlı hânedanına damat olmuştur (Gök, 2014: s. 578). Mirza Mehmed Bey, babasının yerine Çankırı'dan Bolu'ya nakledilmiş olmalıdır. 1499-1503 Osmanlı-Venedik savafları sırasında Kızıl Ahmed Bey'in seferde yer aldığı bilindiğinden, yerine oğlu Mehmed Bey'in tayin edildiğini söylersek pek yanlış ifade etmiş olmayız. Mirza Mehmed Bey'in Bolu sancakbeyliği yaklaşık 10 yıl sürmüştür. II. Bayezid devrine ait bir inamat defterine göre, 5 Ağustos 1509'da Mirza Bey'in yerine Bolu sancakbeyliğine Şehzâde Ahmed'in oğlu Murad Çelebi getirilmiştir (Gök, 2014: s. 45).

Murad Çelebi'nin Bolu'ya atanması, Bolu'yu ikinci derece bir şehzâde sancağı konumuna yükseltmiştir. Böylece Bolu'nun da siyasi bakımından öneminin arttığı sonucuna varılmaktadır. Şöyle ki Sultan Bayezid'in saltanatı sırasında, oğulları Ahmed ile Selimşah arasında bir çekişme bulunuyordu. Şehzade Selimşah, oğlu Süleyman'ın Bolu'ya sancakbeyi yapılmasını istediye de Şehzade Ahmed buna itiraz etti. Ne de olsa Bolu, İstanbul'a oldukça yakın ve stratejik bakımdan önemli bir konumdaydı. Şehzâde Ahmed ile Şehzâde Selimşah arasındaki çekişmeyi sonuca bağlayacak hamle Sultan'dan geldi. Selimşah'ın oğlu Süleyman Kefe'ye gönderildi, Ahmed'in oğlu Murad da Bolu'ya tayin edildi (Emecen, 2016: s. 44-45). Yaklaşık bir yıl görevde kalan Murad Çelebi'nin yerine 25 Ekim 1510'da Şehzâde Ahmed'in diğer oğlu Şehzâde Alaeddin sancakbeyi tayin edildi. Alaeddin Çelebi, 1511 yılı sonlarında halen Bolu sancakbeyi olduğuna göre (Gök, 2014: s. 1346), bu görevini Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı döneme kadar sürdürmüş olmalıdır. 1512 yılında Sultan Selim, babasının yerine tahta çıktı. Şehzade Ahmed ve oğulları, bu yeni Sultana muhalefet yolunu seçti. Böylece yeni Sultan ile şehzade Ahmed arasında taht kavgası başladı. Şehzade Ahmed Konya'da bulunduğu sırada oğlu Alaeddin'i Bursa üzerine gönderdiyse de bir sonuç alamadı. Sultan Selim ile Şehzâde Ahmed arasındaki mücadele, 15 Nisan 1513'te Yenişehir Ovası'nda yapılan savafla son buldu. 14 Mayıs 1513'te ise Şehzâde Ahmed'in çocukları ve erkek torunları ortadan kaldırıldığında Sultan Selim için herhangi bir tehlike kalmamıştı (Emecen, 2016: s. 75-91). Bu hadiselerin sonucunda Bolu ise şehzâde sancağı statüsünü kaybetti. Şöyle ki Yavuz, tahtını sağlama aldıktan sonra Şarkta ortaya çıkan Safevî tehlikesini ortadan kaldırmak amacıyla sefere çıktı. Kaynaklarda, Çaldıran Savaşı'na Kastamonu ve Bolu askerleriyle birlikte katılan kişi Mirza Mehmed Bey gösterilmektedir (Emecen, 2016: s. 130). Mirza Mehmed Bey, öyle anlaşılıyor

⁴Feridun M. Emecen, Yavuz'un Mısır seferi sırasında Kahire'de yaşananları naklederken, Bolu sancakbeyi Koçi Bey'in 2 Haziran 1517 sonrası donanmaya nezaret ettiğini söylemektedir ancak bu bilgi doğru değildir. Emecen, F. M. (2016). Yavuz Sultan Selim. İstanbul: Kapı Yayınları, s. 312. Bu bilgiye kaynak olarak ise Silahşör'ün Fetihname-i Diyar-ı Arab isimli eserini göstermektedir. Ancak kaynak Koçi Bey'i Bolu değil Bursa sancakbeyi olarak göstermektedir. Tansel, S. (1958). Silahşör'ün Feth-nâme-i Diyar-ı Arab Adlı Eseri. Tarih Vesikaları Dergisi, Yeni Seri, (Cild 1, 3(18), s.452. Nitekim Koçi Bey o tarihlerde Bursa sancakbeyi olup Yavuz Sultan Selim ile sefere gitmiştir. Kılıç, O. (2021). Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri: Kuruluştan 19. Yüzyıla. Cilt 1, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, s. 485.

ki yeniden Bolu sancakbeyi olmuştu. Mirza Mehmed Bey'in Bolu'daki bu ikinci sancakbeyliği dönemi bir yıl kadar sürdü. Ertesi yıl 04 Kasım 1515'te Bayburd-Trabzon-Erzincan Beylerbeyliğine tayin edildi (Seslikaya, 2014: s. 133).

Mirza Mehmed Bey'in ardından 1515-1516 yıllarında Bolu sancakbeyliğine gerçekleştirilen tayinler birbirine ardına olmuştur. Sultan Selim, ordusuyla birlikte hareket edip Bolu'ya geldiğinde boş kalan sancağa 12 Kasım'da eski Larende sancakbeyi Mehmed Bey'i tayin etti (Seslikaya, 2014: s. 134). Bir ay kadar bu görevde kalan Mehmed Bey, 24 Aralıkta Rum Beylerbeyliği'ne tayin edildi (Seslikaya, 2014: s. 137). Mehmed Bey'den boşalan sancakbeyliğine 6 Ocak 1516'da 500.000 akça ile Silistre sancakbeyi Rum Kasım Bey getirildi (Seslikaya, 2014: s. 134). Rum Kasım Bey'in uzun süreli sancakbeyliği nedeniyle Bolu idaresi de istikrar kazanmıştır. Ekim-Aralık 1517 tarihli bir sancak listesine göre, Kasım Bey halen görevinin başında görünmektedir⁶ (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. D.9772: vr.2a). Öyle anlaşılıyor ki Rum Kasım Bey bu görevini 2 yıl kadar sürdürmüştür. Bolu'da Rum Kasım Bey dönemi 12 Şubat 1518'de sona erdi ve yerine eski Ankara sancakbeyi Mahmud Bey atandı (Seslikaya, 2014: s. 175). Mahmud Bey, bu görevini Sultan Selim'in oğlu Sultan Süleyman'ın tahta çıkışına kadar sürdürdü (BOA, DFE.RZ.d nr. 1: s. 397-398). Sultan Süleyman'ın tahta çıktığı tarihten (30 Eylül 1520) bir buçuk ay evvel, 6 Ağustos 1520'de, Mahmud Bey'in yerine 310.000 akça ile Silahdarbaşı Behram Bey, Bolu'ya sancakbeyi oldu (BOA, DFE.RZ.d nr.1: s. 398).

Yavuz Sultan Selim'in vefatı sonrası yerine geçen oğlu Sultan Süleyman'ın saltanatının başlarında Behram Bey'in halen görevde olduğu anlaşılmaktadır. Kanunî devrinin başlarına tarihlenen bir kanunname'deki sancak listesinde, Behram Bey 310.000 akça ile halen Bolu sancakbeyidir (Kanunname-i Sultan Süleyman Han: vr.119b).

Behram Bey'in ardından Bolu'nun idaresi hakkında kaynaklar bir süre sessiz kalmaktadır. Behram Bey'in sancakbeyliğinden 5 yıl sonrasına tekabül eden 1526-1527 yıllarına ait 2 ayrı sancak tevcih listesinden Bolu sancakbeyliğine 405.000 akça ile İsfendiyaroğullarından Kızıl Ahmed Bey'in oğlu Musa Bey'in atanmış olduğu anlaşılmaktadır (BOA, TSMA.d nr.5246: vr.3b; BOA, TSMA.d 10057: vr.3b). Musa Bey, ailenin diğer üyeleri gibi uzun bir süre Bolu sancakbeyliği yapmıştır. 1531 yılında tertip edilen Bolu tahrir defterinde sancakbeyi olarak halen Musa Bey görülmektedir (BOA, TT.d nr. 425: s. 4-5). 1534 yılına gelindiğinde Bolu sancakbeyliği Pîrî Paşa'nın oğlu Mehmed Bey üzerindedir (BOA, İE.HLT. nr.1/2: s. 2). Öyle anlaşılıyor ki Musa Bey, sancakbeyliği görevini 1534 yılına kadar sürdürmüş ve böylece yaklaşık 8 yıl Bolu'yu idare etmiştir. Piri Bey'e gelince sancakbeyliğinin ne kadar sürdüğü bilinmemektedir. Piri Bey sonrası için dahi kaynaklar suskundur çünkü Bolu idarecilerine dair 1534-1543 yılları arasında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1543 yılına gelindiğinde, Bolu sancakbeyi Cündî Sinan Bey'dir. Sinan Bey, 10 Temmuz 1543 tarihinde sancakbeyi olduğu bilinmekteyse de ne zaman göreve geldiği belli değildir. 1545 yılı Nisan ayında dahi Sinan Bey halen görevindedir (E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, 2002: s. 152). Böylece, Sinan Bey'in 2 yıldan fazla bir süre Bolu'da sancakbeyliği yaptığı sonucuna ulaşılmaktadır.

1547 yılı Bolu'nun idaresi için istikrarsızlık dönemidir. Aynı yıl tespit edilebilen ilk sancakbeyi Mehmed Bey'dir. Mehmed Bey'in Cündî Sinan Bey'in hemen ardından sancakbeyi olup olmadığı belli değildir. Mehmed Bey, 30 Nisanda Eğriboz sancakbeyliğine atanınca (Emecen ve Şahin, 1998: s. 58), aynı gün yerine 20 bin akça terakkî ile Sultanönü sancakbeyi Hüseyin Bey getirilmiştir (Emecen ve Şahin, 1998: s. 68). Hüseyin Bey, üç buçuk ay kadar görevde kalmış, daha sonra Birecik'e gönderilmiştir. 9 Ağustosta 350.000 akça ile eski Yemen Beylerbeyi Mustafa Bey, 13 Ağustosta yeniden Bolu'dan Birecik gönderilen Hüseyin Bey, 11 Eylülde ise 240.000 akça ile eski Antep Sancakbeyi Ali Bey Bolu

sancakbeyi olmuştur (Emecen ve Şahin, 1998: s. 69). Böylece, 30 Nisandan 11 Eylül tarihine kadar geçen yaklaşık 6 aylık süre içerisinde Bolu sancağına 5 farklı idareci görevlendirilmiştir. 1547'de bir sancakbeyi en kısa 4 gün, en uzun ise yaklaşık 3,5 aylık bir zaman diliminde sancakbeyi olabilmıştır.

Ali Bey'in sancakbeyliğine tayiniyle Bolu sancağı istikrara kavuşmuştur. Ali Bey dönemi sonrasında Bolu sancakbeyi olan kişiler tespit edilmiştir ancak bu kişilerin tamamının göreve gelme tarihleri ya da görevden ayrılış tarihlerini tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Ali Bey'in Bolu idareciliği, 2 Mart 1551 tarihine kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra, Ali Bey'in yerine 301.282 akça ile eski Kilis sancakbeyi Ahmed Bey getirilmiştir. 11 Ağustos 1551'de ise Ahmed Bey'in yerine eski Erbil sancakbeyi Ali Bey tayin edilmiştir (Emecen ve Şahin, 1998: 69). Ali Bey'in eski Antep sancakbeyi olup bir süre Bolu'da görev yapan Ali Bey olup olmadığı bilinmemektedir. 11 Ekim 1554'de Bolu'nun sancakbeyi Mehmed Bey'dir ve Mehmed Bey anılan tarihte Van Kalesi muhafazasındadır (BOA, A.DVN.MHM.d nr. 1: 266/1450). Mehmed Bey'i 14 Şubat 1556 tarihinde hâlen görevinin başındadır (Küçükönder, 2003: 11a/105). 21 Haziran 1557'de Mehmed Bey'in yerine Bayezid Bey'in Bolu'da sancakbeyi bulunduğu anlaşılmaktadır ancak bu göreve ne zaman geldiği bilinmemektedir. Bayezid Bey'den sonra Bolu sancakbeyliğinde Paşa sancağında zeameti bulunan Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Bey'in bulunmaktadır (BOA, A.DVN.MHM.d nr. 4:26/242). Hasan Bey'in 27 Mart 1560'tan önce öldüğü anlaşılıyor (BOA, A.DVN.MHM.d nr. 4:20/181), yerine ise Gülabi Bey tayin edilmiştir (BOA, A.DVN.MHM.d nr. 4:40/413). Aynı yıl, 22 Nisanda Gülabi Bey'e Tarsus sancakbeyliği tevcih edilince, 400.000 akça ile Ardahan Sancakbeyi Sinan Bey Bolu'ya görevlendirilmiştir (BOA, A.DVN.MHM.d nr. 4:54/572). 30 Eylül 1565'te Bolu sancakbeyliği Mehmed Bey üzerindedir (BOA, A.DVN.MHM.d nr.5: 125/290). Mehmed Bey'in bu tarihten evvel atandığı bilinmekteyse de tayin tarihi hakkında bir malumat yoktur. Mehmed Bey'in ardından Bolu sancakbeyliğinde Veli Bey görülmektedir. Veli Bey, bu görevini 15 Mart 1566'ya kadar sürdürmüş, ardından da Amasya sancakbeyliğine tayin edilmiştir (Sevinç, 1994: s. 44).

Kanunî Sultan Süleyman'ın 1566 yılında Sigetvar Seferi'ndeyken vefat etmesi üzerine Osmanlı tahtına oğlu II. Selim geçmiştir. Kanunî döneminin sonlarından itibaren yeni padişah tahta çıktığında Bolu, Gazanfer Bey'in tasarrufundadır. 2 Nisan 1567'ye kadar görevde kalan Gazanfer Bey, daha sonra Niğde sancakbeyliğine nakledilmiştir (Sevinç, 1994: s. 37). Aynı gün, Eski Vidin Sancakbeyi olan İsfendiyaroğullarından Kızıl Ahmed Bey oğlu Vezir Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed Bey göreve getirilmiştir. Mehmed Bey'e Bolu sancağı 362.000 akça ile tevdi edilmiştir. Mehmed Bey'in hâsları 1569'da 442.000 akçaya çıkarılmıştır (Sevinç, 1994: s. 44). Mehmed Bey, yaklaşık 6 yıl Bolu sancakbeyliği yapmıştır. Ekim 1573 tarihli Kızıl Ahmed Bey oğlu Mustafa Bey'in vakfiyesinde Abdullah Kethüda'nın oğlu Hasan Bey isimli birisinin Bolu sancakbeyi tayin edildiği anlaşılmaktadır (Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi [VGM].d 579: s. 167). Hasan Bey'in ne kadar süre görevde kaldığı bilinmemektedir. Hasan Bey'den sonra 1574 yılı başlarında Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed Bey sancakbeyi olduğuna göre, Hasan Bey'in sancakbeyliği bir kaç ay sürmüş olmalıdır (BOA, A.DVN.MHM.d nr. 25: 36/358). Görünüşe göre, II. Selim devri İsfendiyaroğulları sülalesinden kimselerin Bolu'yu idare ettiği bir dönem olmuştur.

Sultan II. Selim'in ardından Osmanlı tahtına Sultan III. Murad geçmiştir. Sultan Murad'ın saltanatının başlarında (Aralık 1574) Bolu sancağı, İsfendiyaroğlu soyundan Doğancı Hacı Ahmed Paşa'nın oğlu Mehmed Bey tasarrufundadır (BOA, A.DVN.MHM.d nr. 27: 361/863). Mehmed Bey, bu görevini 5 yıl kadar sürdürmüş ve 1579 yılına kadar görevde kalmıştır. 1579 yılında Bolu sancakbeyi olarak Davud Bey isimli birisini görmekteyiz (BOA, DFE.RZ.d nr. 69: s. 588). Davud Bey'in yerine aynı yıl Ekim ayında Mehmed Bey tekrar göreve getirilmiştir (BOA, KK.d nr.262: s. 47). Mehmed

Bey'in ikinci sancakbeyliği dönemi bu kez 7 yıl kadar sürmüştür, 25 Şubat 1586'da yerine Piri Bey tayin edilmiştir. Piri Bey'in sancakbeyliği kısa süreli olmuş ve bu 3 Nisana kadar görevinde kalmıştır. Anılan tarihte Mehmed Bey'in üçüncü ve son sancakbeyliği başlamıştır. Mehmed Bey, bir yıldan fazla bir süre yeniden Bolu sancakbeyliği yapmıştır (BOA, KK.d nr.262: s. 47). 15 Haziran 1587 tarihinde Bolu sancakbeyi olarak Behram Bey zikredilmektedir (BOA, A.DVN.MHM.d nr. 63: 9/16). Behram Bey, 6 yıl boyunca 1593 yılına kadar Bolu'yu yönetmiştir. Behram Bey'in yerine bir başka İsfendiyaroğlu, Bolu idaresine getirilmiştir. 30 Eylül 1593 tarihinde Bolu sancakbeyliği İsfendiyaroğlu Şemsi Paşa'nın oğlu Mahmud Bey'in üzerindedir (BOA, A.DVN.MHM.d nr.71: 3/7). Mahmud Bey'in bu görevini ne kadar süreyle ifa ettiği bilinmemektedir. Mahmud Bey'in sancakbeyliği döneminde, 27 Ocak 1595'te Sultan III. Murad vefat etmiş, yerine oğlu III. Mehmed tahta çıkmıştır. 21 yıllık III. Murad saltanatının 15 yılında Bolu sancakbeyliğinin İsfendiyaroğulları ailesinden kimselerin uhdesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan III. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında Bolu sancakbeyi, İsfendiyaroğlu Şemsi Paşa'nın oğlu Mahmud Paşa oğlu Mehmed Bey'dir. Aynı yıl devam eden Osmanlı-Habsburg savaşları sırasında Mehmed Bey'in bizzat seferde olması hasebiyle sancağının boş kaldığını ahalinin şikayetini içeren bir mektup nedeniyle yazılan 7 Temmuz 1595 tarihli bir hükümden anlamaktayız (BOA, A.DVN.MHM.d nr. 73: 365/800). Bundan 3 ay sonraya tarihlenen başka bir hükme nazaran aynı aileden bir başka isim, İsfendiyaroğlu Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed Bey'in göreve getirildiği anlaşılmaktadır (BOA, A.DVN.MHM.d nr. 77: 138/412). 1 yıl kadar görevde kalan Mehmed Bey'in yerine bu kez de kardeşi Ahmed Bey 24 Eylül 1596 tarihinde tayin edilmiştir. Ahmed Bey tespit edebildiğimiz son Bolu sancakbeyidir. III. Mehmed saltanatında İsfendiyaroğullarından kimselerin Bolu'da sancakbeyi olduğu göze çarpmaktadır.

Sonuç

Bolu sancağı, gerek İstanbul'a yakınlığı gerekse İstanbul'dan Anadolu'ya açılan yollar üzerinde bulunması hasebiyle Osmanlı döneminde stratejik bir sancak olmuştur. 1461 yılına kadar İsfendiyaroğulları Beyliği ile Osmanlı Devleti arasında serhat şehri hüviyeti kazanmış, beyliğin ortadan kaldırılmasıyla da Anadolu Vilâyeti'ne bağlanmıştır. 1461 yılında oluşturulan sancağın idarî üniteleri klasik dönem boyunca aynı kalmış, 16 nahiyesiyle uzunca bir süre varlığını korumuştur.

Bolu sancağının idarecileri arasında İsfendiyaroğlu (Candaroğlu) hanedanından kimseler bulunmaktadır. Her ne kadar siyasi teşekkülleri ortadan kalkmış olsa da, öyle anlaşılıyor ki İsfendiyaroğulları hanedanının bölgede varlıkları –sancakbeyi düzeyinde- 15. ve 16. yüzyıllarda devam etmiştir. Özellikle II. Bayezid, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde hânedandan kimseler uzun süreler boyunca Bolu sancağının yönetiminde yer almışlardır. Klasik bir sancak ve yönetim teşkilatlanması olan Bolu'da aynı aileden kimselerin yıllar boyu yönetimde bulunmaları bu durum esas sebebidir. Önce Kızıl Ahmed Bey, ardından oğlu Mirza Mehmed Bey'in burada uzun süreli görev yapmaları ailenin buraya yerleşmesine neden olmuş olmalıdır.

1460 yılından itibaren İsfendiyaroğulları hanedanından kimselerin sancakbeyliğine tayinleri, toplam tayinler içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Sancakbeyleri sürelerine baktığımızda ise 136 yıllık sürecin yaklaşık 63 yılında bu hânedana mensup kimseler sancakbeyliği yapmışlardır. İsfendiyaroğulları ailesine mensup olup sancakbeyliği yapan kimseler şunlardır: Kızıl Ahmed Bey, İsmail Bey'in oğlu Hasan Bey, Kızıl Ahmed Bey'in oğulları Mirza Mehmed Bey ve Musa Bey, Mirza Mehmed Bey'in oğlu Şemsi Ahmed Paşa'nın oğlu Mahmud Bey ile oğlu Mehmed Bey, Mirza Mehmed Bey'in oğlu Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed ve Ahmed Beyler ve son olarak Hacı Ahmed Paşa'nın

oğlu Mehmed Bey. Görüldüğü üzere aynı aileden 9 kişi Bolu sancakbeyliğinde bulunmuştur. En uzun süre görev yapan sancakbeylerine baktığımızda yine bu aileye mensup kimseleri görmekteyiz. Tespitlerimize göre, en uzun süre sancakbeyliği yapan kişi Kızıl Ahmed Bey'dir ve bu görevini 18 yıl boyunca yapmıştır. Ondan sonra en uzun süre sancakbeyliği yapan kişi ise oğlu Mirza Mehmed Bey'dir. 2 kez göreve gelen Mirza Mehmed Bey toplamda 12 yıl boyunca görevde kalmıştır. En fazla göreve gelen kişi de İsfendiyaroğlu Hacı Ahmed Paşa'nın oğlu Mehmed Bey'dir. 1574, 1579, 1586 yıllarında olmak üzere 3 kez sancakbeyi olmuştur.

Bir başka tespitimize göre, 1547 yılı Bolu sancağı için istikrarsız bir yıl olarak kayıtlara geçmiştir. Anılan yıl boyunca toplamda 5 sancakbeyi tayini gerçekleştirilmiştir. 30 Nisan 1547 tarihinde atanan Mehmed Bey, aynı gün görevden alınması nedeniyle en kısa süre sancakbeyliği yapan kişi olmuştur. Bu sonuçlara nazaran söylenebilir ki klasik dönemde bir Osmanlı sancağına tayin edilen kimseler içerisinde ümerâ oğulları ya da akrabaları önemli bir yer tutmaktadır. Bolu'ya tayin edilmiş 36 sancakbeyi içerisinde babalarının isimlerini tespit ettiğimiz 12 kişi ümera oğludur. 2 kişi ise Osmanlı hânedanına mensuptur. 12 kişiden 10 kişi ise İsfendiyaroğulları hanedanındandır. Buna göre tüm sancakbeyi atamalarının 3'te 1'i aynı aileye mensup kişilerdendir. İncelediğimiz 163 yıllık sürenin %40'ında Bolu'yu aynı aile yönetmiştir.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Mühimme Defterleri: 1, 4, 5, 25, 63, 71, 73, 77.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri: 9772, 5246, 10057.

Timar Ruznamçe Defterleri: 1, 69.

Tapu Tahrir Defterleri: 425.

İE.HLT. nr.1/2: 2

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı

Muallim Cevdet Yazmaları: Defter No: B15, O82.

KK.d nr.262

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi

VGM.d 579.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi

TKGM. TT.d nr. 35, 547.

Altuğ, U. (2020). *Cihan İmparatorluğunun kurucusu Osman Beg*. Kronik Yayınları.

Âşıkpaşaoğlu. (1985). *Âşıkpaşaoğlu tarihi*. (H. N. Atsız, Haz.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Behiştî Ahmed Çelebi, (2016). *Târih-i Behiştî Varidât-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı Osmanî (791-902/1389-1502) II*.

Kaytaç, F. (Haz.) Türk Tarih Kurumu.

Emecen, F. M. (2016). *Yavuz Sultan Selim*. Kapı Yayınları.

Emecen, F. M. ve Şahin, İ. (1998). Osmanlı taşra teşkilatının kaynaklarından 957-958 (1550-1551) tarihli sancak Teveçih Defteri I. *Belgeler*. XIX (23), 53-123.

Fatih Sultan Mehmed, (2018). *Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Al-i Osman*. Özcan, A. (Haz.). 2. Baskı.

Kronik Yayınları.

- Gelibolulu Mustafa Âlî. (2003). *Künhü'l-Ahbâr, C. II. Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481)*. Şentürk, H. M. (Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Gök, İ. (2014). *Atatürk kitaplığı M.C.O.71 numaralı 909-933/1503-1527 tarihli in 'âmât defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)* (Tez Ne. 375664). [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Har-El, S. (2019). *Ortadoğu'da hâkimiyet mücadelesi: Osmanlı-Memlûk Savaşı 1485-1491*. Çağalı-Güven, G. (Çev.). Alfa Yayınları.
- Imber, C. (2016). *Ufukların sultanı Osmanlılar: İktidarın yapısı*. Eşlisoy, N. (Çev.) Elips Yayınları.
- İbn Kemal. (1991). *Tevârih-i Âl-i Osmân VII. Defter (Tenkitli Transkripsiyon)*. Turan, Ş. (haz.). Türk Tarih Kurumu.
- İbn Kemal. (1997). *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*. Uğur, A. (haz.). Türk Tarih Kurumu.
- İdris-i Bitlisi. (2019). *Heşt Behişt VII Ketibe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*. Yıldırım, M. İ. (Çev.) Türk Tarih Kurumu.
- İnalcık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağı (1300-1600)*. 12. Baskı. Sezer, R. (Çev.). YKY Yayınları.
- Kanunnâme-i Sultan Süleyman Han*. Bayezid Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin, No: 1969.
- Kılıç, O. (2021). *Osmanlı taşrasının idari taksimatı ve yöneticileri: Kuruluştan 19. yüzyıla*, Cilt 1, İdeal Kültür Yayınları.
- Kunt, İ. M. (1978). *Sancaktan eyalete: 1550-1650 arasında Osmanlı ümerası ve il idaresi*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Küçükönder, A. (2003). *Üsküdar Şer'iyeye sicilinin 18 numaralı transkripsiyonu*. [Yayınlanmamış lisans tezi]. Marmara Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Özcan, A. (2002). Kul. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 26, 348-350).
- Seslikaya, A. (2014). *Yavuz Sultan Selim'in sefer menzilnameleri (Çaldıran, Kemah, Dulkadiroğlu ve Mısır Seferi Menzilnameleri) ve Haydar Çelebi Ruznamesi: Transkripsiyon ve Değerlendirme*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Sevinç, P. (1994). *955-982/1548-1574 Tarihli Osmanlı beylerbeyi ve sancakbeyleri Tevcih Defteri (563 nr.)*. [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Taş, K. Z. (2017). *Osmanlının arka bahçesi: Bolu Sancağı: 16. yüzyılda Bolu-Düzce-Bartın-Karabük-Zonguldak*. Post Yayınları.
- Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 tarihli ve E-12321 numaralı mühimme defteri*. (2002). Sahillioğlu, H. (Haz.). IRCICA.
- Tursun Bey. (1977). *Târîh-i Ebü'l-Feth*. Tulum, M. (Haz.) İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yücel, Y. (1988). *Anadolu beylikleri hakkında araştırmalar XIII-XV. yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi: Çoban-oğulları Beyliği, Candar-oğulları Beyliği I. 2*. Baskı. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

EK:

Görev Tarihleri	Sancakbeyleri
1460	Kızıl Ahmed Bey b. İbrahim Bey
1461	Hasan Bey b. İsmail Bey
1470	Piri Bey
1481	Kızıl Ahmed Bey b. İbrahim Bey
22.01.1499 – 05.08.1509	Mirza Mehmed Bey b. Kızıl Ahmed Bey
05.08.1509 - 25.10.1510	Murad Çelebi bin Şehzade Ahmed
25.10.1510 – 1512 (?)	Alaeddin Çelebi b. Şehzade Ahmed
1513 - 04.11.1515	Mirza Mehmed Bey b. Kızıl Ahmed Bey
12.11.1515 - 24.12.1515	Mehmed Bey
06.01.1516 – 12.02.1518	Rum Kasım Bey
12.02.1518 – 06.08.1520	Mahmud Bey
06.08.1520 - (?)	Silahdarbaşı Behram Bey
1526 – 1534	Musa Bey b. Kızıl Ahmed Bey
1534 - (?)	Mehmed Bey b. Piri Paşa
10.07.1543 – 1545 (?)	Cündî Sinan Bey
30.04.1547	Mehmed Bey
30.04.1547 - 09.08.1547	Hüseyin Bey
09.08.1547 - 13.08.1547	Mustafa Bey
13.08.1547 – 11.09.1547	Hüseyin Bey
11.09.1547 – 02.03.1551	Ali Bey
02.03.1551 – 11.08.1551	Ahmed Bey
11.08.1551	Ali Bey
11.10.1554-14- 1557 (?)	Mehmed Bey
21.06.1557 – 1560 (?)	Bayezid Bey
(?) – 03.1560	Hasan Bey b. Mehmed Paşa
03.1560-22.04.1560	Gülabi Bey
22.04.1560-	Sinan Bey
1565 – 1565?	Mehmed Bey
1565 - 15.03.1566	Veli Bey
15.03.1566 - 02.04.1567	Gazanfer Bey
02.04.1567 – 1573(?)	Mehmed Bey b. Mustafa Paşa
1573	Hasan Bey b. Abdullah Kethüda
1574	Mehmed Bey b. Mustafa Paşa
12.1574 – 1579	Mehmed Bey b. Hacı Ahmed Paşa
1579	Davud Bey
18.10.1579 – 1586	Mehmed Bey b. Hacı Ahmed Paşa
25.02.1586 – 03.04.1586	Piri Bey
03.04.1586 – 1587	Mehmed Bey b. Hacı Ahmed Paşa
1587 – 1593	Behram Bey
1593 – 1595	Mahmud Paşa b. Şemsi Paşa
1595 - 24.09.1595	Mehmed Bey b. Mahmud Paşa b. Şemsi Paşa
24.09.1595 - 24.09.1596	Mehmed Bey b. Mustafa Paşa
24.09.1596 - (?)	Ahmed Bey b. Mustafa Paşa

Çin'in Deniz İpek Yolu Projesi: Gwadar Limanı *China's Marine Silk Road Project: Gwadar Port*

Yeşim DEMİR*

Dr. ANKA Enstitüsü, Ankara/Türkiye
Dr. ANKA Institute, Ankara/Türkiye
yesimdemirhd@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-5881-0063

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

17/12/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

11/03/2022

Yayın Tarihi / Date Published:

31/03/2022

Atf: Demir, Y. (2022). Çin'in Deniz İpek Yolu Projesi: Gwadar Limanı. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 55, 101-117

Citation: Demir, Y. (2022). China's Marine Silk Road Project: Gwadar Port. Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, 55, 101-117

Öz

Enerji ve diğer kaynakların önem kazanması, bu kaynaklara ulaşabilme, kaynakların deniz yolu ile kolay taşınması ve enerji yollarının güvenliğini sağlama isteği denizcilik alanında mücadeleye ve liman arayışlarına neden olmuştur. Bu doğrultuda dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olan Çin'in "Tek Kuşak Tek Yol" projesi çerçevesinde enerji ihtiyacı ve bu ihtiyacı karşılamadaki güvenlik arayışı karada olduğu kadar denizde de zorunlu hale gelmiş ve Çin, güvenliğini denizlerde "İnci Dizisi Stratejisi" kapsamında "Son İnci" Gwadar Limanı ile sağlamayı hedeflemiştir. Gwadar Limanı, jeo-politik ve jeo-ekonomik konumundan dolayı bölge devletleri arasında rekabeti de artıran bir faktör olmuştur. Çünkü stratejik konumdaki yol ve limanlara sahip bölgesel bir güç küresel güç olmaya adaydır. Bu liman projesi ile kendini çevrelenmiş hisseden Hindistan ise Çabahar Limanı projesine yatırım yapmıştır. Çin ve Pakistan için jeo-ekonomik ve jeo-stratejik avantajlar sunan Gwadar Limanı, coğrafi şartlar nedeniyle Çabahar'dan daha avantajlı durumdadır. Bunun yanında, terör tehdidi ve finansman sorunu gibi engeller ve zorluklar aşılabildiği ölçüde Gwadar Limanı'nın başarılı bir proje olabileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çin, Pakistan, Hindistan, Gwadar Limanı, Çabahar Limanı

Abstract

The importance of energy and other resources, access to these resources, easy transportation of resources by sea and the desire to ensure the safety of energy routes have led to a struggle in the field of maritime and the search for ports. In this direction, within the framework of the "One Belt One Road" project of China, which is the second largest economy in the world, the energy needs and the search for security in meeting this need have become obligatory at sea as well as on land. China aimed to ensure its security at sea with the "Last Pearl" Gwadar Port within the scope of the "Pearl Sequence Strategy". Due to its geo-political and geo-economic location, Gwadar Port has also been a factor that increases the competition between the states of the region. Because a regional power with strategically located roads and ports is a candidate to become a global power. Feeling surrounded by this port project, India invested in the Chabahar Port project. Gwadar Port, which offers geo-economic and geo-strategic advantages for China and Pakistan, is more advantageous than Chabahar due to geographical conditions. In addition, it is foreseen that Gwadar Port will be a successful project to the extent that obstacles and difficulties such as terrorist threat and financing problem can be overcome.

Keywords: China, Pakistan, India, Gwadar Port, Chabahar Port

Giriş

Tarihin her döneminde denizcilik önemini korumuştur. Geçmişte denizlerde mücadele veren denizci devletler gibi günümüzde de birçok devletin denizlerde mücadelesinin devam ettiği görülmektedir. Denizcilik alanında gelişme ve genişleme faaliyetleri çerçevesinde devletler arasında ekonomik ve siyasi mücadele de artmıştır. Deniz yolunun kara yoluna göre daha kolay ve ucuz olması deniz yollarını cazip hale getirmiştir. Bu anlamda limanlar ayrıca önem kazanmıştır. Limanlar, bir ülkenin deniz ile kara bağlantısını sağlamakla birlikte gelişimini de hızlandırmaktadır. Bu çerçevede güçlü devletler kendi ülkeleri dışında deniz ticaret yollarını kontrol altına alma isteği ile liman sahibi olma yarışına dahi girmektedirler.

Son yıllarda büyüme hızını artıran Çin, tarihi İpek Yolu'nu yeniden canlandırma girişimlerinde bulunmuştur. Denizlerde de etkisini artırma çabası gösteren Çin, Modern İpek Yolu projesi kapsamına "Deniz İpek Yolu" projesini de ekleyerek 2013 yılında devlet politikası olarak benimsenen İpek Yolu ve Deniz İpek Yolu projesini "Tek Kuşak Tek Yol" projesi olarak adlandırmıştır (Durdular, 2016: s.79). Orta Asya'da önemli konumda olan ancak geri planda kalmış devletler ve limanları 2000'li yılların başından itibaren özellikle Çin'in "Tek Kuşak Tek Yol" projesi kapsamında dikkat çekmeye başlamıştır. Çin'in enerji ihtiyacı ve bu ihtiyacını karşılamadaki güvenlik arayışı karada olduğu kadar denizde de zorunlu hale gelmiş ve bu güvenlik arayışı limanlar, askeri üsler, ulaşım yolları ve alt yapı çalışmalarıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Denizlerde "İnci Dizisi Stratejisi" kapsamında Güney Çin Denizi, Hint Okyanusu ve Arap Denizi, Çin için oldukça önem arz etmektedir. Gwadar Limanı da bu stratejinin önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır.

Güney Asya jeopolitiğinin temelini oluşturan etmenler arasında Çin-Pakistan ilişkileri dikkat çekmektedir. Pakistan ile Hindistan arasındaki anlaşmazlık Pakistan-Çin ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda Çin (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) ile Pakistan'ın sınır olması, Hindistan'ın Pakistan ve Çin ile anlaşmazlığı, Pakistan'ın Batı'dan uzak olması iki devlet arasındaki işbirliğinde etkili olmuştur (Linowski ve Lukas, 2021: s.1).

Her geçen dönem enerji ve diğer kaynakların önem kazanması, Orta Doğu, Akdeniz ve Afrika'ya ulaşabilme, enerji kaynaklarının deniz yolu ile kolay taşınması, enerji yollarının güvenliğini sağlama arayışları Çin ile Hindistan arasındaki rekabeti artırarak sınırlarının ötesinde liman arayışlarına itmiştir (Kaplan, 2011: s.14). İşte bu bağlamda Gwadar Limanı ön plana çıkmaktadır. Pakistan'ın güneybatı sahilinde Belucistan bölgesinde yer alan ve Arap Denizi kıyısında olan liman, Güney Asya bölgesinin jeo-politik ve jeo-ekonomik sorunsalını ortaya koymaktadır.

1.Gwadar Limanı

Dünyada olduğu gibi Asya Devletleri arasındaki rekabette de okyanusa açılan her liman önem taşımaktadır. Dolayısıyla güçlü devletlerin, çıkarları ve bölgede etkinliklerini artırma çabaları doğrultusunda okyanusa açılmaya elverişli konumdaki limanları şekillendirilmekte olduğu görülmektedir. Böyle bir konumda limana sahip olmak isteyen güçlerin, ekonomik fırsatlar kazanmaya çalışırken diğer taraftan da hem bölge devletleri ile hem de bölge dışı güçlerle karşı karşıya gelmeleri kaçınılmaz hale gelmektedir. "Tek Kuşak Tek Yol" Projesi çerçevesinde karada olduğu gibi denizde de hâkimiyet kurmaya çaba gösteren Çin, Pakistan'ın Gwadar Limanı'na yaptığı yatırım ile bu hedefini gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Beluci dilinde "rüzgâr kapısı" anlamına gelen Belucistan Eyaletindeki Gwadar Limanı, Makran Sahili'nin en uç kısmında 640 km'lik sahil şeridine sahip Pakistan'ın doğal derin su limanı özelliğini taşımaktadır. Karaçi'ye 533 km ve İran'a 120 km uzaklıkta 64.000 metrekarelik alana sahip liman

(Gwadarport, 2021), dünya petrol trafiğinin %17'sinin geçtiği Hürmüz Boğazı'na 405 deniz mili uzaklığı ile Basra Körfezi'ni gözetleme noktasında önemli konumdadır (bkz. Şekil 1). Bu nedenle Gwadar Limanı, dünya petrol trafiğinin izlenmesi bakımından önem taşımaktadır (Sakhuja, 2007: s.213).

Şekil 1.

Gwadar Limanı'ndan batı Çin'e giden stratejik kargo yolu.

Kaynak: Resim China Dialogue Ocean web sayfasından alınıp Türkçeleştirilmiştir.

Çekiç görünümündeki (bkz. Şekil 2) ve stratejik öneme sahip Gwadar Limanı, geçmişte de Afrika ve Arap yarımadasından Orta Asya'ya yapılan köle, fildişi ve baharat ticaretinde önemli rol üstlenmiştir (Nicolini, 1998).

Tarihin farklı dönemlerinde farklı devletler tarafından fethedilen Gwadar, geçmişte Büyük İskender dönemine kadar gitmekle birlikte 1891 yılında İngiliz, 1947-1958 yılları arasında da Umman egemenliğinde kalmıştır. 1958 yılında Umman'a üç milyon sterlin ödenmesiyle Pakistan'a bırakılmıştır. 1960'lı yıllarda Pakistan Cumhurbaşkanı Muhammed Eyüp Han döneminde Gwadar'ın stratejik önemi fark edilmiş, Karaçi'ye alternatif olabilecek ve Pakistan'ı bölgede önemli güç haline getirecek üs merkezi yaratma düşüncesi hâkim olmuştur. Ancak Pakistan'ın içinde bulunduğu durum ve sosyo-ekonomik koşullar limanın geliştirilmesine izin vermemiştir. 1977 yılında ise ayrı bölge olarak ilan edilmiştir (District Development Profile, 2011: s.3; Kaplan, 2011: s.26,69).

Gwadar'ın önemini kavrayan sadece Pakistan olmamıştır. Ruslar da yakından ilgilenmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Afganistan'ı işgal (1979-1989) ile Makran sahiline ve Gwadar'a ulaşma fırsatı elde ederek hem sıcak denizlere inme hem de Orta Asya'nın önemli yeraltı zenginliklerini kolayca ihraç edebilme hayaline yaklaşmıştı.

Hatta Zülfikar Ali Butto'nun liman inşası için SSCB'yle anlaşma yapmaya hazır olduğu bilinmektedir. İddialara göre Butto'nun ölümü ile liman inşası konusu ilişkilendirilmektedir. Ancak Afganistan işgalinin sona ermesi ile bu hayaller de gerçekleşmemiştir (Kaplan, 2011: s.69; Mollazehi, 2016). İşgal sonrası doğunun iki gücü Çin ve Hindistan bölgede etkinlik kazanma mücadelesine girişmiştir.

Şekil 2.

Çekiç görünümündeki Gwadar Limanı bölgesi.

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pakistan_Balochistan_province_-_Gwadar_IMG_7931.jpg

Geçmiş yıllarda Gwadar Limanı'nın İran tarafından da inşa edilmesi gündeme gelmişti. İran Şahı, Basra Körfezi'nin kontrolünü sağlamak amacıyla İran'a yakınlığından dolayı Gwadar'da, İran donanması için bir üs kurulmasını sağlayacak liman inşa edilmesini istemiştir.

Gwadar Limanı'nın geliştirilmesi yönünde Pakistan da oldukça çaba göstermiştir. Limanın geliştirilmesi amacıyla Benazir hükümeti 1995 yılında bir Umman firmasını görevlendirmiş, Navaz Şerif hükümeti ise bu firma ile yapılan anlaşmayı iptal etmiştir. Ardından, Gwadar Limanı'nın işletilmesi için Amerika Birleşik Devletleri (ABD) menşeli "Forbes and Company" şirketinden yardım istemiştir. Limanın işletilmesine yardım için limanın ABD donanmasının kullanımına açık olması teklifi dahi yeterli olmamış, 1998'de Çağai ekonomik yaptırımlarından dolayı yardım isteğine olumsuz yanıt gelmiştir (Sakhuja, 2007: s.213-214). 2000'li yılların başına kadar geliştirilemeyen liman, 2002 yılında Çin tarafından yapılan 200 milyon dolar yatırımla derin deniz limanı olarak inşa edilmeye başlanmıştır. Singapur Liman Otoritesi tarafından 2007 yılında yapımı başlayan ve 350 Çinli mühendisin çalıştığı limanın yapım işi 2013 yılında Çin devletine ait China Overseas Ports Holding şirketine devredilmiştir

(Jaffrelot, 2011; South China Morning Post, 2014). Böylece Çin, bu liman aracılığıyla ABD'nin Körfezdeki çıkarlarını etkileyecek konumdaki Makran sahilini de kontrol etme fırsatı elde etmiştir (Majumbar, 2007: s.45).

Gwadar Limanı aynı zamanda hem Çin'in özel ekonomik bölgesi olan Kaşgar şehrini denize bağlamakta hem de Çin'i, Orta Doğu ve Afrika'ya bağlayacak "Deniz İpek Yolu"nun önemli ayağını teşkil etmektedir. Gelecek vadede 50 bin dwt tonajlı 2-3 gemi yanaştıracak alana sahip limanın, 2045 yılına kadar 150 gemi ve 400 milyon ton kargo taşınması hedeflenmektedir (Ebrahim, 2021). Ayrıca 90 bin nüfusa sahip balıkçı kasabası olan Gwadar'da inşa edilen limanın, Kartaca, Semerkant, Dubai ve Singapur gibi gelecekte önemli limanlar arasında olacağı öngörülmektedir (Kaplan, 2011: s.69).

Çin'i, Orta Doğu petrollerine ve Afrika'ya ulaştıracak liman, Çin-Pakistan Ekonomik Koridorunun (CPEC) ana noktası olmakla birlikte aynı zamanda Çin'in petrol ve gaz ihtiyacının artması ve bu bağlamda enerji güvenliğini sağlaması bakımından önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu limanın aktif hale getirilmesi ile CPEC'in başarıya ulaşması hedeflenmektedir. Ancak liman inşası tamamlansa dahi hinterlandında olan bölgelerin ulaşım alt yapısı tamamlanmadığı sürece limandan çok fazla verim alınması mümkün görülmemektedir (Ebrahim, 2021).

Bölgesel rekabete yol açan Gwadar Limanı ile ilgili gelişmeler ilk zamanlardan itibaren Hindistan tarafından endişe ile izlenmektedir. Çin ile Pakistan'ın Gwadar Limanı projesindeki işbirliği Hindistan'ı oldukça rahatsız etmiştir. Çin'in "İncisi Dizi Stratejisi" nin batıdaki son noktası olan liman aracılığıyla Çin donanmasının Hindistan, Japonya ve diğer ülkelerin enerji nakliyesini izleme avantajı elde edeceği (Malik, 2014: s.16), Çin ve Pakistan'ın Arap Denizi'nde avantajlı hale geleceği, Çin'in başka bölgelerde yer alan limanları ile birlikte bölgede daha da güçleneceği endişesi hâkim olmuştur. Hindistan da bu yüzden Gwadar'a karşı İran'da bulunan Çabahar Limanı'nın inşası için 2014 yılında girişimde bulunmuştur (Chowdhury, 2013).

Endişelerin bir başka boyutu da güvenlik bakımından olmuştur. Pakistan Deniz Kuvvetleri Komutanlığının, Gwadar Limanı'na gelebilecek tehdide karşı sabit ve hareketli (Hatf, Shaheen ve Ghauri) füze sistemi kurmuş olması tehdit algısı yaratmıştır. Her ne kadar Gwadar'ın sivil liman olarak inşa edildiği vurgusu yapılmışsa da kurulan füze sistemi ve Çin'in Coco Adası ile Bengal Körfezi'ndeki faaliyetleri göz önüne alındığında hem Hindistan'ın hem de diğer devletlerin projeye şüphe ile yaklaşmasına neden olmuştur (Sakhuja, 2007: s.215-216).

2.Gwadar Limanı'nın Çin için Önemi

Doksanlı yılların ortasından başlayarak enerji ithal etmeye ve deniz ticareti yapmaya bağımlı hale gelen Çin, ticaretinin çoğunluğunu deniz yolu ile sağlamış ve bu nedenle ihtiyaçları doğrultusunda strateji belirlemeye yönelmiştir. Deniz ticaretinden önemli gelir elde eden Çin, ticari mallarının yaklaşık %90'ını, petrol ve gaz ithalatının ise %95'ini deniz yolu ile gerçekleştirmektedir (Shambaugh, 2013: s.289; Sakhuja, 2007: s.216).

Dünyanın önemli üretici ve ihracatçı ülkesi olan Çin, elverişli ulaşım yollarına sahiptir. İhtiyaç duyduğu Orta Doğu petrolü için iki güzergâh kullanmaktadır: Basra Körfezi ve Malakka Boğazı. Ancak, 16. yy'dan beri güvensiz ve korkunun hâkim olduğu güzergâh Malakka Boğazı ve Hint Okyanusu'nu kullanmak zorunda kalması Çin açısından güvenlik sorunu teşkil etmektedir (Kaplan, 2011: s.58). Bu nedenle kıtadaki liman ve diğer güzergâhlarla yakından ilgili olan Çin, Asya kıtasında bölgesel gücünü genişletmeye çaba göstermiştir. Bu bağlamda

Pakistan ile iyi ilişkileri önem kazanmaya başlamıştır. Çünkü Pakistan, “Tek Yol Tek Kuşak” projesi kapsamında Orta Doğu'nun enerji zenginliğini ve Avrupa pazarını Orta Asya'ya ulaştırmada stratejik konumda yer almaktadır. Aynı zamanda Hint Okyanusu'na, Orta Doğu'ya ve Afrika'ya açılan kara bağlantısı olma yönünde önem taşımaktadır. Dolayısıyla 2001 yılında ABD'nin, Körfez bölgesindeki çıkarları doğrultusunda Pakistan üzerinde yeniden etkisini artırma girişimleri dahi Çin-Pakistan ilişkilerini etkilememiştir (Majumdar, 2007: s.45).

Pakistan'ın önemli limanı Gwadar'ın sunabileceği imkânlar Çin için önemli avantajlar sağlamaktadır. Çin'in, Kaşgar ve Tianjin gibi şehirlerine aynı mesafede olan Gwadar Limanı Çin'in Afrika ve Avrupa ile bağlantısını kolaylaştırmakta (Linowski ve Lukas, 2021: s.1), Orta Doğu gaz ve petrolünü Sincan bölgesi üzerinden Çin'in tamamına bağlayabilecek ana hatlardan biridir. Bu liman sayesinde Çin, alternatif kara ve deniz yolları açarak Malakka Boğazı'na ve Hint Okyanusu'na olan bağımlılığını azaltmaya, diğer taraftan da Hint Okyanusu'ndaki varlığını “İnci Dizisi Stratejisi” ile genişletmeye çalışmaktadır (Bhalla, 2007: s.258).

1960'ların sonunda yapılan Çin'in, Pakistan ve Güney Asya'ya kara erişimini sağlayan Karakorum otoyolundan sonra bu liman projesi denizde hâkimiyet açısından önemli bir adım olmuştur (Lawrence ve Prabhakar, 2007: s.238). Dünyanın en kalabalık 5. ülkesi olan Pakistan'ın (TUİK, 2021) 2017 yılında Çin'in desteği ile Şanghay Örgütüne üye olması ve 2018 yılında ABD'nin, Pakistan'a güvenlik yardımını kesmesi sonucunda (Euronews, 2018) Çin, Gwadar'da askeri varlığını genişleterek bölgede etkinliğini artırmaya başlamıştır (Linowski ve Lukas, 2021: s.4). Hatta Çin'in bu girişimlerine bakıldığında dış ticaretinin Gwadar'dan yönlendirildiği görülmektedir.

Deniz İpek Yolu'nun önemli bir aşaması olarak değerlendirilen Gwadar Limanı için Çin'in önemli miktarda finansal yatırımı hem limanın altyapısını geliştirmiş hem de Pakistan'ın siyasi olarak desteklenmesine imkân vermiştir (Lawrence ve Prabhakar, 2007: s.237). Bunun yanında Çin'in, enerji güvenliği stratejisini Güney Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (SAARC) üyesi Pakistan ile işbirliğine giderek belirlemesi oldukça önemli bir girişim olmuştur. Çin'in bölgesel organizasyonlarda etkin olan devletlerle ilişkili olması ve Hindistan'a komşu devletlerde deniz üsleri kurması (Bangladeş-Çitagong, Myanmar-Coco Adaları, Sri Lanka-Hambantota, Maldivler-Marao, Pakistan-Gwadar) Hindistan'ın nüfuz alanını daraltmıştır (Huchet, 2010: s.100). Ayrıca Gwadar Limanı üzerinden Arap Denizi'ne açılma fırsatı elde eden Çin, ABD-Hindistan yakınlaşmasından rahatsızlık duymaktadır. Çin, İslami tehditle ilgili endişeleri olmasına rağmen Hindistan'ın çevrenmesi için Pakistan'ın İslami hassasiyetlerine duyarlı olmaya çalışmıştır (Laruelle vd., 2010: s.5). Çin sadece Pakistan'la değil yer altı zenginlikleri için çeşitli yollar inşa ederek Afganistan'a da ulaşmayı hedeflemiştir (Singh, 2010: s.89).

Sonuç olarak enerji yollarının güvenliği için Çin'in Gwadar'a yöneldiği görülmektedir. Çünkü ABD, yıllardan beri Çin'in denizaşırı ticaretine yoğunlaşmıştır. Bu nedenle Çin, 2000 yılından itibaren limanlar inşa etmeye yönelmiş ve denizlerdeki gücünü artırmıştır. Şu da unutulmamalıdır ki eğer ABD Hindistan ile Çin'in ihracatını gerçekleştirdiği dünyanın önemli boğazlarından biri olan Malakka'ya olası bir müdahalede bulunursa Çin'e ekonomik ve askeri kayıplar verdirebilir (NetEase, 2021).

3. Gwadar Limanı'nın Pakistan için Önemi

Çin ve Pakistan için jeo-ekonomik ve jeo-stratejik avantajlar sunan Gwadar Limanı'nın

inşası konusunda oldukça istekli olan Pakistan limanının, sanayi ve ticaret merkezi olan Karaçi'den sonra en önemli deniz ticaret merkezi olacağını öngörmektedir. Pakistan'ın, Hindistan ile 1999 yılında yaptığı Kargil Savaşı'ndan aldığı ders, denizaltı ve savaş gemilerini kolaylıkla yanaştırabileceği Karaçi'den daha avantajlı derin su olma özelliği taşıyan Gwadar Limanı'nı inşa etmede etken olmuştur. Pakistan'a önemli kazançlar sağlayacak liman, Körfez ülkeleri, Orta Asya, Çin, Afganistan ve Arap Denizi arasında ticari canlılığı sağlayacak bağlantıyı kurarak boru hatları ile petrol taşınmasında stratejik konumda yer almaktadır (Lawrence ve Prabhakar, 2007: s.237-238).

Gwadar Limanı projesi, Çin gibi Pakistan'da da olumlu beklentilere neden olmuştur: Pakistan'ı Orta Asya ve Orta Doğu'ya bağlayarak önemli ekonomik fırsatlar yaratmak; iç politika ve ayrılıkçı sorunlara çözüm bulmada etkili olmak. Ancak Mayıs 2019'da Belucistan bölgesindeki ayrılıkçıların Çinli çalışanların otellerine saldırması sonucu 5 kişinin ölmesi güvenlik sorununun ve ayrılıkçı hareketlerin hala devam ettiğini göstermiştir. Buna karşın Çin'in Pakistan'daki varlığı askeri ve istihbarat işbirliği sayesinde Pakistan'a iç çatışmalarda otoriteyi sağlayabilme avantajı yaratmıştır (Linowski ve Lukas, 2021: s.3).

Liman projesi, avantajlar ve olumlu beklentiler yanında bazı endişeleri de beraberinde getirmiş ve muhalefet, Çinlilerin ülkede sanayi kollarını ele geçirdiği yönünde yönetimi eleştirmiştir (Times of India, 2021). Liman inşası, bazı bölgelerin gelişimine katkı sağlamış olsa da limanın bulunduğu balıkçı kasabasının yerel halkını çok memnun etmemiştir. Eğitim kurumlarının yetersizliği, elektrik, su vb. temel ihtiyaçların karşılanmaması, projenin bitme süresinin uzaması, yerli halkın istihdamdaki yetersizliği ve ayrıca ihmal edildiklerini düşünen ve çoğunluğu balıkçılıkla geçinen Gwadar halkının, limanın inşasında alınan güvenlik önlemleri nedeniyle denize erişimleri engellenmesi bu memnuniyetsizliklere örnek olarak gösterilebilir (Ebrahim, 2021). Ayrıca, yerel halk, Gwadar'a gelen Çinli balıkçıların avlanmaları sonucu balık stoklarının tükendiği gerekçesiyle protesto gösterileri yapmıştır (Notezai ve Rehman, 2021). Tüm bu tepkilere karşı İmran Han yönetimi tarafından CPEC kapsamında, işlerin hızlı bir şekilde ve güvenli yürütülebilmesi için yasa çıkarılmıştır (Times of India, 2021).

Çin ve Pakistan'ın işbirliği ile yürütülen Gwadar Limanı projesi, komşu ülkeler Hindistan ile İran için aynı heyecanı yaratmamıştır. Rekabete yol açan liman ve denizcilik faaliyetleri karşısında Hindistan ve İran, Çabahar Liman Projesini ortaya atmışlardır.

4. Çabahar-Gwadar Rekabeti

Okyanusa ve dünyaya rahat açılacak limana sahip olmak ve ekonomik fırsatlar elde edebilmek her devletin hedefidir. Tabii bu hedefe ulaşmak isteyen devletler arasında rekabet de kaçınılmaz olmaktadır. Bu duruma örnek olarak Gwadar Limanı ile Çabahar Limanlarının rekabeti gösterilebilir. Güney Asya'nın Çabahar ile Gwadar Limanları, Asya'yı Afrika ve Orta Doğu'ya bağlaması bakımından önem taşımaktadır (Sushil, 2019). İran için askeri ve ekonomik açıdan stratejik öneme sahip Çabahar Limanı projesi aslında Şah Döneminde başlamış fakat İslam Devriminin ardından bu proje ertelenmiştir. Ancak son yıllarda İran'ın içinde bulunduğu zorlu siyasi ve ekonomik sorunlar liman projesinin yeniden aktif hale getirilmesini zorunlu hale getirmiş, Kuzey-Güney ulaşım koridorunu (Avrupa-Rusya-İran-Hindistan) birbirine bağlayacak liman için altyapı süreci başlamıştır.

İran'ın Sistan-Belucistan Eyaletinde bulunan Arap Denizi'nin kuzeyindeki Çabahar Limanı, İran'ın diğer limanlarından farklı olarak Hürmüz Boğazı dışında Hindistan'a direk

ulaşım yolu üzerinde ve uluslararası deniz erişimine açık noktada bulunmaktadır (Chabahrport, 2021; ayrıca bkz. Şekil 3). İran-Afganistan sınırında bulunan Milak kasabasına kadar uzanan liman güzergâhı Afganistan'ın Nimruz Eyaletinde Hindistan tarafından inşa edilen Zaranj-Delaram otoyoluna bağlanmaktadır. Böylece Hindistan, Orta Asya'nın zengin kaynaklarına ulaşabilmek amacıyla inşa ettiği ulaşım koridoru ile Afganistan'la arasındaki geçişi engelleyen durumu yani Pakistan ve Çin'in Afganistan'a ulaşım tekeli ortadan kaldırmayı hedeflemektedir (Padukone, 2014: s.119).

1947 yılından beri Hindistan ile Pakistan arasında devam eden anlaşmazlık ve son yıllarda da Çin'in deniz yollarına odaklanması Hindistan'ı, Çabaha Liman projesiyle Çin ve Pakistan ile rekabet çerçevesinde Afganistan'a ve Orta Asya'ya ulaşarak bölge liderliği mücadelesi vermeye yönlendirmiştir. Gwadar Limanı projesinin başladığı ilk yıllarda kuşatılmışlık hissine kapılan Hindistan, 2005 yılında Hindistan'ın güneybatısında yer alan ve stratejik öneme sahip Karwar'da 8 milyar dolar yatırımla "Deniz Kuşu" projesi kapsamında deniz üssü kurmuştur (Defense Industry Daily, 2013).

Hindistan'ın ticari amaçla yola çıktığı Çabaha Liman projesi, jeopolitik değişimler ve CPEC gibi Hindistan'ın Asya ve Orta Doğu ile bağlantısını kesebilecek durumlara karşı tedbir almaya çalışması sonucunda stratejik önemini artırmıştır. Orta Asya piyasasında önemli etkisi olması beklenen ve 2016 yılında gündeme gelen Çabaha Limanı projesi ile Hindistan'ın, Çin ve Rusya gibi devletlere rakip olabileceği hatta liman ve demiryolu ağı ile Afganistan'a bağlanabilirse hedefine ulaşabileceği beklentisi hâkim olmuştur.

Hindistan'ın, Orta Asya'ya açılmasını sağlayan yük taşımacılığında en kısa yol Pakistan olsa da aralarında süregelen çatışma nedeniyle Çabaha ön plana çıkmıştır. İran açısından da son derece önemli olan liman, ABD yaptırımları nedeniyle karşı karşıya kaldığı ekonomik sıkıntıları aşabilmesi için ayrıca önem taşımaktadır.

Şekil 3.

Gwadar ve Çabaha Limanlarının stratejik konumları. İki liman arasındaki uzaklık 76 deniz mili olarak haritada gösterilmiştir.

Kaynak: Kashmir Life Dergisinin 15.8.2021 tarihli "Why Chabahar Stares at Irrelevance as Taliban Take Over Kabul?" adlı yazıdan uyarlanarak Türkçeleştirilmiştir.

Hindistan, küresel ve bölgesel bağlantılarını kolaylaştıracak özelliğe sahip liman projesi ile Gwadar Limanı'ndaki faaliyetleri de yakından izleyebilme fırsatı elde etmiştir (Defense Industry Daily, 2013). Çünkü Hindistan'ın petrol ihracatının yaklaşık %60'unu Hint Okyanusu'ndan gerçekleştirmesi nedeniyle Hint Okyanusu'nu gözlemleyecek konumdaki Gwadar endişeye yol açmaktadır. Hindistan ile Pakistan arasındaki anlaşmazlık dikkate alındığında Çabahar Limanı'nın Pakistan'ı çevreleme anlamına gelmediği, Çin'in Gwadar Limanı'ndaki varlığını dengeleyebilmek amacı taşıdığı yönünde görüşler söz konusudur (Padukone, 2014: s. 163).

2024 yılında hedefe ulaşılması beklenen liman aracılığıyla Orta Asya Devletlerinden ve Afganistan'dan gelen ticari ürünlerin dünya pazarlarına bu limandan gönderilmesi amaçlanmaktadır (Chabaharport, 2021). Hem Hindistan hem de Çin, yatırım yaptıkları limanlar aracılığıyla son zamanlarda gündemde olan Afganistan'ın ve Orta Asya Devletleri'nin sahip olduğu yeraltı zenginliklerine doğrudan ulaşabilmeyi amaçlamaktadırlar. Tüm bölge için fırsatlar yaratabilecek olan iki limana sahip olacak güçler bölgede de üstünlük sağlayacaktır. Ancak Afganistan'ın içinde bulunduğu istikrarsızlığın ve liman projesine sahip ülkeler ile Afganistan arasındaki ilişkilerin limanların faaliyetlerinde belirleyici olabileceği görülmektedir. Halihazırda Afganistan'daki belirsiz durum Çabahar'ın gelişimine engel teşkil etmektedir. Aslında Afganistan'ın istikrara kavuşması sadece terör açısından değil, hangi liman olursa olsun enerji yollarının güvenliği açısından oldukça önem taşımaktadır.

Çabahar ve Gwadar birbirine rakip olabilir mi, olursa hangisi daha avantajlı durumdadır ona bakmak gerekmektedir. Süreç içinde görülebilecek durum eldeki verilerle değerlendirildiğinde coğrafi koşullar nedeniyle Çabahar'ın, Gwadar kadar avantajlı olmadığı ortaya çıkmaktadır (Padukone, 2014: s. 174).

İki liman arasındaki avantaj ve dezavantajlar:

- Çin ile Pakistan'ın sınır komşusu olması, sınır komşuluğu olmayan Hindistan ile İran'a göre avantaj yaratmaktadır.
- Çin'in "İnci Dizisi Stratejisi" ile yaptığı liman inşaatları yönünden tecrübe sahibi olması önemli avantaj sağlamaktadır.
- Hem Gwadar'ın hem de Çabahar'ın, Belucistan bölgesindeki ayrılıkçı güçlerin terör saldırısına uğraması güvenlik konusunda endişe yaratsa da Gwadar'ın Çabahar'dan daha avantajlı durumda olduğu görülmektedir.
- Çabahar Limanı, demiryolu altyapısının yetersizliğinden dolayı Afganistan'a yapılacak taşımada yetersiz kalmakta ve Pakistan üzerinden taşıma yapılması daha kolay hale gelmektedir. Dolayısıyla Gwadar Limanı avantaj olarak ön plana çıkmaktadır (Tehran Times, 2018).
- 1979 yılından beri sistematik olarak yaptırımlara maruz kalan İran, 2018 yılında uygulanan ABD yaptırımları ile ekonomik sıkıntı içine girmiştir. ABD-Hindistan iyi ilişkileri doğrultusunda Çabahar Limanı yaptırım listesi dışında bırakılmıştır. Buna rağmen projenin önemli destekçisi Hindistan'ın petrol alımını durdurması liman projesinin geleceğini belirsiz hale getirmiştir. Böylece Çabahar, Afganistan'a açılacak önemli liman olma özelliğini kaybetmiştir (Aamir, 2020). Dolayısıyla Çin ve projeleri daha güçlü duruma gelmiştir.

Son yıllarda ekonomik ve ticari alanda yükselişe geçen Çin'in, denizlerde de gücünü göstermeye başlamasından rahatsız olan Hindistan, Japonya, Avustralya ve ABD (Quad ülkeleri) ile birlikte Hint-Pasifik bölgesinde Çin'e karşı denge kurma yönünde işbirliklerini

güçlendirmişlerdir. Çin bu durum karşısında boş durmayarak İran ile 25 yıllığına yapılan işbirliği anlaşması imzalayarak yakınlaşma yönünde adımlar atmıştır (Katju, 2021).

Hindistan'ın, ABD ile iyi ilişkilerinin bozulmasından duyduğu kaygı ile hareket etmesi sonucunda İran, geçmişte Çin'in ilgilendiği ancak İran'ın Hindistan'dan yana tavır aldığı liman projesi için ABD'nin tehditleri karşısında tavrını değiştirmeyen Çin ile görüşmeler yaparak "Tek Kuşak Tek Yol" projesi içinde, bölge ekonomisine önemli katkı sağlayacak ve doğu-batı ticaretini geliştirecek Çabahar ile Gwadar Limanlarının birbirine kara ve demiryolu ile bağlanmasını önermiştir (Kürdi, 2021). Çin tarafından da olumlu karşılanan öneri ile İran ve Çin arasında 25 yıllık strateji anlaşmasına giden yol açılmıştır denilebilir. Bu anlaşma ile Çin doğrudan Çabahar Limanı'nda varlık göstermese de zamanla bölgede etkin güç olarak Hindistan ile rekabetini artıracığı net olarak görülmektedir. Çin, yıllardan beri ilgilendiği Çabahar Limanı'na sadece enerji ve Avrasya'ya erişim amaçlı yaklaşmamakta, aynı zamanda Hindistan'ın, Orta Asya ve Afganistan'a erişimini engellemek istemektedir.

Hindistan ve Çin'in liman üzerindeki ilgisi İran için avantajlı bir durum yaratmaktadır. Şöyle ki, ekonomik sıkıntıda olan İran, hem ekonomik olarak rahatlama fırsatı elde etmiş olacak hem de tek bir devletin etkisi altında kalmamış olacaktır. Yani jeopolitik rekabetten fayda sağlayacaktır.

Çabahar Liman projesi kapsamında olan ve Afganistan'a erişimi sağlayacak Çabahar-Zahedan Demiryolu inşası için Hindistan'ın ekonomik olarak (parasal destek yermeyip) pasif davranması nedeniyle İran demiryolunu tek başına inşa etmeye başlamıştır. Bu konuda akıllara ABD'nin yaptırım baskısı etkili olmuş mudur? sorusu gelmektedir. İran, bu projeden Hindistan'ı çıkarıp milli fonundan 400 milyon dolar harcayarak projeyi Mart 2022 yılına kadar tamamlayacağını açıklamıştır (Fars News, 2020).

Her iki liman da önemli deniz taşımacılığı rotaları üzerinde bulunmaktadır. Bu bağlamda, iki liman projesinin başarı şansına bakıldığında Gwadar Limanı projesinin başarılı olma şansının daha yüksek olduğu görülmektedir.

CPEC: Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru

Çin ile Pakistan arasında 1963 yılında başlayan ticari ilişkiler 2013 yılından itibaren CPEC ile gelişme göstermiştir (Ministry of Finance, 2014: s. 126). Her iki devletin de "kazan kazan" hedefi ile yola çıktığı, bölgesel istikrara ve ekonomik bütünleşmeye olanak sağlaması hedeflenen (China Daily, 2013) koridor, 2019 yılına kadar gelişim göstermemiş bölgedeki jeopolitik değişimlerin ardından yeniden canlılık kazanmıştır.

CPEC, Gwadar Limanı, enerji, ulaşım ve ekonomik işbirliğini geliştirecek özellikte bir proje özelliği taşımaktadır. Çin'inkuşak yol projesinin en önemli adımını teşkil eden 3000 km'lik bir koridor olan CPEC, Çin ve Pakistan için avantajlar sağlayacak öneme sahiptir. Çin'in 46 milyar dolar (sonrasında 54 milyar dolara yükseltilmiştir) yatırım yaptığı sanayi, enerji ve iletişim altyapısı gibi birçok alanı içinde barındıran bu koridor ile Gwadar Limanı'ndan Kaşgar'a petrol ve gaz taşınması hedeflenen demiryolu, kara ve boru hattı projesinin 2030 yılında tamamlanması öngörülmektedir (Linowski ve Lukas, 2021: s. 2; bkz. Şekil 4 ve Tablo 1).

Şekil 4.
CPEC kapsamında, 2013-2030 arası için Ulaştırma Planlaması.

Kaynak: Harita <https://cpec.gov.pk/maps> adresinden alınıp Türkçeleştirilmiştir.

Tablo 1.
CPEC kapsamındaki Gwadar Projeleri

Biten Projeler	Süren Projeler	Boru Hattı Projeleri
Limn ve Serbest Bölge Geliştirme	Gwadar Eastbay Otoyolu	Dalgakıran İnşaatı
Akıllı Limn Şehri Ana Planı	Yeni Gwadar Uluslararası Havalimanı	Yanışma alanlarının ve kanalların taranması
Pak-Çin Teknik ve Mesleki Enstitüsü	Tatlı su arıtma, su temini ve dağıtım için gerekli tesisler	Batı körfezinde Balık İskelesi ve Balıkçı Teknesi İmalat Sanayii
	Pak-Çin Dostluk Hastanesi	Gwadar Akıllı Çevre Sanitasyon Sistemi ve Depolama Projesi
	300MW Kömür Yakıtlı Elektrik Projesi	
	1.2 MGD Tuzdan Arındırma Tesisi	
	5 MGD Su Arıtma Tesisi Gwadar	

Kaynak: <https://cpec.gov.pk/gwadar>

Gwadar Limanı'nı Çin'in Kaşgar şehrine bağlayan ve Çin'in tarihi ipek yolu projesini tamamlayacak koridora Hindistan tepki göstermiştir. Hindistan, dünyanın en büyük yedinci ekonomisine sahip devlet olarak bölgesel olduğu kadar küresel de bir güçtür. Çin ve Pakistan ile sınır komşuluğu olan Hindistan'ın her iki devletle de geçmişten gelen anlaşmazlıkları söz konusudur. Dolayısıyla Çin ile Pakistan'ın ekonomik ve siyasi yakınlaşması Hindistan açısından tehdit oluşturmaktadır. Hindistan, CPEC'in, Keşmir'in bir parçası olan Gilgit-Baltistan topraklarından geçiyor olması olası Pakistan saldırısı karşısında Çin'in, Hindistan'a karşı Pakistan'ı destekleyebileceğinden endişe duymakta ve aynı zamanda hak iddia ettiği Gilgit-Baltistan topraklarından geçen koridorun egemenliğini ihlal ettiğini düşünmektedir (Aamir, 2020). Bunun yanında CPEC, Hindistan'ı ekonomik açıdan dengelemeyi de hedeflediğinden Çin'in yükselişe geçmesini kendi sanayisi için tehdit olarak algılamaktadır. Çin'in, Basra Körfezi'nden geçen nakliye yollarını kontrol altına alabileceği gibi Hint Okyanusu'na da kolaylıkla erişim sağlayabilecek olması nedeniyle Hindistan, Çin'in projelerine ekonomik ve askeri tehdit olarak yaklaşmaktadır.

Çin ve Pakistan'a önemli kazançlar sağlayacak koridorun bölgesel olduğu kadar küresel etkilerinin de olması beklenmektedir. Pakistan'ın jeopolitik konumu ve geçmişten beri bölge siyasetine olan etkisi CPEC için önemli olmakla birlikte Hindistan'ın tepkisi ve son zamanlarda Afganistan'da yaşanan istikrarsızlık koridor için tehdit oluşturmaktadır. Gwadar Limanı ve CPEC ile Pakistan'ın ekonomik olarak gelişerek ticaret merkezi haline gelmesi ve bölge ekonomisine sağlayacağı katkıyı öngören kuşak yol projesinde önemli devletlerden biri olan İran'ın CPEC konusunda işbirliğine yönelmesi (Dawn News, 2016), Rusya ve diğer bölge devletlerinde CPEC'e dahil olma istekleri Hindistan için rahatsızlık yaratmaktadır (Hindustan Times, 2016). Pakistan'ın ekonomik olarak güçlenmesi doğal olarak askeri bakımdan da güçlenmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenlerden dolayı Hindistan, CPEC'i engellemek için ayrılıkçı grupları kullanmak istemiş ve bu iş için dış istihbarat kuruluşu Araştırma ve Çözümleme Kanadına (RAW) özel masa kurduştur (The News, 2015).

Hindistan, çıkarlarını korumak amacıyla Gwadar Limanı'na karşı denizcilik faaliyetlerini geliştirmeye ve genişletmeye çaba göstermektedir. Bu doğrultuda, 2014 yılında, Çin'in "Tek Kuşak Tek Yol" projesinin karşısına, Hint Okyanusu kıyısındaki bölgeler ile iç bölgeler arasındaki kültürel ve ekonomik bağları ortaya koyacak kültürel bir girişim olan "Mausam Projesini" çıkarmıştır (Ministry of Culture, Government of India). Bu çerçevedeki diğer bir girişim de 2017 yılındaki "Asya-Afrika Büyüme Koridoru" projesi olmuştur. Çin'i dengeleyebilmek amacıyla Hindistan ile Japonya işbirliği yapma konusunda anlaşmaya varmış ancak somut adım atmamışlardır (Baruah, 2018: s.24).

CPEC'e yönelik Pakistan iç kamuoyundan da bazı tepkiler gelmiştir. Konunun gündeme geldiği dönemde Belucistan'daki milliyetçi partiler dışında genel olarak siyasi anlamda fikir birliği sağlanmışsa da son dönemde Pakistan yönetiminin CPEC ile ilgili Çin ile yapılan anlaşmayı kamuoyundan saklamış olması ve bu koridor sayesinde yalnızca bazı bölgelerin gelişme göstermesi eleştirilere yol açmıştır (Aamir, 2020). Çin ile Pakistan arasında her ne kadar ekonomik ilişkiler temel olsa da geçmişten gelen jeo-stratejik endişeler ve çıkarlar ile enerji ve iç güvenlik endişeleri ortaya konulan projelerin geliştirilmesinde etken olmuştur (Mezzera, 2011: s.4).

Nihayetinde CPEC'in, Çin ile ilişkisini daha da geliştirecek Pakistan için sosyo-ekonomik kalkınmada fayda sağlayacağı öngörülmektedir.

Sonuç

Tarih boyunca önemini koruyan denizcilik alanındaki gelişmeler, küresel güç olmaya aday devletlerarasında ekonomik ve siyasi rekabetin artmasına neden olmuştur. Deniz yolunun kara yoluna göre daha kolay ve ucuz olması deniz yollarını cazip hale getirmiş, limanlar önem kazanmaya başlamıştır. Devletler deniz ticaret yollarını kontrol altına alma isteği ile liman sahibi olma yarışına girmişlerdir. Bu çerçevede Güney Asya bölgesinde Çin ile Hindistan arasında rekabet alanı olan Gwadar Limanı (Pakistan) ve Çabahar Limanı (İran) dikkat çekmektedir.

Dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olan Çin, Asya, Orta Doğu ve Avrupa ile yapacağı ticaret için alternatif, güvenli ve maliyeti düşük yollara ihtiyaç duymuş, geçmişten süregelen iyi ilişkiler doğrultusunda Pakistan ile birçok projeyi birlikte gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Pakistan'ın derin su limanı ve Çin'in "İnci Dizisi Stratejisi" kapsamında son incisi olan Gwadar, Orta Asya'da deniz ile bağlantısı bulunmayan devletlerin denize kısa yoldan ulaşabilmesini sağlayacak önemli bir limandır. Basra Körfezi'ne ve dünyanın ana petrol taşıma kanalı Hürmüz Boğazı'na yakın mesafede olan Gwadar, karada ulaşım konusunda engellerle karşılaşmadan Hint Okyanusu'na direk ulaşabilmesi bakımından avantajlar sağladığından Çin için hayati önem taşımaktadır.

Çin'in kuşak yol projesinin Gwadar'dan sonra en önemli adımını teşkil eden diğer proje de CPEC'dir. Çin'in genel olarak ihtiyacını karşılayacak kapasitede ve uzun vadeli bir proje olan CPEC, enerji ve ulaşım alt yapısı ile Kaşgar'ı Gwadar'a bağlayan en uygun yol olarak belirlenmiştir. Ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla planlanan Gwadar Limanı ve CPEC projeleri tamamlanması durumunda Çin'in, Avrupa'ya ve Orta Doğu petrolüne ulaşımını sağlayacak en kısa yol olacağı gibi Hindistan'ı da dengeleyebilecek fırsatı yaratmış olacaktır. Diğer taraftan Pakistan'ı sosyo-ekonomik olarak kalkındıracak ve iç politikada yaşanan ayrılıkçı hareket sorununa çözüm getireceği beklentisi hâkimdir. Ancak bu projelerin geçtiği güzergahta özellikle Pakistan'ın Belucistan gibi bazı bölgelerindeki istikrarsızlık limanın ve koridorun inşasını ve geleceğini tehdit etmişse de tamamlanması durumunda hem Çin ve Pakistan için hem de bölge devletleri için hayati önem taşıyacağı öngörülmektedir.

Çin'in, Güney Asya'da ve denizlerde inşa ettiği limanlarla etkin olması bölgedeki diğer güç Hindistan tarafından endişe ve memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. Kendini kuşatma altında hisseden Hindistan, Gwadar Limanı'nın ekonomik faaliyetlerinden çok limanın Çin'in askeri bir üssü konumuna dönüşmesini varlığına tehdit olarak görmüştür. Bu nedenle Çin-Pakistan işbirliğini dengeleyebilmek ve Afganistan ile Orta Asya pazarlarına erişim sağlayabilmek amacıyla Gwadar Limanı'na karşı Çabahar Limanı'nın inşasına yatırım yapmıştır.

Hindistan, İran'da bulunan askeri ve ekonomik açıdan stratejik öneme sahip Çabahar Limanı ile Orta Asya'nın zengin kaynaklarına ulaşabilmeyi diğer yandan da Pakistan ve Çin'in Afganistan'a ulaşım tekeli ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Gwadar Limanındaki faaliyetleri de yakından izleyebilecek konuma sahip Çabahar'ın, Gwadar Limanı ile rekabet edebilmesi coğrafi koşullar ve alt yapı yetersizliği nedeniyle çok mümkün görülmemektedir. Ekonomik etkileşimin arttığı günümüzde bölgedeki önemli gelişmelerin birçok devletin de dikkatini çekmekte olduğu görülmekle birlikte önümüzdeki 20 yıl (2045 yılına kadar) içinde diğer büyük güçlerinde rekabeti muhtemel görünmektedir.

Çin ve Hindistan'ın liman inşasındaki rekabeti İran ve Pakistan için ekonomik kalkınmada önemli fırsatlar yaratmıştır. Gwadar, Çabahar ve CPEC projeleri tamamlandığı

takdirde Orta Asya ile Hazar gazını kıta dışına tahliye edebileceği veyoksul olan coğrafya için sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlayabileceği öngörülmektedir. Aslında limanlar üzerinde rekabet yerine ortaklık mümkün olsa limanlar Asya, Orta Doğu ve Afrika için önemli faydaları olabilecek potansiyele sahiptirler.

Bölge güçlerinin jeopolitik ve ekonomik çıkarları nedeniyle projeler ile ilgili planlarda değişimler olabilmektedir. Terör tehdidi ve finansman sorunu gibi engellerle ve zorluklarla karşı karşıya olan CPEC ve Gwadar Limanı'nda bu sorunlar aşılabilirse diğer bölge devletlerine de fayda sağlayacak bir proje olacaktır. Ancak limanın tam anlamıyla işlerlik kazanabilmesi için güvenliğinin sağlanması ve limanı kullanacak yatırımcılarave tüccarlara güvence verilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Aamir, A.(2020). India's opposition to CPEC on shaky ground. <https://asiatimes.com/2020/04/indias-opposition-to-cpec-on-shaky-ground/>
- Baruah, D. M.(2018). India's answer to the belt and road: A road map for South Asia (1-31).https://carnegieendowment.org/files/WP_Darshana_Baruah_Belt_Road_FINAL.pdf
- Bhalla, M. (2007). Geopolitics of economic relations. In swaran sing (Ed), *China-Pakistan Strategic Cooperation Indian Perspectives* (pp. 251-273). Manohar Publishers.
- Chabaharport. (2021) Chabahar limanı resmi sitesi.
<https://chabaharport.pmo.ir/en/aboutchabaharport>
- China Daily. (2013). Economic corridor links China, Pakistan dreams. http://usa.chinadaily.com.cn/business/2013-09/02/content_16937132.htm
- Chowdhury, D. R. (2013,19 Kasım). Pakistan happy to aid in China's quest for land route to the west; India, not so much.<https://www.scmp.com/business/commodities/article/1359761/pakistan-happy-aid-chinas-quest-land-route-west-india-not-so>
- Christophe J. (2011). A tale of two ports. <https://archive-yaleglobal.yale.edu/content/tale-two-ports>
- Dawn News. (2016,18 Ekim). China welcomes enhanced cooperation with Iran on CPEC. <https://www.dawn.com/news/1290724>
- Defense Industry Daily. (2013). India opens major Western Naval Base near karwar. <https://www.defenseindustrydaily.com/india-opens-major-naval-base-at-karwar-0647/>
- District Development Profile (2011). Gwadar Planning & Development Department, Government of Balochistan (1-125).Quetta.<http://web.ndma.gov.pk/storage/app/public/publications/January2021/iycLcA9qr83yCfNKDGo.pdf>
- Durdular, A. (2016). Çin'in "Kuşak-Yol" projesi ve Türkiye-Çin ilişkilerine etkisi. *Avrasya Etüdüleri*, 49(1), 77-97.
- Ebrahim, Z. (2021, 26 Aralık). Best of 2021: Pakistan's key CPEC port a long way from trade hub vision. <https://www.thethirdpole.net/en/regional-cooperation/pakistan-gwadar-port-long-way-from-trade-hub-vision/>
- Euronews. (2018). Pentagon Pakistan'a 300 milyon dolarlık yardımı kesti. <https://tr.euronews.com/2018/09/02/pentagon-pakistan-a-300-milyon-dolarlik-yardimi-kesti>
- Fars News. (2020). İran Hindistan'ı Çabahar demir yolu projesinden çıkardı. <https://tr.farsnews.ir/economy/news/13990425001212>
- Gwadarport. (2021). Gwadar limanı resmi sitesi. <http://www.gwadarport.gov.pk/about%20us.aspx>
- Hindustan Times. (2016, 26 Kasım). Pakistan allows Russia use of Gwadar port under China-Pak economic corridor. <https://www.hindustantimes.com/world-news/pakistan-allows-russia-use-of-gwadar-port-under-china-pak-economic-corridor/story-8YuUCrYTU2Kj7mQIIvpNzO.html>
- Huchet, J-F. (2010). India and China in Central Asia.In Laruelle, M., Huchet, J-F., Peyrouse, S. ve Balcı B.(Eds),*China and India in Central Asia a New "Great Game"* (pp. 97-115).Palgra ve Macmillan.
- Kaplan, R. D. (2011). *Monsoon: The Indian Ocean and the future of American power*. Random house trade paperbacks.
- Katju, V. (2021, 7 Nisan). India needs to focus on West Asia, site of another 'Great Game'. <https://www.thequint.com/voices/opinion/india-west-asia-another-great-game-china-iran-chabahar-indo-pacific-quad-la-perouse#read-more#read-more>

- Kürdi, A. R. (2021). نى چ و نارى اى راکم در اباچ عفانم (Chabahar interests in cooperation between Iran and China). <https://www.irna.ir/news/84282385/>
- Laruelle, M., Huchet, J-F., Peyrouse, S. and Balcı B.(2010). Why Central Asia? The strategic rationale of Indian and Chinese involvement in the region. In Laruelle, M., Huchet, J-F., Peyrouse, S. ve Balcı B.(Eds.), *China and India in Central Asia a New "Great Game"* (pp. 1-6). Palgra ve Macmillan.
- Lawrence, W. and Prabhakar, S. (2007). The maritime convergence. In Swaran Sing (Ed.), *China-Pakistan Strategic Cooperation Indian Perspectives* (pp. 231-247). Manohar Publishers.
- Linowski D. and Lukas S. (2021). The China-Pakistan economic corridor (CPEC) and its implications for security cooperation in the region(1-6). https://osce-academy.net/upload/file/PB_67.pdf
- Majumdar, J.A. (2007). The changing imperatives. In Swaran Sing (Ed.), *China-Pakistan Strategic Cooperation Indian Perspectives* (pp. 35-51). Manohar Publishers.
- Malik, M. (2014). The Indo-Pacific maritime domain: Challenges and opportunities. In Malik, M. (Ed.), *Maritime Security in the Indo-Pacific*(pp. 1-41). Rowman & Littlefield Publishers
- Mezzera, M. (2011). The nature of a friendship: making sense of Sino-Pakistani relations (1-10). https://www.clingendael.org/sites/default/files/2016-02/20110900_mezzera_noref.pdf
- Ministry of Culture (2021).Government of India. Project Mausam. <https://www.indiaculture.nic.in/project-mausam>
- Ministry of Finance (2014). Pakistan economy survey 2013-2014 (117-130). https://www.finance.gov.pk/survey/chapters_14/08_Trade_and_Payments.pdf
- Mollazehi, P. M. (2016, 14 Haziran). From Gwadar to Chabahar, The Makran Coast is becoming an arena for rivalry between powers. <https://thewire.in/south-asia/from-gwadar-to-chabahar-the-makran-coast-is-becoming-an-arena-for-rivalry-between-powers>
- NetEase. (2021, 19 Ekim.).中国正式接手瓜达尔港 · 一天还没到 · 耶伦就发出重磅预警 (China officially took over the port of Gwadar, Yellen issued a heavy warning before a day). <https://www.163.com/dy/article/GMML120D0528O787.html>
- Nicolini B. (1998, 25 Mayıs). International trade networks: The omani enclave of Gwadar. http://www.oman.org/bonn_007.htm
- Notezai, M. E. ve Rehman, A. (2021, 11 Şubat). Fishers fearful as China eyes Pakistan's fisheries. <https://www.thethirdpole.net/en/livelihoods/gwadar-fishers-fearful-as-china-eyes-pakistans-fisheries/>
- Padukone, N.(2014). *Beyond South Asia, India's strategic evolution and the reintegration of the subcontinent*. Bloomsbury Academic.
- Sakhuja, V. (2007). Naval cooperation. In Swaran Sing (Ed.), *China-Pakistan Strategic Cooperation Indian Perspectives* (pp. 209-230). Manohar Publishers.
- Shambaugh, D. (2013). *China goes global the partial power*. Oxford University Press.
- Singh, S.(2010). Afgan factor in reviving the Sino-Pak Axis. In Laruelle, M., Huchet, J-F., Peyrouse, S. ve Balcı B.(Ed), *China and India in Central Asia a New "Great Game"*(pp. 81-93).Palgra ve Macmillan
- South China Morning Post. (2014). China and Pakistan pave way for 'Economic Corridor'. <https://www.scmp.com/news/china/article/1431218/china-and-pakistan-pave-way-economic-corridor>
- Sushil, A. K. (2019). Rise of China's soft power and how India is fighting the hegemony. <https://www.dkoding.in/newslne/rise-of-chinas-soft-power-and-how-india-is-fighting-the-hegemony/>
- Tehran Times. (2018, 28 Nisan). Pakistani Gwadar port, a double-edged sword for Iran. <https://www.tehrantimes.com/news/423057/Pakistani-Gwadar-Port-a-double-edged-sword-for-Iran>

The News. (2015, 11 Mayıs). Special cell set up in RAW to foil economic corridor. <https://www.thenews.com.pk/print/12423-special-cell-set-up-in-raw-to-foil-economic-corridor>

Times of India. (2021). Despite strong opposition, Pakistan senate passes CPEC authority bill. <https://timesofindia.indiatimes.com/world/pakistan/despite-strong-opposition-pakistan-senate-passes-cpec-authority-bill/articleshow/83066305.cms>

TUIK. (2021). Dünya Nüfus Günü. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2021-37250>

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 55
Sayfa/Page: 118-127
e-ISSN: 2822 - 3136

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Batılı Seyyahların Gözünden XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Payitaht İstanbul'da Kişisel Temizlik ve Bakım

Personal Cleaning and Care in Payitaht Istanbul in the XVI. and XVII. Centuries from the Eyes of Western Travelers

Münife OBUZ*

*Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Van/Türkiye.
Ph.D. Student, Van Yüzüncü Yıl University,
Social Sciences Institute, Van / Turkey.
munife88@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2649-9757

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
08/02/2022
Kabul Tarihi / Date Accepted:
20/03/2022
Yayın Tarihi / Date Published:
31/03/2022

Atıf: Obuz, M. (2022). Batılı seyyahların
gözünden XVI. ve XVII. yüzyıllarda payitaht
İstanbul'da kişisel temizlik ve bakım. *Van
Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi*, 55, 118-127

Citation: Obuz, M. (2022). Personal cleaning
and care in payitaht Istanbul in the XVI.
and XVII. centuries from the eyes of western
travelers. *Van Yüzüncü Yıl University the
Journal of Social Sciences Institute*, 55,
118-127

Öz

Kuruluşundan kısa bir süre sonra dünyanın önemli devletlerinden biri haline gelen Osmanlı Devleti'nin payitahtı İstanbul, XVI. ve XVII. yüzyıllarda başta elçilik görevlileri olmak üzere pek çok yabancıyı ağırladı. Bu isimler, Osmanlı Devleti'ne ve İstanbul'a dair çeşitli gözlemlerde bulundu. Bu yabancılar, Osmanlıların gündelik hayatı ile ilgili müşahedelerini bazı durumlarda abartılı, bazen eğlenceli bazen de yanlı ve yanlış bir şekilde kaleme aldı. Her koşulda tüm olumsuzluklara rağmen bu kişilerin gözlemleri ve aktardıkları önemli sayılacak türdendi. Bu çalışmada, XVI. ve XVII. yüzyıllarda yabancıların bakışından payitaht İstanbul'da mütemekkin Türklerin, temizlik kültürü değerlendirilmektedir. Bu bağlamda gerek erkek gerekse kadınların temizlik anlayışları, cilt ve vücut bakımları, güzel görünme adına yapmış oldukları rutinler ele alınmaktadır. Ayrıca bilgilerin el verdiği ölçüde yabancılar ile Türklerin, temizlik ve bakım konusunda benzeyen ve farklılaşan yönleri aktarılmaya çalışılacaktır. Böylece Osmanlı dünyasına dışarıdan bakan, gözlemleyen farklı isimlerin temizlik ve bakım konusundaki anlatıları karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmeye tabii tutulacaktır. Araştırma, yabancıların bakışından Türklerin temizlik ve bakım kültürü üzerine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, seyyahlar, temizlik, bakım, kadın, hamam.

Abstract

Istanbul, the capital of the Ottoman State, which became one of the most important states of the world shortly after its establishment, hosted many foreigners, especially embassy officials, in the 16th and 17th centuries. These names made various observations about the Ottoman Empire and Istanbul. These foreigners had written about the daily life of the Ottomans, sometimes exaggerating, sometimes in a funny way, and sometimes biasedly and incorrectly. In any case, despite all the negativities, the observations and recounts of these people were of the kind that could be considered important. In this study, the cleaning culture of the Turks who resided in the capital city of Istanbul from the perspective of foreigners in the 16th and 17th centuries is evaluated. In this context, both men and women's understanding of cleanliness, skin and body care, and routines they have performed to look beautiful are discussed. In addition, as far as the information allows, the similarities and differences between foreigners and Turks in terms of cleaning and body care will be explained. Thus, the narratives of different names who observe the Ottoman world from the outside, on cleaning and care will be evaluated comparatively. The research focuses on the cleaning and body care culture of the Turks from the perspective of foreigners

Keywords: Ottoman State, travelers, cleaning, body care, women, bath.

Giriş

İnsanoğlu, doğası gereği tarihin her döneminde cinsiyet, millet, gelenek ve görenek fark etmeksizin estetiği yakalama kaygısı taşımıştır. Bunu mimaride, sanatta, kişinin kendisinde, özetle hayatın her evresinde görmek mümkündür. Tarih boyunca insanlar göze hoş görünmek için çaba göstermişlerdir. İnsanın bu özelliğini gerek arkeolojik veriler gerekse yazılı bilgiler de doğrulamaktadır. Güzellik anlayışı zaman ve mekâna göre değişse de insanın olduğu yerde estetik düşünceler hep var olagelmıştır. Bu kaygı, kadınlarda ise yaradılış gereği daha ön planda olmuştur.

İster sağlık, ister güzellik için olsun dış görünüş insanların kimliğini etkileyen bir olgu olmuştur. Kişi, kimi zaman toplumda kabul görmek kimi zaman ise kendini iyi hissetmek ve sağlıklı bir yaşam sürebilmek adına beden temizliğine, giyim ve kuşamına önem verme gereksinimi duymuştur. İnsanın kendine ve çevresine değer verdiğini ortaya koymak için uygulamış olduğu belli rutinler zamanla kültür haline gelmiştir. Temizlik ve bakım denildiğinde akla ilk gelen ise sudur. Tarih boyunca su, pek çok millet için çeşitli nedenlerden dolayı kutsal kabul edilmiştir. Orta Asya tarihine yönelik kimi veriler, Türklerde kuvvetli bir su kültürü bulunduğunu, bu yüzden suyu kirletmemek için yıkanmaya sınırlamalar getirildiğini göstermektedir (Emiroğlu, 2016: s. 181). Çalışmamız kapsamına giren dönem aralığındaki bilgilere bakıldığında Osmanlı Devleti'nde Türklerin yıkanma konusuna önem verdiği anlaşılmaktadır. Bunun önemli nedenlerinden biri elbette İslâm inancı ve kültürüdür.

İslâm dini, her alanda olduğu gibi Osmanlıların gündelik hayatını da şekillendirmiştir. Nitekim Müddessir Suresi'nin ilk ayetlerinden birisi “elbiseni temizle” şeklindedir (Müddessir, 74/4). Her ne kadar bazı müfessirler burada geçen elbiseden kastın kalp temizliği olduğunu söylese de Kur’ân-ı Kerim’de vücut ve beden temizliğinin vurgulandığı, manevî temizliğin yanında maddî temizliğe de önem verildiği açıktır (Çağrı, 2011: s. 427). Zira bir başka ayette “Maddî-manevî her türlü pislikten sakın” (Müddessir, 74/4) buyrulması Kur’ân’ın bu emrini destekler niteliktedir.

Türklerin gün içerisinde sürekli temiz olmaya gayret etmesi de yine inançlarının gereğidir. Çünkü namazın farzlarından birisi beden, elbiselerin ve namaz kılınacak yerin her türlü maddî kirden arındırılmış olmasıdır. Bu kültür ve hassasiyetin oluşmasında İslâm peygamberi Hz. Muhammed’in hayatı ve tavsiyeleri de etkili olmuştur. Mesela, Huzeyfe, Hz. Muhammed’in uykudan her uyandığında ağzını misvakla ovduğunu rivayet etmektedir (Ebû Zekeriyya En-Nevevî, 1986: s. 954). Hz. Aişe’den rivayet edilen bir başka hadisten anlaşıldığına göre Hz. Muhammed sakal, saç ve bıyık bakımına önem vermiştir. Bıyığı kısaltmak, dişleri misvaklamak, buruna su çekerek temizlemek, tırnakları kesmek, parmakların eklem yerlerindeki kılları yıkamak, koltuk altında bulunan tüyleri yolmak, edep yerlerini tıraş etmek gibi temel temizlik kuralları bir Müslümanın dikkat etmesi gereken temel hususlardandır (Ebû Zekeriyya en-Nevevî, 1986: s. 954).

Bu bağlamda Osmanlılar, her şeyden önce dinlerinin gereği olarak temiz olmak zorundalardı. Üstelik beden temizliği kadar giysilerinin de temiz olmasına önem vermeleri gerekiyordu. Hatta bazı kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre kimi yıllarda sokakların temizliğine hassasiyet gösteren idareciler vardı. Mesela Sinan Paşa’nın, evlerinin önünü temiz tutmayan hanımları ve hizmetçilerini sokak ortasında dövdürerek cezalandırdığına dair olaylar rivayet edilmektedir (Kanunî Devrinde İstanbul, 1964: s. 99, 100).

XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul’a dünyanın pek çok yerinden gelen büyük çoğunluğu resmi görevli kişilerin dikkatini ilk çeken hususlardan birisi yıkanma yerleri, diğeri ise Türklerin hijyen ve bakımlarına dikkat etmeleri olmuştur. Bu anlayış hamamları Osmanlı’da temizliğin sembol mekânlarından biri olarak ön plana çıkarmıştır. Hamamların tarihini esasında antik dünyaya dek götürmek mümkündür. Nitekim İ.Ö. IV. yüzyılda Yunan hamamları bir tür sağlık kurumu rolüne sahiptir ve Roma hamamlarına da model oluşturmuştur. Selçuklulardan itibaren şehir hayatında yer bulan Türk hamamları XV. ve XVI. yüzyıllarda belirgin rol almaya

başlamıştır (Işın, 2014: s. 267-269). Neticede Türk hamam geleneğinin, bir yönüyle Roma hamam geleneğinin devamı olduğu söylenebilir (Emiroğlu, 2016: s. 182).

Osmanlı'da hamamların temiz tutulmasına azami önem verilmiştir. Nitekim hamamların işleyişleri ve bakımları hakkında 1502 tarihli Edirne İhtisap Kanunnâmesi'nde bazı bilgiler yer almaktadır. Buna göre hamamcıların hamamı ve kullanılan futaları temiz tutmaları, dellakların ustura bakımını yapmaları emredilmektedir. Dikkat çeken bir bilgi de gayrimüslimlere verilen futanın Müslümanlara verilmesinin yasaklanmasıdır (Akgündüz, 1990: s. 393). Aynı yıla ait İstanbul İhtisap Kanunnâmesi'nde benzer şekilde hamamcıların hamamlarını denetlemeleri, görevlilerin işlerini hakkıyla düzgün bir şekilde icra etmeleri ve temizliğe dikkat etmeleri, keskin ustura kullanarak müşterileri mağdur etmemeleri emredilmektedir (Akgündüz, 1990: s. 292).

Bu hassasiyeti 1591'de Alman-Avusturya İmparatoru II. Rudolf tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyetinde bulunan Baron W. Wratislaw'ın notlarında görmek mümkündür. Wratislaw, oturduğu konağın karşısında sultana ait olduğu söylenen bir hamam işletmecisinden bahseder ve işletmecinin müşterilere kirli silecek verdiği iddiası üzerine bin değnek cezasına çarptırıldığını anlatır. Hatta bu ürkütücü cezadan sonra işletme sahibini görenlerin kendisini tanımakta zorlandıklarını söyler. Bu ifade ilk bakışta biraz abartı gibi gelse de bunları söyleyen Wratislaw bu ihtimali de göze almış olmalı ki olayın gerçek olduğunu, zira gözleriyle gördüğünü ifade etme gereği hissetmiştir (Wratislaw, 1996: s. 19).

Gerçekten de İstanbul hamamları¹ konusunda zengindi. Sultan Süleyman devrinde İstanbul'a gelen Nikolas de Nicolay'ın dikkatini hoş mimarileri ile hamamlar çekmiştir. O da pek çok yabancı gibi hamamın içi ve dışı ile ilgili bilgiler vererek müşterilerin nasıl temizlendiğini anlatmıştır (Nicolas de Nicolay, 2014: s. 168-170). Roma Germen İmparatoru'nun payitahta gönderdiği elçilik heyetinde yer alan Salomon Schweigger ise hamama giden kişilerin önce masaj yaptırdıklarını, ardından özel olarak ayrılan odalarda kişisel temizliklerini giderdiklerini ve akabinde isteyenlerin hacamat yaptırdıklarını söylemektedir (Schweigger, 2004: s. 130).

Çok sayıda kaplıca ve çeşmeye ev sahipliği yapan İstanbul'un ünlü hamamları da vardı. XVI. yüzyıl mimarlığının zirve ismi Mimar Sinan'ın eserleri arasında pek çok hamam bulunuyordu. Özellikle İstanbul, çok sayıda ihtişamlı hamama ev sahipliği yapmıştır (Veli Şirin, 2002: s. 321,322). 1610 yılında George Sandy, 1656 yılındaysa Fransız seyyah Thevenot, şehirdeki hamamların güzelliğine ve temizlik konusundaki işlevlerine dikkat çekmişlerdir (Üçel-Aybet, 2010: s. 364-368).

IV. Murad döneminde yapılan bir sayımda, binlerce hamam, çeşme, su musluğu ile su kuyusunun olması suya verilen önemin göstergesidir. Nitekim temizliğe dikkat edilmesi şehirdeki hamamları sadece nitelik yönünden değil nicelik olarak da etkilemiştir ve bu durum sonraki yüzyıllarda da görülür. Sözgelimi XVIII. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden bir seyyah hamamlardan 130 tanesini saymıştır. (Lewis, 1975: s. 131,134).

Osmanlı'da erkek-kadın, zengin-fakir her kesimden müşterilerin gittiği bu hamamlarda bahşiş veren zengin müşterilere ise özel bir ilgi gösterilir, kişi özenle yıkanır, onlara ayrıca hoş kokulu sabunlar verilir. Saç, sakal veya mahrem bölgelerinde bulunan tüylerini aldırma isteyen müşterilere bakan görevlilerde olurdu. Özel bölgelerdeki tüylerin alınması için ayrı odalar yapılmıştı ki bu yönüyle buraların modern kuaförlere benzediği söylenebilir (Bassano, 2015: s. 17). Yapılan hizmetler sadece bunlarla sınırlı değildi; hamamlardaki tellaklardan bazıları hacamat dahi yaparlardı (Breüning, 2020: s. 140). Türklerin temizlik ve bakımları, vakitlerinin önemli bir kısmını alıyordu. Bu hususta sadece hamamlar değil çeşmelerin, berberlerin ve helaların da son derece

¹Hamamlar ile ilgili ayrıca bkz: Ebru Boyar-Kate Fleet, Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi, çev: Serpil Çağlayan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S.273 - 296

önemli rolleri olmuştu. Sözelimi bilhassa cami etrafında “edeplane” yani helalar inşa ediyorlardı. Buralar, haftanın belirli vakitlerinde temizlik işçisi tarafından temizlenirdi ki Grelot’un söylediğine göre Avrupa’nın büyük kentlerinde böyle yerler yoktu (Grelot, 1998: s. 196). Barthlemeos da şehirlerde, günde iki veya üç kere yıkanabilecekleri banyo yerleri olduğunu, tuvalet temizliğini de ihmal etmediklerini söylemektedir (Aksulu, 1998: s. 61).

Özel temizliklerine ciddi vakit harcayan Türkler, tuvalet temizliğinde su kullanırlar, kağıt kullanmayı ise affedilemez bir suç olarak görürlerdi (Grelot, 1998: s. 196). 1554 yılında İstanbul’da bulunan Hans Derschwam, Müslümanların kâğıda verdikleri kıymetten söz ederek bunun nedenini dinî hassasiyetlerle açıklar. Onun da belirttiğine göre Osmanlı’da Peygambere saygısızlık anlamına geldiğinden ötürü kâğıt, temizlik amacıyla kullanılmamaktadır. Ancak Derschwam buna eleştirel yaklaşır ve ağır ifadelerle Müslümanların uygulamış olduğu yöntemi yerer. Aslında kendi kültürünün, alışkanlıklarının etkisinde kalmış olmalıdır ki bu tarz bir temizlik anlayışı yani kişinin lavabo ihtiyacını giderdikten sonra su ile temizlenmesi ona çok tuhaf ve kirli görünür. Müslümanların taharet kültürünü çok pis bir iş olarak nitelendirir (Derschwam, 1992: s. 100-101). Şüphesiz Derschwam’ın bu tepkisi doğduğu, büyüdüğü, yaşamış olduğu coğrafya ve alışkanlıkları ile ilgilidir.

Yabancıların, özellikle taharet temizliğinde mühim olan suyu Türkler kadar tercih etmediği anlaşılmaktadır. Bunu Osmanlı ülkesine gelen diğer Avrupalı seyyahların ifadelerinden anlamak mümkündür. Birçoğu kaleme aldıkları eserlerde Müslümanların temizlik anlayışına, tuvalet ve taharet kültürüne değinmiştir. Nitekim tanıklardan biri Müslümanların tuvalete mutlaka bir ibrikle giderek su ile iyice temizlendiklerini gözlemlemiştir. Türklerin kış aylarında bile soğuğa aldırılmadan yıkanmaları gözlemcinin bir hayli şaşırmasına neden olmuştur. Bu dönemlerde Avrupa’da ise suyun yerine tuvalette paçavra ya da kâğıt kullanılmaktadır. Oysa Osmanlıların kültüründe kâğıda büyük hürmet gösterilir, temizlikte kullanmak bir yana sokaklarda kâğıt parçalarına denk gelindiğinde özenle kaldırarak öpüp başa konulmaktadır (Kanuni Devrinde İstanbul, 1964: s. 75-76). Türklerin, bakımlarını ihmal etmemeye her daim özen göstermeleri 1639 yılında İstanbul’a gelen elçilik heyetinde yer alan Du Loir’in de dikkatini çeker. Suyun olmaması halinde bile tırnaklarını kemirerek kısaltarak temiz tutmaya çalışan Türklere denk geldiğini seyahatnâmesinde ifade etmiştir (Du Loir Seyahatnamesi, 2021: s. 111).

Türkler, günlük hayatlarının diğer evrelerinde, örneğin yemek öncesi ve sonrasında da bazı hususlara dikkat ederlerdi. Silistre’de Melek Ahmed Paşa’nın sarayına giden elçi Claes Ralamb orada bir yemeğe davet edildiğini ve yemekten sonra elleri yıkamak için su ve peşkir getirildiğini belirtmiştir. Kahveden sonra ise elini ve yüzünü silmesi için kendisine gül suyu ikram edildiği kaydedilmiştir (Ralamb, 2017: s. 36).

İfade etmeye çalıştığımız gibi temizlik konusundaki Türk örf ve adetleri yabancıların dikkatinden kaçmamış, alışkanlıklarından hayretle söz etmişlerdir. Yabancılar, Müslümanların sosyal hayatlarını anlatırken muhakkak temizlik rutinlerine de vurgu yapıyorlardı. Josephus Grelot bu olguyu, “dünyanın tüm ulusları arasında gerek Osmanlı gerekse İranlı Müslümanlar kadar temizliğe düşkün olan yoktur” sözleriyle ifade ediyordu (Grelot, 1998:189). Fransa Kralı II. Henri’nin elçilik heyetinde yer alan, İstanbul’a 1547’de gelen Pierre Belon, aynı şekilde Türklerin yıkanma kültürlerinden ötürü dünyanın en temiz insanları olduğunu söylemekten kendini alamıyordu (Belon, 2020: s. 184-187).

Tüm bunların yanında bazı Avrupalı gezginlerin ise öz eleştiri yaparak gözlemledikleri kültür ile kendi gelenekleri arasında kıyaslama yaptığı görülmektedir. Örneğin Kanunî Sultan Süleyman döneminde İstanbul’da tutsak düşen ve burada yaşadıklarını anlatan bir gözlemci, İspanya’nın İstanbul’da olduğu gibi bir hamam sisteminden yoksun olmasının büyük bir eksiklik olduğunu itiraf etmiştir. Ayrıca Türklerin kendilerini pis oldukları yönünde eleştirdiklerini söylemiştir. Nitekim Türklerin bu konuda haklı olduklarını zira İspanya’da

hayatı boyunca banyo yapmamış insanlar bulunduğunu dile getirmiştir (Kanuni Devrinde İstanbul, 1964: s. 177-178).

Erkeklerin Bakım ve Temizliği

Araştırmamızın çeşitli yerlerinde ifade edildiği üzere Türkler, yaş ve cinsiyet fark etmeksizin bakım ve temizliklerine düşkün insanlardı. Seyyahların anlatılarına göre onlar, bedenlerinin kirli olmasına tahammül edemeyen, bundan bir suçmuş gibi iğrenen kimselerdi. Erkeklerin sık sık abdest almalarının altında yatan sebep, kişinin kendini fiziksel ve ruhsal olarak iyi hissetme isteğinden doğuyordu (Busbecq, 2005: s. 128). 1532'de İstanbul'a gelmiş olan Luigi Bassano, Türk erkeklerin gittikleri "su banyolarını" diğer ifade ile hamamları ve temizlenme biçimlerini ayrıntılı bir şekilde ve eğlenceli bir üslupla anlatır. Bassano, göbek taşıyla ilgili izlenimlerini şu şekilde ifade etmiştir:

İçeriye girer girmez üstünde uzanmaya davet ederler ve orada karın üzerine yatırdıktan sonra hizmetkârlar sırtınızın üstüne çıkıp kendi usullerince, benim hiç sevmediğim ve hatta ısrarla davetlerine rağmen hiç uzanmadığım halde kolları çekmeye başlarlar. Bütün bu evirme çevirmeleri bu taraftan tamamlandıktan sonra sizi sırt üstü tekrar yatırıp sanki Herkül'ün gücünü kullanır gibi gene o kol çekiştirme işlemlerine devam ederler (Bassano, 2015: s. 16).

Böylece bol suyla başlayan temizlenme çeşitli evrelerin sonunda biter, hatta kişi oda dışına çıkarken çalışanlardan biri elinde su dolu tasla ayakları tekrar yıkar (Bassano, 2015: s. 16-17).

Temizliğe inançlarının gereği düşkün olan Türkler, ibadetlerini yapmak için camilere giderdi. Bu yüzden temiz olmak zorundalardı. Haliyle camilerin yanında abdest almalarına ve temizlenmelerine imkân verecek mekânlar olurdu. 1587 yılında İstanbul'a gelen Lubenau da Türkiye'de her caminin yanında hamam olduğunu söylemekteydi. Genel temizlikleri için hamamları tercih eden erkekler sık sık buralara giderlerdi. Zira hamamlar onların kolaylıkla ulaşabilecekleri yerlerdi. Evlerde ve camii yakınlarında hâlihazırda hamamlar mevcuttu. Lubenau bir hamamda tellakların müşterileri nasıl yıkadıklarını şöyle anlatıyordu:

Tellak burada elini soktuğu tüylü bir torbacıkla (kese) müşterisinin her tarafını oğar[ovar] ve yıkar sonunda da üzerine duru su döker (...) tellak müşterisinin ayaklarını, tabanlarını ponza taşıyla oğar[ovar], bazılarının da saçını sakalını keser. Türkler başlarındaki saçları tamamen kazıtlar aynısını yaptıran Yahudiler ve Rumlar da vardır. (...) koltukaltlarını ve mahrem yerlerini temizlemek için de bazen ustura kullanıyorlar ama genelde rusma adını verdiklerini bir merhemi mahrem yerlerine sürüyor ve kıllarını temizliyorlar, çünkü onlar bedendeki kıllardan çok tiksiniyorlar (Reinhold Lubenau Seyehatnamesi, 2016: s. 213-215).

Rusma adı verilen bu merhemi erkekler sık sık tercih ediyorlardı. Kıl ve tüyden pek hazzetmeyenler için oldukça önemli olan bu kıl dökücü krem çok popülerdi ki ülkenin her bir tarafında kullanılıyordu. Dolayısıyla Belon'un söylediğine göre rusma yapımında kullanılan maden çok değerliydi. O, bu maddeyi şöyle anlatıyordu: "Bu, demir cürufuna benzeyen yalnız ondan daha hafif rengi de kavrulmuş gibi siyah bir ecza. Hakikaten de bu topraktan çıkarılan hafif yanık bir mineral" (Belon, 2020: s. 182).

Görülen o dur ki erkekler genel vücut temizliğinin yanında bakımlarına da özen gösterirlerdi. Vücutlarındaki kıllardan tiksinseler de bazıları için sakal ve bıyıklar değerliydi. Mesela Giovanni Maria Angiolello, Sultan Mehmed'in sakalının yuvarlak şekilli olduğunu ve sultanın sakalını kırmızıya boyadığını anlatır (Sultan Fatih'in Sarayında Bir Esir, 2022: s.131). Du Loir'in söylediğine göre Mevlevî dervişleri de çok temizdi ve sakallarını düzgün bir şekilde taramaya dikkat ederlerdi (Du Loir Seyahatnamesi, 2021: s. 118). Belon, Türk erkeklerinin, özellikle gençlerin upuzun bıyıkları olduğunu söyler fakat o, sakal bırakmanın gençlere yakışmadığının düşünüldüğünü ifade eder. Bu yüzden de sakalı bilgeliğin sembolü olarak ihtiyarların

bıraktığını aktarır (Belon, 2020: s. 164). Her durumda anlatılanlar Türklerin bıyık ve sakallarına hassasiyetle yaklaştığını gösterir. Bu da erkekler için işlevsel olan berberlerin sayısının fazla olmasına yol açar. Nitekim Gerlach, erkeklerin üç gün ya da haftada bir tıraş olduğunu belirtir (Gerlach, 2007: s. 35). Erkekler arasında yaygın olan bir alışkanlık da sürmedir. Adam Werner, “yossurme” (sürme) denilen, Mekke’den getirilen koyu renkli göz boyasından söz eder ve hatta padişahın da bunu kullandığını, kimi Türkler arasında yaygın bir malzeme olduğunu belirtir (Werner, 2019: s. 63).

Kadınların Bakım ve Temizliği

Osmanlı Devleti’nde kadınlar, erkeklerin aksine daha ziyade evleriyle sınırlı bir hayat sürmüşlerdi. Bu sebeple onların temizlik alışkanlıkları ile ilgili çok teferruatlı kayıtlara ulaşmak mümkün görünmemektedir. Dönemin gözlemcilerinin eserlerinde bu konular hakkında çok yeterli olmasa da kimi bilgiler yer almaktadır. Kadınların bakım ve temizliği söz konusu olunca tıpkı erkeklerde olduğu gibi en önemli mekânların hamamlar olduğu su götürmez bir gerçektir. Buralar sadece temizlik amacıyla kullanılan mekânlar olmamış, kadınlar için boş zamanların değerlendirildiği birer sosyalleşme alanları olarak faaliyet göstermişlerdir.

XVII. yüzyılda Roma-Germen İmparatorluğu elçilik heyetinde sekreterlik vazifesiyle görevlendirilen Adam Werner, Türklerin her gün yıkandıklarını ve hamamları ısıtmak amaçlı yakılan ateşin yıl boyunca söndürülmediğini anlatarak hamamların onlar için temizlenmenin yanında sosyalleşme ve eğlenme yerleri olduğunu söyler (Werner, 2019: s. 28-29). Bassano da kadınların haftada en az bir kere hamama gittiklerini, hem ibadetlerini yerine getirmek için yıkanarak abdest aldıklarını hem de buralarda uzun vakit geçirerek evden uzaklaşmış, can sıkıntılarını gidererek sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılamış olduklarını söylüyordu ki kadınlar için hamam monotonluğu kırmak için tek yoldu (Bassano, 2015: s. 11-20). Osmanlı kadınları için sağlık, temizlik ve güzellik dışında eğlence açısından da mühim bir işlevi olan hamamlara gidiş bile başlı başına bir tür ritüeldi. Du Loir de bu ritüele şu sözlerle dikkat çekmişti:

Hamama giden kadınlar tıpkı baloya giden bizimkiler gibi daima süslenirler, zira burası onlar için birlikte oldukları ve arkadaşların buluştukları tek yerdir. Hamamda kendilerini daha sevimli gösterebilmek için kadınlar sadece elbiselerinin zenginliğini ve yüzlerinin güzelliğini değil aynı zamanda vücutların tüm güzelliğini de sergilerler (Du Loir Seyahatnamesi, 2021: s. 141).

Bilgiler doğrultusunda söylemek gerekirse kadınlar hamamlara arkadaşları, akrabaları ya da komşularıyla, yani kalabalık bir topluluk olarak gidiyorlardı. Nitekim Nicolay, hamama genellikle on ya da daha fazla sayıda kadının buluşarak birlikte gittiklerini anlatır (Nicolas de Nicolay, 2014: s. 171, 172).

Hamamda kadınlar bedenlerindeki tüyleri bir tür ilaç/merhemle yok ederlerdi. Sözleşmişler gibi tüm yabancı gözlemciler nispeten farklılaşan anlatımları olsa da bu merhemle ilgili aynı şeyleri söylemektedir. Salomon, kireçle karıştırılmış siyah renkte bir tozu sulandırarak yaptıkları bu güçlü ve yakıcı ilacın adının, Yunanca “merhem” demek olan “hırisma”(chrisma) olduğunu yazar (Schweigger, 2004: s. 131). Buna benzer bir bilgiyi Derschwam da paylaşarak Anadolu’da tüyleri temizlemek için kullanılan bir maddeden söz eder. Ancak o, bu maddenin adını Sarnak (zırnık) olarak zikreder. Sözü edilen maddenin kara renkli hafif bir toprak olduğunu, iyice ezilerek sönmemiş kireç ve su ile karıştırılarak çamur haline getirildiğini söyler. Benzer şekilde maddenin çok güçlü olduğunu ve vücutta uzun süre bekletilmediğini belirtir (Derschwam, 1992: s. 80-81). Zira bekletildiğinde cilde zarar verdiğini söylemektedir. Bu iki isimlendirmenin dışında, muhtemelen aynı merhem olmak üzere bu merheme farklı isimler de verilmişti. En çok dillendirilene rusma idi. Adam Werner, erkekler ve kadınların tüyleri almak için rusma isimli merhemi tercih ettiklerini söylerken (Werner, 2019: s. 28-29) bir ihtiyarı dahi gencecik yapacağına inanılan bu şöhretli merhemini nasıl kullanıldığını Belon da şu şekilde aktarır:

Çok ince un halinde ezdikten sonra eşit miktarda sönmemiş kireç ile rusmayı karıştırıyor ve bir teknenin içinde suyla karıştırıyorlar. Kadınlar hamama gittiklerinde kılsız olmasını istedikleri yerlerine bunu sürüp yumurta haşlaması kadar bir süre orada tuttuktan sonra kılların temizlenmeye hazır olduğunu görüyorlar. Terleme başladığında kıllar da kökleriyle beraber ayrılıyor ve sıcak suyla yıkandığında ve elle sıvandıgında düşüyor (Belon, 2020: s. 183).

Farklı farklı isimlerin anlattıkları dikkate alınırsa Türk kadınlarının güzelliğinde hamamların ve kullandıkları sabun ile merhemlerin önemli bir yeri vardı. Lubenau, Kefe'den getirdikleri özel bir toprağın sabun niyetine kullanıldığını ve daha çok kadınların rağbet ettiği bu toprağın cildi güzelleştirdiğine inanıldığını aktarıyordu (Reinhold Lubenau Seyehatnamesi, 2016: s. 215-216). Benzer şekilde Mohaç Esiri, Bartholomaeus, Osmanlı'da kadınların banyo sonrası bir krem kullandıklarını söyler. Bahsettiği krem, sürüldükten yarım saat sonra tüyleri dökmektedir. Aynı kremi erkekler de kullanmaktadır. Vücudun bazı bölgelerinde çıkan kıllar hoş karşılanmaz ve uzamasına izin verilmeden ayda birkaç kez temizlenirdi (Aksulu, 1981: s. 61).

Türk kadınlarının temiz olduğu kadar doğal bir güzelliğe sahip olduğunu söyleyenler az değildi. 1573'te İstanbul'da bulunan Fresne Canaye, Türk kadınlarının güzel ve kibar olduklarını, siyah göz rengine sahip olduklarından dolayı da saçlarını siyah yapmak için uğraştıklarını kaydetmiştir. İfadelerine bakılırsa bu kadınlar perçem bırakmazlardı ve saçlarını iki tutam şeklinde yandan salarlar, geri kalanları toplarlardı. Kaşlarını siyah bir çizgi halinde birleştirirler, el ve ayak tırnaklarını kırmızı ya da sarıya boyarlardı. Kadınların sık sık yıkadığından dolayı bembeyaz ayaklara sahip olduklarını belirten Canaye, kadınların bileklerine değerli bilezikler taktıklarını söylemiştir (Fresne-Canaye, 2017: s. 59).

Kadınların el, tırnak ya da saçlarını boyarken genellikle kına kullandıkları anlaşılmaktadır. Solomon kadınların hamamda yıkandıktan sonra müşterinin gelin olması durumunda elleri ve ayaklarının kırmızı bir boyayla süslendiğini yazar (Schweigger, 2004: s. 131) ki anlaşılan bahsettiği boya kınadır. Kına, Osmanlı dünyasının kadınları için deyim yerindeyse hayat kurtarıcısıdır. Örneğin Belon, Osmanlı'daki kadınların kına ile saçlarını boyadıklarını, üstelik de saç ne kadar siyah ise güzelliğinin de o kadar arttığının düşünüldüğünü belirtmekteydi. Türk kadınlarının ona göre saf bir güzelliği vardı. Bunu da kadınların gün ışığından uzak durarak sık sık hamamlara gitmelerine bağlamaktaydı (Belon, 2020: s. 184-187).

Çoğu kadın, ellerini ve tırnaklarını kına ile kırmızı renge boyayarak estetik bir görünüme kavuşmaya çalışıyordu. Farklı desenlerde boyanan bu renk kalıcı değildi ve zamanla solarak yok olmaktaydı (Werner, 2019: s. 28-29). Görünüşe göre kadınlar, kınayı süslenmenin bir aracı olarak kullanıyorlar, kınayla saçlarını kızıla boyuyorlardı. Grelot'un söylediğine göre bir de kirpik ve kaşlarını siyaha boyayarak, şekilleri bozulmasın diye "zamklayanlar" vardı (Grelot, 1998: s. 193). Türklerin dışında Rum kadınları da kaşlarını boyamak için karışımlar yaparak aynı işlemi uygularlardı (Belon, 2020: s. 188). Bassano ise her ne kadar beğenmeyerek eleştirse de bazı kadınların kaşlarını geniş bir çizgi halinde siyah bir kalemle boyadıklarını, hatta aynı şekilde kaşlarının ortasını boyayanların bile olduğunu söyler. Dahası o, kadınların dudaklarını kırmızı bir boya ile renklendirdiklerinden bahseder (Bassano, 2015: s. 24).

Bassano'nun söylediğine bakılırsa bu işlerde kullanılan maddenin ismi "archenda" idi ve bu madde ile saç, el, ayak ve tırnaklar boyanırdı. Hatta bazı kadınlar tarafından vücudun başka yerlerinin boyandığı da olurdu. Örneğin kimi kadınlar kasık tüylerini kestikleri yerden dört parmak yukarısını bu madde ile boyuyorlardı. Daha ziyade saçların boyanmasında kullanılırdı ki Canaye'nin de söylediği gibi Osmanlı kadınlarının güzellik anlayışında siyah saç rengi moda idi. Bir kadının siyah saç rengine sahip olması güzel olduğunun kanıtıydı. Bu nedenle sarışın olanlar ya da saç beyazlamış olanlar bu yöntemle saçlarını renklendirirlerdi (Bassano, 2015: s. 23).

Temiz oldukları kadar bakımlı da olan bazı Osmanlı kadınları için yüz güzelliği de günümüz kadınlarında

olduğu gibi çok önemliydi. Mesela II. Bayezid dönemi İstanbul İhtisap Kanunnâmesi'nden anlaşıldığına göre kadınlar, güzel görünmek adına yüzlerine “aklık ve kızılca” diye tabir edilen bir ürün sürüyorlardı. Ancak bu uygulama bazı açılardan hoş karşılanmamıştı. Zira köle satıcıları bu konuda uyarılmış, satacakları cariyelerin yüzlerine bu tarz maddeleri sürmeleri ve süslü göstermeleri yasaklanmıştı. Benzer bir kural erkek köleler için de geçerliydi. Mesela onların da tıraş edilmeleri yasaklanmıştı (Akgündüz, 1990: s. 294).

XVI. yüzyılın ikinci diliminde İstanbul'a gelen bazı seyyahlar, hem Türk hem de gayrimüslim kadınların kıyafet ve süsleri ile ilgili bilgiler veriyorlardı. Türk kadınları örtülü olarak dışarı çıksalar da giysilerini ipek altın ve gümüş işlemlerle süslüyorlardı (Tekin, 2014: s. 67). Bazı kadınlar saçlarını örerek şekil verirler, kurdele ile süslerler ve elbiselerinin üzerine salmayı severdi. Daha sonra örüklü saçlarını dantelli bir kuşakla örtterek üzerine aynı renkte bir başlık takarlardı (Bassano, 2015: s. 24). XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin payitahtına gelen yabancıların ifadeleri elbette genelin tamamını kapsamıyordu fakat yine de onların dikkatini çeken ortak hususlardan birisi Türklerin temizlik ve bakımlarına özen gösterdikleriydi.

Sonuç

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'ne yolu düşen yabancıların dikkatini çeken konulardan birisi Türklerin temizlik ve bakım kültürüydü. Türklerin tarihten gelen alışkanlıklarının yanı sıra İslâm inancının temizlenmeyi telkin eden yaklaşımı ve inançlarının gereği olarak en azından beş vakit namaz için abdest zorunluluğu, onlarda köklü bir temizlik ve bakım alışkanlığı oluşturmuştu. Yabancı gözlemcilerin pek çoğu da Türklerin ne kadar temiz olduğuna dikkat çekmişti ve bunu yaparken zaman zaman kendi kültürleriyle kıyaslama yoluna gitmişlerdi. Bazen de Türklerin temizlenme biçimlerine alışkın olmadıkları için kendi kültürleriyle kıyaslamalarda bulunup Türklerin temizlenme biçimini yadırgadılar.

Bu gözlemciler, Türk erkeklerinin genel temizlikleri dışında saç, sakal ve bıyıklarına uyguladıkları bakım şekline, berberlere ve özel temizliklerine dek şahit olduklarını ya da duyduklarını anlattılar. Dikkat çektikleri konulardan birisi de kamusal alanda temizliği sağlayan mekânlar oldu. Camilerin çevresinde kümelenen abdesthaneler, helalar ve hamamların yanında çok sayıda hizmet veren çeşmeler bunlar arasında yer aldı. Hamamları da detaylıca değerlendirdiler: Hamamların fizikî yapısı, tellaklar, buraya giden müşterilerin nasıl temizlendikleri en ince ayrıntılarına kadar anlatıldı. Bu anlatılar sonucunda hamamların temizlik konusundaki önemli rolleri dışındaeğence ve sosyalleşme unsuru olduğu da görüldü. Özellikle ev ile sınırlı bir hayat yaşayan ve dolayısıyla vakitlerinin çoğunu meskenlerinde geçiren kadınlar için hamamlar erkeklere nazaran çok daha işlevseldi. Onlar hamamlara çok sık gider, monotonluğu bir nebze de olsa kırarlar, temizlenir ama aynı zamanda bakımlarını yaparlardı. Saçlarını, tırnaklarını, kaşlarını boyarlar ve doyasıya eğlenirdi.

Konuyla ilgili bilgiler veren söz konusu yabancı gözlemcilerin esas itibarıyla temizlik ve bakım konusunda ortak konulara vurgu yaptıkları söylenebilir. Şüphesiz bütün bu görüş ve değerlendirmeleri bütünün hepsini kapsamaz. Bazı konularda kendilerine anlatılanlardan etkilendikleri, bazı gözlemlerini de abartarak kaleme aldıkları ihtimalleri göz ardı edilmemelidir. Ancak her koşulda pek çok tanığın ortak noktada buluşması da bir anlam ifade etmektedir. Dolayısıyla Türkler, dinî kaygıların da etkisiyle çok eski zamanlardan itibaren temizlik ve bakım konusuna ayrı bir önem vermiş bunu köklü bir kültür, gündelik hayatın olağan bir rutini haline getirmişlerdir.

Kaynakça

- Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meali. (2011). (Haz. Yazır, E. M. H). (K. Yusufoglu, Sad.). Kilim Matbaacılık Bas.
- Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukuku tahlilleri, II. kitap, II. Bayezid devri kanunnâmeleri*. Hilal Matbaası.
- Aksulu, N. M. (1998). *Mohaç esiri Bartholomaeus Georgievic (1505-1566) ve Türklerle ilgili yazıları*. Kültür Bakanlığı.
- Aybet-Üçel, G. (2010). *Avrupalı seyyahların gözünden Osmanlı dünyası ve insanları (1530-1699)*. İletişim Yayınları.
- Bassano, L. (2015). *Kanunî dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda gündelik hayat*. (S. Cangı, Çev.). Yeditepe Yayınevi.
- Boyar, E., Fleet, K. (2017). *Osmanlı İstanbul'unun toplumsal tarihi*. (S. Çağlayan, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Busbecq, O. G. (2005). *Türk mektupları Kanuni döneminde Avrupalı bir elçinin gözlemleri (1555-1560)*. (D. Türkömer, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Breüning, H. J. (2020). *Breüning seyahatnamesi doğu ülkelerine yolculuk; İstanbul 1579*. (S. Noyan-Türkis, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Belon, P. (2020). *Pierre Belon seyahatnamesi İstanbul ve Anadolu gözlemleri (1546-1549), Antakya, Adana, Konya, Afyon, Kütahya, Bursa*. (H. Yalın, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Crailsheimli Adam Werner. (2019). *Padişahın huzurunda elçilik günlüğü, 1616-1618*. (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Çağrııcı, M. (2011). Temizlik. *DİA* içinde (C. 40, s. 40, 427). TDV Yayınları.
- Derschwan, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü*. (Y. Önen, Çev.). Kültür Bakanlığı.
- Du Loir Seyahatnamesi IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*. (2021). (M. Daş, Çev.). Yeditepe Yayınevi.
- Ebû Zekerıyya Muhyiddin Yahya İbn-i Şeref En-Nevevî. (1986) *Riyazü's-salihîn tercemesi*. (2. Cilt). (S. Uçan, Ter.). İkra Yayıncılık.
- Emiroğlu, K. (2016). *Gündelik hayatımızın tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fresne-Canaye, P. (2017). *Fresne-Canaye seyahatnamesi 1573*. (T. Tunçdoğan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Gerlach, S. (2007). *Türkiye günlüğü 1573-1576 I*. Beydilli, K. (Ed.). (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Grelot, J. (1998). *İstanbul seyahatnamesi*. (M. Selen, Çev.). Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.

- Işın, E. (2014). İstanbul'da *gündelik hayat*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kanuni Devrinde İstanbul*. (1964). (F. Carım, Çev.). Yeni Savaş Matbaası.
- Lewis, B. (1975). İstanbul ve Osmanlı uygarlığı. (N. Önol, Çev.). Varlık Yayınevi.
- Nicolay, N. (2014). *Muhteşem Süleyman'ın imparatorluğunda*. M. C. Gomez ve G. S. Yerasimos (Ed.). Kitap Yayınevi.
- Ralamb C. (2017). *İstanbul'a bir yolculuk 1657-1658*. (A. Arel, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Reinhold Lubenau Seyehatnamesi Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*. (2016). (S. Türkis Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Sultan Fatih'in sarayında bir esir Giovanni Maria Angiolello gözünden Türk tarihi*, (2022). (P. Gökpar, Çev.). Profil Kitap.
- Schweigge, S. (2004). *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*. (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Şirin, V. (2002). *Ana hatlarıyla siyasî ve kültürel Osmanlı tarihi*. Marifet Yayınları.
- Tekin, R. (2014). İstanbul'da *gayrimüslimlerin gündelik yaşamı 1520-1670*. Birleşik Yayınevi.
- W. Wratislaw, B. (1996). *Baron W. Wratislaw'ın anıları "16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler"*. (M. S. Dilmen, Çev.). AD Yayıncılık.
- Yazır, E. M. H. (2011). *Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meali*. (K. Yusufoglu, Sad.). Kilim Matbaacılık Bas. Yay.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

* Yazar tek başına makaleyi hazırlamıştır.

Çıkar Beyanı

* Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Özel Eğitime Gereklinimi Olan Öğrencilere İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi¹

Evaluation of Science Teachers' Opinions on Students With Special Education

Osman DURMAZ*
Aydın KIZILASLAN**
Tansel YAZICIOĞLU***

*Sugözü Cemal Coşkun Ortaokulu, Antalya / Türkiye.
Sugözü Cemal Coşkun Secondary School, Antalya / Türkiye.
fenbilgisiosman@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2368-5463

** Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Özel Eğitim Bölümü, Ağrı / Türkiye.
Dr., Departman of Special Education, Ağrı / Türkiye.
ydnkizilaslan@gmail.com.com
ORCID: 0000-0003-3033-9358

** Kırkkale Üniversitesi, Özel Eğitim Bölümü, Kırkkale / Türkiye
Dr., Departman of Special Education, Kırkkale / Türkiye
tanselyazicioglu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0946-2637

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
11/01/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
03/02/2022
Yayın Tarihi / Date Published:
31/03/2022

Atf: Durmaz, O., Kızılaslan, A. ve Yazıcıoğlu, T. (2022). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Özel Eğitime Gereklinimi Olan Öğrencilere İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55, 128-146

Citation: Durmaz, O., Kızılaslan, A. and Yazıcıoğlu, T. (2022). Evaluation Of Science Teachers' Opinions On Students With Special Education, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 55,128146

Öz

Özel eğitime gereklinimi olan birey kavramı, sadece engelli çocukları değil, üstün yetenekli çocukları da kapsamaktadır. Özel eğitime gereklinimi olan bireyler farklı öğretim programlarından yararlanabilmektedirler. Bu programlardan birisi de Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programıdır. Fen bilimleri dersinde hedef ve kazanımlara ulaşılabilmesi için ders programında öğretmenlerin yapmış olduğu düzenlemelerin neler olabileceğinin bilinmesi ve fen bilimleri öğretmelerinin özel eğitime gereklinimi olan öğrencilere ders anlatmak için öğrenciye yönelik hazırlanan materyallerde kullanılacak alternatiflerin çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada fen bilimleri öğretmenlerinin özel eğitime gereklinimi olan bireylere ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu araştırma olgubilim deseninde tasarlanmış nitel bir çalışmadır. Çalışma grubu 2020-2021 eğitim öğretim yılında Antalya ili Alanya ilçesinde görev yapan 20 fen bilimleri öğretmeninden oluşmaktadır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Araştırma bulguları fen bilimleri öğretmenlerinin özel eğitime gereklinimi olan öğrencilere ilişkin bazı uyarlamalar yaptıklarını ortaya koymuştur. Özel eğitime gereklinimi olan öğrencilerin akademik başarısı ve gelişimlerini izleme amaçlı örnek ölçme-değerlendirme ölçekleri geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hayvan sembolizmi, dokuma, kilim, figürlü süsleme, Türk sanatı.

Abstract

The concept of the individual in need of special education includes not only disabled children but also gifted children. Individuals with special education needs can benefit from different education programs. One of these programs is the Science Curriculum. In order to achieve the objectives and achievements in the science course, it is necessary to know what the arrangements made by the teachers in the curriculum can be and to diversify the alternatives that can be used in the materials prepared for the students in order to teach the students who need special education. Therefore, this aims to evaluate the views of science teachers about individuals who need special education. This research is qualitative research designed in a phenomenological pattern. The study group of the research consists of science teachers working in Antalya province Alanya in the 2020-2021 academic year. Data were collected with a semi-structured interview form. Research findings revealed that science teachers made some adaptations for students who need special education. It is recommended to develop sample measurement-evaluation scales to monitor the academic success and development of students in need of special education.

Keywords: Science education, students with special needs, qualitative research method, interview

Giriş

Bireylerin yeterlilik veya yetersizlik alanlarının ne olduğunun bir önemi olmadan bireyin gizil güçlerini ortaya koyabilmesi, yaşamsal amaçlarına ulaşabilmesi ve kendini geliştirebilmesi için yardıma ihtiyacı vardır (Özgüven, 1999). Eğitim sisteminin içinde bulunan özel eğitimin amacı herhangi bir sebeple normal eğitimden yararlanamayan bireylere eğitimde fırsat eşitliği sağlamaktır. (Gündoğan, 2002). Sahip olduğu yapı ve özellikler bireyin kendisine ait olduğu için her bireyin öğrenme yapılarının da diğerlerinden farklı ve kendine özgü olduğu söylenebilir (Altun ve Uzuner, 2016). Bundan dolayı genel eğitimde bu farklılıklar dikkate alınarak yapılması gerekli olan uyarlamaların yapılmadan özel eğitime gereksinimi olan bireylerin genel eğitimden yararlanmaları mümkün olmamaktadır (Yiğiter, 2005).

Özel eğitime gereksinimi olan bireyler farklı öğretim programlarından yararlanabilmektedirler. Bu programlardan birisi de Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programıdır. Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından 2018 yılında ilkökuller ve ortaokullar için güncellenmiştir. MEB'e (2018) göre bilim ve teknolojide yaşanan hızlı değişim bireylerden beklenen rolleri doğrudan etkilemiş, bireyleri; bilgiyi üreten, problem çözebilen, eleştirel düşünen, girişimci, kararlı, iletişim becerilerine sahip, empati yapabilen, topluma ve kültüre katkı sağlayan nitelikte tanımlamıştır. Bu nedenle de Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programının; bu nitelik dokusuna sahip bireylerin yetişmesine hizmet edecek, salt bilgi aktaran bir yapıdan ziyade, bireysel farklılıkları dikkate alan, değer ve beceri kazandırma hedefli, sade ve anlaşılır bir yapıda hazırlandığı ifade edilmiştir (MEB, 2018).

Alanyazın incelendiğinde özel eğitime gereksinimi olan bireylerin fen eğitimlerine ilişkin farklı çalışmalara rastlanmaktadır. Mulvey ve ark, (2016) tarafından yürütülen bir araştırmada dört ilköğretim düzeyinde görev yapan özel eğitim öğretmeninin, sorgulama öğretiminin ve bilimin doğasını öğrenmeye ve uygulamaya teşebbüs eden ilk yarıyıl mesleki gelişim deneyimlerini incelemek amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini Atlantik'te yer alan bir ortaokulda görev yapan 61 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini amaçsal örnekleme yoluyla seçilmiştir. Veri toplama araçları anketler, derslerin video kayıtları, öğretmenlerin görüşlerinin yer aldığı mülakattan oluşmaktadır. Sonuçlar, tüm katılımcıların bilim doğası kavramlarını geliştirdiğini, öğretim sırasında bilim ilkelerinin açık bir şekilde vurguladığını ve araştırma-sorgulama yoluyla öğretildiğini göstermiştir. Dahası, sadece öğrencilerin ihtiyaçlarına göre uyarlamalar yaparak ve hatta yeni dersler geliştirerek öğretimi gerçekleştirdiklerini belirterek derslerin aynısını taklit etmenin ötesine geçmişlerdir.

Vannest ve ark, (2009) tarafından yürütülen bir diğer araştırmada, özel gereksinimi olan öğrencilere fen öğretiminde öğretim ortamlarını ve özel/genel eğitim öğretmenin rollerini tanımlamak amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında yer alan araştırma sorusu "Hangi öğretim ortamlarında özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler fen bilgisi dersi almaktadır?" araştırma sorusunun cevabı bir yapısal örnek ile aranmıştır. Bu, önce müfredata yönelik bir gereklilik olarak feni kontrol edecek ve daha sonra bu müfredatı yansıtan bir değerlendirme yetkisine sahip bir durumu tanımlayacak belirli bir sınıf seviyesini belirleyerek başarılmıştır. Amerika Birleşik Devleti Teksas eyaletinde bulunan 137 bölgede beşinci sınıf öğrencilerinin özel eğitim koordinatörleri ile bir telefon anketi gerçekleştirilmiştir. Anket verilerine göre öğretmenler neredeyse tüm bölgelerde özel gereksinimli öğrenciler için fen bilgisi eğitimlerinin sunumunda özel eğitim ortamlarının sağlandığını ifade ederken, bazı bölgelerde sadece genel eğitim ortamlarının sağlandığını ifade etmişlerdir.

Fen bilimleri dersi eğitiminin özel gereksinimi olan öğrencilere öğretilmesi üzerine yapılan kapsamlı incelemelerde, National Research Education Standards (1996), tarafından kılavuzlar yayınlanmıştır ve bazı öneriler sunulmuştur. Bu kılavuz içerisinde bilimin doğası ve tarihi, dünya ve uzay bilimi, fen bilimleri başlıklarının da içinde bulunduğu sekiz farklı konu başlığı yer almaktadır. Courtade, Spooner ve Browder (2007) tarafından yürütülen bu araştırmada ise bu kılavuzu takip eden ve özel gereksinimi olan öğrencilere fen bilimleri dersinin öğretilmesini amaçlayan son 20 yılda yayın yapmış 11 çalışma incelenmiştir. Bu 11

çalışmanın sekizinde, “Kişisel ve Sosyal Bakış Açığında Bilim” içerik standardı üzerine odaklanılmış, özel gereksinimi olan öğrenciler için fen bilimleri eğitimine ilişkin olarak çok fazla çalışma incelenmemiştir. McGinnis (2013) tarafından da bu konuya ilişkin bir araştırma yürütülmüştür. McGinnis, özel gereksinimi olan öğrenciler için fen eğitimini iyileştirmede araştırmacıların ele alması gereken temel konuları vurgulayarak, kanıta dayalı öğretim yoluyla bilimi daha erişilebilir ve ilgi çekici hale getiren deneysel dersleri incelemiştir. Bu müfredat, öğretim ve değerlendirme hedeflerine ulaşmak için her seviyedeki fen öğretmenlerine, okul liderlerine ve politika yapıcılara literatür taramasından en umut verici görüşleri sunmuştur. Çalışmada Fen bilimleri öğretmenlerine bu konuda pratikleri kullanmanın en iyi yolu vurgulanmış ve daha fazla araştırma yapılması çağrısında bulunulmuştur.

Mastropieri ve ark. (2006) tarafından yürütülen bir araştırmada, hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrenciler için hazırlanan 8. sınıf fen bilimleri derslerinde yer alan öğretim etkinlikleri ve öğretmene yönelik öğretim yöntemiyle, sınıf içi akran eğitimi ile ilişkili niceliksel sonuçlar karşılaştırılmıştır. Rastgele olarak belirlenen ve 12 hafta süren eğitim-öğretim içerisinde, 44’ü özel eğitime gereksinimi olan 213 öğrenciden (109 erkek, 104 kadın) on üç sınıf katılmıştır. Deneysel sınıflar, farklılaştırılmış, akran aracılı uygulamalı öğretim birimleri alırken, kontrol sınıfları geleneksel fen öğretimini almıştır. Elde edilen sonuçlar, işbirlikçi uygulamalı etkinliklerin, tüm öğrenciler için ortaokul fen dersi içeriğini öğrenmelerini ve öğrencilerin etkinliklerden yararlanmalarını istatistiksel olarak kolaylaştırdığını göstermektedir. Uygulamaya ilişkin çıkarımlar, tamamlayıcı akran aracılı uygulamalı etkinliklerin kullanılmasının, özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler için gerekli gözden geçirme ve uygulamayı sağlayabileceğini göstermektedir.

Scruggs ve Mastropieri (2007) tarafından yürütülen araştırmada bazı yaklaşımları ortaya çıkarmak amacıyla özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler için fen eğitiminde araştırma programının incelenmesi amaçlanmıştır. Bilim müfredatı, anımsatıcı stratejiler, metin işleme stratejileri, uygulamalı yaklaşımlar, koçluk çalışmaları, “keşif” öğrenimi, etkili kapsayıcı fen sınıflarının korelasyonları ve farklılaştırılmış müfredat geliştirmeleriyle sınıf çapında akran eğitimleri incelenmiştir. Araştırma sonuçlarında yetersizliği olan öğrencilerin çoğunun, fen materyallerinin somut ve uygulamalı sunumlarından büyük ölçüde faydalandıklarını, fen bilimleri ile uğraşırken beklenenden daha fazla ölçüde uygulamalı bilimden zevk aldıklarını ve daha az davranış problemi yaşadıklarını ortaya koymuştur.

Bu araştırma özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin derslerine giren Fen bilimleri öğretmenlerinin özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin bilgilerini edinme yollarına ve bu öğrencilere uygun sınıf ortamlarının hazırlanmasına yardımcı olabilir. Fen bilimleri dersine yönelik, öğrencilerin yaşadıkları zorlukların belirlenerek bu zorlukların aşılmasında nelerin yapılması gerektiğine, özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin fen bilimleri dersinde hedef ve kazanımlara ulaşması için ders programında öğretmenlerin yapabileceği düzenlemelere katkı sunabilir. Ayrıca özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere, fen bilimleri dersi için öğretmenlerin ayrı bir ders içeriği hazırlarken dikkat edilmesi gereken hususların tespitinde ve öğrencilere fen bilimleri dersi anlatılırken ders sunumunda yapılan özel anlatımların neler olabileceğine dair hususların belirlenmesinde yardımcı olabilir. Bu nedenle bu araştırmanın fen bilimleri öğretmenlerinin özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere ders anlatmak için öğrenciye yönelik hazırlanan materyallerde kullanılacak alternatiflerin çeşitlendirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca öğretmenlerin ders esnasında kullandıkları yöntem ve tekniklerin belirlenip öğrencilere verilen pekiştiricilerin verilme şekli ve sıklığının belirlenmesinde ve kullanılan ölçme değerlendirme araçlarının türleri hakkında öğretmenlere fikir sunacağı düşünülmektedir. Bunların dışında bu araştırma, fen bilimleri öğretmenlerine ışık tutması, özel eğitime gereksinimi olan bireylerin güçlü ve zayıf yönlerine yönelik uyarlamaların yapılması, bu öğrencilerin akademik başarılarının artırılması açısından önemli görülmektedir. Bu nedenle bu araştırmada fen bilimleri öğretmenlerinin özel eğitime gereksinimi olan bireylere ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Fen bilimleri öğretmenlerin özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere ilişkin ders öncesinde yaptığı uyarlamalar nelerdir?
2. Fen bilimleri öğretmenlerinin özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere ilişkin karşılaştığı güçlükler nelerdir?
3. Fen bilimleri öğretmenlerinin özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere fen dersine yönelik yaptığı uyarlamalar nelerdir?
4. Fen bilimleri öğretmenlerinin özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere fen dersini işlerken dikkat ettiği hususlar nelerdir?
5. Fen bilimleri öğretmenleri özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere fen dersindeki akademik başarılarını ölçmek ve değerlendirmek için hangi yöntemleri kullanmaktadır?

Yöntem

Bu araştırma olgubilim (Fenomenoloji) deseninde tasarlanmış nitel bir araştırmadır. Olgu bilim deseni olaya ya da olguya ilişkin bireylerin deneyimlerine, algılamalarına ve bu algıyla çıkarılan sonuca yoğunlaşması (Yıldırım ve Şimşek, 2013) sebebiyle olgu yöntem deseni tercih edilmiş ve araştırmanın verilerinin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulunca incelenen bu çalışma 26.05.2021 tarih ve 135 sayılı karar ile araştırma iznini almıştır.

1. Çalışma Grubu

Çalışma grubu 2020-2021 eğitim öğretim yılında Antalya ili Alanya ilçesinde görev yapan 20 fen bilimleri öğretmeninden oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde görev yapan ve özel eğitime gereksinimi olan öğrencisi olan fen bilimleri öğretmenleri seçilmiştir. Bu seçimde öğretmenlerin en az bir özel eğitime gereksinimi olan öğrencinin fen bilimleri dersine en az bir dönem girmiş olmaları ölçüt olarak alınmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, özel eğitime gereksinimi olan öğrenci sayısı ve meslek deneyimi hakkında ki bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Çalışma grubunun demografik özellikleri Tablo 1’de yer almaktadır. Buna göre katılımcıların %20’si (4 kişi) 0-5 yıl aralığında meslek deneyimine, %20’si (4 kişi) 6-10 yıl aralığında meslek deneyimine, %40’ı (8 kişi) 11-15 yıl aralığında meslek deneyimine, %15’i (3 kişi) 16-20 yıl aralığında meslek deneyimine ve %5’i (1 kişi) 21 yıl ve üzeri meslek deneyimine sahiptir.

Tablo 1.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Kod	Cinsiyet	Yaş	Meslek Deneyimi
E ₁	Erkek	43	24
E ₂	Erkek	39	18
E ₃	Erkek	39	16
E ₄	Erkek	35	10
E ₅	Erkek	34	12
E ₆	Erkek	35	5
E ₇	Erkek	30	7
E ₈	Erkek	29	7
K ₁	Kadın	39	17
K ₂	Kadın	39	14
K ₃	Kadın	38	7
K ₄	Kadın	36	11
K ₅	Kadın	35	13

Kod	Cinsiyet	Yaş	Meslek Deneyimi
K ₆	Kadın	35	14
K ₇	Kadın	35	12
K ₈	Kadın	35	11
K ₉	Kadın	34	12
K ₁₀	Kadın	33	5
K ₁₁	Kadın	29	5
K ₁₂	Kadın	24	2

2. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Katılımcıların kişisel bilgilerini toplamak için yarı yapılandırılmış görüşme formunun üst kısmında ad-soyadı, yaş, cinsiyet, meslek deneyimi, özel eğitime gereksinimi olan öğrenci sayısı ve meslek tecrübesine ilişkin sorulara yer verilmiştir. Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin fen bilimleri dersine giren öğretmenlerinin görüşlerinin belirlenmesine yönelik görüşme soruları oluşturulmuştur. Oluşturulan sorular alanında uzman, doktora yapmış ve nitel araştırmalarda tecrübesi bulunan dört uzman görüşüne sunulmuş ve alınan dönütlerle gerekli değiştirme ve düzeltmeler yapılarak sorulara son şekli verilmiştir. Sorular aşağıda belirtilmiştir:

Soru 1: Sınıfınızda özel eğitime gereksinimi olan öğrencinin var olduğu bilgisi verildiğinde öğrenciye yönelik ne tür ön bilgiler topluyorsunuz?

Soru 2: Özel eğitime gereksinimi olan öğrenciniz için sınıfta ortam düzenlemesi yaparken nelere öncelik veriyorsunuz?

Soru 3: Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerinize fen eğitiminde karşılaştığınız zorluklar nelerdir? Bu zorlukları aşmak için neler yapıyorsunuz?

Soru 4: Özel eğitime gereksinimi olan öğrenciye ayrı bir ders içeriği hazırlarken nelere dikkat ediyorsunuz?

Soru 5: Özel eğitime gereksinimi olan öğrencinize içerik sunumunda ders anlatırken nelere dikkat ediyorsunuz?

Soru 6: Özel eğitime gereksinimi olan öğrencinizin olduğu sınıfta fen dersini anlatırken hangi yöntem ve teknikleri kullanıyorsunuz?

Soru 7: Özel eğitime gereksinimi olan öğrencinize yönelik ne tür pekiştiriciler kullanıyorsunuz?

Soru 8: Özel eğitime gereksinimi olan öğrencinize yönelik materyal hazırlarken nelere dikkat ediyorsunuz?

Soru 9: Özel eğitime gereksinimi olan öğrencinize yönelik ne tür ölçme değerlendirme araçları kullanıyorsunuz ve ne sıklıkla değerlendirme yapıyorsunuz?

Soru 10: Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerinizin eğitiminde en çok hangi yönünün gelişimini destekliyorsunuz?

Soru 11: Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin fen dersindeki akademik başarısını arttırmak için neler yapılabilir?

Mülakatta sorulan 1. ve 2. soru; fen bilimleri öğretmenlerin özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere ilişkin ders öncesinde yaptığı uyarlamaları nelerdir? olarak ifade edilen 1. alt problemi belirlemeye yönelik sorularken, 3. Soru fen bilimleri öğretmenlerinin özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere ilişkin karşılaştığı güçlükler nelerdir? olarak ifade edilen 2. alt problemi belirlemeye yönelik sorulardır. 3. alt problem olan, fen bilimleri öğretmenlerinin özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere fen bilimleri dersine yönelik yaptığı uyarlamaların belirlenmesi için 4. ve 5. sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Mülakatta sorulan 6. 7. ve 8. Sorular “Fen bilimleri öğretmenlerinin özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere fen bilimleri dersini işlerken dikkat

ettiği hususlar nelerdir?” olarak belirlenen 4. Alt problemi belirlemeye yönelik sorular iken, 5. alt problem olan “Fen bilimler öğretmenlerinin özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere fen bilimleri dersindeki akademik başarılarını ölçmek ve değerlendirmek için hangi yöntemleri kullanır?” için de 9. 10. ve 11. sorular mülakatta katılımcılara sorulmuştur.

On bir adet sorudan oluşan görüşme soruları katılımcılara okul ortamında ve boş derslerinin olduğu ve zaman kısıtlamasının olmadığı bir zaman diliminde yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevaplarına herhangi bir şekilde müdahale edilmemiş verilen cevapların ses kayıt cihazına, bilgilendirme yapıp izin alındıktan sonra, kaydedilmesi sağlanmıştır. Ses kayıtları daha sonra uygun bir şekilde transkript edilmiş kodlanmıştır. Görüşme sürelerinin katılımcıların cevapları dikkate alındığında en fazla 32 dakika en az 18 dakika olduğu görülmüştür.

3. Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. İçerik analizi nitel çalışmalarda kullanılan analiz yöntemlerinden biridir. İçerik analizinde yapılan detaylı çalışmaların amacı; araştırmada elde edilen verilerin birbirine benzer olan yönlerini sınıflandırarak bir araya getirilmesinin sağlanmasıdır. Devamında sınıflandırılan verilerin üzerine yorum yapılarak okuyucuların anlayabileceği bir konuma getirilmesini sağlanmaktadır (Çepni, 2010).

Bulgular

Bu bölümde öğretmenlerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşme sonrası elde edilen verilerin analizleri sonucunda elde edilen bulgulara ve bulgulara ilişkin yorumlara yer verilmiştir. Bulgular beş ana başlık ve ana başlıklara bağlı 11 alt başlık altında incelenmiştir.

1. Fen Bilimleri Öğretmenlerin Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrencilere İlişkin Ders Öncesinde Yaptığı Uyarlamaya Yönelik Bulgular

Öğretmenlerden bu bulgulara ilişkin verileri toplamak için öğretmenlere; sınıfınızda özel eğitime gereksinimi olan öğrencinin var olduğu bilgisi verildiğinde öğrenciye yönelik ne tür ön bilgiler topluyorsunuz? ve özel eğitime gereksinimi olan öğrenciniz için sınıfta ortam düzenlemesi yaparken nelere öncelik veriyorsunuz? Soruları sorulmuştur.

1.1. Öğrenci Tanımaya Yönelik Bulgular

Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin sahip oldukları nitelikler hakkında bilgi edinmek isteyen öğretmenlerin, elde ettikleri tüm verilerle öğrencilerin ebeveynlerinden ve okulun farklı birimlerinden destek alarak eğitim-öğretim stratejilerini belirlemekte oldukları ve gerek gördükleri alanlarda özel eğitim öğrencilerinin durumları doğrultusunda araştırmalar yaparak doğru yolu izlemeye gayret etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Bu görüşlerden bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

E7: “Öğrencinin özel durumunun kaynağını, aile içerisindeki durumunu öğreniyorum. Arkadaşları ile ilişkilerinin düzeyini öğrenmeye çalışıyorum. Fen bilimleri dersi için sınıf seviyesini öğrenmeye çalışıyorum.”

E8: “Okul rehberlik öğretmeninden öğrencinin durumu hakkında bilgi topluyorum. Öğrencinin özel durumunun ne olduğu, bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilerinin neler olduğunu öğrendikten sonra bireyselleştirilmiş öğretim programı hazırlıyorum.”

E9: “Öğrencinin RAM’den aldığı eğitsel tanı hangi tür problemi olduğunu anlamada temel kriterdir. Özel Öğrenme güçlüğü, otizm, serebral palsi vb. Bu tanı öğrenciye nasıl yaklaşacağıma dair temel bilgileri verir.”

E10: “Önce kendim tanımaya çalışırım, sonra sınıf ve rehber öğretmeninden öğrenci hakkında bilgiler toplayarak ve ailesinden bilgi edinerek öğrencimi daha iyi tanırım. Bu da benim için öğrenciyi tanımamda yeterli oluyor.”

Tablo 2’de öğretmenlerin öğrencilere ilişkin bilgileri nereden edindiklerin ilişkin kategoriler yer almaktadır. Buna göre özel eğitime gerekisini olan öğrencilerin fen bilimleri dersine giren öğretmenlerin öğrencileri tanımaya yönelik onların hakkında edindikleri bilgileri nereden edindiklerine dair verdikleri cevaplar aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Tablodan anlaşılacağı gibi öğretmenlerden 13 kişi (E₃, E₄, E₆, E₇, E₈, K₁, K₃, K₄, K₅, K₈, K₁₀, K₁₁) öğrenci bilgilerini sadece aileden öğrendiklerini söylerken, 2 kişi (K₆, E₂) sınıf öğretmenlerinden bilgi aldıklarını, 13 kişi (E₁, E₃, E₅, E₆, E₈, K₁, K₂, K₃, K₅, K₇, K₈, K₉, K₁₂) ise okul rehberlik servisinden öğrenci bilgilerini aldıklarını ifade etmişlerdir. Tablodan anlaşılacağı üzere 7 öğretmenin (E₃, E₆, E₈, K₃, K₅, K₈, K₁₀) öğrenciye ait bilgileri hem okul rehberlik servisinden hem de ailesinden aldığı görülmüştür.

Tablo 2.

Öğrencilere İlişkin Bilgileri Nereden Edindiğine Dair Kategoriler

Kategoriler	Öğretmen Kodları
Aile	E ₃ , E ₄ , E ₆ , E ₇ , E ₈ , K ₁ , K ₃ , K ₄ , K ₅ , K ₈ , K ₁₀ , K ₁₁
Sınıf Öğretmeni	K ₆ , E ₂
Okul Rehberlik Servisi	E ₁ , E ₃ , E ₅ , E ₆ , E ₈ , K ₁ , K ₂ , K ₃ , K ₅ , K ₇ , K ₈ , K ₉ , K ₁₂ ,

1.2. Sınıf İçi Farklılığa Yönelik Bulgular

Özel eğitime gerekisini olan öğrenciler için sınıf içerisinde ortam düzenlemeleri gerçekleştirirken hangi hususlara öncelik verdikleri sorulan öğretmenlerin tamamı bu öğrencilerin özel durumlarını dikkate alarak ve önemli koşulları değerlendirerek sınıf içi düzenleme yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu görüşlerden bazılarını aşağıda yer verilmiştir.

K₁₁: “Özellikle özel eğitim öğrencimi sınıfta tek başına oturtmaya ve ön taraflarda oturmasına önem veriyorum. Ayrıca ders esnasında o öğrenciye özel etkinlik hazırlayıp masasını ona göre düzenliyorum.”

E₁: “Özel eğitime gerekisini olan öğrencimin görme ile ilgili kaynaştırma tanısı olduğundan oturma düzeni tahtaya yakın ve rahat temas kuracağım ön sıraya oturtuyorum. Yanına rahat edebileceği ona zarar vermeyecek olan öğrenciyi oturtuyorum.”

E₄: “Sürekli göz teması kurabileceğim bir yere oturtuyorum. Sınıfta başarılı ve öğrenciyle iyi arkadaşlık kuran öğrenci ile oturtup zaman zaman yardımlaşmalarını, desteklenmesini akran eğitimi ile sağlıyorum.”

Tablo 3’te öğretmenlerin öğrencilerin oturma planını belirlemeye yöntemine ilişkin kategorileri yer almaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere öğrenciyi sınıfın ön sırasında ve bireysel olarak oturmasını sağlayan 7 öğretmen (E₂, E₅, K₁, K₂, K₅, K₇, K₁₁), öğrencinin istediği sırada istediği arkadaşıyla oturmasını sağlayan 2 öğretmen (K₁₂, K₈), öğrencinin ön sırada ve öğretmenin istediği öğrenciyle oturmasını sağlayan 7 öğretmen (E₁, E₄, E₆, E₈, K₄, K₉, K₁₀) ve öğrenciyi ön sırada istediği arkadaşıyla oturmasını sağlayan 4 öğretmen (E₃, E₇, K₃, K₇) olduğu görülmüştür. 1 öğretmenin (K₁₂) öğrencinin istediği sırada istediği kişiyle oturmasını sağlarken aynı zamanda öğrencinin özelliğine yönelik sınıfa aydınlatıcı bilgiler sunduğunu belirtmiştir. Sınıfa öğrenciyi tanıtmaya yönelik bilgi veren bir diğer öğretmen ise (E₆) öğrencinin ön sırada öğretmenin seçtiği arkadaşıyla oturmasına özen gösterdiğini ifade etmiştir.

Tablo 3. *Öğrencilerin Oturma Planını Belirleme Yöntemini İlişkin Kategoriler*

Kategoriler	Öğretmen Kodları
Sınıfta ön sırada bireysel oturma	E ₂ , E ₅ , K ₁ , K ₂ , K ₅ , K ₇ , K ₁₁ ,
İstedığı sırada istediği arkadaşıyla oturma	K ₈ , K ₁₂ ,
Ön sırada öğretmenin seçtiği arkadaşıyla oturma	E ₁ , E ₄ , E ₆ , E ₈ , K ₄ , K ₉ , K ₁₀
İstedığı sırada istediği arkadaşıyla oturma	E ₃ , E ₇ , K ₃ , K ₇

1.3. Eğitimin Somut Haline Yönelik Bulgular

Özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerin fen eğitimi esnasına karşı karşıya kaldıkları zorluklar ve bu zorlukların üstesinden gelmek için neler yaptıkları hususlarında görüşlerine başvurulmuş öğretmenlerin tamamı fen bilimlerinin soyut kavramlar içermesinden dolayı özel eğitim öğrencilerinin bu soyut kavramları idrak etmesi ve anlaması konularında zorluklar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu görüşlerden bazılarında aşağıda yer verilmiştir.

E7: “Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerim fen eğitiminde daha çok soyut kavramları anlamaktan zorluk çekiyor; bu nedenle soyut konularda daha çok görsel ve benzetme kullanıyorum.”

K5: “Genellikle fen dersinde anlattığımız konularla gerçek hayatta yaşadığımız olguları birleştirmede zorlanıyorlar. Bunu da çok fazla örnek vererek gerekirse somut bir şekilde göstererek aşmaya çalışıyorum.”

K9: “Fen bilimleri her anlamda ilgi çekici bir bilimdir. Fakat fen eğitiminde kavramsal bölümlere geçişte bilişsel açıdan yeterli olmayan öğrencilere ulaşmak zor olabiliyor. Bu zorlukları aşmak için basit düzeyde deney ve etkinlikler hazırlayarak ilgiyi canlı tutmaya çalışırım.”

Tablo 4’de öğretmenlerin eğitimi somut hale getirmek için yaptığı etkinliklere ilişkin kategoriler yer almaktadır. Buna göre 5 öğretmen (E4, E7, K5, K7, K12) konulara görselleştirerek somutlaştırma yaparken, 7 öğretmen (E5, E6, E8, K1, K4, K5, K6) gerçek hayatla ilişkilendirme yapmaktadır. Ayrıca 4 öğretmen (E3, E8, K3, K5) fazla sayıda örnek verirken 7 öğretmen (E2, E3, E4, K3, K4, K10, K12) materyal kullanımı tercih etmiş ve 2 öğretmen de (E7, K11) benzetme yapmayı tercih etmiştir. Deneysel etkinliklere 4 öğretmen (K1, K8, K9, E6) yer verirken 1 (K2) öğretmenin ise ödevlendirme etkinliklerini kullandığı görülmüştür. Tablodan da anlaşılacağı üzere bazı öğretmenlerin birden fazla etkinliğe yer vermiştir. 1 öğretmenin (E7) konulara görselleştirerek somutlaştırma ve benzetmeyi aynı anda kullandığını görülürken, konuları görselleştirerek somutlaştırma ve materyal kullanımını aynı anda kullanan 1 öğretmen (K12) olduğu görülmektedir. E6 kodlu öğretmenin gerçek hayatla ilişkilendirme ve deneysel etkinlikleri aynı kullandığı anlaşılmaktadır. 1 (E3) öğretmenin de fazla sayıda örnekler vererek materyal kullanımını ön planda tuttuğu anlaşılmış olup, E8 kod adlı öğretmenin gerçek hayatla ilişkilendirme ve fazla sayıda örnek verme etkinliklerini aynı anda kullandığı görülmüştür. Sadece 1 öğretmenin (K5) konulara görselleştirerek somutlaştırma, gerçek hayatla ilişkilendirme ve fazla sayıda örnek verme gibi üç etkinliği aynı anda kullandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Öğrencilerin Oturma Planını Belirleme Yöntemini İlişkin Kategoriler

Kategoriler	Öğretmen Kodları
Konulara görselleştirerek somutlaştırma	E4, E7, K5, K7, K12
Gerçek hayatla ilişkilendirme	E5, E6, E8, K1, K4, K5, K6
Fazla sayıda örnek verme	E3, E8, K3, K5
Materyal kullanımı	E2, E3, E4, K3, K4, K10, K12
Benzetme	E7, K11
Deneysel etkinlikler	K1, K8, K9, E6
Ödevlendirme etkinlikleri	K2

2. Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrencilere Fen Bilimleri Dersine Yönelik Yaptığı Uyarlamalara Yönelik Bulgular

Öğretmenlerden bu bulgulara ilişkin verileri toplamak için öğretmenlere; özel eğitime gereksinimi olan öğrenciye ayrı bir ders içeriği hazırlarken nelere dikkat ediyorsunuz? ve özel eğitime gereksinimi olan öğrencinize içerik sunumunda ders anlatırken nelere dikkat ediyorsunuz? Sorularında elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

2.1. Özel Eğitim İçeriklerine Yönelik Bulgular

Özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilere farklı bir ders içeriği hazırladıkları esnada nelere dikkat ettikleri konusunda görüşlerine başvuru alan öğretmenler öğrencilerin seviyesine uygun, özel eğitime tabii tutulmasına neden olan kriterleri dikkate alarak, somutlaştırma yöntemini kullanarak, dikkat seviyelerini göz önünde bulundurarak eğitim içerikleri oluşturduklarını dile getirmişlerdir. Bu görüşlerden bazıları aşağıda yer almaktadır.

K₅: “Öğrencimin bulunduğu gelişim düzeyine uygun dikkatini çekebilen materyallerin olduğu içerikler hazırlanmaya dikkat ederim.”

K₁₂: “Öncellikle ders planımın kolaydan zora doğru gitmesine dikkat ederim. Öğrencilerin soyut kavramları somutlaştırmasını sağlayacak günlük hayatta sıkça karşılaştıkları materyaller kullanarak etkinlikler yaptırmaya veya örnekler çözdürmeye dikkat ediyorum”

E₁: “Sene başında hazırlanan bireyselleştirilmiş eğitim planında yıl içinde bu tür öğrencilere özel eğitim akışı hazırlamaktayım. Bu planlar yaş ve eğitim tanısına göre şekillenmekte.”

Tablo 5’de öğretmenlerin öğrencilere bireysel olarak hazırladığı ders içeriklerine ilişkin kategoriler yer almaktadır. Buna göre içerikleri öğrencinin gelişim düzeyine uygun hazırlayan 8 öğretmen (K₅, K₆, E₁, E₃, E₅, E₆, E₇, E₈) içerikleri somutlaştırmaya özen göstererek hazırlayan 3 öğretmen (K₉, K₁₁, E₄) ve içerikte kazanımları sık sık tekrar ettiğini söyleyen 2 öğretmen (E₂, E₇) olduğu görülmektedir. 6 öğretmen (E₃, E₆, E₈, K₃, K₈, K₁₂) içeriği kolaydan zora doğru hazırlayarak bol bol örneklerle yer verdiğini ifade ederken, içeriği materyal kullanımı ile destekleyen 7 (K₁, K₂, K₄, K₇, K₁₀, K₁₁, K₁₂) öğretmen olduğu görülmüş. 6 öğretmenin de (K₃, K₇, K₈, K₁₀, K₁₁, K₁₂) içeriği kısa, ilgi ve dikkat çekici hazırladığı tablodan anlaşılmaktadır. 1 öğretmenin ise (K₁) materyal kullanımı ile desteklenen gelişim düzeyine uygun içerikleri hazırladığını belirtmiştir.

Tablo 5. Öğrencilere Ayrı Hazırlanan İçeriklerin Özelliklerine İlişkin Kategoriler

Kategoriler	Öğretmen Kodları
Gelişim düzeyine uygun hazırlanan	K ₅ , K ₆ , E ₁ , E ₃ , E ₅ , E ₆ , E ₇ , E ₈
Somutlaştırılmalarının yer aldığı	K ₉ , K ₁₁ , E ₄
Kazanımların sık sık tekrar edildiği	E ₂ , E ₇
Kolaydan zora hazırlanarak bol bol örnek verilen	E ₃ , E ₆ , E ₈ , K ₃ , K ₈ , K ₁₂
Materyal kullanımı ile desteklenen	K ₁ , K ₂ , K ₄ , K ₇ , K ₁₀ , K ₁₁ , K ₁₂
Kısa ilgi ve dikkat çekici verilen	K ₃ , K ₇ , K ₈ , K ₁₀ , K ₁₁ , K ₁₂

2.2. Özel Eğitim Temelli Anlatımlara Yönelik Bulgular

Özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilere ders anlatımları esnasında nelere dikkat ettikleri sorulan öğretmenlerin tamamı öğrencilerin seviyelerine uygun ve ders içerisinde aktif kalmalarına dikkat ettikleri anlatımlar yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu görüşlerden bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

E₅: “Seviyesine uygun anlatım yapmaya gayret ediyorum. Yapararak yaşayarak öğrenmesini sağlıyorum.”

K₁₁: “Görsel ve materyal kullanmaya özen gösteriyorum o konuyla ilgili bu imkân yoksa etkinlikle dersimi işliyorum.”

K₈: “Konuları somutlaştırıp görsellerle gösterip ve de mümkünse videolarla göstererek anlamasını kolaylaştırıyorum.”

K₅: “İçeriklerin öğrencinin gelişim düzeyine uygun olmasına dikkat ederim içeriği somutlaştıracak materyaller kullanırım.”

K1: “Öğrencinin seviyesine uygun anlatmaya çalışıyorum. Öğrenciye yapabileceği kolay sorularla sorarak derse olan ilgisini arttırmaya ve başarabileceğine inancını arttırmaya çalışıyorum.”

K2: “Kısa cümleler kullanıyorum. Örnek sayısını artırıyorum. Anlamadığını fark ettiğimde başa dönüyorum. Kendisini ifade edebileceği çalışmalarını tercih ediyorum.”

K3: “Öğrencilerimiz derse aktif katılımını sağlamak için yaparak yaşayarak öğrenmesine önem veriyorum ve bunun için deneyler yapıyorum.”

Tablo 6’da öğretmenlerin ders anlatırken dikkat ettiği hususlara ilişkin kategoriler yer almaktadır. Tablo incelendiğinde 6 öğretmenin (E₂, E₅, E₈, K₁, K₂, K₉) sade kolay anlaşılır anlatım yaptıkları, 10 öğretmenin (E₂, E₆, K₃, K₄, K₅, K₆, K₇, K₈, K₁₀, K₁₁) görsel materyallerle somutlaştırarak anlatıma daha çok yer verdiği görülmektedir. Öğrencinin konuşarak derse aktif katılımıyla ders anlatan 9 öğretmen (E₁, E₃, E₄, E₅, E₆, K₃, K₉, K₁₀, K₁₂) olduğu görülürken 3 öğretmen (E₈, K₇, K₄) ise örneklendirme sayısını artırarak ders anlattıklarını belirtmişlerdir. 1 öğretmenin (E₂) ders anlatırken sade kolay anlaşılır ve görsel materyallerle somutlaştırarak iki anlatımı da kullanmayı tercih ettiği görülürken, 3 öğretmenin (E₆, K₃, K₁₀) de görsel materyallerle somutlaştırarak yapılan anlatımı ve öğrencinin konuşturularak derse aktif katılımıyla yapılan anlatımı aynı anda kullandıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Öğretmenlerin Ders Anlatırken Dikkat Ettiği Hususlara İlişkin Kategoriler

Kategoriler	Öğretmen Kodları
Sade kolay anlaşılır yapılan anlatım	E ₂ , E ₅ , E ₈ , K ₁ , K ₂ , K ₉
Görsel materyallerle somutlaştırarak yapılan anlatım	E ₂ , E ₆ , K ₃ , K ₄ , K ₅ , K ₆ , K ₇ , K ₈ , K ₁₀ , K ₁₁
Öğrencinin konuşturularak derse aktif katılımıyla yapılan anlatım	E ₁ , E ₃ , E ₄ , E ₅ , E ₆ , K ₃ , K ₉ , K ₁₀ , K ₁₂
Bol örnek kullanarak yapılan anlatım	E ₈ , K ₄ , K ₇

3.Özel Eğitimde Aktif Tutmanın Önemine Yönelik Bulgular

Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin yer aldığı sınıflarda fen bilimleri dersinin anlatımı esnasında hangi yöntem ve teknikleri kullandıkları sorularla öğretmenlerin genel olarak soru-cevap ve deney uygulamaları ile özel eğitim öğrencilerini ders içerisinde aktif tutmaya gayret ettiği görülmektedir. Öğretmenler, aktif tutmayı başarabildikleri öğrencilerin motivasyon düzeylerinin arttığına işaret eden yanıtlar vermişlerdir. Bu görüşlerden bazıları aşağıda yer almaktadır.

K8: “Daha çok yaptığım deneyleri onu da katarak yaparak yaşayarak öğrenmesini sağlıyorum.”

K5: “Buluş yoluyla anlatım tekniği uyguladım. Deney yaparak sebep sonuç ilişkisini kurmasını sağladım.”

E4: “Gösteri, anlatım, gösterip yaptırma, soru- cevap yöntemleri kullanıyorum ve süreçte faydalı olduğumu görebiliyorum.”

K10: “Soru cevap şeklinde düşünmeye yönelik yöntemler tercih ederim özel gereksinimli çocukların derste aktif olması önemlidir gösterip yaptırma tekniği kullanıyorum.”

E3: “Kolaydan zora göre gösterip yaptırma, anlatım, inceleme, soru cevap tekniğini kullanıyorum.”

Tablo 7’de öğretmenlerin ders anlatımında kullanılan yöntem ve tekniklere ilişkin kategorileri yer almaktadır. Buna göre 6 öğretmen (K₃, K₅, K₆, K₈, K₉, E₂) ders anlatırken laboratuvar ve deney tekniklerini, 12 öğretmen (E₂, E₃, E₄, E₅, E₇, E₈, K₁, K₂, K₅, K₆, K₇, K₁₀) düz anlatım yöntemini, 10 öğretmen (E₃, E₄, E₆, K₁, K₂, K₃, K₆, K₇, K₁₀, K₁₂) soru cevap tekniğini kullandığını görülürken 1 öğretmen (E₁), çoklu zekâ geliştirmeye önem verdiğini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Gösteri tekniğini kullanan 4 öğretmen (E₄, E₅, E₈, K₉) varken, 11 öğretmenin (E₂, E₃, E₄, E₆, E₇, E₈, K₂, K₃, K₄, K₉, K₁₀) gösterip yaptırma yöntemini kullandığı görülmüştür.

Örnek olay yöntemini 1 öğretmenin (K₄) kullandığı görülürken sınıf dışı öğretim tekniklerinden olan gezi gözlem tekniğini sadece 2 öğretmenin (K₆, K₇) kullandığı anlaşılmaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere 1 öğretmen (K₅) düz anlatım, deney ve laboratuvar teknikleri ortak kullandığı, 1 öğretmenin (K₁) de düz anlatım ve soru cevap tekniğini aynı anda kullandığı görülmektedir. Soru cevap ve gösterip yaptırma tekniğini aynı anda kullanan 1 öğretmen (E₆), düz anlatım, gösteri ve gösterip yaptırma tekniklerini aynı anda kullanan 1 öğretmen (E₈), deney ve laboratuvar teknikleri, soru cevap gösterip yaptırma olmak üzere 3 tekniği birlikte kullanan 1 öğretmen (K₃) olduğu görülmektedir. 3 öğretmenin (E₃, K₂, K₁₀) düz anlatım, soru cevap ve gösterip yaptırma olmak üzere üç tekniği birlikte tercih ederken, 1 öğretmenin (E₆) düz anlatım, soru cevap, gösteri, gösterip yaptırma olmak üzere dört tekniği kullanmayı tercih ettiği görülmektedir.

Tablo 7. Öğrencilere Ders Anlatımında Kullanılan Yöntem ve Tekniklere İlişkin Kategoriler

Kategoriler	Öğretmen Kodları
Deney ve laboratuvar teknikleri	K ₃ , K ₅ , K ₆ , K ₈ , K ₉ , E ₂
Düz anlatım	E ₂ , E ₃ , E ₄ , E ₅ , E ₇ , E ₈ , K ₁ , K ₂ , K ₅ , K ₆ , K ₇ , K ₁₀
Soru cevap	E ₃ , E ₄ , E ₆ , K ₁ , K ₂ , K ₃ , K ₆ , K ₇ , K ₁₀ , K ₁₂
Çoklu zekâ yaklaşımı	E ₁
Gösteri	E ₄ , E ₅ , E ₈ , K ₉
Gösterip yaptırma	E ₂ , E ₃ , E ₄ , E ₆ , E ₇ , E ₈ , K ₂ , K ₃ , K ₄ , K ₉ , K ₁₀
Örnek olay	K ₄ ,
Gezi gözlem	K ₆ , K ₇

4. Fen Bilimler Öğretmenlerinin Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrencilere Fen Dersini İşlerken Dikkat Ettiği Hususlara Yönelik Bulgular

Öğretmenlerden bu bulgulara ilişkin verileri toplamak için sorulan; özel eğitime gereksinimi olan öğrencinin olduğu sınıfta fen bilimleri dersini anlatırken hangi yöntem ve teknikleri kullanıyorsunuz? özel eğitime gereksinimi olan öğrencinize yönelik ne tür pekiştireçler kullanıyorsunuz? Ve özel eğitime gereksinimi olan öğrencinize yönelik materyal hazırlarken nelere dikkat ediyorsunuz? Sorular doğrultusunda veriler elde edilmiştir.

4.1 Özel Eğitim Desteğine Yönelik Bulgular

Özel eğitim gereksinimi olan öğrencilere ne çeşit pekiştireçler kullandıkları konusunda görüşlerine başvurulan öğretmenler bilhassa sözel pekiştireçlere dikkat çekmişlerdir. Bu görüşlerden bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

E₅: “Bazen bir sevgi sözcüğü bazen defterine ya da kitabına seviyesine uygun nesnelere çizerek.”

K₈: “Diğer öğrencilere kullandığım pekiştireçler gibi eğer iltifat gibi pekiştirici kullanırsam anlayacağı şekilde konuşuyorum.”

K₅: “Sembolik ödüller veririm tabiki sözlü pekiştireçlere de sık sık başvurabilirim.”

K₉: “Özel öğrenciler özel ilgi isteyen öğrencilerdir. Sözlü pekiştirme, gülümseme, yıldız verme, alkışlamak gibi kendilerini değerli hissedecekleri pek çok pekiştireç kullanırım.”

E₁: “Eğitimde ödülün yeri her birey için büyüktür. Bu tür çocuklar için ise daha etkilidir. İster bedensel ister zihinsel problemlerle eğitim tanısı almış olsun bu tür çocuklarda sosyal yer edinmede ciddi sıkıntılar yaşıyor. Onları toplum içerisinde onure etmek kuvvetli bir sosyal pekiştireçtir.”

E₄: “Sevdiği eşya ya da atıştırmalık, sözel pekiştireçleri çok sevdiğini bildiğimden ona aferin vesaire onaylayıcı ifadeler kullanıyorum.”

Tablo 8’de öğretmenlerin verdiği pekiştireçlere ilişkin kategoriler yer almaktadır. Tablo incelendiğinde sözel-sosyal pekiştireç veren 20 öğretmenin (K₁, K₂, K₃, K₄, K₅, K₆, K₇, K₈, K₉, K₁₀, K₁₁, K₁₂, E₁, E₂, E₃, E₄, E₅, E₆, E₇, E₈) olduğu görülürken, sembolik pekiştireçleri 11 öğretmenin (E₅, E₆, K₂, K₃, K₄, K₅, K₆, K₇, K₉, K₁₂) kullandığı görülmektedir. 6 öğretmenin (E₁, E₂, E₄, E₆, K₂, K₆) ise nesnel pekiştireçleri kullandığı anlaşılmıştır. 2 öğretmenin (E₁, E₄) sözel- sosyal pekiştireçleri ve nesnel pekiştireçlerin ikisini de kullandığını, 5 öğretmenin (E₅, K₃, K₄, K₅, K₁₂) sözel - sosyal pekiştireçler ve sembolik pekiştireçleri ortak kullandığı anlaşılmaktadır. Her üç pekiştireci de kullanan 2 öğretmenin (K₂, E₆) olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 8. Öğretmenlerin Verdiği Pekiştireçlere İlişkin Kategoriler

Kategoriler	Öğretmen Kodları
Sözel- Sosyal pekiştireçler	K ₁ , K ₂ , K ₃ , K ₄ , K ₅ , K ₆ , K ₇ , K ₈ , K ₉ , K ₁₀ , K ₁₁ , K ₁₂ , E ₁ , E ₂ , E ₃ , E ₄ , E ₅ , E ₆ , E ₇ , E ₈
Nesnel pekiştireçler	E ₁ , E ₂ , E ₄ , E ₆ , K ₂ , K ₆
Sembolik pekiştireçler	E ₅ , E ₆ , K ₂ , K ₃ , K ₄ , K ₅ , K ₆ , K ₇ , K ₉ , K ₁₂

4.2 Materyallerin Öneme Yönelik Bulgular

Özel eğitim öğrencilerine ilişkin materyaller hazırlama esnasında nelere dikkat ettikleri sorulan öğretmenler bu öğrencilerin seviyesine uygun, onların ilgisini çekebilecek, uygulamada kullanabilecekleri materyaller tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu görüşlerden bazıları aşağıda yer almaktadır.

E₇: “Öğrenci seviyesine uygun, basitleştirilmiş, kolay bulunabilen ve görsel içeriği zengin materyaller kullanıyorum.”

E₅: “Özel durumunu göz önünde bulundurarak ilgisini çekecek, seviyesine uygun materyaller tasarlıyorum.”

K₈: “Resim ise ana renkleri kullanıyorum yazı ise puntosu daha büyük daha çok dokunacağı ve kendisinin de kurcalayacağı şekilde materyaller kullanıyorum.”

Tablo 9’da öğretmenlerin materyalleri seçerken dikkat ettiği hususlara ilişkin kategorileri yer almaktadır. Buna göre 20 öğretmenin (E₁, E₂, E₃, E₄, E₅, E₆, E₇, E₈, K₁, K₂, K₃, K₄, K₅, K₆, K₇, K₈, K₉, K₁₀, K₁₁, K₁₂) materyal seçiminde ilk önce hedef ve kazanımlara uygun olmasına dikkat ettiği görülmektedir. 9 öğretmenin (E₂, E₃, E₆, E₇, K₂, K₆, K₉, K₁₁, K₁₂) basit sade ve anlaşılır bir materyal seçmeye özen gösterdikleri, 9 öğretmenin (E₁, E₂, E₇, K₁, K₂, K₄, K₅, K₇, K₈) görsel özelliklerle somutlaştıran materyalleri seçtiği dikkat çekerken, 6 öğretmenin (E₅, K₂, K₃, K₅, K₈, K₁₀) ilgi ve dikkat çekici materyal seçtiği anlaşılmaktadır. Materyali kolay anlaşılır ve güncel seçen 7 öğretmen (E₇, E₄, E₆, E₇, K₁, K₃, K₄, K₁₁) varken günlük hayatla ilişkili seçen 5 öğretmen (K₅, K₁₀, K₁₂, E₃, E₄) vardır. 12 öğretmenin de (E₁, E₂, E₃, E₅, E₆, E₇, E₈, K₃, K₇, K₈, K₁₂) materyal seçerken öğrencinin gelişim seviyesine uygun seçtiği anlaşılmaktadır.

Tablo 9. Öğretmenlerin Materyallerini Seçerken Dikkat Ettiği Hususlara İlişkin Kategoriler

Kategoriler	Öğretmen Kodları
Hedef ve kazanımlara uygun	E ₁ , E ₂ , E ₃ , E ₄ , E ₅ , E ₆ , E ₇ , E ₈ , K ₁ , K ₂ , K ₃ , K ₄ , K ₅ , K ₆ , K ₇ , K ₈ , K ₉ , K ₁₀ , K ₁₁ , K ₁₂
Basit sade anlaşılır	E ₂ , E ₃ , E ₆ , E ₇ , K ₂ , K ₆ , K ₉ , K ₁₁ , K ₁₂
Görsel özelliklerle somutlaştırılan	E ₁ , E ₂ , E ₇ , K ₁ , K ₂ , K ₄ , K ₅ , K ₇ , K ₈
İlgi ve dikkat çekici	E ₅ , K ₂ , K ₃ , K ₅ , K ₈ , K ₁₀
Kolay ulaşılabilir ve güncel	E ₄ , E ₆ , E ₇ , K ₁ , K ₃ , K ₄ , K ₁₁
Günlük hayatla ilişkili	K ₅ , K ₁₀ , K ₁₂ , E ₃ , E ₄
Gelişim seviyesine uygun	E ₁ , E ₂ , E ₃ , E ₅ , E ₆ , E ₇ , E ₈ , K ₃ , K ₇ , K ₈ , K ₁₂

5. Fen Bilimler Öğretmenlerinin Öğrencilerin Fen Dersindeki Akademik Başarılarını Ölçmek ve Değerlendirmeye Yönelik Bulgular

Öğretmenlerden bu bulgulara ilişkin veri toplamak için sorulan; Özel eğitime gereksinimi olan öğrencinize yönelik ne tür ölçme değerlendirme araçları kullanıyorsunuz ve ne sıklıkla değerlendirme yapıyorsunuz? Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerinizin eğitiminde en çok hangi yönünün gelişimini destekliyorsunuz? Son olarak özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerinizin eğitiminde en çok hangi yönünün gelişimini destekliyorsunuz? Sorularından elde edilen verilerden yararlanılmıştır.

5.1. Kişiselleştirilmiş Performans Ölçümüne Yönelik Bulgular

Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerine ilişkin ne çeşit ölçme değerlendirme araçları kullandıkları ve bunu ne sıklıkta uyguladıkları konusunda görüşlerine başvurulmuş öğretmenler çoğunlukla kişiselleştirilmiş ölçme ve değerlendirme tekniklerini kullandıklarını ifade etmişlerdir. Sınavların özel eğitime ihtiyacı olan öğrencilerin seviyesine uygun olduğunu ve bu sayede öğrencilerin gelişimlerini izleyebildiklerini belirten öğretmenlerden bazıları ise gözlemleyerek öğrencileri ölçtüklerini ve değerlendirdiklerini belirtmişlerdir. Kullandıkları yöntemlerin birbirinden farklı olmasına rağmen öğrencilerin kişisel özelliklerine uygun olma paydasında bulunan öğretmenlerden bir tanesi sınav uygulamadığını belirtirken bir öğretmen ise ödevler ile takip sağladığını ifade etmiştir. Net bir şekilde periyot belirlemediği görülen öğretmenlerin, anlatımlarında olduğu gibi sınavlarda da özel eğitim öğrencilerine karşı özen gösterdiği görülmektedir. Bu görüşlerden bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

E7: "Bireyselleştirilmiş öğretim planına uygun yazılı sınav hazırlıyorum. Seviyesine uygun çeşitli test sorularından oluşan sınavlar uyguluyorum."

E5: "Bazen gözlem yaparak bazen de sınav zamanlarında diğer arkadaşlarıyla yazılı sınav yaparak. Tabiki yazılı sınavı öğrenciye özgü hazırlayarak."

K11: "Değerlendirmeyi ayda bir şekilde ve daha basit sorularla ve etkinliklerle daha sık uygulamaya çalışıyorum."

Tablo 10'da öğretmenlerin kullandıkları ölçme araçlarına ilişkin kategoriler yer almaktadır. Buna göre öğretmenlerin akademik başarıyı ölçmek için kullandıkları ölçme araçlarından sözel olarak soru cevap şeklinde sözlü yapan 4 öğretmen (K5, K7, K9, E4) varken, 13 öğretmenin (E2, E3, E4, E5, E7, E8, E11, K2, K5, K7, K9, K11) açık uçlu sorularla yazılı yaparak akademik başarıyı ölçtüğü görülmektedir. 6 öğretmen (E1, E2, E7, E8, K8, K10) çoktan seçmeli sorular sorarken, 1 öğretmenin (K1) doğru-yanlış şeklinde sorular sorduğu, 1 öğretmenin (E6) de rubrik değerlendirme yaptığı anlaşılmaktadır. 2 öğretmen (K1, K8) boşluk doldurma ölçme yöntemini kullanırken 4 öğretmen (K1, K2, K7, K8) eşleştirmeyi tercih etmiştir. 1 öğretmenin (K4) sınav yapmadığı, portfolyo değerlendirme yapan 5 öğretmenin (K1, K3, K9, K12, E6) olduğu tabloda görülmektedir. Tablodan da görüleceği gibi bir öğretmenin (K7) sözlü ve portfolyo değerlendirmeyi birlikte kullandığı, 1 öğretmenin (E6) portfolyo değerlendirme ve rubrik değerlendirme yaptığı ve K5 kodlu öğretmenin de sözlü ve açık uçlu sorular – yazılı değerlendirmeleri kullandığı görülmektedir. 3 öğretmenin (E1, E7, E8) açık uçlu sorular – yazılı ve çoktan seçmeli sorular sorarak değerlendirme yaptığı anlaşılmaktadır. sadece 1 öğretmenin (K9) açık uçlu sorular – yazılı, sözlü, portfolyo değerlendirme olarak üç değerlendirme tekniğini kullandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 10. Öğretmenlerin Akademik Başarıyı Ölçme Araçlarına İlişkin Kategoriler

Kategoriler	Öğretmen Kodları
Sözlü	K ₅ , K ₇ , K ₉ , E ₄
Açık uçlu sorular – yazılı	E ₂ , E ₃ , E ₄ , E ₅ , E ₇ , E ₈ , E ₁₁ , K ₂ , K ₅ , K ₇ , K ₉ , K ₁₁
Çoktan seçmeli sorular	E ₁ , E ₂ , E ₇ , E ₈ , K ₈ , K ₁₀
Doğru yanlış	K ₁ ,
Rubrik	E ₆ ,
Boşluk doldurma	K ₁ , K ₈ ,
Eşleştirme	K ₁ , K ₂ , K ₇ , K ₈
Portfolyo değerlendirme	K ₁ , K ₃ , K ₉ , K ₁₂ , E ₆
Eşleştirme	K ₄ ,

5.2. Hayata Hazır Öğrencilere Yönelik Bulgular

Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin gelişim sürecinde en fazla hangi yönlerinin gelişmesine destek verdikleri sorulan öğretmenler çoğunlukla sosyal bakımdan öğrencilerinin gelişimlerine öncelik verdiklerini belirtmişlerdir. Bu görüşlerden bazıları aşağıda yer almaktadır.

E₇: “En çok okuduğunu anlamasını ve el becerisini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapıyorum. Arkadaşları ile ilişkilerini güçlendirmesini sağlamaya yönelik çalışmalar yapıyorum.”

K₁₁: “Kendi özdenetim ve öz bakım becerilerinin kazanmasına daha çok önem veriyorum. Ayrıca hayatını idame ettirebileceği günlük soruların çözüm üretebileceği konularda gelişimini destekliyorum.”

K₅: “Daha çok duygusal yönden onu yeterlilik duygusunu hissettirebilecek olmasını amaçlarıım.”

Tablo 11’de öğretmenlerin öğrencilerin gelişiminde en çok destekledikleri davranışlara ilişkin kategoriler yer almaktadır. Buna göre el-göz koordinasyonu - el becerilerinin geliştirmek isteyen 2 (E₇, K₈) öğretmen varken, sosyalleşmesini sağlamaya yönelik etkinlikler yapan 16 (E₁, E₂, E₄, E₅, E₆, E₇, E₈, K₁, K₂, K₃, K₄, K₆, K₇, K₉, K₁₀, K₁₂) öğretmen olduğu belirlenmiştir. Duygusal yeterliliklerinin artırılması sağlamak için 4 öğretmen (K₂, K₅, K₇, K₁₀) bu yönde etkinliklere yer verirken, yeteneklerini keşfetme ve geliştirmesini sağlayama yönelik çalışma yapan 4 öğretmen (K₉, E₆, K₃, K₁₂) olduğu görülmektedir. 4 öğretmenin (E₆, K₃, K₉, K₁₂) öğrencilerin yeteneklerini keşfetme ve geliştirme yönüne ağırlık verdiği dikkat çekerken, 8 öğretmenin (E₃, E₅, E₆, K₇, K₈, K₉, K₁₁, K₁₂) ise öz güven ve özdenetim becerilerini geliştirme yönüne ağırlık verdikleri anlaşılmıştır. 11 öğretmenin (K₄, K₆, K₇, K₉, K₁₀, K₁₂, E₈, E₂, E₃, E₄, E₆) ise akademik başarının artırılmasına özen gösterdiği görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere 1 öğretmen (E₇) öğrencide El göz koordinasyonu- el becerilerinin gelişmesi ve sosyalleşmesi yönünde gelişimine destek sağlarken, 1 öğretmeninde (E₈) öğrencinin sosyalleşmesini ve akademik başarının artırılmasına destek verdiği görülmektedir. Sadece K₃ kodlu öğretmenin öğrencide sosyalleşmesini sağlamak, yeteneklerini keşfetme ve geliştirme yönüne ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. K₁₀ kodlu öğretmenin öğrencinin sosyalleşmesini sağlamak, duygusal yeterliliklerinin artırılması ve akademik başarının artırılmasına yönelik üç yönde gelişimini sağladığı anlaşılmış olup 2 öğretmenin (E₅, E₆) öğrencinin sosyalleşmesini sağlamak yeteneklerini keşfetme ve geliştirme, öz güven, özdenetim becerilerini geliştirme, akademik başarının artırılması olmak üzere dört farklı yönünün gelişimini desteklediği görülmektedir.

Tablo 11. Öğretmenlerin Öğrencilerde En Çok Destekledikleri Davranışlara İlişkin Kategoriler

Kategoriler	Öğretmen Kodları
El göz koordinasyonu ve el becerilerinin geliştirmek	E ₇ , K ₈
Sosyalleşmesini sağlamak	E ₁ , E ₂ , E ₄ , E ₅ , E ₆ , E ₇ , E ₈ , K ₁ , K ₂ , K ₃ , K ₄ , K ₆ , K ₇ , K ₉ , K ₁₀ , K ₁₂
Duygusal yeterliliklerinin artırılması	K ₂ , K ₅ , K ₇ , K ₁₀
Yeteneklerini keşfetme ve geliştirme	E ₆ , K ₃ , K ₉ , K ₁₂
Öz güven ve özdenetim becerilerini geliştirme	E ₃ , E ₅ , E ₆ , K ₇ , K ₈ , K ₉ , K ₁₁ , K ₁₂
Akademik başarısının artırılması	K ₄ , K ₆ , K ₇ , K ₉ , K ₁₀ , K ₁₂ , E ₈ , E ₂ , E ₃ , E ₄ , E ₆

5.3. Özel Eğitimde Akademik Başarısına Yönelik Bulgular

Özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerin fen derslerinde elde ettikleri akademik başarı düzeyinin artırılması için neler yapılabileceği sorulan öğretmenler kişisel planlar hazırlanabileceğini, görsel materyaller kullanılabileceğini, deneyler uygulanabileceğini, ilgi çekici etkinlikler düzenlenebileceğini dile getirmişlerdir. Bu görüşlerden bazıları aşağıda yer almaktadır.

E₇: “Görsel zenginliği fazla materyaller hazırlanmalı. Özel eğitimine yönelik aktiviteler hazırlanmalı. Akademik başarısını artırmak için arkadaşları ile ilişkisini güçlendirip arkadaşları ile çalışma ortamı oluşturulmalı.”

K₁₁: “Yıllık plandaki kazanımlar sadeleştirip öğrenciye bireysel plan hazırlanabilir. Deneysel yöntemler ve görsellerle zenginleştirilmeli.”

K₅: “Fenin gerçek hayatın bir parçası olduğu bilincini aşılıp dersle gerçek hayatın bağlantısını kurmasını sağlarsak başarısının ve isteğinin artacağını düşünüyorum.”

Tablo 12’de öğretmenlerin öğrencilerin akademik başarılarına yönelik tavsiyelerine ilişkin kategoriler yer almaktadır. Buna göre 8 öğretmen (E₁, E₄, E₅, E₇, K₁₁, K₂, K₆, K₇) görsellerle zenginleştirilmiş materyal kullanımının artırılması gerektiğini düşündüğü görülürken, işbirlikçi öğrenme yapılmasının gerekliliğini ifade eden 8 öğretmendir (E₂, E₄, E₅, E₇, K₂, K₇, K₈, K₁₀). BEP’in hazırlanması ve uygulanması konusunda 8 (E₅, K₂, K₃, K₄, K₇, K₈, K₁₁, K₁₂) sunarken, 11 öğretmenin (E₃, E₅, E₆, E₈, K₁, K₂, K₆, K₇, K₁₀, K₁₁) ise verdiği tavsiye yaparak yaşayarak öğrenme yönünde olmuştur. 7 öğretmenin (E₁, E₂, E₄, E₆, E₈, K₅, K₇) fen bilimleri dersinin gerekliliğini vurgulanmasını ifade etmiş 2 öğretmen (K₁, K₈) ise olumlu dönüt verilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. 2 öğretmenin (K₇, E₈) öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmesi gerektiği verilen tablodan anlaşılmaktadır. Tablodan görüldüğü üzere bazı öğretmenlerin birden fazla alanda tavsiyede bulunmuşlardır. Bunlardan E₇ kodlu öğretmen görsellerle zenginleştirilmiş materyal kullanımı ve işbirlikçi öğrenmenin öğrencilerde daha çok uygulanmaları gerektiğini düşünürlerken, K₁ kodlu öğretmenin yaparak yaşayarak öğrenme ve fen bilimleri dersinin gerekliliğini vurgulama yönünde görüş verdikleri görülmektedir. Bir öğretmenin (K₁₁) görsellerle zenginleştirilmiş materyal kullanımı ve BEP planının hazırlanmasının gerekliliğine vurgu yaptıkları anlaşılmaktadır. E₁ kodlu öğretmenin görsellerle zenginleştirilmiş materyal kullanımı ve fen bilimleri dersinin gerekliliğini vurgulamış, K₁₀ kodlu öğretmenin işbirlikçi öğrenme, yaparak yaşayarak öğrenme yönünde yeniliklerin yapılması gerektiğini vurguladıkları görülmektedir. 1 öğretmenin (E₆) yaparak yaşayarak öğrenme ve fen bilimleri dersinin gerekliliğinin önemini belirterek bu yönde tavsiye verdikleri görülmektedir. E₈ kodlu öğretmen yaparak yaşayarak öğrenme fen bilimleri dersinin gerekliliğini vurgulama ve öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmesi yönünde tavsiyelerde bulunurken K₃ kodlu öğretmenin işbirlikçi öğrenme, fen bilimleri dersinin gerekliliğini vurgulama ve öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmesi yönünde tavsiyelerde buldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 12. Öğrencilerin Akademik Başarısını Artırmaya Yönelik Tavsiyelere İlişkin Kategoriler

Kategoriler	Öğretmen Kodları
Görsellerle zenginleştirilmiş materyal kullanımı	E1, E4, E5, E7, K11, K2, K6, K7,
İşbirlikçi öğrenme	E2, E4, E5, E7, K2, K7, K8, K10
Bireyselleştirilmiş Eğitim Programının hazırlanması	E5, K2, K3, K4, K7, K8, K11, K12
Yaparak yaşayarak öğrenme	E3, E5, E6, E8, K1, K2, K6, K7, K10, K11
Fen bilimleri dersinin gerekliliğini vurgulama	E1, E2, E4, E6, E8, K5, K7
Olumlu dönüt verilmesi	K1, K8,
Öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmesi	K7, E8,

Sonuç ve Tartışma

Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin tüm gerekliliklerin belirlenmesi hususunda öncelikle öğrencilerin araştırılması ve yakından tanınması gerektiği görülmektedir. Okullarda görev alan rehber öğretmenlerin, bu öğrencilerin ebeveynlerinden destek alarak kişisel olarak tanınması, akademik hayat içerisinde öğretmenlere kolaylık sağladığı gibi, doğru yaklaşım tarzlarının benimsenmesi bakımından da fayda sağlamaktadır. Aynı zamanda sınıf içi düzenlemelerin gerçekleştirilebilmesi, bireyselleştirilmiş uygulama ve performans ölçümlerinden verim elde edebilmek için de özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin duyu durumları doğrultusunda verecekleri tepkilerin bilinmesi, öğrencilerin sahip olduğu kişilik özelliklerinin saptanması konularında önem taşıdığı görülmektedir (Kızılaslan ve Sözbilir, 2017). Öğrencilerin ihtiyaçlarına olabildiğince en iyi şekilde cevap bulmak adına öğretmenlerin, uzmanların ve ailelerin arasında gerek formal gerek informal olarak yapılan toplantılar oldukça önemlidir (Mastropieri ve Scruggs, 2016). Bu noktada öğretmenlerin okulun ilgili birimleri ve öğrencilerin aileleri ile iş birliği içerisinde olması gerekmektedir. Doğru yöntemler izlenerek akademik hayata kazandırılması, öğrencilerin doğru analiz edilmesi ile mümkün olabilmektedir. Araştırmaya katılan fen bilimleri öğretmenlerinin derslerine girdikleri özel eğitime gereksinimi olan öğrencilere dair bilgileri aile, sınıf öğretmeni ve okul rehberlik servisinden aldıkları görülmektedir. Katılımcılardan çok az sayıda öğretmen sadece sınıf öğretmeninden bilgi aldıklarını belirtirken öğretmenlerin büyük bir bölümü bilgileri okul rehberlik servisi ile beraber aileden edindiklerine dair görüş belirtmişlerdir.

Özel eğitim gereksinimi olan öğrencilerin sınıf içi düzenlemeler gerçekleştirilirken akran zorbalığına maruz olmaması gerekmektedir. Özgüven ve özdenetimlerini yitirmemeleri, motivasyon kaybı yaşamamaları ve derslere olan ilgilerinin aktif tutulabilmesi için öncelikle akranlarından farklı olmaları dolayısıyla ötekileştirilmemeleri kritik bir husustur. Bu bireyler yaşamlarındaki var olan güçlüklerden dolayı akranlarına göre düşük benlik algısına sahipken özgüven eksiklikleri vardır (Wiener ve Timmermanis, 2012). Bu nedenle, diğer tüm öğrencilerle eşit koşullarda akademik yaşamlarını sürdürebilmeleri için sınıf içerisinde öğretmenlerin özel eğitim öğrencileriyle sürekli etkileşim içinde olacakları ve onları gözlemleyebilecekleri ortamın sağlanması gerekmektedir (Elemek, 2008). Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin sınıfındaki arkadaşlarının tamamına verilemiyorsa yanında oturacağı arkadaşına öğrencinin özel eğitimi ile ilgili küçük bir bilgi verilmesi öğrencinin kendini daha rahat hissetmesine ve daha etkili iletişim kurmasına yardımcı olabilir (Özdemir, 2011). Bu noktada okullarda, özel gereksinimli sınıf arkadaşlarına karşı öğrencilerin bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi gerekliliği gündeme gelmektedir. Özel gereksinimi olan öğrencilerin diğer öğrencilere kıyasla hem gündelik yaşamda hem de akademik yaşam içerisinde daha sık zorluklarla karşı karşıya geldiği bilinmektedir.

Araştırma bulgularına bakıldığında öğretmenler konuları daha çok görselleştirerek somutlaştırma, gerçek hayatla ilişkilendirme ve materyal kullanımına yöneldikleri yönünde görüş bildirmişlerdir.

Ödevlendirme etkinliklerinin ise öğretmenlerin en az tercih ettiklerini yöntemlerden biri olduğu görülmüştür. Aynı şekilde benzetme yapma ve deneysel etkinliklerinden de öğretmenler tarafından çok az kullanılan yöntem ve teknikler olduğu görülmüştür. Fen eğitimindeki konuların genellikle soyut ve görselleştirmeye yönelik olması öğretmenleri materyal kullanımına yönlendirmiş olabilir. Nitekim Kızılaslan ve Sözbilir (2018)'e göre ders içerisinde kavramsal ve soyut olarak nitelendirilen durum ve konuların somutlaştırılması için öğretmenler çeşitli materyal ve görsel destek unsurlarından faydalanmaktadır. Kazanımların öğrenciler tarafından anlamlandırılmasında öğretmenlerin olabildiğince anlatımlarını somut bir şekilde anlatması ve öğrencilere yaşantı zenginliği sağlayarak olabildiğince yaparak yaşayarak öğrenmeye imkân sağlayan materyallerle teknik ve yöntemlerin uygulanmasına yönelik destekleyiciler tercih etmesi gerekmektedir. Somutlaştırma gibi kişiselleştirilmiş anlatımlar da aynı düzeyde öneme sahiptir. Bu nedenle bilişsel gelişimlerin sağlanabilmesi için her öğrencinin farklı ders sunumlarına veya farklı uygulamalara ihtiyacı olabilmektedir (Özdemir vd., 2017). Öğrenmeyi desteklemek adına üç boyutlu modellerin tercih edilmesi, öğrencilerin görselleştirerek zihinde canlanma oluşması açısından kazanımı öğrenmelerinde oldukça önemli bir yer tutar. Bu nedenle seçilen üç boyutlu modellerin ve kullanılan materyallerin ağırlıklı olarak duyu organlarına yönelik olması önemlidir (Sözbilir, Zorluoğlu, ve Kızılaslan, 2019).

Fen bilgileri çerçevesinde değerlendirilen özel eğitim gereksinimi olan öğrencilerin akademik başarıya uzak olmadığı gözlemlenmiştir. Gerekli plan program ve çaba ile hem akademik hem de toplumsal hayata uyum sağlayabilmeleri mümkündür. Bu noktada en az ebeveynleri kadar yüksek sorumluluk sahibi olan öğretmenlerin bu bireyler özelinden başlayarak tüm topluma fayda sağlayacak düzeyde eğitim-öğretim gerçekleştirmesi konusu kritik önem taşımaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin en çok sosyalleşmelerini sağlamak ve akademik başarılarının artırılması yönünde destek oldukları anlaşılmaktadır. Öğrencilerin özdenetim ve özgüven becerilerini geliştirme yönünde çalışmalar yaptıkları, öğretmenlerden öğrencilerin el göz koordinasyonunu destekleyecek çok az etkinliğe yer verdikleri, diğer yandan yarıdan fazlası, öğrencilerin yeteneklerini keşfederek geliştirmesinde onların desteklenmesi gerektiğini düşündüklerini ve öğrencilerin bu yönde gelişimine önem verdiklerini belirtmektedirler. Araştırmaya katılan öğretmenlerin öğrencilerin akademik başarısını artırmaya yönelik yapmış olduğu tavsiyelerin başında öğrencilere fen bilimleri dersinin gerekliliğinin vurgulanması olduğu görülmüş ve yaparak yaşayarak öğrenmelerinin sağlanması gerektiği yönünde öğretmenlerin tamamına yakını görüş bildirmişlerdir. Ayrıca öğrenciler için işbirlikçi öğrenmenin öneminden bahsederek Bireyselleştirilmiş Eğitim Planının ve öğretmenlerin ders anlatımında bu planı kullanmaları gerektiğinin önemini vurgulamışlardır. Öğretmen görüşlerinden görsellerle zenginleştirilmiş materyal kullanımının dersin başarısı açısından önemi vurgulanarak öğrencilere geri dönüt verilmesi yönünde tavsiyelerde buldukları belirlenmiştir. Öğretmenlere hizmet içi eğitimin verilmesinin gerekli olduğuna dikkat çekilmektedir.

Bu araştırma özel eğitime gereksinimi olan bireylere fen bilimleri öğretimine yönelik öğretmen görüşlerini almak amacıyla yapılmıştır. İleriki araştırmalarda öğrencilerin diğer derslerine giren öğretmenlerin görüş ve düşünceleri de alınabilir. Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin dersine giren öğretmenlerden sene sonunda öğrenci gelişimi, ders başarısı, öğretmenin kullandığı yöntem ve teknikler yönünden geri dönütler rapor şeklinde alınarak öğrenci için oluşturulmuş alan dersi dosyalarında saklanıp sonraki yıllarda öğrencinin öğretimi için yeni başlayan öğretmenine ön bilgi sağlanabilir. Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin bir arada olduğu daha fazla sosyal ve duygusal etkinliklerin yapılması önerilebilir. Özel eğitime gereksinimi olan öğrencilerin akademik başarısı ve gelişimlerini izleme amaçlı örnek ölçme-değerlendirme ölçekleri geliştirilebilir.

Kaynakça

- Altun, T., ve Uzuner, F. G. (2016). Sınıf öğretmenlerinin özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin eğitimine yönelik görüşleri. *International Journal of Social Science*, 44, 33-49.
- Çepni, S. (2010). *Araştırma ve proje çalışmalarına Giriş*. Celepler Matbaacılık.
- Courtade, G.R., Spooner, F., & Browder, D.M. (2007). Review of studies with students with significant cognitive disabilities which link to science standards. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 32, 43-49.
- Elemek, M. A. (2008). Öğrenme bozukluğu olan çocuklarda benlik saygısının ve kaygı durumunun incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gündoğan, A. (2002). *Okul öncesi eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlar* (Denizli ili örneği). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Çakmak, S., Karakoç, T., ve Şafak, P. (2016). Görme engelliler okullarındaki ve kaynaştırma eğitim ortamlarındaki az gören öğrencilerin işlevsel görme becerilerinin karşılaştırılması. *Eğitim ve Bilim*, 41(187), 165–179.
- Kızılaslan, A., ve Sözbilir, M. (2017). Görme yetersizliği olan öğrencilerin maddenin halleri ve ısı ünitesini öğrenmeye yönelik ihtiyaç analizi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 274–290.
- Kızılaslan, A., ve Sözbilir, M. (2018). Maddenin halleri ve ısı öğretim tasarımı modelinin değerlendirilmesi öğrenci ve öğretmen görüşleri. *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 48(48), 111–127.
- Mastropieri, M. A., & Scruggs, T. E. (2016). Science learning in special education: The case for constructed versus instructed learning. *exceptionality*, 15(2), 57-74.
- Mastropieri M.A., Scruggs T.E., Norland J.J., Berkeley S., McDuffie K., Tornquist E.H. & Connors N. (2006) Differentiated curriculum enhancement in inclusive middle school science: effects on classroom and high-stakes tests. *The Journal of Special Education*, 40, 130– 137.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı*. (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8.Sınıflar). <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812312311937> adresinden 3 Kasım 2021 tarihinde edinilmiştir.
- McGinnis, G. (2013). Teaching science to learners with special needs. *Theory into Practice*, 52(1), 43-50.
- Mulvey, B. K., Chiu, J. L., Ghosh, R., & Bell, R. L. (2016). Special education teachers' nature of science instructional experiences. *Journal of Research in Science Teaching*, 53(4), 554-578.
- National Research Council. (1996). *National Science Education Standards*. Washington, DC: National Academy Press.
- Özdemir, S. (2011). The effects of the first step to success program on academic engagement behaviors of turkish students with attention deficit hyperactivity disorder. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 13(3), 168–177.
- Özdemir, S., Gürel Selimoğlu, Ö., Töret, G., & Suna, H. E. (2017). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar ve normal gelişim gösteren çocukların statik ve hareketli materyallerde yüz işlemlerinin karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(2), 271–290.
- Özgüven, İ.E. (1999). *Çağdaş eğitimde psikolojik danışma ve rehberlik*. PDREM Yayıncılık.

- Scruggs, T. E., & Mastropieri, M. A. (2007). Science learning in special education: the case for constructed versus instructed learning. *Exceptionality*, 15(2), 57-74.
- Sözbilir, M., Zorluoğlu, S. L., ve Kızılaslan, A. (2019). Görme yetersizliği olan öğrencilere yönelik geliştirilen fen etkinliklerin bilimsel süreç becerileri öğrenimine etkisi: madde ve ısı. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 8(8), 172-192.
- Vannest, K. J., Mason, B. A., Brown, L., Dyer, N., Maney, S. and Adıgüzel, T. (2009). Instructional settings in science for students with disabilities: implications for teacher education. *Journal of Science Teacher Education*, 20(4), 353-363.
- Wiener, J., & Timmermanis, V. (2012). Social relationships: R. B. Wong and D. L. Butler (Ed). *Learning about learning disabilities*, (89-140). USA: Elsevier.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin yayıncılık
- Yiğiter, S. (2005). *Sınıf öğretmenlerinin özel öğrenme güçlüğüne ilişkin bilgi düzeyleri ile özel öğrenme güçlüğü olan çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulunca incelenen bu çalışma 26.05.2021 tarih ve 135 sayılı karar ile araştırma iznini almıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

**What Makes an Effective Language Learner? Translation and Interpreting
Department Students' Changing Perceptions over a 3-year Period**
**Etkin bir Dil Öğrencisi Nasıl Olur? Mütercim ve Tercümanlık Bölümü Öğrencilerinin
Üç Yıllık Dönemdeki Değişen Algıları**

Duygu İŞPINAR AKÇAYOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi, Adana Alparslan Türkeş
Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, İngilizce Mütercim
ve Tercümanlık Bölümü, Adana/Türkiye.
Asst. Prof., Adana Alparslan Türkeş Science
and Technology University, Faculty of
Humanities and Social Sciences, Department of
Translation and Interpreting, Adana /Turkey.
duyguispinar@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-9031-5011

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
06/07/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
02/01/2022
Yayın Tarihi / Date Published:
31/03/2022

Citation: Akçayoğlu, İ. D. (2022). What
Makes an Effective Language Learner?
Translation and Interpreting Department
Students' Changing Perceptions over a 3-year
Period. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal
of Social Sciences Institute*, 55, 147-162

Atıf: Akçayoğlu, İ. D. (2022). What Makes
an Effective Language Learner? Translation
and Interpreting Department Students'
Changing Perceptions over a 3-year Period.
*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi*, 55, 147-162

Abstract

This study aims to investigate perceptions of the students enrolled in the Department of Translation and Interpreting in relation to what makes an effective foreign language learner and explore the changes in these perceptions, if any, over a 3-year period. The participants were enrolled in prep year, first-year, and second-year at a state university located in southern Turkey. Data were collected from 12 students in the first year, 37 students in the second year, and 26 students in the third year of the study. The Repertory Grid Technique and interviews were utilized as data collection tools, which were administered on yearly basis over three years with a view to exploring the changes in students' perceptions about what makes an effective foreign language learner during their education. Data were analyzed using Repertory Grid and content analysis methods. The results showed that students' perceptions went through changes that indicated the washback effects of the exams as well as of the education in an English-major department.

Keywords: Effective learners, foreign language learner, repertory grid, translation

Öz

Bu çalışma, Mütercim ve Tercümanlık Bölümüne kayıtlı öğrencilerin etkin yabancı dil öğrencileri konusundaki algılarını bölümdeki eğitimleri süresinde üç yıllık bir dönem boyunca incelemeyi ve varsa bu algılardaki değişimleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın katılımcıları Türkiye'nin güneyinde yer alan bir devlet üniversitesinde Mütercim ve Tercümanlık Bölümünde Hazırlık, 1. Sınıf ve 2. Sınıfa kayıtlı öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışmanın verileri Repertuar Ağı Tekniği ve yüz yüze görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Katılımcılar, çalışmanın ilk yılında 12, ikinci yılında 37 ve üçüncü yılında 26 öğrenciden oluşmuştur. Çalışma verileri, öğrencilerin eğitimleri sırasındaki etkin yabancı dil öğrencileri konusundaki algılarını belirlemek ve varsa değişimleri ortaya çıkarabilmek amacı ile üç yıllık bir dönemde her yıl toplanmıştır. Veriler Repertuar Ağı Analizi ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak nitel olarak analiz edilmiştir. Veri toplama araçlarından elde edilen bulgular, Mütercim ve Tercümanlık bölümüne kayıtlı öğrencilerin algılarının Eğitim süreçleri boyunca sınavların geri etkisi ve İngilizce uzmanlık alanı olan bir bölümde verilen eğitimin etkisi ile değişikliğe uğradığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Etkin öğrenciler, yabancı dil öğrencisi, repertuar ağı, çeviri

Introduction

How languages are taught and learned more effectively has been investigated by researchers worldwide for years. While earlier research focused on effective teaching methods and syllabus, the focus of research has been on the variability in learners in recent decades (Gardiner et al., 2021). Although almost everyone acquires their mother tongue with a fair level of success, how learning another language is achieved with varying degrees of success has been subject to much research through the exploration of the characteristics of good language learners. A number of studies in the literature (e.g. Ellis, 1994; Nadif & Benattabou, 2021; Naiman et al., 1978; Stern, 1975; Sykes, 2015) reported that although they were exposed to the same teaching method and learning environment, some learners became more successful at learning a second or foreign language, and some researchers focused on describing the characteristics of these learners. Hence, research has begun to focus on learning and learners rather than merely on teachers and teaching. Individual differences demonstrate variety in terms of routes of learning as well as learning outcomes (Grenfell & Macaro, 2007). According to Dörnyei (2014), students learn differently, and what works well for one learner might not be equally effective for another learner.

Researchers have been interested in the ways good language learners learn languages (Atmowardoyo et al., 2020; Cekaite, 2017; Griffiths, 2015; O'Malley & Chamot, 1990; Rubin, 1975; Vann & Abraham, 1990) so that the strategies could be instructed to poorer learners. While back in the 1970s Rubin (1975) defined the characteristics of successful learners as being a willing and accurate guesser, having a strong drive to communicate, learning from communication, being willing to make mistakes, taking advantage of every opportunity to practice, monitoring their own and others' speech, and focusing on meaning; more recent research, O'Malley and Chamot (1990) characterized good language learners as being flexible and willing to vary their learning strategies. As stated by Nadif and Benattabou (2021), good language learners take charge of their learning, are creative and innovative, and do their best to practice language inside and outside the classroom. Some other studies describe good language learners as those who are mentally active, monitor language comprehension and production, practice communicating in the language, make use of prior linguistic and general knowledge, use various memorization techniques, and ask questions for clarification (Chamot, 2005). In addition to these general features, good language learners' characteristics are often linked to the use of language learning strategies (Cohen, 2014; Mahalingam & Yunus, 2017; Oxford, 1992). For instance, Chamot and Kupper (1989: p. 17) reported that effective language learners used language learning strategies "more often, more appropriately, with greater variety" and the ways that they used these strategies helped them complete language learning tasks successfully. According to Griffiths (2010), although students demonstrate differences, they utilize strategies that suit their own individual characteristics, situations, and goals. Besides, those who succeed are motivated and take charge of their own learning through an autonomous learning process in which they recognize and assess their own needs and apply their own learning strategies leading to effective learning (Ahmeda & Hasanb, 2020).

Both on their own and in classroom settings, individuals are exposed to various language learning activities. As there is no one-fit-all activity, different learners could be interested in different types of activities, leading them to select and focus on the activities that are perceived more effective for themselves. Horwitz (1988) states that students tend to spend most of their time on activities that reflect their beliefs about language learning. For instance, learners who think that memorizing grammar and vocabulary makes effective learners, spend more time on these activities. However, these views go through changes over time and according to the various learning settings and experiences. Several studies in the literature investigated the characteristics of good language learners and provided valuable insights into the behaviors associated with successful language learning (Brown, 2000; Ellis, 1994, Peregoy & Boyle, 2000). These studies investigated the foreign language learning processes in terms of various aspects such as the strategies foreign language learners used (Nazri et

al., 2016), characteristics of a good language learner and a poor one through observations (Gunning, 2006), characteristics of a good language learner (Hedge, 2000), and beliefs about second language learning over a three-year period (Peacock, 2001).

Effective teachers and effective learners have been investigated by researchers for years. An analysis of the studies in Turkey shows that the concept of an effective teacher was investigated by Çakmak (2001), Küçükahmet (2002), Bulut (2003), and Kozikoğlu (2017). The findings in Bulut's study highlighted the importance of personality characteristics as well as the use of educational materials and the creation of a challenging, enjoyable, and supportive classroom atmosphere. While Arıkan (2010) investigated the ideal and actual characteristics of an effective English language teacher from the perspectives of prospective and in-service teachers of English, Korkmaz and Yavuz (2011) explored competencies required to be an effective English teacher from the perspective of 4th year English Language Teaching student teachers. Kalay (2017) investigated the Turkish university EFL students' and instructors' opinions of what makes a good EFL teacher and aimed to examine how these perceptions were related to each other. In the phenomenological study conducted with 36 prospective teachers, Kozikoğlu (2017) investigated cognitive constructs about ideal teacher qualifications using the Repertory Grid Technique. Good or effective language learners have also been subject to much research (Abdullayeva, 2021; Griffiths, 2008; Mahalingam & Yunus, 2017; Nazri et al., 2016; Norton & Toohey, 2001; Steffen, 2018; Wong & Nunan, 2011). Studies on language learners in Turkey also explored various aspects of good language learning such as the relationship between autonomy perception and classroom behaviors of English language learners (Altunay & Bayat, 2009); gifted learners' and their teachers' perceptions about what makes an effective language learner (Yıldırım & İşpinar Akçayoğlu, 2019); poor and good learners' language beliefs and their influence on their language learning strategy use (Kayaoglu, 2013), etc. However, there is a scarcity of qualitative research on the changing perceptions of students in relation to effective foreign language learners throughout their education in an English-major department. Foreign language learner characteristics bringing success and whether perceptions of these characteristics go through changes over years are considered to be a topic worth exploring. There is a gap in the literature regarding the studies that make an in-depth analysis of students' changing perceptions about what makes an effective language learner over years during their education. Therefore, this study aims to investigate perceptions of the students enrolled in the Department of Translation and Interpreting in relation to what makes an effective foreign language learner and explore the changes in these perceptions, if any, over a 3-year period.

1. Method

This descriptive, longitudinal study utilized qualitative data collection tools. Data were collected in three academic years, with the participation of two groups of Translation and Interpreting Department students in their prep year, first year, and second year of education in the department.

1.1. Data collection tools

Data collected in the present study were obtained through two data collection tools that included the Repertory Grid Technique and interviews.

Repertory grid technique (RepGrid): The Repertory Grid technique, devised by Kelly (1955), is based upon George Kelly's Personal Construct Theory. The Personal Construct Theory primarily focuses on individuals and the ways these individuals construe their experiences in life. The theory suggests that people develop personal constructs according to their experiences and observations. These constructs, which are essentially mental representations, are used to predict and anticipate events. Each person has unique personal constructs and construes the meaning of events differently; these constructs are subject to revision (Jankowicz, 2001).

The Repertory Grid Technique allows the elicitation of individuals' constructs without researcher interference or bias (Boyle, 2005; Whyte & Bytheway, 1996). This study utilized the technique in order to identify the participants' views about an effective foreign language learner- a learner of English as a foreign language in this context. A challenge in qualitative research is to elicit tacit knowledge that cannot be externalized by the traditional investigation instruments such as interviews and discussions (Bjorklund, 2008). The Repertory Grid Technique enables to elicit perceptions and personal constructs. Some fields where the Repertory Grid Technique has been used include clinical psychology, social work, human-computer information, information systems and software technologies, and education (Rozenszajn et al., 2021). The technique was analyzed in terms of its use in the education field, particularly for eliciting learner perceptions in language education research (Gardiner et al., 2021). The Repertory Grid technique is reported to eliminate the effects of researchers' assumptions on the responses provided by the learners and to enable learners to speak for themselves, instead of against any pre-set agenda determined by the researcher.

Kelly (1955) states that the personal construct theory is interested in the personal construct system, which could be highly elaborate, and this makes the measurement of its validity difficult. However, since the respondents are asked to tell what they think about their own world, face validity is reported to be high. A more reflective and sensitive instrument, the Repertory Grid is reported to be an effective way of driving personal meanings and eliciting more valid data compared to questionnaire and interview methods. The method is also considered a reliable way to elicit actual perceptions in many aspects of education (Gardiner et al., 2021).

Interviews: The data obtained from the Repertory Grid forms were supported with the data obtained from the interviews administered to 11 randomly chosen participants. The participants were interviewed about the changes in their perceptions of what makes an effective foreign language learner throughout their education in the department. The participants were not reinterviewed; they were interviewed once to elicit their overall ideas regarding their changing perceptions.

1.2. Data collection procedure

The data collection cycle included 12 Repertory Grid forms from the Prep-year students in the 2015-2016 academic year, 19 Repertory Grid forms from the 1st year students and 18 Repertory Grid forms from 18 students in the 2016-2017 academic year, and 13 Repertory Grid forms from the 1st year students and 13 Repertory Grid forms from the 2nd year students in the 2017-2018 academic year. Finally, interviews were conducted with 11 randomly chosen students enrolled in the 1st and 2nd year. The number of students in each cycle changed because every year new students were involved in the groups ($n = 12$), or some students left the city to continue their education at other universities ($n = 4$).

The data from the first group were collected in three cycles (in the years 2016, 2017 and 2018 when they were enrolled in prep year, first year and second year respectively), and the data from the second group were collected in two cycles (in 2017 and 2018 academic years when they were enrolled in the prep year and first year respectively).

While the data were collected through the Repertory Grid Technique, the participants were told to think of foreign language learners they know and choose three effective (E1, E2, E3), three ineffective (I1, I2, I3) and three typical (T1, T2, T3) learners in their mind, which were referred as "elements". Then, the researcher randomly chose three elements (for example, I3, T1 and T2 or E3, T2, I2) and asked the participants to choose a feature that is shared by two of these elements but not by one of them. The feature they found common was written on the similarity pole (for example: speaks fluently) and the difference was written in the contrast pole (for example: does not speak fluently). This process of choosing the constructs randomly and eliciting the features for the similarities and contrast poles continued until the participants could produce no more constructs. Generally, the number of constructs elicited in this study ranged between 8 and 15 for each

participant. Once all the constructs were elicited, the participants were asked to grade the feature they mentioned in the similarity pole according to each element (E1, E2, E3; T1, T2, T3; I1, I2, I3). For instance, if the feature mentioned is “speaks fluently”, the participants were asked to decide how much this feature was relevant for the elements (1=Always true, 2=Most of the time true, 3=Sometimes true, 4=Rarely true, 5=Always true) in terms of the factors that make an effective foreign language learner. Completing the Repertory Grid forms took about 40 minutes.

1.3. Participants

This study was conducted in the Department of Translation and Interpreting at a university located in the south of Turkey. The participating students, aged from 19 to 24, were composed of two groups who were enrolled in the preparatory, first, and second year of their education in the Department of Translation and Interpreting.

1.4. Data analysis

The Repertory Grid Technique is qualitative, and the data obtained through the Repertory Grid forms were analyzed in the REP GRID IV program in order to explore the relationships between the constructs and elements. However, the technique also enables researchers to perform analysis by counting the number of times particular elements or constructs are mentioned to examine the data for common trends elicited from the participants (Hunter, 1997; Moynihan, 1996). The data obtained from the Repertory Grid forms in this study were subjected to such analysis. Stewart, Stewart and Fonda (1981) suggest researchers select categories into which constructs fall and then assign the constructs to categories. As the data obtained from the Repertory Grid forms provided huge amounts of data in terms of the number of constructs, the study aimed to assign the constructs into categories. The views of two researchers who are experts on qualitative data analysis methods and actively worked as language instructors were received and the data were grouped in three categories that included language components, personal factors, and study habits/skills. The data analysis process included grouping the cognitive constructs under categories and determining frequencies. As suggested by Miles and Huberman (1994), reliability was ensured by receiving expert opinions of additional coders who were experienced in qualitative data analysis methods. The coders conducted verbal discussions until they reached an agreement on the construct categories. For internal validity, the integrity and consistency of the findings were reviewed by the researcher constantly and were supported with the findings from the interviews using the participants’ utterances, which provided explanation, validation, and triangulation with repertory grid data (Thota, 2011). External validity was ensured by giving detailed information about data collection and analysis. The frequency of the expressions in the constructs was displayed in a table that provided an overall presentation of the findings over three years. Triangulation, the use of multiple methods and data sources in qualitative research, enables a comprehensive understanding of phenomena (Patton, 1990). For triangulation purposes, the data collected from the Repertory Grid forms were supported by the interviews conducted with 11 participants. The data obtained from the interviews were presented in quotes using the participants’ original utterances.

2. Results

Table 1 presents students’ constructs about effective foreign language learners over a 3-year period. The items in the table represent students’ constructs about what characteristics make effective foreign language learners. Students’ responses in this category are presented under the “Language Components”, “Personal Factors”, and “Study Habits/Skills” subtitles.

Table 1.

Participating Students' Constructs in relation to Effective Language Learners over a 3-year period

	Language components	Personal Factors	Study Habits/Skills
Prep-year Students (n = 30)	Speaking (f=39)	Ambition and Persistence (f=26)	Taking Notes (f=10)
	Vocabulary (f=20)	Willingness to learn (f=17)	Watching movies without subtitles (f=8)
	Grammar (f=18)	Good Educational Background (f=5)	Studying regularly (f=5)
	Pronunciation (f=18)	Self Confidence (f=5)	Reading for pleasure (f=4)
	Listening (f=16)	Setting Goals (f=4)	Setting Goals (f=2)
	Writing (f=14)	Having good memory (f=3)	Attendance/Participation (f=1)
	Reading (f=13)	Asking Questions (f=3)	Using Dictionary (f=1)
		Good Communication Skills (f=2)	Doing Homework (f=1)
	Taking Risks (f=2)	Listening to music (f=1)	
First-year Students (n = 32)	Speaking (f=26)	Willingness to learn (f=21)	Watching movies without subtitles (f=10)
	Pronunciation (f=19)	Ambition and Persistence (f=20)	Taking Notes (f=8)
	Vocabulary (f=17)	Learning easily (f=9)	Using English in daily life (f=4)
	Grammar (f=15)	Good Educational Background (f=8)	Listening well (f=4)
	Reading (f=14)	Engagement (f=7)	Doing Lang. Exercises (f=3)
	Writing (f=8)	Talent (f=5)	Searching (f=3)
	Listening (f=4)	Self Confidence (f=5)	Listening to Songs (f=2)
	Syntax (f=2)	Creativity (f=3)	Studying regularly (f=2)
	Punctuation (f=1)	Being Focused (f=3)	Good Study Skills (f=2)
		Self-awareness (f=3)	Knowing Information Technologies (f=1)
		Responsibility (f=2)	Knowing Learning Strategies (f=1)
	Interest (f=2)	Using Dictionary (f=1)	
	Being Sociable (f=2)	Participating in lessons (f=1)	

	Language components	Personal Factors	Study Habits/Skills
Second-year Students (n=26)	Grammar (f=16)		Listening to Songs (f=6)
	Speaking (f=10)	Willingness to learn (f=9)	Watching movies without subtitles (f=5)
	Reading (f=9)	Self Confidence (f=4)	Participating in lessons (f=4)
	Vocabulary (f=8)	Ambition and Persistence (f=3)	Using English in daily life (f=3)
	Pronunciation (f=7)	Good translation skills (f=3)	Using Dictionary (f=3)
	Writing (f=5)	Good memory (f=2)	Using apps (f=3)
	Listening (f=4)	Good comprehension (f=2)	Research Skills (f=2)
	Self-awareness (f=2)	Doing assignments (f=1)	
	Learning easily (f=1)	Attending language events (f=1)	

Language components: When the participants were enrolled in the prep year, Speaking (f=39), Vocabulary (f=20), and Grammar (f=18) were considered to be the most important language components to be possessed by effective foreign language learners. In the first year, Speaking (f=26), Pronunciation (f=19), and Vocabulary (f=17) were the top three components. However, in the second year, priority was found to have changed with higher importance given to Grammar (f=16), Speaking (f=10), and Reading (f=9). While pronunciation was a new top construct in the first year, grammar and reading were the top two constructs in the second year. Although speaking maintained its place in the top three constructs, over the years, the importance given to speaking, pronunciation, and vocabulary was found to have shifted to grammar and reading comprehension. An excerpt from the interviews is as follows:

Excerpt 1:

“I was not a student from a language department. I’ve learned the language by watching movies and listening to music. For me, it was mostly about pronunciation because in Turkey pronunciation is an issue that is not given much importance. However, I have seen that knowing the language as much as you can is more important than merely focusing on pronunciation” P4

Personal factors: Construct analysis of the participants in the Personal Factors category showed that for prep year as well as the first year students (f=20 and f=21 respectively), ambition and persistence (f=26) and willingness to learn (f=17) were the top two constructs to be possessed by effective foreign language learners. Willingness to learn (f=9) and self-confidence (f=4) were the most frequently mentioned constructs in the second year. An excerpt from the interviews is as follows:

Excerpt 2:

“An effective foreign language learner should be a hardworking person... He should always try to learn new things and search for something to develop himself. We should search about not only the language that we learn but also our mother language”. P3

Study habits/skills: The study habits/skills category in the prep year included the constructs of taking notes (f=10), watching movies without subtitles (f=8), and studying regularly (f=5) in the prep year. The constructs elicited in the first year also included watching movies without subtitles (f=10), taking notes (f=8), and using English in daily life (f=4) as the top constructs. As for the second year, taking notes, which was mentioned as one of the top two items in the prep year and the first year was not indicated in the second year, and in addition to listening to songs (f=6) and watching movies without subtitles (f=5), participating in the lesson (f=4) was mentioned as a newly added top construct. The role of exposure in the process of learning a foreign language was mentioned during the interviews as follows:

Excerpt 3:

“...I think that an effective foreign language learner is someone who is aware of the role of efforts and who can use his/her all senses in this learning process. An effective language learner should put what he/she has learned into practice. This can be done by producing sentences or even watching TV shows to see some daily life examples”. P11

The findings indicating one's willingness to learn and ambition and persistence were also mirrored in the interview findings; the participants were found to see an effective foreign language learner as someone who always tries to learn new things and understands the necessity of learning about the language in terms of social and cultural aspects as well. Excerpts from the interviews are as follows:

Excerpt 4:

“My idea of an effective language learner shifted from someone who is interested in language to someone who continuously learns and improves oneself in language learning, someone who always pursues to know and learn new things, and someone who does not stop being curious and interested.” P5

Excerpt 5:

“I was thinking that I knew English well. I've learned that only knowing the language is not enough. One should also consider the cultural and social aspects of languages”. P7

Rank order of the constructs

Once their constructs were identified, the participants were asked to rank the constructs they identified according to the top three constructs based on what they thought constituted an effective foreign language learner. The top three constructs mentioned over a period of three years are presented in Table 2.

Table 1.

Participating Students' Constructs in relation to Effective Language Learners over a 3-year period

<i>Prep Year</i>	<i>1st year</i>	<i>2nd year</i>
Willingness to learn (f=5)	Ambition/Persistence (f=4)	Willingness to learn (f=5)
Ambition/Persistence (f=3)	Willingness to learn (f=3)	Expressing themselves effectively in English (f=4)
Answering Multiple-choice questions (f=2)	Active Participation (f=3)	Good Translation Skills (f=2)

It is important to note that willingness to learn (f=5, f=4, and f=5) was the top characteristic mentioned in the prep year and first year. In the prep year, answering multiple-choice questions (f=2) was listed among the top three characteristics of an effective foreign language learner. In the second year, while willingness to learn (f=5) remained as the top characteristic, expressing oneself effectively in English (f=4) and having good translation skills (f=2) were found to be the two newly added top constructs. Interview results also support the finding in relation to the importance given to willingness to learn. Two excerpts from the interviews are as follows:

Excerpt 6:

“I used to think that memorizing the patterns in languages are the cornerstones of learning, but after this education, I started to think that there exist so many variables and hardships to learn a language entirely. Pragmatics is of such a significance that although I’ve endeavored both to learn and speak English for at least 4 or 5 years, I do not feel like I’m qualified enough” P9

Interview findings showed that the participants reportedly realized that language is a systematic unit that has effects on social and cultural life, and it is beyond ordered words. These explorations helped students to see the relationships among thinking, culture, social life, and language. Some excerpts are as follows:

Excerpt 7:

“Language is not only being able to communicate but also being a new person. Culture and social life have so much importance. I can’t say that the department changed my mind, but it helped me about making my thoughts clear in terms of the relationships between many concepts”. P3

On the other hand, with all the information gained during the education process, one participant also mentioned that the development was a matter of personal effort.

Excerpt 8:

“...No matter which method the teacher uses, it is in students’ hands to improve. An effective foreign language learner should put what he/she has learned into practice...” P6

Another student mentioned the importance of perseverance in the foreign language learning process. When difficulties are faced, learners should approach them with patience and ambition to succeed. An excerpt is as follows:

Excerpt 9:

“An effective foreign language learner should be persistent when he/she faces a difficulty during the process, as those difficulties will be nothing but a help to him/her in the future”. P8

The data obtained from the constructs elicited through the repertory forms indicated that the importance given to speaking and vocabulary shifted to reading and comprehension over the years. However, the role of the personality factor remained the same with the consistent emphasis on the willingness to learn. As to study habits, watching English movies without subtitles was found to have been utilized throughout students’ education. However, participating in the lessons and taking notes were the newly added constructs in the following years. The interviews conducted with the students supported the data obtained from the Repertory

Grid forms. Over the years, the students were found to see the foreign language with its social and cultural aspects; realize that knowing a language requires more than being able to speak that language; and believe that personal efforts are highly important for success.

3. Discussion

This study sets out to investigate the perceptions of the students enrolled in the Department of Translation and Interpreting in relation to what makes an effective foreign language learner and explore the changes in these perceptions, if any, over a 3-year period. Data collected through the Repertory Grid Technique and interviews sought changes in those perceptions. Findings from the Repertory Grid forms and the interviews were found to provide parallel findings and the results indicated that participating students' perceptions went through changes and reflected the washback effects of the exams and the education provided in the department. The top three constructs about effective language learners mentioned by the students remained the same for the importance given to speaking skill in three years. However, there was a shift from speaking to grammar and reading from prep year through the second year. This shift is considered to be caused by the theoretical courses and translation practices in the department as the translation process should involve the correct and consistent use of terminology, grammar, lexis, style, etc. (European Committee for Standardization, 2006). Moreover, a significant correlation was reported in the literature between students' translation ability and their reading comprehension (Rahemi et al., 2013; Malekan & Hajimohammadi, 2017).

The constructs elicited in the prep year showed that the participants highlighted the importance of knowledge of vocabulary and answering multiple-choice questions. This finding is considered to result from the fact that the students took the University Entrance Examination for which they heavily studied vocabulary and reading exercises designed as multiple-choice questions. This wash-back effect of the traditional examination system (Le, 2000) was indicated by the participants' constructs in the prep year but was not mentioned in the following years of their education. The students' constructs seem to have been affected by the learning requirements and environments in the department. On the other hand, students' emphasis on speaking and pronunciation in the prep year and first year might be explained by the lack of focus on speaking and pronunciation education during the university preparation process.

Study skills or habits indicated by students did not demonstrate much difference over the years. According to the participants, watching movies without subtitles was among the top three factors that paved the way to becoming effective foreign language learners. Since over the three years, reading for pleasure, using English in daily life and listening to songs were also mentioned, it seems that the participants benefited from authentic audio-visual materials to improve their language skills. Audio-visual materials have been reported to have potential language input for intermediate or advanced levels language learners who want to improve their language proficiency (Bahrani & Tam, 2012). In addition, some studies in the literature (Bozorgian, 2012; Feyten, 1991) indicate a significant relationship between listening ability and foreign language proficiency; between listening ability and foreign language listening comprehension skills as well as between listening ability and foreign language oral proficiency skills. Similarly, students' exposure to the authentic environment of the target language has long been reported to improve language learning (Dwyer, 1978). For instance, subtitles of different languages are also reported to help comprehension and language learning (Kusumarasyati, 2005). In a similar vein, since learners try to understand the content by accessing spoken language that they are not very familiar with, vocabulary acquisition occurs spontaneously (Sadiku, 2017). Students' emphasis on watching movies without subtitles reflects their efforts to have full command of the language through authentic materials. Advantages of the use of English movies such as increasing motivation, improving oral and communication skills, and developing cultural awareness, have well been documented in the literature (Li & Wang, 2015; Qiu, 2017). Besides, Atmowardoyo et al. (2020) found that millennial good language

learners mostly utilized content such as songs, movies, English Learning tutorials, news, research, biographies of characters, and speeches (TED).

The participating students ranked willingness to learn and ambition and persistence as the most important factors that make effective foreign language learners. Gardner and Lalonde (1984) emphasize the importance of the intensity of motivation, the willingness to learn the language, and the attitude towards learning languages. While in the first years answering multiple-choice questions reflected the effect of the exams, second year students highlighted the importance of expressing themselves effectively in English and having good translation skills. These responses seem to be related to the educational experiences in the department. As students worked on the departmental courses, they began to be more engaged in the translation practices. As reported by Reynolds (2013: p. 75), individuals construct meaning from experiences and refine meanings across time. Students' performance in translation tasks was found to affect their views about effective foreign language learners as well. However, success in any learning environment seems to be associated with willingness to learn according to the students. The literature has long reported that in many instances, motivation and attitude were the best overall predictors of success in learning another language (Naiman et al., 1978). Those who could keep their positive attitudes towards learning and are motivated to learn new things are considered to be effective language learners.

In time, participants' views about language also went through changes. The participants stated that they were enrolled in an English-major department because they were interested in English, but they reportedly realized that language was much beyond the competence of grammar and four skills. The participants were found to have become aware of the role of language in culture, thinking, and social life as well as its systematic nature that is beyond the existence of ordered words. Language is "the heart within the body of culture"; namely, they are both dependent on each other (Bassnett, 1980: p. 13-14). "No language can exist unless it is steeped in the context of culture; and no culture can exist which does not have at its center, the structure of natural language" (Bassnett, 1991: p. 14). Interview results also showed that the participants began to question and discover the relationships between culture and language, language and thinking, and language and social life more deeply. While previously learning vocabulary and answering reading comprehension and vocabulary questions were considered important, speaking and pronunciation began to be considered important as well. However, in the second year, more complicated relationships of culture, thinking, and language were also given importance. Translation education requires and enables awareness concerning these issues, which again reflects the effects of education given in the department.

Interview results also revealed how the participants' views about effective foreign language learners changed over the years. Results highlighted students' emphasis on improving their knowledge throughout life. Although the learning context demonstrates and explains learners' views within the scope of this research, with factors including the exploration of the target language more systematically and monitoring learners' performance more diligently, it is important to note that the process could be more complex than it seems (Norton & Toohey, 2001). The washback effect, which is defined as either positive or negative influence of testing on learning and teaching, leads to selective study habits in the students (Ahmad & Rao, 2012). When students prepare for the university exam, productive skills seem to be ignored even for the English-major departments where students are required much beyond what is tested in these exams. As stated by Özmen (2011), it is important to design a test that can collect evidence of the communicative competencies of the testees in four skills. As indicated by Sarah (2009), in such cases classes are devoted to lectures, recitations, and homework in line with the exams. Specific to the data obtained in this study, it can be concluded that when courses in the department require and test skills required for students' future profession, students' views go through changes throughout their education.

4. Conclusion

In conclusion, the translation education process seems to have effects on the improvements in students' perceptions about the importance of all language components as well as its associations with social and cultural life. The results also showed that the participating students were aware of the continuous personal efforts and developments for their careers. The data obtained in this study showed that the courses received could have numerous unexplored effects on students' personal and academic development for their future profession. Future studies may focus more on these specific changes throughout students' education in the department.

5. Implications

This study revealed that students highlighted the importance of success in speaking skill throughout their education. Translators are expected to be competent in all language components; it is thus recommended to provide translation department students with courses and activities to improve their speaking skills as well. In addition, study skills elicited from students seemed to be limited to the ones discovered by students haphazardly. Metacognitive strategies to be instructed to students in a systematic way could pave the way to effective life-long learning experiences. Given that there have been changes in the ways students learn and that learning is not limited to classrooms and teachers anymore, using the media as a way of language learning could be explored from various aspects. Finally, further studies could explore the changes in students' perceptions in the 3rd and 4th years or after they graduate as well. Exploration of the constructs of students from different English-major departments as well as non-English-major ones could provide more comprehensive insights regarding this phenomenon.

6. Limitations

The present study was conducted only with students enrolled in the Translation and Interpreting Department at a university. In addition, mainly qualitative data collection and analysis methods were utilized and the data were collected during the first semester of each academic year.

References

- Abdullayeva, G. G. (2021). Personality characteristics of good language learners in terms of training professional interpreters. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(10), 108-118. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/NT7CA>
- Ahmad, S., & Rao, C. (2012). Examination washback effect: syllabus, teaching methodology and the learners' communicative competence. *Journal of Education and Practice*, 3(15), 173-183.
- Ahmeda, H. A., & Hasanb, I. A. (2020). Foreign language autonomous learning: A theoretical account. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 12(4), 607-618.
- Altunay, U., & Bayat, Ö. (2009). The relationship between autonomy perception and classroom behaviors of English language learners. *Dil Dergisi*, 144, 7-15. https://doi.org/10.1501/Dilder_0000000108
- Arıkan, A. (2010). Effective English language teacher from the perspectives of prospective and in-service teachers in Turkey. *Electronic Journal of Social Sciences*, 9(31), 209-223.
- Atmowardoyo, H., Weda, S. & Sakkir, G. (2020). Information technology used by millennial good English language learners in an Indonesian university to improve their English skills. *Solid State Technology*, 63(5), 9532-9547.
- Bahrani, T., & Tam, S. (2012). Informal language learning setting: Technology or social interaction? *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 11(2), 142-149.
- Bassnett, S. (1980). *Translation Studies*. Routledge.
- Bjorklund, L. (2008). *From Novice to Expert: Intuition in a Cognitive and Educational Perspective* [Unpublished doctoral dissertation]. Linköping University.
- Boyle, T. A. (2005). Improving team performance using repertory grids. *Team Performance*

- Management*, 11(5/6), 179–187. <https://www.doi.org/10.1108/13527590510617756>
- Bozorgian, H. (2012). The relationship between listening and other language skills in international English language testing system. *Theory and Practice in Language Studies*, 2(4), 657-663. <https://www.doi.org/10.4304/tpls.2.4.657-663>
- Brown, H. D. (2000). *Principles of language learning and teaching* (Vol. 4). Longman.
- Bulut, M. (2003). 'İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının etkili matematik öğretimi ve öğretmenleri ile ilgili görüşleri' (Pre-service teachers' views on effective teaching and effective teacher of Mathematics). [Unpublished Master's thesis]. Gazi University, Turkey
- Cekaite, A. (2017). What makes a child a good language learner? Interactional competence, identity, and immersion in a Swedish classroom. *Annual Review of Applied Linguistics*, 37, 45. <https://doi.org/10.1017/S0267190517000046>
- Chamot, A. U., & Kupper, L. (1989). Learning strategies in foreign language instruction. *Foreign Language Annals*, 22(1), 13-22. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1989.tb03138.x>
- Chamot, A. U. (2005). Language learning strategy instruction: Current issues and research. *Annual Review of Applied Linguistics*, 25, 112-130. <https://doi.org/10.1017/S0267190505000061>
- Cohen, A. (2014). *Strategies in learning and using a second language*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315833200>
- Çakmak, M. (2001) 'Etkili öğretimde öğretmenin rolü' (The role of teacher in the effective teaching context), *Çağdas Eğitim Dergisi*, 26(274), 22-28.
- Dörnyei, Z. (2014). *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781410613349>
- Dwyer, M. (1978). *Strategies for improving visual learning*. Learning Services Publications.
- Ellis, R. (1994). *The study of second language acquisition*. Oxford University Press.
- European Committee for Standardization. (2006). *European standard EN 15 038. Translation services - Service requirements*. European Committee for Standardization, Brussels.
- Feyten, C. M. (1991). The power of listening ability: an overlooked dimension in language acquisition. *The Modern Language Journal*, 75(2), 173-180. <https://doi.org/10.2307/328825>
- Gardiner, I. A., Littlejohn, A., & Boye, S. (2021). Researching learners' perceptions: The use of the repertory grid technique. *Language Teaching Research*. <https://doi.org/10.1177/13621688211013623>
- Gardner, R. C., & Lalonde, R. N. (1984). Investigating a causal model of second language acquisition: Where does personality fit? *Canadian Journal of Behavioural Sciences*, 16(3), 224-234. <https://doi.org/10.1037/h0080844>
- Grenfell, M., & Macaro, E. (2007). Claims and critiques. In A. D. Cohen & E. Macaro (Eds.), *Language learner strategies: Thirty years of research and practice* (pp. 9–28).
- Griffiths, C. (Ed.). (2008). *Lessons from good language learners*. Cambridge University Press.
- Griffiths, C. (2010). Strategies of successful language learners. *Journal of English Language Studies*, 1(3), 1-18.
- Griffiths, C. (2015). What have we learnt from 'good language learners'? *ELT Journal*, 69(4), 425-433. <https://doi.org/10.1093/elt/ccv040>
- Gunning, J. (2006). The good learner and the poor one. Accessed: https://gifu-pu.repo.nii.ac.jp/index.php?action=pages_view_main&active_action=repository_action_common_download&item_id=6508&item_no=1&attribute_id=18&file_no=1&page_id=13&block_id=51 February 2021)
- Hedge, T. (2000). *Teaching and learning in the language classroom*. Oxford University Press.
- Horwitz, E. K. (1988). The beliefs about language learning of beginning university foreign language students. *The Modern Language Journal*, 72(3), 283-294. <https://doi.org/10.2307/327506>
- Hunter, M. G. (1997). The use of RepGrids to gather interview data about information systems analysts. *Information Systems Journal*, 7(1), 67-81. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2575.1997.00005.x>
- Jankowicz, D. (2001). Why does subjectivity make us nervous? Making the tacit explicit. *Journal of Intellectual Capital*, 2(1), 61-73. <https://doi.org/10.1108/14691930110380509>
- Kalay, D. (2017). What makes an effective EFL teacher? Investigations on student and teacher perspectives. *Electronic Turkish Studies*, 12(25), 421-433

- Kayaoglu, M. (2013). Naci. "Poor and Good Learners' Language Beliefs and Their Influence on Their Language Learning Strategy Use." *Novitas-ROYAL (Research on Youth and Language)*, 7(1), 36-54.
- Kelly, G. (1955). *Personal construct psychology*. Norton.
- Korkmaz, Ş. Ç., & Yavuz, A. (2011). ELT student teachers' perspectives of an effective English teacher. *Eğitimde Kuram ve Uygulama [Theory and Practice in Education]*, 7(2), 207-229.
- Kozikoğlu, İ. (2017). Prospective teachers' cognitive constructs concerning ideal teacher qualifications: A phenomenological analysis based on repertory grid technique. *International Journal of Instruction*, 10(3), 63-78. <https://doi.org/10.12973/iji.2017.1035a>
- Kusumarasdyati, E. (2005). *Subtitled movie DVDs in foreign language classes* [Unpublished master's thesis]. Monash University.
- Küçükahmet, L. (2002). *Öğretmenlik meslegine giriş (Introduction to the Teaching Profession)*, Nobel Yayınları, Turkey.
- Le, V. C. (2000). Language and Vietnamese pedagogical contexts. In J. Shaw, D. Lubelska, & M. Noulett (Eds.), *Partnership and interaction: Proceedings of the Fourth International Conference on Language and Development*, Hanoi, Vietnam, October 13–15, 1999 (pp. 73–80). Bangkok: Asian Institute of Technology
- Li, X., & Wang, P. (2015). A research on using English movies to improve Chinese college students' oral English. *Theory and Practice in Language Studies*, 5(5), 1096-1100 <http://dx.doi.org/10.17507/tpls.0505.26>
- Mahalingam, K., & Yunus, M. M. (2017). Good language learners and their strategies: An insight. *Proceedings of the ICECRS*, 1(1), 359-366. <https://doi.org/10.21070/picecrs.v1i1.504>
- Malekan, F., & Hajimohammadi, R. (2017). The relationship between Iranian ESP learners' translation ability and resilience in reading comprehension. *International Journal of Education and Literacy Studies*, 5(2), 47-52.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.
- Moynihan, T. (1996). An inventory of personal constructs for information systems project risk researchers. *Journal of Information Technology*, 11(4), 359-371. <https://doi.org/10.1177/026839629601100409>
- Nadif, B., & Benattabou, D. (2021). Rethinking the insights from good language learner studies: Moroccan learners of EFL as a case study. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*, 4(3), 61-73. <https://doi.org/10.32996/ijllt.2021.4.3.7>
- Naiman, N., Fröhlich, M., & Todesco, A. (1978). *The good language learner*. Ontario Institute for Studies in Education.
- Nazri, N. M., Yunus, M. M., & Nazri, N. D. M. (2016). Through the lens of good language learners: What are their strategies? *Advances in Language and Literary Studies*, 7(1), 195-202.
- Norton, B., & Toohey, K. (2001). Changing perspectives on good language learners. *TESOL Quarterly*, 35(2), 307-322. <https://doi.org/10.2307/3587650>
- O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). *Learning strategies in second language acquisition*. Cambridge University Press.
- Oxford, R. L. (1992). Research on second language learning strategies. *Annual Review of Applied Linguistics*, 13, 174-187. <https://doi.org/10.1017/S0267190500002452>
- Özmen, K. S. (2011). Washback effects of the inter-university foreign language examination on foreign language competences of candidate academics. *Novitas-ROYAL (Research on Youth and Language)*, 5(2), 215-228.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. SAGE Publications.
- Peacock, M. (2001). Pre-service ESL teachers' beliefs about second language learning: A longitudinal study. *System*, 29(2), 177-195. [https://doi.org/10.1016/S0346-251X\(01\)00010-0](https://doi.org/10.1016/S0346-251X(01)00010-0)
- Peregoy, S. F., & Boyle, O. F. (2000). English learners reading English: What we know, what we need to know. *Theory Into Practice*, 39(4), 237-247. https://doi.org/10.1207/s15430421tip3904_7
- Qiu, J. (2017). The effect of English movies on college English listening teaching. *Theory and Practice in Language Studies*, 7(11), 1011-1024. <http://dx.doi.org/10.17507/tpls.0711.10>

- Rahemi, E. F., Jufri, J., & Ardi, H. (2013). The correlation between reading comprehension and translation ability: A correlational study on fourth year students at English department of UNP. *Journal of English Language Teaching*, 1(2), 178-186. <https://doi.org/10.24036/jelt.v1i2.1951>
- Reynolds, R. (2013). Personal Construct Theory. In T. Wilson (Ed.), *Theory in information behaviour research* (pp. 68-82). Eiconics.
- Rozenszajn, R., Kavod, G. Z., & Machluf, Y. (2021). What do they really think? the repertory grid technique as an educational research tool for revealing tacit cognitive structures. *International Journal of Science Education*, 43(6), 906-927. <https://doi.org/10.1080/09500693.2021.1891323>
- Rubin, J. (1975). What the “good language learner” can teach us. *TESOL Quarterly*, 9, 41-51. <https://doi.org/10.2307/3586011>
- Sadiku, A. (2017). The impact of subtitled movies on vocabulary development. *Education and Development & Psychology Sciences*, 40-45. <https://doi.org/10.33107/ijbte.2017.6.1.04>
- Steffen, K. (2018). Promoting effective language development in English language learners through a school garden-based curriculum. *School of Education Student Capstone Projects*, 141
- Stern, H. H. (1975). What can we learn from the good language learner? *Canadian: Modern Language Review*, 31, 304-318. <https://doi.org/10.3138/cmlr.31.4.304>
- Stewart, V., Stewart, A., & Fonda, N. (1981). *Business applications of repertory grid*. McGraw-Hill.
- Sykes, A. H. (2015). The good language learner revisited: A case study. *Journal of Language Teaching and Research*, 6(4), 713. <http://dx.doi.org/10.17507/jltr.0604.02>
- Thota, N. (2011). Repertory grid: Investigating personal constructs of novice programmers. In *Proceedings of the 11th Koli Calling International Conference on Computing Education Research* (pp. 23-32). <https://doi.org/10.1145/2094131.2094137>
- Vann, R., & Abraham, R. (1990). Strategies of unsuccessful language learners. *TESOL Quarterly*, 24(2), 223-234. <https://doi.org/10.2307/3586898>
- Whyte, G., & Bytheway, A. (1996). Factors affecting information systems’ success. *International Journal of Service Industry Management*, 7(1), 74-93. <https://doi.org/10.1108/09564239610109429>
- Wong, L. L., & Nunan, D. (2011). The learning styles and strategies of effective language learners. *System*, 39(2), 144-163. <https://doi.org/10.1016/j.system.2011.05.004>
- Yıldırım, R., & İşpinar Akçayoğlu, D. (2019). A study of young gifted learners’ and their teachers’ perceptions of effective EFL learners. *Journal for the Education of the Gifted*, 42(1), 85-104. <https://doi.org/10.1177/0162353218816507>

Appendix: Sample rep grid form

Emergent Constructs (Similarities)	E1: Effective1	E2: Effective2	E3: Effective3	T1: Typical1	T2: Typical2	T3: Typical3	I1: Ineffective1	I2: Ineffective2	I3: Ineffective3	Self Ideal	Implicit Constructs (Differences)	
Likes learning other languages	1	2	2	3	3	3	5	5	5	1	1	Is not interested in learning other languages
Has good pronunciation	1	2	2	3	3	3	5	5	5	2	1	Has poor pronunciation
Watches English movies without subtitles	3	3	3	2	3	1	5	5	5	3	2	Does not watch movies in English
Likes using dictionary	3	3	3	1	3	1	5	5	5	3	1	Does not like using dictionary
Can guess the meanings of words	1	2	3	1	2	1	5	5	5	2	1	Has poor vocabulary knowledge
Has good educational background	1	1	1	1	1	1	5	5	5	1	1	Does not have good educational background
Actively participates in the lessons	1	1	1	2	1	2	5	5	5	1	1	Is not active during lessons

Publication Ethics

The author declares that all ethical principles and rules were followed in data collection, analysis and reporting processes.

Additional Statement/Contributing Authors

This article was written by one author.

Conflict of Interest

The author declares no conflict of interest.

Acknowledgement

This study was funded by Adana Science and Technology University Scientific Research Projects Unit with project number 16131001.

The preliminary findings of this study were presented at the International Academic conference on Teaching, Learning, E-learning, Management, Economics, Marketing, Business held on 17-18 August, 2018 in Budapest.

Dijital Teknolojiler, Yapay Zekâ, Girişimcilik ve İnovasyon Yayınları Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Publications on Digital Technologies, Artificial Intelligence, Entrepreneurship and Innovation

Gül EKİNCİ*

* Dr. Öğretim Üyesi Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bölümü, Gaziantep/Türkiye.
Asst. Prof., Gaziantep University, Institute of Social Science, Business Administration, Department of Product Management and Marketing, Gaziantep /Turkey.
gulcex34@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5512-4789

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
27/12/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
10/03/2022
Yayın Tarihi / Date Published:
31/03/2022

Atf: Ekinci, G. (2022). Dijital Teknolojiler, Yapay Zekâ, Girişimcilik ve İnovasyon Yayınları Bibliyometrik Analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55, 163-188

Citation: Ekinci, G. (2022). Bibliometric Analysis of Publications on Digital Technologies, Artificial Intelligence, Entrepreneurship and Innovation, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 55, 163-188

Öz

Bu çalışmanın amacı dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik konularına yönelik yapılmış araştırmaları bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemek ve konuya ilişkin geniş bir spektrum aralığında holistik bir bakış açısı oluşturmaktır. Bu amaçla 22.02.2022 tarihinde Scopus veri tabanında 1990-2022 yılları arasında yayın tipi, alan, yazar ve yıl sınırlaması yapılmaksızın başlık, özet ve anahtar kelimeler arasında “entrepreneurship*”, “digital* tech*”, “innovation*”, “artificial intelligence*” ifadesi geçen çalışmalar taratılmış, 452 adet çalışma bulunmuştur. Konuya ilişkin 452 döküman 300 farklı kaynaktan yayınlanmıştır. Yayınların ortalama alıntı sayısı 15,44, yıllık ortalama alıntı sayısı 2,33’tür. Toplamda 56982 referans, 1480 anahtar kelime, 1171 yazarla çalışma başına ortalama yazar sayısı 2,59 ve yazar başına çalışma sayısı 0,386’dır. Tek yazarlı çalışma sayısı 95, çalışma başına ortak yazar sayısı 2,83, iş birliği endeksi 3,26’dır. Çalışmaların %51’ini makaleler oluştururken yıllık büyüme oranı %15,79’dur. En fazla yayın(98), atıf alma(2416) ve işbirliğinde ABD birinci sıradadır. Çalışmalarda paylaşım ekonomisi, inovasyon ekosistemi, sürdürülebilir gelişme, dijital dönüşüm ve teknoloji konuları ön plana çıkmıştır. En çok yayın işletme ve yönetim bilimleri alanında(%24,2) yapılmış, inovasyon(40), girişimcilik(38), dijital teknolojiler(31) ve yapay zekâ(15) kullanılan anahtar plus kelimeler olmuştur. 2019-2021 yıllarında büyük ivmelenme yaşanmış, konulardaki kavramsal yapınının temelini teknoloji, ekonomi ve planlama oluşturmuştur. Merkezi konumda inovasyon yer almış ve trendin bu şekilde devam edeceği öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dijital teknoloji, yapay zekâ, inovasyon, girişimcilik, bibliyometrik, pazarlama

Abstract

The aim of this study is to use bibliometric analysis methods to examine research on digital technologies, artificial intelligence, innovation, and entrepreneurship in order to create a holistic perspective on the subject across a broad spectrum of potential. Studies in the Scopus database between 1990 and 2022 with the phrase “entrepreneurship*, digital* tech*, innovation*, artificial intelligence*” in the title, abstract, and keywords were searched without limitation of publication type, author, and year. 452 studies were found on February 22th, 2022. 452 publications on the subject have been published in 300 different sources. The average number of citations for the publications is 15.44, and the annual average number of citations is 2.33. With a total of 56982 references, 1480 keywords, and 1171 authors, the average number of authors per study is 2.59, and the number of studies per author is 0.386. The number of single-authored studies is 95, the number of co-authors per study is 2.83, and the collaboration index is 3.26. While 51% of the studies are articles, the annual growth rate is 15.79%. The USA ranks first for the most publications (98), citations (2416), and collaborations. The sharing economy, innovation ecosystem, sustainable development, digital transformation, and technology issues have come to the fore in the studies. Most publications were made in the fields of business and management sciences (24.2%), with innovation (40), entrepreneurship (38), digital technologies (31), and artificial intelligence (15) being the keywords used. There was a great acceleration in the studies carried out in 2019-2021, and technology, the sharing economy, and planning formed the basis of the conceptual structure of the subjects. Innovation has taken place in the central position, and it is foreseen that the trend will continue in this way.

Keywords: Digital technology, artificial intelligence (AI), innovation, entrepreneurship, bibliometric, marketing

Giriş

Dijital teknolojiler, ürün ve hizmetlerin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamakta, artan finansman kaynaklarıyla birlikte alana olan ilgi giderek artmaktadır. Dijital teknolojiler, inovasyon ve girişimcilik faaliyetlerinde önemli rol oynamaya başlayınca, dijitalleşmek ve dijital yenilikler girişim yaratmanın bel kemiği haline gelmiştir (Chae ve Gog, 2020: s.1). Dijital teknolojilerin hız kazanması (Yoo, Boland, Lyytinen ve Majchrzak, 2012: s. 1398) yapay zekânın gelişimine yol açmış ve bu kavram ilk olarak 1955 yılında McCartney tarafından ortaya atılmıştır. Meydana gelen değişimlere paralel inovasyonel fikirler ortaya çıkmıştır. Bu durum girişimcilik kapılarını aralarken girişimciliğin doğasında var olan belirsizlikle baş etmenin yollarını da zenginleştirmiştir (Nambisan, 2017: s. 1029). Böylece gelişen dijital teknolojiler, yeni girişimlerin yaratılmasına katkı sağlarken, girişimcilik faaliyetleri için önemli ve kilit rol üstlenmeye başlamıştır (Chae ve Goh, 2020: s. 1). Bu anlamda dijital teknolojilerin ürün ve hizmetler alanında yenilik süreçlerine karşılık gelen dijital inovasyonlara, aynı teknolojik kilit ajanların hizmet ve ürün oluşumuna aracılık ettiği rahatlıkla söylenebilir. Oluşturulan kilit ajanlar dijital girişimciliğin önünü açmaktadır (Kraus, Roig-Tierno, ve Bouncken, 2019: s. 519).

Diğer taraftan bilimsel alanların belirsizlikleriyle baş etmek, epistemolojisini ve bilgi yapısını anlamak için en iyi yaklaşımlardan biri alana dair akademisyenleri ve yayınların içeriğini incelemektir (Benckendorff ve Zehrer, 2013: s. 125). Literatüre dayalı yapılacak öngörü çalışmaları, bilimde, gündelik ve sosyal hayatta, endüstride ve devlet politikalarında temel bilgilerin elde edilmesini sağlayacağından bir içgörü oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu noktaya paralel kullanılacak yöntem ve yaklaşımlar önemli kabul edilmektedir. Bu amaca hizmetle bir alan peyzajı oluşturmak adına dergileri, makaleleri ve araştırmacıları tanımlamak, analiz etmek en iyi yöntemlerinden biri sayılmaktadır (Gibson, Daim, Garces, ve Dabic, 2018: s. 6). Kullanılabilecek analiz yöntemlerinden biri de bibliyometrik analiz yöntemidir. Bibliyometrik analiz, belirli bir alanda yapılmış, yayınların karşılıklı ilişkilerini ve etkilerini ölçmek için matematiksel ve istatistiksel araçları kullanan, nicel göstergelere dayalı analiz yöntemi olduğundan (Lee, Lee, Chen, ve Chae, 2020: s. 367) iyi bir araç olarak kullanılabilir.

Dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik konularına yönelik çalışmaların karşılıklı ilişkilerini ve etkilerini ölçmek üzere elde edilen bilgi ve yayınlanan makale sayılarına bakıldığında önemli ölçüde artış görülmektedir (Lee, Suh, Roy, ve Baucus, 2019: s. 1). Alandaki ilerleme bibliyometrik çalışma ihtiyacını doğurmuş ve zamanla bibliyometrik yayın hızı artmaya başlamıştır (Bornmann, 2014: s. 166). Ancak literatüre bakıldığında dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik kavramlarına ilişkin aynı anda dört konuya birden bibliyometrik analizin eşanlı olarak uygulandığı ilk çalışma 2020 yılında bir adettir ve bu rakam 2021 yılında 9'a ulaşmıştır. 2022 yılının başında henüz 2 adet olan çalışmayla birlikte toplamda 12 adet çalışma bulunmaktadır (Scopus, 2022). Bilimsel araştırmaların değerlendirilmesinin giderek daha önemli ihtiyaç haline geldiği düşünüldüğünde, konuya ilişkin bibliyometrik çalışma eksikliği dikkat çekmektedir. Dünya çapında bilimsel araştırma eğilimini ölçmek ve toplu bir değerlendirme yapmak amaçlı bibliyometrik yaklaşım tarzının kullanılmamış olması literatür adına bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik kavramlarındaki hızlı gelişmeler dikkate alındığında ve kullanım alanlarındaki yaygınlık düşünüldüğünde bibliyometrik analizlerin nitelik ve nicelik açısından güncelliği gereklilik olarak görülmektedir. Bu nedenle çalışmanın amacı bu eksikliği giderilmesine katkı sunmaktır. Bunun için dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik konularında yapılmış araştırmaların bibliyometrik analiz yöntemi aracılığıyla incelenmesi, konuya ilişkin holistik bir bakış açısı oluşturulması hedeflenmiştir. Ayrıca araştırma, bu kavramlar üzerine ilgili literatürün eşanlı, ilk büyük ölçekli incelemelerinden biri olduğundan özgün değere sahiptir. Çalışmada, Türk araştırmacıların uluslararası işbirliği ağı genel bağlılık düzeylerinin düşük olmasıyla birlikte işbirliği yapma eğiliminde olmaları dikkat çekici bulunmuştur.

Çalışmada dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ile girişimcilik kavramlarının birlikte ele alındığı

1990-2019 yılları arasındaki 30 yıllık süreçte bibliyometrik çalışma sayısının sıfır olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmaların kavramsal yapısı iki ana kümede toplanmakta ve ana kümelenemenin daha çok teknoloji çözümleri ile eğitim/planlama konularından oluştuğu görülmektedir. Konular yapay zekâ, e-ticaret, rekabet, inovasyon ve girişimcilik dört temel yapı taşı etrafında dönerek, teknolojik gelişme (technological development) ve yapay zekâ (artificial intelligence) kavramları merkezi konumda yer almıştır. Eğitim planlaması konusuna ise görece daha az değinilmiştir. En çok yayın işletme ve yönetim bilimleri alanında (%24,2), 214 adet, ikinci sırada bilgisayar bilimlerinde (%16,5) 146 adet yapılmıştır.

Çalışma sonuçları dikkate alındığında, bu makalenin ilgili araştırma konularında akademik eğilimlerin belirlenmesine, sosyal hayata, işletmelere ve gerekse devlet politika yapıcılarına rehberlik ederek yardımcı olacağı öngörülmektedir. Ayrıca çalışmanın akademide yapılacak sonraki çalışmalar açısından eksik yönlerin belirlenmesine katkı sunması, yeni araştırma alanlarının ve odak noktaların oluşturulmasına ışık tutacaktır. Çalışmanın birinci bölümünde dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik literatürüne değinilmiştir. İkinci bölümde veri kaynakları ile araştırma metoduna yer verilmiştir. Üçüncü bölümde verilerin analizi ve bulgularından bahsedilmiş, son bölümde araştırma ilişkin çıkarılan sonuçlar ve konuya ilişkin sınırlılıklar tartışılmıştır.

1.Kavramsal Çerçeve

Dijital teknolojiler, pek çok endüstride geleneksel iş modellerini, organizasyon yapılarını ve işletim süreçlerini alt üst ederek kökten değişikliklere yol açmaktadır (Thompson, Bonnet ve Ye, 2020 ; Akyılmaz, 2021a: s. 82). Dijital teknolojilerdeki yüksek ivme, yapay zekânın oluşumu, kullanım alanlarının geniş bir yelpazeye dağılmasıyla ortaya çıkan inovatif fikirler ağı, girişimcilik üzerinde inovasyonel hareketlenmelere öncülük etmiştir (Rath, Satpathy ve Patnaik, 2019: s. 4384; Akyılmaz, 2021a: s. 81-101). Bu durum dijital teknolojilerin, yapay zekâ ve inovasyon genini aktifleştirerek girişimcilik paradigmasının yönünü değiştirmesine yol açmıştır. Bu bakımdan yapay zekâ ile dijital teknolojiler, yeni fütüristik teknolojik devrime uğramış işletmelerin oluşumunda rol almaya başlamıştır. Ayrıca bu dijital devrimler, inovasyon ve girişimcilik faktörleri üzerinde katalizör görevini üstlenmiştir (Devesh, Ipseeta, ve Patnaik, 2019: s. 4384; Lee, Suh, Roy, ve Baucus, 2019: s.5). Bu nedenle genel anlamda yapay zekânın kısa vadede devrim, uzun vadede evrim yaratacağı düşünülmektedir (Davenport, 2018: s. 7).

Durumun farkına varan işletmelerde dijital teknolojiler ve AI teknolojisi kullanımının proaktif tarafına odaklanılmıştır. İnovatif fikirlerle, girişimcilik ruhlarını ve entegre iş modellerini benimsemeye başlamışlardır (Lee, Suh, Roy ve Baucus, 2019: s. 1; Akyılmaz, 2021b: s. 22-45). Fakat madalyonun diğer insanlığın zihninde oluşmuş korku ve süper zekânın kontrol edilip-edilemeyeceği yer almaktadır. Yeni ve inovasyonel fikirlerin işsizlik ve eşitsizliklere yol açması, rekabetçi davranışı artırması ve pazar yapısını bozması gibi yoğun endişelerin olduğu bilinmektedir (Naude, 2019: s. 1; Datta, 2021). Amara Yasası teknolojik tetiklenme ile yapay zekâ kavramının şişirilmiş beklentilerle zirveye çıkartılarak abartılacağını, uzun vadede ise hafife alınabileceğini söylemektedir (Joshi, 2019; Naude, 2019: s. 1). Genetik olarak kopyalanan Dolly koyun, yakın zamanlardaki big data, blockchain örnekleri de bu yasayı doğrular niteliktedir (Stamford, 2019 ; White, 2022). Sayılan bu nedenler bilimsel anlamda yapılmış çalışmaların eğilim ve sonuçlarının incelenerek değerlendirilmesi gerektiğini gösterirken, yapılacak analizler endişelerin doğasını ve zihinsel bağlamını gidermek için önem taşımaktadır.

Ancak 1990-2019 yılları arası 30 yıllık süreç incelendiğinde dijital teknolojiler, yapay zekâ, girişimcilik ve inovasyon kavramlarının birlikte ele alındığı herhangi bir bibliyometrik çalışmanın olmadığı görülmüştür (İlk çalışma 2020 yılında bir adet yapılmıştır). (Scopus, 2022). Yirmi birinci yüzyıla şeklini veren söz konusu dört kavram arasındaki etkileşim sürecinin araştırıldığı, yeterli bir literatürün olmaması kolektif bir tutuma ve önemli bir ihtiyaç eksikliğine işaret etmektedir (Elia, Margherita, ve Passiante, 2020: s. 1). Zira AI ve

dijital teknolojilerde, güçlü kilit ajanların, veri çokluğu ile veri kalite yeterliliğine dayandığı bilinmektedir. Yapay zekânın temeli veri bilimine dayandığından, veri; yapay zekânın gıdası ve üzerinde büyüdüğü şey sayılmaktadır. Bu basit ama güçlü metafor, sadece niceliksel değil; aynı zamanda niteliksel açıdan değerli veri üretmenin önemini anlatmaktadır (Vial, 2020). Ne kadar çok data varsa o kadar çok ürün/hizmet; ne kadar çok ürün varsa, o kadar çok kullanıcı/alıcı; ne kadar çok kullanıcı varsa, o kadar çok geri bildirim, fikir çeşitliliği, inovasyon; ne kadar çok inovasyon türü varsa, o kadar çok girişim faaliyeti olacağı anlamına gelmektedir (Aria ve Cuccurullo, 2017: s. 541). İnsan emeği ihtiyacını azaltabilecek, karmaşık bilişsel teknoloji sayısının hızla arttığı dünyada (Davenport ve Kirby: 2016). dijitalleşme, nesnelere interneti (IoT), yapay zekâ, büyük veri veya bulut bilişim gibi teknolojiler girişim(ciler)in merkezi ve iş/özel hayatın rutin bir parçası haline gelmektedir (Schaller, Vatananan-Thesenvitz, Pulsiri, ve Schaller, 2019: s. 1). Özellikle Endüstri 4.0 ile hız kazanan dijital teknoloji ve yapay zekâ gerek müşteri taleplerini, müşteri davranışlarını gerekse işletmelerin pazarlama stratejileriyle geleneksel pazar yapısını değiştirmektedir. Ölçeklenebilirlik, çeviklik, kararlılık, opsiyonellik dijital teknolojilerde süper güç olmanın yeterlilikleri arasında sayılırken (Kane, Nanda, Phillips, ve Copulsky: 2021), iyi veri yönetiminin inovasyonları körükleyebileceği öngörülmektedir. Bu durumun devam etmesi girişimcilik, inovasyonel pazarlama alanında, derin bir tüketici davranışı bilgisine sahip olmaya ve müşteri deneyimini anlamaya yönelik odak nokta stratejilerinin gelişmesine yol açacaktır (Figueired, Gonçaves ve Teixeira, 2021: s. 1). Yapay zekânın; pazarlama alanındaki olası fırsatları ve sorunlarını belirlemek, tanımlamak, pazarlama eylemlerini oluşturmak, iyileştirmek, değerlendirmek ve son olarak ortaya çıkan pazarlama performansını izlemek adına kullanılabilir duruma geldiği söylenebilir (Mustak, Salminen, Plé, ve Wirtz, 2021: s. 390). Dolayısıyla büyük resme bakıldığında, yapılması gerekenin nasıl öğrenmek gerektiğini öğrenmek ve idiyosenkrazik (kendine has, kişisel, özgü, olağanüstü) holistik bir bakış açısı elde edebilmek olduğu düşünülmektedir (Davenport, Guha, Grewal, ve Bressgott, 2020: s. 27; Doan, 2021). Böyle bir yaklaşım için yeni girişimler kurmak, rekabetçi kalmak, daha fazla inovasyonel yöntemler, araçlar geliştirmek gerekmektedir (Davenport ve Kirby, 2016: s. 21). Çalışma bu amaca hizmet etmek noktasında mevcut ekosisteme katkı sunmak amacıyla yapılmış olup geçmiş eğilimleri ve gelecekteki yönelimleri belirlemeye odaklanmıştır.

2. Metod

Bibliyometrik analiz, belirli bir alanda yapılmış yayınların karşılıklı ilişkilerini ve etkilerini ölçmeyi amaçlayan matematiksel ve istatistiksel araçları kullanan nicel göstergelere dayalı bir analiz yöntemidir (Lee, Lee, Chen, ve Chae, 2020: s. 367). Bir başka ifade şekliyle bibliyometri; bilimin, bilim adamlarının veya bilimsel aktivitenin istatistiksel ölçümüne dayanan sistematik, şeffaf ve tekrarlanabilir, mevcut araştırmaların “büyük resmini” sunmaya yarayan, karmaşık yazılım programlarıyla analiz yapma ve haritalama yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Aria ve Cuccurullo, 2017: s. 959). Kullanılan bu yöntem giderek tüm alanlara yayılmakta (Szomszor, et al., 2021: s. 1; Synder, 2019: s. 333) ve bilimsel bilginin görsel temsilcileri olarak kabul edilmektedir. Analizin kökeni milattan öncesine kadar uzanmaktadır. Tarihe bakıldığında Orta Çağ’da üniversite eğitim omurgasını oluşturan, yaşam boyu öğrenmeye hazırlayan sayısal ve sözel bilimsel alanlardaki ilişkilerin görsel olarak alegorilerle temsil edildiği bilinmekte (Corbett, 2016) ve tarihteki bilinen en popüler görsel metaforun ise ağaç olduğu görülmektedir. Benzer yapılara, 19. yüzyılda, bilimlerin sınıflandırılması ve örgütlenmesinde de rastlanmaktadır. Bibliyometrideki temel amaç; alanların, disiplinlerin, dergilerin, bilim adamlarının, yayınların ve bilimsel terimlerin birbirleriyle ilişkilerini gösterebilmek (Petrovich, 2021) ve literatüre ilişkin öngörü sağlamaktır (Ellegaard ve Wallin, 2015: s. 1810). Bibliyometrik analiz, önyargıyı azaltmak ve nesnellik ölçüsü getirmek amaçlarını da taşımaktadır. (Zupic ve ˇCater, 2015: s. 429).

Bir alana ait yayınlarla ilgili öngörü ve nesnellik oluşturmak amaçlı haritalamak, zor ve karmaşık bir iş olduğundan bunun için yazılım araçları ve paket programları geliştirilmiştir. Alandan bağımsız olarak

elde edilen verileri analiz etmede modüler sistemler, grafik kullanıcı arabirimleri ile programlama dilleri kullanılmaktadır. Bu amaçla programlama dili olan R, istatistiksel hesaplama ve görselleştirme amaçlı kullanılmaktadır. R programı, yeteneklerini makine öğrenimi, metin madenciliği ve doğal dil işlemeye kadar genişletilebilmektedir (Guler, Waaijer, Mohammed ve Palmblad, 2016: s. 830). Bu kapsamda çalışmada R, tüm işlevlerin açık kaynak ortamında kullanıcılarla paylaşıldığı ekosistem yazılımında, Rstudio programı ve bibliometrix adı verilen açık kaynak erişim aracı ile biblioshiny paketi kullanılmıştır.

Genel olarak veri toplamak için Clarivate Analytics Web of Science (WoS), Google Scholar, Science Direct, PubMed gibi veri tabanları kullanıldığından (Aria ve Cuccurullo: 2017: s. 960) çalışmada Scopus veri tabanından faydalanılmış ve bu nedenle etik kurul izni bibliyometrik analizin doğası gereği alınmamıştır. Ayrıca bibliyometrik çalışma tasarımı; veri toplama, veri analizi, görüntüleme ve yorumlama aşamalarından oluşmakta (Zupic ve Cater, 2015: s. 429), literatürün entelektüel yapısına genel bir bakış sağlamaktadır. Bu nedenle alandaki önemli dergiler, yazarlar ve yayınlar veri tabanından tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma metodolojisinde a) makalelere dayanan sistematik bir literatür taraması gerçekleştirilmiş (b) 1990-2022 yılları arası verilerde bibliometrix paketi ve biblioshiny uygulaması kullanılarak bibliyometrik analiz yapılmış c) yorumlarla araştırma tamamlanmıştır.

Ayrıca bu çalışmada bibliyometrik analiz yönteminden faydalanılarak dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik konularına yönelik yapılmış dökümanlar incelenmiş, konuya ilişkin genel bir bakış açısı oluşturulmuş, literatür değerlendirilmiştir. Çalışmanın verileri 22 Şubat 2022 tarihinde binlerce bilimsel yayın arasından, Scopus veri tabanından elde edilmiştir. 1990-2022 yıllarına ait herhangi bir alan, yayın tipi, yazar ve yıl sınırlaması yapılmaksızın başlık, özet ve anahtar kelimeler arasında “entrepreneurship*, digital* tech*, innovation*” ifadeleri geçen çalışmalar taratılmıştır. Kullanılan üç ifadeye “artificial intelligence*” ifadesi eklenmiş, 55 adet çalışma tespit edilmiştir. Bulunan 55 adet çalışmanın önceki ilk 452 çalışma arasında yer aldığı saptandığından ilk 452 çalışma kullanılarak R, RStudio, biblioshiny paket programı ve Scopus veri tabanı aracılığıyla çeşitli bibliyometrik analiz yöntemlerle incelenmiştir. Bu şekilde, konu literatürünün kapsamlı şekilde irdelenmesi ve alandaki gelişmelerin araştırmacılar tarafından görülebilmelerine katkı sağlanmıştır. Bu amaçla çalışmada mevcut araştırmaların durumunu değerlendirmek üzere bibliyometrik bir yaklaşım kullanılmıştır.

3. Analiz ve Bulgular

Bibliyometrik analizler, tekrarlanabilirlik ve yeniden kullanılabilirlik sağlayabilen analizlerdir (Guler, Waaijer, Mohammed ve Palmblad, 2016: s. 839). Çalışmadaki analizler, tekrarlanabilir ve yeniden kullanılabilir nitelikteki verilerle analiz edilmiştir. Bu bölümde, çalışma kapsamında yapılan bibliyometrik analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Daha sonra sırasıyla; analiz edilen yayınlara ait genel bilgiler, yayın türleri, çalışmalarının yıllara göre dağılımı, en fazla yayın yapan yazarlar, en çok yayın yapan kaynaklar, yazar etkisi (atıfa göre), en çok makale çıkartan üniversiteler, küresel ölçekte en fazla atıf alan yayınlar, kelime bulutları, kavramsal yapı haritası, kelimelerin yıllara göre artışı, kelimelere ve zamana göre tematik evrimi, anahtar kelime, özet ve başlıklar bazında kullanılan kelimelerin sıklıkları, ağaç modeli, çalışma konularının kavramsal yapısı, ortak ağ analizleri, en fazla yayın yapan ülkeler, sorumlu yazar ülke içi ve dışı işbirlikleri, sonuç ile tartışma yer almaktadır.

Çok boyutlu ölçekleme analizi (Multiple Correspondence Analysis) çok değişkenli kategorik verilerin grafiksel ve sayısal analizi için çok değişkenli bir keşif tekniği olarak bilinmektedir (Aria ve Cuccurullo, 2017: s. 969). Ayrıca bibliyometrik analizde entellektüel yapıyı görmek, eleştirebilmek ve görselleştirmek için kullanılan tekniklerden biri de haritalama tekniğidir. Bilimsel alanları haritalamak ve zaman içindeki evrimlerini incelemek için ortak atıf analizi kullanılmaktadır (Small, 1977). Atıf indeksi çalışmaların temel çatısını oluşturmaktadır (Garfield, 1995: s. 108-111). Bu kapsamda bilimsel haritalar, bilimsel bilginin

yapısının görsel olarak temsil edilmiş, dinamik şekilleri olarak kabul edilmektedir (Petrovich, 2020). Bu nedenle çalışmanın analiz bulgularında, çok boyutlu ölçekleme analizi, haritalama tekniği ve atıf indekslerine yer verilmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 1’de analizi yapılan 452 çalışmaya ait genel bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Analiz Edilen Kaynaklara Ait Genel Bilgiler

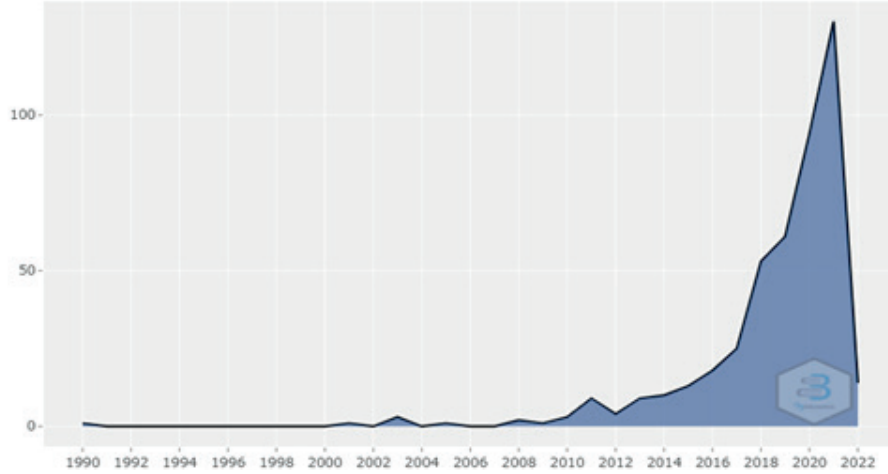
Zaman aralığı	1990:2022
Toplam kaynak sayısı	300
Yayınlar (dergiler , kitaplar vb.)	452
Yayın başına ortalama alıntı	2,33
Doküman başına yıllık ortalama alıntılar	15,44
Kullanılan kaynaklar(Referanslar)	19666
Anahtar kelimeler (ID)	1480
Yazarlar (Toplam)	1171
Tek yazarlı çalışmaların yazarları	95
Çok yazarlı çalışmaların yazarları	1076
Tek yazarlı çalışmalar	95
Yazar başına düşen çalışma sayısı	0,386
Çalışma başına düşen yazar sayısı	2,59
Çalışma başına ortak yazarlar	2,83
İşbirliği endeksi	3,26

Tablo 1’e göre dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik konularına yönelik Scopus veri tabanında yer alan çalışmalar 452 yayın ve 300 farklı kaynaktan yer almıştır. 452 yayının ortalama alıntı sayısı 2,33, yıllık ortalama alıntı sayısı 15,44’dür. 452 yayında toplam 56982 referans yer almıştır. Yayınların anahtar kelime sayısı 1480, toplam yazar sayısı 1171’dir. Toplam 1171 yazar arasında 95 tanesi tek yazarlı olarak yayın yapmıştır. Dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik konularına yönelik yapılmış çalışmalarda yazar başına düşen ortalama çalışma sayısı 0,386, çalışma başına ortalama yazar sayısı 2,59, çalışma başına ortak yazar sayısı 2,83 ve iş birliği endeksi 3,26’dır. Analiz sonucunda 1990-2022 yılları arasında toplam 452 çalışma yapıldığı görülmüştür. Çalışma türleri dağılımı aşağıdaki Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 1. Analiz Edilen Kaynaklara Ait Genel Bilgiler

Yayın Türü	Yayın sayısı
Makale	230
Kitap	10
Kitap Bölümü	39
Bildiri	122
Diğer(Konferans incelemesi, editör yazısı, kitap kritiği gibi)	51
Toplam	452

Tablo 2 incelendiğinde 452 çalışmanın 230’unun makale, 10’unun kitap, 39’unun kitap bölümü, 122’sinin bildiri olduğu görülmektedir. Grafik 1’de dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik konularına ilişkin çalışmaların yıllara göre dağılımlarına yer verilmiştir.

Grafik 1. Dijital Teknolojiler, Yapay Zekâ, İnovasyon, Girişimcilik Çalışma Dağılımı

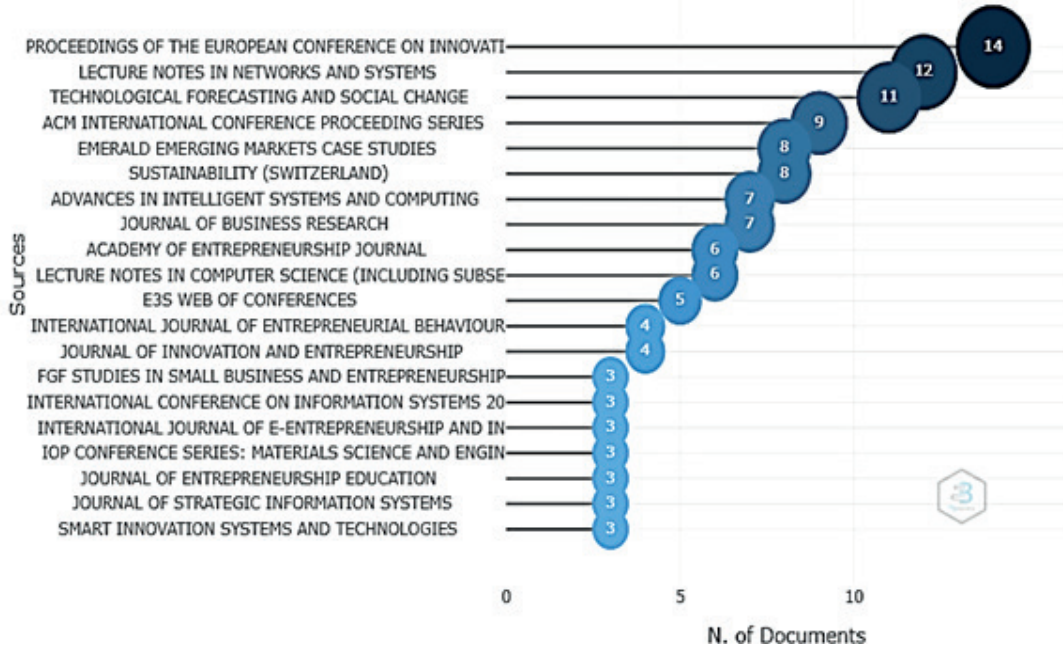
Dört konuya ilişkin çalışmaların 2012 yılına kadar çok az olduğu, 1990-2009 arasında yılda en fazla bir yayın yapıldığı, 2017 yılında ani bir kırılmayla hız kazandığı, 2019-2021 yıllarında en çok ivmelenmenin yaşandığı, 2021 (130 adet) yılında ise zirveye ulaştığı görülmektedir.

Grafik 2, dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik konusunda en fazla yayın yapan yazarları göstermektedir. Çalışmada bu alanlardaki en çok alakalı tematik yazar sayısı (NA: Number of Authors) 27'dir. En çok çalışmayı Elia G. 4 adet yayımla yapmıştır.

Grafik 2. İnovasyon Dijital Teknolojiler, Yapay Zekâ, Girişimcilik Alanında En Fazla Tematik Yayın Yapan Yazarlar (NA: Number of Authors-Yazar Sayısı)

Grafik 3'de ise dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimciliğe ilişkin en fazla yayın yapan ilk 20 dergiye yer verilmiştir.

Grafik 3. En Fazla Yayın Yapan Dergiler

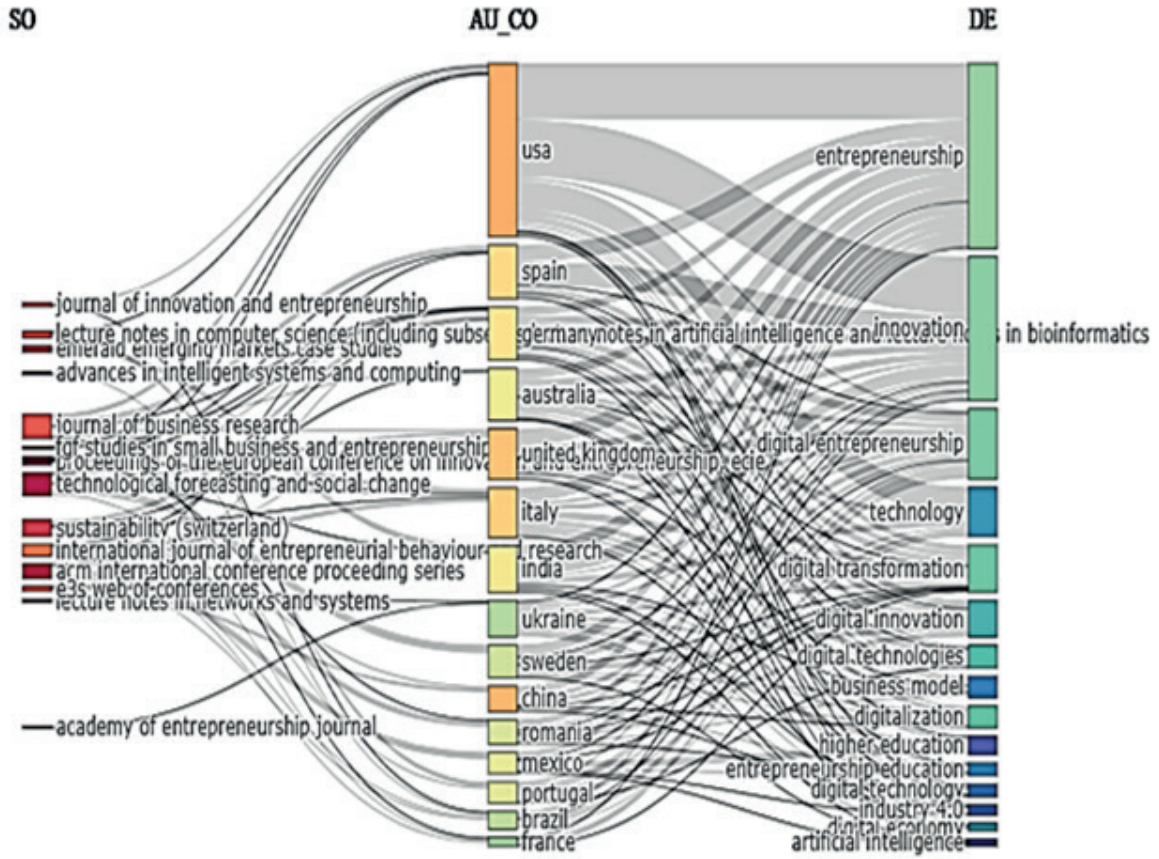
Sırasıyla “Proceedings Of The European Conference On Innovation And Entrepreneurship Ecie (14 Yayın) birinci, ikinci sırada “Lecture Notes In Networks And Systems (12 Yayın), Technological Forecasting and Social Change (11 Yayın) ile üçüncü sırada yerini almıştır.

Tablo 3’de yazar etkisi h, g, ve m indeks puanları, toplam atıf ve yayın sayıları ile ilk yayın tarihi gösterilmektedir. Tablo 3’te ilk 10 yazara ait yazar etkisine yer verilmiştir. Bharadwaj A (2003), Grover V (2003) ve Sambamurthy V(2003) 1 yayın ve 1941 atıf ile en çok alan yazar etkisi göstermiş ve ilk sırayı paylaşmışlardır.

Tablo 1. Analiz Edilen Kaynaklara Ait Genel Bilgiler

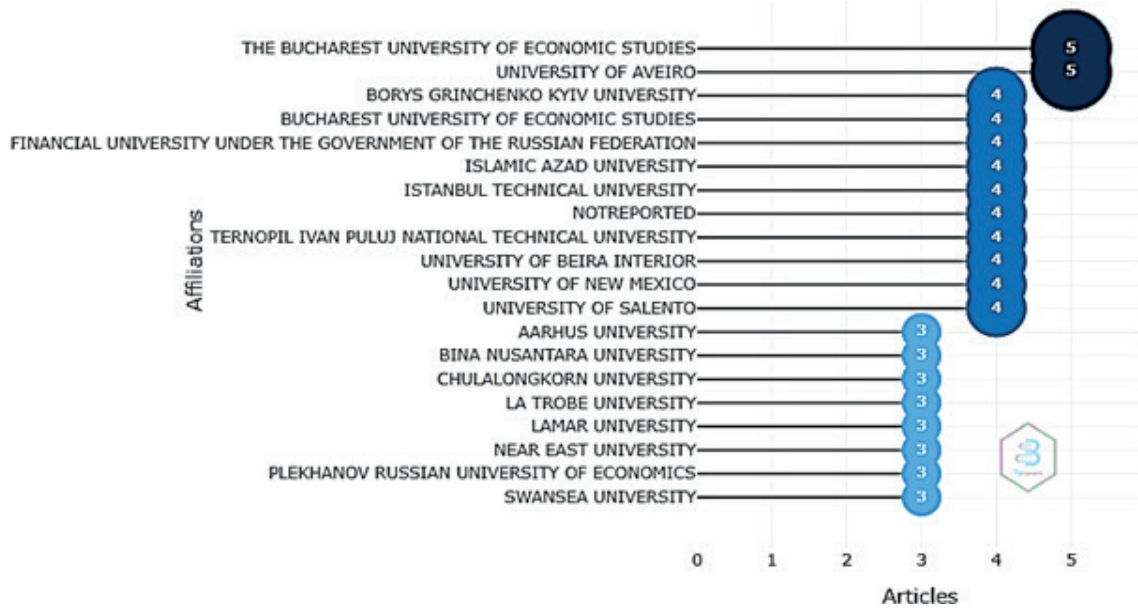
Yazar	h_index	g_index	m_index	Toplam Atıf	Yayın Sayısı	Yayın Yılı
Bharadwaj A	1	1	0,05	1941	1	2003
Grover V	1	1	0,05	1941	1	2003
Sambamurthy V	1	1	0,05	1941	1	2003
Kitchin R	2	2	0,222	1271	2	2014
Li L	1	1	0,2	332	1	2018
Feldman M	2	2	0,25	295	2	2015
Carayannis Eg	2	2	0,111	285	2	2005
Nambisan S	1	1	0,25	259	1	2019
Wright M	1	1	0,25	259	1	2019
Von Zedtwitz M	1	1	0,056	163	1	2005

Aşağıda konuya ilişkin en çok yayın yapan kaynak, ülke ve kullanılan kelimelere yer verilmiştir.

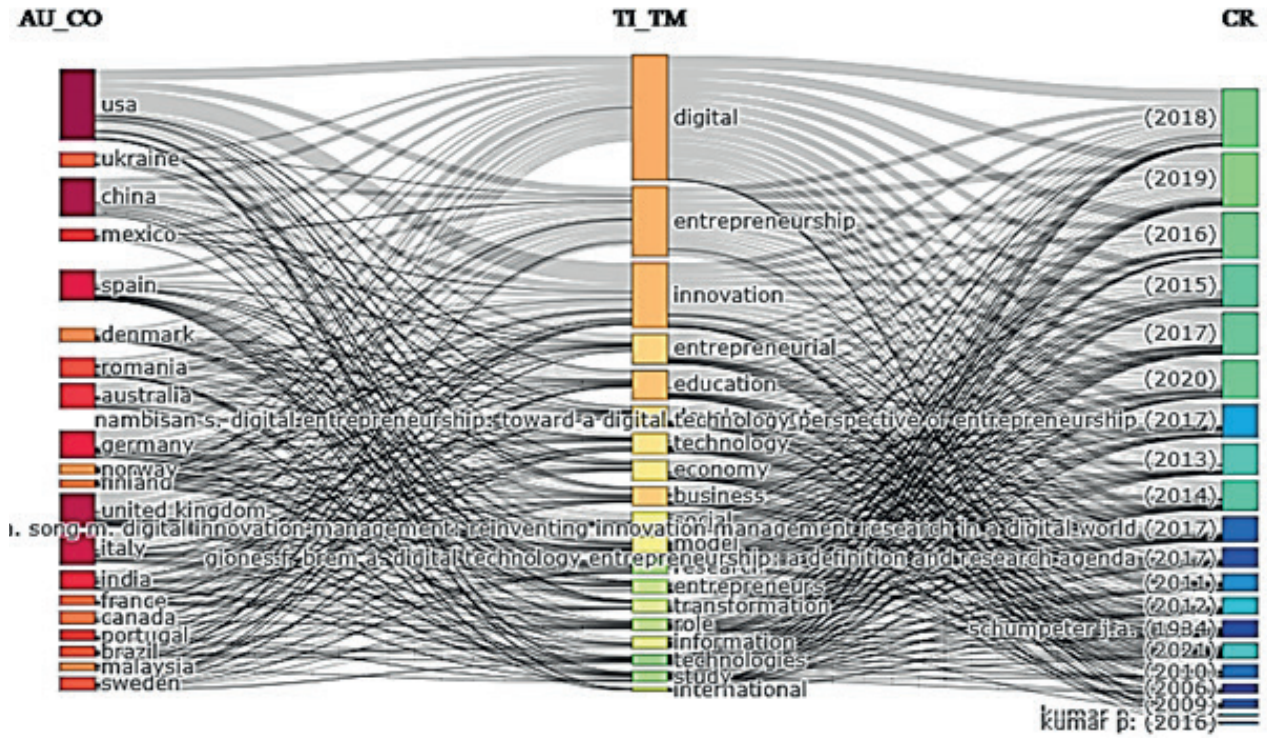
Grafik 4. Trigram (Kaynak, Ülke, Kelimeler)

Grafik 4'e göre "Journal of Innovation and Entrepreneurship" dergisi, ABD ve girişimcilik kavramı sırasıyla en çok yayın yapan dergi, ülke ve kullanılan kelime olmuştur. İspanya, inovasyon kavramının en çok kullanıldığı ülke olarak ikinci sırada yerini almıştır.

Grafik 5. En Çok Makale Çıkartan Üniversiteler (Makale Sayıları)

Grafik 5'te en çok yayın yapan ilk yirmi üniversiteye yer verilmiştir. Buna göre en çok çalışmayı "The Bucharest University of Economic Studies" ve "University of Averio" üniversiteleri beşer yayımla yapmıştır.

Grafik 6. Dijital Teknolojiler, Yapay Zekâ, İnovasyon ve Girişimcilik Çalışmalarının Yıllara Dağılımı (Ülke, Konu Başlığı, Referans Yıl)

Grafik 6'da soldan sağa doğru sırasıyla en çok hangi ülkede, hangi konunun ve kaç yılında işlendiği bilgisi gösterilmektedir. Örneğin ABD'de, inovasyon konusunun 2018 yılında ön plana çıktığı söylenebilir. Diğer ülkelere ilişkin bilgilere, referans yıl ve konulara tabloda yer verilmiştir.

Tablo 4. Küresel Ölçekte En Fazla Atıf Alan Yayınlar

Yayın	Toplam Atıf (TA)	Yıllık Toplam Atıf	Normleştirilmiş Toplam Atıf
Sambamurthy V, Bharadwaj A.and Grover, V. 2003, MIS Quarterly Manage Inf Syst	1941	97,05	2,99076
Kitchin R, 2014, Geojournal	1247	138,5556	8,90714
Li L, 2018, Technol Forecast Soc Change	332	66,4	17,5259
Nambisan S, 2019, Res Policy	259	64,75	24,95893
Carayannis Eg, 2005, Technovation	163	9,0556	1
Ansari Ss, 2016, Strategic Manage J	157	22,4286	9,48322
Chen Y, 2018, Bus Horiz	137	27,4	7,23207
Srivastava Sc, 2015, Mis Quart Manage Inf Syst	135	16,875	6,69847
Scuotto V, 2017, J Technol Transf	122	20,3333	11,8677

Henfridsson O, 2014, Organ Sci	109	12,1111	0,77857
Elia G, 2020, Technol Forecast Soc Change	94	31,3333	18,33195
Russell Al, 2011, Open Standards And The Digital Age: History, Ideology, And Networks	64	5,3333	6,19355
Eckhardt Jt, 2018, Strateg Entrepreneurship J	60	12	3,16733
Browder Re, 2019, J Bus Venturing	58	14,5	5,58926
Tumbas S, 2018, J Inf Technol	58	11,6	3,06175
Day Gs, 2016, Calif Manage Rev	53	7,5714	3,20134
Alberti Fg, 2017, J Bus Strategy	50	8,3333	4,86381
Harryson Sj, 2008, R D Manage	48	3,2	1,77778
Galindo-Martn M, 2019, J Bus Res	42	10,5	4,04739
Ratten V, 2013, Australas Mark J	39	3,9	4,61842

Tablo 4, küresel ölçekte en fazla atıf alan ilk 20 yayını göstermektedir. Globalde en fazla atıf Sambamurthy V, Bharadwaj A.and Grover, V. 2003, tarafından MIS Quart Manage Inf Syst adlı dergide yayınlanan “Shaping Agility through Digital Options: Reconceptualizing the Role of Information Technology in Contemporary Firms” (TA:1941) adlı makale almıştır. Kitchin R, 2014, tarafından Geojournal’da yayınlanan “The real-time city? Big data and smart urbanism” adlı makale (TA:1247) ikinci sıradadır. Ratten V, 2013, tarafından Australas Mark J adlı dergideyayınlanan “Cloud Computing: A Social Cognitive Perspective of Ethics, Entrepreneurship, Technology Marketing, Computer Self-Efficacy and Outcome Expectancy on Behavioural Intentions” (TA:39) başlıklı makale ise ilk yirmide son sırada yer almıştır. İlk yirmideki en güncel yayın Nambisan S, 2019, Res Policy’de yayınlanan “The digital transformation of innovation and entrepreneurship: Progress, challenges and key themes” (TA:259) başlıklı makale olmuştur.

Şekil 1’de yer alan kelime bulutlarına göre dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimciliğe ilişkin incelenen 452 yayın çalışmada yer alan anahtar kelimelere (unigram) göre inovasyon (innovation), girişimci (entrepreneur); başlıklara göre (bigram) yapay zekâ, dijital teknolojiler; başlıklara göre (trigram) dijital sosyal inovasyon, dijital iş dönüşümü; özetlere göre (unigram) işletme, dijital, inovasyon, girişimcilik, kelimelerinin ağırlıkta olduğu görülmüştür.

1.Sol üst (anahtar kelimeye göre unigrams)

2.Sağ üst(başlıklara göre bigrams)

3.Sol alt (başlıklara göre trigram)

4.Sağ alt(özetlere göre unigrams)

Şekil 1. Kelime Bulutları

Çalışmanın ana konusu dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik olduğundan en fazla kullanılan kelimelerin bunlardan oluşması durumunun gözardı edilmesi gerekmektedir. Anahtar kelimeye göre, nesnelerin interneti (internet of things), rekabet (competition), yatırım (investments), gelişmekte olan ülkeler (developing countries), dijital araçlar (digital devices), sanal gerçeklik (virtual reality), blockchain, açık inovasyon (open innovation), endüstri 4.0 (industry 4.0) dijital çözümler (digital solutions), ekosistem, dijital depolama (digital storage); başlıklara göre ise dijital sosyal inovasyon (digital social innovation), atik dijital iş (agile digital business), dijital iş dönüşümü (digital business transformation), bilgi sistemleri (information systems), dijital ekonomi (digital economy), girişimcilik eğitimi (entrepreneurship education), işletme (business), iş modeli (business model), dijital medya sanatı (digital media art), dijital medya (digital media), insan faktörü (human factors), kültürel miras (cultural heritage), finansal teknolojiler (fintech), tarımsal teknoloji (agtech), dijital çağ (digital age), covid-pandemic, dijital bölünme (digital divide), iletişim teknolojileri (communication technologies), paylaşım ekonomisi (sharing economy), ekonomik büyüme (economic growth); özetlere göre ise inovatif, işletme, yönetim, dönüşüm, global öğrenme, araştırma, zorluklar, etki dizaynı, endüstri ve ekonomi kelimeleri ön plana çıkmıştır. Literatür manzarasında, kelimelerin anlık resmine bakıldığında kavramsal çalışmaların, dijital araçlara ait kullanım alanlarına ve ekonomik katkılarına yoğunlaştığı söylenebilir. Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların anahtar kelime, özet ve başlıklarında en sık tekrar eden ilk 20 kelime ise Tablo 5’te yer almaktadır.

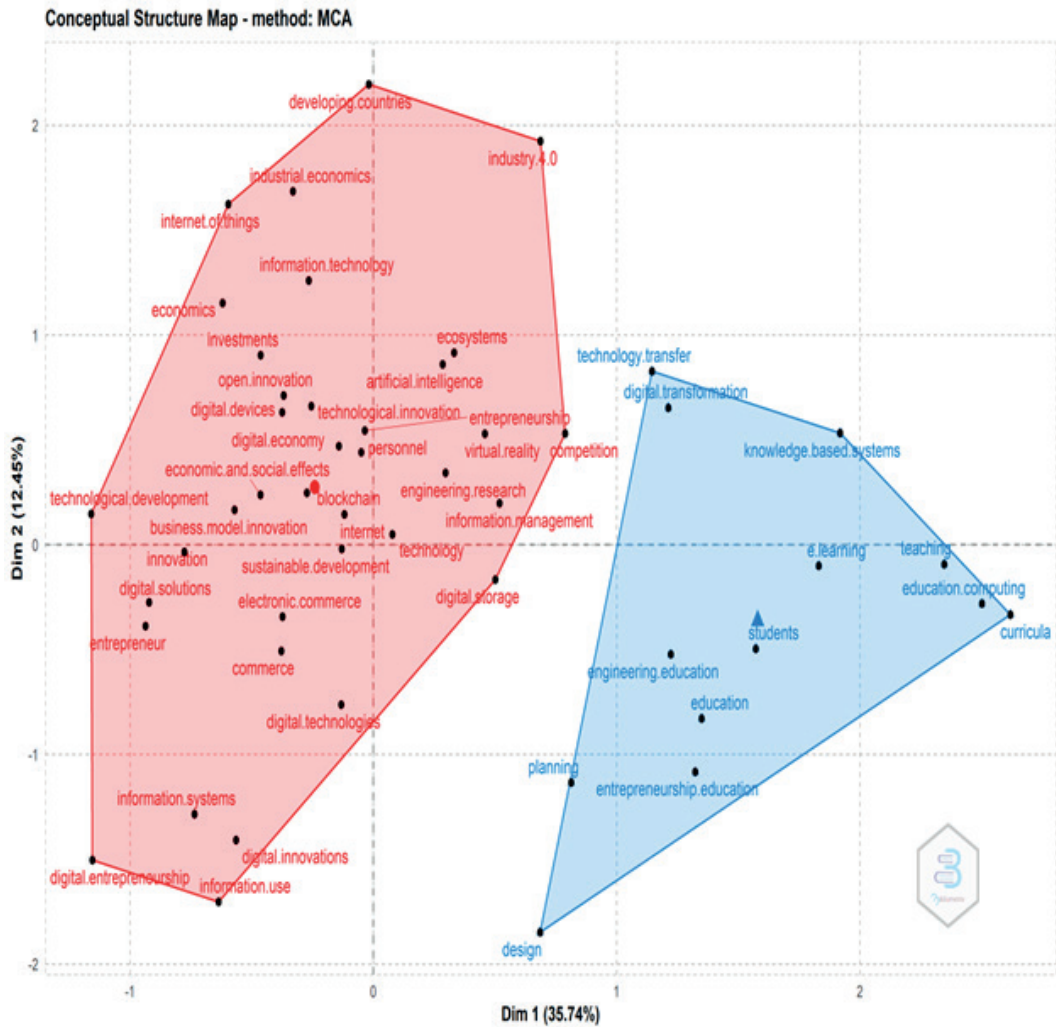
Tablo 5. Anahtar Kelime, Özet ve Başlıklar Bazında Kullanılan Kelimelerin Sıklıkları

Anahtar Kelime (Unigram)	Sıklık	Özet (Bigram)	Sıklık	Başlık	Sıklık
innovation	40	digital technologies	113	digital	198
entrepreneurship	38	digital entrepreneurship	110	entrepreneurship	144
digital technologies	31	business model	78	innovation	127
ecosystems	22	digital transformation	73	education	48
students	22	digital economy	71	business	47
digital storage	21	business models	69	entrepreneurial	43
entrepreneur	21	publishing limited	43	development	40
e-learning	18	digital media	42	technology	40
sustainable development	18	digital technology	42	economy	31
digital transformation	16	entrepreneurship education	42	model	29
economics	16	digital innovation	41	social	28
artificial intelligence	15	information systems	33	information	27
engineering education	15	artificial intelligence	32	international	27
digital innovations	14	information technology	32	transformation	27
economic and social effects	14	digital entrepreneurs	29	conference	26
information systems	13	social innovation	29	entrepreneurs	23
investments	13	technological innovation	29	role	23
commerce	12	social media	28	research	21
competition	12	developing countries	27	study	21
education computing	12	economic growth	27	technologies	21

Kullanılan kelime sıklıklarına göre dijital, teknoloji, girişimcilik ve yapay zekâyı dışarda bıraktığında en çok ekosistem (22); iş modeli (78), eğitim (48) kelimelerinin geçtiği görülmektedir. Buna göre işletmelerin iş modeli ile faaliyet gösterdikleri alanda dijital, teknoloji, girişimcilik ve yapay zekâyı kullanmaya yönelik araştırma yaparak çalıştıkları öngörülebilir. Genel olarak anahtar kelime, özet ve başlıklarda eğitim hesaplama (12), ekonomik büyüme (27) ve teknoloji (21) kelimeleri en az kullanılan kavramlar olmuştur.

Araştırmada anahtar kelimelerin ağırlıklı olarak birlikte kullanılıp kullanılmamasına bağlı, yakınlık ya da uzaklıkları, faktör analizi aracılığıyla kümelmiş, çok boyutlu ölçekleme analizi (Multiple Correspondence Analysis) yapılmıştır. Böylece kavramsal yapı haritası ortaya çıkarılmış, analiz edilen anahtar kelimeler düzlemde dağıtılarak kelimelerin birbirine göreceli konumları ve yakınlıkları gösterilmiştir. Görece yakın olan kelimeler küme oluşturmakta ve kümenin orta kısmına yakınlık derecesi ilgili literatüre yakınlığına işaret etmektedir (Hoffman ve Leeuw, 1992: s. 267-268).

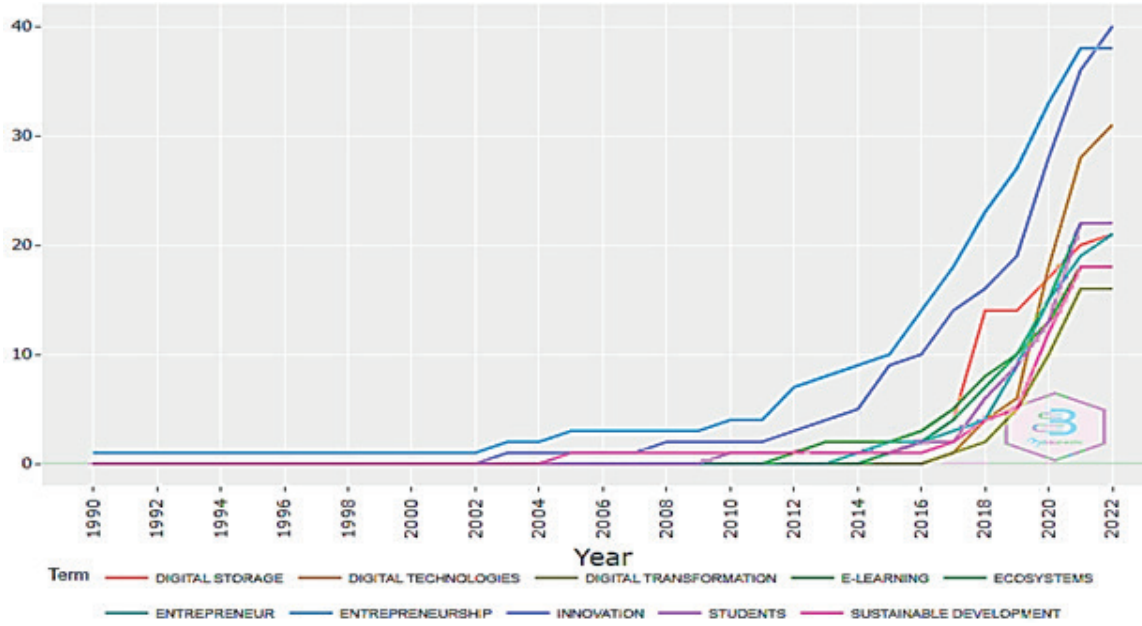
Şekil 2’de bu alanda yapılan çalışmaların kavramsal yapısının iki ana kümeden oluştuğu görülmektedir (kırmızı ve mavi renkli bölge). Bu ana kümelenemenin daha çok teknoloji ve çözümleri (kırmızı bölge) ve eğitim/planlama (mavi bölge) konularından oluştuğu görülmektedir. Kavramsal yapı içerisinde teknolojik gelişme (technological development) ve yapay zekâ (artificial intelligence) merkezi konumda yer almıştır. Eğitim planlamasına daha az yer verildiği, bunların yanı sıra küme içerisinde endüstri 4.0, ticaret ve e-ticaret, teknoloji transferi, endüstriyel ekonomi gibi farklı konulara değinildiği görülmektedir.

Şekil 2. Kavramsal Yapı Haritası (Kavramsal Yapı Faktöryel Analiz Anahtar Kelimelere Göre (Multiple Correspondence Analysis))

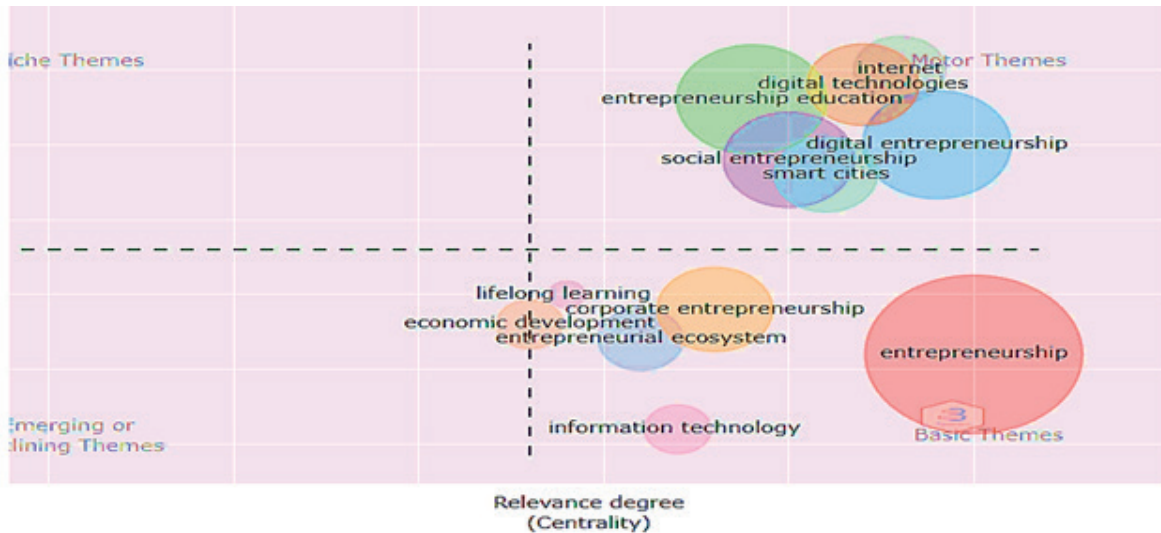
Grafik 7’de çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin yıllara göre kullanım artış oranları yer almaktadır. En çok kullanılan anahtar kelime “inovasyon” olmuştur. İnovasyon ilk kez 2003 yılında kullanılarak 2011 yılında ivme kazanmış ve 2019 yılında artarak 2020-2022 yıllarında diğer bütün kavramları geçmiş ve zirveye (40 adet) oturmuştur. İkinci en çok kullanılan anahtar kelime ise “girişimcilik” ve sürdürülebilir gelişme kavramları olmuş, ilk kez 1990’da kullanılmış ve 2015-2016 yıllarında ani bir artış göstermiştir.

Ancak daha sonra ortaya çıkan “dijital teknolojiler”, sürdürülebilir gelişme kavramının önüne geçmiş ve üçüncü sıraya yerleşmiştir. Ayrıca sürdürülebilir gelişme kavramı ile ilk kez 2017 (1 adet) kullanılmaya başlanan “dijital dönüşüm (digital transformation)” en az kullanılan iki anahtar kelime olarak yerini almıştır.

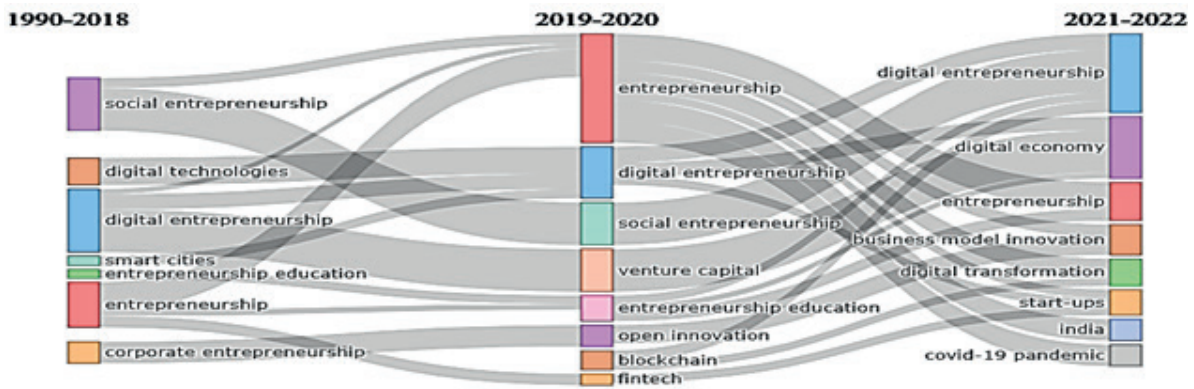
Grafik 7. Kelimelerin Yıllara Göre Artışı (anahtar kelimeye göre)

Aşağıda Grafik 8’e bakıldığında yazarların konuya ilişkin kullandıkları anahtar kelimelere göre tematik evrim verilmiştir.

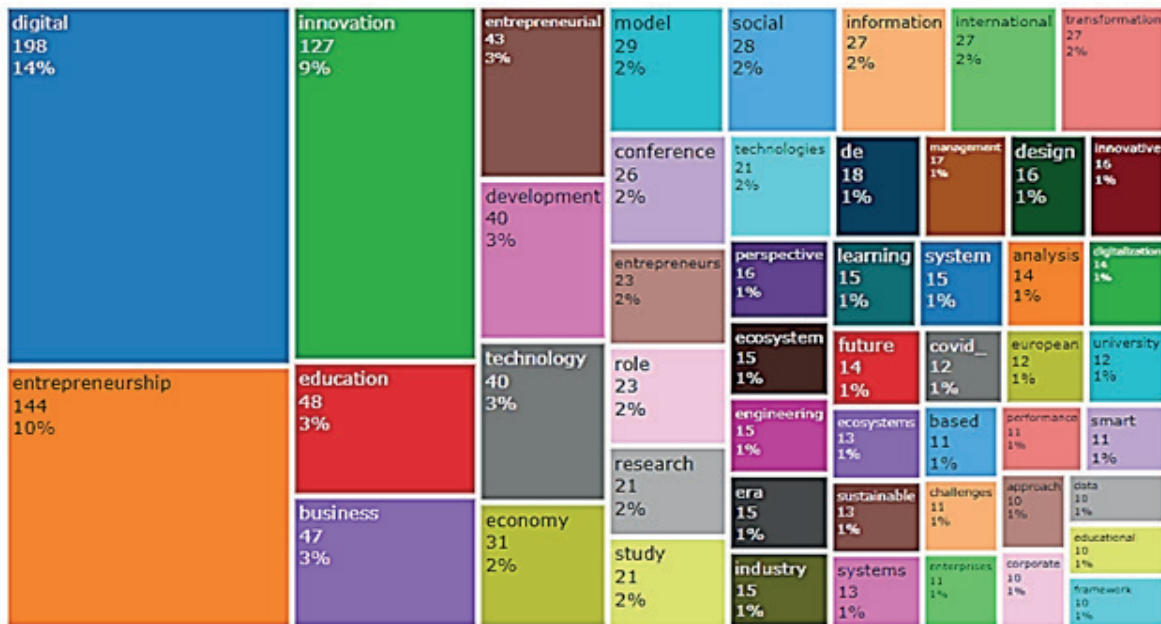
Grafik 8. Tematik Evrim (yazar anahtar kelimelerine göre)

Merkezilik derecesi, bir araştırma bileşeninin bir ağda sahip olduğu ilişkisel bağların sayısını ifade etmektedir. Örneğin, bir ortak yazar ağındaki bir yazar dört farklı yazarla çalışmışsa, merkezilik derecesi dört olacaktır. (Donthu, Kumar, Debmalya, Pandey, ve Weng, 2021: s. 290). Grafik 8’de merkezde ilgi derecesine (merkezi derece) göre temel konular girişimcilik (entpreneurship), kurumsal girişimcilik (corporate entrepreneurship), yaşam boyu öğrenme (lifelong learning), ekonomik gelişme (economic developooment), açık inovasyon (open innovation), girişimsel ekosistemden (entrepreneurial ecosysytem) oluşturmaktadır. Bu kapsamda yazarlar tarafından en çok çalışılan motor konular girişimsel eğitim (entrepreneurial education), dijital girişimcilik (digital entpreneurship), sosyal girişimcilik (social entpreneurship), dijital teknolojiler (digital technologies), internet, akıllı şehirler (smart cities) dir. Temel konular arasında yer alan ekonomik gelişme (economic development) büyümekte olan ortak konular arasındadır. Grafik 9’da konuya ilişkin kelimelerin üç ana zaman dilimine göre farklılaştığı görülmektedir. İlk zaman dilimi olan 1990-2018 yılları arasında girişimcilik ve dijital teknolojilerin ön plana çıktığı görülmektedir.

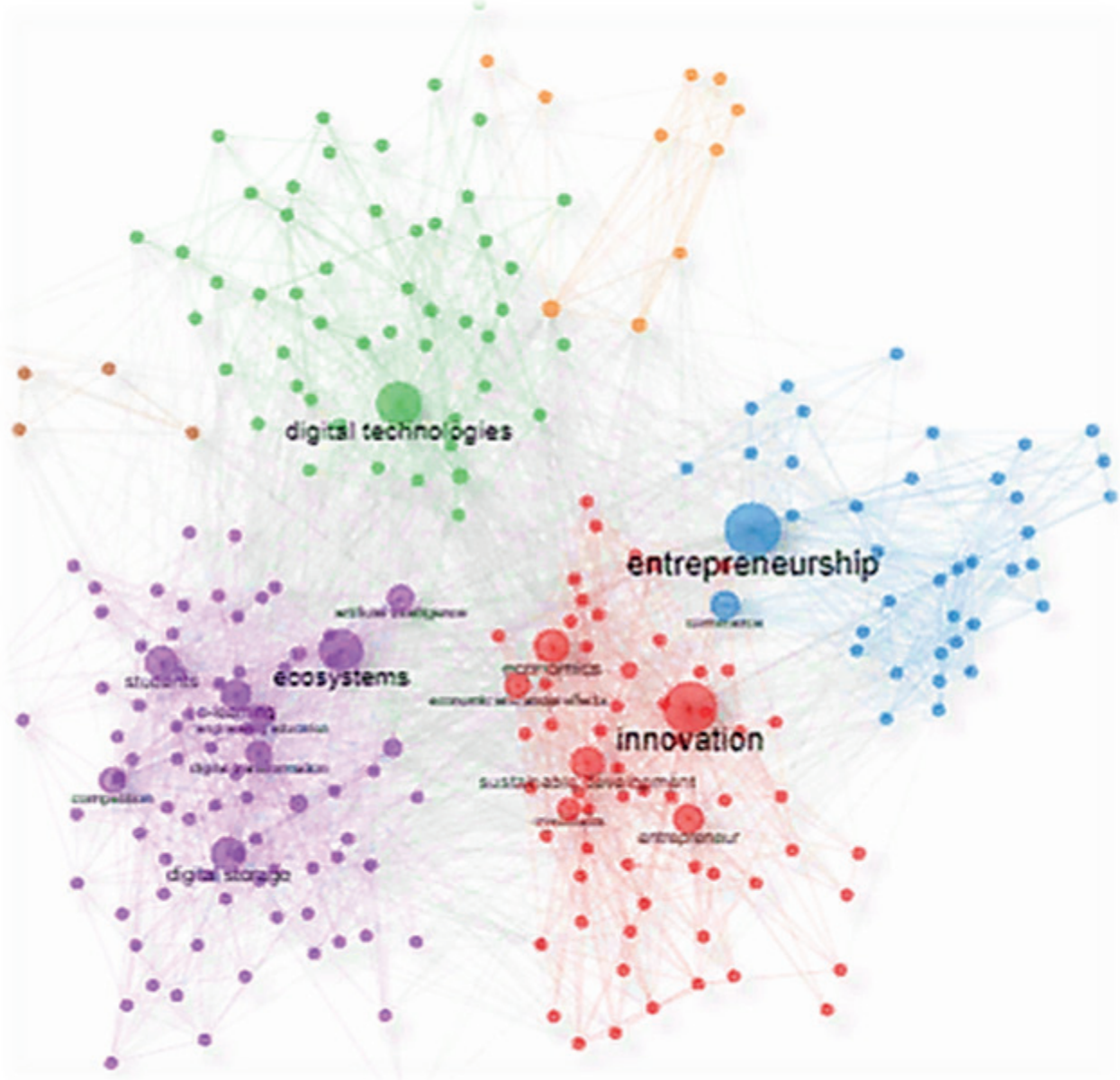
Grafik 9. Zaman Dilimlerine Göre Tematik Evrim (yazar anahtar kelimelerine göre-ünigram)

2019-2020 zaman diliminde ise bunlara ilaveten fintech, blockchain, açık inovasyon (open innovation) kullanılan, tematik evrimleşen anahtar kelimeler olmuştur. 2021 ile 2022 yılı başına kadar ise dijital ekonomi (digital economy), start-up, dijital dönüşüm (digital transformation) ve pandemi nedeniyle Covid-19 tematik evrim geçiren anahtar kelimelerdir.

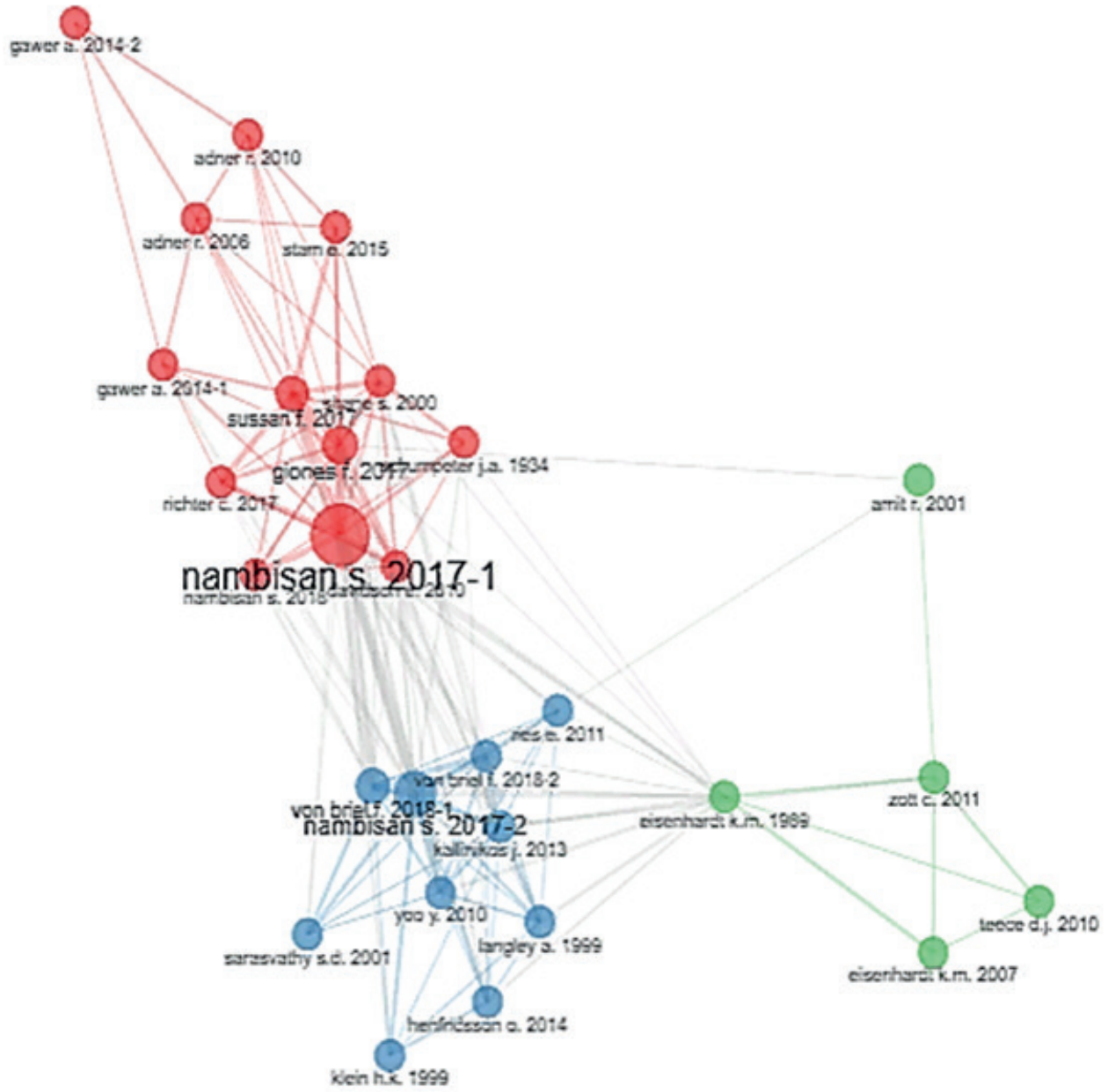
Şekil 3. Ağaç Haritası (Başlıklara göre)

Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların başlıklarında kullanılan kelimelerin ağaç modeli Şekil 3'te gösterilmiştir. En çok kullanılan “dijital (198)” %14 ve “girişimcilik/(entpreneurship-144)” kelimeleri %10 oranında başlıklarda yer almıştır. İnovasyon (127) %9, eğitim (48) %3 ve iş (47) %3 şeklinde dallara ayrılmıştır. Başlıklarda en az kullanılan framework (10), educational (10), data (10), smart(11), innovative (16) ve digitalization (14) kelimelerinin tüm başlıklar içindeki oranları ise %1 olmuştur. Şekil 4'te yer alan analiz sonuçlarına göre, çalışma konularının üç ana başlıkta kümelendiği görülmektedir.

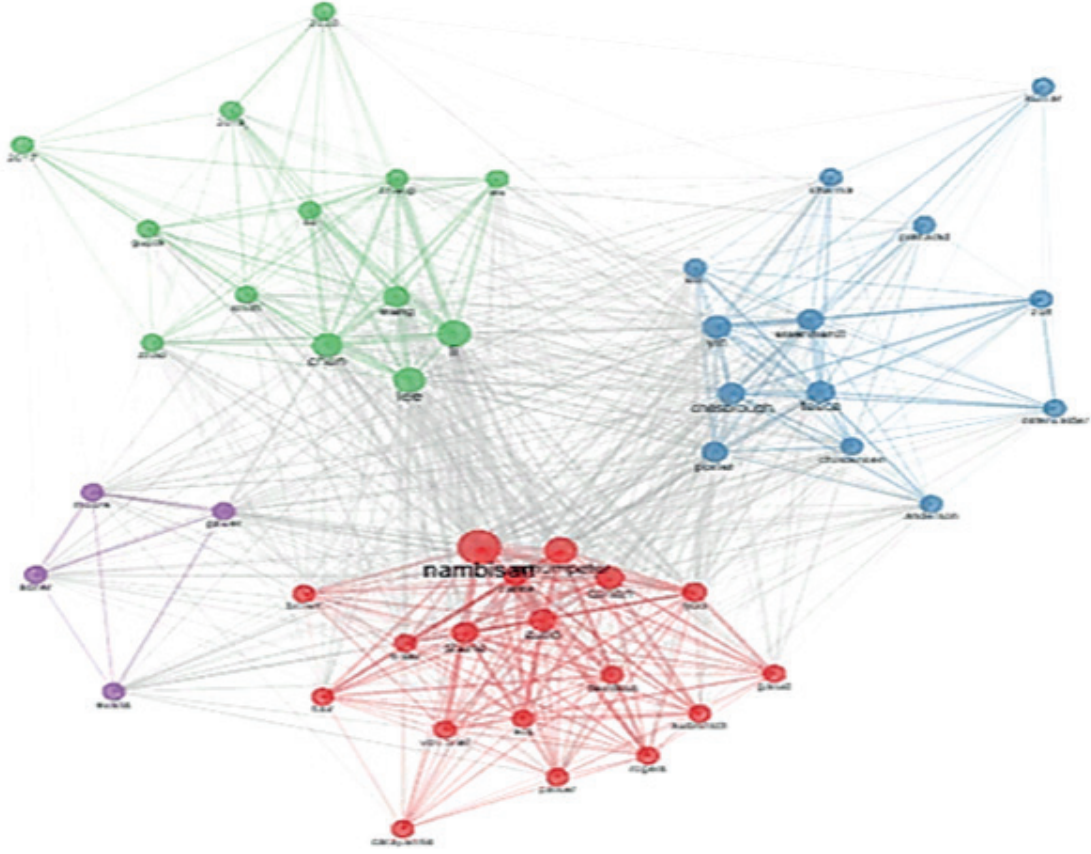
Şekil 4. Keyword Plus Kelimelere Göre Çalışma Konularının Kavramsal Yapısı

Kavramsal yapı içerisinde yer alan kelimeler arasında oluşan çizgilerin kalınlığı (koyuluk) o kelimeler arasındaki ilişkinin kuvvetini göstermektedir. İlk kümede (kırmızı küme) inovasyon, girişimcilik, kelimeleri arasındaki bağlar güçlülüğü dikkat çekmektedir. İkinci kümelemede (yeşil) e-öğrenme, dijital dönüşüm, ekosistemler, yapay zekâ, sürdürülebilir gelişme, dijital ekonomi kelimeleri ön planda yer almıştır. Üçüncü kümelemede (mavi küme) ise dijital teknolojiler, dijital inovasyonlar, dijital çözümler, bilgi sistemleri, planlama kelimeleri arasındaki bağlar dikkat çekicidir.

Şekil 5. Ortak Ağ Analizi (yayınlar göre)

Şekil 5'egöre yayınlar kırmızı, mavi ve yeşil olmak üzere üç bölgede kümelenmiştir. Kırmızı küme içerisinde en güçlü bağlantının Nambisan, S. (2017) ile Sussan, F. (2017) arasında olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle Nambisan, S. (2017) ile Sussan, F. (2017) ikili yazar grubunun çalışmalarda birlikte atıf yapılma sıklıkları diğer yazarlara oranla daha fazladır. Mavi kümeye bakıldığında aynı durumun Nambisan, S. (2017)-2 ile von Briel F.(2018)-1 arasında ve yeşil kümede ise Zott, C.(2011) ile Eisenhard, K. M. (1989) arasında olduğu söylenebilir.

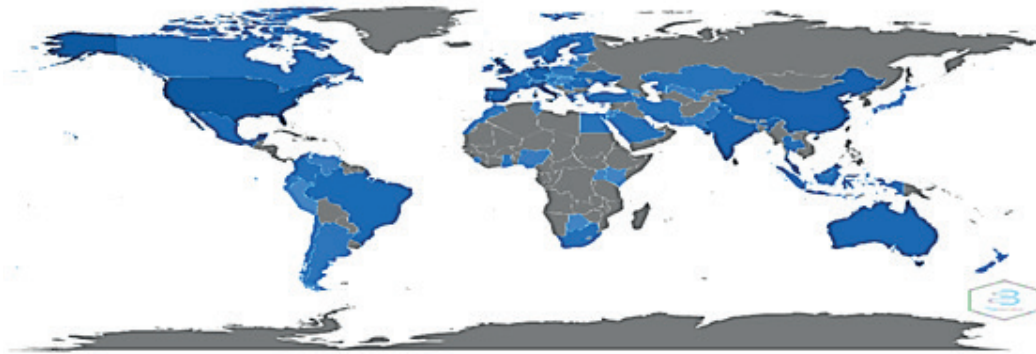
Şekil 6. Ortak Atıf Ağ Analizi (yazarlara göre)

Şekil 7. İş Birliği Ağı (yazarlara göre)

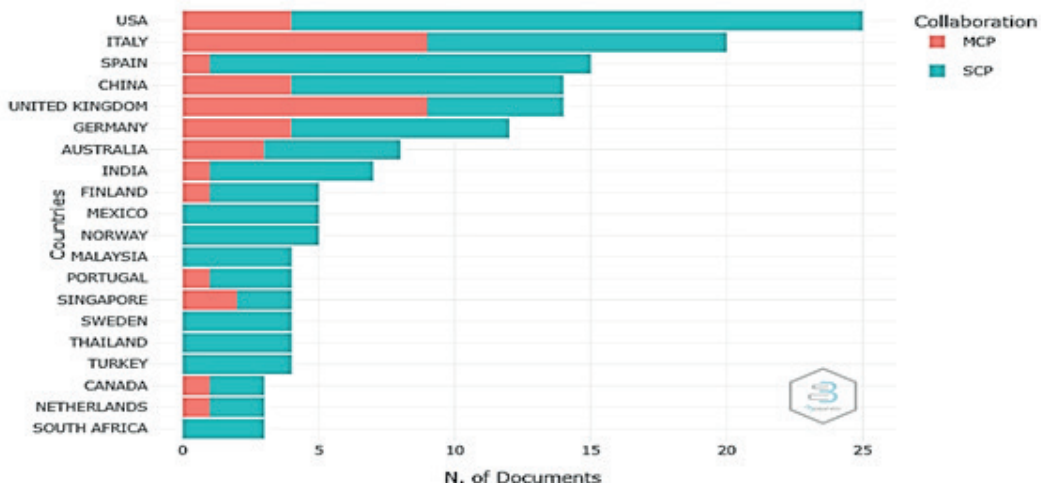
Şekil 6’da yer alan ortak atıf analizi sonuçlarına göre çalışmalar dört (kırmızı, mavi, yeşil ve mor) farklı kümede toplanmıştır. Kırmızı bölgede Nambisan, S. 2017 ve Schumpeter, J. A. (1934); yeşil bölgede Chen ve Lee; mavi bölgede Eisenhardt, K.M. (1989) ve Teece, D. C. (2010); mor bölgede ise Gawer (2014)-1 ve Moore arasında yapılan yayınların atıf alma olasılıklarının kümeleme analizi görülmektedir.

Şekil 7 iş birliği ağlarını göstermektedir. PageRank, kendilerine yüksek atıf yapılmamasına rağmen yüksek atıf alan yayınları etkileyerek araştırma alanını etkileyen yayınların prestijini hesaplamak için kullanılmaktadır. PageRank’i yüksek olan bir yayın “yüksek kaliteli” olarak kabul edilmektedir (Donthu, Kumar, Debmalya, Pandey, ve Weng, 2021, s. 290-291). Buna göre ikinci kümede yer alan Baltes GH ve Selig CJ (PageRank:0.046); dördüncü kümede yer alan Aubert BA, Bernard JG ve Khanal PB (PageRank:0.043) olup en prestijli makale yazarları olarak değerlendirilebilir.

Şekil 8. En Fazla Yayın Yapan Ülkeler

Şekil 8’de en fazla yayın yapan ülkelerin haritası incelendiğinde ABD (98), Çin (50), Birleşik Krallık (48), İtalya (46), İspanya (45) ilk 5 ülke olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye’nin bilimsel üretim sayısı ise on bir olarak tespit edilmiştir.

Grafik 10. Sorumlu Yazar Ülke içi (SCP) ve Ülkeler arası (MCP) İşbirlikleri

Grafik 10’a göre en fazla ulusal sorumlu yazar işbirliği ABD’ne aittir. Afrika, Meksiko, Norveç, Malezya, İsveç, Tayland ve Türkiye’deki çalışmaların hepsinde sorumlu yazarlar ülke içinde yer almış olup işbirlik türleri ulusaldır.

Sonuç ve Tartışma

Bu makale 1990'dan 2022 yılına kadar dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik konularına ilişkin literatürde küresel araştırma eğilimlerini değerlendirmiştir. İlgili literatür bibliyometrik analiz yöntemi, R programlama dili, RStudio paket programları (bibliometrix ve biblioshiny) ve Scopus veri tabanı aracılığıyla 02/09/2022 tarihinde analiz edilmiştir. Dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ile girişimcilik kavramlarının birlikte ele alındığı, 1990-2020 yılları arası 30 yıllık süreçte bibliyometrik çalışma sayısının sıfır olduğu görülmüştür. Konuya ilişkin 2020 yılında bir adet ve 2021 yılında ise 9 adet bibliyometrik yayın yapılmıştır. İçinde bulunulan yüz yıla şeklini veren dört konu arasındaki işbirliği ve etkileşim sürecinin derinden araştırıldığı, yeterli bir literatürün olmaması kolektif bir tutuma ve önemli bir ihtiyaca işaret etmektedir.

Dört ayrı konuya ilişkin çalışmaların 2017 yılında ani bir kırılmayla hız kazandığı, 2019-2021 yıllarında en çok ivmelenmenin yaşandığı ve 2021(131 adet) yılında ise zirveye ulaştığı görülmektedir. Zirvedeki bu rakam (131 adet) verilerin ait olduğu 32 yıllık zaman diliminde ortaya konan 452 çalışmanın yaklaşık üçte birine (%30) tekabül etmektedir. 2012 yılından 2022 yılına kadar bu dökümanlar aralıksız şekilde liner artış göstermiştir, sonraki yıllarda gelişen ekosistem içinde daha da artış göstereceği tahmin edilmektedir. En çok yayın işletme ve yönetim bilimleri alanında (%24,2) olmak üzere 214 adet yapılmıştır. En fazla çalışma 2021 yılında (131 adet) ve en az çalışma ise psikoloji alanındadır (15 adet). Çalışmaların en fazla makale olarak (%51) olarak yayınlandığı, ikinci sırayı bildirimlerin (%27) ve en alt sırayı ise kısa anket türünün (%0,2) aldığı görülmüştür. İnovasyon (40), girişimcilik (38), dijital teknolojiler (31) ve yapay zekâ (15) en çok kullanılan anahtar plus kelimeler olmuştur.

Konuya ilişkin en fazla tematik yayını 1171 yazar arasında, İtalya'da University of Salento üniversitesinden Elia G. 4 adet yayınlara yapmıştır. Bu alanlardaki en çok ilgili tematik yazar sayısı 27'dir. Dijital teknolojiler, yapay zekâ, girişimcilik ve inovasyon kavramlarına ilişkin yapılan çalışmaların yer aldığı 300 farklı kaynaktan (dergi, kitap vb.) en fazla yayın sırasıyla Proceedings Of The European Conference On Innovation And Entrepreneurship Ecie (14 Yayın), Lecture Notes In Networks And Systems (12 yayın), Technological Forecasting And Social Change (11 yayın) tarafından yapılmıştır. Adı geçen dergi ve konferanslarda inovasyon, girişimcilik, teknolojik öngörü, sosyal değişim alanlarında önemli konulara yer verildiği görülmüştür.

Küreselde en fazla atıfı Sambamurthy V, Bharadwaj A.and Grover, V. 2003, tarafından MIS Quarterly Manage Inf Syst adlı dergide "Shaping Agility through Digital Options: Reconceptualizing the Role of Information Technology in Contemporary Firms" (TA:1941) adlı makale almıştır. Makale, bilgi teknolojileri ile çevikliğin, dinamik yeteneklerin ve stratejik süreçlerin, firmaların rekabetini nasıl etkilediğini anlatmak amacıyla yazılmıştır.

Anahtar kelimelerin, konuya ilişkin yayınlarla ilgili fikir verdiği ve yayınları daha görünür kıldığı, sık kullanılan kelime gruplarının o konuda en çok çalışılan kavramlara işaret ettiği bilinmektedir. Dijital teknolojiler, yapay zekâ, girişimcilik ve inovasyon kavramlarına ilişkin yapılan çalışmalarda da en fazla çalışılan konuların (bu kavramlar dışarda tutulduğunda) anahtar kelimeye göre, nesnelerin interneti (internet of things), rekabet (competition), yatırım (investments), gelişmekte olan ülkeler (developing countries), dijital araçlar (digital devices), sanal gerçeklik (virtual reality), blockchain, açık inovasyon(open innovation), endüstri 4.0(industry 4.0) dijital çözümler (digital solutions), ekosistemden oluştuğu görülmüştür. Başlıklara göre sosyal inovasyon (social innovation), dijital dönüşüm (digital transformation), bilgi sistemleri (information systems), dijital ekonomi (digital economy), girişimcilik eğitimi (entrepreneurship education), işletme (business), iş modeli (business model), dijital medya sanatı (digital media art), dijital medya (digital media), insan faktörü (human factors), kültürel miras (cultural heritage), finansal teknolojiler(fintech), tarımsal teknoloji (agtech), dijital çağ (digital age), covid-pandemic, dijital bölünme (digital divide), iletişim teknolojileri (communication technologies), paylaşım ekonomisi (sharing economy), ekonomik büyüme (economic growth) kelimeleri en

çok kullanılmıştır. Özetlere göre değerlendirildiğinde işletme, yönetim, dönüşüm, global öğrenme, araştırma, zorluklar, etki dizaynı, endüstri ve ekonomi kelimeleri ön plana çıkmıştır. Kelimelere bakıldığında kavramsal çalışmaların, dijital araçların kullanım alanlarına ve ekonomik katkılarına yoğunlaştığı söylenebilir.

Ayrıca yapılan çalışmaların kavramsal yapısının iki ana kümeden oluştuğu, ana kümelenmenin daha çok teknoloji ve çözümleri ile eğitim/planlama konularını kapsadığı görülmektedir. Konular yapay zekâ, e-ticaret, rekabet, inovasyon ve girişimcilik şeklinde temel yapı taşı kavramlar etrafında dönmüştür. Teknolojik gelişme (technological development) ve yapay zekâ (artificial intelligence) ise merkezi konumda yer almıştır. Eğitim planlamasına ise nispeten daha az değinilmiştir. Bu kavramların öğrenilmesinde eğitim planlanmasına daha fazla önem verilmesi, iş ve görevlerin geleceği açısından önem arz etmektedir. Ayrıca küme içerisinde endüstri 4.0, teknoloji transferi, endüstriyel ekonomi gibi farklı konulara değinildiği görülmektedir. Konulara yönelik çeşitlilik ve multidisipliner çalışmaların artması bu durumun zenginliğe yol açması beklenmektedir.

Anahtar kelimelerin kümülatif oluşumlarında girişim/girişimcilik ve sürdürülebilir gelişme kavramları 1990'larda kullanılırken, sonradan en çok yer edinen inovasyon kelimesi ilk kez 2002 yılında literatüre girmiş ve zirveye oturmuştur. Aynı durum dijital teknolojiler ile sürdürülebilir gelişme arasında yaşanmış ve dijital teknolojiler bu kavramı geride bırakmıştır. En az kullanılan anahtar kelime ise dijital dönüşüm (digital transformation) olmuştur.

Yazarların kullandığı tematik anahtar kelimeler incelendiğinde merkezde ilgi derecesine göre girişimcilik (entrepreneurship), kurumsal girişimcilik (corporate entrepreneurship), yaşam boyu öğrenme (lifelong learning), ekonomik gelişme (economic development), açık inovasyon (open innovation), girişimsel ekosistem (entrepreneurial ecosystem) temel konular arasındadır. En çok çalışılan motor konular girişimsel eğitim (entrepreneurial education), dijital girişimcilik (digital entrepreneurship), sosyal girişimcilik (social entrepreneurship), dijital teknolojiler (digital technologies), internet, akıllı şehirler (smart cities) olmuştur. Ekonomik gelişme (economic development) kavramı ise büyümekte olan ortak konular arasında yerini almıştır. Tematik alan grafiğinde ise niş bir alan adı görülmemiştir. Ancak her zaman bir niş alan yaratılabileceği bilindiğinden, bunun sonraki çalışmalara araştırma gücü ve azim katacağı düşünülmektedir. Bu durumun da yeni araştırma alanları ve odak noktalarını ortaya çıkartarak, konulara ilişkin zenginlik yaratması beklenmektedir. 1990-2018 yılları arasında sosyal girişimciliğin (1990-2018); girişimcilik ve sosyal girişimcilik (2019-2020) dijital girişimcilik, dijital dönüşüm, iş modeli inovasyonlarına (2021-2022) doğru evrimleştiği görülmüştür. Dijital teknolojiler ve dijital girişimcilik (1990-2018) ise dijital ekonomi (2021-2022) kavramlarına doğru evrilmiştir. Bu durum, süreçte teknolojik gelişmelerin ekonomik katkısına -dijikonomiye (digital-economy)-işaret etmektedir.

Bu çalışmada keyword plus kelimelere göre (anahtar artı kelimeler: arka planda konunun dayandığı, temele işaret eden), konular üç ana başlıkta kümelenmiştir. İlk kümede (kırmızı küme) inovasyon, girişimcilik, kelimeleri arasındaki bağ; ikinci kümelemede (yeşil) e-öğrenme, dijital dönüşüm, ekosistemler, yapay zekâ, sürdürülebilir gelişme, dijital ekonomi kelimeleri arasındaki bağ; üçüncü kümelemede (mavi küme) ise dijital teknolojiler, dijital inovasyonlar, dijital çözümler, bilgi sistemleri, planlama konuları arasındaki bağların güçlülüğü dikkat çekmiştir.

Çalışmada ABD (98), Çin (50), Birleşik Krallık (48), İtalya (46), İspanya (45) en fazla yayın yapan ilk 5 ülke olmuş, ABD tek başına ilk beşteki Çin, Birleşik Krallık, İtalya, İspanya'nın ikili kombinasyonlarından daha fazla yayın yapmıştır. ABD ilk beşteki bütün ülkelerin neredeyse iki katı yayına sahiptir. Türkiye'nin bilimsel üretim sayısı ise on birdir. En fazla sorumlu yazar uluslararası işbirlikleri Birleşik Krallık ve İtalya'ya ait iken Afrika, Meksiko, Norveç, Malezya, İsveç, Tayland ve Türkiye'deki çalışmalarda sorumlu yazarlar ulusal işbirliği yapmıştır. Bu ülkelerde sorumlu yazarların neden uluslararası işbirliği yapmadıkları dikkat çekici olmakla birlikte düşündürücüdür. En fazla alıntı yapılan ülke ABD (2146)'dir. Onu İrlanda (1249) takip etmektedir. Üçüncü, dördüncü ve beşinci ülkeler sırasıyla Birleşik Krallık (280), İtalya (216), İspanya (117)

olmuştur. Yayın başına ortalama makale alıntı sayısı en fazla olan İrlanda (624.500), ABD (96.640), İsveç (20.750), Birleşik Krallık (20.000) olup genel olarak yayın sayısı ve atıf sayılarının birbirleriyle doğru orantılı olduğu görülmektedir. Türkiye'nin toplam yapılan alıntı sayısı 6 ve yıllık ortalaması 1,5'tur. Dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik gibi dijital konularda Türkiye açısından işbirliklerinin ve atıf sayısının az oluşu yabancı literatürde Türk çalışmalarının daha az yer aldığına ve daha fazla çaba gerektirdiğine işaret etmektedir.

Yayınlar göre ortak ağlara bakıldığında, tüm yayınlar kırmızı, mavi ve yeşil olmak üzere üç bölgede kümelenebilir. Kırmızı küme içerisinde en güçlü bağlantı Nambisan, S.(2017) ile Sussan, F. (2017) arasında; mavi kümede Nambisan, S. (2017)-2 ile von Briel F.(2018)-1 arasında ve yeşil kümede ise Zott, C.(2011) ile Eisenhard, K. M. (1989) arasındadır. Başka bir ifadeyle Nambisan, S.(2017) ile Sussan, F. (2017) ikili yazar grubunun çalışmada birlikte atıf yapılma sıklıkları, diğer yazarlara oranla daha fazladır. Çalışmada yapılan ortak atıf analizi sonuçlarına göre çalışmalar dört (kırmızı, mavi, yeşil ve mor) farklı kümede toplanmıştır. Kümeleme analizinde kırmızı bölgede Nambisan, S. 2017 ve Schumpeter, J. A. (1934); yeşil bölgede Chen ve Lee; mavi bölgede Eisenhardt, K.M. (1989) ve Teece, D. C. (2010); mor bölgede ise Gawer (2014)-1 ve Moore arasında yapılan yayınların atıf alma olasılıklarının diğer yazarlara oranla daha fazla olduğu görülmektedir.

Bu çalışma dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik konularında alanının resmini çizmekte, daha sonra yapılacak çalışmalara holistik ve potansiyel bir bakış açısı katarak araştırmacıların kullanımına sunmaktadır. Elde edilen bulguların konulara ilişkin yapılacak potansiyel çalışmalarda kullanılmak üzere ilişkili anahtar kelimelerin, anahtar artı kelimelerin, dergilerin ve referans gösterilecek kaynaklara ait bilgiye katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmada veri olarak seçilen yayınlarda alan sınırlamasının yapılmış olması çalışmaya bütüncül bir bakış açısı ve derinlik katmıştır.

Ancak çalışmanın sınırlamalarına bakıldığında dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik konularında önemli noktalar ortaya konulmaya çalışılmış olsa da verilerin sadece Scopus'un çekirdek koleksiyonu ve 22.02.2022 tarihi verileriyle sınırlı olduğu görülmektedir. Bu tarihten sonra yapılacak çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmesi mümkündür. Bu nedenle verilerin farklı uluslararası veri tabanlarıyla (örneğin, WoS, PubMed, Google Scholar) birleştirilmiş olması daha iyi sonuçlar verebilecektir. Bu sınırlamalara dayanarak, yapılacak sonraki bibliyometrik analizler karakterize edilirken daha fazla araştırma ve daha derin bir içerik analizi önerilmektedir.

Çalışmalarda teknolojik gelişme ve yapay zekâ kavramları merkezi konumda yer alırken, eğitim planlamasına daha az değinilmiş olması, asıl odaklanması gereken şeyin gözden kaçırıldığına işaret etmektedir. Belki de daha fazla gelişim için odaklanması gereken asıl konu tam olarak planlama/egitimdir. Ayrıca işletmelerin iş modeli ile faaliyet gösterdikleri alanda dijital, teknoloji, girişimcilik ve yapay zekâyı kullanmaya yönelik araştırma ve eğitimlere yer vererek çalışmaları önerilmektedir.

Çalışmada Türk araştırmacıların uluslararası işbirliği yapma eğiliminde oldukları bununla birlikte işbirliği ağı genel bağlılık düzeyinin düşük olduğu görülmüştür. Çalışmanın olumlu çıktılarında biri, en kapsamlı yayın yapan üniversiteler arasında İstanbul Teknik Üniversitesi'nin (İTÜ) 4 makaleyle 7. sırada yer alması olmuştur. Bu bağlamda söz konusu üniversiteye yönelik iş birliği ve destek ağının artırılması önem arz etmektedir.

Diğer taraftan genel olarak yapılmış yayın ve işbirliği kalıplarının Lotka Yasası'na uygun bulunmadığı görülmüştür. Zira Lotka Yasası'na göre, en az bir yayın yapan yazar oranının %60 olması beklenmekte iken bu çalışmada söz konusu sürede bu oran %94 olmuştur. Dolayısıyla bu alanlardaki yayın sayısının niceliksel olarak doyuma ulaşmadığı, yazar verimliliğinin Lotka Yasası'na uymadığı ve daha fazla yayın yapılmasına ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Bir başka ifade ile bu alanlara olan ilginin artması beklenmekte ve bu durum kaçınılmaz son olarak görülmektedir.

Araştırma, dijital teknolojiler, yapay zekâ, inovasyon ve girişimcilik üzerine ilgili literatürün eşanlı

ilk büyük ölçekli incelemelerinden birini temsil ettiğinden özgün değer ve niteliktedir. Çalışmanın geçmiş eğilimleri ve gelecekteki yönelimleri belirlemek için araştırmalara ışık tutma potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir.

AI' nın kullanılabilir olacak yaklaşımlarını benimseyerek yeni girişimlerde bulunmak, rekabetçi kalmak ve pazara nüfuz etmek için inovasyonel yöntemler ve araçlar gerektiğinden, gelecek çalışmalarda, dijital inovasyon yeteneklerinin geliştirilmesi ve dijital dönüşüm çabalarına yönelik bütünsel bir yaklaşım benimsenmesi yerinde olacaktır.

Bu çalışma 32 yıllık zaman dilimi içerisinde dijitalleşme ile ekonominin birbiriyle nasıl bütünleştiğini göstermiş, dijital gelişmelerin ekonomik katkısı olan dijikonominin (digital-economy) önemine işaret etmiştir.

Kaynakça

- Akyılmaz, B. (2021a). Yapay zekâ temelli gözetim teknolojileri ve pazar ilişkisi. *Dijital pazarlamada güncel araştırmalar*. içinde. (1. Baskı, s. 81-101). Artikel Akademi.
- Akyılmaz, B. (2021b). Robot üretim sistemleri ve nesnelerin interneti. *Teknoloji destekli güncel üretim uygulamaları*. içinde. (1. Baskı, s. 22-45). Eğitim Yayınevi.
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11 (4), 959-975.
- Benckendorff, P., & Zehrer, A. (2013). A network analysis of tourism research. *Annals of Tourism Research*, 43, 121-149.
- Bornmann, L. (2014). How are excellent (highly cited) papers defined in bibliometrics? A quantitative analysis of the literature. *Research Evolution*, 23 (2), 166-173.
- Chae, B. & Goh, G. (2020). Digital entrepreneurs in artificial intelligence and data analytics: Who Are They? *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6 (56), 1-15.
- Corbett, K. (2016, Ocak 03). The trivium and the quadrivium. *The Liberal Arts*. www.kevincorbett.com: <https://kevincorbett.com/the-trivium-and-the-quadrivium/>
- Datta, A. (2021, Haziran 9). What is Amara's Law and how is it relevant to e-commerce? <https://www.vendasta.com/blog/amaras-law-ecommerce/>
- Davenport, T. H. (2018). *The AI advantage: How to put the artificial intelligence revolution to work*. MIT Press.
- Davenport, T., & Kirby, J. (2016). Just how smart are smart machines? *MIT Sloan Management Review*, 57 (3), 21-25.
- Davenport, T., Guha, A., Grewal, D., & Bressgott, T. (2020). How artificial intelligence will change the future of marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science* (48), 24-42.
- Devesh, R., Ipseeta, S., & Patnaik, B. C. (2019, Aralık). Industry 4.0 - A new futuristic technological revolution a catalyst of innovation & entrepreneurship in creation of enterprises. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*, 4384-4390.
- Donthu, N., Kumar S., Mukherjee, D., Pandey, N. and Lim, *WM (2021) Journal of Business Research*,. 133, issue C, 285-296
- Elia, G., Margherita, A., & Passiante, G. (2020). Digital entrepreneurship ecosystem: How digital technologies and collective intelligence are reshaping the entrepreneurial process. *Technological Forecasting and Social Change*, 150(119791), 1-12.
- Ellegaard, O. ve Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?, *Scientometrics*, 105(3), 1809-1831.

- Figueired, F., Gonçalves, M. J., & Teixeira, S. (2021). Information technology adoption on digital marketing: a literature review. *Informatics* <https://doi.org/10.3390/informatics8040074>, 8 (74), 1-22.
- Garfield, E. (1995). Citation indexes for science. A new dimension in documentation through association of ideas. *Science*, 122, 108–111.
- Gibson, E., Daim, T., Garces, E., & Dabic, M. (2018). Technology foresight: A bibliometric analysis to identify leading and emerging methods DOI: 10.17323/2500-2597.2018.1.6.24. *Foresight and STI Governance*, 12 (1), 6-24.
- Guler, A. T., Waaijer, C. J., Mohammed, Y., & Palmblad, M. (2016). Automating bibliometric analyses using taverna scientific workflows: A tutorial on integrating web services. *Journal of Informetrics*, 10 (3), 830-841.
- Joshi, A. (2019, Haziran). *IMD*. Artificial intelligence: boon or doom?: <http://imd.org/news/updates/ai-boom-or-doom/>
- Kane, G. C., Nanda, R., Phillips, A. N., & Copulsky, J. (2021, Eylül 28). *MIT Sloan Management Review*. Şubat 17, 2022 The digital superpowers you need to thrive. https://sloanreview.mit.edu/article/the-digital-superpowers-you-need-to-thrive/?cx_testId=3&cx_testVariant=cx_1&cx_artPos=0&cx_experienceId=EXCTJV2LS00O#cxrecs_s
- Kraus, S., Roig-Tierno, N., & Bouncken, R. (2019). Digital innovation and venturing: An introduction into the digitalization of entrepreneurship. *Rev. Manag. Sci*, 13, 519–528.
- Lee, I., Lee, H., Chen, Y., & Chae, Y. (2020). Bibliometric Analysis of Research Assessing the Use of Acupuncture for Pain Treatment Over the Past 20 Years. *Journal of Pain Research*, 13, 367—376.
- Lee, J., Suh, T., Roy, D., & Baucus, M. (2019). Emerging technology and business model innovation: The case of artificial intelligence. 2019, 5, 44. *J. Open Innov. Technol. Mark. Complex.*, 5 (44), 1-13.
- Mustak, M., Salminen, J., Plé, L., & Wirtz, J. (2021). Artificial intelligence in marketing: topic modeling, scientometric analysis, and research agenda. *Journal of Business Research*, 124, 389-404.
- Nambisan, S. (2017). Digital entrepreneurship: Toward a digital technology perspective of entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practises*, 41, 1029-1055.
- Naude, W. (2019). Artificial intelligence: neither Utopian nor apocalyptic impacts soon. *Economics of Innovation and New Technologies*, 30 (1), 1-23.
- Petrovich, E. (2021, Nisan). *Encyclopedia of Knowledge Organization: Science mapping*. Şubat 2022 tarihinde International Society for Knowledge Organization: https://www.isko.org/cyclo/science_mapping.htm#refS
- Petrovich, E. (2020). *Science mapping*. International Society for Knowledge Organization. https://www.isko.org/cyclo/science_mapping.htm
- Rath, D., Satpathy, I., & Patnaik, B. C. (2019). New computer controlled high resolution programmable validation system for research in electronics hardware. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*, 9 (1), 4384-4390.
- Schaller, A., Vatananan-Thesenvitz, R., Pulsiri, N., & Schaller, A. M. (2019). The rise of digital business models: an analysis of the knowledge base. *PICMET 2019 - Portland International Conference on Management of Engineering and Technology: Technology Management in the World of Intelligent Systems, Proceedings*, 1-13.
- Scopus. (2022, Şubat). *Scopus Search Analysis Results*. Şubat 14, 2022 tarihinde https://www.scopus.com/term/analyzer.uri?sid=7035708ffdff682a8171261c59e31ce8&origin=results-list&src=s&s=TITLE-ABS-KEY%28entrepreneurship*+AND+digital*+tech*+AND+innovation*%29&sort=plf-f&sdt=b&sot=b&sl=68&count=455&analyzeResults=Analyze+results&txGid=c

- Stamford, C. (2019, Kasım 8). *Gartner*. Şubat 14, 2022 tarihinde Gartner 2019 Hype Cycle Shows Most Blockchain Technologies Are Still Five to 10 Years Away <https://www.gartner.com/en/newsroom>
- Szomszor, M., Jonathan, A., Ryan, F., Chris, G., Pendlebury, D. A., Potter, R. W., et al. (2021). Interpreting Bibliometric Data. *Frontiers in Research Metrics and Analytics*, 5, 1-20.
- Snyder, H. (2019). Literature Review as a Research Methodology An Overview and Guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333-339.
- Thompson, N. C., Bonnet, D., & Ye, Y. (2020, Mayıs 11). *MIT Sloan Management Review*. Şubat 17, 2022 tarihinde Why Innovation's Future Isn't (Just) Open: https://sloanreview-mit-edu.translate.goog/article/why-innovations-future-isnt-just-open/?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr
- Vial, G. (2020, Kasım 07). *MIT Sloan Management Review*. Şubat 15, 2022 tarihinde Data Governance in the 21st-Century Organization: <https://sloanreview.mit.edu/article/data-governance-in-the-21st-century-organization/>
- White, S. (2022, Ocak 11). *Finance Magnates*. Şubat 14, 2022 tarihinde Amara's Law and Blockchain: <https://www.financemagnates.com/cryptocurrency/amaras-law-and-the-blockchain/>
- Yoo, Y., Boland, R., Lyytinen, K., & Majchrzak, Z. (2012). A. Organizing for Innovation in the Digitized World. *Organ. Sci.*, 23, s. 1398–1408.
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18 (3), 429–472.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Padovalı Marsilius'da Din-Siyaset İlişkisi *The Relationship of Religion and Politics in Marsilius of Padua*

Mesut DÜZCE*

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
Bölümü, Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Theology, Department of Philosophy
and Religion Sciences, Van /Turkey.
mesutduzce@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8599-390X

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
30/01/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
08/03/2022
Yayın Tarihi / Date Published:
31/03/2022

Atıf: Düzce, M. (2022). Padovalı Marsilius'da din-siyaset ilişkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55, 189-202

Citation: Düzce, M. (2022). The relationship of religion and politics in Marsilius of Padua. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 55, 189-202

Öz

Bu çalışma modern siyasi düşüncenin öncüleri arasında yer alan Padovalı Marsilius'un din ve siyaset arasındaki ilişkilere dair düşüncelerini ele almaktadır. Marsilius'un bu çerçevedeki fikirleri modern siyaset düşüncesinin başlangıç aşamalarından biri olarak kabul edilir. Çünkü o, çok erken sayılabilecek bir dönemde, on dördüncü yüzyılda, siyasi ve dünyevi alanı din dışı bir bağlamda temellendirme girişiminde bulunmuştur. Marsilius, din ve siyaset ilişkisinde dinî otoritenin lehine olan kendi döneminin mevcut anlayışına karşı çıkmıştır. O, dünyevi konularda seküler otoriteyi tek yetkili ve meşru güç olarak kabul etmiştir. Dinî otoritenin dünyevi alanda düzenleyici güç olma iddiasını ise hak gaspı olarak görmüştür. Ona göre, ruhban sınıfı seküler iktidarın düzenlediği ve yönettiği toplumsal yapının unsurlarından herhangi biridir ve bir ayrıcalığı söz konusu değildir. Ruhban sınıfının dünyevi güç iddiası yetki aşımıdır ve nihai amaç olan toplumsal barış için en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Seküler iktidar, gerekirse meşru zorlayıcı gücünü de kullanmak suretiyle ruhban sınıfını kontrol ederek bu tehditi bertaraf etmek durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, Padovalı Marsilius, din - siyaset ilişkisi.

Abstract

This study deals with the thoughts of Marsilius of Padua, one of the pioneers of modern political thought, on the relations between religion and politics. The ideas of Marsilius in this framework are considered as one of the beginning stages of modern political thought. Because Marsilius, in the fourteenth century when can be considered too early, attempted to base the political and worldly realm in a non-religious context. Marsilius opposed the current understanding of his time, which was in favor of religious authority in the relationship between religion and politics. He recognized secular authority as the only authoritative and legitimate power in worldly matters. He saw the claim of religious authority to be a regulatory power in the worldly realm as a usurpation of rights. According to him, the clergy is any of the elements of the social structure organized and governed by the secular power and has no privileges. The clergy's claim to worldly power is an overstepping of authority and poses the greatest threat to social peace, which is the ultimate goal. The secular power has to eliminate this threat by controlling the clergy, if necessary, by using its legitimate coercive power.

Keywords: Sociology of religion, Marsilius of Padua, religion - politics relations.

Giriş

Padovalı Marsilius, din ve siyaset ilişkisine dair teorisini meşhur eseri Defensor Pacis'de geliştirmiştir. Ancak bilindiği üzere, dinî ve dünyevi alan arasındaki çatışma ve bu çatışmanın nasıl giderilebileceğine ilişkin düşünme faaliyeti, her zaman aynı yoğunlukta olmasa da, yüzyıllardır devam etmektedir. Dolayısıyla Marsilius, burada nirengi noktası değildir. Üstelik kimi yorumlar, Marsilius'un iktidar sorunlarını ele alırken Ortaçağ'ın düşünsel kalıplarının dışına çıkamadığını ancak geliştirdiği fikirlerle modern devlet kuramına giden yolu açtığını ileri sürmektedir (Ağaoğulları ve Köker, 2013: s. 52). Bununla birlikte, Marsilius'un manevi ve dünyevi güç arasındaki ilişkiyi ele alışı pek çok düzeyde ses getirmiştir.

Yaşadığı dönemin geleneksel anlayışı, dinî otoriteyi ilahi kaynaklı olduğu gerekçesiyle en üstün otorite ve dünyevi makamların yargı yetkisinin dışında kabul ediyordu. Bu anlayış dünyevi alanı bütünüyle dinî alana tabi kılmayı gerektirmekteydi. Ancak Marsilius bu meseleyi metafizik alanın dışında görerek onu dünyevi bir temelde ele almaya teşebbüs etmiştir. Ayrıca, Marsilius, eserinde dünyevi alanla manevi alan arasında izah gerektirmeyecek netlikte bir ayırım yapmış ve bu yönüyle de modern zamanların habercisi olarak görülmüştür. Bununla birlikte, bir 14. yüzyıl düşünürü olan Padovalı'nın fikirleri kendisinden çok sonra, son iki yüzyılda, artan bir ilgiye mazhar olmuştur (Ebenstein, 2009: s. 160). Bu çalışma da, din ve seküler iktidar arasındaki ilişkinin temel tema olarak işlendiği bu eserde ileri sürülen fikirlere odaklanmaktadır. Marsilius'un çalışmalarına son zamanlarda artan ilgi de genellikle bu çerçevede olmaktadır. Marsilius'un düşüncelerinin önemi ve bu çalışmaya konu olmasına değer kılan husus onun teorisinin, bugün hala yoğun tartışmalara konu olan bir meseleyi, oldukça özgün bir şekilde daha 14. yüzyıl Avrupa vasatında ciddi bir biçimde el almış olmasından ileri gelmektedir.

Toplumun artık sadece belirli bir inanca sahip olan insanlardan oluşmaması ve aynı dinî inancı paylaşanların farklı dinî yorumlar benimsemesi gerçeği iktidarın tercihleriyle halkın tamamının tercihleri arasında her zaman birebir bir uyumun olmadığını göstermektedir. Bu nedenle Marsilius'a göre, toplumsal barışın ve refahın gerçekleştirilebilmesi için siyasi iktidarın dinden bağımsız olması ve bütün toplumsal kesimleri vatandaşlık düzeninin bir parçası haline getirmek bir zorunluluk arz etmektedir.

1.Seküler Siyasi Alan ve Dinî Alan

Din ve seküler devlet arasındaki ilişki Marsilius'un Defensor Pacis'inin esas konusunu teşkil etmektedir. Barışın Savunucusu olarak Türkçeye çevrilebilecek bu eserde, Marsilius kamu düzeninin nasıl sağlanabileceğine odaklanmakta ve onun nedenlerini sıralamaktadır (Marsilius, 2006: s. 3-4). O, kendi döneminin sosyal, kültürel ve dinî yapısı göz önünde bulundurulduğunda, oldukça radikal görüşler ileri sürmüştür. Alexander D'entrèves'in aktardığına göre Charles H. McIlwain, Marsilius'un metni için şöyle yazmıştır:

Defensor Pacis'den önce, hükümetin seküler bir niteliğe sahip olması gerektiğini ileri sürenler yalnızca savunmacı bir pozisyon almakla yetindiler; bu, Hıristiyanlığın hakimiyetini ve Papa'nın "kilise hükümdarı" olarak herkes üzerinde nihai ve yüce otorite olduğunu iddia eden bir ruhban saldırganlığı karşısında mantıksal olarak savunulamazdı. Defensor Pacis'in büyük önemi, onda laik devletin ilk kez sadece teorik bir üstünlükle elde edilebilecek pratik bir eşitlik talep etmesi gerçeğinde yatmaktadır. Aşırı papacılar tarafından devlet, bir süredir Kilise'nin bir alt birimi olarak görülüyordu. Defensor, süreci tersine çeviren ve Kilise'yi dünyevi meselelerle ilgili tüm meselelerde devletin bir dairesi olarak gören ilk kitaptır (D'entrèves, 1959: s. 46).

Marsilius, Defensor'un amacını çalışmasının giriş bölümünde ortaya koymuştur. Marsilius'a göre, insanlığın en büyük başarısı barışa ulaşmaktır. Barış, onun için, sadece bir ideal değil iyi düzenlemiş bir sivil rejimin de ön koşuludur. Ancak papalığın siyasi alana ilişkin hak iddiasında bulunması ve tüm sivil yapılara sızmaya ve onları kontrol etmeye çalışması, Marsilius'un tasavvur ettiği barış idealini ciddi bir biçimde tehdit etmektedir (Marsilius, 2006: s. 5-6). Marsilius, tüm kötülüklerin nihai nedeni olarak gördüğü bu tehditi bertaraf etmenin ve otoritenin uygun temellerini ve işlevlerini ele almayı çalışmasının amacı olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda çalışmasını, üç temel bölüm şeklinde organize etmiştir. Birinci bölümde insanın doğasını, özünü

ve onunla ilişkili olan kuralları yani devlet problemini el alırken, ikinci bölümde ise kilisenin özüne, doğasına, yöntemine ve gücüne yani din problemine odaklanmaktadır. Üçüncü bölümde ise bu iki temel bölümde ulaştığı sonuçların bir özeti sunulmaktadır. Temel tartışma elbette, çalışmanın ikinci bölümünde sergilenmekte ve Marsilius'un düşüncesi de burada açığa çıkmaktadır. Marsilius burada hem dinsel örgütlenmenin özüne, hem de devletin gücüne ilişkin öğretilerine yer vermektedir. Bu bağlamda, Defensor'un merkezi teması papalık yönetiminin dünyevi alana müdahale etmesinin toplumun barışını ve insan mutluluğunu tehdit ettiğidir (D'entrèves, 1959: s. 51-53; Güngör, 2011: s. 329-330; Moreno-Riaño ve Nederman, 2012: s. 117).

Bu durumu bertaraf etmenin yolu olarak da Marsilius, dinî ve politik/devlet işlevlerinin ve makamlarının ayrılmasını hayati derecede önemli bir unsur olarak görmektedir. Ona göre ne seküler alanda ne de dinî alanda siyasal ve dinî otoriteler arasında bir örtüşme olmalıdır. Başka bir ifade ile, ne din adamları devletin yönetiminde ne de devleti yönetenler dinî alanın düzenlenmesinde söz sahibi olmalıdır (Marsilius, 2006: s. 198). Buna karşın, Kilise ve papalık kendi alanlarının dışına çıkarak dinî alanın yanı sıra seküler alanı da kontrol etmek istemektedirler. Çünkü Kilise “mutlak/eksiksiz güç”e (plenitudo potestatis) sahip olduğunu iddia etmekte ve bu güç, eksiksizliğinin bir gereği olarak, sadece uhrevi alanı değil dünyevi alanı da kapsamaktadır. Papa Gregory VII “mutlak güç” doktrinini 27 maddede formüle etmiştir. Bu maddelerden konumuzla ilgili olanları şu şekilde sıralamak mümkün:

Md. I. Roma Kilisesi yalnızca Tanrı tarafından kuruldu.

Md. VII. Yalnızca Papa emperyal simgeler kullanabilir.

Md. IX. Papa hükümdarların ayaklarını öptüğü tek insandır.

Md. XII. Papa imparatorları tahtından indirebilir.

Md. XVIII. Papa'nın kararını kimse gözden geçiremez, ama o herkesin kararını gözden geçirebilir.

Md. XIX. Papa'yı kimse yargılayamaz (Mairet, 2011: s. 217).

Marsilius'un da çağdaşı olan bir başka papa Boniface ise 1296 tarihindeki papalık fermanında ruhbanlığın üzerinde herhangi bir gücün bulunamayacağını, “rahipler ve onların malları üzerinde” hüküm sahibi hiçbir dünyevi otoritenin olamayacağını ifade etmiştir. Bunun aksini iddia etmek, kiliseyi ya da rahipleri herhangi bir şekilde vergi vermeye zorlamak aforoz sebebidir. Bu fermana göre “bir kılıç diğerinin altında olmalıdır, dünyevi otorite ruhani olana tabi olmalıdır.” Ruhani otorite en yüksek iktidar gücünü temsil ettiği için dünyevi iktidar üzerinde hüküm verme yetkisine sahiptir. Dolayısıyla eğer en yüksek dünyevi iktidarı temsil eden imparator ya da kral hataya düşerse ruhani otorite tarafından yargılanacaktır. Ancak tersi söz konusu olursa, yani en yüksek ruhani otoriteyi temsil eden Papa yanılır ya da hata yaparsa onu hiçbir dünyevi makam yargılayamaz. “Çünkü onun otoritesi ilahidir.” Ferman, “biz bu sebeple, ilan ediyor, yani tanım getiriyor ve telaffuz ediyoruz ki, insan olarak yaratılmış herkes için, hep birlikte Roma'daki Papa'ya tabi olmak bir gerekliliktir” cümlesiyle sona ermektedir (Ebenstein, 2009: s. 145-146).

Marsilius'a göre, Kilise'nin “mutlak güç” ısrarı, kendisini dünyevi yasaların ve yargının üzerinde konumlandırması ve papanın ruhani otoritesinin üstünlüğü gibi iddialara dayanarak dünyevi alanı kontrol etme isteği ve amacı sürdüğü müddetçe toplumsal barışı yakalamak imkansızdır (Ağaoğulları ve Köker, 2013: s. 69). Kilise manevi otoriteye sahiptir ancak, bununla yetinmeyerek, dünyevi iktidarı da uhdesine almak istemektedir. Dünyevi iktidar ise zorlayıcı güç niteliğini içkindir. Çünkü burada bireylere fiziksel olarak empoze edilebilen yasal talimatlar söz konusu ve bunlar doğası gereği manevi ve uhrevi alana değil, bu dünyaya aittirler. Dolayısıyla Marsilius, zorlayıcı güç niteliğine sahip olan politik/dünyevi otorite ile bu özelliğe sahip olmayan dinî/ahlaki otorite arasında net bir ayırım yapmaktadır. O, dinî otoritelerin manevi otoriteye sahip olması gerektiğini

¹Bir 14. yüzyıl düşünürü olarak Marsilius, elbette, modern bir anayasal devlet kavramına sahip değildir. Bununla birlikte, bugün devlet diye bildiğimiz olgunun premodern ve modern karşılıkları arasında Marsilius'un teorisinde yapılan net ayırım ön açıdır. Dolayısıyla Marsilius, evet, modern bir kavram olarak “devlet”ten bahsetmiyor – aksini iddia etmek anakronizme düşmek olur – bunun yerine o dönemin muadil kavramı olan civitas'a (bazen de regnum'a) atıfta bulunmaktadır. Civitas sözcüğü siyasal boyutu da olan sivil toplum anlamına gelmektedir. Konuyla ilgili literatürde, Marsilius'un teorisinde onun geniş anlamda “devlet” sözcüğüyle karşılandığı ifade edilmektedir. (Bkz. Ağaoğulları & Köker, 2013: s. 57) Marsilius civitas kavramı ile modern devletin neredeyse tamamen gelişmiş bir pre-modern versiyonunu tanımlamaktadır (Koch, 2013: s. 126). Bu nedenle, Marsilius'un teorisindeki civitas kavramının karşılığı olarak bu metinde de “devlet” sözcüğü kullanılmaktadır.

ancak zorlayıcı niteliğe sahip olan dünyevi iktidarın dışında tutulması ve manevi alanın dışındaki konularda da dünyevi iktidara tabi olması gerektiğini düşünür. Aksi halde, yani Kilise'nin bu dünyaya ait zorlayıcı iktidar iddiasını gerçekleştirmediği durumda, ahlaki (dinî) ve zorlayıcı (politik) otoriteler arasındaki ayırım ilkesi ihlal edilmiş olur. Sonuç olarak, Marsilius Kilise otoritesinin zorlayıcı olmaması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü dinî otorite ile devletin zorlayıcı otoritesi arasındaki kesin olması gereken ayırımı yok etmek; şiddet, çatışma ve hatta iç savaş gibi sonuçların ortaya çıkmasına sebep olur. O zaman temel soru bu problemin üstesinden nasıl gelineceğidir. Marsilius da devletin otoritesini ve sivil alanın bağımsızlığını tehlikeye atmadan din ve dinî otoritelerin devletin siyasi ve sosyal yapılanmasında nasıl bir konuma sahip olması gerektiği sorunsalı üzerinde durur. Vardığı çözüm ise din görevlilerinin vatandaşlık düzeninin bir parçası haline getirilerek laik alana entegre edilmesi ve faaliyetlerinin dinî alanla sınırlı tutulmasıdır. Marsilius'un teorisinde ruhban sınıfı, tıpkı devletin siyasi bütünlüğünü oluşturan diğer organlar gibi siyaset tarafından yönetilmesi gereken devletin bir parçasından başka bir şey değildir (D'entrèves, 1959: s. 69). Bununla Marsilius aynı anda iki temel hedef gözetmektedir (Koch, 2013b: s. 128). O, bir taraftan, din adamlarının herhangi bir ceza korkusu yaşamaksızın dünyevi işler yapmalarına izin veren iki ayrı ama çatışan yargı yetkisini ortadan kaldırmayı amaçlamakta (Marsilius, 2006: s. 218) ve bu hamleyle dinî otoritelerin yetkilerini devletin siyasi otoritesini baltalamak için kullanamayacaklarını teminat altına almak istemektedir. Diğer taraftan, Marsilius, devleti kontrol edenlerin, kendi inançlarını uygulamak için devletin zorlayıcı gücünü kullanamayacakları ve dini kontrol edenlerin de devletin zorlayıcı gücünü kendi amaçları için kötüye kullanamayacakları bir yapı kurmak istemektedir. Din adamları, elbette, vatandaşlar ve bu nedenle, her vatandaş gibi, kamusal tartışmalara katılabilirler ancak onların siyasi görevlerde bulunmamaları gerekmektedir. Dahası Marsilius, din adamlarının kendi görevlerini gerektiği şekilde yerine getirebilmelerini sağlamak için, fiziksel emek de dahil olmak üzere, onların tüm dünyevi çabaların dışında tutulmaları gerektiğini ileri sürmektedir (Marsilius, 2006: s. 294). Marsilius'un dinî ve siyasi alanlar arasında yapmış olduğu bu net ayırım, günümüz liberal toplumların bile birçoğundan daha radikal bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir.

Rahipler, kendileri üzerinde bağlayıcı ve yaptırım gücüne sahip herhangi bir dünyevi otoriteyi tanımadıkları için ceza korkusu olmaksızın hareket edebileceklerini ve tasarrufla bulunabileceklerini varsayımlarıdır. Üstelik dünyevi güç iddiasında buldukları için cezalandırma mercii olarak da ruhban sınıfını işaret etmektedirler (Marsilius, 2006: s. 152). Ancak Marsilius'a göre, tek meşru cezalandırma mercii yasa gereği zorlayıcı gücü elinde bulunduran dünyevi iktidardır. Dolayısıyla, yasalara aykırı davranan bireyleri cezalandırmak sadece seküler devletin sorumluluğundadır. Bu konuda Kilise ya da başka bir kurum söz hakkına sahip değildir. Ancak bu prosedürün gerçekleşmesi Kilisenin seküler toplumla bütünleşmesine bağlıdır. Ona göre, bir hükümdar, bir topluluk veya herhangi bir kişi üzerinde kendisinin tam güç sahibi olduğunu iddia eden bir rahip veya piskopos, herhangi bir ahlaki gerekçe göstermeden ve kutsal metinlere aykırı bir biçimde kör cehalet içinde hareket edebilir. Yasal çerçeve içinde hareket eden bütün seküler yöneticiler, gerekirse güç kullanarak bu duruma son vermek zorundadırlar (Marsilius, 2006: s. 357-358). Rahip, yönetim sistemi içerisinde herhangi bir yasal statüye ve ona uygun düşen bir yetkiye sahip değildir, çünkü yöneticinin görevi ile rahiplik görevi arasında açık bir ayırım vardır. Hiçbir hükümdar ya da yönetici rahip olmamalıdır ve aynı şekilde hiçbir rahip ya da piskopos da yönetici olmamalıdır (Marsilius, 2006: s. 198). Marsilius'un bu anlayışı, örtüşen ya da çakışan otoritelerin kafa karışıklığı yarattığı ve adaletsizliklere neden olduğu ilkesine dayanmaktadır (Koch, 2012b: s. 173). Bu nedenle, Marsilius'un anlayışında din adamları herhangi bir siyasi yapının parçaları ya da temsilcileri olamazlar.

Marsilius'un papalık ya da ruhban sınıfının siyasi/dünyevi alan müdahalesine karşı aldığı tavır, büyük ölçüde, onun Defensor'daki dünyevi ve ruhani alemler arasında yapmış olduğu keskin ayırımı ilişkin varsayımına dayalıdır. Marsilius'a göre, dünyevi amaçlar çoğunlukla ruhani amaçlarla ilişkisizdir (Moreno-Riaño ve Nederman, 2012: s. 128). Marsilius'da ruhani (spiritual) kavramı, "içkin" eylemlerin tamamen içsel ve kendine ilişkin olarak anlaşıldığı "insanın bilişsel veya iştah gücünün her içkin eylemini veya tutkusunu ifade eder." (Marsilius, 2006: s. 147). İçkin eylemler, ruhun sınırlarını aşmamaları anlamında ruhsaldır, dolayısıyla insan gözlemi için görünmez olup yalnızca Tanrı tarafından bilinir. Buna karşılık, Marsilius'a göre, bir insanın dünyevi faaliyetleri, "başkalarına yönelik" (transient) oldukları, yani başka biri üzerinde bir

etkiye sahip oldukları ölçüde diğer insanları ilgilendirir. Sonuç olarak, “başkalarına yönelik” eylemler, sadece siyasi topluluğun yasaları ve yöneticileri tarafından düzenlenmenin konusu olabilir. Burada dinî otoriteleri ilgilendiren bir durum söz konusu değildir (Marsilius, 2006: s. 26). Bu tür davranışlar uygun bir biçimde yapıldığında, hem bireysel hem de toplumsal anlamda fayda sağlar. Aksi durumda ise eylemin sonuçları olumsuz olur ve bu olumsuz sonuçlara uygulanacak yaptırımlar dünyevi otoritelerce belirlenir.

Bu nedenle sivil ve siyasi alanın dinî alandan ayrışması ve özerk hale gelmesi gerekir. Bu aynı zamanda yetkin anlamda toplum olabilmenin (civitas) temel hedefi olan sosyal barışın yakalanabilmesi için bir zorunluluktur. Bir diğer ifadeyle Marsilius, dinî alan ile siyasi alanın ayrışmasını toplumsal barış ve huzurun ön koşulu olan bir yöntem olarak görmektedir (Vergin, 2000: s. 127). Bunun gerçekleşebilmesi için değişmekte olan toplumun doğasını anlamak gerekmektedir. Marsilius’a göre toplum artık erken dönem toplum tipinin özelliklerini yansıtmamaktadır. Erken dönem topluluklar (prima communitatis), toplumun ihtiyaç duyulan bütün fonksiyonları uygun bir biçimde yerine getirmek için gerekli üye sayısından mahrumdu. Bu tarz topluluklarda, bir kişinin adaletsizliklere yol açabilecek birden fazla ve potansiyel olarak çatışan rollerde bulunması yüksek bir ihtimal ve hatta neredeyse kaçınılmazdı. Örneğin küçük bir ilkel toplulukta bir köyün yaşlısı hem yargıç rolünü üstlenebilir hem de başka kurumsal hizmetlerde bulunabilir. Marsilius, bir oğlu diğer oğlunu öldüren bir ihtiyarın örneğini verir. Ona göre, baba aynı zamanda yaşlı olduğu için bir rol çatışmasına yakalanır. Aile içinde, babanın istenmeyen davranışlarda bulunan oğluna karşı hoşgörülü olma hakkı vardır, ancak birtakım sorumluluklara sahip bir büyük olarak onu cezalandırmayı reddederse, bu sefer maiyetinde bulunan tüm köyün siyasi refahını tehlikeye atar. Eğer bu kişi, böyle bir durumda oğluna karşı hoşgörülü davranırsa köylüler arasında toplumsal düzeni tehdit eden bir huzursuzluk ve çekişme ortaya çıkacaktır. Marsilius, bu nedenle, toplumun adaletsizlikleri telafi etmek için belirlenmiş objektif kuralları yoksa, bunun insanlar arasında çekişmelere ve nihayetinde de toplumun dağılmasına yol açabileceğini savunuyor. Erken topluluklarda bu durum kaçınılmaz olsa da, Marsilius gelişmiş toplumlarda (perfecta communitas) konumların çakışmasına – birbiriyle çatışma ihtimali yüksek olan farklı görevlerin aynı kişi(ler)de toplanmasına – izin vermez çünkü gelişmiş toplumlar otorite çakışmasının yol açtığı adaletsizliklerden kaçınmak için artık gerekli kaynaklara sahiptir. Marsilius’a göre, toplumu çatışma ve gerileme tehlikelerinden korumak için özellikle de din adamlarının devlette birden fazla işlevi yerine getirmelerinin yasaklanması gerekir (Marsilius, 2006: s. 15-16). Rahipler sadece dinî alanda kalarak kendi görevlerinin, gerçekten, gereği olan Tanrı’ya ibadet etme, kutsal törenleri yönetme ve inananlara özen gösterip onlara ahlaki rehberlik yapma gibi işlevleri yerine getirmelidir (Marsilius, 2006: s. 34-35).

Din ve devletin ayrışması ve devletin tarafsızlığı ilkesi devletin sınırları içerisinde yaşayan insanların artık aynı inanç, düşünce ve yaşam tarzlarına sahip olmamalarının da gerektirdiği bir durumdur. Devlet ile dinî inanç ya da yorum arasında tam bir uyum söz konusu değildir. Dahası, papalığın vazettiği Tanrı anlayışı ve dinî yorumlardan farklı anlayış ve yorumları benimseyen inanç grupları aynı devletin sınırları içerisinde vatandaş olarak yaşamaktadır. Bu durumda, din adamlarının devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde bulunmaları ve dolayısıyla devletin zorlayıcı gücünü ellerinde bulundurmaları, toplumsal kesimler içinde kendilerinin vaz ettikleri dinî anlayışı benimsemeyenlere karşı adaletsiz eylemlerde bulunmalarını beraberinde getirecektir. Bu ise asıl amaç olan toplumsal barış ve huzura engel teşkil etmektedir çünkü toplumun bir kesiminin ayrımcılığa uğradığını hissetmesi bölünmelere ve çatışmalara yol açacaktır. Dolayısıyla siyasi iktidarın dinden bağımsız hale getirilmesi, bir başka ifadeyle seküler alan ile dinî alanın birbirinden ayrılması ve dinî alanın seküler alanın gözetiminde olması, Marsilius açısından, bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Marsilius bu düşüncesini temellendirmek için ruhban sınıfının, öyle bir hakka sahip olduklarını iddia etmesine rağmen, neden dünyevi güce sahip olmadıklarını ve olmaması gerektiği sorunsalına odaklanmaktadır.

1.1. Rahiplerin Dünyevi Güç İddiası

Marsilius papalık hükümlerinin bu dünyada zorlayıcı bir güce sahip olamayacağını savunmaktadır. Ona göre, bu dünya ile ilgili meselelerde din adamları da başka insanlar gibi sivil yasaya tabidir. Ancak, din sınıfı her iki dünyada da zorlayıcı ve yaptırıcı bir güç iddiasında bulunur (Koch, 2012a: s. 148). Çünkü kiliseye göre en onurlu eylem, rahipler ve piskoposlar tarafından ayin sırasında gerçekleştirilen kutsal dönüşüm olarak

kabul edilen eylemdir. Kilise buradan hareketle herhangi bir rahibin rahip olmayan herhangi birinden daha onurlu ve değerli olduğu sonucunu çıkardığı için rahip olmayan birinin rahip biri üzerinde bir yargı yetkisine sahip olamayacağını savunur. Papalık yargı yetkisini kendisine atfeder ve bununla da yetinmeyerek dünyevi güç iddiasında bulunur. Üstelik Papalık, dünyevi güç ve yargı iddiasını sadece din adamları ve dinî konulara ilgi duyanlar için bağlayıcı görmemekte, statüsü ne olursa olsun herkes için geçerli ve bağlayıcı görmektedir. Ayrıca bu iddia, sadece özel kişilerle de sınırlı olmayıp aynı zamanda yöneticiler, topluluklar ve gruplar üzerinde ve dolayısıyla devletler (krallıklar, komünler ve imparatorluk) üzerindeki gücü de kapsamaktadır (Marsilius, 2006: s. 152). Dolayısıyla Roma imparatoru, örneğin, yetki ve görevlendirme bakımından Kilise'ye tabidir. Bu nedenle Kilise, seküler bir yargıcın bir ruhban sınıfı üyesiyle ilgili verdiği hiçbir hükmü tanımaz. Ancak bu, Marsilius'a göre, devletin varlığını tehdit eden bir durumdur (Marsilius, 2006: s. 114-119).

Papalık, "Göklerin Egemenliğinin anahtarlarını sana vereceğim. Yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde de bağlanmış olacak; yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde de çözülmüş olacak." (Matta, 16:19) ayetine dayanarak İsa'nın gücünü Aziz Petrus'a devrettiğini ileri sürmektedir. Buna göre, Aziz Petrus'un makamının halefleri olarak papalara, bağlama ve çözme gücü ve dolayısıyla tüm insanlık üzerinde hakimiyet kurma yetkisi verilmiştir. Bu dünyada iktidarın kullanılması iddiası Matta tarafından da desteklenmektedir: "Gökte ve yerde tüm güç bana verildi" (28:18) (Marsilius, 2006: s. 152-154). Ancak, Defensor'un amacının papanın ya da ruhban sınıfından herhangi birinin dünyevi ya da ruhani meselelerde zorlayıcı yargı gücüne sahip olup olmadıklarını açıklamak olduğunu belirten Marsilius, papanın dünyevi güç bir yana dinî gücünün dahi bir gasp olduğunu vurgular (Marsilius, 2006: s. 144). Çünkü ona göre, gerçek Kilise, mevcut kurumsal örgütlenme biçiminde olduğu gibi, başında bir otoritenin bulunduğu hiyerarşik bir yapıya sahip değildir (Ağaoğulları & Köker, 2013: s. 69; Sweeny, 2012: s. 194). Din adamları arasında ruhani bir üstünlük bulunmamaktadır. Bu anlamda İsa'nın bütün havarileri eşittir. Bu nedenle papalığın ardılı olduğunu ileri sürdüğü Aziz Petrus üzerinden kendisinin en üstün dinî otorite olduğuna ilişkin iddiası temelsizdir. Üstelik, kutsal metinlerden hareketle, Aziz Petrus'un Roma piskoposu, yani papa olduğunu ve dahası onun, herhangi bir dönemde Roma'da bulunduğunu bile kanıtlamak olası değildir (Marsilius, 2006: s. 332).

Ayrıca, kilise sadece ruhban sınıfından ibaret olmayıp İsa'ya inanan ve onu anan tüm sadık müminleri ihtiva eden bir topluluktur (Marsilius, 2006: s. 145). Dolayısıyla din adamları sınıfı dendiğinde, bundan anlaşılması gereken sadece rahipler, papazlar vb. değil bütün inananlardır. Bu açıdan ruhban sınıfına mensup olup olmadıklarına bakmaksızın bütün insanlar Kilise yapısının bir parçasıdır. Üstelik kilise zorlayıcı güçle donanmış yasalara sahip değildir. Dinî makamların dünyevi güç peşinde koşmalarını dinsel sapkınlık olarak nitelendiren Marsilius'a göre, rahiplerin dünyevi güç iddiası İsa'nın öğretilerine de aykırıdır. Üstelik, rahiplerin bu konuda sergiledikleri kötü örnekler kamuya ve ortak yarara da zarar vermektedir. Diğer insanlar gibi rahipler de yasayı çiğneyebilir ve "zina, dayak, adam öldürmek, hırsızlık, soygun, hakaret, iftira, vatana ihanet, dolandırıcılık, sapkınlık ve onların işlediği diğer benzer eylemler gibi kanunla yasaklanmış fiiller" işlerler (Marsilius, 2006: s. 218). Marsilius'a göre dinî alanda zorlayıcı güce sahip olan tek kişi İsa Mesih'tir ve onun da zorlayıcı gücü bu dünyada değil öteki dünyada faal olacaktır. İsa Mesih, bu dünya ile ilgili herhangi bir güç iddiasında bulunmamış ve kendisini dünyevi güce tabi kılmıştır (Marsilius, 2006: s. 161; s. 164).

Durum böyle olunca, yani bizzat İsa'nın kendisi bu dünya ile ilgili meselelerde bir hak iddiasında bulunmayıp dünyevi otoritelere tabi olduğunu kabul edince, o zaman ruhban sınıfının dünyevi güç iddiası dinî açıdan da temelsiz bir hale gelir. Dolayısıyla dünyevi güç iddiası geçersiz hale gelince ruhban sınıfının siyasi otoritenin yargı yetkisinden azade tutulmasına da izin verilemez. Çünkü, yukarıda da ifade edildiği üzere, din adamları da diğer tüm insanlar gibi kötülük yapabilirler. Hatta Marsilius, sadece bazılarının değil, çoğu din adamının başkalarına zarar verip haksızlık ettiğini ileri sürer. Sonuç olarak, rahiplerin de "insan yasalarını ihlal edenleri cezalandırma konusunda zorlayıcı güce sahip olan yargıçlara hesap verme veya yargı yetkisine tabi" olmaları gerekir. Marsilius'un söyleminde bu tür suçları işleyenler için ceza ihtiyacı belirgindir. Marsilius, rahiplerin daha iyi bilmeleri ve bu nedenle eylemlerini sıradan insanlardan daha dikkatli düşünmeleri gerektiği için, rahipler için daha ağır cezalar talep etmektedir. Marsilius, günah hakkında konuşan rahiplerin, günah hakkında bilgilendirilmesi gereken sıradan insanlara göre daha fazla ceza almaları gerektiğini söylüyor. Çünkü kötü örneklik sergileyen rahipler, yanlışları teşvik eder, hukuk sistemini baltalar ve devlete karşı saygısızlığa

yol açar (Marsilius, 2006: s. 216-218).

Ruhban sınıfının dünyevi güç iddiası, Marsilius'a göre, toplumun refah ve barışı için de ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. O, tüm toplumu, kerameti kendinden menkul bir yaklaşım ile, hegemonyası altına alan ve toplumun iradesini hiçe sayan herhangi bir otoriteyi despotik olarak ilan eder. Dolayısıyla dünyevi meselelerde rahiplerin yargılama yetkisine sahip oldukları yönündeki iddialarını fiili despotizm olarak nitelendirir. Ona göre bu, rahiplerin kendi alanları dışına çıkmaları ve kendilerine ait olmayan bir alanda hak iddia etmeleri demektir. Bu ise potansiyel olarak rekabet eden, çakışan otoriteler arasında çatışmalar yaratır. Bu çatışmalar toplumun birliğini tehdit eder ve devletin gerilemesine neden olabilir (Marsilius, 2006: s. 125-126).

Öte yandan Marsilius, din adamlarının dünyevi hayata dalmalarını ve dünyevi güç iddialarını kolaylaştırabilecek kanalların tıkanması gerektiğini düşünür. Bu nedenle, onlar, dünyevi mallardan ancak hayatın icaplarını temin etmek ve vazifelerini yerine getirmek için ihtiyaç duydukları ölçüde kullanabilirler. Bu mallardan her gün sadece gündelik ihtiyaçlarını karşılayacak kadar alabilirler. Bu dünya mallarından arta kalan hiçbir şey rahiplerin mülkiyetinde kalmayacak, fakirlere dağıtılacaktır. Aynı anda hem kendi yaşamını kazanmaya hem de İncil'i yaymaya ve öğretmeye muktedir olan bir rahibin, günlük ihtiyaçlarını bu amaç için tasarlanan mallardan ve yoksulları bağışlayarak karşılamasına izin verilmemelidir. Marsilius'a göre, rahiplerin İncil'i vaaz etmekten başka bir işi olmamalıdır (Marsilius, 2006: s. 293-295). Marsilius, ruhban sınıfı için model olması gereken İsa Mesih'in dünyevi bir güce sahip olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca iki çakışan zorlayıcı güç toplumsal uyum için bir tehdittir; dolayısıyla papalığın dünyevi iktidar iddiası hatalıdır (Marsilius, 2006: s. 161-163). Bu nedenle, hiçbir rahip ya da piskopos, dünyevi meselelerle ilgili herhangi bir yargıda bulunamaz, hüküm veremez, baskı uygulayamaz ya da uygulamamalıdır (Marsilius, 2006: s. 227). Dünyevi iktidar ruhban sınıfına değil sivil siyaset alanına ait olduğu için rahiplerin mülkiyete ya da dünyevi iktidara sahip olmaları yasası ve gayri meşrudur.

2. İlahi Yasa ve İnsani Yasa

Marsilius yasayı "her tür duygu ve tutkudan soyutlanmış akıl" (Marsilius, 2006: s. 61) olarak tanımlamaktadır. Yasanın iki şekilde anlaşılabilirliğini belirten Marsilius, bunlardan ilkinde göre yasa; haklı veya haksız, yararlı ya da zararlı olanın göstergesi olup bu haliyle o, hak bilimi ya da doktrini olarak nitelendirilir. İkinci olarak yasa, bu dünyada verilen ödül ya da cezalar için yaptırımlar içeren zorlayıcı güçle donanmış bir buyruk olarak anlaşılır (Marsilius, 2006: s. 53). O halde yasanın karşılığı, adaletin toplumsal bünyede gözetilip gözetilmediğinin ortaya çıktığı somut pratikte aranmalıdır. Çünkü adalet, herkes ve her kesim için bağlayıcı olması gereken yasanın uygulanmasıyla ete kemiğe bürünebilir. Yani yasa bir anlamda adaletin gerçekleşmesinin önkoşuludur (Ağaoğulları ve Köker, 2013: s. 61). Fakat bu tür bir yasa bu dünyadaki düzenlemelere matuf olduğu için bu yasanın kaynağı, Marsilius'a göre, insandır (Marsilius, 2006: s. 56). Ancak bir de öteki dünya ile ilgili olan, oradaki hayatta nihai mutluluğu temin edecek olan ilahi yasa var. Bu yasanın kaynağını ise Marsilius, ebedi yargıç olarak açıklamaktadır. İlahi yasa da, sonuç itibarıyla, zorlayıcı bir niteliğe sahip olduğu için insani yasaya benzer bir karakter arz eder. Bununla birlikte, ilahi yasa doğrultusunda yargılarda bulunan yargıç İsa Mesih'tir ve o da yargı gücünü gelecekteki dünyada kullanacaktır (Marsilius, 2006: s. 221). Marsilius ilahi yasanın politik yaşamı etkileyebileceğini kabul etse de onun sivil yaşamdaki anlaşmazlıkları çözemeyeceğini düşünür. Çünkü, ona göre, Mesih dünyevi hükümdarlığı kurmak üzere bu dünyaya gelmediği için bununla insan yasası ilgilenir. Dolayısıyla bu iki farklı yasa türü farklı amaçlara sahiptir (Marsilius: 2006, s. 230-231).

Marsilius'a göre ilahi yasa esasen ve yalnızca dini değerlerle, yani ebedi kurtuluşla ilgilidir. Onun amacı sonsuz yaşam için uygun rehberliği sağlamaktır. Bu sebeple, bu dünyayla ilgili zorlayıcı bir nitelikten bütünüyle yoksundur. Çünkü hem zorlayıcı güç sadece yasa koyucuya aittir hem de insanları bir şeye zorlamak dinin amaçlarıyla uyumlu değildir (Marsilius: 2006, s. 224). Burada insani yasayla ilahi yasa arasındaki temel fark da ortaya çıkmaktadır. Marsilius, bu çerçevede, insani yasaya, ilahi yasanın rolünden ve uygulama alanından açıkça ayırt edilmesi gereken bir eylem alanı atfetmektedir. İnsani yasa, bu dünyada bir başkasına zarar verebilecek ve yasalarla cezalandırılacak eylem alanına göndermede bulunur; bu nedenle uygulaması da yalnızca bu dünyadaki yaşama yöneliktir. Buna karşılık, ilahi yasanın emirleri gelecekteki yaşama atıfta

bulunur, ancak hükümleri insan eylemlerini etkiledikleri için bu dünyadaki yaşamı da etkiler; bilinçli zihnimiz ilahi yasada itaat ile kontrol altında tutulmakla birlikte zorlayıcı güç uygulanımı bu dünyanın değil öbür dünyanın bir niteliğidir (Marsilius, 2006: s. 215). Ancak Marsilius'a göre, insani ve ilahi yasalar sadece yaptırımlarda farklılık göstermezler, aynı zamanda ve esas olarak karşılaştırmalı eylem alanları açısından da farklılık gösterirler. Marsilius'un görüşüne göre, ilahi yasa tarafından düzenlenen ahlaki ve dini alan, insan yasasından daha geniş kapsamlı bir alandır; Tanrısal yasanın, insan davranışını tüm yönleriyle dikkate aldığı göz önünde bulundurulduğunda, insan yasası onu yalnızca nesnel, yani dış yönü içinde değerlendirebilir. Dolayısıyla, insan hukukuna karşı herhangi bir ihlal, ahlaki veya ilahi düzene karşı bir ihlal anlamına gelebilirken, diğer yandan, ahlaki veya ilahi düzene karşı her ihlal, pozitif veya insani olanın, mutlaka, ihlali anlamına gelmez. Bunun nedeni, Marsilius'un açıkça kabul ettiği gibi, insan yasa koyucu için iç güdülerin kontrolünün imkansız olmasıdır (Marsilius, 2006: s. 221-222). Dolayısıyla Marsilius için "vicdan" dünyevi yaptırımlarının dışındadır (D'entrèves, 1959: s. 76).

Marsilius, Defensor Pacis'te ilahi yasanın istismar ya da ihlal edilmesinin bireyin medeni statüsü üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabileceğini savunuyor görünse ya da buna cevaz verse de daha sonraki çalışması Defensor Minor'da, bu görüşünden vazgeçmiş ve sivil yasaların ilahi yasanın herhangi bir ihlalini cezalandırmak için kullanılmaması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, hüküm giymiş bir kişinin medeni durumunu ve malını kaybetmesine neden olan cezalar, dinî hukuk ile değil medeni hukukla belirlenmelidir (Marsiglio, 1993: s. 57). Marsilius, çalışmasında bu bahiste o dönem için son derece radikal olan bir görüş ileri sürer ve geleneksel olarak Katolik Kilisesinin riyasetinde gerçekleştirilen bir ayin olarak kabul edilen evlilik ve dinî otoritelerin yetkisindeki boşanmaları sivil alanın konusu haline getirir. Çünkü o, boşanma ve evliliğin sivil meseleler olduğunu dolayısıyla herhangi bir dinî yaptırıma tabi olmaması gerektiğini savunur (Nederman, 1995: s. 326). Bu gibi konuların Kilisenin yargısına bırakılması durumunda karar vatandaşın medeni statüsünü etkileyebileceği için sadece seküler alana yani devlete ait olması gereken zorlayıcı otorite tehlikeye düşmektedir. Marsilius'a göre, zaten "evlilik özünde ruhani bir mesele değildir" ve "bu konuda hiçbir zorlayıcı yargı piskoposlar ya da papazlar için geçerli değildir" (Marsiglio, 1993: s. 59). Dahası, belirli bir kan bağına bir erkekle bir kadının evlenmesini engelleyip engellemediğine karar vermek, tamamen insan yasa koyucunun kararına bağlıdır ve herhangi bir rahip veya piskoposun yetkisinde olan bir durum değildir (Marsiglio, 1993: s. 60).

Marsilius'a göre, bu dünyada bir insanın cezalandırılabilmesinin ön koşulu o insanın yasaları ihlal eden eylemlerde bulunmasıdır, yargıçlar sadece devlette cezalandırılabilir suçlar için ceza verme yetkisine sahiptir. Öte dünyayı ilgilendiren fiillerde onların herhangi bir hüküm verme yetkileri bulunmamaktadır (Marsilius, 2006: s. 241). Ayrıca, rahiplerin dünyevi işlerle ilgili gerçekleştirdikleri işlerin tamamı da sivil meselelerdir ve bu nedenle de seküler yargı yetkisine tabi olmalıdır. Tıpkı din adamları sınıfına mensup olmayan bireyler gibi rahipler de faizle borç verebilir, bankaya para yatırabilir, bir şeyler alıp satabilir, vurabilir, öldürebilir, çalabilir, zina yapabilir, şiddet kullanarak soygun yapabilir, aldatabilir, yalan yere tanıklık yapabilir, iftira atabilir, sapkınlığa düşebilir ve rahip olmayanların işledikleri diğer tüm suçlara da karışabilirler. Din adamlarının da dünyevi eylemleri gerçekleştirebileceği ve rahiplerin kendi aralarında olduğu kadar rahipler ve rahip olmayanlar arasında da kıskançlık ve anlaşmazlıkların ortaya çıktığı gerçeği Marsilius'u bu dünyevi eylemlerin dünyevi yasalara tabi olması gerektiği sonucuna götürür. Marsilius kendi konumuna destek bulabilmek için papanın dünyayı anlaşmazlıklardan kurtarmak için verdiği dinî hükümlere müracaat etmektedir.

Marsilius için temel ölçüt, dünyevi eylemlerin bu dünyada bireylere fayda ya da zarar getirebilme durumudur. Söz konusu eylemlerin "bu dünyaya" ait olduğu vurgusu onları ilahi yasanın hükmünü icra ettiği alandan çıkarmaktadır. Bu nedenle "insani yasa bu tür eylemlerin ölçüsü olmalıdır." (Marsilius, 2006: s. 150). İnsani yasa ile ilahi yasanın uygulama alanlarının farklı olduğunu ileri süren Marsilius'a göre, yargıç insani yasaya göre yargılama yapmalı ve hüküm vermelidir. Bir başka ifade ile, seküler yargıç kararlarını yalnızca insan yasası temelinde ve bu dünya ile sınırlandırarak vermelidir. Öteki dünyaya ilişkin yargılama oraya ait olmalıdır (Marsilius, 2006: s. 151). Dolayısıyla Marsilius, bir taraftan dinî otoritelere dünyevi alanda bir yargı yetkisi tanımazken dünyevi otoritelerin de dinî alanda, örneğin dinî öğretinin düzenlenmesinde, bir yetki sahibi olmadıklarını düşünmektedir. Bu yönüyle de kendi çağının yabancı olduğu bir anlayış ortaya koymaktadır.

Yasa ve otoritenin kaynağı konusunda da Marsilius nettir. Bu konuda yetki halkındır. Halk yasa üzerinde müzakere etmelidir; her yurttaşın yasanın değiştirilmesini önerme veya yasanın reddedilmesini talep etme hakkı vardır; yasa ancak herkesin rızasıyla onaylandığı takdirde uygulanabilir ve insan hukukunun bir parçası haline gelebilir. Marsilius'un gözünde elitlerin aracılığıyla ortaya çıkan çoğunluk yönetimi ortak iyiliği gözetmek için değil söz konusu çoğunluğun yararına tercihlerde bulunur (Koch, 2013b: s. 137). Marsilius, burada, herkesi etkileyecek olanın herkes tarafından onaylanması gerektiği ilkesinden hareket eder. Ancak karar alma sürecinin bir parçası olmak için birey bir vatandaşlık statüsüne sahip olmak zorundadır. Marsilius için sivil statü öncelikle yaş ve cinsiyete bağlıdır. Yabancı olmayan olgun yaştaki bütün özgür erkekler vatandaşdır (Marsilius, 2006: s. 67). Bununla birlikte, Marsilius toplumun düzenini bozacak fiillerde bulunan bireylerin dışlanmasını kabul edecek bir açık kapı da bırakır çünkü esas olan toplumun korunmasıdır. Örneğin maddi çıkarı olmayan ve toplumun refahını tehlikeye atan kötü niyetli biri karar alma sürecinin dışında tutulabilir (Marsilius, 2006: s. 74-75). Ancak bu bir istisna olarak söz konusu olabilir çünkü kötülük ve acziyet anlamına gelen bu durum, ona göre, toplumun çok çok cüz'i bir kesiminde ortaya çıkabilir. Dolayısıyla Marsilius'un gözünde herhangi bir grubun karar alma sürecinden dışlanması zalimce olacaktır çünkü o, toplumu yöneten yasalar hakkında vatandaşların yalnızca bir kısmının karar vermesine izin verilmesini sakıncalı bulmaktadır. Ona göre, eğer böyle bir durum gerçekleşirse, bu yasalar potansiyel olarak karara dahil edilenlerin lehinde, dahil edilmeyenlerin ise aleyhinde olacak şekilde düzenlenecektir (Marsilius, 2006: s. 77). Bu ise, nihai hedef olan toplumsal barışı tehlikeye atmaktadır. Marsilius bir toplumu oluşturan insanların inançlarından, düşüncelerinden, yaşam tarzlarından ötürü karar alma süreçlerinden dışlanmasını tasvip etmez (Koch, 2013b: s. 131).

Marsilius için bütün vatandaşların yasa koyucu olarak rol alabileceği bir durum zorunludur. Çünkü yasa toplumun belli bir kesimini değil bütününü ilgilendirir ve etkiler dolayısıyla bütünün çıkarını gözetmek durumunda olduğu için tüm vatandaşlar yasaların yapımında rol almalıdır. Bu durumda vatandaşlar, temsil yoluyla da olsa yasaların yapımında bireysel katkılar sunma imkanına sahip olurlar (Ağaoğulları ve Köker, 2013: s. 63). Böylece, tüm vatandaşlar yasaları kendilerinin yaptığını düşünecek ve yasalara karşı çıkmayı gerektirecek bir neden kalmayacağı için onlara isteyerek boyun eğeceklerdir. Toplumsal barış ve kamu yararı da buradan neşet edecektir çünkü hiçbir yurttaşın diğerinin kontrolü ya da egemenliği altında olmadığı, sadece yasaların herkes açısından bağlayıcılığının olduğu bir reel durum söz konusu olacaktır. Marsilius'a göre, bir devlette tüm vatandaşlar değil de belirli bir grup veya kişi devletin kurallarını belirliyorsa orada açık bir biçimde despotizm vardır. Aksi bir durum, özgür insanlardan oluşan bir toplumda her yurttaşın hangi yasaya göre yaşamak istediğini belirleme hakkına sahip olması gerektiği ilkesi ihlal edilmektedir (Marsilius, 2006: s. 69-71). Bu nedenle, yasama sürecinde tüm vatandaşların rızasının alınması gerekmektedir. Çünkü ona göre her vatandaş bir yasanın kendi çıkarına ait olup olmadığını, kamu yararını desteklediğini mi yoksa ona zarar mı verdiğini bilir. Sonuç olarak, Marsilius'a göre, her vatandaş bir yasanın iyi olup olmadığına veya iyileştirilmesi, revize edilmesi veya reddedilmesi gerekip gerekmediğine karar verebilir (Marsilius, 2006: s. 79-80). Bu sebeple, Marsilius açısından, herhangi bir toplumsal kesimi kayırmadan yasaların onaylanmasında toplumsal rıza almak önem arz etmektedir.

3. Din Adamları Sınıfının Toplumsal Statüsü

Marsilius'un teorisinde din adamları sınıfı toplumu oluşturan herhangi bir sınıftan ya da kurumdan fazla bir anlam taşımamaktadır. Ruhban sınıfına mensup olan kişiler de siyasi varlığın sınırları içinde yaşayan herhangi biri gibi vatandaşlardır. Bu anlamda onun da, tıpkı diğerleri gibi, ne bir ayrıcalığı ne de bir dezavantajı bulunmaktadır. Marsilius, bu çerçevede, vatandaş "konumuna göre bir sivil topluluğa, bir yönetim ya da meclise veya yargı işlevine katılan birey" (Marsilius, 2006: s. 67) olarak tanımlamaktadır. Bu, din adamları sınıfına mensup olsun ya da olmasın toplumu oluşturan bütün bireyleri vatandaşlıkta eşitlemektedir. Dolayısıyla, Marsilius'un perspektifinde, din adamları sınıfı, papalığın ya da ruhban sınıfının iddia ettiği gibi ayrıcalıklı bir toplumsal statüye sahip değildir. Bundan Marsilius'un din karşıtı olduğu sonucu çıkarılmamalıdır çünkü o hem dini hem de rahipliği politik yapının doğal bir parçası olarak görmektedir (Marsilius, 2006: s. 40). Üstelik rahiplik makamını bu yapının (civitas'ın) gerekli unsurlarından biri olarak nitelendirmektedir (Marsilius,

2006: s. 22). Din ve din adamları sınıfı hem bu dünyada hem de gelecekteki dünyada insanlara fayda sağlamak gibi temel bir rol oynamaktadırlar. Çoğu dinî sistem gelecekteki dünyada iyiliği ödüllendirmeyi ve kötülüğü cezalandırmayı vaat etmektedir. Bu sebeple din adamları ebedi lanetle ilgili öğüt ve uyarılarda bulunarak ve böylece insanların düzen bozucu eylemlerini engellemeye çalışarak ahlaki standartların yüksek düzeyde tutulmasına yardımcı olurlar (Marsilius, 2006: s. 28, 2006: s. 397). Marsilius, nihai amacı olan toplumsal barışı yakalamak için din adamları sınıfını legal yapının içinde vatandaşlık rejiminin bir parçası haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bunun için de din adamları sınıfını, kerameti kendinden menkul bir dünyevi güç olmaktan çıkarıp meşruiyetini halktan ve onun yaptığı yasalardan alan dünyevi iktidara tabi kılmak amacındadır.

3.1. Din Adamlarının Atanması

Marsilius, rahipliğe kimin seçilebileceğine ve seçilmesi gerektiğine karar vermenin rahiplerin kendilerine bırakıldığı yaygın uygulamaya karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda, Marsilius sadece sıradan rahiplerin atanmasıyla değil, özellikle de bu görevi yeterli bir şekilde yerine getirmek için asgari gerekliliklerden yoksun olan kişilerin piskoposluk makamına terfi etmesine göndermede bulunur. Marsilius bunu, adını vermediği bir şehirde, dilbilgisi açısından doğru bir konuşma bile yapamayacak durumda olmasına rağmen, piskoposluk görevine atanmış olan genç bir kişinin örneğini kullanarak açıklar:

Tanrı ve inananlar topluluğu şahidim olsun ki, ben gramatik olarak bile konuşamayacak düzeyde olan pek çok rahip, başrahip ve diğer kilise görevlilerini gördüm ve duydum. Ve daha da şok edici olan, bir kilise ayininde yirmi yaşından büyük ve hala ilahi yasadan bütünüyle bihaber olan, sadece rahip olarak atanmadığı hatta rahip yardımcısı bile olmadığı halde, yine de, kayda değer ve kalabalık bir şehrin piskoposu yapılan bir adam tanıdım ve gördüm. Roma başpiskoposu, Mesih'in vekili olduğunu iddia ederek, bu tür atamaları yasal olarak yapabileceğini ve dinî atamalar ile yardımların dağıtımını üzerinde tam bir yetkiye sahip olduğunu iddia etmektedir (Marsilius, 2006: s. 375).

Marsilius bunun istisnai olmadığını, sıklıkla yaşanan bir durum olduğuna, pek çok yerde piskopos olarak görev yapanların rahiplik aşamasını atlayarak direkt piskopos olarak atandığına dikkat çekmektedir. Papa'nın güçlülerin beğenisini kazanmanın bir yolu olarak piskoposluk veya diğer manevi makamlar verdiğini ileri süren Marsilius, böylece, papalığın birilerine dinî görev bahşetmesinin arkasındaki temel motivasyonun adayın sahip olduğu nitelikler değil güç-siyaset ilişkileri olduğunu belirler.

Marsilius bu nedenle, rahiplerin atanmasında yetkinin ruhban sınıfında değil siyasal otoritede olması gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre, rahiplerde olduğu gibi, papa da yalnızca rahiplerin seçimiyle değil, sivil yasa koyucunun onayıyla görevine atanmalıdır. Papa'nın hem insani hem de ilahi yasalara müdahil olma hakkına sahip olduğu iddiasından dolayı, diğer dünya meselelerindeki yetkisini, toplumsal barışı tehlikeye atacak şekilde dünyevi meseleleri de içine alacak kadar genişletebilmesi tehlikesi vardır (Marsilius, 2006: s. 371-372). Bunun önüne geçebilmek ve papayı kendi sınırları içinde tutabilmek için, onun seçilmesi ve görevden alınması sivil yasa koyucunun kontrolünde olmalıdır (Marsilius, 2006: s. 390). Yasalarda ve anayasalarda yapılacak bu değişiklikler, papa ve rahiplerin güçlerini halka karşı haksız yere kullanmamalarını ve toplum siyasetine müdahalelerinin önüne geçeyi amaçlamaktadır (Koch, 2012b: s. 182).

Marsilius, ayrıca toplumun ne kadar din adamına ihtiyaç duyduğunu belirleme yetkisini de siyasal iktidarın eline vermektedir. Ona göre devletin, devletteki tüm gerekli görevlerin dengesini bozmadan sürdürebilirliğini temin etmek için kimlerin ve kaç kişinin rahip olmasına izin verileceğini düzenlemesi gerekmektedir. O, din adamları sayısının kontrolsüz bir şekilde artmasının devletin zorlayıcı gücüne direnebilecekleri ve iktidarı ele geçirdiklerinde toplumu despotik ve keyfi bir şekilde yönetecekleri bir sınıfın ortaya çıkmasından endişe duymaktadır. Dolayısıyla toplumda rahip sayısının ihtiyaç duyulan oranlarda sınırlandırılması gerekmektedir ve bunu gerçekleştirmek, yönetimin tüm diğer kısımlarını düzenlemekten sorumlu olan sivil yönetimin yetkisindedir (Marsilius, 2006: s. 220). Marsilius bu konuya büyük bir önem verir ve rahiplerin sivil yönetim tarafından veya en azından onun gözetiminde görevlerine atanmaları gerektiğini savunur (Koch, 2012b: s. 175).

Marsilius'a göre, din adamlarının atanmasının siyasal otoritenin denetiminde olmamasının, bütün bu

sayılan faktörlerin yanında, yol açtığı bir başka istismar alanı daha bulunmaktadır: eğer rahipler seküler yargı yetkisinin dışında bırakılırsa, vatandaşların çoğunluğu vatandaşlık yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda kalmamak için rahip olma yoluna başvurabilirler. Marsilius böyle bir durumu kabus olarak nitelendirmekte ve din adamlarının sayısının sınırlandırılmasını bu sebeple de önemsemektedir (Marsilius, 2006: s. 218-220). Devletin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi ve din adamları sınıfından kaynaklanan olumsuzlukların önüne geçebilmek için rahiplerin uygun, yani rahipliğin özel gereksinimlerini karşılayabilecek kişiler arasından seçilmeleri gerekmektedir (Koch, 2012a: s. 167). Çünkü devletin iyi bir şekilde düzenlenmesinde sorumluluk nasıl o devletin üyelerine aitse, Kilisenin de iyi işleyen bir düzene kavuşmasının sorumluluğu, görevi uygun adayların rahipliğe kabul edilmesini mümkün kılacak yapıları oluşturmak olan insan yasa koyucuya aittir. Tıpkı hükümdarın seçiminde olduğu gibi, birini seçme hakkı, onu görevden alma hakkını da içerir (Marsilius, 2006: s. 341-342). Hükümdar görevi esnasında görev ihmallerinde bulunur, kamu yararını gözetmez ve onu tehlikeye atarsa onu görevden almak yurttaşların sorumluluğudur (Marsilius, 2006: s. 124). Aynı durum bir din adamı için de geçerlidir. Bir rahip hata yapar ve inananların kurtuluşunu tehlikeye atarsa ondan hesap sorulabilir ve görevine son verilebilir (Marsilius, 2006: s. 347).

Marsilius, rahipleri herkes için geçerli olan kurallara tabi tutarak onların devletin veya makamlarının gereklerini, cezalandırılmadan ihlal edebilecekleri yönünde bir düşünceye kapılmalarını engellemeye çalışmaktadır. Onun anlayışında, din adamları sınıfı ne dünyevi iktidar ve yönetim konusunda bir güce, ne de yargıya konu olan meselelerde bir dokunulmazlık ya da ayrıcalığa sahiptirler. Bu nedenle onların görev ve sorumluluklarının neler olduğunu belirlemekte yarar vardır.

3.2. Din Adamlarının Görev ve Sorumlulukları

Marsilius kendi döneminin din adamları sınıfına karşı çok katı bir tutum geliştirmiştir. Çünkü ona göre kendi zamanının din sınıfı mensupları insanlara hizmet etmemekte, ahlaki açıdan iyi bir yaşam sürmemekte ve İsa Mesih'in yoksulluk modelini izlememektedirler. Onlar İsa'yı takip ve taklit etmek yerine dünyevi liderlerle kibirli bir şekilde rekabet etmek için güçlü ordular kurdular. Bu durumu gayri meşru bir arzu olarak nitelendiren ve kınayan Marsilius'a göre;

Bunları yapmak, Mesih'in emrini küçümsemek ya da bu buyruğu bilmemek anlamına geldiğinden, önce din adamlarına, hangi yetkinin kendilerine ait olduğunu göstererek, bu konuda hatırlatma yapılması gerekir daha sonra, [öğüdümüzü] dikkate almazlarsa, başkalarının ahlakını bozmasınlar diye, seküler yöneticiler tarafından yollarını düzeltmeye zorlanmalıdırlar (Marsilius, 2006: s. 174).

Marsilius'a göre mevcut durumda din adamları sınıfı rahipliğin ideallerine aykırı davranmaktadır. Onlar ideal rahip olmak yerine mülk sahibi olmayı, dünyevi ve seküler güce sahip olmayı tercih ettiler. Marsilius rahipleri sıklıkla cehalet ve kötülükle suçlayarak onları despot yöneticilerle karşılaştırır; o, bu iki grubu sadece lanetlemekle kalmaz, aynı zamanda siyasi topluluğa da zararlı ve kurtulması gereken unsurlar olarak görmektedir (Koch, 2012b: s. 172).

Marsilius'a göre ideal olan, rahiplerin dünyevi güç peşinde ve zorlayıcı iktidar iddiasında bulunmaları değil aksine, iyi ahlakı temsil eden örnekler sunması, İsa Mesih'in yoksulluk örnekliğini takip etmesi ve ahlaki olarak iyi bir yaşam sürmeleridir. Bu çerçevede onlar, dinî ritüelleri gerçekleştirme, Tanrı'nın yasasını öğretme, inancı vaaz etme ve inananlara sonsuz yaşama nasıl ulaşacaklarını öğretme gibi faaliyetlerle ilgilenmelidirler. Bireylerin gelecekteki dünyada sonsuz lanete maruz kalmamak için ne yapılması gerektiğini nelerden kaçınılması gerektiğini ve neye inanılması gerektiğini öğretmekle meşgul olmalıdırlar (Marsilius, 2006: s. 34-35). Başka ve daha genel bir ifadeyle, rahipler, "insanların ahlakına, hem şimdiki hem de gelecekteki dünyanın statüsü için uygun ve gerekli olan yeterli rehberliği vermelidir" (Marsilius, 2006: s. 341). Dolayısıyla Marsilius'un anlayışında, rahiplerin bu gerçek görevlerini yerine getirebilmeleri için onların devlet yönetimine katılmaları veya dünyevi meselelere müdahale etmelerinden men edilmeleri gerekmektedir. Marsilius böylece onları siyasi görevden ve, mülk sahibi olmak da dahil, ekonomik faaliyetlerden dışlar (Marsilius, 2006, s. 294). Marsilius rahiplere bu görev ve sorumlulukları verirken, bir kez daha İsa Mesih'e atıfta bulunur. Ona göre, dünyevi görevlere ve zenginliğe talip olmak Mesih'in öğretisiyle bağdaşmaz ve bu nedenle, tüm din

adamlarının, tıpkı Mesih gibi, yoksulluk içinde yaşaması gerekmektedir (Marsilius, 2006: s. 244). Rahiplerin sorumluluk alanı kilise içi idare, eğitim ve ibadet işlevlerini yerine getirmektir, kilise dışında herhangi bir işlevleri bulunmamaktadır (Ebenstein, 2009: s. 160).

Din adamlarını tüm seküler siyasi görevlerden dışlamak ve onların mülkiyet haklarını reddetmekle Marsilius, papalık iddialarına ve zamanının tarihsel gerçekliğine açıkça meydan okumaktadır. Ona göre, neredeyse zamanının tüm piskoposları, İncil öğretilerinin ve ilahi emirlerin içerdiğinin pratikte tam tersini yapmaktadır:

Çünkü onlar zevklere, gösterişe, dünya malına ve seküler yönetime yakıcı bir arzu duyarlar ve hak ettikleri bir şekilde kendi çabalarıyla değil hem gizli hem açık adaletsizlikle bu amaçların peşine düşer ve onları elde etmeye çalışırlar. Halbuki, Mesih ve onun gerçek taklitçileri tüm bu şeyleri reddettiler ve başkalarına, özellikle de bu dünyanın küçümsenmesi müjdesini başkalarına vaaz etmesi gerekenlere, onları hor görmelerini emrettiler ve öğrettiler (Marsilius, 2006: s. 131).

Oysa, Marsilius din adamlarının ruhani görevlerini yerine getirebilmeleri için onları tüm dünyevi görevlerden uzak durmaya çağırır. Rahipler ideal şekilde görevlerini yerine getirdiklerinde, Marsilius'un gözünde ruhun hekimleri olarak belirirler (Marsilius, 2006: s. 239). Ezcümle, Marsilius'a göre iyi düzenlenmiş bir toplumsal düzende rahipler dünyevi işlerle değil ruhani işlerle meşgul olurlar.

Sonuç

Padovalı Marsilius'un yaklaşımında siyaset bu dünya ile din ise öteki dünya ile ilgili bir konudur. Dolayısıyla ikisi birbirine karıştırılmaması gereken farklı alanlara hitap eden meselelerdir. Ancak böyle olması, onları birbirinden tamamen bağımsız bir hale getirmemektedir. Çünkü din her ne kadar gelecekteki dünyayı düzenlemeye yönelik bir unsur olsa da netice itibarıyla bu dünyada tecrübe edilen, üstelik bu dünyaya dair tasavvuru da olan bir şeydir. Marsilius'un yaşadığı dönem açısından bakıldığında, dinî çevrelerin sadece gelecektekini değil bu dünyayı da düzenlemeye dönük güçlü bir iddiaya sahip oldukları görülmektedir. Marsilius'un gündeme getirdiği tartışmanın esas çıkış noktası da burasıdır çünkü bu iddia bu dünyayı sadece dinî alana giren boyutuyla hedef almamakta; sosyal, politik, eğitim, yargı vb. dahil hayatın her alanında düzenleyici ve müdahale edici bir rol üstlenmek eğilimindedir. Kilise kendi otoritesini dünyevi bütün kurumların ve otoritelerin üzerinde görerek ve dünyevi otoriteyi kendi otoritesine tabi kılarak, bu rolü oynamak istemektedir. Bunun doğal bir uzantısı olarak, örneğin, dünyevi iktidarın en yüksek temsilcisi olan – Marsilius'un yaşadığı dönem için – imparator ya da kral bir suç işler ya da hataya düşerse hesabını ruhani otoriteye vermek durumunda olacaktır. Ancak ruhani otoritenin en yüksek temsilcisi olan Papa aynı durumda olursa onu hiçbir dünyevi makam yargılayamaz. Dolayısıyla Kilise, kendisi dışındaki herkesi yargılama hakkını kendisinde görürken kendisini ise yargıdan muaf bir kurum olarak öne sürmektedir. Buna temel gerekçe olarak da, kendisinin “mutlak güç” sahibi olduğunu göstermekte ve bu güce sadece uhrevi alanı değil dünyevi alanı da içerecek şekilde bir nitelik atfetmektedir.

Marsilius'a göre, kilisenin mutlak güce dayanarak dünyevi alanda düzenleyici ve zorlayıcı bir iddiada bulunması bir gasptır ve toplumsal barış için son derece büyük bir tehdittir. Dinî otorite bu dünyayla ilgili zorlayıcı güce sahip değildir, zorlayıcı güç dünyevi iktidara ait bir niteliktir. Çünkü toplumsal düzeni sağlayabilmek için bireylerin uyması gereken kurallar ve yasalar vardır ve eğer bireyler bunlara uymazlarsa, yani toplumsal düzeni bozucu eylemlerde bulunurlarsa onların yasalara uymalarını sağlamak ya da işledikleri suçlardan ötürü yargılamak bu dünyaya dair bir konudur. Bu nedenle de dünyevi otoritenin yetki alanındadır dolayısıyla dinî otoritenin, dünyevi zorlayıcı iktidar alanının içinde yeri yoktur. Marsilius bu iki alan arasında kesin bir ayırım varsaymaktadır ve ayırımın ortadan kaldırılması durumunda şiddet, çatışma ve hatta iç savaş gibi durumların ortaya çıkacağını savunmaktadır.

Bu tür bir manzaranın önüne geçmek için toplumun iyi bir şekilde düzenlenmesi ve toplumsal yapıyı oluşturan unsurların görev ve yetki alanlarının dışına çıkmaması gerekmektedir. İyi düzenlenmiş bir toplumsalda, konumuz bağlamında, kilise ya da din adamları sınıfının temel görevi insanlara ahlaki ve manevi alanda rehberlik etmek ve öteki dünyada ruhların kurtuluşu için çalışmaktır. Dünyevi meselelere

müdahale etmeleri yetki aşımıdır ve keyfi uygulamaları beraberinde getirir. Ayrıca devleti kontrol edenlerin de din alanına keyfi müdahalelerde bulunmaya yetkileri yoktur. Bu iki alan, Marsilius’da net bir biçimde birbirinden ayrıdır. Ancak toplumsal düzenin sağlanmasında ve sürdürülmesinden siyasal alan sorumludur. Bu nedenle ruhban sınıfından gelen tehditleri bertaraf etmek için gerekli tedbirleri almak da siyasal iktidarın sorumluluğundadır. Bu doğrultuda siyasal iktidar dinî alanda gerekli gördüğü birtakım düzenlemeler yapma yetkisine sahiptir. Ancak bu yetki manevi alanı düzenlemek olarak anlaşılmamalıdır. Bu yetki, daha ziyade, sağlıklı bir toplumsal düzen tesis etmenin bir gereği olarak din adamları sınıfını vatandaşlık rejiminin bir parçası haline getirmek, din adamları sınıfının mensuplarını diğer vatandaşlarla eşit düzeye getirmek, onları dünyevi yargıdan muaf tutmamak ve rahip sayılarını ihtiyaç oranında sınırlandırmak gibi yine bu dünya ile ilgili konuları içermektedir. Sonuç olarak Padova’lı Marsilius, din ve siyaset ayırımı konusunda – manevi alanın düzenlenmesi meselesi dışında – dinî otoritenin siyasi otoriteye tabi olması gerektiğini savunarak kendi dönemi için oldukça radikal sayılabilecek önerilerde bulunmaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (2013). *Tanrı devletinden kral-devlete*. İmge Yayınları.
- D’entrèves, A. P. (1959). *The medieval contribution to political thought*. The Humanities Press.
- Ebenstein, W. (2009). Siyasi felsefenin büyük düşünürleri (İ. Özel, Çev.). *Şule Yayınları*.
- Güngör, C. (2011). Marsilius’un siyaset kuramı: Defensor Pacis üzerine. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(4), 327-378.
- Koch, B. (2013). Religious freedom and majority rule: Marsilius of Padua “on” Abdullahi Ahmed an-Na’im and the “Secular” Islamic State. *Politics and Religion*, 6(1), 121-144.
- Koch, B. (2012a). Marsilius of Padua on church and state. In G. Moreno-Riaño & C. J. Nederman (Eds.), *A Companion to Marsilius of Padua* (pp. 139-179). Brill.
- Koch, B. (2012b). Priestly despotism: The problem of unruly clerics in Marsilius of Padua’s Defensor Pacis. *Journal of Religious History*, 36(2), 165-183.
- Mairet, G. (2011). Padova’lı Marsilius’dan Louis XIV’e laik devletin doğuşu. C. B. Akal (Ed. & Çev.), *Devlet kuramı içinde*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Marsiglio of Padua. (1993). *Defensor minor and de translatione imperii* (C. J. Nederman, Çev.). Cambridge University Press.
- Marsilius of Padua. (2006). *The defender of the peace* (A. Brett, Çev.). Cambridge University Press.
- Moreno-Riaño, G., & Nederman, C. J. (2012). Marsilius of Padua’s principles of secular politics. In G. Moreno-Riaño & C. J. Nederman (Ed.), *A companion to Marsilius of Padua* (pp. 117-138). Brill.
- Nederman, C. J. (1995). From “defensor pacis” to “defensor minor”: The problem of empire in Marsiglio of Padua. *History of Political Thought*, 16(3), 313-329.
- Sweeny, M. J. (2012). The spirituality of the church: Scripture, salvation, and sacraments. In G. Moreno-Riaño & C. J. Nederman (Ed.), *A Companion to Marsilius of Padua* (pp. 181-228). Brill.
- Vergin, N. (2000). *Din, toplum ve siyasal sistem*. Bağlam Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

* Yazar tek başına makaleyi hazırlamıştır.

Çıkar Beyanı

* Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İlâhî Hitap - Akıl İlişkisi¹ *The Relationship of Divine Inspiration and Wisdom*

Mazhar DÜNDAR*

* Dr., MEB, Öğretmen, Van / Türkiye.
* Dr., MEB, Teacher, Van / Turkey.
mazhardu@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4406-9686

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
05/07/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
21/03/2022
Yayın Tarihi / Date Published:
31/03/2022

Atf: Dündar, M. (2022). İlâhî hitap-akıl ilişkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55, 203-214

Citation: Dündar, M. (2022). The relationship of divine inspiration and wisdom. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 55, 203-214

Öz

İlâhî hitap, Cenâb-ı Hakk'ın genel olarak bütün varlıklara, özeldede insanlarla iletişime geçmek suretiyle bazı bildirimlerde bulunmasıdır. İlâhî bildirimlerin amacı, evrende ilâhî yasalara uygun bir düzen ve sistemin kurulması, istenilen sosyal toplum ortamının sağlanmasıdır. İlâhî hitap, bazı mahlûkatta fitrî ve kozmik şekilde icrasını bulurken, beşer gibi iradesi olan varlıklarda da, muhatap aldığı unsur akıldır. Bu sebeple ilâhî hitabın akılla ilişkisinin olduğunu ifade edebiliriz. Ancak şunu da ifade edebiliriz ki, vahyin muhatabı, tek başına akıl cevheri değil, akıl sahibi insandır. Zira akıl, insana has ilâhî bir nimettir. Ne var ki, insan da yalnızca akıl nimetinden oluşan bir varlık değildir. Vahyin bütün ayrıntılarıyla, insanın ruh ve akıl dünyasının tümüne hitapta bulunduğu aşikârdır. İnsan, sosyal bir varlık olarak her ne kadar yaratılış ve duygusallık yönleri itibarıyla zahiri faktörlerin etkisine girmesi mümkün olsa da, onu başkalarından ayırt ettiren biricik unsur olan akıl, vahye muhatap olmasında temel işlev görmektedir. Akıl nimeti, yalnızca bir meleke değil "özdeşlik", "çelişmezlik" ve "üçüncü halin imkânsızlığı" gibi temel ilkelerin hepsini içermektedir. Böylece insanın davranışlarında müspet ile menfiyi, hakikat ile batılı, güzellikle çirkinliği ayıran bir kuvve olarak hayatın tüm alanlarında ölçüleri belirlemede önemli bir fonksiyon icra eder. Vahiyle akıl arasında mutlak bir ilişkinin varlığından bahsedilebilir. Bu makalede ilâhî hitapla akıl ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vahiy, ilâh, hitap, akıl, tecelli.

Abstract

The divine address is God Almighty's making certain statements by communicating with all beings in general and with people in particular. The purpose of divine notifications is to establish a divine order and system in the universe and to provide the desired society. While the divine address finds its natural and cosmic execution in some creatures, the element that it addresses is the mind in beings with a will like human beings. For this reason, we can say that the divine address has a relationship with the mind. However, we can also state that the addressee of the revelation is not a mind substance but an intelligent person. Because the intellect is a divine blessing unique to man. However, the human being is not just a being made up of the blessing of intellect. It is explicit that Revelation addresses the world of spirit and intellect in all its details. Although it is possible for a human being to be influenced by external factors in terms of creation and emotionality, the intellect, which is the only phenomenon that distinguishes him from others, plays a fundamental role in being the addressee of revelation. The mind substance includes not only a faculty but also all of its basic principles such as "identity", "contradiction" and "impossibility of the third state". Thus, as a capability that separates positive and negative, true and false, beauty and ugliness in human behavior, it performs an important function in determining the criteria in all areas of life. It can be said that there is an absolute relationship between revelation and intellect. This article will focus on the relationship between divine address and intellect.

Keywords: : Revelation, deity, addressing, intellect, divine manifestation.

¹Bu makale, 3. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi'nde (Van: 20-22 Aralık 2019) sunulan "İlâhî Hitap-Akıl İlişkisi" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

Giriş

Cenâb-ı Hakk, evreni muhteşem bir güzellik, harika bir düzen, ahenk ve uyum içinde yaratmıştır. İlâhî hitabın hedefi, kâinatta kozmik olarak tesis edilmiş olan bu ilâhî düzenin, Yüce Allah'ın halife olarak yarattığı insanın (Bakara, 2/30) gayret ve çabasıyla yeryüzünde pratik hayata geçirilerek bir yaşam biçimine dönüştürülmesidir.

Hakk Teâlâ, genel olarak bütün varlıklara hitapta bulunmuştur. Kur'an hitabı dilsel bir bildirim aracı iken; öte yandan tüm boyutlarıyla evren ve ondaki her bir unsur da ilâhî hakikate işaret eden olgusal ilâhî hitaplardır (Dündar, 2021: s. 257). İlâhî hitap, bazı varlıklarda fitrî ve kevnî şekilde tecelli ederken, insan gibi iradesi olan varlıklarda ise, aklını muhatap almıştır. Ne var ki bu hitabın muhatabı yalnızca akıl cevheri değil, akıl sahibi insandır. İnsan akıl sahibi bir varlıktır fakat mevcudiyeti yalnızca ondan müteşekkil değildir. Mükemmel bir şekilde düzenlenmiş kâinat içindeki yaratılış itibarıyla en güzel varlık insandır (Tin, 95/4). Bu yaratılışındaki mükemmellik, hem maddî hem de mânevî olmak üzere her türlü güzelliği ihtiva etmekte (Elmalılı, 2014: IX, s. 311-312), diğer varlıklarda bulunmayan üstün yeteneklerle yaratılmış olduğunu göstermektedir (Mevdûdî, 1991: VII, s. 170).

İnsanlara iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edecek akıl melekesinin yanı sıra cüz'i irade verilmiş, bir de akla destek veren ve akıl ile irade hürriyetinin etkisinden uzak kalarak tek başına hüküm vermesini sağlayacak olan ilâhî hitap verilmiştir (Atay, 1981: s. 12). Böylece vahyin, bütün ayrıntılarıyla, insanın hem ruhuna hem de aklına hitap ettiği anlaşılmaktadır (Albayrak, 1990: s. 110). İnsan, sosyal bir varlık olarak her ne kadar duygu ve yapı yönüyle zahiri faktörlerin etkisine girebilse de, onu başka varlıklardan ayıran biricik unsur olan akıl, ilâhî bildirimlere muhatap olmasında temel işlevi görmektedir.

İnsana aslî şahsiyetini kazandıran, tavırlarını anlamlı ve bilinçli kılan, ilâhî bildirimlere muhataplığını kabul eden akıldır (Elmalılı, 2014: IX, 312; Mevdûdî, 1991: VII, s. 170). Yüce Allah, insanların bu akıl nimeti sayesinde kâinattaki yaratılmış pek çok varlıktan üstün nitelikte yaratıldığını bildirmektedir: *وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا* "Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık" (İsrâ, 17/70). Ayrıca evrendeki her şeyin insanların hizmetine verildiğini bildirmiştir: *وَسَخَّرْنَا لَكُمْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ* "O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir" (Câsiye, 45/13). Böylece insanın ontolojik manada evrendeki tüm varlıklardan üstün olduğu anlaşılmaktadır. Akıllı ve özgür irade sahibi olması hasebiyle meleklerden bile üstün bir konuma gelebilen insan (Atay, 1982: s. 31-32), yine bu üstün meziyetleri sayesinde tarihin her döneminde ilâhî hitabın muhatabı olma şerefine nail olmuştur. İnsan, aklını işlevsel olarak ne şekilde kullanıyorsa ona göre hak ettiği dereceyi alır. Zira insan, mahlûkat içerisinde "eşref-i mahlûk" olan ve meleklerden bile üstün en yüce merteye ile "esfel-i sâfilîn" yani hayvanlardan daha düşük bir derecede olma arasındaki bir konumda olabilir (Bkz. A'râf, 7/179; Tin, 95/4-5).

Akıl kelimesi, Kur'an'ın pek çok ayetinde (Bakara, 2/171; Yunûs, 10/100; Ankebût, 29/43; Mülk, 67/10) geçmekle beraber genel manada "akletme", yani aklını kullanarak doğruyu düşünmesine dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla Kuran, aklın ne olduğundan daha ziyade, onun görev ve işlevlerine daha çok değer atfetmektedir. Tabiatıyla "akletme", sadece zihinsel bir faaliyet değil, aksine o daha çok faal aklın (kalbin) bir faaliyetidir (Özden, 2019; s. 277).

Kur'an-ı Kerim'de akla, evrendeki kozmik sistemi anlama, bu muazzam düzeni sağlayan ilâhî gerçekleri idrak edebilme ve bunlar üzerinde düşünerek yorum yapma sorumluluk ve görevi verilmiştir. Ancak bunların tümünün yerine getirilebilmesi için akıl ile beraber, o akılı hakikat yoluna sevk eden ilâhî hitaba uymanın zarureti de Kur'an'da özellikle vurgulanmıştır (Behiy, 1998: s. 158-159). Yani Yüce Allah tarafından insana bahşedilen aklın, hakikatleri anlayıp kurtuluşa erme yolunda tek başına yeterli olup olmadığı, gücünün, alan ve sınırının ne olduğu, ilâhî hitap ile ilişkisinin ne olduğu gibi sorular hep tartışıla gelmiştir. Bu hususların

ele alınarak değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir.

1. Akıl Tanımı ve İşlev Alanı

Akıl kelimesi lügatte maşar halinde; “engel olmak, menetmek, devenin ayağını bağlamak, ilticada bulunmak, birine sığınmak, korunmak ve tutmak” (Râğıb, ts: s. 341–342; İbn Manzûr, ts: XI, 458 : Feyrûzabâdî, 2008: s. 1122) manalarına gelmektedir. İnsana Yüce Allah tarafından bahşedilen bu akıl yetisiyle varlığın hakikati idrak edilerek anlaşılabilir, böylece insanın hatalı ve tehlike arz eden yollara girmesini engelleyebilir (Cürcânî, 1993: s. 128).

Kavram olarak akıl; “insanı diğer varlıklardan ayıran, iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edebilen ve sorumlu olmasını gerektiren temyiz gücü, düşünüp anlayabilme melekesi” diye tarif edilmiştir (Cürcânî, 1993: s. 128; Zebîdî, ts: XXX, s. 18). Başka bir ifadeyle akıl; “varlığın hakikatini idrak eden, maddî olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan ve kıyas yapabilen güç” (Bolay, 1989: II, s. 238) demektir.

Akıl, insanın bütün işlemlerinde doğrulukla yanlışlığı, iyilikle kötülüğü ve güzellikle çirkinliği birbirinden ayıran bir kuvve halinde ahlaki konularda, sanat ve siyaset konularında ölçüleri belirleme gibi hususlarda da mühim bir fonksiyon icra eder (Bolay, 1989: II, s. 238). Yani onun insan olmasını sağlayan, hal ve hareketlerini anlamlı kılan, ilâhî bildirimlere muhatap kabul ederek yükümlü ve sorumlu kılan akıldır. Bu sebeplerdir ki Kur’an’da şöyle buyurulmuştur: *إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ* “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi” (Ahzâb, 33/72). Bu ayette geçen emaneti; “insanın sahip olduğu akıl ve özgür iradesine dayalı sorumlulukları” manasında anlamak mümkündür (Heyet, 2012: IV, s. 406).

Akıl, ilâhî hitabın değerlendirilmesinde, dinin temel esaslarının anlaşılıp yorumlanmasında büyük bir önem ve işleve sahiptir. Bu manada fitrat dini olan ilâhî dinlerin, bir fitrat yetisi olan akıl ile uyumluluk arz ettiği söylenebilir (Topaloğlu, 2004: s. 81).

Akıl kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de isim halinde geçmemekler beraber fiil olarak kırk dokuz yerde geçmekte (Abdulbâkî, 1994: s. 594–595) olup genel manada “akletme”, yani aklını kullanarak hakikatleri düşünmesine vurgu yapılmıştır. Akıl kelimesinin Kur’an’da sadece fiil formunda gelmiş olması, onun aktif ve dinamik bir sahasının olduğunu göstermektedir. Zira ilâhî bildirimler ve dinî sorumluluklar ancak aklın mevcudiyetiyle mümkün olabilmektedir (Topaloğlu, 2004: s. 78). Kur’an’da: *وَمَا يَعْزُبُ عَنْهُمْ لَمْ يَكُنْ لَهُمُ الْمَوْلُودُ عَلَى الْوَالِدِينَ وَلَا ظُهُورٌ* “...Onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir” (Ankebût, 29/43) buyrulmaktadır. Ayette, ilâhî bildirimlerdeki hakikatleri anlayabilen, okudukları ve gözlemledikleri üzerinde düşünerek doğru sonuçlara varabilen inanç ve kavrayış sahibi zihinlere vurgu yapılmıştır (Şevkânî, 1994: IV, s. 235). Bu akletmeyi ve bilgi sahibi olmayı sağlıklı ve doğru bir şekilde yerine getirmeyen kimseler: *وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الْإِنْسَانِ الَّذِي يَدْعُو إِلَى دُعَاءٍ وَإِنِّي أَخَذْتُ عَهْدَ كُلِّ بَشَرٍ لَّيْسَ بِشَيْءٍ عَلَى اللَّهِ وَلَا يَحْمِلُونَ* “İnkâr edenleri imana çağıran (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir. Onlar sağdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar” (Bakara, 2/171) buyrulmaktadır. İnkârcıların tıpkı bir hayvanın kendilerine seslenen çobanın sadece sesini duyarak ne dediğini anlamaması gibi, kendilerine bildirilen ve açıklanan ayetleri duydukları halde içerdikleri hakikatleri anlamayarak inkârlarından vazgeçmemeleri benzerlik göstermektedir (Tâberî, 2000: II, s. 79; İbn Atiyye, 2001: I, s. 238).

Kur’an’da aklını kullanmayanlara azap edileceği bildirilmiştir: *وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُوَمِّنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَبِجَعْلِ* “Allah’ın izni olmadıkça, hiçbir kimse iman edemez. Allah, azabı akıllarını (güzelce) kullanmayanlara verir” (Yunus, 10/100). Yani, insanın inanıp inanmama ile ilgili sorumluluğunun, aklını yeterince ve doğru şekilde kullanıp kullanmamasıyla alakalı olduğu anlaşılmaktadır (Heyet, 2012: III, s. 140). Aklını yaratılmış evrendeki gözlemlenebilir olgularda, beşerin müşahede ve idrakine açılmış ayetlerde, alamet ve işaretler yoluyla ifadesini bulan Allah’ın mesajlarını anlamakta kullanmayanlar azaba uğrayacaklardır (Âlûsî, ts: XI, s. 194–195; Esed, 1999: I, s. 416).

Aklını kullananların cehennem azabından kurtulacakları: *وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ* “Ve dediler ki: Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık” (Mülk, 67/10) buyurulmuştur. Ayette hem aklî hem de naklî delillerin kullanılmasına vurgu yapılmış (Râzî, 1981: XXX, 65), Yüce Allah'ın tüm insanlığa büyük nimeti olan aklın ve diğer bilgi imkânlarının kullanılmak suretiyle hakikat ve hidayet yolunun bulunmasına işaret edilmiştir (Heyet, 2012: V, s. 419).

Kur'an-ı Kerim'de akla, evrendeki mükemmel düzeni anlama, bu muazzam sistemin gerisindeki ilâhî hakikatleri sezme ve onu anlamlandırma, bunları düşünmek üzere yorum yapma görevi ve sorumluluğu verilmiştir. Nitekim: *كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ* “Akledesiniz diye Allah size ayetlerini böyle açıklamaktadır” (Bakara, 2/242) ayet-i kerimesiyle akla bu fonksiyonun verildiği anlaşılmaktadır. Şayet insan, ilâhî yasaları “akl-ı selîm” ile düşünebilirse, varlık ve hakikatleri yerli yerinde oturtma başarısını gösterebilirse, bu nimetlere karşı tavri değişir, gerçeği kabul ederek teslimiyet gösterir ve itaat ederdi (Kutûb, 2003: I, s. 259).

Kur'an'da aklî delillere açıkça yer verilmiş ve Yüce Allah'ın varlığının ispatına dair pek çok ayet vârid olmuştur (Bkz. Bakara, 2/164; Yûnûs, 10/31–32; Nahl, 16/66, 69, 79; Mü'minûn, 23/21–22; Nûr, 24/45; Rûm, 30/30; Fâtır, 35/11, 27; Yâsîn, 36/33, 71–73, 77–79; Zümer, 39/6; Şûrâ, 42/29; Zuhrûf, 43/11–14; Câsiye, 45/4; Kâf, 50/6; Zâriyât, 51/20–21; Mülk, 67/19; Kiyâme, 75/36–40; Mürselât, 77/20–22; Abese, 80/17–22). Kur'an'da tevhîd inancı meselesinde kelâmcıların “temânu” diye adlandırdıkları (Nesefî, 1993: I, 109-110) istidlalden bahsedilmiştir: *لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا* “Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu...” (Enbiyâ, 21/22. Bkz. Mü'mimûn, 23/91). Yine ilâhî sıfatların ispat edilmesi, kıyamet, haşr ve ahiret hayatının zorunluluğu gibi konularda Kur'an'da sunulan örnekler, yapılan açıklamalar, teşbih ve benzetmelerin hepsi arz edilen aklî delillerin birer örnekleri olarak ifade etmek mümkündür (Özervarlı, 2008: s. 83).

2.Aklın İşlevi Konusunda Farklı Görüşler

Aklın işlev ve mahiyeti meselesinde kelâm âlimleri, mutasavvıflar ve filozoflar arasında farklı şekillerde değerlendirmeler yapılmıştır:

a. Kelâm âlimlerince, aklın vazgeçilmesi mümkün olmayan bir epistemik değerinin olduğu kabul edilmiş ancak aklın, bütün varlıkların ve olayların bilgisini kuşatması hususunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır (Topaloğlu, 1981: s. 31–45; Taylan, 1994: s.72–83). Aklî önceleyen ve ona büyük değer vermekle bilinen Mu'tezile ekolünde, İslâm Dininin temeli olan Allah inancı ve tevhid düşüncesinin ve O'nun şer'i tekliflerinin akıl yoluyla da bilinebileceği tezi ileri sürülmüştür (Bağdadî, 1979: s. 70).

Mu'tezile mezhebinde akıl, kesin bir bilgi kaynağı olarak kabul edilirken, Cenâb-ı Hakk'ın yaptığı işlerin de mutlaka akla uygun olması gerektiği hususunda temel bir prensibin olduğu kabul edilmiştir. Bunu ilâhî hitabın otoritesini zedeleme durumuna girmeden aklî cihetten ispatlamaya çalışmışlar. Böylelikle, iyilik ve kötülüğün gerçekliğinin Yüce Allah'ın emir buyurmasının yanı sıra, emredilen şeylerin sıradan mefhumlar olmadığı, sadece akılla tayin edilmiş iki aklî kategori oldukları iddiasında bulunmuşlar. Nitekim Mu'tezile mezhebinde, öne sürdükleri bu tezlerden hareketle, Cenâb-ı Hakk'ın akla aykırı bir hususu emir buyuramayacağı ya da mahlûkatın maslahatını hiç dikkate almadan bir iş yapamayacağı iddia edilmiştir. Çünkü bunun aksine olan bir durum, genel manada Yüce Allah'ın adaletine ve işlerinin hikmetli olması prensibine zarar vermektedir (Fahri, 2008: s. 73; Velîyuddîn, 1990: I/237; Cârullah, 1990: s. 115).

Mu'tezile mezhebinin pek çoğu, nebîler vasıtasıyla aktarılan vahiy bilgisine insanların ihtiyaç duyduklarını makul karşılamışlar ancak akla, büyük önem vermek suretiyle ona ilâhî bildirimler karşısında yanılmayan bir hakem rolünü vermiş ve aklî mutlak ilmin yegâne kaynağı şeklinde görmüşler. Zira Mu'tezile âlimleri nezdinde aklın; Cenâb-ı Hakk'ın varlığını ve birliğini, ilâhî sıfatlarını, ahiret hayatının hallerini, hayır ve şerrin ne olduğunu bilmesinin imkân dâhilinde olduğunu savunmuşlardır. Bu sebeplerdir ki inanç konusundaki hususlarda, savunmuş oldukları düşüncelerle sahih nakiller arasında tezatlar oluşmuş ve bu

nedenle de Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından her daim eleştiriye tabi tutulmuşlardır (Yavuz, 1989: II, s. 245).

Ehl-i Sünnet kelimcileri de, bilginin elde edilmesi ve varlığın gerçekliğinin anlaşılması noktasında akla büyük değer vermişlerdir. Nitekim bu ekolün öncülerinden biri sayılan Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) akılı, kendisinin aracılığıyla bilginin elde edildiği, Cenâb-ı Hakk'ın fitrî olarak mahlûkatının pek çoğuna verdiği bir fitrat ve kabiliyet diye tanımlamıştır. Ona göre Hakk Teâlâ, beşeri mükellefkılarak ilâhî bildirimlerde bulunmakla birlikte, emirleri, nehiyeleri, mükâfatları ve cezaları hep akla göre icra bulmaktadır. Yani akıl, insan için hem dünya işlerinde yararlı ve zararlı olan şeyleri bilmesine yardımcı olmakta, hem de ilâhî hitabın bildirimlerini anlamasını ve kavramasını sağlamaktadır. Aynı zamanda ahiret mutluluğunu elde etmesi noktasında insanlar için oldukça gerekli olmaktadır. Muhâsibî, akıl olmadan ilâhî hitabın bir anlamının olamayacağını söylemektedir. Yine insanların aklederek, düşünerek, anlama ve kavrama yeteneklerini kullanarak Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı mahlûkatı ve onların nasıl yaratıldığını düşüneceklerini, bunların da onları mükellefiyete götüren aklî bir delil olacağını ifade etmektedir (Muhâsibî, 1986: s. 17-22, 43; Muhâsibî, 1982: s. 264, 266).

Ehl-i Sünnet kelimcilerine göre, nassın anlaşılıp açıklanması için her zaman akla ihtiyaç duyulmakta ancak o, ilâhî bildirimlerin hakikatlerini yalnız başına anlayıp kavramakta yetersiz kalmaktadır. Akıl, her ne kadar gözleme ve deney yapma yollarıyla görünen âlem hakkında cüz'i miktarda bilgiler üretir olsa da, gaybî âlemlerle ilgili konularda hatalı ve noksan hükümlerde bulunması kaçınılmaz olmaktadır. Bu sebeptendir ki İmam Eş'arî (ö. 243/857), itikad meseleleri başta olmak üzere dine dair bütün ilimlerin kaynağının akılı değil, ilâhî hitabın esas alınmasını kabul etmiştir (Yavuz, 1989: II, s. 245). Ancak İmam Eş'arî, dini bilgilerin temel kaynağı ve mükellefiyeti ilâhî bildirimlere bağlı kılmış ise de, Cenâb-ı Hakk'ın varlığı inancına ancak akıl yürütme ile erişilebileceğini savunmuş ancak, Allah'ın varlığı hakkındaki bilgilerin, insanın doğuştan sahip olduğu zaruri bilgiler olmadığını ifade etmiştir. Çünkü aksi haldeki bir durumda, Allah'ın varlığı hakkında herkesin zorunlu olarak inanması ve bu hususta hiçbir şüphenin ileri sürülmemesi gerekirdi. O halde mahlûkat üzerinde düşünerek Yüce Allah'ın varlığının bilinmesi gerekmektedir. Peygamberlerin O'nun elçileri oldukları ve getirdikleri bildirimlerin de ilâhî ve hak olduğuna inanılması gerekir. Bunların tümünün doğru ve hak olduğuna inanılması, insanın zorunlu aklî bilgileri elde etmesiyle mümkün olmaktadır. Yine Eş'arî'ye göre ahiret hayatına ilişkin ahvalin bilinmesinin yegâne yolu ilâhî hitap olmakla beraber, akıl yoluyla da bunların bilinmesinin mümkün olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca akıl yoluyla güzel, çirkin, iyi, kötü, doğru ve yanlış birbirinden ayırt edilebilirken, bazı ahlâkî ve hukûkî ilkeler de belirlenebilir (Yavuz, 1989: II, s. 245; Yavuz, 1995: XI, s. 447-455).

Eş'arî mezhebinin müteahhîr dönemi kelâmında önemli rolü olan Gazâlî (ö. 505/1111), düşünce hürriyetinde ve hakikatlere ulaşma noktasında şüphe etmenin önemini ortaya koymuş, mezhep taassubunu ve taklitçiliği şiddetli bir şekilde eleştirerek hakikatlere düşünce yoluyla varmaya çağırmıştır (Gazâlî, 2003: s. 215-216). Eserlerinde akla büyük önem verdiğini vurgulamış, ilâhî hitabı bir binaya, akılı da o binanın temelinde benzetmiştir. Bina olmadan temelin bir mana ifade etmediği gibi, temelin olmaması halinde de binanın ayakta kalmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bir başka benzetmede akılı göze, ilâhî hitabı ise ışığa teşbih etmiştir. Işık olmadan gözün görme fonksiyonu işlemediği gibi, gözün olmaması halinde de ışığın bir anlam ifade etmeyeceği malumdur. O halde ilâhî hitap ile akıl, yekdiğerine daima muhtaç durumdadır ve her birinin ötekine tercih edilemez mahiyette olduğunu ifade etmiştir. Gazâlî, hem aklın hem de ilâhî hitabın asıl olduğunu belirtmiş, biri adına ötekine karşı çıkmayı hoş görmemiş ve böylesi bir tutumu şiddetle eleştirmiştir. Hatta akılı inkâr eden kişinin ilâhî bildirimleri de inkâr etmiş sayılacağını, çünkü ilâhî hitabın tasdikinin ancak akıl ile mümkün olabileceğini söylemiştir. Aklî delillerin tasdik edilmemesi haline, gerçek peygamberler ile sahte peygamberlerin, sözlerin hakikati ile yalan olanı arasındaki farkı bilmenin bile imkânı yoktur. Dinlerin hakikati akılla tespit edildiğine göre, dine dayanmak suretiyle akılı inkâr etmenin hiçbir gerekçesi olamaz (Gazâlî, 1988: s. 73-74).

İmam Mâturidî (ö. 333/944) ise, bu hususta biraz farklı düşünmektedir. Gerçekliğin bilgisini edinme

ve ilâhî hitapla ilişkisi hususunda aklın zorunlu bir rolünün olduğunu kabul etmiştir. Kör bir taklide dayanarak başkasına uyma ve bir dine bağlanmış olmanın mazeret sayılacak bir davranış olmadığını ifade etmiştir. İnancın temelini oluşturan hususları anlatan ya da insanları inanca davet eden kişilerin, bu iddialarını ispatlayacak aklî deliller getirmesi veya karşı konulmaz istidlallerde bulunması gerektiğini belirtmiştir. İmam Mâturidî, akıl yürütmenin sadece mahlûkatın hakikatının bilinmesi ve incelenmesinde değil, dinin benimsenmesi ve öğrenilmesinde de zorunlu bir vasıta olarak kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Yine akıl yürütmenin peygamberlik iddiasının ispatında da temel bir işleve sahip olduğunu, bu iddianın doğru olup olmadığını tayininde ve hak ile batılın ayırt edilmesinde belirleyici bir role sahip olduğunu ifade etmiştir (Mâturidî, 1981: s. 2-15).

Aklı, bilginin temel kaynaklarından biri olarak gören, akletmenin ve tefekkür etmenin vacip ve zorunlu olduğunu ifade eden Mâturidî, kâinattaki mahlûkatın hakikatının idrak edilmesi, Tanrı'nın varlığının bilinmesi, dinin hak olup olmadığını belirlenmesi, ilâhî bildirimlerin doğruluğunun idrak edilmesi ve manalarının bilinmesi için aklın zorunlu bir değer arz ettiğini bildirmektedir. Pezdevî'nin (ö. 439/1099) de haklı olarak ifade ettiği üzere, İmam Mâturidî'ye göre akıl, ilâhî hitap olmadan da bazı şeyleri vacip kılabilir. Bu minvalde Cenâb-ı Hakk'a iman etmek ve şükürde bulunmak naslar yoluyla değil aklî olarak vacip olmaktadır (Pezdevî, 1980: s. 299).

İmam Mâturidî'ye göre, gayb âleminin esrarını anlamak, yaratan Rabb'in varlığı hakkında malumat sahibi olmak ve ilâhî bildirimleri kavrayabilmek için mutlaka aklın kullanılması gerekir. Zira tevhid inancı, sadece nass yoluyla değil, aklen de bilinmesi vaciptir. Dolayısıyla ilâhî bildirimler olmadan da aklın, bazı hususları gerekli kıldığı ifade edilebilir. Çünkü akıl, bu dünyayı anlamının yanı sıra, sonsuz hakikatleri, ikab ve sevabı da anlayabilsin diye insanlara verilmiş bir nimettir. Fakat akıl, o hakikatleri her yönüyle kavrayabilecek nitelikte yaratılmamıştır. Beş duyunun alan ve sahası sınırlı olduğu gibi, doğal olarak aklın da sınırlı bir alanı vardır. Ayrıca aklın hem duyguların hem de kültür ve eğitimin etkisi altında olabileceğini düşündüğümüzde iyi ve kötü konusunda, doğru ve yanlış gibi hususlarda yanlış hükümler verebilir. Bütün bu unsurlar, aklın ilâhî hitaba ihtiyacının olduğu ve ondan sonra gelmesinin gerektiğini gösterir (Mâturidî, 1981: s. 116). Yani İmam Mâturidî, Cenâb-ı Hakk'ın varlığını kabul edip ve O'na inanma noktasında aklın yeterli olabileceğini kabul etmekle Mu'tezile'nin düşüncesine katılmıştır. Ne var ki aklın, dini hakikatlerin tamamını kuşatmaktan aciz olduğunu benimseyerek vahyin gerisinde olduğunu hükmetmiş olmakla İmam Eş'arî'nin fikrine katılmış ve böylece orta bir yol izlemiştir (Yavuz, 1989: II, s. 245).

Eş'arî ve Mâturidî kelâm ekolleri haricindeki Zâhirî mezhebinin en önemli mümessili konumunda bulunan İbn Hazm (ö. 456/1064), ilâhî hitabın kat'i delillerle ispatlanması ve müdafaa edilmesinin zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Felsefe, burhân gibi kesin kanıtlara dayanırken, dini bilgiler de ilâhî bildirimlere dayanmakla beraber, tüm iddialarının kesinleşmiş aklî delillerle tartışılmasını ve haklılığının ispat edilmesini ister. O halde bilgi, duyularla elde edilen verilere, sarîh aklî ilkelere ya da bunlara dayandırılan mutlak kanıtlara dayalı şeylere inanmaktır. İbn Hazm'a göre, bir varlık veya mesele hakkında sahip olunan inancın, ancak ifadesi geçen kanıtlara dayandırılması halinde sahih olabilecektir. Sözü geçen kanıtlardan yoksun bir inanma biçimi, bilgi temelli olamaz. Bu sebeptendir ki, her bilgi inanç değerini taşıırken, her inanç bilgi mesabesinde değildir. İnsanlar varlıkları ve olayları nasıl tahlil ederek tanıma imkânını buluyorsa, dini bilgilerin de aklî tahlillerle doğru olup olmadığını bilinmesi mümkündür (Yavuz, 1995: XX, s. 52-53). Bu açıklamalarıyla İbn Hazm, ilâhî hitabın kesin bilgilerle ve aklın ilkeleriyle savunulması gerektiğini vurgulamış ve dinin anlaşılması hususunda akla büyük önem verdiğini göstermiştir.

b. Tasavvuf ehli de tıpkı kelamcılar gibi ilâhî hitap-akıl ilişkisi meselesinde lakayt kalmamışlardır. İlk sûfî müelliflerden sayılan ve eserleri günümüze kadar ulaşan Muhâsibî, Cenâb-ı Hakk'ın akıl ile bilinebileceğini söylemiştir (Muhâsibî, ts: s. 98-99). O, bütün akıl sahiplerini dünya işlerini bilenler olarak nitelerken, ne var ki her akıl sahibinin ahiret ahvalini akledemediğini ifade etmektedir (Muhâsibî, 1982: s. 215-216).

Muhâsibî'nin bu yaklaşımıyla akli, zâhir ve bâtin şeklinde bir tasnife tabi tuttuğu söylenebilir. Tasavvufçular arasında revaç bulan ve akli, zâhir-bâtin şeklinde tasnif etmeleri yönündeki yaklaşımı, Muhâsibî'den sonra da akıl mevzusundan bahseden pek çok sûfide görmek mümkündür (Tirmîzî, s. 1977: 38; Mekkî, 2005: I, s. 85). Buradan bakıldığında, tasavvuf ehli nazarında aklın zâhir boyutu, insanları diğer canlı varlıklardan ayıran düşünce yetisi; bâtin yönü de, metafizik alana ait ilimleri kavrayabilen ve tahkîkî imana ulaştırabilen akıldan bahsedilmektedir (Tirmîzî, ts: s. 57). Nitekim Tirmîzî'ye göre, Cenâb-ı Hakk'a iman etmemiş olsalar bile, felsefeciler ve filozoflar zâhirî aklın en üst seviyesine çıkmışlardır. Ne var ki nâfi akla sadece Yüce Allah'ın inayeti ve hidayetiyle ulaşılabilir (Tirmîzî, ts: s. 58-59). Yine tasavvuf ehlinin es-Serrâc'ın (ö. 378/988) da akla olan yaklaşımı Tirmîzî'den pek farklı değildir. Şöyle bir rivayet nakletmiştir: "Sûfilerden Ebu'l-Hüsyn en-Nûri'ye (ö. 259/908) Yüce Allah'ı nasıl bildin diye sorulduğunda, 'Yüce Allah ile bildim' demiştir." Rivayetin devamında en-Nûri'ye aklın rolü sorulduğunda; "Aklın mahlûk olduğunu, mahlûkun da ancak mahlûku bilebileceğini" cevabını vermiştir (Serrâc, 1960: s. 63. Ayrıca bkz. Kelâbâzî, 1993: s. 69).

İlk dönem tasavvuf ehlinin akla olan bu yaklaşımın sonraki dönemde de devam ettiği görülmektedir. Mesela, İbn Arabî (ö. 638/1240), nazarın ve istidlalin sınırlı olduğunu söylemiş, dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın zahirî bir akli metot ile bilinmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir (Doru, 2002: s. 103-104). Yine onun epistemolojisinde, akılla elde edilen bilginin ancak madde âleminin bilinmesinde fayda sağlayabildiği ve zahirî bir bilgiden ibaret olduğu anlaşılmaktadır (Çelebi, 2010: s. 49).

Tasavvuf ehline göre de aklın görevi, ilâhî hitapla belirlenmiş olan, insanların dünyada ve ahirette mutlu kalmasını sağlayacak ilâhî hükümleri anlamaktır. Bu sebeple kelim âlimlerinin; "akıl, ilâhî bildirimleri anlamaya yarayan bir araçtır" şeklinde yaptıkları tarif, tasavvuf ehli tarafından makbul sayılmıştır. Tasavvufçular, alan ve yetkisi müşahede âlemiyle sınırlı kalan aklın önemine vurgu yapmışlardır. Ne var ki metafizik âlem mevzu olduğunda aklın, aciziyetini ve kifayetsiz olduğunu da dile getirmişlerdir. Böylece tasavvuf ehli de, kelim ehli gibi aklın alanının sınırsız olduğunu kabul etmemişlerdir (Uludağ, 1989: II, s. 246).

c. Filozoflar, ilk çağdan beri aklın işlevi, bilgi teorisi ve kozmik âlemin varlığı gibi konularda değişik tartışmalar yapmışlardır. Anaxagoras, Platon, Aristoteles ve Sokrates gibi ilk çağın ünlü filozofları, nakıs ve yanıltıcı bilgilere karşı aklı; dengeli olma, tutarlılık ve doğru düşünebilmenin temel unsuru olarak kabul etmişlerdir (Bolay, 1989: II, s. 239). Diğer taraftan Kindî, Fârâbî, İbni Sina, İbn Rüşd gibi meşşâilik ekolünün filozofları da benzer bir yaklaşımla aklı; düşünme, idrak etme ve bilgi elde etme vasıtası diye kabul etmişlerdir (Bolay, 1989: II, s. 239).

İslâm filozofları, ilâhî hitap ile akıl, felsefe ile din arasında temelde bir uzlaşımın olduğundan hareketle bilimsel gelenekler ve farklı kültürlerden yararlanma ile sağlıklı bir zeminde felsefî düşünce sistemlerini kurmuşlardır. Batı felsefe geleneğinin İslâm dünyasına taşınmasında ve yeniden ihya bulmasında önemli katkısı olan Kindî (ö. 260/873), ilâhî hitap ile getirilen bildirimlerle, akılla oluşturulan felsefenin aynı konu ve gayeleri hedef edindiklerini, dolayısıyla din ve felsefenin aynı hakikatleri ifade ettiklerini söylemiştir. Hatta Kindî, din adına felsefeye karşı çıkarak onu küfürle eşdeğer kılanları şiddetle eleştirmiş ve bunların din ile alakalarının olmadığını söylemiştir. Aklın, ilâhî hitabın hakikatini gerçek manada kavrayabileceğini ifade eden Kindî, nebilerin Cenâb-ı Hakk'tan aldıkları bildirimlerin tümünün aklın verileriyle örtüştüğünü bildirmekte, insanlardan ancak akıl nimetinden yoksun olan cahil kimselerin bu hakikati inkâr edebileceklerini söylemektedir (Kindî, 1994: s. 5, 113-114).

Aristo'dan sonra "muallim-i sâni" olarak bilinen Fârâbî (ö. 339/950) de, ilâhî hitap ile akıl, din ile felsefe arasında temel bir uzlaşımın olduğunu kabul etmiş ve bu uzlaşım üzerinden hareketle felsefî görüşlerini inşa etmişlerdir. Din ile felsefenin ortaya konulması ve sunulması bakımından tarz ve yöntem itibarıyla farklı olmakla birlikte, aslında konu ve gaye bakımından aynı olduklarını açık bir şekilde ifade etmiştir. Çünkü ilâhî hitaba dayalı din ile akli çabanın ürünü olan felsefenin de en temel hedefi, varlıkların ilk ilkesini ve ilk sebebini araştırmak, yani Tanrı hakkındaki bilgiye ulaşmaktır. Dolayısıyla din ile felsefinin her ikisi de, insana yaratılış

gayesini ve mutluluğun hakikatini vermeye çalışmaktadır (Fârâbî, 2012: s. 85). Yine Fârâbî, ilâhî hitap ile akla dayalı felsefenin birbiriyle çelişmeyeceğini, çünkü her ikisinin de aynı hakikati ifade etme çabasında olduğunu söylemiştir. Her iki alan arasında bir çelişkinin olduğu yönündeki fikrin, dinin hakikatinin anlaşılmasından veya cehaletten kaynaklandığını ifade etmiştir. Ayrıca, dinin doğruluğunun ve hakikatinin de ancak akılla bilinebileceğini söylemiştir (Fârâbî, 1968a: s. 155; Fârâbî, 1968b: s. 47).

Tıpkı Fârâbî gibi İbn Sînâ (ö. 428/1037) da, din ile felsefe, ilâhî hitap ile akıl arasında bir çatışmanın olamayacağını, aksine bir uyum ve uzlaşma içinde olduğundan bahsetmekte ve felsefî sistemini bu esas üzerine inşa etmektedir. İnsanı eşrefi mahlûk olarak görmüş ve bunun da akıl sayesinde olduğunu ifade etmiştir (İbn Sînâ, 1983: s. 285). İbn Sînâ felsefeyi; aklın doğru bir yöntemle kullanılmasıyla, başta Tanrı fikri olmak üzere, mahlûkatın mahiyetinin hakikatini bildiren, doğru eylemsellikleri gösteren, hakikat bilgisini veren ve erdemlikleri kazandırmak suretiyle dünya ve ahiret mutluluğunu hedefleyen bir bilgi sistemi ve düşünsel faaliyet olarak tanımlamıştır (İbn Sînâ, 2006: s. 5; İbn Sînâ, 1986a: s. 11; İbn Sînâ, 1986b: s. 83). Yine ona göre, felsefenin teorik kısmının ilke ve prensipleri, birer hatırlatma ve uyarı niteliğinde olup, dini önderler tarafından bildirilmektedir. Bunların yanı sıra, delil ve kanıt getirilmesiyle bu ilkelerin elde edilmesi ancak aklın kullanılmasıyla mümkündür. İbn Sînâ, Tanrı inancı, peygamberliğin hakikatinin bilinmesi gibi inancın temel değerlerinin bilinmesinin, ancak hakikate dayalı felsefî kanıt ve ilkelerle sağlanabileceğini ifade etmektedir (İbn Sînâ, 1986a: s. 12; İbn Sînâ, 1986b: s. 86). O halde İbn Sînâ, hakikatleri bilip onları yanlış şeylerden ayırt edebilmek için, doğru ve kesin olan bilgiyle beraber akla dayalı sağlam bir dini inancın da olmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

İbn Rüşd (ö. 595/1198) de, ilâhî hitabın akılla münasebeti konusuna “Faslû'l-Makâl” adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde değinmiş ve bu noktada akli kullanmanın gereği konusunda ayetlerden örnekler getirerek felsefenin lüzumlu olduğunu vurgulamıştır. Ona göre Kur'an'ın açıkça, akıl yoluyla mahlûkat üzerinde düşünmeye, onlar hakkında malumat sahibi olmaya davet ettiğini, dolayısıyla felsefî ilimlerin bilinmesinin dini açıdan bir vücutiyet ifade ettiğini göstermektedir. Nitekim felsefe de, varlıkları incelemeye alıp değerlendirirken onların Tanrı'ya olan delaletini işlemektedir (İbn Rüşd, 1992: s. 64-72).

Meşşâilik ekolünün filozofları akli; “nazarî akıl” ve “amelî akıl” diye ikiye ayırmış ve her birinin farklı işlevinin olduğunu dile getirmişlerdir. Bu filozoflara göre, nazarî ve amelî aklın farklı bir fonksiyonu, değişik algı şekli ve farklı bir işlevi vardır. Bu nedenle iki akıl biçimi de, kendi niteliklerine göre faaliyette bulunurlar. Ne var ki bunların faaliyetleri birbirlerinden bağımsız olmayarak, her daim birbirlerine ihtiyaç duyarlar. Aristoteles de akli, “pasif akıl” ve “aktif akıl” olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Akıl çeşitlerinden her birinin mahiyet ve fonksiyonuna değindikten sonra şöyle demektedir: “Ontik bir niteliğe sahip olan aktif akıl olmadan biz hiçbir şeyi bilemeyiz” (Uludağ, 1989: II, s. 239).

Filozoflar, aklın idrak edebilme ve bilgi edinme vasıtası olduğunu kabul etseler de, neredeyse tümü, insan aklını nefsin pasif bir fonksiyonu olarak niteler ve onun yalnız başına bilgi üretmesinde yetersiz olduğunu kabul etmektedirler. Bu sebeple filozoflar, bilgi elde etme konusunda insan aklının dışında bir de “faal akıl” olduğunu kabul etmektedirler (Bolay, 1989: II, s. 239). Dolayısıyla bu da bazı filozofların akıl cevherini, varlıkların kühünü kavramada ve bilgi üretmede biricik cevher olarak kabul etmedikleri sonucunu ortaya koymaktadır.

Diyebiliriz ki, bazı rasyonalistler dışında, gerek kalamcılar ve gerekse tasavvufçular, akla olması gerektiğinden fazla bir yetki alanı tanımamışlardır. Onlara göre aklın bilme alanının, müşahede âlemi olduğu, metafizik alanı için aynı başarıdan söz edilemeyeceği, ancak aklın ilâhî hitabı gücü nispetinde yorumlamakla mükellef olduğunu ifade etmişlerdir.

2. 1. İlâhî Hitabın Akıl İle İlişkisi

İlâhî hitabın en önemli özelliklerinden biri, düşünmeye, bilmeye ve akletmeye yönelik bildirimlerde

bulunmasıdır. İnsanoğlunu çeşitli varlıklar ve olgular hakkında gözlemlerde bulunmaya, bu gayretleriyle elde edilecek bulgular üzerinde düşünerek ve aklını kullanarak hakikatlere varmasını buyuran pek çok ayet bulunmaktadır: “إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرَى فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ” *“Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah’ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır”* (Bakara, 2/164. Bkz. Mü’minûn, 23/80; Mü’min, 40/67; Mülk, 67/3; Ğâşiye, 88/17-20).

İlâhî hitap, bir taraftan muhataplarına hakikatlere dair bilgileri sunarken, diğer yandan onların kendi entelektüel kapasitelerini kullanarak bu hakikatlere dair sağlıklı bilgiler edinmelerini arzu etmektedir. Böylece bu veriler üzerinden kendilerine sunulmuş olan gerçeklere ulaşmalarını hedeflemekte, akla, burhâna ve bilgiye dayalı inanmayı öngörmektedir: “وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ” *“Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine uyun!’ denildiğinde, ‘Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) a uyarız!’ derler. Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?”* (Bakara, 2/170. Bkz. Mâide, 5/104; Enbiyâ, 21/24).

İlâhî hitap belli bir merciye ya da otoriteye taassupla bağlanmayı reddederken kendisinin de tefekkür edilmek suretiyle algılanmasını emretmekte ve aynı şekilde ilâhî bildirimlerin tebliğcisi konumundaki elçi ve Kur’an hakkında doğruluk ve hakkaniyetleri üzerinde düşünmeye ve araştırmalar yapmaya davet etmektedir: “هَلَّا كُرْ’انَ يُدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا” *“Hâlâ Kur’an’ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı”* (Nisâ, 4/82. Bkz. Yunûs, 10/16; Nahl, 16/43-44).

Yüce Allah, ilâhî hitabın son numunesi olan Kur’an’a, elbette ki muhataplarının tereddüt etmeksizin inanmalarını ve ona uymalarını ister, ancak inanma biçiminin taklidi ve körü körüne değil de akla, bilgiye ve tahkike dayanmasını istemektedir. Bu manada Kur’an’da, akletmeye, aklını kullanmaya, araştırmalar yapmaya öylesine ehemmiyet verilmiştir ki, inanmanın zıddı olan inkârda bulunmanın neticesinde oluşan bazı menfî durumların da aklın yeterince kullanılmamasından kaynaklandığı ifade edilmektedir: “وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ” *“Allah’ın izni olmadan hiç kimse inanmaz ve (Allah) pislîği (huzursuzluğu, azâbı), akıllarını kullanmayanların üzerine kor”* (Yunûs, 10/100). Böylece ilâhî hitabın öngördüğü inancın temelinde akletmenin, inançsızlığın temelinde de akli kullanmamanın önemi bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

İlâhî hitap, insanı muhatap alırken, her defasında insanlığın aklını ve tecrübesini hedef almayı da ihmal etmez. Bunun böyle olduğunu, vahyin insanları düşünmeye yönelten ve Cenâb-ı Hakk’ın irade ve gücünü belgeleyen Kur’an ayetlerinde görmek mümkündür: “سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ” *“O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da Allah’ın emri ile hareket ederler. Şüphesiz ki bunlarda aklını kullananlar için pek çok deliller vardır”* (Nahl, 16/12. Bkz. Bakara, 2/242; Âl-i İmrân, 3/118; Râd, 13/4; Nahl, 16/67; Enbiyâ, 21/10).

Şunu da diyebiliriz, ilâhî hitapla insan aklı arasında mutlak bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Zira akıl, din ile ilgili hususlarda ilâhî hitaba muhtaç olmaksızın kendi başına yeterli bir varlık gösteremeyeceği gibi, akıl olmadan da vahyin muhatap alacağı bir mecranın da kalmayacağını ifade etmek mümkündür. Çünkü muhatap ortadan kalkınca mesajda kendiliğinden kalkar.

İlâhî hitabın önemli bir kısmı (yaklaşık üçte biri), insanın kendi nefesine, yerle gökte olup bitenlere bakmasını, kıssalardan ibret almasını isteyen ayetlerle doludur. Bütün bu ayetler, akla, muhakeme yapma ve değerlendirmelerde bulunmayı tavsiye ederken, körü körüne inanmayı ve taklidi reddetmektedir. Çünkü ilâhî

hitap, insanların kendi bağımsız şahsiyetlerini oluşturabilmelerine zemin hazırlamakta ve ferdi sorumluluk prensibini ortaya koymaktadır: *“من اهتدى فانما يهتدى لنفسه ومن ضل فانما يضل عليها ولا تزر وازرة وزر اخرى”* “Kim doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapıtılmışsa kendi aleyhine sapıtılmıştır. Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez” (İsrâ, 17/15).

Vahiy, akla ve duyulara aynı anda yapılan bir bildirimdir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'e göre düşünebilme ve akletme, duyuların elde ettiği verilere bağlı olmaktadır. Fakat Kur'an'da, aklın bulunmadığı durumlarda, duyu organlarının pek de bir değer ifade etmediği vurgulanmıştır: *“وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ”* “Onlardan sana kulak verenler de vardır. Fakat sağırlara, hele akılları da ermiyorsa, sen mi işittireceksin?” (Yunûs, 10/42). Çünkü duyu organlarının elde ettiği verileri değerlendirerek makul bir sonuca varacak, bir hüküm verecek olan da yine akıl melekesidir.

İlâhî hitap, insanoğluna somut varlıklardan soyut düşüncelere geçebilmesi önerisinde bulunmakta, bunu başarabilmesi için de onların, duyuların istifadesine sunulmuş bulunan kevnî âlemi ibret ve hikmet yönleriyle müşahede etmelerini arzu etmektedir. Ancak bu sayede insanoğlu, ilâhî hakikatler ile doğrudan olmasa da dolaylı bir yoldan ilişki kurabilmenin imkânına sahip bulunmuş olmaktadır. Bu vesile ile Kur'an'da, hayatımızı idame ettirdiğimiz bu dünya hayatının, sadece eğlenceden ibaret bir mekân olarak yaratılmış olmadığına vurgu yapılmaktadır: *“وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ”* “Biz yeri, göğü ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık” (Enbiyâ, 21/16). Yani insanın akıl ve duyularının tümüne birden gelen ilâhî hitaplar, kendisine sunulan nimetlerin kıymetini bilmesini, bunların yalnızca zahiri görünümüne takılmayarak hakikatlerini de araştırıp değerlendirmesini istemektedir. Yine akıl, vahiy nezdinde bilgi elde etme yol ve yöntemlerinden biridir diye kabul edilmekte (Akseki, ts: s. 27) ve hassasiyeti yüksek bir mizan işlevini görmektedir. Yine de, o hassas terazinin ölçütlerini belirlemede yegâne unsur ilâhî hitap olmaktadır. Dolayısıyla aklın bu işleri tek başına başaramayacağını ifade edebiliriz. Aynı şekilde ilâhî bildirimler de, aklın olmadığı yerde herhangi bir icra alanı bulamaz. Zira ilâhî bildirimlerin anlaşılması ve yorumlanması için akla fazlasıyla ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç

Aklın her ne kadar duyular yoluyla müşahede âlemini algılayabiliyor ve haber yoluyla verilen malzemeleri değerlendirerek onlardaki hikmetleri kendi gücü nispetinde kavrayabiliyorsa da, aslında mutlak hakikati kuşatabilecek ve onun bütün sırlarını tam manasıyla çözebilecek mükemmellikte değildir. Bu sebeptendir ki, son dönem kelâm âlimleri; aklın çeşitli alanlarda yanıldığı gibi, gaybî âlemle ilgili hususlarda da yanılgısının mümkün olduğunu ve bu bilgileri kavramaktan aciz olduğundan ilâhî hitaba muhtaç olduğu yönündeki kanaatlerini ifade etmişlerdir.

İlâhî hitabın, hakikatinin ve muhtevasının anlaşılmasında akla ihtiyacı olduğu gibi, şer'i hükümleri bilme ve tatbik etmede de aklın, ilâhî bildirimlere muhtaç olduğu bir gerçektir. Ne var ki, bu ihtiyaç duyma meselesinde akıl, ilâhî hitaptan öncelik arz etmekte ve ilâhî hitap akla bağlı olmaktadır. Nitekim vahyin muhatabı akıllı varlıklar olurken, akıllı olmayan varlıklar ise bu kapsam ve sorumluluğun haricinde tutulmuşlardır. Burada “aklın önceliği” ifadesiyle, ilâhî bildirimlerin anlaşılmasını sağlamadaki rolüne vurgu yapılmıştır. Burada dikkat edilecek husus akıl, ilâhî bildirimlerin anlaşılıp yorumlanmasında sadece bir araç niteliğinde iken, amaç ve yegâne unsur ise, ilâhî hitaptır.

Aklın ilâhî hitaba, ilâhî hitabın da akla ihtiyacının olduğu bir hakikattir. İlâhî hitap; külli aklın, aşkın bir iradenin, Yüce kudret ve iradenin ifade biçimidir. Bu Yüce iradenin tecelligâhı, beşerin akli olmaktadır. İnsan akli olmadan, aşkın iradenin ifade şekli olan ilâhî bildirimlerin anlaşılıp yorumlanmasının elbette imkânı yoktur.

İlâhî hitap ile aklın uyumsuzluğu halinde, hangisinin tercih etmede öncelik arz ettiği hususunun; beşer akli ile külli akli mukayese etmek kadar hatalı bir değerlendirme olacağını belirtmek isteriz. Çünkü akli mutlak karşısında beşer akli, hem acziyet göstermekte hem de yetersiz kalmaktadır. Yine beşerî aklın,

bireyler açısından da değişkenlik arz etmesi, kültür ortamı, toplumun algı şekli, psikolojik ve ruhsal boyut gibi hususiyetlerden dolayı da pek de bir standardı yoktur. Hatta beşer aklını yükselterek belli bir düzeye getirenin de yine ilâhî bildirimler olduğunu ifade edebiliriz.

Kaynakça

- Abdübâkî, M. F. (1994). *Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'an*. Dâru'l-Mârife.
- Akseki, A. H. (ts). *İslâm dini*. Gaye Matbaası.
- Albayrak, H. (1990). *Vahiy gerçeği*. TDV Yayınları.
- Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn es-Seyyîd Mahmûd el-Bağdâdî. (ts). *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm*. Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arâbî.
- Atay, H. (1981). *Kur'an'a göre İslâm'ın temel kuralları*. Gelişim Matbaası.
- Atay, H. (1982). *Kur'an'da bilgi teorisi*. Furkan Yayınları.
- Bağdadî, Abdulkadir. (1979). *el-Fark beyne'l-fırak*. Ethem Ruhî F. (Çev.). Kalem Yayınları
- Behiy, M. (1998). *İnanç ve amelde Kur'anî kavramlar*. Ali T.(Çev.). Yöneliş Yayınları.
- Bolay, S. H. (1989). Akıl. *DİA* içinde. (C. II, s. 238–242). TDV Yayınları.
- Cârullah, Zühdi. (1990). *el-Mu'tezile*. Müessesetu'l-Arabiyyeti'd-Dira.
- Cürcânî, Seyyîd Şerîf Ali b. Muhammed. (1993). *Mu'cemu't-târifât*. Muhammed Sıddîk el- Minsâvî. (Thk.). Dâru'l- Fazilet.
- Çelebi, E. (2010). İbn Arabî'nin epistemolojisinde duyu ve akıl. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(3), 43-56).
- Doru, N. (2002). İbn-i Arabî'nin Fahreddîn Râzî'ye gönderdiği mektup. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6(1), 99-105).
- Dünder, M. (2021). *İlâhî hitabın mahiyeti*. İlâhiyât Yayınları.
- Elmalılı, M. H. Y. (2014). *Hak dini Kur'an dili*. İsmail Karaçam vd. (Sad.). Azim Dağıtım.
- Esed, M. (1999). *Kur'an mesajı*. Cahit K., Ahmet E. (Çev.). İşaret Yayınları.
- Fahri, M. (2008). *İslâm felsefesi tarihi*. Kasım T. (Çev.). Şa-to Yayınları.
- Fârâbî, Ebu Nasr Muhammed bin Muhammed. (1968a). *Kitâbu'l-hurûf*. Muhsin Mehdî. (Thk.). Dâru'l-Maşrik.
- Fârâbî, Ebu Nasr Muhammed bin Muhammed. (1968b). *Kitâbu'l-mille*. Muhsin Mehdî. (Thk.). Dâru'l-Maşrik.
- Fârâbî, Ebu Nasr Muhammed bin Muhammed. (2012). *Tahsîlu's-sa'âde*. Ahmet A. (Çev.). Divan Yayınları.
- Feyrûzabâdî, Muhammed b. Yakub. (2008). *Kâmûsu'l-muhît*. Dâru'l-Hadis.
- Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. (1988). *Meâricu'l-kuds fi medârici mâ'rifeti'n-nefs*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. (2003). *Mizânu'l-amel*. Dâru'l-Maârif.
- Heyet. (2012). *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir*. DİB Yayınları.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib. (2001). *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz* Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed. (Thk.). Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed. (ts). *Lisânu'l-Arab*. Dâru Sadr.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed İbn Ahmed İbn Muhammed. (1992). *Faslü'l-makâl*. Bekir K. (Çev.). İşaret Yayınları.
- İbn Sînâ, Ebu Ali El-Hüseyin bin Abdullah. (1983). *ed-Duâ ve'z-ziyâre, et-Tefsîrû'l-Kur'anî ve'l-lugatü's-sûfiyye fi felsefeti İbn Sînâ* içinde. Hasan 'Âsî. (Thk.). el-Müessesetu'l-Câmi'iyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî'.
- İbn Sînâ, Ebu Ali El-Hüseyin bin Abdullah. (1986a). *'Uyûnu'l-hikme, Tis'u resâil* içinde. Hasan 'Âsî. (Thk.). Dâru Kâbis.
- İbn Sînâ, Ebu Ali El-Hüseyin bin Abdullah. (1986b). *Fî aksâmi'l-'ulûmi'l-akliyye, Tis'u resâil* içinde. Hasan

‘Âsî. (Thk.). Dârü Kâbis.

- İbn Sînâ, Ebu Ali El-Hüseyin bin Abdullah. (2006). *Mantiğa giriş*. Ömer T. (Çev.). Litera Yayınları.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim. (1993). *et-Taarruf li mezhebi ehli 't-tasavvuf*. Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kindî, Ebu Yusuf Yakub bin İshak el-Sebbah. (1994). *Felsefi risâleler*. Mahmut K. (Çev.). İz Yayıncılık.
- Kutûb, S. (2003). *Fî Zilâli 'l-Kur 'an*. Dârü's-Şurûk.
- Mâturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. (1981). *Kitabu 't-tevhid*. Fethullah H. (Thk.). Hicret Yayınları.
- Mekkî, Ebû Tâlib. (2005). *Kûtu 'l-kulûb*. Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. (1991). *Tefhîmu 'l-Kur 'an*. Hey'et. (Çev.). İnsan Yayınları.
- Muhâsibî, Hâris. (1982). *el-'Akl ve fehmu 'l-Kur 'an*. Hüseyin Kuvvetli. (Thk.). Dârü'l-Kadîme.
- Muhâsibî, Haris. (ts.). *Muatabatü 'n-nefs*. Dârü'l-İ'tisâm.
- Muhâsibî, Hâris. (1986). *Şerefü 'l-'akl ve mâhiyyetuhu*. Mustafa Abdulkâdir Atâ. (Thk.). Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed. (1993). *Tabsiratu 'l-edille fi usûli 'd-dîn*. Hüseyin A. ve Şaban Ali D. (Thk.). DİB Yayınları.
- Özden, M. (2019). Kur'an'dan hareketle akıl- vahiy ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 3(2), 259-286.
- Özervarlı, M. S. (2008). İbn Teymiyye 'nin düşünce metodolojisi ve kelâmcılara eleştirisi. İsam Yayınları.
- Pezdevî, Muhammed. (1980). *Ehl-i sünnet akâidi*. Şerafeddin G. (Çev.). Kayıhan Yayınları.
- Râğîb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. (ts.). *el-Müfredât fi garibi 'l-Kur 'an*. Dârü'l-Marife.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer. (1981). *et-Tefsîru 'l-kebîr*. Dârü'l-Fikr.
- Serrâc, Ebu'n-Nasr. (1960). *el-Luma'*. Dârü'l-Kutubi'l-Hadise.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali. (1994). *Fethu 'l-kadîr*. Daru İbni Kesîr.
- Tâberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. (2000). *Câmîu 'l-beyân 'an te'vîli âyi 'l-Kur 'an*. Ahmed Muhammed Şâkir. (Thk.). Muessesetu'r-Risâle.
- Taylan, N. (1994). *İslâm düşüncesinde din felsefesi*. MÜİF Yayınları.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ. (ts.). *Beyânü 'l-fark beyne 's-sadr ve 'l-kalb ve 'l-lübb ve 'l-fuâd*. Merkezü'l-Kitâb li'n-Neşr.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ. (1977). *Mârifetü 'l-esrâr*. Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye.
- Topaloğlu, B. (1981). *Allah 'in varlığı*. DİB Yayınları.
- Topaloğlu, B. (2004). *Kelâm araştırmaları üzerine düşünceler*. MÜİFAV Yayınları.
- Uludağ, S. (1989). Akıl. *DİA* içinde. (C. II, s. 246–247). TDV Yayınları.
- Veliyuddîn, Mir. (1990). *Mu'tezile / İslâm Düşüncesi Tarihi*. Altay Ü. (Çev.). İnsan Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1989). Akıl. *DİA* içinde. (C. II, s. 242–246). TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1995). İbn Hazm: İtikadî görüşleri. *DİA* içinde. (C. XX, s. 52-53). TDV Yayınları.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed el-Huseynî el-Vasîtî. (ts.). *Tâcü 'l-arûs min cevâhiri 'l-kâmûs*. Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

* Yazar tek başına makaleyi hazırlamıştır.

Çıkar Beyanı

* Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

**Bir Kurumsal Mantık Olarak Türk Töresi ve Onun Yönetmel Aktörler Üzerindeki Şekillendiriciliği:
Kutadgu Bilig Temelinde Bir İnceleme**
*Turkish Tore as an Institutional Logic and Its Forming Effects on Administrative Actors:
A Research-Based on Kutadgu Bilig*

Ali TAŞ*

Ahmet Yağmur ERSOY**

Gökhan GÜRLER***

* Prof. Dr., Bakırçay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, İzmir/ Türkiye.
Prof. Dr., Bakırçay University, Faculty of Economics And Administrative Sciences, Department of International Trade and Business, İzmir/Turkey.
ali.tas@bakircay.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5200-6098

**Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Sakarya/Türkiye.
Assoc. Prof., Sakarya University, Sakarya Business School, Department of International Trade and Finance, Sakarya/Turkey.
ayersoy@sakarya.edu.tr
ORCID : 0000-0002-7865-6574

*** Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Sakarya/ Türkiye.
Asst. Prof., Sakarya University, Sakarya Business School, Department of Business, Sakarya/Turkey.
ggurler@sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7137-2061

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

06/07/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

03/09/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

31/03/2022

Atf: Taş, A., Ersoy, A.Y. ve Gürler, G. (2022). Bir kurumsal mantık olarak Türk töresi ve onun yönetmel aktörler üzerindeki şekillendiriciliği: Kutadgu Bilig temelinde bir inceleme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55, 215-231

Citation: Taş, A., Ersoy, A.Y. ve Gürler, G. (2022). Turkish tore as an institutional logic and it's forming effects on administrative actors: A research based on Kutadgu Bilig. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 55, 215-231

Öz

Bu çalışma bir kurumsal mantık olarak töreyi örgüt teorisi yazınının gündemine taşımak amacıyla yapılmıştır ve çalışmanın odak noktasını merkez bir kurumsal mantık olarak nitelendirilen Türk Töresi oluşturmaktadır. Bu odak noktası temelinde araştırmada şu üç soruya cevap aranmıştır; birincisi, bir kurumsal mantık olarak törenin hâkim değerleri nelerdir? ikincisi, bir kurumsal mantık olarak törenin yönetmel aktörler üzerinde nasıl bir şekillendirici gücü bulunmaktadır? Üçüncüsü bir kurumsal mantık olarak Türk töresinde bilginin kaynağı olarak neresi/nereleri ve/veya hangi kaynaklar ön plana çıkmaktadır? sorularına cevap aranmıştır. Bu sorular çerçevesinde araştırma Kutadgu Bilig temelinde bir incelemeye dayanmaktadır. Bahsedilen sorular temelindeki incelemede adaletin, iyilik-faydalılığın, eşitlik ile insanlık ve hoşgörünün töre kurumsal mantığının hâkim değerleri olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra inceleme sonuçları, bir kurumsal mantık olarak törenin beyin görevlerini ve bu görevlerin nasıl yerine getirileceğini tanımlama, bir beyin sahip olması gereken vasıfları belirleme ve beylik için gerekli olan güç kaynağının kontrolü üzerinden yönetmel aktörler üzerinde önemli bir şekillendiriciliğe sahip olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Türk töresi, kurumsal mantık, kurumsal kuram.

Abstract

The main aim of this study is to describe tore as an institutional logic. In this context, answers to the following three questions were sought in this study. What are the dominant values of tore as an institutional logic? As an institutional logic, what kind of shaping power does tore have on administrative actors? Which sources come to the fore as the source of information in Turkish tore as an institutional logic and where? Within the framework of these questions, the research is based on an examination based on Kutadgu Bilig. In the examination based on the aforementioned questions, it has been seen that justice, benevolence-usefulness, equality, humanity, and tolerance are the dominant values of the tore institutional logic. In addition, the results of the study indicate that the tore as an institutional logic has an important shaper on the administrative actors through defining Sultan's tasks and how these tasks are to be performed, determining the qualifications that a Sultan should have, and controlling the power source necessary for the principality.

Keywords: Kutadgu Bilig, Turkish tradition, institutional theory, institutional logic.

Giriş

Yönetim ve işletme tarihi çalışmalarının yönetim ve organizasyon yazınında özellikle son yıllarda popüler olduğu gözlemlenmektedir. Bu popülerliğe bağlı olarak farklı toplumların yönetimsel arka planlarına ve işletmecilik tarihine yönelik literatür zamanla biraz daha zenginleşmektedir. Bu zenginleşme farklı toplumlarda tarihsel işletme ve yönetim örnekleri ve bunlarla ilgili masallar, müzikler, atasözleri ve mitolojik hikâyeler ve öğeler üzerinden yürütülmüş olan araştırmaların bir sonucudur. Ancak bahsedilen düzlemdeki zenginleşme işletme tarihi bağlamında batı (Batı kavramı bir coğrafi yönü değil, bir zihniyeti ifade etmek için kullanılmıştır. Bu durumda batı kavramıyla kast edilen bölge Kuzey Amerika-Avrupa bölgesidir) ve Doğu Asya (Japonya ve Çin), yönetim tarihi çalışmaları ise Eski Yunan, Avrupa ve Amerika (batı), Mısır, Hint ve Çin (doğu) temelinde gerçekleşmektedir. Eski Yunan başta olmak üzere Mısır, Hint ve Çin medeniyetlerinin yönetimle ilgili çok önemli uygulamalar ve eserler ortaya koymuş olmaları nedeniyle yönetim tarihi yazının bahsedilen ülkeler temelinde zenginleşmesi hem son derece anlaşılır hem de oldukça gerekli görünebilir. Ancak Eski Yunan, Avrupa, Mısır, Çin ve Hint medeniyetleri dışında Türkler gibi yönetim alanında önemli uygulamalar geliştirmiş olan farklı toplumlarda bulunmaktadır. Yapılan inceleme uluslararası yazında Türkler başta olmak üzere Rus, Arap ve Güney Amerika medeniyetlerinin yönetim alanına yönelik katkılarıyla ilgili çalışmaların yok denecek kadar az olduğuna işaret etmektedir. Bahsedilen medeniyetler temelindeki eksiklik hem yönetim tarihi yazının olması gereken çeşitlilikte zenginleşmesini, hem de tarihsel çalışmaların doğasından kaynaklanan katkılarla alanın derinleşmesini engellemektedir. Uluslararası yazının bu görünümüne karşılık konuyla ilgili Türkçe yazının ise başlangıç evresinde olduğu görülmektedir. Yönetim ve organizasyon disiplininin bağımsız olarak Tarih disiplini içerisinde yönetim ve işletmecilik tarihiyle ilgili bir dizi önemli çalışma olmasına rağmen bu çalışmaların konulara yaklaşımları, amaçları ve araştırmalardaki metodolojik yoksunlukları nedeniyle yönetim ve organizasyon yazını beslemeleri pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle tarih disiplindeki çalışmalardan yola çıkarak Türk yönetim tarihi ve işletmecilik tarihine yönelik anlamlı çıkarımlar yapabilmek çok mümkün görünmemektedir.

Türk işletme ve yönetim tarihi bağlamında uluslararası ve Türkçe yazına yönelik olarak ifade edilmiş olan bu tespitler gerek Türk yönetim ve işletme tarihiyle gerek Türkçe, gerekse uluslararası yazının zenginleşmesi, çeşitlenerek derinleşmesi için bir dizi çalışmanın yapılması gerekliliğine işaret etmektedir. Çünkü Türk yönetim ve işletme tarihi bağlamında yapılacak olan çalışmalar bir yandan uluslararası yazının batı, Çin, Hint medeniyetleriyle sınırlı halini kendine özgü kurumsal mantıklara ve yönetim uygulamalarına sahip olan bir başka toplum olan Türklerin yönetim bilimine olan tarihsel katkılarıyla çeşitlenerek zenginleşmesine katkı sağlayacaktır. Diğer yandan da Türklere özgü yönetim uygulamalarının, bu yönetim uygulamalarının şekillenmesini sağlayan kurumsal mantıkların ve hem kurumsal mantıklar hem de yönetim uygulamaları bağlamında önemli veriler barındıran siyasetnamelerin ve diğer tarihi belgelerin yönetim ve organizasyon yazınının gündemine taşınmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Türk yönetim tarihine yönelik yapılacak olan çalışmaların ifade edilen bu olası katkılarından hareketle bu çalışma “bir kurumsal mantık olarak Türk töresinin öne çıkan değerlerini, Türk töresinde bilginin kaynağını ve onun yönetimsel aktörler üzerinde nasıl bir şekillendirici etkiye sahip olduğunu” ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Bu amaç kapsamında araştırmada üç soruya cevap aranmıştır. 1) Bir kurumsal mantık olarak Türk töresinin anlaşılmasında oldukça önemli bir yeri olan ve meşruyetin kaynağı olarak kabul edilen değerler nelerdir? 2) Bir kurumsal mantık olarak Türk töresinde bilginin kaynağı olarak neresi/nereleri ve/veya hangi kaynaklar ön plana çıkmaktadır? 3) Bir kurumsal mantık olarak Türk töresi yönetimsel aktörler üzerinde nasıl bir şekillendiriciliğe sahiptir? Cevap aranan bu üç soru göz önüne alındığında ilk bakışta araştırmının kapsamının araştırmının yürütülmesini ileri derecede zorlaştıracak kadar geniş olduğu yönünde bir izlenim uyanabilir. Aslında araştırmının yürütüldüğü veri setinden bağımsız düşünüldüğünde ifade edilen araştırma sorularının kapsamının tek başına bir araştırmada ele alınması pek mümkün olmadığı anlamına gelen böylesi bir izlenim de yanlış değildir. Ancak araştırmının kapsamıyla ilgili bu sakınca araştırmının yürütülmüş olduğu veri seti olan Kutadgu Bilig temelinde değerlendirildiğinde eserin içeriği ve kapsamı nedeniyle ortadan kalkmaktadır. Çünkü Kutadgu Bilig bir veri seti olarak ifade edilen araştırma soruları bağlamında gerekli tespitlerin yapılmasına olanak sağlayacak önemli vurgulara işaret etmektedir.

Araştırmanın yapılış amacı ve bu amaç çerçevesinde araştırmaya yön veren temel sorular göz önüne alındığında, araştırmının niçin Türk töresi ve kurumsal mantık ekseninde gerçekleştirildiğine bir açıklama gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle, Türk yönetim tarihiyle ilgili olarak yukarıda ifade edilen

katkılara ulaşmak adına niçin bu iki eksen düzleminde bir araştırma tasarlandığına dair açıklama araştırmanın katkı potansiyelini yansıması açısından önem arz etmektedir. Araştırmanın Türk töresi ve kurumsal mantık ekseninde tasarlanmış olmasının birinci nedeni bir kurumsal mantık olarak Türk töresini önce ulusal örgüt teorisi çalışmalarının gündemine taşımak, sonrada aynı süreci uluslararası yazın için sürdürmektir. Çünkü Türk töresi gerek Türk toplumlarının dizayn edilmesinde, gerekse bir toplumdaki yönetsel aktörlerin, bireylerin ve örgütlerin düşünce ve davranış biçimlerinde son derece önemli etkilere sahip merkez kurumsal mantıklardan biridir. Böylesine önemli bir kurumsal mantığın örgüt teorisi çalışmalarının dışında kalmış olması önemli bir eksiklik olarak görülebilir. Araştırmanın Türk töresi- kurumsal mantık ekseninde tasarlanmış olmasının ikinci nedeni ise bir kurumsal mantık olarak Türk töresinin araştırmada ifade edilen sorular bağlamında incelenmesinin ortaya çıkartacağı sonuçlarla ilgilidir. Çünkü töre gibi merkez kurumsal mantıklar bir topluma özgü düzlemlerin tamamının dizaynında etkili olabildikleri gibi, o toplumdaki bütün bireylerin ve örgütlerin düşünce ve davranışlarında da son derece önemli bir şekillendirici role sahiptirler. Bu durum göz önüne alındığında, bir kurumsal mantık olarak Türk töresinin değerleri ve bilginin kaynağı temelinde yapılacak bir analizin sonuçları Türk yönetim tarihiyle ilgili olarak ileride yapılabilecek birçok çalışma için önemli bir girdi işlevi görecektir.

Bu çalışma sonucunda bir kurumsal mantık olarak Türk töresiyle ilgili olarak yapılacak tespitlerin Türk kamu yönetimi tarihi, Türk ekonomi tarihi ve Türk işletme tarihiyle ilgili yapılacak çok sayıda çalışmaya yön vererek adı geçen alanların zenginleşmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İfade edilen bağlam ve katkılar temelinde araştırma üç kısımdan oluşmuştur. Birinci kısım kurumsal mantık ve kurumsal mantıkta da değerlerin rolünü özetleyen bir incelemeden oluşmaktadır. İkinci kısımda bir merkez kurumsal mantık olarak Türk Töresine ilişkin açıklamalar yer almaktadır. Üçüncü kısımda ise yukarıda ifade edilen açıklama soruları temelinde Kutadgu Bilig temelinde gerçekleştirilen analiz sonuçları yer almaktadır.

1. Egemen Kurumlar ve Kurumsal Mantık

Egemen kurumlar ve bu egemen kurumların her birinin bir mantığa sahip olduğu yönündeki açıklamalar ilk olarak Friedland ve Alford (1991) tarafından yapılmıştır. Friedland ve Alford (1991)'a göre kapitalist piyasa, bürokratik devlet, aile ve Hristiyanlık modern batı toplumlarına özgü kurumlardır. Bu kurumlar bireylerin tercihlerini, örgütsel aktivite ve ilgileri şekillendirerek onların davranışlarına süreklilik kazandırmaktadırlar. Bu kurumların her biri bir birleriyle çatışma potansiyelleri olan mantıklara sahiptirler. Friedland ve Alford (1991: s. 232) kurumsal mantıkları ise, toplumsal yapıda var olan her bir organizasyonel düzenin örgütlemeye yönelik prensiplerini teşkil eden ve örgütlerle bireylerin düşünce, karar ve eylemlerine yön veren uygulamalar ve sembolik yapılar dizisi olarak tanımlamışlardır. Thornton, Ocasio ve Lounsbury (2012)'de, Friedland ve Alford (1991)'un bu açıklamalarına toplumsal düzlemde devlet, piyasa, kapitalizm, din, aile, topluluklar ve meslek olmak üzere yedi tane merkez kurumsal mantık olduğunu ifade ederek tamamlamışlardır. Thornton ve Ocasio (2008)'ya göre ise kurumsal mantık bir toplumdaki bireylerin maddi geçimlerini sağlayan, zamanı ve mekânı düzenleyen ve toplumsal düzlemdeki sosyal gerçekliğe anlam kazandıran, toplumsal olarak yapılandırılmış tarihsel uygulamaların, varsayımların, değerlerin inançların ve kuralların tarihsel kalıplarıdır. Thornton ve Ocasio (2008)'nin bu açıklamaları temelinde mantıkların bireylerin içinde yer aldıkları çevreyi nasıl algıladıklarını ve bu algılamaya bağlı olarak nasıl davranmalarını gerektiklerine yön veren üst mertebeden anlamlar, değerler, normlar ve kuralların (her bir mantığın kendi içinde anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde) kümelenmiş setleri olarak tanımlanabilirler. Bu ifade edilenler ışığında mantıklar bir toplumdaki bireyler ve örgütler için muhakeme çerçevesi oluşturan, meşruiyet düzlemine ilişkin kıstasları belirleyen, zaman ile mekânı belli bir sembol ve inanç düzleminde organize edebilen inanış ve kurallar olarak nitelendirilebilirler (Thornton, 2004). Mantığa yönelik bu açıklamalarla, kurumsal mantıkların fikirleri ve uygulamaları şekillendirerek bir toplumsal düzlemin bütün katmanlarındaki faaliyetlere yön verdikleri ve bu faaliyetlerin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğine dair kurallara şekil veren ve bahsedilen temada bir dizi varsayımı yürürlüğe koyarak söylem akımı ortaya koyabildikleri söylenebilir (Barley ve Kunda, 1992). Bu çerçevede bir toplumsal-egemen (merkez) kurum olarak devletin kurumsal mantığı, devletin kendi egemenliği altında bulunan yurttaşların üretilen toplam refahtan eşit pay alabilmeleri, yaşam kalitelerinin yükseltilmesine yönelik olarak gerekli kamu hizmetlerini sunabilmeleri için bir egemen kurum olarak devletin ifade edilen düzleme ilişkin uygulamalarda egemenlik tesis etmesi şeklindedir

(Bourdieu, 2016). Devletin kurumsal mantığı yasal ve bürokratik hiyerarşi vasıtasıyla insan aktivitelerini düzenli hale getirmekte ve kendi düzlemi ışığında oluşan tanımlamalarla bu aktiviteleri rasyonelleştirmektedir (Friedland ve Alford, 1991: s. 232). Devletin kurumsal mantığında meşruiyetin kaynağı demokratik süreçlere katılım, bilginin kaynağı bürokratik egemenlik temelindeki açıklamalar seti, normların kaynağı ulusal ilgili ve ulusa özgü olan unsurlar, amacı ise ortak refahı arttırmak şeklinde ifade edilmektedir (Jagodzinski, 2017). Günümüz piyasa kurumsal mantığında ise neo liberalist düşüncenin doğal bir yansıması olarak birey ve bireysel çıkarların maksimizasyonu ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan, piyasa kurumsal mantığında örgütsel alana ilişkin uygulamalara yön veren temel olgular rekabetçi olmak, verimlilik ve eşitliktir. Burada örgütsel alandaki uygulamaların ekonomik kapitalizmin bir ürünü olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kapitalizmin temel işleyişinde bireysel rekabeti arttırarak karın maksimizasyonu temel bir niyet olarak ortaya çıkmaktadır. Bu niyet ise piyasa kurumsal mantığındaki örgütsel alana ilişkin uygulamalara yön veren olgular içerisinde rekabetçi olmayla yüksek etkinlik ve verimlilik düzeyine ulaşma gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır (Stephen, 2017). Piyasa kurumsal mantığında meşruiyetin kaynağı şirketlerin değeri (şirketlerin piyasa değeri temelindeki oluşan meşruiyet düzlemi), bilginin kaynağı pazar pozisyonu, normların kaynağı bireysel çıkarlar, etkinliğin ve kazanımların/karlılığın yükselmesi, amacı ise toplumdaki ilişkilerin çoğunluk temelinde koordinasyonun sağlanması olarak ifade edilmektedir (Jagodzinski, 2017). Aile kurumsal mantığında ise bir yandan kan bağıyla birbirine bağlı bireylerin eylemlerinin üyesi oldukları ailenin çıkarları ve mutluluğu temelinde gerçekleştirilmesi söz konusuysen, diğer yandan ailenin devamlılığın sağlanması, aileye özgü değerlerin, normların ve ayırt edici alışkanlıkların sürekliliği ön planla çıkmaktadır (Bhappu, 2000). Aile kurumsal mantığında meşruiyetin kaynağı olarak ise aile üyelerine sadakat, ortak ilişkilerde inanç ve karşılıklı güven, bilginin kaynağı yaş ve saygıya dayalı egemenlik, normların kaynağı aile mensubiyetine dayalı unsurlar, amacı ise ailenin statüsünü yükseltmek ve ailenin şanını koruyup yüceltmek olarak kendini göstermektedir (Jagodzinski, 2017). Meslek kurumsal mantığında ise bir iş koluna özgü norm ve değerler temelinde yetişmiş/ yetiştirilmiş ve aynı zamanda bu normlarla değerlerin taşıyıcısı rolünü icra eden uzmanların alana yönelik uygulamalarının yine mesleğe özgü değerler ve normlar düzleminde gerçekleştirilmesini sağlamaları söz konusudur (Scott, Reuf, Mendel ve Caronna; 2000). Bununla beraber meslek kurumsal mantığında meşruiyetin kaynağını ise ilgili meslek temelinde olan uzmanlık bilgisi oluşturmaktadır. Bilginin kaynağını ise, ilgili meslekle ilgili birlikler ve diğer örgütler oluşturmaktadır. Meslek kurumsal mantığındaki normların kaynağını organizasyonlar ve birlikler oluştururken, mantığın temel amacı ise uzmanlığın değerini ve namını yükseltmek olarak kendini göstermektedir (Jagodzinski, 2017). Topluluk kurumsal mantığında ise “topluluk” olarak nitelendirilmenin doğası gereği topluluğa ait sosyal ve yönetel aktörlerin eylemlerinde topluluğa ait ve yüceltirilmiş menfaatlerin bireysel çıkar ve menfaatlerin önüne geçmesi durumu söz konusu olmaktadır (Robinson ve Tinker, 1997). Topluluk kurumsal mantığında bölge, din, siyasal ve sosyal yaşama yön veren ideoloji gibi bir topluluk oluşmasında öz teşkil eden sistem ve unsurlara ait norm ve değerler aktörlerin uygulamalarına yön/şekil vermektedir (Klandermans ve Stekelenburg, 2013). Topluluk kurumsal mantığında meşruiyetin kaynağı olarak topluluk üyelerinin birleştirilmiş/bir araya getirilmiş azimleri (ortak bir amacı gerçekleştirmek niyetiyle) ve ortak ilişkilerde inanç ve güven şeklindedir. Bilginin kaynağı olarak ise topluluk değerlerine ve ideolojisine bağlılık ve bu bağlılık temelinde ortaya çıkan düşünsel düzlem ön plana çıkmaktadır. Topluluk kurumsal mantığında normların kaynağı ise topluluğa özgü düşünce sistemleri, amaç ise topluluğun itibarını yükseltmek olarak görülmektedir (Jagodzinski, 2017). Bir merkez kurumsal mantık olan din de ise aktörlerin uygulamalarına yön veren temel öğeler bir inanç sistemine özgü örfler, gelenekler, normlar ve değerlerdir (Sasaki ve Kim, 2011). Din kurumsal mantığında meşruiyetin kaynağı olarak insan hayatındaki metafizik-soyut boyutlar ön plana çıkmaktadır. Bilginin kaynağı olarak ise peygamberler, dini önderler ve din adamları, normların kaynağını ise dinlerin inşa ettiği inanç sisteminin kendine özgü kaynakları oluşturmaktadır. Bir kurumsal mantık olarak dinin amacı ise insanların gündelik yaşamları içerisinde dini yorumları ve sembollerin varlığını arttırmaktır (Jagodzinski 2017). Her bir merkez kurumun kendine has bir kurumsal mantığı olduğu ve bu kurumsal mantıklarından kendine özgü meşruiyet kaynakları, bilgi ve norm kaynaklarıyla niyetleri olduğu yönündeki açıklamalardan yola çıkarak kurumsal mantığın tam olarak açıklanması için yeterli olabileceği söylenemez. Nitekim Boltanski ve Thevenot (2006: s. 24-25), kurumsal mantıklarla ilgili olarak tam bir çerçeve ortaya konulamayacağı gibi kurumsal mantıkların tam olarak açıklanmasının da toplumsal düzlemdeki örüntü ve etkileşimle kurumların kendi doğasındaki karmaşıklık nedeniyle pek mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Boltanski ve Thevenot (2006)’a göre, kurumsal mantıklar bireylerin ve örgütlerin

hem kendi içlerindeki hem de karşılıklı etkileşimleri ve bu etkileşimlere yönelik düzenlemelerinden ve bireylerle örgütlerin rekabet, kazanma ve başarılı olma temelli rasyonel eylemlerinden yola çıkarak açıklanamaz. Bunun yanı sıra tek başına ne ekonomiyi ne de dini kurumsal mantıkların organizasyonel formları olarak görmek kurumsal mantıkları anlayabilmek ya da açıklayabilmek için doğru bir yaklaşım olarak görülemez. Ayrıca kurumsal mantıkların bireysel işlemlere veya organizasyonel alanların yapılandırılmasına indirgenmesi ve bu indirgeme üzerinden yapılacak analitik çıkarımlar üzerinden açıklanmaları da olası görünmemektedir (Boltanski ve Thevenot, 2006). Ancak kurumsal mantıkların tüm bunlardan ayrı tutulması veya ayrılması ya da bu ifade edilenler göz ardı edilerek açıklanması da mümkün görünmemektedir. Nitekim Hristiyanlık ya da kapitalizm bir Latin Kilisesinde dua eden bir insana veya bir kâr amaçlı organizasyonda kâr sağlamak üzere çalışan bir insana değinilmeden açıklanamaz. Bu kurumsal mantıklara ilişkin bir dizi belirlemelerde bulunulamaz. Çünkü kurumsal mantıklar ancak bireysel ve organizasyonel düzeyde gözlemlenebilirler. Bu gözlemler kurumsal mantıkların anlaşılması için önemli birer yapı taşıdır. Bunun yanı sıra Boltanski, kurumsal mantıkların sembolik olarak anlamlı, somut pratiklere yönelik model biçimleri ve onların belirteçleri vasıtasıyla dönüştüklerini ve sürdürülebilir hâle geldiklerini ifade ederek kurumsal mantıkların nasıl süreklilik kazandıklarını açıklamaya çalışmıştır (Boltanski, 2011: s. 69). Kurumsal mantıkları ve bu mantıkların nasıl süreklilik kazandıklarını anlama yönündeki çabalara Thornton, Ocasio ve Lounsbury (2012) değerler üzerinden yapmış olduğu açıklamalarla ayrı bir boyut kazandırmışlardır. Thornton, Ocasio ve Lounsbury (2012)'ye göre değerler bir kurumsal mantığında anlaşılmasında merkezî bir öneme sahiptirler. Çünkü değerler kurumsal mantığında ontolojisedirler ve değerler anlaşılmadan kurumsal mantıkların anlaşılması ve onlara ilişkin gerçek analizlerin yapılması mümkün görünmemektedir. Değerlerin kurumsal mantıkların ontolojileri olmalarının doğal bir yansıması olarak değerler, kurumsal mantıklar temelinde ortaya çıkan kuralların meşruiyet kaynağı, bireysel kimikleştirmelerin ise temelini oluşturmaktadırlar. Bu düzlemde düşünüldüğünde, aile kurumsal mantığı için şartsız/koşulsuz sadakatin, din kurumsal mantığı için kutsallığın, demokrasinin hâkim olduğu bir devlet kurumsal mantığı için demokratik katılımın, örgüt kurumsal mantığı içinse firmanın kendine avantaj sağlayan ve kendini diğer firmalardan farklı kılan pazar pozisyonunun meşruiyetin kaynağı olan değerler olduğu söylenebilir (Thornton vd., 2012). Kurumsal mantıkların anlaşılmasında değerler üzerine vurgu yapan ve kurumsal mantık-değerler teması üzerine analizlerde bulunan Friedland'a göre değerler üzerine odaklanmadan ve değerleri analiz etmeden kurumsal mantıkları, kurumsallaşmayı ve çözülmeyi tam olarak anlamamız mümkün görünmemektedir. Friedland (2017)'a göre değerler sosyal objelerden ayrı düşünülemeyecek sosyal parçacıklardır. Bu kapsamda ele alındığında değerler, sosyal objelerle neler yapılacağını, sosyal objelerin toplumsal düzlemdeki etkilerini ve işlerlik düzeyleriyle ilgili yüksek belirleyiciliğe sahip en temel öğeler olarak kabul edilmektedirler. Thornton, Ocasio ve Lounsbury (2012) kurumsal mantıkların sosyal fiziği ve metafiziği bir arada içerdiklerini ifade ederek, kurumsal mantık-değerler temelindeki açıklamalara farklı bir perspektif katmışlardır. Onlara göre gözlemlenemeyen ve ontolojik olarak subjektif kurumsal değerler kurumsal mantıkların metafizik yönü olarak kabul edilmektedirler. Kurumsal mantıkların metafizik yönüne karşılık gelen bu değerler, ilgili düzlemdeki aktörlerin anlam vermelerinden ve manalandırmalarından bağımsız olarak düşünülemez ve analiz edilemez (Thornton vd., 2012). Thornton, Ocasio ve Lounsbury (2012) tarafından yapılan bu açıklamalar bir kurumsal mantığa özgü değerlerin kurumsal aktörlerden bağımsız "onlardan ayrı bir şekilde" analiz edilemeyeceğini işaret etmektedir. Gerek Thornton, Ocasio ve Lounsbury (2012) gerek Friedland (2017) tarafından kurumsal mantıkların anlaşılmasında değerlerin önemine dair yapılan bu açıklamalar, değerlerin kurumsal mantıkların anlaşılmasında ve onların nasıl işlerlik kazandıklarının analizinde oldukça önemli bir yeri olduğuna işaret etmektedir. Ancak yine mevcut açıklamalardan yola çıkarak, kurumsal mantıklar-değer temelinde yapılan açıklama ve analizlerin çok kolay olmadığı, hem değerlerin doğasından hem de kurumsal mantıkların kendilerine özgü karmaşık örüntüleri nedeniyle bir kurumsal mantığın özünü oluşturan değerlerin ilgili kurumsal mantıktaki rollerinin anlaşılmasının ve analiz edilmesinin zor olduğu görülmektedir. Nitekim Friedland (2017), değerlerle ilgili konuşmanın zaman zaman açık bir tehlike arz ettiğini ifade etmiştir. Çünkü değerlerle ilgili hala daha örtülü bir alan bulunduğunu, kurumsal mantık temelinde olay ele alındığında ise olayın daha karmaşık bir hale geldiğini ve bu örtülü alanın genişlediğini ifade etmiştir. Friedland (2017)'a göre akademisyenler henüz değerlerle ilgili karar vermek için bir çerçeveye sahip değildiler. Bu çerçevede ilgili alanda çalışan akademisyenler değerlerle ilgili analiz yaparken pragmatizmle idealizm gibi iki ayrı uçtaki mücadele alanlarında kendi kendilerine bir yol çizmek zorunda kalacaklardır (Friedland, 2017). Bu bahsedilenler bir kurumsal mantığa özgü "değerlerin" o kurumsal

mantığın anlaşılmasında son derece önemli olduğuna dair kuvvetli vurgularda bulunmaktadır. Değerlerin kurumsal mantıkların anlaşılmasındaki önemine dair bu vurguların yanında öne çıkan bir diğer hususta değerlerin anlaşılmasının ve değerler temelinde yapılacak çözümlerinin zorluğuna ilişkindir. Değerlerin kurumsal mantıkların analizindeki önemi ve değerler temelinde kurumsal mantık çözümlerinin kendine has zorluklarının olması kurumsal mantıklar ve değerler temelinde yapılacak araştırmaların kurumsal mantık yazınının zenginleşmesi için önemli olduğuna işaret etmektedir. Ancak yazının beklenen ölçüde zenginleşmesine katkı sağlayacak bu çalışmaların salt olarak kurumsal mantık ve değerler temaları ekseninde tasarlanması gerekmektedir. Bu nedenle araştırmanın kurumsal mantık-değerler ekseninde yazınının zenginleşmesine yönelik bir potansiyeli bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu araştırmanın kurumsal mantık-değerler ekseninde yazına ileri derecede katkı sağlamak gibi bir amacı da bulunmamaktadır. Bu nedenle kurumsal mantık ve değerler ekseninde burada ifade edilenlerin araştırmaya yön veren sorular göz önüne alındığında yeterli olacağı düşünülmüştür.

2. Bir Merkez Kurum Olarak Türk Töresi ve Törenin Kurumsal Mantığı

Türk töresi-kurumsal mantık ekseninde yukarıda ifade edilen araştırma soruları başta olmak üzere benzer bağlamlar temelinde gerçekleştirilen araştırmaların örtülü ön kabullerinden bir tanesi “Türk töresinin bir (merkez) kurum olarak” kabul edilmesidir. Bu başlık altında ifade edilen düzlemde bir ön kabulün dayanak noktalarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Böylesi amaç ise Türk töresine ilişkin farklı disiplinlerde oluşmuş literatürün kurumsal mantık olgusuna ilişkin literatürde ortaya konulan açıklamalar setinden hareketle incelemesini gerektirmektedir. İfade edilen bu gereklilik temelinde ilk olarak “kurum” kavramının ne anlama geldiğinin açıklanması önemlidir. Kurum ile ilgili olarak yapılan açıklamalar incelendiğinde sosyoloji, iktisat ve örgüt teorisi gibi farklı disiplinlerde araştırmalarını yürüten kurumsalcı araştırmacılarca kavramı tanımlamaya yönelik girişimlerin olduğu görülmektedir. Sosyoloji disiplini içerisinde Durkheim tarafından “ortak eğilimlerin neticesi olarak ortaya çıkan ve bir toplumsal düzlemdeki düşünme, analiz etme, yargılama ve davranışlar setine süreklilik kazandıran yapılar” olarak tanımlanmıştır (Poggi, 1971). Kavram, kurumsal teori yazınına sağladığı katkı nedeniyle yazının önde gelen isimlerinden biri olarak görülen Scott tarafından “bir toplumdaki davranışlara anlam ve süreklilik kazandıran normatif, düzenleyici ve bilinçsel yapılar” olarak tanımlanmıştır (Scott, 1995). North (2002) ise, kurum kavramını iktisat disiplini içerisinde açıklama çabasında olan araştırmacılarından bir tanesidir. İktisat bilimi içerisinde kurumsalcı iktisatçı olarak nitelendirilen North (2002)’a göre ise kurumlar “bir toplumda oyunun kurallarını belirleyen” yapılardır. Kurumların bahsedilen bu yönleri göz önüne alındığında bir toplumdaki bireyler arasındaki etkileşimi biçimlendiren ve insan davranışlarına yön ve istikamet veren yapılar olduğu söylenebilir (North, 2002). Farklı disiplinlerde çalışmalarını gerçekleştiren araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanan “kurum” a yönelik en kapsamlı açıklamanın Scott tarafından yapılmış olduğu görülmektedir. Scott’a göre kurumlar: Bir toplumda farklı düzlemlerde önemli bir belirleyiciliği olan simgesel ve ilişkisel sistemlerle farklı alanlarda süreklilik kazanmış rutinler üretme becerisine sahip yapılardır.

- Kurumlar bir toplumdaki bireylerin düşünme ve davranışları konusunda önemli bir şekillendirici olan, insanları belli bir düzlemde davranmaya yönlendiren yapılardır.
- Kurumlar esnek sosyal sistemlerdir. Yani istikrarlı sistem niteliği taşımalarına rağmen farklı düzlemlerde yaşanan gelişmeler ışığında değişebilen/değişen yapılardır (Scott, 1995).

Kurumun ne olduğunu anlatmaya yönelik bu açıklamalar incelendiğinde kurumları sadece okul, hastane, kütüphane gibi organizasyonlarla sınırlamanın doğru olmadığı görülmektedir. Çünkü kurumlar aynı zamanda kültürün temel bir parçası olarak kabul edilen, iyi kurgulanmış, iyi örgütlenmiş ve istikrarlı düşünce ve grup davranışlarının genel adı olarak kabul edilmektedir. Buna göre bir topluma özgü gelenekler, sosyal alışkanlıklar, düşünce biçimleri bir kurum olarak nitelendirilebilir. Bu durum göz önüne alındığında kapitalizm, din, kölelik, ideolojinin bütün formları, aile, sendikacılık, devlet güvenlik sistemleri birer kurum olarak nitelendirilir (Demir, 1996).

Kurum’un ne olduğuna yönelik olarak yapılan bu açıklamalar törenin Türk tarihindeki etkin kurumlardan biri olduğunu işaret etmektedir. Çünkü töre eski Türklerde devletin nasıl yönetilmesi gerektiği, devleti yönetenlerin nasıl davranmaları gerektiği ve devletle ilgili/ilintili bütün alanlardan neyin nasıl yapılması gerektiği hususunda bir anayasa hükmündedir. Bunun yanında töre, bütün budunu ilgilendiren sosyal ve ahlaki konuları düzenleyen ve bu konularla ilgili olarak geleneğin, göreneğin, âdetin, teamülün hükmünü işleten

değerler, inançlar, semboller ve kurallar bütünüdür. Bu yöneyle töre bir kurum niteliği taşımaktadır. Nitekim Şahin (2014: s. 20) “törüg” kelimesinin müesseseler (kurumlar) les institutions olarak çevrildiğini işaret etmiştir. Tatar ve Tatar (2005: s. 273-277) töreyi bir müessese (kurum) olarak ele aldıkları çalışmalarında, törenin ahlaki, sosyal, siyasi birçok prensip koymuş, müesseselere kaynaklık etmiş, insanlığa kendi hakikatlerini bildirmek ve onları sükûnetle refah içinde yaşatmak maksadıyla devlet gibi insanlığa en büyük faydayı getiren yüksek bir merkez müessese ortaya çıkardığını ifade etmişlerdir. Yine Ögel (2016: s. 281-287)’in “Türklerde Devlet Anlayışı” ve Kafesoğlu (2017: s. 237-238 ve 284)’nun “Türk Milli Kültürü” isimli çalışmalarında töre kavramı temelinde yapılmış olan açıklamalar törenin egemen-merkezi bir kurum olduğuna dair kuvvetli imalarda bulunmaktadır. Halil İnalçık (2000)’da Ögel ve Kafesoğlu’nun töreye ilişkin açıklamalarını destekler argümanlar sunmuştur. İnalçık törenin ilk olarak Türklerde devlet teşkilatının temelini teşkil ettiğini ifade etmiştir. Devlet teşkilatı üzerinden bu şekillendirici gücünün yanında halkın gündelik yaşamını düzenlemek için gerekli olan düzenlemelere, yasalara da töre ile çatışmadığı sürece izin verildiğini ifade etmiştir (İnalçık, 2000).

Töreye yönelik yapılan bu açıklamalar göz önüne alındığında törenin eski Türklerde devletin nasıl yapılanması, örgütlenmesi, yönetilmesi gerektiği ve devletin önceliklerinin neler olması gerektiği konularında önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Bir kurum olarak törenin etki alanının bununla sınırlı olmadığı aynı zamanda toplumdaki bütün bireylerin ve bireyler arasındaki bütün ilişkilerin hangi düzlemde nasıl gerçekleştirilmesi ve kurulması gerektiği konusunda da önemli bir belirleyiciliğe sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca yine bir kurum olarak törenin kendisi dışındaki diğer kurumların ortaya çıkması, gelişmesi ve işlevsellik kazanması konusunda da önemli bir belirleyiciliğe sahip olduğu söylenebilir. Törenin bahsedilen özellikleri ve etki alanıyla törenin ön gördüğü şekilde hareket etmeme durumunda karşı karşıya kalınan durumlar göz önüne alındığında, törenin yüksek etkinlik düzeyine sahip çok güçlü bir kurum olduğu söylenebilir.

3. Araştırmada Veri ve Yöntem

Bu araştırma Kutadgu Bilig üzerinden yürütülmek üzere tasarlanmıştır (Böylesi bir çalışmada incelenen eserin hangi baskı ve kim tarafından sadeleştirilmiş olduğuna karar verilmesi araştırmanın kritik hususlarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışmada Türk Dili ve tarih disiplini çalışmaları yürüten bilim insanlarından alınan görüşler doğrultusunda Kutadgu Bilig’in 1988 yılında basılmış olan R.R. Arat tarafından çevrilmiş olan baskısı kullanılmıştır). Bu durum göz önüne alındığında, araştırmanın ikincil verilerden hareketle gerçekleştirilmiş nitel bir araştırma olduğu söylenebilir. Burada ilk olarak açıklanması gereken husus, töre ve kurumsal mantık ekseninde gerçekleştirilen bir araştırmanın niçin Kutadgu Bilig üzerinden yürütülmüş olduğudur. Bir başka ifadeyle kurumsal mantık töre ekseninde gerçekleştirilen bir araştırma için Kutadgu Bilig’i ideal bir veri setine dönüştüren temel gerekçeler nelerdir? Araştırmacıları Kutadgu Bilig’e yönlendiren ve ifade edilen araştırma soruları çerçevesinde Kutadgu Bilig’i uygun bir veri seti konumuna getiren nedenler şu şekilde sıralanabilir. Bu nedenlerden ilki Kutadgu Bilig’in yazıldığı dönem ve içeriği ile ilgilidir. Kutadgu Bilig, Türklerin İslamiyet’i kabullerinden hemen sonra yazılmıştır. Bu nedenle eserin yazıldığı dönemde henüz Türklere özgü kavramların, anlayışların, yaklaşımların ve geleneklerin hâlâ büyük oranda yaşamakta olduğu bir dönemdir. Bu durum göz önüne alındığında eserin yazıldığı dönemin, bir kurumsal mantık olarak törenin hâkim değerlerine, bir kurumsal mantık olarak törede bilginin kaynağının neresi ya da neler olduğuna ve töre kurumsal mantığının yönetsel aktörler üzerindeki şekillendiriciliğine yönelik bir analizde önemli sayılabilecek vurguların bulunabileceği bir dönem olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra, Kutadgu Bilig’in içeriğinin de araştırmanın odak noktaları temelinde bir incelemenin gerçekleştirilmesi için uygun olması da Kutadgu Bilig’i araştırma için uygun bir veri seti hâline getiren diğer bir nedendir. Çünkü Kutadgu Bilig, töre ve törenin farklı boyutlar temelindeki şekillendiriciliğe yönelik net vurgulara sahip bir eser olmasının yanında, eserde açıklanan konuların kurgusu töre, kut ve Türklere özgü diğer kavramları ele alış biçimi hem oldukça net hem de oldukça kapsamlıdır. Ayrıca, Kutadgu Bilig’in töre ve kut gibi kavramlara yüklediği anlam İslamiyet’ten önceki temel Türk yaklaşımlarına da bire bir uymaktadır. Nitekim Orhun Kitabeleri incelendiğinde Kutadgu Bilig ile Orhun Kitabeleri arasında töre ve Kut kavramlarına yüklenen anlam bakımından tam bir uyum olduğu görülmektedir (Başer, 2011: s. 15; Ahmetbeyoğlu, 2020). Kutadgu Bilig’in seçilmesinin üçüncü nedeni ise eserin yazarı olan Yusuf Has Hacib’in ilk Müslüman Türk Devleti olan Karahanlılar Devletinde çok önemli devlet görevlerinden biri olarak kabul edilen Haciblik görevini üstlenmiş olması ve eseri bu görevi icra ederken yazmış olmasıdır. Bir Hacib tarafından yazıldığı için eser hem devlet yönetimi, hem toplumu, hem de devleti yönetenleri ve

onların nasıl davranmaları gerektiğini ve davranışlarında temel yön verici öğelerin neler olduğunu bilme, anlama ve analiz etme bakımından oldukça önemli bir tecrübeyi yansıtmaktadır. Çünkü Karahanlılar'da Ulu Hacib saray teşkilatında hükümdardan bütün devlet teşkilatında da hükümdar ve vezirden sonra gelen en büyük makam sahibidir (Atik, 2018: s. 316). Bu yönüyle eser kurumsal mantık-töre ekseninde bu araştırmaya yön verilen temel sorular göz önüne alındığında en temel veri setlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Burada Kutadgu Bilig dışında farklı dönemlerde hüküm sürmüş Türk devletlerinde yazılmış olan çok sayıda siyasetname var olmasına rağmen bu siyasetnamelerin araştırmada niçin birer veri seti olarak kullanılmadığı sorusu akla gelebilir. Farklı Türk devletlerinde yazılmış olan siyasetnamelerin Türk yönetim anlayışıyla ilgili önemli bilgiler içermekte olduğu muhakkaktır. Ancak bu siyasetnamelerin bir merkez kurum niteliğine sahip olan töre ve onun etkileri hakkında vurgularının oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Bu nedenle Türk tarihinde yazılmış olan önemli birçok siyasetname çok değerli yönetim kaynakları olmalarına rağmen bu araştırmaya yön veren sorular esas alındığında, doğrudan veri seti olabilecek yeterli vurguyu barındırmadıkları için araştırmada veri kaynağı olarak kullanılmaları mümkün olmamıştır. Ancak Kutadgu Bilig dışında araştırmada itimat edilebilirliği sağlamak amacıyla özellikle tarih ve kamu yönetimi disiplinlerinde yapılmış olan Türk yönetim tarihi ile ilgili farklı araştırma ve eserler de Kutadgu Bilig'in incelenmesi sonucunda tespit edilen vurguları desteklemek amacıyla kullanılmıştır.

3.1. Verilerin Güvenvericiliği

Güvenvericilik nitel araştırmaların temel gerekliliklerinden biri olarak nitel bir araştırmada bilimsel bilginin üretilmesinde gerekli olan sistematikliğin sağlanabildiğine işaret eden temel bileşenler olarak kabul edilen kredibilite/inandırıcılık (içsel geçerlilik), aktarılabilirlik (dışsal geçerlilik), itimat edilebilirlik (güvenilirlik) ve nesnellik (onanabilirlik) gibi kavramları altında toplayan çatı kavramdır (Coşkun, 2015).

İç geçerlilik (kredibilite) farklı formlar üzerinden tasvir edilmeye çalışılmakla birlikte temel olarak ölçümü yapılan olgunun değişkenleri/ya da ölçümüne niyetlenen yapılar arasındaki nedensellik ilişkisine karşılık gelmektedir. Nitel bir araştırmada araya giren başka değişkenlerin herhangi bir etkisi olmaksızın sadece ileri sürülen nedenlere bağlı olarak tespit edilen sonuçlar çıkıyorsa bir araştırmada iç geçerlilik yüksek demektir (Şencan, 2015). Bir başka ifadeyle açıklayacak olursak iç geçerlilik ölçülmek istenen olguya o olguya dair tanımlanan kapsamda ve düzlemde bir ölçümün gerçekleştirilebilmesi için seçilen "yapı"lar arasındaki uyum derecesi iç geçerlilik derecesine karşılık gelmektedir. Nitel bir araştırmada iç geçerliliğin sağlanmasında farklı veri setleri ve açıklamaların karşılaştırılması, araştırılan konuyla ilgili yakınsaklığı olan şablonların karşılaştırılması ve akran/uzman değerlendirilmesi/görüş alma gibi bir dizi alternatif yol izlenebilir. Ancak bu araştırmada araştırmaya yön verilen sorulara ilişkin "yapı"lar (construct) arasında bir nedensellik ilişkisi aranmamaktadır. Dolayısıyla bu araştırmada bahsedilen düzlemde bir iç geçerlilik karşılığı arama gerekliliği ortaya çıkmamaktadır. Bu nedenle araştırmada iç geçerliliğe yönelik tartışma alanı her bir araştırma sorusu için şu şekilde çerçevelendirilebilir. Araştırmanın giriş bölümünde de ifade edildiği gibi araştırmaya yön veren birinci soru bir kurumsal mantık olarak törenin öne çıkan değerlerinin neler olduğudur. Bu soru çerçevesinde Kutadgu Bilig'e dair yapılan inceleme sonucunda bir kurumsal mantık olarak töreye özgü olduğu tespit edilen hâkim değerlerin gerçek anlamda sosyoloji düzleminde anlamlı birer değer olarak kabul edilip edilemeyecekleriyle ilgilidir. Bu bağlamda inceleme sonucunda tespit edilen değerler, sosyoloji düzleminde bir değer olarak kabul edilip edilmediğine dair sosyoloji disiplinindeki çalışmaların vurguları temelinde değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda edinilen bulgular sosyoloji disiplinindeki "değer" temalı çalışmaların vurguları ışığında yeniden gözden geçirilmiştir. Araştırmaya yön veren ikinci soru ise töre kurumsal mantığında bilginin kaynağının ne olduğu yönündedir. Bu araştırma sorusu bağlamında da yapılan inceleme sonucunda tespit edilen "bilgi kaynağının" bilim felsefesinin açıklamaları ışığında değerlendirildiğinde bir bilgi kaynağı olarak kabul edilip edilmeyeceği çerçevesinde bir tartışma karşımıza çıkmaktadır. Bu soru bağlamında ise bilimsel yaklaşımların açıklamalarından yola çıkarak bir karşılaştırma yapılmıştır.

Araştırmaya yön veren üçüncü ve son soru ise bir kurumsal mantık olarak törenin yönetimsel aktörler üzerindeki şekillendiriciliğine ilişkindir. Bu çerçevede iç geçerlilik analizi ise yönetimsel aktörler temelinde törenin şekillendiriciliğine dair tespit edilen hususların ne derece yönetimsel aktörlere özgü düşünce, davranış ve uygulamalarına etki edebileceği çerçevesinde yapılabilecektir. Bu soru temelinde ise Kutadgu Bilig özelinde gerçekleştirilen analizlerle tespit edilen hususların kurumsal mantık yazınının vurguları ışığında değerlendirilerek iç geçerliliğe ilişkin çıkarımlar yapılması yoluna gidilmiştir.

Dışsal geçerlilik ise genelleştirilebilirlik ve tekrarlamaya karşılık gelmektedir. Bir başka ifadeyle dışsal geçerlilik ölçüm-inceleme sonuçlarının diğer yerlere, kişilere, bağlamlara ve zamanlara yönelik genellenemelerin yapılabilmesidir. Ancak bu araştırmaya yön veren sorular temel alındığında araştırmının bahsedilen şekilde bir genelleme kaygısı bulunmamaktadır. Çünkü bu araştırma giriş bölümünde net bir şekilde ifade edilen araştırma soruları çerçevesinde belli bir döneme ilişkin “töre-kurumsal mantık” ekseninde bir takım tespitler yapmak amacıyla tasarlanmıştır. Eğer araştırma, töre-kurumsal mantık ekseninde bu araştırmaya yön veren sorular bağlamında yapılan tespitlerin tarihsel süreçle birlikte şekillenen ve Türk yönetim geleneğine yön veren zihinsel arka plana yönelik bir takım analizlerde bulunmayı hedefleyen ve Türk tarihinin geneli bağlamında bir takım tespitler yapma gerekliliği olan bir araştırma şeklinde tasarlanmış olsaydı, mutlaka farklı zamanlara, alanlara ve bağlamlara yönelik bütüncül çıkarımlar yapmaya ilişkin bir genellebilirlik yapılması gerekliliği ortaya çıkardı. Ancak bu araştırmının izlediği bağlamında bir genellebilirlik gerekliliği ve kaygısı bulunmamaktadır. Araştırmada itimat edilebilirliğin sağlanabilmesi için ise Kutadgu Bilig temelinde gerçekleştirilen analiz sonucunda elde edilen bulguların daha önce farklı disiplinler bünyesinde gerçekleştirilmiş araştırmalar vurguları üzerinde sağlama yapılmıştır.

3.2. Verilerin Analizi

Araştırma için temel veri seti olan Kutadgu Bilig’in araştırmaya yön veren sorular bağlamında incelenmesi adı geçen eserin yapısı nedeniyle iki farklı aşamada gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde takip edilen ilk aşama Kutadgu Bilig’de töre ve töre kelimesiyle aynı anlamda kullanıldığı ifade edilen adalet kelimelerinin geçtiği yerler tespit edilmiştir. Daha sonra töre kelimesinin geçtiği bu yerler, eserde araştırmaya yön veren sorulara yaptıkları vurgu bağlamında incelenmiştir. Verilerin analizinde ikinci aşama ise, Kutadgu Bilig de kendilerine sembolik nitelermeler yapılan/adlar verilen dört temel öge arasında soyutlama ve kişiselleştirme biçiminde hazırlanmış diyaloglara bağlı olarak şekillenmiştir. Kutadgu Bilig de kişiselleştirmeleri yapılan dört temel öğeden bir tanesi töredir. Töre, Kutadgu Bilig’de hakan rolünde “Küntogdı” adıyla kişiselleştirilmiştir. Kutadgu Bilig’de töreye ilişkin yapılan bu kişiselleştirmeden yola çıkarak veri analizinin ikinci aşamasında “Küntogdı”nın konuşturulduğu yerler bir kurumsal mantık olarak töreye yönelik vurgu alanları olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle bu alanlar araştırma sorularına yaptıkları vurgu bağlamında ayrıntılı olarak incelenmiş ve burada yer alan söylemin araştırma soruları bağlamındaki vurguları tespit edilmiştir. Araştırma soruları bağlamında Kutadgu Bilig de yer alan vurguların tespit edilmesi araştırmacılar dışında Tarih ve kamu yönetimi disiplninde “Türk Yönetim Tarihi” temasında çalışmalarını yürüten araştırmacılar tarafından da ayrıca yapılmıştır. Veri analizi farklı disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından araştırma soruları çevresinde tespit edilen vurgularla birlikte tamamlanmıştır. Bütün araştırmacıların araştırma soruları bağlamında yapmış olduğu ortak vurgu alanları üzerinden doğrudan alıntılar gerçekleştirilerek “nesnellik” temel alınarak analiz süreci tamamlanmıştır.

4. Bulgular ve Yorum

4.1. Bir Kurumsal Mantık Olarak Törenin Öne Çıkan Değerleri

Kutadgu Bilig incelendiğinde bir kurumsal mantık olarak törenin dört temel değere dayandığı görülmektedir. Bunlar könilik (adalet), tuzlük (eşitlik), uzluk (iyilik, faydalık) ve kişilik (insanlık ve hoş görü) dür.

Töre temelinde en fazla öne çıkan değerlerden bir tanesinin “adalet” olduğu görülmektedir. Hatta öyle ki “adalet” törenin en temel değerlerinden biri olarak görülebilir. Kutadgu Bilig’de Küntogdı olarak kişiselleştirilmiş törenin bir değer olarak adaleti tasvir etmiş olması “adaletin” bir mantık olarak törenin önemli değerlerinden biri olduğuna işaret eden en temel göstergelerden bir tanesidir. Aşağıda yer alan beyitler incelendiğinde bu durum çok daha net bir şekilde görülecektir. Ancak eserden doğrudan alınan beyitlere geçmeden önce eser incelenirken adalet değer temelinde yapılan bir başka tespiti analiz açısından önemli olması itibarıyla burada ifade etmek gerekmektedir. Kutadgu Bilig incelendiğinde, törenin kişiselleştirilmesiyle konuşan Küntogdı’nın ifadelerinde “doğruluk”, “adil”, “hak” ve dürüstlük” kavramlarının adalet kavramı ile birlikte kullanılmış olduğu görülmektedir. Araştırmacılar tarafından yapılan bu tespit Türk dili ve tarih alanında yapılan ve Kutadgu Bilig temelinde özel araştırmaları bulunan araştırmacılar tarafından da doğrulanmıştır. Bu çerçevede aşağıda verilmiş olan beyitler adaletin bir merkez kurumsal mantık olarak törenin en temel değerlerinden biri olduğuna işaret eden beyitlerden bazılarıdır.

“Bugün ben kendi tabiatımı ve bütün meziyetlerimi sana gösteriyorum” (799. beyit). “İşte ben doğruluk (adalet) ve kanunun (törenin) vasıfları bunlardır dikkat et” (800. beyit). “Düz olan yana yatarsa, duramaz, düşer. Hangi şey doğru ise (adil) düşmez, yerinde durur.” (807. beyit). Bu beyliğin temeli doğruluktur. (Adalettir), Beyler doğru olursa (adil) dünya huzura kavuşur.” (819. beyit). Beyliğin temeli doğruluk (adalet) üzerine kurulmuştur; doğruluk (adalet) yolu beyliğin esasıdır.” (821. beyit). “Bey doğru (adil) olur ve ülkeye böyle hüküm ederse, bütün dileklerine kavuşur.” (822. beyit) “Töre güneşi ancak adaletle mukimdir, parlaklığı adaletten alır.” (2789. beyit)

Bu beyitler hükümdar olan Küntogdı adıyla kişiselleştirilmiş törenin adalet vasfını anlatmış olduğu kısımdan alınmıştır. Bu kısımda dolaylı olarak adalet değerine imada bulunan farklı beyitlere de rastlanılmaktadır. Ancak Kutadgu Bilig’de törenin en önemli değerlerinden biri olan adaletle ilgili vurgu eserin sadece Küntogdı’nın (töre-hakan) adalet vasfını anlattığı kısım değildir. Eserde irfan olgusunun kişiselleştirilmiş biçimi olan Oğurmuş’un hükümdar ve törenin kişiselleştirilmiş biçimi olan Küntogdı’ya “Tanrı seni doğruluk (adalet) için bu mevkiye getirdi. Haydi, doğru (adil) ol ve doğruluk (adalet) içinde yaşa” (5195. beyit) şeklindeki ifadesinde de belirgin bir değer olarak ön plana çıkmaktadır. Bu beyitte de adaletin bir kurumsal mantık olarak törenin en temel değerlerinden biri olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, yukarıda da ifade edildiği gibi eserde en önemli unsur olan Küntogdı’nın (hükümdar-töre) kanun ve adaleti temsil etmesi adaletin ne derece önemli bir değer olduğunun bir başka emaresi olarak kabul edilebilir. Bunun yanı sıra özel olarak Kutadgu Bilig incelemeleri yapan araştırmacılar çalışmalarında da töre ve adalet eksenindeki ilişkiye dair vurgularda adaletin çok önemli bir olgu olduğuna dair önemli açıklamalarda bulunmuş oldukları gözlemlenmektedir (Çakmak ve Tezcan, 2016; Büyükbaş ve Vargün, 2016). Bu çalışmalarda vurgular kurumsal mantık-töre ekseninde yapılan çalışmalarda ulaşılan analiz sonuçlarının itimat edilebilirliğini destekler nitelikte vurgulardır. Bu vurguların yanında Kutadgu Bilig’de töre ve hükümdar olarak kişiselleştirilen Küntogdı’ya aynı zamanda “köni törü” yani adil kanun sıfatının verilmiş olması da bu çalışmada yapılan tespiti desteklemektedir (Genç, 2002). Genç’in de ifade ettiği törenin kişiselleştirilmiş karşılığı olan Küntogdı’ya yönelik olarak eserde yapılan bu nitelendirme töre kurumsal mantığında adaletin ne derece önemli bir değer olduğuna dair tespiti desteklemektedir. Töre kurumsal mantığında adaletin önemli bir değer olduğu tespitini destekleyen diğer önemli çalışmalarda İbrahim Kafesoğlu tarafından yapılmış olan çalışmalardır. Kafesoğlu tarafından yapılmış olan “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri” (Kafesoğlu, 1970) ve “Türk Milli Kültürü” (Kafesoğlu, 2017) çalışmalarında töre ve adalet üzerine yapılan vurgular töre kurumsal mantığında adaletin önemli bir değer olduğuna dair yapılan tespiti destekler argümanlar sunmaktadırlar. Nitekim Kafesoğlu (1970: s. 9)’da Kutadgu Bilig’de devletin yıkılmasının ve devamının neden ileri geldiği, hakimiyetin nasıl elden çıktığı, ordunun nasıl toplanacağı, hükümdarla halkın karşılıklı hak ve vazifelerinin açık bir şekilde ifade edildiğine belirtilerek bütün bunların adalet, devlet, akıl ve kanaat olan dört temel üzerine kurulduğu net bir şekilde belirtilmiştir. Kafesoğlu (1970)’de yer alan bu ifadeler adaletin ne derece önemli olduğuna işaret etmektedir. Yine İnalçık (2000: s. 21)’de Kutadgu Bilig’de ve Türk Devlet Geleneğinde adaletin hükümdarın bir bağışlama fiili olmadığını, kanunun doğru ve tarafsız bir şekilde uygulanması olduğuna ifade ederek Töre kurumsal mantığında adaletin ne derece önemli görüldüğüne işaret etmiştir.

Töre kurumsal mantığında adaletin yanında öne çıkan diğer önemli bir değer ise “eşitlik” olduğu görülmektedir. Bir değer olarak eşitliğin bu derece önemli bir kurumsal değer olarak öne çıkmış olması adaletin sadece soyut bir olgu olarak söylemsel düzeyde kalmadığını, aynı zamanda somutlaşarak bir gerçekliğe dönüşebileceğini de işaret etmektedir. Bu durumun en temel göstergesi Küntogdı’nın (törenin) “İster oğlum, ister yakınım veya hısımlım olsun, ister yolcu, ister geçici, ister misafir olsun” (817. beyit), “Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir, hüküm verirken hiçbiri beni farklı bulmaz” (818. beyit), “Ben işleri doğruluk (adalet) üzerine keserim, insanı bey ve kul diye ayırmam” (809. beyit) yönündeki ifadeleriyle eşitliğe yapmış olduğu net vurgulardır. İbrahim Kafesoğlu eşitliğin törenin en önemli sacayaklarından bir olan değerlerden olduğunu ifade ederek, Kutadgu Bilig’de izah edilmiş biçimiyle törenin ortaçağ zihniyeti ile bağdaştırılmasının oldukça güç olduğunu ileri sürmüştür (Kafesoğlu, 1970: s. 11). Kafesoğlu’na göre yukarıdaki beyitlerde de ifade edildiği gibi töre “oğul ile yabancıyı ayırmamakta”, “bey ve kulun töre için farklı olmadığını” söylemektedir. Böylesi bir eşitlik anlayışının mana ve önemi 20. yüzyılda alışlagelmiş ve hukuk anlayışından sıyrılarak, kitlelerin köle olarak süründükleri ve bütün hayatın sözde kanunlar gölgesinde cereyan ettiği 900 yıl önceki dünya hâliyle mukayese edildiğinde daha iyi anlaşılabilir (Kafesoğlu, 2014). Töre kurumsal mantığında eşitliğin önemli bir değer olduğu yönündeki tespiti destekleyen en önemli vurgulara

İbrahim Sarı'nın yapmış olduğu çalışmada rastlanmaktadır. Sarı (2017: s. 35)'a göre "Könilik (adalet) ve Uzlukun (iyilik-faydalılık) tamamlayıcısı durumunda olan tuzluk (eşitlik) ancak adalet içerisinde uzlaşmış toplumlarda görülebilir. Çünkü tuzluk, eşitlik içerisinde sağlanan nizam demektir. Türk toplum ve devlet anlayışında insanlar hak ve hükümlülükleri bakımından eşittir Sarı'nın bu ifadeleri bir yandan töre kurumsal mantığında eşitliğin ne derece önemli bir değer olduğu yönündeki tespiti desteklerken, diğer yandan da bir töre kurumsal mantığında ileri düzeydeki "değerler uyumunun" varlığına vurgu yaparak bu bütünleşik uyumlu değer yapısıyla töre kurumsal mantığının ne derece etkin olduğuna dair imalarda bulunmaktadır.

Töre kurumsal mantığının öne çıkan diğer önemli bir değeri de iyilik-faydalılıktır. Kutadgu Bilig'de birçok beyitte açık veya dolaylı olarak töre temelinde iyilik ve faydalı olmaya vurgu yapıldığı görülmektedir. Eserde yer alan ve Küntogdı olarak kişiselleştirilen hükümdarın yani törenin, kişileştirilen diğer olgulara seslenişlerini içeren "kişi derler, kişi kimdir? Kişi başkalarına faydalı olan ve onların işlerini gören kimsedir" (3270 ve 3272. beyitler), "hükümdar (töre) dedi ki; iyinin vasfı faydalı olmaktır; onun halka çok faydaları dokunur", "O bütün halka hep iyilik eder; fakat yaptığını insanın başına kakmaz", "Kendi istifadesini düşünmez; başkasına fayda temin eder ve buna mukabil, bir karşılık beklemez" (856, 857 ve 858. beyitler) yönündeki beyitler, iyilik ve faydalılığın töre kurumsal mantığında ne derece önemli olduğuna işaret etmektedir. Töre kurumsal mantığında "iyilik-faydalılığın" önemli bir değer olduğu yönünde yapılan bu tespiti destekleyen farklı vurgulara da rastlanmaktadır. Bu vurgulardan bir tanesi İbrahim Kafesoğlu tarafından yapılmıştır. Kafesoğlu (2014), törenin "faydalılık" prensibi/değeri üzerinde durulmaya değer olduğunu ifade ederek faydalılığın Türk toplumlarının en önemli değerlendirme prensiplerinden biri olduğuna işaret etmiştir.

Töre kurumsal mantığında öne çıkan diğer değerler de insanlık ve hoşgörüdür. Kutadgu Bilig'de yer alan "kanun ne ölçüde insanlığı kuşatırsa o nispette halk mesut ve devlet payidar olur", "devleti mahveden iki şey vardır, biri vazifeyi ihmal diğeri de insanlara zulüm" (2024. beyit) şeklindeki beyitler bir değer olarak insanlığa dair yapılan vurgulara işaret etmektedir. İnsanlık ve hoşgörünün töre kurumsal mantığının önemli değerlerinden biri olduğu tespitini destekleyen önemli bir vurgu da Yılmaz Öztuna tarafından yapılmıştır. Öztuna (1998)'ya göre, Türk Milleti'nin hoşgörü anlayışı İslamiyet'ten önceki dönemlere ve Türk töresine dayanmaktadır. Hoşgörü, sabırla müsamaha gösterme, yabancılara, onların inanç sistemlerine, âdet ve göreneklerine karşı saygı Türk töresinin hâkim değerlerinden biri olarak Türk Milleti'nin sosyal karakterine dönüşmüştür (Öztuna, 1998). Sayar (2002: s. 4)'de özellikle Çin vesikalarında Hun Türklerinin devlet idaresindeki hoşgörüsüyle ilgili olarak önemli bilgiler veren vesikaların bulunduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında Sayar (2002: s. 38)'de Türklerin İslam Hukukunun gayri Müslimlere karşı hoşgörülü tutumlarını devamlı olarak sürdürdüklerini ifade etmiştir. Sayar (2002: s. 38)'a göre gayri Müslimlere karşı gösterilen hoşgörü zaman zaman gayri Müslimlerin Müslümanlardan daha iyi şartlarda yaşaması sonucunu bile ortaya çıkarmıştır.

Töre kurumsal mantığının öne çıkan bir başka değerinin ise evrenselliğe işaret eden insanlık olduğu görülmektedir. Töre kurumsal mantığında bir değer olarak evrenselliğin ön plana çıktığının en önemli işareti eserde törenin güneşe benzetilmesidir. Eserde Küntogdı-hakan-töre ve güneş arasındaki sembolik örüntü ciddi bir şekilde öne çıkmaktadır. Nitekim eserdeki 350-355. aralığındaki beyitlerde geçen "benim tabiatım ona (güneşe) benzer, adalet ile doludur ve hiçbir vakit eksilmez", "güneş doğar ve bu dünya aydınlanır, aydınlığım bütün halka eriştirir, kendinden bir şey eksilmez" şeklindeki beyitler töre güneş benzetmesini açık olarak gösteren beyitlerdir. Güneş tüm insanlığı kuşatan enerji kaynağıdır. Bu benzetmeyle vurgulanmak istenen törenin tüm insanlığı kuşatan evrensel bir mantık olabileceğidir. Nitekim eserde yer alan "kanun güneşi bütün insanlara ulaşmalı bütün cihan aydınlanmalıdır", "benim bu törem hangi memlekete erişirse o memleket baştanbaşa hep kayalık dahi olsa düzene girer" (826 ve 830. beyitler) evrenselliğin töre kurumsal mantığının önemli bir değeri ve iddiası olduğunu göstermektedir. Töre kurumsal mantığında bir değer olarak evrenselliğin öne çıktığı yönündeki tespiti destekleyen çok sayıda açıklama da bulunmaktadır (Kafesoğlu, 1970; Gögebakan, 2010). Bu açıklamalardan en önemlisi İbrahim Kafesoğlu tarafından yapılmıştır. Kafesoğlu (2014) yine Kutadgu Bilig'e dayanarak yapmış olduğu açıklamalarında töre de insanlık yani evrensellik fikri olduğunu ifade etmiş ve bu ifadesini yukarıda verilen beyitlerle destekleme yoluna gitmiştir.

Töre kurumsal mantığında hâkim değerlerin neler olduğu temelinde yapılan inceleme öne çıkan değerlerin adalet, eşitlik, iyilik-faydalılık, insanlık ve hoşgörü olduğuna işaret etmektedir. Tarih disiplini içerisinde Kutadgu Bilig üzerine yapılan incelemeler, Türk devlet yapılanması ve Türk millî kültürü üzerine yapılan çalışmalarda bu çalışmada töre kurumsal mantığı-değerler temelinde yapılan tespitleri doğrulamaktadır. Ancak Tarih disiplinin de gerçekleştirilmiş olan bu çalışmalar, tespit edilen olguların sosyolojik

olarak gerçek anlamda bir değer olarak kabul edilip edilmediğine dair herhangi bir açıklama yapmadıkları gibi buna dair bir sorgulamada da bulunmamaktadırlar. Bu durum, araştırmacıları sosyoloji disiplininde “değer” temelinde yapılan açıklamalara yöneltmiştir. Çünkü töre kurumsal mantığının öne çıkan değerleri olarak ifade edilenlerin gerçekten bir değer olarak kabul edilip edilmeyeceği araştırmanın iç geçerliliği açısından oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Sosyoloji disiplinine yönelik inceleme adalet, eşitlik, iyilik-faydalılık ve insanlık-hoşgörünün birer değer olduğuna dair çok sayıda açıklama olduğunu göstermektedir. Sosyoloji disiplininde değerler temelinde yapılan açıklamalar değerlerin beş fonksiyonuna işaret etmektedir. Eğer bir şey şu beş fonksiyonu üstleniyorsa değer olarak kabul edilebilir.

- 1) Toplumun amaçlarının, ülkülerinin ve eylemlerinin niyetlenen sonuçları üzerinde belirleyici olma,
- 2) Toplumun üyeleri arasında tek biçimlilik ve toplumsal düzlemdeki farklı kişiler grupları arasındaki etkileşim için durağanlık sağlama ve bir toplumun üyeleri tarafından ortak olarak paylaşılma ve topluma aitlik hissi yaratma,
- 3) Hem yönetel aktivitelerin hem de sosyal yaşama ilişkin kurallar için meşruiyet dayanağı oluşturması,
- 4) Farklı kural setleri arasındaki uyum ve ayarlamalar yapılmasına yardım etmesi,
- 5) Doğru ve yanlış, arzu edilebilir ve arzu edilemeyen şeyler arasındaki farklılığı ortaya koyması (Fichter, 2006: s. 166-167-168).

Sosyoloji disiplini içerisinde değerlerin fonksiyonlarına yönelik olarak yapılmış olan bu açıklamalar töre kurumsal mantığına özgü değerler olarak tespit edilen adalet, eşitlik, iyilik-faydalılık ve insanlık-hoşgörünün sosyolojik olarak birer “değer” kabul edilebileceğini göstermektedir. Bunun yanı sıra Kutadgu Bilig’deki kurgu ve adalet, iyilik-faydalılık, eşitlik ve insanlık-hoşgörü temelinde yapılan vurgular göz önüne alındığında bunların yüksek işlevselliğe sahip ve tüm toplumu kapsayan değerler olduğu da söylenebilir. Zaten bir kurumsal mantığa özgü değerlerin toplumsal düzlemde bulunduğu karşılık ilgili kurumsal mantığın etkinliği ve gücü ile doğru orantılıdır. Töre kurumsal mantığının gücü ve etkinliği göz önüne alındığında ona özgü değerlerin aynı derecede güçlü olması ve yüksek bir etki alanına sahip olması da doğaldır.

4.2. Töre Kurumsal Mantığında Bilginin Kaynağı

Merkez mantık olarak töre de bilginin kaynağının anlaşılması için ilk olarak törenin ne olduğunun tam olarak ortaya konulması önemlidir. Burada töre üzerinde zaten tarih ve Türk Dili disiplinleri içerisinde oldukça ciddi çalışmalar yapıldığı bu nedenle böylesi bir açıklamanın bilimsel bir araştırmada ne derece orijinal olduğu sorgulanması akla gelebilir. Tarih ve Türk Dili disiplinlerinde töre temelinde yapılmış olan çalışmalar son derece önemli çalışmalardır. Ancak bu disiplinlerde yapılmış olan çalışmalar bir kurumsal mantık olarak töreye yönelik açıklamalar yapmak için gerekli olan analiz, yorum ve teorik ilişkilendirmelerden uzak oldukları için töre-kurumsal mantık ekseninde çıkarımlar yapabilmek için son derece yetersiz kalmaktadırlar. Ancak Tarih ve Türk Dili disiplinleri içerisinde yapılmış olan bu çalışmalar “kurumsal mantık-töre” ekseninde yönetim ve örgüt yazınında yapılacak bir inceleme için bir girdi niteliği taşımaktadırlar. Bu çalışmalar içerisinde İbrahim Kafesoğlu, Bahattin Ögel gibi araştırmacıların çalışmalarının çok önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca, Sait Başer (2011) tarafından yapılmış olan “Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre” isimli çalışmanın da Kutadgu Bilig temelinde gerçekleştirilmiş olması nedeniyle önemlidir. Başer (2011), farklı ve önemli tarih araştırmalarına dayanarak ilk olarak törenin anlamını daraltan açıklamaların yanlış olduğunu ifade etmiştir. Başer (2011)’e göre, törenin yaygın kabul gören anlamlarıyla hukuk, yasa, düzen gibi anlamlandırmalardan uzaklaşması gerekmektedir. Çünkü töre, Tanrı ile ilişkili bir değerler toplamıdır. Başka ifadeyle töreyi hukuk, yasa, kural ve/veya devlet sistem ve düzeni için uyulması ve/veya uygulanması gereken kurallar manzumesi olarak tanımlamak törenin anlamını karartarak onun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Törenin asıl anlamı Tanrı’nın koyduğu nizam demektir. Töre Tanrı tarafından dizayn edilmiş Tanrısal bir düzen olduğu için, Tanrı kendi düzenine uyarak bu düzeni tatbik eden kişiye kut vermekte ve onu kendisine yaklaştırmaktadır (Başer, 2011). Törenin ne olduğuna dair bu açıklamalar göz önüne alındığında töre kurumsal mantığında bilginin kaynağı olarak ilahi bir varlık olarak Tanrı’ya işaret edildiği görülmektedir. Nitekim Kutadgu Bilig’de töreyi temsil eden Küntogdı tarafından söylenen “(Tanrı) kadirdir, adildir, hak töreyi koyan o dur; yarattıkları bütün mahluklara gücü yeter” (3192. beyit) ifadesi töre kurumsal mantığında bilginin kaynağının Tanrı olduğuna işaret etmektedir. Törede bilginin kaynağının Tanrı olduğunun bir başka göstergesi de eski Türklerdeki “kut” olgusuyla ilgili açıklamalardır. Bilindiği üzere “kut” eski Türklerde Tanrı tarafından hükümdara verilen yönetme yetkisidir. Kutadgu Bilig’de “Kut Tanrı’nın bir ihsanıdır” (109. beyit), “Tanrı kime inayet ve yardım

ederse dünya onun olur ve kuta kavuşur” (5125. beyit) şeklindeki beyitler olmak üzere kaynağı Tanrı olan “kut” a dair farklı beyitlere rastlamak mümkündür. “Kut” ile “töre” arasındaki ilişki de Kutadgu Bilig’de şu şekilde kurulmaktadır. Kutadgu Bilig’de “Bey kuttur; Kut’a yakın olan insan dileğine kavuşur, onun bütün işleri yoluna girer” (606. beyit) şeklinde beyit bilginin ve yetkinin kaynağı olarak Tanrı’nın işaret edildiğinin en önemli göstergesidir. Kutadgu Bilig’e göre kut töreye uymakla kazanılmaktadır. Aslında törenin Tanrı’nın koyduğu nizam olduğu düşünüldüğünde Tanrı’nın koyduğu nizam ile Dünya’ya nizam vermek için gerekli olan gücün kaynağının doğal olarak Tanrı’dan gelmesi tutarlı ve olağan bir durumdur.

Bulguların, töre kurumsal mantığında bilgi kaynağı olarak Tanrı’yı işaret etmesinden yola çıkarak töre kurumsal mantığının mistik bir sistem özelliğini taşıdığına dair bir çıkarımda bulunmak Kutadgu Bilig’in genel kurgu ve söylemi göz önüne bulundurulduğunda mümkün görünmemektedir. Nitekim Sadri Maksudi Arsal, törede metafizik görüş ve tasniflere rastlanmadığını çok net bir şekilde ifade etmiştir (Arsal, 1947). Zaten Kutadgu Bilig’de yoğun olarak “akıl’a” yapılan vurgu da aklın bilgiye ulaşmada kullanılan önemli bir araç/kaynak olduğuna işaret etmektedir. Törenin bizzat kendisini temsil eden Küntogdı akli kullanmanın önemini ve gerekliliğini vurgulamaktadır. Kutadgu Bilig’in bütününde aklın iyiyi kötünden, doğruyu yanlıştan ayıran bir araç olduğuna işaret edilmektedir. Zaten Kutadgu Bilig’de Küntogdı olarak kişiselleştirilen töre eserde Ögdülmüş olarak kişiselleştirilmiş olan akıl ile iletişim hâlinindedir. Eserde sürekli olarak sorular soran Küntogdı (töre) istediği cevapların tamamını kut, akıl ve irfan’dan çıkartmaktadır. Töre ise akıl ve irfan tarafından kurulmaktadır (Başer, 2011). Bu anlatılanlardan hareketle töre kurumsal mantığının mistik bir sistem olmadığı ve kurumsal mantık olarak akılla çelişen herhangi bir boyut olmadığı söylenebilir. Kutadgu Bilig’de aklın belirleyiciliğine yönelik bu ifade edilenler ilk bakışta töre kurumsal mantığında bilginin kaynağı olarak Tanrı’nın işaret edilmesiyle çelişir bir durum olarak görünebilir. Ancak bilginin kaynağının Tanrı olması onun doğrudan akıl ile çelişeceği anlamına gelmez. Başka ifadeyle, kaynağı Tanrı olan bilginin mutlak suretle akılla çelişeceğine dair bir çıkarım yapmak doğru değildir. Nitekim Maturidi’ye göre İslam dininde Allah gerçeğe ulaştırıcı ve doğru yolu gösteren akli kullanmayı ve akli temellendirmeyi emretmiştir. Akıl insanlara Allah’ın emanetidir (Başer, 2011). Kutadgu Bilig’de bilginin kaynağına yönelik vurgular ve Küntogdı ile Ögdülmüş arasındaki geniş diyaloglar da Maturidi’nin bu yaklaşımıyla örtüşmektedir.

4.3. Bir Kurumsal Mantık Olarak Törenin Yönetmel Aktörlerin Karar ve Uygulamaları Üzerindeki Şekillendiriciliği

Töre kurumsal mantığının yönetmel aktörlere yönelik şekillendiriciliğine ilişkin inceleme bir kurumsal mantık olarak törenin yönetmel aktörler üzerinde yüksek derecede şekillendiriciliğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu şekillendiriciliğin en önemli göstergelerinden bir tanesi törenin beyin düşünce, davranış ve uygulamalarının meşruiyeti konusunda çok önemli bir belirleyici olduğuna dair vurgulardır. Bir kurum olarak töre kurumsal mantığının yönetmel aktör olarak beyin “öz görevini” ve “öz görevin yanındaki diğer görevleri” nasıl yerine getirebileceği, aksi durumda ne/neler olacağı yönündeki belirleyiciliği ilgili mantığın yönetmel aktörler üzerindeki şekillendiriciliğine yönelik diğer bir gösterge olarak kabul edilebilir. Hem Kutadgu Bilig’deki vurgular hem ilgili konuda tarih disiplininde yapılmış olan çalışmalar beyin törenin uygulanması için ortaya çıktığına dair önemli vurgularda bulunmuşlardır. “Beylik, törenin uygulanması için konmuştur. Tanrı kendi nizamının yürütülmesi için beylik verir”, Sen her zaman töreyi adalet ile uygula (tatbik et), beylik töre/kanun ile ayakta durur” (1040.beyit), bu beyitlerin yanında Kutadgu Bilig de Ögdülmüş’ün “Beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiğini söyler” kısmındaki “Ey hakim (bey-hükümdar), memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, töreyi doğru yürütmeli ve halkı korumalısın” (2033.beyit), “töre ile ülke genişler ve dünya düzene girer, zülüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur” (2034.beyit), “Beyler gönüllerini temiz tutar ve töreyi tatbik ederlerse beylik bozulmaz ve uzun süre ayakta durur” (2036.beyit) şeklinde beyitler hem beyin asıl görevinin ne olduğuna, hem de bu görevi yerine getirirken nasıl davranması gerektiğine dair vurgularda bulunmaktadır. Beyitlerin vurgularından da anlaşılacağı üzere beyin görevi törenin uygulanmasıdır. Törenin uygulanmasında adalet en önemli husustur. Bey töreyi bir kurumsal mantık olarak törenin en fazla öne çıkan değeri olan adalet ile uygulanmalıdır. Burada beyin adaletli, iyi ve insanlara eşit davranması gerektiği yönünde de Kutadgu Bilig’de önemli vurgular olduğu görülmektedir. Bu vurgulardan hareketle beyin aslı görevini yerine getirirken nasıl davranması gerektiği ve bir beyin taşıması gereken özelliklerin neler olması gerektiği konusundaki vurguların aslında törenin en fazla öne çıkan değerlerine işaret ettiğini söyleyebiliriz. Bu çalışmada bahsedilmemiş de olsa törenin önemli gördüğü akıl ve bilgide bey’in sahip olması gereken en önemli niteliklerdir. Kutadgu Bilig’de töre temelinde akıl ve bilgiye bu derece yüksek bir vurgunun yapılması

bir kurumsal mantık olarak töre de bilginin kaynağının Tanrı olmasına rağmen, töre kurumsal mantığının tamamıyla mistik özellikler taşıyan bir mantık olmadığına temel göstergelerinden bir tanesidir. Zaten bir kurumsal mantık olarak törede bilginin kaynağı başlığı altında da ifade etmiş olduğumuz gibi, töre de metafizik görüş ve tasniflere de rastlanmamaktadır (Arsal, 1947). Bir kurumsal mantık olarak törenin yönetmel aktör olan beyin üzerindeki etkisine dair Kutadgu Bilig'deki diğer önemli bir vurgu da, beyin uzun süreli hüküm sürebilmesinin töreyi iyi uygulamasına ve kendisinin iyi bir insan olmasına bağlı olduğuna dair yukarıda verilen beyitlerde kendini göstermektedir. Yukarıda verilen 1040, 2033, 2034 ve 2036.beyitlerde de açıkça vurgulanacağı gibi beyin hükmetmesinin sürdürülebilirliği töreyi iyi bir şekilde uygulamasına ve kendisinin iyi bir insan olmasına bağlıdır. Aksi takdirde Tanrı tarafından devleti ve milleti yönetmek üzere beye verilen kut beyi terk edecektir. Burada bey'in yönetmedeki en temel güç kaynağının bir kurum olan töreye bağlı olduğu görülmektedir. Törenin bey'in görevinden, görevini nasıl icra edeceğine ve aksi durumda kendini bey yapan Kut'un beyi terk edeceğine (yani Kut'un alınacağına) dair imalar bir kurumsal mantık olarak törenin bey üzerinde çok önemli bir şekillendiriciliğe sahip olduğuna işaret etmektedir.

Özetlemek gerekirse, töre kurumsal mantığı beyin nasıl bir insan olması gerektiğinin kriterlerini ortaya koyma, bey'in öz görevinin yanında toplumsal düzlemin sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmesi için üstlenmesi gereken diğer görevlerin neler olması ve bu görevleri nasıl yapması gerektiğini belirlemede son derece yüksek bir etkiye sahip olması bakımından yönetmel aktörler üzerinde önemli bir şekillendiriciliğe sahiptir. Bununla beraber yönetmel aktör olan bey'in güç kaynağı olan Kut'un bey'in töreyi gerektiği gibi uygulamaması bir başka ifadeyle törenin buyruğundan ayrılması sonucunda beyi terk edeceği/beyden geri alınacak olması da töre kurumsal mantığının ilgili dönemde meşruiyet düzlemini oluşturma gücü üzerinden yönetmel aktörler üzerindeki şekillendiriciliğine yönelik imalarda bulunmaktadır.

Bu ifade edilenlerden sonra araştırmanın veri ve yöntem kısmında da değinildiği gibi iç geçerlilik temelinde bir açıklama yapmak gerekmektedir. Bu bağlamda töre kurumsal mantığının "yöneticinin görev tanımları, bu görevlerin nasıl yerine getirileceği, bir yönetici olarak beyin taşınması gereken özelliklerin neler olduğu ve beyin güç kaynağının neye bağlı olduğu" üzerindeki belirleme gücünden yola çıkarak töre kurumsal mantığının yönetmel aktörler üzerindeki şekillendiriciliğine yönelik bir dizi çıkarımın yapılabileceğine yönelik bir sorunun cevaplanması gerekmektedir. Aslında töre kurumsal mantığının bir yönetici aktör olarak bey'in düşünce, plan ve eylemlerinin meşruiyetinin en önemli belirleyici olması mantığın yönetmel aktörler üzerindeki şekillendiriciliğinin en temel göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim kurumsal mantık literatürü kurumsal mantıkların bir kimlik kazandırma ve aktörlerin düşünce davranışlarını belirleyici yönüne önemli oranda vurguda bulunarak kurumsal mantığın boyutlarından biri olarak meşruiyetin kaynağı olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra kurumsal mantıkların bir kimlik kazandırdıkları, özel düzenlemelerin alanın etkisi içerisinde birtakım tercihlere yönlendirerek bireylerin davranışlarını etkileyebilme ve onların davranışlarını şekillendirebilme güçleri olduğu yönündeki vurgular göz önüne alındığında (Thornton vd., 2012) da törenin kut üzerinden bey kimliğinin oluşturulmasında, özel öneriler ve alanlar üzerinde de bey'in neyi nasıl yapması gerektiği (hangi davranışı nasıl sergilemesi) üzerinde belirleyiciliği üzerinden töre kurumsal mantığının yönetmel aktörler üzerindeki etkisine yönelik çıkarımlar yapılabilir.

Sonuç

Merkez kurumlar ve bu merkez kurumların her birine özgü kurumsal mantıklar bireylerin, örgütlerin ve toplumsal düzlemi inşa etme, o toplumsal düzleme özgü aktör ve değişkenlere şekil veren diğer kurumsal mantıkları da etkileme özelliğine sahiptirler. Etkileme güçleri ve etkiledikleri alan itibarıyla oldukça güçlü ve etkin olabilen bu merkez kurumsal mantıkların etki alanları ve güçlerinin ise toplumdan topluma değiştikleri gözlemlenmektedir. Örneğin kapitalizmin ileri düzeye ulaştığı ve liberal ekonomi anlayışının kurumsallaştığı bazı batı toplumlarında piyasa kurumsal mantığının etkinliği ve gücü, gelişmekte olan ülkelerdeki piyasa kurumsal mantığının etki alanı ve gücünden daha yüksektir. Yine Türkiye gibi birçok Müslüman ülkede din kurumsal mantığının etkinliği ve gücü genel olarak agnostik eğilimlere sahip batı toplumlarındaki din kurumsal mantığının etkinliği ve gücünden daha yüksektir. Bu durum göz önüne alındığında, merkez kurumsal mantıklar olarak nitelendirilen kapitalizm, piyasa, din, aile gibi mantıklar temelinde ülke özelinde yapılacak olan çalışmaların kurumsal mantık yazınının çeşitlenerek zenginleşmesine önemli katkılar sağlayabileceği görülmektedir. Çünkü her bir merkez kurumsal mantığın bir ülkedeki etkinlik ve güçlülük derecesinin, kurumsal mantıkların toplumsal düzlemdeki önem derecelerinin, kurumsal mantıklara özgü değerlerin toplumdaki

topluma farklılaşma biçim ve derecelerinin ortaya konulması oldukça önemli sayılabilecek katkılardır. Bunun yanı sıra, merkez kurumsal mantıkların bugünkü formlarının anlaşılabilmesi için kurumsal mantık temelinde o topluma özgü tarihsel süreçte ön plana çıkan kurumsal mantıkların anlaşılması da yazın açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Töre kurumsal mantığı Türk toplumuna özgü toplumu yüksek oranda dizayn etme gücüne sahip, yönetsel aktörler üzerinde ileri düzeyde şekillendiriciliği olan ve diğer kurumsal mantıkların oluşması, özelliklerinin şekillenmesi ve etki alanlarında önemli belirleyiciliği olan tarihsel kurumlardan bir tanesidir. Töre kurumsal mantığında öne çıkan değerlerin ise adalet, eşitlik, iyilik ve faydalılık ile insan ve hoşgörü olduğu görülmektedir. Töre kurumsal mantığının tespit edilen bu değerleri aslında Türklerin cihan hâkimiyeti düşüncesinin de arka planını oluşturmaktadır. Çünkü insan ve hoşgörü üzerinden evrenselliğe yapılan vurgular dışında yine evrensel karşılığı bulunan adalet ve eşitlik gibi değerler temelindeki bir yapılanma cihan hâkimiyetinin ve bu hâkimiyetin sürdürülebilirliği için gerekli perspektifin unsurları arasında sayılabilir. Töre kurumsal mantığında ise bilginin kaynağı olarak Tanrı karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu töre kurumsal mantığının mistik bir sistem olduğu anlamına gelmemelidir. Nitekim Kutadgu Bilig’de akıl ve aklın önemi/işlevi üzerine yapılan vurgu da töre kurumsal mantığının mistik bir sistem olarak kabul edilemeyeceğinin önemli göstergeleri olarak kabul edilebilir. Bununla beraber, töre kurumsal mantığının yüksek etkinlik derecesine sahip güçlü bir kurum olmasının sonucu olarak törenin yönetsel aktörler üzerinde önemli bir şekillendiriciliğe sahip olduğu görülmektedir. Son olarak araştırmanın amaçları içerisinde olmasa da araştırmada ulaşılan imalar, töre kurumsal mantığının izlerine bugün de farklı kurumsal mantıkların içerisinde sürdürdüğü gibi törenin bir “töz” niteliğinde izleri olduğuna işaret etmektedir. Töre kurumsal mantığına yönelik bu ifade edilenler farklı toplumlarda tarihsel süreçte yüksek etkinliğe sahip böylesi kurumsal mantıkların analiz edilmesi bugünün toplumlarının daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, başta Türkler olmak üzere kendine özgü önemli kurumları ve yönetsel gelenekleri olan toplumların yönetim ve işletme tarihi yazını tarafından yok sayılması veya yeterince ilgi gösterilmemesi ilgili yazının gelişmesi açısından hem önemli bir eksiklik hem de bu toplumlara karşı da önemli bir haksızlıktır. Bu nedenle yönetim ve işletme tarihi çalışmaları farklı toplum ve medeniyetleri de içine alarak alanını genişletmelidir. Ancak bu genişleme tek başına yönetim ve örgüt yazınında araştırmacıların katkılarıyla gerçekleştirilmesi oldukça zor gerçekleştirilebilecek bir genişlemedir. Bu nedenle mutlaka tarih başta olmak üzere farklı bilimsel disiplinlerden araştırmacıların katılımlarıyla gerçekleştirilen disiplinler arası çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türklerde kut ve töre bağlamında hükümlerliliğin hudutları. *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 71(1), 29-50
- Arsal, S. M. (1947). *Türk tarihi ve hukuk*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Barley, S. R. ve Kunda, G. (1992). Desing and devotion: Surges of rational and normative ideologies of control in managerial discouse. *Admistrative Science Quarterly*, 37, 363-399.
- Başer, S. (2011). *Kutadgu Bilig’de kut ve töre*. İrfan Yayınevi.
- Bhappu, A. D. (2000). The Japanese Family: An institutional logic for Japanese corporate networks and Japanese management. *The Academy of Management Review*, 25(2), 409-415.
- Boltanski, L. ve Thevenot, L. (2006). *On justification: Economies of worth*. Princeton University Press.
- Boltanski, L. (2011). *On critique: A sociology of emencipation*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (2016). *Devlet üzerine: College de France dersleri 1989-1992*. (2. Baskı). (A. Sümer, Çev.). İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2012).
- Büyükbaş, H. ve Vargün, F. (2016). Kutadgu Bilig’de devlet yönetimi hükümdar adalet ilişkisi. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (4), 27-33.

- Coşkun, R. (2015, Ağustos 25-30). Nicel araştırmalarda keyfîlik sorunu evren örneklem belirleme süreçleri üzerinden bir tartışma [Bildiri sunumu]. 7. *Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi*, Kaposvar, Macaristan.
- Çakmak, M. A. ve Tezcan, R. (2016). Kutadgu Bilig'e göre Türkler'de adalet anlayışı. *Akademik Hassasiyet Dergisi*, 3(5), 177-183.
- Demir, Ö. (1996). *Kurumcu iktisat*. Vadi Yayınları.
- Fichter, J. (2006). *Sosyoloji nedir*. (N. Çelebi, Çev.). Anı Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1971).
- Friedland, R ve Alford, R. R. (1991). Bringing society back in: Symbols, practices, and institutional contradictions. W. W. Powell ve P.J. DiMaggio (Ed.). *The new institutionalism in organizational analysis*. (s.232-263) içinde. University of Chicago Press.
- Friedland, R. (2017). The value of institutional logics. G. Krücken, C. Mazza, R.E. Meyer ve P. Walgenbach (Ed.). *New themes in institutional analysis* (s. 12-50) içinde. Edward Elgar Publishing.
- Gögebakan, Y. (2010). Türk kültüründeki hoşgörü anlayışının tarihsel ve kültürel kaynakları ve bu anlayışın kültür varlıklarına yansımaları. *İ.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/1 (2), 201-223.
- Genç, R. (2002). *Karahanlı devlet teşkilatı (XI. yy. Türk devlet teşkilatı ve Karahanlılar)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Has Hacib, Y. (1988). *Kutadgu Bilig*, (R.R. Arat, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- İnalçık, H. (2000). *Türk devletlerinde devlet kanunu geleneği, Osmanlıda devlet, hukuk, adalet*. Eren Yayıncılık.
- Jagodzinski, W. (2017). The Concept of institutional logics in the research of the spatial organization of economies. *World Scientific News*, 72, 618-627.
- Kafesoğlu, İ. (1970). *Kutadgu Bilig ve kültür tarihimizdeki yeri*. Türk Kültürü Kaynak Eserleri Serisi 13, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2017). *Türk milli kültürü*. Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Umumi Türk tarihi hakkında tespitler, görüşler, mülâhazalar*. Ötüken Neşriyat.
- Klandermans, B. ve Stekelenburg, J. V. (2013). Social movements and the dynamics of collective action. L. Huddy, D. O Sears ve J. S. Levy (Ed.). *The oxford handbook of political psychology* (s. 774-811) içinde. Oxford University Press.
- North, D. C. (2002). *Kurumlar, kurumsal değişim ve ekonomik performans*. (G. Güven Çağalı, Çev.). Sabancı Üniversitesi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1999).
- Ögel, B. (2016). *Türklerde devlet anlayışı-13. yüzyıl sonlarına kadar*. Ötüken Neşriyat.
- Öztuna, Y. (1988). *Tarih sohbetleri I*. Ötüken Neşriyat.
- Poggi, G. (1971). The Place of religion in Durkheim's theory of institutions. *European Journal of Sociology*, 12, 229-260.
- Robinson, J. ve Tinker, J. (1997). Reconciling ecological, economic and social imperatives: A new conceptual

framework. T. Schrecker (Ed.) *Surviving globalism, the social and environmental challenges* (s. 71-94) içinde. Palgrave Macmillan.

Sarı, İ. (2017). *Türklerde hâkimiyet anlayışı*. Nokta e-book publishing.

Sasaki, J. Y. ve Kim, H. S. (2011). At the intercession of culture and religion: A cultural analysis of religion's implications for secondary control and social affiliation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(2), 401-414.

Sayar, M. (2002). *Türklerde dini ve kültürel hoşgörü*. Atatürk ve Laiklik, Atatürk Araştırma Merkezi.

Scott, W. R. (1995). *Institutions and organizations. ideas, interets and identities*. Sage.

Scott, W. R., Reuf M., Mendel P. J. ve Caronna C. A. (2000). *Institutional change, and healthcare organizations: from professional dominance to managed care*. The University of Chicago Press.

Stephen, M. D. (2017). Rising power global capitalism and liberal governance: A historical materialist account of the BRICs challenge. *European Journal of International Relations*. 20(4), 912-938.

Şahin, H.İ. (2014). *Türk Töresi Ziya Gökalp*. Ötüken Neşriyat.

Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranış ölçümlerinde güvenilirlik ve geçerlilik*. (1. baskı). Seçkin Yayınları.

Tatar, T. ve Tatar, H.C. (2005). Türk kültüründe töre müessesesi. *Dini Araştırmalar*, 8(23), 273-286.

Thornton, P. H. (2004). *Markets from culture: Institutional logics and organizational decisions in higher education publishing*. Stanford University Press.

Thornton, P. H. ve Ocasio, W. (2008). Institutional logics. R. Greenwood, C. Oliver, R. Suddaby, ve K.Sahlin (Ed.). *The sage handbook of organizational institutionalism* (s. 99-128) içinde. Sage.

Thornton, P. H., Ocasio W. ve Lounsbury, M. (2012). *The institutional logics perspective : A new approach to culture, structure and process*. Oxford University Press.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. yazar %40 oranında, 2. yazar %30 oranında, 3. yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 55
Sayfa/Page: 232-247
ISSN: 1302-6879

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Parlamenter Sistem ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Özelinde Analizi *Analysis of the Relationship between Bureaucracy and Politics in the Parliamentary System and the Presidential Government System*

Handan BOYALI*
Kübra GÜMÜŞ**

* Öğr. Gör. Dr., Munzur Üniversitesi,
Çemişgezek Meslek Yüksekokulu, Büro
Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Tunceli /
Türkiye.
Lec. Dr., Munzur University, Çemişgezek
Vocational School, Office Services and
Secretary Department, Tunceli / Turkey.
handanboyali@munzur.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4662-5124

** Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Erciş Meslek Yüksekokulu, Van /Türkiye.
Lec., Van Yüzüncü Yıl University, Erciş
Vocational School, Van / Turkey.
k.koroglu@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2813-9704

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
06/07/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
15/03/2022
Yayın Tarihi / Date Published:
31/03/2022

Atf: Boyalı, H. ve Gümüş, K. (2022).
Bürokrasi ve siyaset ilişkisinin parlamenter
sistem ile cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi
özelinde analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55, 232-247

Citation: Boyalı, H. ve Gümüş, K. (2022).
Analysis of the relationship between
bureaucracy and politics in the parliamentary
system and the presidential government
system. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal
of Social Sciences Institute*,
55, 232-247

Öz

Siyasal karar alma süreçlerinde kamu hizmetlerini düzenleyip topluma sunmada siyasi iktidar ile bürokrasi iki önemli araçtır. Bu süreçte, siyasetçiler kararları alırken, bürokratlar bu kararları uygulamaktadırlar. Toplumlar ve devletlerdeki gelişmelere paralel olarak değişim göstererek günümüze kadar varlığını sürdüren bürokrasi, yönetim anlayışı veya hükümet sistemi ne olursa olsun bütün devletlerde var olmuştur. Kamu yönetiminin bir aygıtı olan bürokratik yapı, Türkiye’de 1982 Anayasasıyla bürokratik vesayetin kökleşmesi neticesinde verimsiz ve ağır işleyen bir yapıya dönüşmüştür. Parlamenter sistemde toplumsal sorunların çözümünde bazı hususlarda tıkanıklıkların yaşanması ve koalisyon hükümetlerinin olumsuz etkileri yeni hükümet sistemi arayışına sebep olmuştur. Bürokrasinin hantal yapısından kurtulup etkin ve verimli bir hale kavuşturulması arzusu parlamenter sisteme yönelik tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmaların akabinde 16 Nisan 2017 yılında Anayasada yapılan değişiklik ile 24 Haziran 2018’de gerçekleştirilen seçim sonucunda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi yönetimine geçilmiştir. Bu sistemle, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanında toplanmış, böylece yönetimdeki çift başlılık ve bürokrasideki hantal yapı sona erdirilmek istenmiş, Cumhurbaşkanlığı siyasetin ve bürokrasinin merkezinde yeniden konumlandırılarak farklı bir sürece girilmiştir. Bu çalışmada, Türkiye’deki Parlamenter Sistem ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde bürokrasi ve siyaset arasındaki ilişki ele alınmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle bürokrasi ve siyasette nasıl bir dönüşüm yaşandığı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi, siyaset, parlamenter sistem, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Türkiye.

Abstract

Political power and bureaucracy are two important tools in arranging and presenting public services to the society in political decision-making processes. In this process, while politicians make decisions, bureaucrats implement these decisions. The bureaucracy, which has changed in parallel with the developments in societies and states, has existed in all states, regardless of the management approach or government system. The bureaucratic structure, which is an instrument of public administration, has turned into an inefficient and slow-functioning structure as a result of the bureaucratic tutelage taking root in Turkey with the 1982 Constitution. In the parliamentary system, some problems in solving social problems and the negative effects of coalition governments have led to the search for a new government system. The desire to get rid of the cumbersome structure of the bureaucracy and make it effective and efficient has led to discussions about the parliamentary system. Following these discussions, the Presidential Government System was administered as a result of the election held on 24 June 2018 with the amendment made to the Constitution on April 16, 2017. With this system, the executive power was concentrated in the President, thus the double-headedness in the administration and the cumbersome structure in the bureaucracy were tried to be ended, and the Presidency was repositioned in the center of politics and bureaucracy and entered a different process. In this study, the relationship between bureaucracy and politics in the Parliamentary System and the Presidential Government System in Turkey is discussed. In addition, the transition to the Presidential Government System, the transformation in bureaucracy and politics is evaluated

Keywords: Bureaucracy, politics, parliamentary system, Presidential Government System, Turkey.

Giriş

Devletlerin toplumların ihtiyaç duyduğu kamu hizmetlerini sunmasında önemli fonksiyon üstlenen aygıtlardan birisi de bürokrasi. Bu nedenle bürokrasi vazgeçilmez ve önemli konuma sahiptir. Zaman içerisinde devlet yönetiminde bürokrat zümrenin de ortaya çıkması kaçınılmaz bir hal almıştır.

Bürokrasinin güç elde etme arzusu ve siyasal iktidar karşısında statü elde etme mücadelesi kamu yönetiminde her zaman önemli hususlardan olmuştur. Bürokrasi, iktidarların önemli bir aracıdır. Ancak bazı dönemlerde bürokrasi siyasal iktidarın himayesinde iken, bazı dönemlerde ise gücünü kullanarak siyasal iktidarı etkisi altına alıp üzerinde vesayet kurma eğilimi göstermektedir. Siyasal iktidarın sadece meşru otoriteye sahip olması ve bütçe kontrolünü elinde bulundurması bürokrasiyi kontrol altında tutmasında yeterli olmamaktadır. Ancak yürütmenin gücünün daha fazla olduğu başkanlık sistemlerinde bürokrasi üzerindeki yönetsel kontrol diğer hükümet sistemlerine göre daha kolay olmaktadır. Türkiye’de meclisin açıldığı 23 Nisan 1920’den cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 yılına kadar meclis hükümet sistemi ile yönetim sağlanmışken, bu tarihten sonra uzun yıllar boyunca kuvvetlerin yumuşak ayrılığını getiren parlamenter sisteme geçilmiştir. 2018 yılında ise bir hükümet sistemi değişikliği yaşanarak parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmiştir. Türkiye’de parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesinin ardından bürokrasi kendi alanına geri dönmüştür. Böylece siyasi iktidarın almış olduğu kararlar ve uyguladığı politikalar çerçevesinde yeniden şekillenmiştir (İzci ve Atmaca, 2019: s. 4522). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi özünde başkanlık sistemine dayanmakla birlikte Türkiye’ye özgü bir hükümet sistemidir. Bu sistem ile birlikte bürokraside aksayan birçok yönün düzeltilmesi ve bürokratik vesayet sorununun çözülmesi amaçlanmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin yönetiminde Cumhurbaşkanı ana aktördür. Yani çift başlı olan yürütme modelinden tekli bir yürütme düzenine geçilmiştir. Ayrıca kamu politikalarını oluşturma süreçlerinde Cumhurbaşkanı asıl aktör olmuş, bununla birlikte politika yapım sürecine yeni aktörler de girmiştir. Yasama, yürütme ve yargı organları ile bürokrasinin yanında politika kurulları ve ofisler de yeni aktörler olarak bu süreç içerisinde konumlarını almıştır. Bu yeni aktörlerin politika oluşturma, geliştirme, öneri sunma gibi birçok önemli görev ve yetkileri bulunmaktadır. Ayrıca mevcutta olan aktörlerin rollerinde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Yine bu sistemde, bu aktörlerin dışında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi denilen yeni bir uygulamaya da geçilmiştir.

Siyaset ve bürokrasi ilişkisinde, ülkelerin siyasal rejimlerinde farklılıkların olması belirleyici bir rol oynamaktadır. Kamu bürokrasilerinin neleri yapacağı, yönetim sistemi içerisinde konumunu nasıl bulacağı hususu siyasal sistem ile olan ilişkileri doğrultusunda şekillenmektedir (Boyalı, 2021: s. 54). Bu ilişkinin anlaşılabilmesi, mevcut sorunlarının ortaya konulabilmesi ve sağlıklı bir işleyiş mekanizmasının oluşturulabilmesi açısından demokratik sistemlerde bulunan temel yönetim biçimlerinden başkanlık ve parlamenter hükümet sistemlerinin kıyaslamalı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bu çalışmada öncelikle bürokrasi ve siyaset kavramları tanımlanıp aralarındaki ilişki ana hatlarıyla ele alınmıştır. Ardından parlamenter sistemde bürokrasi ve siyaset ilişkisi incelenmiş, siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve güvenlik alanlarında yetersiz kaldığı düşünülen parlamenter hükümet sisteminden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş ile birlikte oluşan bürokratik yapı ile bürokrasi ve siyaset arasındaki ilişki değerlendirilmiştir.

1. Bürokrasi - Siyaset Kavramları ve İlişkisi

Siyaset ve bürokrasi, bir toplumda yer alan ve bulunması gerekli olan kavramlardır. Toplu halde bir arada bulunan insanların yaşamlarını birlikte sürdürebilmeleri için bazı kararların verilmesi ve hayata geçirilmesi gerekmektedir. Siyaset, ortak bir karar almayı ifade ederken, bürokrasi ise bu kararların uygulamaya geçirilmesini belirtmektedir (Boyalı, 2021: s. 53-54).

Siyaset kavramına yönelik literatürde birçok tanım yapılmıştır. Siyaset; “hükümet etme sanatı, kamusal işlerin yürütülmesi ve yönetimi, çatışmaların müzakere ve uzlaşma yoluyla çözümü, iktidarın ve kaynakların dağıtımı” olarak ele alınmıştır (Eryılmaz, 2018: s. 90).

Siyaset, toplumda bir arada yaşayan insanların yaşamlarını idame ettirmelerini sağlamak amacıyla birtakım kuralların getirilmesi, uygulanması veya değiştirilmesi için gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Bu bağlamda siyaset herkesi ilgilendiren kurallar ile ilgili faaliyetler ve bunların uygulandığı süreçlerdir (Çağla, 2017: s. 15). Yani siyaset, toplum için bağlayıcı nitelikli kararların alındığı ve uygulandığı süreçtir.

Siyasal, yönetsel, ekonomik ve sosyal açılardan birçok anlam yelpazesine sahip olan bürokrasi ise, günlük dilde genelde eleştirilen, çoğu olumsuzluklara neden olarak gösterilen bir kavram sayılmaktadır. “Memurlar tarafından yönetim”, “kamu yönetimi” ve “rasyonel bir örgüt” anlamlarını ifade eden bürokrasi, işleyiş noktasında yönetim anlayışları ile bireylerin bakış açıları yönünden farklılık gösterebilmektedir (Atmaca ve Günay, 2020: s. 200).

Bürokrasi, günlük hayatımızda önemli bir yer tutmaktadır. Vatandaş olarak her zaman bürokrasilerin üretmiş oldukları hizmetlerden faydalanmaktayız. Yönetim biliminde temel konulardan sayılan ve bütün uğraşılara rağmen 21. yüzyılda bile vazgeçilemeyen bürokrasi; iş bölümü ile uzmanlaşma temelleri üzerinde yükselen otoritenin merkezi bir yapıya büründüğü hiyerarşik yönetimi belirtmekte kullanılan kavram olarak ortaya çıkmış ve tarihsel süreç içerisinde özellikle de kamu örgütlerinin organizasyon yapılarında belirleyici niteliğe sahip olan tek vasıta olmuştur.

Max Weber, bürokrasiyi belli bir yönetsel yapı biçiminde ifade eden ve kuram haline getiren ilk toplumbilimcidir (Şaylan, 1996: s. 298). Weber, kuramını geliştirirken güç ve yetki kavramlarında yoğunlaşmış, “bürokratik yapılar” olarak adlandırdığı bürokrasi konusuna da ayrıca önem vermiştir. Bürokrasinin diğer örgütlere kıyasla “dakiklik, devamlılık, disiplin, güvenilirlik, hız, kesinlik, sağduyu, dosyalama bilgisi, dayanışma, tam itaat ve anlaşmazlıkların giderilmesi” açısından daha güçlü ve ayırıcı özelliklere sahip olduğunu savunmuştur. Çünkü sayılan bu bürokratik ilke ve kurallara uyulması durumunda “etkin, ideal, şahsa göre değişmeyen ve rasyonel bir örgüt yapısı” oluşacaktır (Şahin, 2004: s. 529). Weber’in belirtmiş olduğu bürokrasi; titiz bir şekilde siyasetten ayrı tutulmuş, teknokrat, en iyi tek yol ve yönetimin bilimselliği ilkeleri ile davranışlarını haklılaştırmıştır. Yani yönetim siyasetten, politika uygulamadan, böylece gerçekler de değerlerden soyutlanmıştır (Özer ve Özmen, 2017: s. 19).

Bürokrasi, kamu yönetimi ile eş anlamlı olarak da ifade edilebilir. Bu açıdan bürokrasi, siyasi sistemin kamu yönetimi kolu olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bürokrasi, devlet yönetiminde çok sayıda farklı idari görevleri ifa etmek amacı ile örgütlenmiş olan çeşitli kurumları ifade etmektedir (Eryılmaz, 2018: s. 272-273). Bürokrasi, politika oluşturma süreçlerinde doğrudan bulunmayan, ancak yasama organınca uygun bulunup kanunlaşarak yürürlüğe konulan kanunların uygulanması sürecinde önemli rol oynayan kişilerden oluşan bir yapıdır (Demir, 2011: s. 63). Vatandaşların ihtiyaç ve isteklerini temsil eden yürütme organı, kamu politikalarının uygulanmasında bürokrasiye dayanmakta ve onu harekete geçirmektedir (Göküş, 2000: s. 41). Bürokratların hükümet politikalarını pratik olarak uygulamaya koymalarından dolayı bürokrasinin politika üzerinde önemli bir etkisi olmaktadır (Akman, 2019: s. 43). Yani hükümetin koymuş olduğu politikaların hayata geçirilmesi noktasında bürokrasi devreye girmekte ve bürokrasi ile siyaset devamlı olarak etkileşim içerisinde olmaktadır.

Bürokrasi, teoride siyaset ile çok fazla ilişkilendirilmektedir. Bürokrasi, siyaset tarafından alınan kararları uygulamakla sorumludur. İdari görevleri söz konusu olmakla birlikte bu görevini yerine getirirken siyasal birimlere de saygı duymak zorundadır. Fakat pratikte söz konusu bu ilişki değişkenlik gösterebilmektedir. Belli bir zaman sonra bürokrasinin oligarşik bir yapıya da dönüştüğü görülmektedir. Bürokrasi, Meclis, siyasi iktidar ve toplum ile olan ilişkilerinde önemli güç kaynaklarına sahiptir. Bürokrasi kendisinin sahip olduğu güç kaynaklarını öne sürerek isteklerinin gerçekleştirilmesini talep etmektedir. “Karar verme iktidarı”, “örgüt ideolojisi”, “bilgi ve uzmanlık”, “apolitik nitelik”, “devamlılık ” ile “planlama ve bütçeleme” bürokrasinin güç kaynaklarıdır. Bürokratların bu hususlar hakkındaki sahip olduğu uzmanlığı siyasetçileri daima etkilemektedir (Eryılmaz, 2018: s. 288-289). Buna karşın siyaset ise, “meşruiyet”, “para”, “kurumsal özerklik”, “temsil”, “karşı personel” ve “siyasi partiler” gibi sahip oldukları önemli güç kaynaklarını kullanmaktadır (Eryılmaz, 2017: s. 121-124). Günümüzde siyaset bürokratikleşmiş, bürokrasi ise politik bir hal almıştır. Kamu bürokrasisinin, devlet yönetiminde ve politikada önemli bir etkisi olmaktadır. Siyasal iktidarlar her açıdan bürokrasiye ve bürokratlara bağımlı bir duruma gelmişlerdir (Eryılmaz, 2018: s. 269). Bürokrasi, önemli nitelikteki kararların alınması ve uygulanmasında siyasi iktidarların ortağı olmuştur.

Yürütmenin önemli bir aracı olarak sayılan bürokrasinin konumu ve varlık sebebi, siyasal iktidarın emirlerini ve hükümetin icraatlarını gerçekleştirmektir. Woodrow Wilson, ilk defa bürokrasi ile siyasetin birbirinden ayrı alanlar olması gerektiğini teorik olarak ele alıp incelemiştir. Wilson, yönetimin “bir iş idaresi alanı olduğu ve siyasetin heyecanından ve çekişmelerinden uzak tutulması gerektiğini” ifade etmiştir (Özer ve Önen, 2017: s.

23). Ama yönetimin siyasal alanın bir parçası olduğuna da ayrıca dikkat çekmektedir. Siyasi konular ile idari konuların farklı olduğunu belirtmektedir.

Wilson bu söylemi ile bürokrasinin tarafsızlığına ve kamu hizmetlerinin daha etkin, rasyonel biçimde yapılması hususundaki uzmanlığına vurgu yapmaktadır. Ancak, parlamenter sistemlerde siyaset ve bürokrasiyi bir bütünün parçaları olarak düşünmek gerekir. Bürokrasinin idari görevlerinin yanı sıra siyasi rolleri de bulunmaktadır. Bürokratlar, yönetimde ve siyaset yapma sürecinde önemli bir unsurdur. Bürokrat ile siyasetçi arasındaki bağ hiyerarşik yani ast-üst ilişkisi şeklinde olmaktan ziyade “akılcı, tamamlayıcı, interaktif ve iç içe girmiş” durumdadır. Siyasilerin ve bürokratların görevlerini ifa ederken iş birliği içerisinde çalışmalarını gerekmektedir. Aralarındaki ilişkinin düşmanca bir tavır sergilemekten ziyade etkin ve verimli bir kamu yönetimini ve yönetişimi geliştirmek doğrultusunda karşılıklı dayanışma içerisinde olması gerekmektedir (Eryılmaz, 2018: s. 90-93). Çalışmanın bütünlüğünü sağlamak açısından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemindeki bürokrasi ve siyaset ilişkisindeki dönüşümü incelemeyen önce parlamenter sistemdeki bürokrasi ve siyaset ilişkisini ele almak faydalı olacaktır.

2. Parlamenter Sistemde Bürokrasi ve Siyaset

İlk olarak İngiltere’de ortaya çıkan parlamenter hükümet sistemi buradan da dünyaya yayılmış bir modeldir. Bundan dolayı parlamenter sistemlerin çoğu, yani parlamento odaklı bir yapı, İngiliz parlamento sisteminden kaynaklanan Westminster tarzı hükümet şeklini benimsemektedir (Lijphart, 2012: s. 9).

Kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan parlamenter sistemin İngiltere’de gelişmesinin bir sebebi de Magna Carta Libertatum adlı belgedir. Zira bu belge 1215 yılında Kral Yurtsuz John ve baronlar arasında imzalanan, kralın yetkilerinin kısıtlandığı ilk temel belge olma özelliğini taşımaktadır. Kısaca Magna Carta olarak bilinen bu belgede ruhbanın, soyluların ve mülk sahiplerinin temsilcilerinin danışma amacıyla bir meclis şeklinde toplanması öngörülmüştür. Temsilcilerden oluşan bu meclisin 13. yüzyıldan itibaren kurumsallaşmaya başlamasıyla bugünkü parlamentolar da şekillenmeye başlamıştır. O gün İngiltere’de meclis şeklinde ortaya çıkan Parlamento, hem eskiden beri var olan dilekçe hakkını, hem de Magna Carta’dan elde ettiği vergi toplama hakkını birleştirerek yasama yetkisine sahip olmuştur (Eroğul, 2004: s. 38-41). 14. yüzyıla gelindiğinde İngiltere’de iki meclisli bir sistem görülmektedir. Bu meclislerden ilki, soylulardan oluşan ve krala yakın olan Lordlar Kamarası, ikincisi ise kentlerden ve kasabalardan gelen temsilciler ile küçük şövalyelerin oluşturduğu Avam Kamarasıdır (Gözübüyük, 2003: s. 31). 18. yüzyılın başlarında ise kabine usulü görülmektedir. Kabine usulünde kral ve bakanlar cabinet (kabine) adı verilen bir mecliste toplanmaktaydılar. Burada yürütme yetkisi hükümdar adına hareket eden ve parlamentoya karşı sorumlu olan bakanlar tarafından kullanmaya başlanmıştır. Böylece ilk defa bakanlık kurumu ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde bakanlar arasından bir bakanın kralla görüşmek amacıyla görevlendirilmesi sonucunda başbakanlık kurumu oluşmuştur (Eroğul, 2004: s. 46-47). Böylece bugünkü anlamda parlamenter hükümet sistemleri şekillenmeye başlamıştır.

İngiltere’de ortaya çıkmış ve neredeyse tüm dünyaya yayılmış parlamenter hükümet sisteminin tüm modellerinde genel geçer nitelikte dört temel özellik bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ülkenin ve devletin birliğini temsil eden yetkisiz ve sorumsuz bir devlet başkanı ile ülkenin genel politikalarına yön veren başbakanın oluşturduğu iki başlı bir yürütme organının varlığıdır. İkincisi, sorumsuz bir devlet başkanının bulunmasıdır. Üçüncüsü, yürütmenin yasamaya karşı siyasi bakımdan sorumlu olmasıdır. Sonuncusu da, yasama organına karşı yürütme organının kullanabileceği birtakım yetkilerin bulunmasıdır (Yavuz, 2013: s. 19-25).

Parlamenter hükümet sisteminde, hükümet meclis içerisinde çıktığı ve meclise karşı sorumlu olduğu için kuvvetlerin ayrımından ziyade kuvvetlerin entegrasyonundan ve uyum içerisinde çalışmasından söz edilebilir (Heywood, 2012: s. 9).

Yürütme organı, parlamenter sistemde devlet başkanı ve bakanlar kurulundan oluşan düalist yani iki kanatlı bir yapı sergilemektedir. Devletin esas politikası yürütmenin güçlü kanadını oluşturan başbakan tarafından yürütülmektedir. Başbakanın, bakanları seçen ve hükümet mekanizmasını kullanan, hukuki ve siyasi açıdan yürütme organı içindeki en güçlü kişi olduğunu söylemek mümkündür (Turhan, 1989: s. 53). Genel kabul gören görüş parlamenter sistemin hâkim olduğu ülkelerde seçimi kazanan ve iktidar olan partinin liderinin başbakan olmasıdır.

Yürütmenin ikinci kanadını oluşturan bakanlar kurulu, başbakana nispeten daha güçsüzdür. Başbakan gibi bakanlar kurulu da meclise karşı sorumludur (Gözübüyük, 2003: s. 29). Bahsi geçen sorumluluk bireysel ve kolektif sorumluluk olmak üzere iki şekilde olmaktadır. Bireysel sorumluluk, bakanın şahsen parlamentoya karşı sorumlu olmasıdır. Kolektif sorumluluk ise, kabinenin bir kuruluş olarak kabul edilmesi ve kabine toplantılarında alınan kararlardan her bakanın, kendi çalışma alanına girmese bile sorumlu tutulmasıdır (Teziç, 2012: s. 486- 487).

Parlamenter hükümet sisteminde yasama organı ile yürütme organı arasında kriz yaşanması ihtimali oldukça düşüktür. Zira yürütme organı, yasama organının içinden çıkmakta ve onun güvenine dayanmaktadır. Olası bir kriz durumunda ise, fesih ve güvensizlik oyu gibi mekanizmalarla sorunlar çözülme kavuşturulmaktadır (Gözler, 2011: s. 612). Parlamenter hükümet sisteminde yaşanabilecek siyasi krizlerin çözüm noktalarından biri olan fesih yetkisinde, yürütme yasamayı feshedebilmektedir. Yürütmenin sahip olduğu bu fesih yetkisinde güvensizlik oyu ile meclis hükümeti düşürebilirken aynı şekilde hükümette meclisin varlığına son verebilmektedir. Bu sebeple fesih yetkisi karşılıklı kullanılabilir etkili bir araçtır (Teziç, 2012: s. 490-491). Yürütmenin yasamayı feshedebilme yetkisine sahip olması organlar arasında kuvvet dengesini sağlamaktadır. Aynı zamanda yasama ve yürütme arasında çıkabilecek herhangi bir uyuşmazlığın çözümünde ve tıkanıklığın giderilmesinde halkın hakemliğine başvurmayı da mümkün kılmaktadır (Yavuz, 2008: s. 33).

Parlamenter sistemde etkin ve istikrarlı hükümetlerin kurulabilmesi için parlamentoda belirli sandalye sayısına ulaşılması hatta bir partinin tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa erişmesi gerekmektedir. Ancak ülkelerin seçim sistemleri ile alakalı olarak zaman zaman bu çoğunluk sağlanamamaktadır. Böylesi durumlarda koalisyon hükümetleri kurulmakta ve ülke bu koalisyon hükümeti ile yönetilmektedir (Özer ve Özmen, 2017: s. 22). Her ne kadar parlamenter sistemlerde siyasi kriz ve tıkanıklar yaşanması ihtimali düşük olsa da, koalisyon hükümetlerinin bulunduğu dönemlerde ülkede siyasi krizlerin yaşanması, hükümetlerin çalışamaz duruma düşmesi ve hükümet programlarının uygulanamaması gibi problemlerin yaşanma olasılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla parlamenter hükümet sistemlerinin etkin ve verimli bir şekilde işleyebilmesi için istenen ortam tek bir partinin iktidarında hükümetin kurulmasıdır.

Siyaset-bürokrasi ilişkilerine parlamenter sistem çerçevesinden bakılırsa, parlamentoların bürokrasi üzerindeki etkilerinin az olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak ise, parlamentodan çıkan yürütmenin parlamentonun gücünü gölgede bırakması gösterilmektedir. Yürütme organının nispeten daha güçlü olduğu durumlarda bürokratların daha çok yürütmenin denetimine girdiği görülmekte fakat koalisyon dönemlerinde ise bürokratik denetimin aksadığı bir durum söz konusu olmaktadır (Tataroğlu, 2006: s. 102; Belet, 2008: s. 65). Parlamenter sistem içerisinde genel olarak bürokrasinin hükümete bağlı olması neticesinde yürütme bürokrasiyi kontrol etmektedir. Meclisin hükümeti denetleme yolları mevcuttur. Fakat yürütmenin meclis içerisinde çıkıyor olması ile beraber yürütme içerisinde bulunan milletvekilleri ile meclis içerisinde çoğunluğu oluşturan milletvekilleri aynı siyasi partiden olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, yasama organında hâkim olan partinin bürokrasi üzerinde denetim kurmaya kalkması demek bir nevi kendi partisinin iktidarını denetlemesini ifade etmektedir. Bu da işlevsel açıdan pek mümkün gözükmemektedir. Bunun sonucunda meclisin bürokrasi üzerindeki denetimi çok sınırlı bir hal almakta ve bürokrasinin denetimi hükümet tarafından hatta ilgili bakan tarafından yapılabilmektedir. Yasal olarak hükümet üzerinde birçok tasarrufa sahip bulunan meclisin, uygulamadaki olağan işleyişinden dolayı (her ne kadar her ülke için ifade edilemez ise de) hükümeti denetleme hususunda çok fazla adım atmadığı zamanlar olmaktadır. Dolayısıyla parlamenter sistem içerisinde siyaset bürokrasi ilişkileri daha çok yürütme organıyla ve bürokratlar arasında görülmektedir.

Bürokratik denetim için ise sorumlu bir hükümetin varlığı gerekmektedir. Sorumlu hükümetin iktidara gelişi, icraatları ve iktidardan gidişi ancak hukuk devleti ve demokrasi normlarına göre olursa meşru sayılmaktadır. Demokrasinin temel şartını, yasama görevini yerine getiren parlamentonun seçimle belirlenmesi oluşturmaktadır. Böylece demokratik meşruiyet de sağlanmış olmaktadır (Tataroğlu, 2006: s. 99).

Parlamentoda kanun yapım sürecinde hükümetin kanun teklifleri ve tasarıları, parlamento tarafından onaylanabilir veya reddedilebilir. Kabul edilen kanunların ve siyasi programların hayata geçirilmesi ise hükümetin siyasi sorumluluğu altında, bürokrasi tarafından yapılmaktadır. Normal şartlar altında bürokratlar ile vatandaş arasında bir bilgi asimetrisi vardır. Çünkü vatandaşlar kanun yapma süreçlerinin teknik detayları ve içerikleri hakkında bürokratlar kadar bilgi sahibi değildir. Ayrıca kanunlarda geçen teknik terimlerin ve anlaşılması güç tanımların vatandaşlar tarafından bilinmesi beklenemez. Bu durum bilgisizliği daha da

arttırmaktadır (Steffani, 1987: s. 36). Bu sebeple parlamentonun denetimi, vatandaşların çıkarı ve faydası için gerekli görülmektedir.

Parlamente hükümet sistemlerinde yürütme organının idari ve siyasi olmak üzere çift başlı olduğu ifade edilmiştir. Bu ayrımın bir boyutunu da kararları alanların ve uygulayanların farklı taraflar olması oluşturmaktadır. Kararları alanlar siyasiler iken, kararları uygulayanlar ise bürokratlardır. Weberyen teoride kararları uygulayan bürokratların siyasetten uzak, tarafsız, kariyer bürokratları oldukları kabul edilmektedir (Peters, 1995: s. 172). Hem kararları alan siyasiler hem de alınan kararları uygulayan bürokratların kamu görevlisi olduğu kabul edilse de seçilmiş siyasiler ile yürütme tarafından atanmış bürokratların davranış ve motivasyonları benzer değildir. Ancak ortak olan nokta, her iki kesimin de güç mücadelesine odaklanmış olmalarıdır. Bununla birlikte seçimle gelen siyasilerin özellikle oy kaygısı ve yeniden seçilebilme motivasyonu ile kamu çıkarlarını daha iyi temsil ettiği kabul edilmektedir (Niskanen, 1971: s. 92).

Temsili demokrasilerde sistem, halkın talep ve beklentilerinin toplumsal çıkar da gözetilerek yerine getirilmesiyle çalışmaktadır. Bu sistemde halk yani seçmenler, kendilerini parlamentoda temsil edecek kişileri seçmektedirler. Seçilen temsilciler aracılığıyla halkın talepleri kamu politikası ve yasal düzenleme haline gelmektedir. Bu süreçte bürokratik kanat ile parlamento arasında herhangi bir düşünce farklılığı yaşanır, bürokrasi ve demokrasi arasında bir kriz çıkma ihtimali oldukça yüksektir. Esasen bürokrasi, tabiatı gereği iktidar gücüne etki edebilme ve nihayetinde iktidar üzerinde söz sahibi olabilme amacını taşımaktadır (Tataroğlu, 2006: s. 99).

Avrupa parlamente demokrasilerinde parlamentonun bürokrasiye müdahale etme gücü nispeten daha zayıftır. Bu sebeple siyaset ve bürokrasi arasındaki ilişkinin formal bir ilişki olduğu söylenebilir. Avrupa’da ABD’deki kadar olmasa da, parlamente hükümet sistemlerinde iktidara gelen partinin daha az sayıda siyasi atama yaptığı görülmektedir. Örneğin, Almanya’da bürokrasi ile siyaset arasındaki ilişkilerin belirleyici ve kurumsallaşmış görünümünü oluşturan bazı önemli bürokratik pozisyonlar “siyasi memurluk” olarak ifade edilmektedir. Bu bürokratik pozisyonlar siyasi kabul edilmiş ve her iktidar değişikliğinde bu pozisyonlara, yeni gelen her hükümetin uyum içerisinde çalışabileceği kendi bürokratlarını ataması olağan bir kural olarak değerlendirilmektedir. Avrupa parlamente rejimlerindeki bu tür uygulamalar patronaj sisteminin olduğu anlamına da gelmemektedir. Ayrıca bu yolla bürokrasiye etki etme ve bürokrasiyi kontrol altında tutma olanağı da yoktur. Çünkü kural olarak parlamente hükümet sistemlerinde liyakat sisteminin uygulandığı kabul edilmekte ve bürokrasi başkanlık sisteminden daha fazla siyasi iktidara karşı güvenceye sahip olmaktadır (Çevikbaş, 1992: s. 163). Netice itibarıyla Avrupa’da genel olarak iktidar ve bürokrasi arasındaki ilişkilerin istikrarlı bir görünüm sergilediği görülmektedir.

Parlamente sistemin bürokrasi ile siyaset ilişkisi Türkiye açısından ele alındığında Avrupa’dan farklı bir durum görülmektedir. Türkiye’nin bugünkü siyasal sisteminin oluşmasında Osmanlı’dan başlayıp bugüne kadar gelen bir süreç etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nda mutlak monarşi rejiminde siyasi iktidarın tek sahibi olan padişah, “kul” sistemi sebebiyle halkla ve toplumla hiçbir ilişki kuramayan, çoğunluğu devşirme kökenli bürokratlarla hâkimiyetini devam ettirmiştir (Heper, 1973: s. 78). Tanzimat ile birlikte bugünkü anlamıyla modern bürokrasinin temelleri atılmış olsa da geçmiş yapının kalıntılarının devam ettiği söylenebilir (Eryılmaz, 1992: s. 78). Tanzimat döneminde monarşik rejim değişirse de bürokratik yapı, siyasi iktidara yani padişaha karşı “kul” olma özelliğini bitirecek birtakım haklar elde etmiştir (İnalçık, 1964: s. 133). Dolayısıyla Tanzimat ile başlayan bu süreç bürokrasinin siyasi iktidar karşısında güç ve yetki kazanmasının başlangıcını oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti Cumhuriyetin ilanından hemen önce meşruiyet şekline bürünmüş, iktidarın fiili olarak bürokrasinin elinde bulunduğu ve parçalanmış bir ülke bulunmaktaydı. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Osmanlı’daki bürokratik yapı anlayışı büyük oranda yeni sisteme de sirayet etmiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte Osmanlı’dan hem güçlü bir bürokratik yapı ve gelenek hem de bu yapıyı kendi olanaklarıyla geliştirme aracı olarak kullanan bürokrasi anlayışı devralınmıştır (Roos & Roos, 1971: s. 75). Cumhuriyetin kuruluşunda ve Türk devlet kültüründe hâkim olan “devlet gücü”, “devletin saygınlığı” ve “devletin önemi” gibi milliyetçi söylemler, genç cumhuriyetin belirleyici özelliklerini oluşturmuştur (Heper, 1989: s. 460).

Çok partili siyasal hayata geçilmesinin ardından eski bürokratik anlayış yeni siyasi düzen ile kriz yaşamaya başlamıştır. Çünkü çok partili hayat ile birlikte partiler halkçılık, laiklik, ekonomi ve siyaset gibi konularda siyasi sisteme kendi fikir, görüş ve düşüncelerini kabul ettirmeye çabalamışlardır. Bu çabalar,

entelektüellerden de yoğun bir destek görmüştür (Başgil, 1966). Tüm bunların bir neticesi olarak Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte Meclis'te, siyasi ve idari kurumlarda bürokrasinin gücü azalmaya başlamıştır (Tataroğlu, 2006: s. 110).

Parlamentonun artık çok partili yapıya sahip olmasından dolayı bürokrasi ve bürokratik yapının siyaset ile olan ilişkilerinde önceki gücünü ve etkinliğini kaybeden bir döneme girilmiştir. Bununla beraber bürokrasi, bu "kaybedişi" uzunca bir süre kabullenememiş, iktidar üzerinde var olan nüfuzundan vazgeçmesi kolay olmamıştır. Özellikle 1960, 1971 ve 1980 müdahalelerinde yaşandığı gibi siyasi iktidarlara baskı ve otorite kurma şeklinde bir arayış içine girmiştir. Özellikle 1960 askeri müdahalesinden sonra yapılan 1961 Anayasasında, iktidarın gücü sınırlandırılmış ve bürokratik kurumlar iktidarın kullanılmasına ortak edilmiştir. Ayrıca 1960 müdahalesinden sonra oluşturulan yeni Mecliste bürokratik geçmişleri olan milletvekillerinin sayılarında bir artış gözlemlenmiştir (Yücekök, 1983: s. 282). İktidarın kullanımına bürokratik kurumların da ortak edilmesi, bürokrasiden gelen milletvekili sayısında artış yaşanması, Anayasa Mahkemesi gibi yargı mekanizmasının ilk kez tesis edilmesi gibi durumlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde; bürokrasinin siyasi gücünün arttığı görülmektedir (Tataroğlu, 2006: s. 111). Günümüze kadar gelen süreç genel olarak değerlendirildiğinde, bürokrasinin tek parti dönemindeki gücüne bir daha erişemediği, hatta eski gücünü yitirdiği söylenebilir.

Bürokrasi her ne kadar gün geçtikçe gücünü kaybetse de uzunca bir süre parlamento ve zayıf yürütme kendi politikalarını uygulayamamış ve siyasi iktidara tam anlamıyla sahip olamamıştır. Örneğin, 1960 müdahalesi sonrası kurulan İkinci Meclis (Senato) ile birlikte meclis Cumhurbaşkanlığı seçiminde kendi iradesini ortaya koyamamış, tercihini bürokrasinin etkisiyle yapabilmıştır. Dolayısıyla bu süreç Türk siyasal hayatı için iktidarın kullanımına "bürokratik ortaklar" getirdiği, devletin gücünü bölüştüğü için "zayıf iktidar" ve "zayıf yürütme" dönemi olarak anılmaktadır. Aynı şekilde iktidarda olan partilerin bürokraside dilediği değişikliği yapamaması, parti ile uyum içerisinde olmayan bürokratlarla çalışmak zorunda olması gibi durumlar da sürekli olarak tepki çekmiştir (Tutum, 1976: s. 21).

Dursunoğlu'na göre (2021), 1961 anayasasının öngördüğü, Anayasa Mahkemesi, MGK, Devlet Planlama Teşkilatı gibi yapılar Türkiye'de sivil ve askeri bürokrasiyi kalıcı biçimde güçlendirmiş, sonraki yıllarda örnekleri hatırlandığında siyaset üzerinde etkili olmuştur. 1960 müdahalesinden sonra yaşanan 1971 müdahalesinde, bürokrasinin hem sivil hem de askeri kolu etkin olmuştur. Müdahaleden sonra 1961 Anayasasında büyük çaplı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler daha çok 1960 müdahalesinin aksine, sosyal ve ekonomik krizlere son vermeyi amaçlamakta, siyasi iktidarı bürokrasi karşısında güçlendirme arzusunun yöneldiği olmaktadır. Hem yapılan anayasa değişiklikleri hem de toplumun modernleşmesi ve gelişmesi ile sivil kanadın özellikle ordu karşısında güç kazanmasıyla bürokrasi 1960'lardaki etkinliğini ve gücünü kaybetmeye başlamıştır. Mecliste bürokrasiden gelen milletvekillerinin sayısında azalma, sivil kesimlerden gelenlerin sayısında ise bir artış olduğu görülmektedir (Yücekök, 1983: s. 112).

12 Eylül 1980 müdahalesinden sonra yapılan 1982 Anayasası ile Senato kaldırılmıştır. Yürütme organı ise yasamaya tabi bir organ olmaktan çıkarılmıştır. Yasamanın ve yürütmenin eşitlik ve iş birliği içinde hareket etmeleri amaçlanmıştır. Anayasada, yürütme görevi olmaktan çıkarılmıştır. Bunun yerine yürütmenin, kanunların kendisine verdiği görevleri ifa eden ve önemli yetkilere sahip bir kuvvet olacağına hükmedilmiştir (Arslan, 2004: s. 112). Parlamenter sistemdeki iki başlı bu yürütme içerisinde parlamenter hükümet sisteminin de bir gereği olarak Cumhurbaşkanının yetkisi daha da artırılmıştır. Bakanların artık başbakanı karşı sorumlu tutulmasıyla Bakanlar Kurulu güçlendirilmiştir. Bakanların Cumhurbaşkanınca görevden alınması yetkisi artık başbakanı verilmiştir. Böylece başbakan da güçlendirilmiştir. Ayrıca ilk defa kamu yönetiminin bir düzen içinde yürütülmesi amacıyla yürütme organına önemli bir güç sağlayan "kanun hükmünde kararname" uygulamasına geçilmiştir (Kuzu, 1987). Sonuç olarak tüm bu yenilikler ve düzenlemeler ile siyasi iktidar, bürokrasi karşısında güçlendirilmek istenmiştir.

1980 askeri müdahalesinin ardından 1983 yılında ilk kez demokratik seçimlerin yapılmasıyla demokratik yaşama dönüş gerçekleştirilmiştir. Seçimlerden sonra iktidar koltuğuna tek başına Anavatan Partisi oturmuştur. Anavatan Partisi döneminde, önceki dönemlere göre iktidarın bürokrasi üzerindeki kontrolü ve gücü artmıştır. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. İlki 1982 Anayasasının yürütmenin gücüne daha fazla ağırlık vermesi, ikincisi ise koalisyon partilerinin muhalefeti olmadan tek başına bir partinin parlamentoda çoğunluğu sağlayacak kadar sandalye sahibi olmasıdır. Bir partinin tek başına iktidar olmasının bir avantajı da, bu

süreçte yasama ve yürütme krizi yaşanmaması olmuştur. Böylece Anavatan Partisi parlamento çoğunluğunun desteğini alarak güçlü bir iktidar dönemiyle bürokrasi aygıtını kendi siyasi ideolojisi doğrultusunda hareket ettirebilmiştir. Yine bu iktidar döneminde bürokrasinin gücünü azaltıcı uygulamalar ve düzenlemeler hayata geçirilmiş, bürokratik işlemler ve kırtasiyecilik en aza indirgenmiş, özelleştirme faaliyetleri başlamıştır. Kamu kurumlarında iktidar partisinin ilkeleri benimsenmiş ve parti ile uyum içerisinde çalışabilecek bürokratlar getirilmiştir (Tataroğlu, 2006: s. 112).

Her ne kadar parlamenter hükümet sistemi hâkim olsa da, Anavatan Partisinin genel başkanı Turgut Özal, başkanlık sisteminin tipik bir örneği olan Amerikan sistemindekine benzer uygulamaları Türk parlamenter sisteminde hayata geçirmiştir (Heper, 1989). Örneğin, Başkanlık sisteminde var olan bakanlar üzerinde, başkanın meşru bir denetim yetkisine sahip olmasına benzer olarak Özal'da kendi dönemindeki bakanlar üzerinde otorite kurmuş ve bakanların muhalif olmalarına izin vermemiştir. Yine ABD'deki "başkan'ın adamları"na benzer bir şekilde uyum içerisinde çalışabileceğine inandığı ve güvendiği bürokratları önemli kamu kurumlarına yönetici olarak getirmiştir (Cemal, 1989: s. 149).

Turgut Özal'dan sonraki sürece bakıldığında ise koalisyon hükümetlerinden dolayı liderlerin daha güçsüz olduğu buna bağlı olarak bürokrasi-siyaset ilişkilerinde birtakım problemlerin yaşandığı gözlenmektedir. Koalisyon hükümetlerinde siyasi sorumluluk partiler arasında bölüşüldüğü için geçerli ve etkin kamusal politikalar üretilemediği gibi bürokrasi de önceden çizilen politikalar çerçevesinde çalıştırılmamıştır. Örneğin, Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde getirilmesi düşünülen yapısal düzenlemeleri hayata geçirmek amacıyla bürokrasi hareketine geçirilememiş, bürokratik yapıya yönelik düzenlemeler yapılamamıştır (Tataroğlu, 2006: s. 114).

Türkiye'de parlamenter hükümet sisteminin geçmişi incelendiğinde özellikle 1980 sonrası yürütme organının güçlendirildiği ancak yine de bürokrasinin gücünün kırılamadığı görülmektedir (Çalışkan ve Önder, 2017: s. 572). Aynı şekilde parlamenter hükümet sisteminin yürürlükte olduğu süreçte özellikle koalisyon hükümetlerinin bulunduğu dönemlerde, yürütme fonksiyonu güçlü olamamıştır. Çünkü istikrarlı bir siyasi yapının olmayışı, bürokrasinin siyaset kurumu karşısında bazı üstünlüklere sahip olmasına yol açmıştır (Tataroğlu, 2016: s. 104). Böylece bürokrasi baskıcı bir devlet yönetimi kurmayı hedefleyen siyasi bir elitin ve sosyal bir sınıfın aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (Eryılmaz, 2007: s. 231).

Sonuç olarak parlamenter sistemlerde, hem yürütmenin ikili bir yapıya sahip olması hem de çoğu zaman iktidarda tek bir partinin olmamasından dolayı, bürokrasinin siyasal iktidar tarafından denetimi oldukça zor olmaktadır. Özellikle tek başına iktidarın kurulamadığı dönemlerde iktidarların sıkça değişmesi, kurulan her hükümetin bürokrasiyi denetim altında tutma ve bürokrasi üzerinde daha fazla güce ve etkinliğe sahip olma fikrinden dolayı bürokratik makamların cazibesi artmaktadır.

3. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Bürokrasi ve Siyaset

Türkiye uzun soluklu uygulamış olduğu bürokratik devlet geleneğine sahip parlamenter sistem deneyiminin sonrasında 2017 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ve 2018'de yapılan seçimlerin ardından "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"ne geçmiştir.

Yeni sisteme geçiş talebinin ana düşüncesi ise "vesayetın gölgesindeki parlamenter yapıdan ve zayıf koalisyon hükümetlerinin yol açtığı sorunlardan kurtulma çabası"dır. Bu sebeple de geçmişten beri sivil iktidarların üzerinde kendisini her daim hissettiren bürokratik vesayeti ortadan kaldırmak, siyasetin sivilleşmesini ve demokratikleşmesini sağlamak için yeni yollar arayışına girilmiştir. Yine geçmişten bu yana halkın iradesini hem yürütmeye hem de yasamaya daha iyi yansıtma, yönetimde çift başlılığı sonlandırmak, siyasal ve ekonomik istikrarı sağlamak, hızlı ve etkin yönetimi uygulamaya koymak amacıyla ülkede yeni bir hükümet sistemine gereksinim duyulduğu zaman zaman siyasetçiler ve vatandaşlar tarafından dile getirilmiştir (Gülener ve Miş, 2017: s. 7).

Dönem dönem bürokratik kurumların baskısını hisseden parlamenter sistemin genel sorunu, sürekli olarak "istikrardan yoksun siyasal sistem, kısa süreli hükümetler, askeri müdahaleler ve ekonomik ya da mali krizler" oluşturmasıdır. Yetki sahibi olmasına rağmen sorumluluk sahibi olmayan Cumhurbaşkanı ile başbakan ve bakanlar kurulundan oluşan iki başlı yürütme organı arasında sürekli olarak uyumsuzluklar yaşandığı görülmüştür. Bu sistemde bazı istisnai dönemler haricinde gelişen Türkiye'nin ihtiyaçlarına ve çağın gereklerine ayak uyduramadığı gözlemlenmiştir (Karatepe vd., 2017: s. 22- 23). Bu sebeple Türkiye'de uzun yıllar boyunca

daha etkin yönetim ile daha etkili ve denetlenebilir bir bürokrasinin başkanlık sistemiyle oluşturulabileceğine yönelik tartışmalar yapılmış, yeni bir hükümet sistemi arayışına girilmiştir. Yapılan tartışmalar ve önerilen görüşler sonucunda Türkiye'nin siyasi kültürüne uygun olduğuna inanılan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmiştir

Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçmesinde tarihsel arka plan açısından üç unsur oldukça önemlidir. Birincisi 1982 Anayasası'nın devleti millete karşı koruma refleksi ile güçlü bir Cumhurbaşkanı makamı tasarlamasıdır. Parlamenter sistemde sembolik yetkilerle tanımlanması gereken devlet başkanının, anayasaya göre geniş yetkilerle donatılması daha başlangıçta sistemi tartışılır hale getirmiştir. İkinci unsur ise 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan 367 krizi neticesinde cumhurbaşkanını halkın seçmesini öngören 2007 referandumunun halk tarafından kabul edilmesidir. Sistemi, fiili olarak yarı-başkanlık haline getiren bu değişiklik, 2014 yılında Erdoğan'ın halk tarafından cumhurbaşkanı seçilmesi ile sistem değişikliği tartışmalarına kapı aralamıştır. Bu tartışmalar yaşanırken, üçüncü unsur 15 Temmuz darbe girişimi yaşanmış ve ardından Türkiye, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçmiştir (Dursunoğlu, 2019: s. 1231). Başkanlık sistemi ile birebir aynı olmayan ancak benzer özellikleri de bulunan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile daha hızlı kararlar alınabilmesi, politikaların etkin bir şekilde yürütülmesi, bürokrasinin daha etkin hale kavuşturulması ile bürokraside etkin denetimin sağlanabilmesinin gerçekleştirileceği ileri sürülmüştür (Özer ve Özmen, 2017: s. 30-31).

Genel olarak başkanlık sisteminin diğer faydalarına yönelik tartışmalar yapılmasının yanı sıra özellikle bürokraside tüm vesayet kollarının kırılması amacıyla başkanlık sisteminin gelmesi gerektiğini savunanlar olmuştur. Türk tipi başkanlık sistemi olarak da bilinen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile parlamenter sistemin bürokratik yapısında var olan verimsizlik ve hantallıkların kırılacağı düşünülmektedir. 2017 yılında Türkiye'de yapılan referandum sonucunda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle birlikte idarede Cumhurbaşkanlığı merkez teşkilatında, kamu politikaları oluşturma süreçlerinde önemli görevler üstlenen yasama ve yürütme organı ile bürokrasinin işleyişinde önemli yenilikler, değişiklikler ve dönüşüm yaşanmıştır. Türkiye'nin kabul ettiği Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, "halk tarafından seçilen devlet başkanına dayalı, üniter devlet yapısını esas alan, Partili Cumhurbaşkanlığı modeli olan ve Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçildiği, siyasal rejim değişikliği içermeyen bir sistem" dir (Turan, 2018: s. 48-79).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin temel birtakım özellikleri şunlardır (Güler, 2018: s. 312):

- "Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilecek. Cumhurbaşkanlığı seçimi ve Meclis genel seçimi beş yılda bir ve aynı günde yapılacaktır.
- Başbakanlık ve bakanlar kurulu kaldırılarak çift başlılığa son verilecek, yürütme organı sadece Cumhurbaşkanı'dan oluşacaktır. Cumhurbaşkanı, yardımcılarını ve bakanlarını atayacaktır.
- Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin olarak kararname çıkarabilecektir. Üst düzey kamu görevlilerinin atanması da bu kararnemelerle gerçekleştirilecektir.
- Cumhurbaşkanı ve Meclis birbirlerini feshedebilecektir. Ancak birlikte seçilme kuralı gereğince fesih durumunda her iki organ için de yeniden seçim yapılacaktır.
- Cumhurbaşkanı'na cezai sorumluluk getirilmektedir. Parlamenter sistemde yetkili, ancak sorumsuz Cumhurbaşkanı'nın yerine yeni sistemde halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'nın hem siyaseten hem de diğer konularda sorumlu olması esası benimsenmiştir.
- Parlamenter sistemde yürütmenin meclise karşı sorumlu olmasının bir sonucu olarak işleyen gensoru mekanizması Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde sorumluluğun halka karşı olması nedeniyle kaldırılmıştır."

Yürütme konusu ile ilgili olarak, Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Kararnamede düzenlenmiş olan yeni örgütlenme biçimi ile Cumhurbaşkanlığı Merkez Teşkilatı, "Cumhurbaşkanlığı Makamı ve İdari İşler Başkanlığı" biçiminde ayrıma tabi tutularak yeniden oluşturulmuştur. Bakanlık sayısı 16 ile sınırlandırılarak parlamenter sisteme göre bir azaltmaya gidilmiştir. Kurulan bakanlıklar Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı içerisine alınmıştır. Politika kurulları ile ofisler kurulmuş, bağlı kurum ve kuruluşlar revize edilerek tekrardan oluşturulmuştur (Turan, 2018: s. 60). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde bürokrasinin azaltılması ve daha hızlı işleyebilmesi konusu çok fazla önemli görülmüştür. Bu nedenle bakanlıkların sayısının azaltılması, ofislerin yanında kurulların işlev ve görevlerinin de belirlenmesi ile yatay bir örgütlenme ve uzmanlaşmanın gelişmesinin sağlanması gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Avaner ve Fedai, 2019: s. 169).

Yeni hükümet sisteminde Cumhurbaşkanı ile doğrudan çalışmak üzere alanlarında ihtisas yapmış kişilerden

ilgili olan konularda politika oluşturmak için en az 3 üyenin bulunması öngörülen 9 politika kurulu kurulmuştur. Cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısı içerisinde bulunan politika kurulları yeni oluşturulan önemli bir birimdir. Avantajlı yönleri olarak ise, “Cumhurbaşkanı ile doğrudan bir çalışmayı gerçekleştirilmesi, bürokrasiyi önlemesi, bakanlıklar ile beraber çalışması ve politika oluşturma veya geliştirme sürecine ilgili paydaşların katılmasını sağlaması” şeklinde sıralanabilir (Akman, 2019: s. 664). Başkanlık sisteminin benimsendiği ülkelerde benzer yapılanmanın olduğu dikkate alındığında, Cumhurbaşkanlığına bağlı ofislerin de hayati bir misyon üstlendiği görülmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da yeni hükümet sisteminin yönetim anlayışından bahsettiği bir demecinde ofisler için “Bizim arka bahçemiz olarak çalışacak” demek suretiyle ofislerin Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içerisindeki konumunu ve önemini ortaya koyduğu görülmektedir (Sobacı ve Köseoğlu, 2018: s. 1-6). Cumhurbaşkanına çok yakın olarak ve onun öncelikleri doğrultusunda çalışacak bu ofisler, kamu hizmetlerinin sunulması noktasında gerekli olan bilgi ve belgeyi bürokrasiye takılmadan alacak ve proje yönetimlerinde aktif rol üstlenecek bir yapıya bürünmektedir (Turan, 2018: s. 42-91; İzci ve Yılmaz, 2019: s. 74-83). Ofislerin bürokrasi engeline takılmadan, Cumhurbaşkanı'nın öncelendiği konulara göre projeler yönetmesi ve çalışmalar gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Yeni hükümet sisteminde anayasal olarak Cumhurbaşkanı kamu hizmetlerinin etkin ve verimli olarak yürütülmesinden öncelikli olarak sorumlu tutulmuştur. Bu bakımdan kamu hizmetlerinin verimli ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesinde kamu personelinin niteliği de önem arz etmektedir. Hantal devlet yapısı ile yönetim biçiminin yeniden yapılanma kapsamında idarenin hiyerarşik en üst basamaklarından başlayarak, kurumların karar alma organlarında etkinliğin gerçekleştirilmesi ve ussal uygulamaların sağlanabilmesi amacıyla bürokraside her açıdan tekrardan yapılanma gereği doğmaktadır (Turan, 2018: s. 41). Yeni yönetim sistemiyle benimsenen güçlü yürütme anlayışı; Cumhurbaşkanının kararnamelerle, belirli kıstaslara göre üst düzey devlet yöneticilerini atmasına izin verirken kamu bürokrasisinin de kontrol altında tutulmasına zemin hazırlamıştır. 703 sayılı uyum KHK'sı ile kaldırılan ancak Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yeniden inşa edilen kamu kurum ve kuruluşlarında yaşanan yoğun personel hareketliliği, devlet yapısında yaşanan değişimin açık göstergesidir (Turan, 2018: s. 78).

Parlamente sistemde yürütme, başbakan ile bakanlar kurulundan oluşan hükümet ve Cumhurbaşkanından oluşan ikili bir yapıda idi. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde başbakanlık ve bakanlar kurulu kaldırılmıştır. Böylece Cumhurbaşkanı tek başlı yürütme organı olmuştur (700 sayılı KHK). Yeni sistemde Cumhurbaşkanı, eski sistemde Cumhurbaşkanı ile bakanlar kurulunun birlikte yaptığı bütün görev ve yetkileri tek başına yapabilecek güç ile donatılmıştır (Öztürk, 2019: s. 1279). Parlamente sistemde başbakan ve bakanlar kurulunun oluşturduğu hükümet, yasamanın gerçekleştirdiği faaliyetlerde önemli derecede etkiye sahipti. Yasalaşma oranı değerlendirmeye alındığında çoğunlukla bakanlar kurulu eli ile meclis genel kuruluna gelen yasa tasarılarından oluştuğu söylenebilir. Yine meclis gündem konularının oluşturulmasında da hükümetin yani yürütme organının etkili olduğu görülmektedir (Akıncı, 2017: s. 7). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte yasa tasarısı kaldırıldığından dolayı Cumhurbaşkanı ve bakanlar artık yasa yapma sürecinin dışında tutulmuşlardır. Bakanlar bu nedenden ötürü doğrudan yasa teklifi sunamamaktadırlar. Bakanlar milletvekili olmadıkları için kanunların yapım süreçlerinde herhangi bir işlevleri de olmamaktadır (Akman, 2019: s. 42). Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile bakanların bürokrat bir kimlik kazandıkları söylenebilir. Cumhurbaşkanına yürütme alanından sorumlu olması ve halk tarafından seçilmesinden ötürü yürütme ile ilgili konularda kararname çıkartma yetkisi verilmiştir. Cumhurbaşkanı yardımcılarını ile bakanlar bu kararname ile de atanmaya başlamıştır (Gülener ve Miş, 2017: s. 13; Durgun, 2017: s. 5). Bundan dolayıdır ki hükümet sistemi değişikliklerinin kamu kurumlarına etkisi önemli olmaktadır.

Yürütmede uyum ve etkinliğin gerçekleştirilmesi için bürokrasinin üst yönetim kadrolarına yapılacak olan atamalar önemli bir husus olarak görülmektedir. Yeni sistemde Cumhurbaşkanının sahip olduğu en önemli yetkilerden birisi atama yetkisidir. Üst düzey atamalar, herhangi bir makamın onayına ihtiyaç duyulmaksızın doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından yapılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde, siyasal sorumluluk Cumhurbaşkanına aittir ve idare Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanına bağlı olmuştur. Anayasanın değiştirilen 104. maddesinin 9. fıkrasındaki, Cumhurbaşkanı “Üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı

kararnamesiyle düzenler” hükmü gereği Cumhurbaşkanı, kamu kurumlarının görevlerini, yetkilerini ve sorumluluklarını çıkaracağı kararname ile belirleyebilmektedir (Kara, 2019: s. 229-230). Ayrıca kamu kurumlarında üst düzey bürokrasinin Cumhurbaşkanınca atanması ve görevden alınması ile bürokratik değişim kolaylaşmakta, bürokratik makamların ve kişilerin sisteme egemen olmasının önüne geçilmiş olmaktadır. Böylelikle bürokrasi sivil iradeye bağlı bir şekilde hareket edecektir (Karatepe, vd., 2017: s. 56). Kamu kurumları ile ilgili olan her çeşit yetkinin Cumhurbaşkanı’nın elinde olması ile bürokrasinin etkin ve sistemli bir biçimde uygulanması tasarlanarak ussal davranılması durumunda daha iyi bir kamu yönetiminin gerçekleştirilmesi mümkün olabilmektedir (Çalışkan ve Önder, 2017: s. 9). Bu bağlamda üst düzey kamu personel atamaları konusunda yapılan Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı’na tanınan yetkiler ve kamu personel sisteminde liyakat, etkinlik ve verimlilik hususları önem arz etmektedir (Turan, 2018: s. 37). Gerek başkanlık sisteminde gerekse parlamenter sistemde seçimle iktidara gelen siyasetçiler, bürokratlarda bulunan niteliklerden yararlanabilmek için birçok yetkiyi bürokratlara devretmektedirler. Bu kapsamda bürokratların atanması, bürokraside gerekli olan birtakım değişikliklerin gerçekleştirilebilmesi gibi sayılabilecek birçok husus önemli görülmektedir. Hükümet sistemlerinin niteliği, bu atamaların gerçekleştirilmesinde, yürütmede ve bürokraside etkinlik ile denetimin sağlanmasında etkili rol oynamaktadır (Özer ve Özmen, 2017: s. 12). Türkiye’de bürokratik yapının, parlamenter sistemde yürütmeye kıyasla daha güçlü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda doğrudan meşruiyetini vatandaştan alan güçlü bir yürütme, bürokrasiyi seçilmişlerin karşısında daha zayıf bırakabilecektir. Bu ise Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine karşı bürokraside bir direncin olabileceğini ifade etmektedir (Aslan, 2015: s. 20).

Klasik parlamenter sistemlerde Cumhurbaşkanı sistemin sembolik unsuru olarak kabul edilmektedir ve yetkileri oldukça sınırlıdır. Cumhurbaşkanının yetkisi neredeyse sadece başbakanı atamakla sınırlandırılmıştır. Bu nedenle sistemin yetkili ve sorumlu kanadı olarak başbakan ve bakanlar kurulu görülmektedir. Güçlü yürütme ihtiyacına bağlı olarak parlamenter sistemlerde başbakanlık kurumu giderek ön plana çıkmıştır. Ayrıca eski “eşitler arasında birinci” konumundan da giderek uzaklaşmıştır. Yani parlamenter sistemlerde başbakan sistemin önemli bir aktörü olmuştur. Fakat 1982 Anayasasında değişiklik yapılmadan önceki hali klasik parlamenter sistemin yapısı ile uyumlu değildir. Çünkü klasik sistem, sembolik bir Cumhurbaşkanlığı mekanizması öngörmesine rağmen 1982 Anayasası çok güçlü bir Cumhurbaşkanlığı yapısı ortaya koymuştur. Bir tarafta güçlü Başbakan diğer tarafta önemli yetkilere sahip Cumhurbaşkanını öngören bu yapı uygulamada çok sık devlet krizlerine ve Cumhurbaşkanı ile hükümet arasında sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni hükümet sisteminde yürütmenin tek başlı olması bu sorunun üstesinden gelmede önemli bir düzenleme olarak görülmektedir (Öztürk, 2021: s. 66). Bürokrasinin önemli pozisyonlarının Cumhurbaşkanı tarafından atanacak olması, bürokrasinin Cumhurbaşkanlığı güdümünde olmasını sağlamakta, karar alma süreçlerinde ve kamu hizmetlerinin sunulmasında etkin ve hızlı bir şekilde hareket etmesine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca tekrardan bürokrasinin millete karşı sorumlu olacağı da belirtilmiştir. Yeni sistem ile yürütme organının bürokrasinin üst kademelerinde bulunan yöneticileri rahat bir şekilde değiştirme özgürlüğüne sahip olması, uygulamanın bürokratların eline bırakılmayacağını göstermektedir.

Bürokratik yapı sebebiyle otorite üst yönetimde toplanmakta, orta ve alt kademe yöneticilere çok fazla inisiyatif tanınmamaktadır (Özer ve Özmen, 2017: s. 5). Bir başka açıdan ise, inisiyatif almaya çekimser bakan, bütün kararları her zaman siyasi iradeden bekleyen yönetici profili ortaya çıkan önemli bir başka sorundur. En alt yönetim basamaklarında yoluna koyulması mümkün olan sorunlar bile birbirini izleyen bir şekilde merkezde bakanlıklara ve Cumhurbaşkanlığı’na kadar ulaşmakta, bu ise ağır bir bürokratik yüke dönüşmektedir (Kara, 2019: s. 231).

Yeni sistem ile ortaya çıkan başka bir yenilik ise, Cumhurbaşkanlığına bağlı olan Devlet Denetleme Kurulu’na yeni dönemde idari soruşturma yapma yetkisinin tanınmış olmasıdır (Nohutçu, 2018: s. 310). Ayrıca Anayasa Mahkemesi’nde bulunan 15 üyeden 12 üye ile Hakimler ve Savcılar Kurulu’nda yer alan 11 üyeden 4 üye Cumhurbaşkanınca seçilmektedir (Gülener ve Miş, 2017: s. 18-19). Cumhurbaşkanı tarafından yargı bürokrasisine bizzat üye seçilmesi yetkisinin olması yargı vesayetinin kırılmasına yönelik olmakla birlikte yargı bağımsızlığı ile tarafsızlığının güçlendirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Yeni hükümet sistemi ile askeri bürokrasiye yönelik gerçekleştirilen yenilikler de mevcut bulunmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin denetimi Devlet Denetleme Kurulu tarafından yapılmaktadır. Genel Kurmay Başkanlığı ile Kuvvet Komutanlığı Milli Savunma Bakanlığı’na bağlı olmuştur. Jandarma Genel Komutanlığı Milli Güvenlik Kurulu üyeliğinden çıkartılmıştır. Jandarma Genel Komutanı ile Sahil Güvenlik Komutanının

Cumhurbaşkanı tarafından atanması kuralı getirilmiştir. Ayrıca “Jandarma Genel Komutanı Yardımcıları, Bölge Jandarma Komutanları, İl Jandarma Komutanları, Sahil Güvenlik Komutan Yardımcıları ve Sahil Güvenlik Bölge Komutanlarının” atamaları Cumhurbaşkanının onaylaması ile yapılmaktadır (Atmaca ve Yıldırım, 2019: s. 26). Askeri bürokrasinin belirlenmesi yetkisi Cumhurbaşkanı’nda toplandığı için seçilmiş olan sivil otoritenin askeri bürokrasi üzerindeki etkinliği de artırılmış olmaktadır (Öztürk, 2019: s. 1296).

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile YAŞ üyeleri ve teşkilat yapısı tekrardan revize edilmiş ve düzenlenmiştir. Buna göre, “Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, Milli Eğitim Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Kuvvet Komutanları” YAŞ üyesi olarak sayılmıştır. Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Hazine ve Maliye Bakanı ile Milli Eğitim Bakanı parlamenter sistemde YAŞ üyesi olmamalarına rağmen bu yeni düzenleme ile birlikte YAŞ üyelerinden sayılmışlardır (Turan, 2018: s. 72).

Yeni hükümet sisteminin en belirgin yönü, Cumhurbaşkanı ile meclis çoğunluğunun aynı partiden olması üzerine odaklanmasıdır. Böyle oluşan bir sistemde Cumhurbaşkanı istediği kanunları kolaylıkla meclisten geçirebilmektedir. Bu ise anayasada öngörülmüş olan yasama ile yürütme erkleri arasındaki katı kuvvetler ayrılığı ilkesiyle çelişmektedir. Ancak Cumhurbaşkanı ile meclis çoğunluğunun farklı partilerden olması durumunda ise süreç değişmektedir. Böyle bir durumda Cumhurbaşkanı istediği kanunları çıkarabilmek için meclisteki partilerle ittifak yapma gereği duyacaktır. Aksi takdirde Mecliste çoğunluğa sahip olmayan bir Cumhurbaşkanının kararnameler yoluyla ülkeyi yönetmesi beraberinde birtakım sıkıntıları getirmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda yeni sistemin işlerlik kazanması ittifak yapılan partinin desteği doğrultusunda mümkün olabilecektir. Meclis çoğunluğunun muhalefet partilerinde olması durumunda, Cumhurbaşkanının yayınlacağı kararnamelere karşı çıkılması durumu söz konusu olabilecektir. Bu da yürütmenin hareket alanını kısıtlayacaktır. Mecliste çoğunluğa sahip olmayan Cumhurbaşkanı bu durumda ya kendisiyle ittifak yapacak bir parti seçecektir ya da seçimleri yenileyecektir. Fakat modern demokrasilerde her zaman seçimleri yenileme düşüncesi sorunları çözmeye başvurulan bir yöntem olarak görülmemektedir (Öztürk, 2021: s. 74). Son olarak denilebilir ki, yeni hükümet sistemi ile birlikte kurumsallaşmış olan vesayet makamları etkisini kaybedecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Halkın iradesini temsil eden seçilmişler ile siyaset kurumlarının gücü de gerçekleştirilen yasal değişikliklerle artırılmıştır.

Sonuç

Bir toplumda bulunan ve olması gereken iki önemli aktör siyaset ve bürokrasidir. İnsanların toplum içerisinde yaşamlarını birlikte idame ettirebilmelerinin yolu ise birtakım kararların alınıp uygulanmasından geçmektedir. Kısaca siyaset kararların alınması, bürokrasi ise bu kararların uygulanmasıdır. Siyaset ile bürokrasi arasında ast-üst şeklinde bir hiyerarşi ilişkisi bulunmamaktadır. Bürokrasiden beklenen siyasi erklerle bağlı ve onların verdikleri emirleri yerine getirmekle görevli bir organ olmasıdır. Ancak bürokrasinin zaman zaman bu görevinin dışına çıkarak siyasileri etkileyen, onlarla güç mücadelesine giren hatta fiili olarak doğrudan kamu politikası kararları alıp uygulayan bir nitelik kazandığı da görülmektedir. Yani devletlerde yürütme gücü olarak faaliyetlerini gerçekleştiren bürokrasi, zaman zaman siyasal iktidarın önünde bazen de arkasında ama hep devlet yönetiminin içerisinde yer almıştır.

Türkiye’de bürokrasi her zaman ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur (Mercimek, 2018: s. 132). Bürokrasi, siyasetçilere bağlı ve onların koymuş olduğu emirleri gerçekleştirme işiyle görevli olan bir aygıt olması gerekirken, aksine siyasi yöneticiler ile güç savaşına girmiştir. Bu sebeple Türkiye’de bürokrasi ve siyaset ilişkisinde genellikle problemler ortaya çıkmıştır. Bürokrasinin siyasi denetim altına alınması sağlanamamış, iktidar ortağı gibi hareket ettiği görülmüştür. Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilen sürece kadar 61 ve 82 Anayasaları ile birlikte bürokrasinin konumu uygulayıcı konumunun da ötesine geçerek daha da güçlendirilmiştir. Özellikle kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında bürokrasinin etkisinin fazla olduğu görülmektedir. Bürokrasi, hükümetin varlığına rağmen ve hükümetten ayrı olarak iktidar gücünü kullanan bir yapıya bürünmüştür. Hükümet sisteminin değişmesi ile kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması ve bürokraside dönüşümün sağlanması, yönetimde istikrar ve etkinliğin sağlanması adına gerekli görülmüş ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş gerçekleştirilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile beraber ise Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti dönemine kadar süregelen bürokratik yönetim geleneğinde değişikliğe gidilmek istenmiştir (Yavuz, 2017: s.

206). Yeni hükümet sistemine geçiş ile birlikte vesayet makamlarının da etkisine açık olan Cumhurbaşkanlığı makamı verilen önemli yetkilerle siyasi bakımdan güçlü bir niteliğe kavuşmuştur. Yeni hükümet sistemi ile Cumhurbaşkanlığı makamı tarafından üst düzey bürokratların doğrudan atanması ve onların görevden alınabilmesi yetkileri, Cumhurbaşkanına olan bağlılığın gerçekleştirilmesinde ve bürokratların sivil iradeye bağlı olması sağlanarak bürokratik vesayetin önlenmesinde önemli bir etki oluşturmuştur. Dolayısıyla milletin iradesine dayalı bürokratik kurumların oluşmasının önü açılmıştır. Tüm bunların ötesinde yeni hükümet sistemi devletin temel erkleri ve bürokraside var olan alışkanlıkların yerine, kamu hizmetlerinin yönetim ilkeleri doğrultusunda sunulmasını sağlayacak dönüşümü de içermektedir. Nitekim yeni yönetim modelinde makamların azaldığı, yalın, hızlı karar alan, sonuca odaklı, koordinasyon ve istişare mekanizmalarını çalıştıran proaktif bir anlayış benimsenmiştir. Böylece parlamenter sistemde koalisyon hükümetlerine özgü sorumluluk ve hesap vermekten kaçan, hantal, millet iradesini öncelleyen ve vesayetçi bir siyaset anlayışı ve bunun hizmet aracı olan örgütsel yapı ortadan kaldırılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile yasama, yürütme ve yargı üzerinde yaşanan değişimler neticesinde, güçlü yürütme ve güçlü meclis ile bağımsız ve tarafsız yargı anlayışı sağlam zeminlere oturtulmuştur. Yönetimde istikrarın sağlanması için de açık bir şekilde yürütmenin güçlendirildiği görülmektedir. Çünkü yeni model ile yürütmede çift başlılık ortadan kaldırılarak yürütme yetkisi, meşruiyeti doğrudan milli iradeye dayanan Cumhurbaşkanına, siyasi ve cezai sorumluluk yüklenerek bırakılmıştır. Bu düzenlemelerle, vesayet odakları ile bürokrasinin etkisi azaltılmış ve demokrasinin sürekliliği için sivil siyaset alanının genişletilmesine zemin hazırlanmıştır. Ayrıca yeni sistemle Cumhurbaşkanı; parti üyesi olma ve bütçeyi hazırlama hakkına kavuşurken, meclisten bağımsız bir şekilde Cumhurbaşkanı yardımcısı, bakanlar ve üst düzey kamu görevlilerini atama veya görevden alma hakkını da elde etmiştir. Yürütme ile ilgili konularda da düzenleyici işlemler gerçekleştirme hakkına kavuşan Cumhurbaşkanının; bu işlemlerle etkin, etkili ve de hızlı kararlar alabilmesi hedeflenmiştir. Bütün bunların elde edilebilmesi için devlet teşkilatı, parlamenter sistemin unsurlarından arındırılarak yeniden şekillendirilmiştir. Bu noktada Cumhurbaşkanlığı kararnamelemleri ile Cumhurbaşkanına bağlı yeni kurum ve kuruluşlar oluşturulmuş, bakanlıkların sayıları azaltılıp verimliliği ve işlevselliği artırılmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanına bağlı politika kurulları ve de ofisler kurularak uzun vadeli politikalar neticesinde güçlü ve verimli bir yönetimin sağlanması amaçlanmıştır. Bütün bu gelişmeler bürokrasinin asgari düzeye indirilerek etkin, etkili ve de hızlı kararların alınması noktasında Türk yönetim sisteminde birçok değişimin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Özetle, siyaset ile bürokrasi uygulamada sınırları kesin çizgiler ile ayrılmış alanlar değildir. Bürokrasi çoğunlukla siyaset alanına müdahalede bulunmaktadır. Ülkelerin benimsemiş oldukları hükümet sistemleri; siyasi iktidarlar tarafından alınan kararların uygulanmaya konulmasını, kararların alınma sürelerini, atanmışların oluşturduğu bürokrasi ile seçilmişlerin oluşturduğu siyasi iktidar arasındaki ilişkilerin niteliğini, bürokrasinin denetlenebilirliğini ve son olarak da bürokrasinin ülkedeki konumunu şekillendirmektedir.

Kaynakça

- Akıncı, B. (2017). Hükümet sistemleri ve ülkemizde olası hükümet sistemi değişikliğinin etkileri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 4 (8), 1-21.
- Akman, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde kamu politikası aktörleri. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 15 (1), 35-54.
- Arslan, R. (2004). *Türkiye'ye siyasi model*. Seçkin Yayınları.
- Aslan, A. (2015). *Türkiye için başkanlık sistemi: Demokratikleşme, istikrar, kurumsallaşma*. Seta Yayınları.
- Atmaca, Y. ve Yıldırım, Z. (2019). *Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ve siyaset- bürokrasi ilişkisi* (Sözlü Sunum). V. Stratejik Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Tam Metin), İstanbul, Türkiye.
- Atmaca, Y. ve Günay, M. C. (2020). Bürokratik oligarşi: Türk kamu yönetimi ekseninde bir analiz. *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 3 (3), 199-210.

- Avaner, T. ve Fedai, R. (2019). Türk kamu yönetiminde ofis sistemi: E-devlet uygulamalarından dijital dönüşüm ofisine. *Amme İdaresi Dergisi*, 52 (2), 149-172.
- Başgil, A. F. (1966). *27 Mayıs ihtilali ve sebepleri*. (A. Sebük ve İ. H. Akın, Çev.). Yağmur Yayınevi.
- Belet, M. S. (2008). *Türk kamu yönetiminde siyaset ve bürokrasi ilişkisi: Üst kurullar bürokrasisi* (Tez No. 218648) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Boyalı, H. (2021). Tanzimat öncesi dönemde siyaset ve bürokrasi ilişkisi. H. Alptürker (Ed.), *Siyaset bürokrasi ilişkisi Tanzimat'tan günümüze* (s. 49-80) içinde. Literatürk Academia.
- Çağla, C. (2017). *Siyaset bilimi*. Bilge Kültür Sanat.
- Çalışkan, E. ve Önder, M. (2017). Başkanlık sistemi ve mevcut kamu kurumları üzerine olası etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (49), 570-578.
- Çevikbaş, R. (1992). Batılı ülkelerde kamu yönetiminin işleyişi ve siyasal iktidarla olan ilişkisi. *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 64, Sayı: 392, 155-175.
- Demir, F. (2011). Bürokrasi- demokrasi ilişkisi ve bürokratların seçilmişlerce kontrolü sorunu. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18 (2), 63-84.
- Durgun, G. B. (2017). Anayasa referandumunu ve cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Yeni Türkiye*, 94, 1-6.
- Dursunoğlu, İ. (2019). Kuvvetler ayrılığı perspektifinden cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama. *Turkish Studies: Economics Finance Politics*, 14 (4), 1225-1238.
- Dursunoğlu, İ. (2021). Çok partili hayattan 1980'e demokratik süreç. İ. Dursunoğlu (Ed.), *Türkiye'de demokrasi: Süreç yapı tartışmalar* (s. 35-64) içinde. Efe Akademi Yayınları.
- Eroğul, C. (2004). *Anatüzeeye giriş "Anayasa hukukuna giriş"* (7. baskı). İmaj Yayıncılık.
- Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve yönetiminde modernleşme*. İşaret Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2007). *Kamu yönetimi: Düşünceler, yapılar, fonksiyonlar*. Erkam Matbaası.
- Eryılmaz, B. (2017). *Bürokrasi ve siyaset: Bürokratik devletten etkin yönetime*. Alfa Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2018). *Kamu yönetimi* (11. baskı). Umuttepe Yayınları.
- Göküş, M. (2000). Kamu politikalarının belirlenmesinde bürokrasinin rolü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 35-43.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa hukukunun genel teorisi* (1. baskı) (Cilt 1). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözübüyük, A. Ş. (2003). *Anayasa hukuku anayasa metni ve 11. protokole göre hazırlanmış avrupa insan hakları sözleşmesi* (12. baskı). Turhan Kitabevi.
- Gülener, S. ve Miş, N. (2017). *Cumhurbaşkanlığı sistemi*. Sayı: 190, Seta.
- Güler, T. (2018). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ve kamu yönetimine etkileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (39), 299-322.
- Heper, M. (1973). Osmanlı-Türk Devleti'nde Bürokrasinin Siyasal Rolü: Kamu yönetimi kuramı açısından bazı gözlemler. *Amme İdare Dergisi*, 6 (2), 29-40.

- Heper, M. (1989). Motherland party governments and bureaucracy in Turkey, 1983-1989. *International Journal of Policy and Administration*, 2 (4), 457-468.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset* (6. baskı). (B. Berat Özipek, vd., Çev.). Liberte Yayınları.
- İnalçık, H. (1964). *Türk idare teşkilatı tarihi*. Sbf Çoğaltılmış Ders Notları, Ankara.
- İzci, F. ve Atmaca, Y. (2019). Yeni hükümet sisteminde cumhurbaşkanının söylemlerinin bürokrasi üzerindeki etkisi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6 (48), 4522-4533. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1698>
- İzci, F. ve Yılmaz, V. (2019). Yerel yönetim politikaları kurulunun yapısal ve işlevsel boyutlarının incelenmesi. *International Journal of Academic Value Studies*, 5 (3), 74-83.
- Kara, T. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi: Siyasal ve bürokratik dönüşüm. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3 (2), 218-234.
- Karatepe, Ş., Alkan, H., Atar, Y., Bingöl, Y. ve Bayraktar-Durgun, G. (2017). *Sorularla cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi*. Memur-Sen Yayınları.
- Kuzu, B. (1987). *Yürütme organının düzenleyici işlem yapma yetkisi ve güçlendirilmesi eğilimi*. Filiz Kitabevi.
- Kuzu, B. (1996). Türkiye için başkanlık hükümeti. *Liberal Düşünce*, 2, 13-42.
- Lijphart, A. (2012). *Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries* (Second Edition). Yale University Press.
- Mercimek, Ş. (2018). Bürokratik vesayet anlayışına cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi'nin etkisi. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2 (2), 131-149.
- Merikoski, V. (1971). İdarenin siyasetleşmesi. (C. Tutum, Çev.). *Amme İdaresi Dergisi*, 4 (4), TODAİE.
- Niskanen, W. A. (1971). *Bureaucracy and representative government*. Aldine Atherton.
- Nohutçu, A. (2018). *Anayasa hukuku*. Savaş Yayınevi.
- Özer, M. A. ve Önen, S. M. (2017). *200 soruda yönetim, kamu yönetimi* (2. baskı). Gazi Kitabevi.
- Özer, M. A. ve Özmen, B. (2017). Parlamenter ve başkanlık sistemleri arasında konumunu arayan bürokrasi. *Strategic Public Management Journal*, 3, 17-34.
- Öztürk, N. K. (2019). Cumhurbaşkanlığı sisteminde üst düzey memurların atanması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33 (4), 1279-1297.
- Öztürk, N. K. ve Tozak, E. (2021). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde cumhurbaşkanının konumu ve kamu politika yapım sürecine etkisi. *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3 (4), 52-77.
- Peters, G. (1995). Are european parliamentary regimes becoming more presidential?. Kurt Von Mettenheim (Eds.), *Parliamentary and presidential regimes*. Baltimore: Johns Hopkins University, Pres: 146-186.
- Roos, L. L. & Roos N. P. (1971). *Managers of modernization: Organization and elites in Turkey, 1950- 1969*. Harvard University Press.

- Sobacı, M. Z. ve Köseoğlu, Ö. (2018). *Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde üst kademe yöneticileri* (1. baskı). SETA Yayınları.
- Steffani, W. (1987). *İnstitutionen der demokratie verwaltung, medien. politikwissenschaft, Band: 2, Der Demokratische Verfassung*, Ed: Klaus Von Beyme, Ernst-Otto Czempiel, Peter Graf Kielmansegg, Peter Schmog Verlag, Sturttgart: 11- 58.
- Şahin, A. (2004). Yönetim kuramları ve motivasyon ilişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 523-547.
- Şaylan, G. (1996). *Cumhuriyet bürokrasisi*. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C.2. İletişim Yayınları.
- Tataroğlu M. (2006). Parlamenter ve başkanlık sistemlerinde siyasi iktidar ve bürokrasi ilişkileri ve Türkiye açısından bir değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi*, 13 (1), 97-119.
- Teziç, E. (2012). *Anayasa hukuku* (14. baskı). Beta Yayıncılık.
- Turan, İ. (2003). Türk bürokrasisinde süreklilik ve değişim. A. Burhan, Ş. Durgun ve H. Yayman (Ed.), *Türkiye 'de kamu yönetimi* (s. 121-144) içinde. Yargı Yayınevi.
- Turan, M. (1989). *Hükümet sistemleri ve 1982 anayasası*. DÜHF Yayınları.
- Turan, M. (2018). Türkiye'nin yeni yönetim düzeni: Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Social Sciences Research Journal*, 7 (3), 42-91.
- Tutum, C. (1976). Yönetimin siyasallaşması ve partizanlık. *Amme İdaresi Dergisi*, 9 (4), 38-54.
- Yavuz, B. (2008). *Parlamenter hükümet sisteminde ve 1982 Anayasası 'nda başbakan*. Asil Yayın Dağıtım.
- Yavuz, B. (2013). *Parlamenter sistem: İngiltere, karşılaştırmalı hükümet sistemleri*. Ak Parti Yayınları.
- Yavuz, M. (2017). Osmanlı-Türk Devleti'nde bürokrasi kurumunun rolü: Heper ve Küçük Ömer üzerinden karşılaştırmalı bir analiz denemesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 53, 194-208.
- Yücekök, A. N. (1983). *Siyaset sosyolojisi açısından Türkiye 'de parlamentonun evrimi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Mevzuat.gov.tr (2018). www.mevzuat.gov.tr. (E. T. : 19/06/2021).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

* Makale iki yazarlı olarak hazırlanmıştır.

* 1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

* Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Amaç ve Kapsam

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Yılda 4 sayı (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır.

- Derginin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce, Arapça, Almanca, Fransızca, Rusça ve Farsça gibi dillerde yazılan makaleler de kabul edilmektedir. Bu dillerin dışında yazılmış makalelerin kabulü Yayın Kurulunun kararına bağlıdır.

- Dergide, sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili özgün bilimsel çalışmalar yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce başka bir yayın organında yayımlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş veya eş zamanlı olarak başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir.

- Bilimsel toplantılarda sunulan bildirimler, daha önce bildiri kitapçığında veya başka bir dergide yayımlanmamışsa Yayın Kurulu tarafından değerlendirmeye alınabilir. Her ne sebeple olursa bildiri kitapçığında ya da başka bir yayın organında yayımlanan yazılar yayımlanmaz. Yayın Kurulu üyeleri ve editöryal ekip, gönderilen yazıların daha önce başka bir yayın organında yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmak mecburiyetinde değildir. Söz konusu durumun etik sorumluluğu makale yazar veya yazarlarına aittir.

Araştırma Bütünlüğü ve Yazar Sorumlulukları

-Farklı disiplinlerin ve yayın biçimlerinin farklı normlara sahip olduğunu kabul etmekle birlikte dergimize gönderilen makalelerde bir takım şartlar aramaktayız. Bunlar:

- * Araştırma uygulamasında titizlik, dürüstlük ve mükemmellik,
- * Araştırmadaki tüm katılımcılara ve konulara özen ve saygı,
- * Şeffaflık ve açık iletişim,
- * Araştırma yöntemi,
- * Konu bütünlüğü,
- * Bilimsel özgünlük,
- * Bilim alanı ile ilgili terim bilgisi kullanımındaki hakimiyet,
- * Konuyla ilgili eski ve yeni çalışmaları görebilmek,
- * Yararlanılan kaynaklarda uygunluk ve yeterlilik,
- * Değerlendirme yapabilme ve sonuca ulaşabilme,
- * Alanına katkı sağlama,
- * Dil hâkimiyeti/anlaşılabilirlik ve akıcılık,

-Ayrıca yazarlar aşağıda yer alan hususları kabul etmiş olurlar:

* Yazarlar derginin yayın politikasına, etik ve yazım kurallarına uymakla yükümlüdürler.

* Yazarlar yayın sürecinde editör ve hakemlerin önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapmayı kabul etmelidirler. Bu bağlamda yazar veya yazarlar, kendisine yapılan önerileri kabul etmezse söz konusu makale reddedilecektir.

* Ortak yazarlı makalelerde, diğer yazarlara ulaşılamaması durumunda sorumlu yazar bütün sorumluluğu kabul etmiş sayılır.

* Dergimizde yayımlanmış makalelerin diğer çalışmalarda kullanılması, sadece atıf verilmesi halinde mümkündür.

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlanmamak hakkına sahiptir.

* Yayımlanması için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen yazıların telif hakları dergiye devredilmiş olur. Dergi yönetiminden izin alınmaksızın başka bir yayın organında bu yazılar yayınlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

* Yayımlanan makaleler için yazara/yazarlara telif ücreti ödenmez. Ayrıca yazardan/yazarlardan makale başvuru ücreti ve yayın ücreti alınmaz.

* Dergide yayımlanan yazıların hukuksal, bilimsel ve etik sorumluluğu yazara/yazarlara aittir.

Yayın Kurulu ve editöryal ekip doğabilecek herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

* ULAKBİM TR Dizin kuralları gereği makalelerde yer alan tüm yazarların ORCID numaralarının makalenin son şekline eklenerek gönderilmesi gerekmektedir.

Makale Gönderme

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne makale göndermek isteyen yazarların <http://dergipark.gov.tr/yyusbed> veya <http://www.yyusbedergisi.com/> adresine üye olarak makalelerini sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Sistemde yazara/yazarlara ve makaleye ait bilgilere eksiksiz yer verilmelidir. Ancak makale sistem üzerinden hakemlere gönderildiği için sisteme yüklenen makale dosyasında yazarın/yazarların kimliğini belli eden bilgiler bulunmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazarla/yazarlarla ilgili bilgiler sistemden alınarak makaleye eklenecektir.

- Makalenin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin web sitesine gönderilmesi, yayımı için başvuru olarak kabul edilir ve yazının değerlendirme süreci başlatılır. Birden fazla yazarlı makalelerde, yazarların telif haklarını makaleyi sisteme yükleyen yazara devrettikleri kabul edildiğinden, Yayın Kurulu yazarların her birinden telif hakkı talebinde bulunmaz. Bu konuda sorumluluk, makaleyi sisteme yükleyen yazara aittir.

- Dergiye gönderilen makale, daha önce sempozyum/kongrede sunulan bir bildiri ise veya tezden üretilmişse bu durum çalışmada mutlaka belirtilmelidir.

Editöryal Süreç

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak objektif, bağımsız yayın politikasına önem vermekteyiz. Dergiye gönderilen makaleler ilk olarak dergi editörleri tarafından ön incelemeden geçirilir. Bu aşamadan sonra editörler ve Yayın Kurulu tarafından makalenin, derginin yayın ilkelerine uygunluğu incelenir ve uygun görülenler alan editörlerine atanır. Bunun yanında dergi yayın ilkelerine uymayan makaleler kesinlikle reddedilir. Alan editörleri makaleleri alana katkısı yönünden inceler ve makalenin değerlendirmeye alınıp alınmaması konusunda görüş bildirirler.

- Editör(ler) makalelerin uygunluğuna ve yayınına karar verirken yazarın/yazarların ırkı, cinsiyeti, inancı, uyuğu gibi etkenleri değil, derginin yayın politikasını ve bilimsel hassasiyeti göz önünde bulundurur. Ayrıca editör(ler) aşağıdaki hususlardan sorumludur:

* Okuyucu ve yazarların ihtiyaçlarını karşılamaya gayret edilmelidir.

* Dergiyi sürekli geliştirmeye çalışılmalıdır.

* Akademik ilkelerin bütünlüğünü korumaya özen gösterilmelidir.

* Gerektiğinde düzeltmeler, açıklamalar, geri çekme

konularında inisiyatif alınmalıdır.

* Yazarlara her konuda rehberlik edilmelidir.

* Dergideki hakem değerlendirmelerinin adil, tarafsız ve zamanında yapılması sağlanmaya çalışılmalıdır.

Hakem Süreci

- Hakem süreci, yayınlarımızın standartlarını korumak için kritik öneme sahiptir. Dergi olarak çift taraflı kör hakemlik prensibine bağlı olmakla beraber;

* Tüm yayınlarımıza titiz, adil ve etkili hakem değerlendirmesini kolaylaştırmak için destek sağlamayı hedefliyoruz,

* Editörlerimizi ve hakemlerimizi hakemlik ile ilgili en iyi uygulama yönergelerine aşina olmaları ve bunlara uygun davranmaları için teşvik etmeyi amaçlıyoruz.

- Gizliliğin değerlendirme sürecinin bir parçası olması ilkesi ile hakem değerlendirme sürecinde yazarların ve hakemlerin gizliliğini korumak için tavizsiz bir ilke ile hareket ediyoruz. Bu bağlamda, hakemler ve yazar(lar) birbirlerini asla tanımazlar.

- Ayrıca hakem sürecinde aşağıdaki hususlara dikkat edilmektedir:

* Hakemler gizlilik politikasına göre çalışırlar. Ulaştıkları bilgi ve değerlendirme sonuçlarını yazar dâhil üçüncü kişilerle paylaşamazlar.

* Hakemler dergi yayın politikası ve yazım kurallarına göre tarafsız, adil ve yapıcı olmak üzere çalışırlar.

- * Hakemler, yazarlara önerilerde bulunarak hataların giderilmesine yardımcı olurlar.
- * Hakemlerin kendilerine gönderilen makaleleri belirtilen sürede değerlendirememeleri durumu varsa veya kendilerine iletilen yazılarda kendilerini yetersiz hissetmelerini gerektiren bir durum söz konusu ise bu hususta editörleri bilgilendirmelidirler.
 - Hakem değerlendirmesi sonucu iki olumlu rapor alan makaleler yayımlanmaya hak kazanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde makalenin üçüncü bir hakeme gönderilmesi dergi editörlüğünün tasarrufundadır.
 - Makaleyi değerlendirmeleri için hakemlere verilen süre 20 gündür. Ancak bu süre zarfında değerlendirmeyi tamamlamayan hakemlere 10 gün ek süre verilir. Ön incelemesi yapıp editör, yayın kurulu, alan editörü ve hakem süreci aşamalarından geçen bir makalenin değerlendirme süreci yaklaşık 6-8 hafta sürebilir.
 - Hakemlerden olumsuz rapor alan makaleler yayımlanmaz ve yazarına/yazarlarına iade edilmez.
 - Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate almak zorundadır. Kabul etmedikleri herhangi bir sorun varsa, gerekçelerine itiraz etme hakları vardır.

İntihal Politikası

İntihal, yazarların çalışmalarında birisinin ifadelerini, keşiflerini veya düşüncelerini izinsiz veya referans vermeden, etik ve akademik bütünlüğü ihlal ederek kullanma şeklidir.

- Dergimiz, intihal olduğunu kabul etme konusunda aşağıda sıralanan temel ilkelere uyar:
 - * Başka bir kişinin çalışmasını kaynak gösterilmeksizin kelimesi kelimesine alıntılama,
 - * Kelimelerin bazılarını veya sırasını değiştirerek başka bir kişinin çalışmasını yeniden yorumlamak,
 - * Birinin fikirlerini referans vermeden kullanma (Referanssız yeniden yazma),
 - * Çevrimiçi kaynaklardan kaynak gösterilmeksizin kesme ve yapıştırma,
 - * Birisinin yazılarını kendi çalışmalarının bir parçası olarak kullanmak.

- Yayınlarımızın hiçbirinde intihallere müsamaha gösterilmez ve kontrol etme hakkımızı da saklı tutarız. Bu bağlamda dergimize gönderilen makaleler intihal tespit programı olan *iThenticate* ile taranmaktadır. Benzerlik oranının yüksek çıkması durumunda makale reddedilir. Kabul edilen makaleler raporuyla birlikte hakemlere sunulmaktadır. Makaleler için %20 ve üzeri benzerlik oranları kabul edilmemektedir.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editöre başvurarak veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta göndererek intihal şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

Mükerrer Yayın

- Bir eser veya bir eserin önemli bölümleri, eserin yazar veya yazarları tarafından birden çok kez yayımlandığında gereksiz yayın veya "kendiliğinden intihal" meydana gelir. Bu durum aynı veya farklı bir dilde olabilir. Tekrar Yayın / Duplication / Çoklu Yayın / Bilimsel Yanıltma, suçtur. TÜBİTAK Yayın Etik Kuruluna göre duplikasyon, aynı araştırma sonuçlarını birden fazla dergiye yayım için göndermek veya yayınlamaktır. Bir makale önceden değerlendirilmiş ve yayınlanmışsa bunun dışındaki yayınlar duplikasyon sayılır. Bu bağlamda editöryal ekip ve yayın kurulu olarak duplikasyona karşı olduğumuzu açıkça belirtiriz.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editörle iletişime geçerek veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta göndererek yinelenen veya gereksiz yayın şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

İnsan veya Hayvanlar Üzerinde Araştırma

- İnsanları veya hayvanları kapsayan araştırmalar, ilgili etik kurul(lar) tarafından onaylanmalıdır. Makaleler uluslararası etik ve yasal standartlara uygun olmalıdır. Ayrıca yazarların, insan katılımcılarının gizlilik haklarına saygı duymasını ve dergimize makale

göndermeden önce yayınlamak için gerekli her türlü izni almaları gerekmektedir.

Açık Erişim Politikası

- Dergimiz açık erişimi desteklemektedir. Açık erişim politikası gereğince, dergi sayıları ve makaleler derginin web sayfasında yer alır ve makalelerin tam metinlerine pdf dosyası olarak erişilebilir. Yayımlanmış makalelerin kişisel web sayfası ya da kurumsal arşivlerde saklanmalarına engel herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır.

Çeşitli Hususlar

- Derginin her sayısı için yayımlanacak makale sayısı en fazla 15'tir (özel sayılarda bu rakam farklılık gösterebilir). Genel prensip olarak, yayınlanmasına karar verilen makaleler geliş tarihine göre derginin ilgili sayısına kabul edilir. Söz konusu sayı için makale sayısının 15'i aşması durumunda, sayıyı aşan makaleler bir sonraki sayıya devredilir. Ancak yayına kabul edilen tüm makaleler içinden, konusu itibarıyla özgün olması dikkate alınarak ilgili sayıya dâhil edilecek makaleleri seçme hakkı editörlere aittir. Ayrıca makalelerin dergideki sıralaması da editörlerin tasarrufundadır.

- Bir takvim yılı içerisinde, aynı yazara ait en fazla bir tane makale (ortak yazarlı makaleler dâhil) yayımlanabilir.

- Burada belirtilmeyen hususlar için karar yetkisi, dergi Yayın Kuruluna aittir.

Yazım Kuralları

-Yayımlanmak üzere Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen makalelerin başında Türkçe "Öz" ve İngilizce "Abstract" mutlaka bulunmalıdır. Türkçe Öz, en az 150, en fazla 200 kelime ve tek paragraf olmalıdır. Öz içinde kaynak, şekil, çizelge vb. unsurlara yer verilmemelidir. Özetin altında en az 3, en çok 6 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

-Dergiye gönderilen makale öz, abstract, atıflar, kaynaklar ve ekler dâhil en az 4 bin, en fazla 10 bin kelime olmalıdır.

-Makalede atıf sistemi olarak APA 7 kullanılmalıdır. Kaynak gösteriminde dipnot kesinlikle kullanılmamalıdır. Sadece gerekli durumlarda açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve dipnotlar numaralandırılmalıdır.

-İmla ve noktalama açısından, metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, Türk Dil Kurumunun güncel İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

-Dergi sistemine yüklenen makaleler Microsoft Word programında hazırlanmalı, aşağıdaki değerlere uygun bir biçimde düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Boşluk	2,5 cm
Alt Boşluk	2,5 cm
Sol Boşluk	2,5 cm
Sağ Boşluk	2,5 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Yazı Boyutu (Başlık ve Metin)	11
Yazı Boyutu (Özetler)	10
Yazı Boyutu (Dipnot)	9
Tablo-Grafik	10
Paragraf Aralığı	Önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı	Tek (1)

- Microsoft Word programında bulunmayan bir yazı tipinin (font) kullanıldığı çalışmalarda, makale ile birlikte font dosyası da sisteme yüklenmelidir.

- Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

- Makale başlığı dâhil olmak üzere tüm alt başlıklar koyu ve başlıklardaki her bir kelimenin sadece ilk harfi büyük olmalıdır.

- Makalenin sonunda kaynakça bulunmak zorundadır. Yararlanılan kaynaklar, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.
- Arapça, Farsça veya Rusça dillerinde yazılan makaleler için Latince kaynakça verilmesi zorunludur.

Makale Şablonu

Türkçe Başlık

Times New Roman, 11 punto, düz, kalın (bold), ortali, her kelimenin ilk harfi büyük ve tek (1) satır aralığı olmalıdır.

İngilizce Başlık

Times New Roman, 11 punto, italik, kalın (bold), ortali, her kelimenin ilk harfi büyük ve tek (1) satır aralığı olmalıdır.

Öz

Öz, makalenin ana kısımlarının (amaç, önem, yöntem, bulgular, tartışma, sonuç ve öneriler) kısa bir özetini içermelidir. Öz, en az 150, en fazla 200 kelimeden oluşmalı ve tek paragraf olmalıdır. Times New Roman yazı karakteriyle 10 punto, düz, iki yana yaslı ve tek (1) satır aralığı olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: En az 3, en fazla 6 olmalıdır. Özel isimlerden oluşan anahtar kelimelerin ilk harfleri büyük olmalı, diğer anahtar kelimeler ise küçük harfle başlatılmalı ve aralarına virgül konulmalıdır.

Abstract

Abstract, Öz ile tutarlı olmalıdır. Öz için yukarıda belirtilen kurallar Abstract için de geçerlidir. Times New Roman yazı karakteriyle 10 punto, düz, iki yana yaslı ve tek (1) satır aralığı olmalıdır. Öz için aranan kelime sınırı Abstract için geçerli değil. Abstract da Öz gibi tek paragraftan oluşmalıdır.

Keywords: Keywords, Türkçe anahtar kelimeler ile uyumlu olmalıdır. Anahtar kelimeler için yukarıda verilen kurallar keywords için de geçerlidir.

Giriş

Makalede Giriş başlığı numaralandırılmamalıdır. Giriş başlığından sonraki başlıklar ve alt başlıklar hiyerarşik olarak numaralandırılmalıdır. Başlıklarda ve alt başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Başlıklar ve bütün metin Times New Roman yazı karakteriyle olmalıdır. Ancak bazı çalışmalarda özel font kullanılmışsa bu fontlar da makale ile birlikte sisteme yüklenmelidir.

Giriş başlığı 11 punto, kalın (bold), düz, soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden yazılmalıdır. Giriş başlığı öncesi 12 nk, sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

Paragraflar öncesinde boşluk olmamalı, sonrasında 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Paragraf başları soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden ve iki yana yaslı olmalıdır. Tüm metinde satır aralığı "tek" olmalıdır. Sayfa kenar boşlukları "Normal" (alt, üst, sağ, sol 2,5 cm) olmalıdır.

1. Birinci Düzey Başlık

Birinci düzey başlıklar; 11 punto, düz, kalın ve soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden yazılmalıdır. Her kelimenin ilk harfi büyük olmalıdır. Birinci düzey başlık öncesi 12 nk, başlık sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Gerekli kadar birinci düzey başlık kullanılabilir.

Paragraflar öncesi boşluk olmamalı, paragraflar sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Metin, Times New Roman yazı karakteri, 11 punto, düz ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır.

1.2. İkinci Düzey Başlık

İkinci düzey başlıklar; 11 punto, italik, kalın ve soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden olmalıdır. Her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır. İkinci düzey başlık öncesi 12 nk, başlık sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Gerekli kadar ikinci düzey başlık kullanılabilir.

Paragraflar öncesi boşluk olmamalı, paragraflar sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Metin, Times New Roman yazı karakteri, 11 punto, düz ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır.

1.2.1. Üçüncü Düzey Başlık Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Üçüncü düzey başlıklar; 11 punto, italik ve soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden olmalıdır. Her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Üçüncü düzey başlık öncesi 12 nk, başlık sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Gerekli kadar üçüncü düzey başlık kullanılabilir.

Paragraflar öncesi boşluk olmamalı, paragraflar sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Metin, Times New Roman yazı karakteri, 11 punto, düz ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır.

Alıntılar

Doğrudan aktarmalarda alıntı, ana düşünce, biçim ve içerik yönünden değiştirilmeden çalışmada yer alır. 40 kelimedenden daha kısa olan alıntılar tırnak işareti (“”) içinde ve normal satır aralıklarıyla yazılır. Orijinal kaynak üç nokta içermedikçe, alıntının başına ve/veya sonuna üç nokta eklenmemelidir.

Metin içinde verilecek olan alıntılar çift tırnak içinde verilmelidir (Bkz. Alıntı 1.) ve (Bkz. Alıntı 2). Ancak alıntı yapılan metnin orijinalinde çift tırnak içinde verilmiş ifadeler var ise bu aktarmalar tek tırnak işaretleri içinde gösterilmelidir. (Bkz. Alıntı 1. , Alıntı 2. ve Alıntı 3.) Tırnak işaretleri kapatılırken alıntı içinde orijinal metnin parçaları olan noktalama işaretleri kullanılmalıdır; orijinal metnin parçaları olmadığı durumlarda sadece nokta ve/veya virgül kullanılmalıdır.

Alıntı 1:

Yazar bu konuyla ilgili olarak kitabında, “Kendi yaratıcılığını değerlendirirken daima alçakgönüllü davranan Çehov, kendisini yenilik yapan bir kişi olarak tanımlamıştır: ‘...Benim tarafımdan yazılmış her şey beş - on yıl sonra unutulacak, ama benim tarafımdan açılan yol sapasağlam kalacaktır - benim hizmetim bundadır...’” (Özkaya, 1977: s. 164) ifadelerine yer vermektedir.

Alıntı 2:

Asma (2004) şu açıklamada bulunmuştur: “Bir yazar olarak hikayeci kimliğinin altında ‘az sözde çok anlam’ yatar” (s. 13).

Alıntı 3:

Miele (1993) şunu bulmuştur: Daha önceki çalışmalarda doğrulanmış olan ‘plasebo etkisi’, davranışlar bu şekilde incelendiğinde ortadan kaybolmuştur. Dahası, bu davranışlar asla tekrar sergilenmemiştir, hatta reel ilaçlar verildiğinde bile. Daha önceki araştırmalarda sonuçların plasebo etkisine atfedilmesinde gereğinden erken davranıldığı çok açıktır (s. 112).

40 kelime ve daha uzun alıntılar, sıkıştırılmış paragraf şeklinde blok alıntı olarak biçimlendirilir. Bu amaçla, blok biçimindeki alıntı yeni satırdan başlamalı ve tüm paragraf soldan satır başı hizasından bloklanıp soldan girinti oluşturulacak şekilde 1.25 cm içeriden yazılır. Alıntının tamamı tek satır aralığı ile yazılmalıdır. Blok alıntılar için tırnak işaretleri kullanılmaz. Blok alıntı içindeki her türlü alıntılama çift tırnak işaretleri ile belirtilmelidir.

Blok Alıntı:

Eski şiirin, Tanzimat’tan sonra üzerinde en fazla durulan ve tenkit edilen tarafı, şüphesiz ki, hayal dünyasıdır. Şiirimizde birdenbire bir bütün halinde görülen ve o kadar zevk değişikliğine rağmen asırlarca devam eden bu hazır hayallerin, değişmez sembolü ve çok renkli hususi bir dil yarattığı muhakkaktır. Fakat daha dikkate değer tarafı mücerret dille muayyen bir güzelliğin muayyen bir şekilde övülmesi, hattâ muayyen bir aşk tarzını bize vermesidir (Tanpınar, 1988: s. 5-6).

Tablo, Şekil ve Görseller

Tablolar ve şekiller ilgili metnin içinde yer almalıdır. Bütün tablo ve şekiller ayrı ayrı ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Bunlara metin içinde (Tablo 1), (Şekil 1) şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir tablo ve şekil için uygun bir kısa tanım kullanılmalı ve tanım Tablo/Şekil başlığının altında, tablonun/şeklin üstünde olmalıdır. Ayrıca tablo veya şekil bir başka kaynaktan alındıysa kaynak bilgisine de yer verilmelidir.

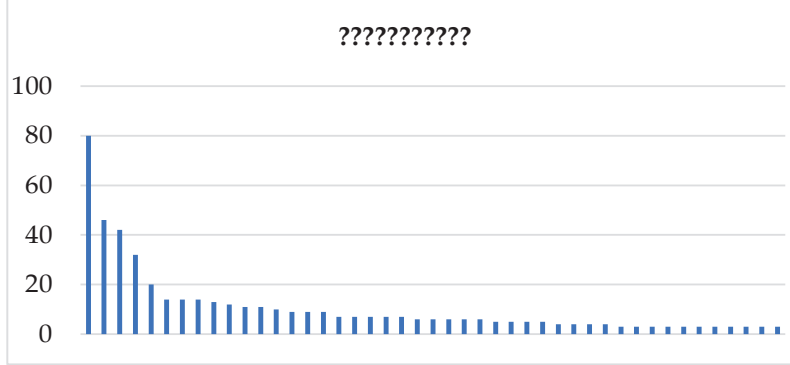
Tablo ve şekiller, soldan paragraf hizasından başlatılmalıdır. Tablo/Şekil başlıkları 10 punto ve

koyu olmalıdır. Tablonun/Şeklin açıklamasını içeren tanım, 10 punto ve normal olmalıdır. Tablolar ve şekiller, Dergi için belirlenen kenar boşluklarına sığmıyorsa bu durumda tablo ve şekiller metin içerisine resim (.jpeg, .png) olarak yerleştirilmelidir.

Resim, fotoğraf, grafik, afiş vb. gibi her türlü görsel, tablo ve şekiller için belirlenen kriterlere göre düzenlenmelidir.

Tablo 1.

Tablo Başlığı (Tablo başlıkları ve metin 10 punto, tablo ve numarası koyu, açıklama normal)

Kaynak (10 punto ve italik)

Sonuç

Sonuç başlığı da Giriş başlığı gibi numarasız olmalıdır. Sonuç başlığı 11 punto, kalın, düz, soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden yazılmalıdır. Sonuç başlığı öncesi 12 nk, sonrası 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

Paragraflar öncesinde boşluk olmamalı, sonrasında 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Paragraf başları soldan 1,25 cm (bir TAB tuşu kadar) içeriden ve iki yana yaslı olmalıdır.

Kaynakça

Kaynakça, Dergi Yazım Kurallarına göre oluşturulmalıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı (Zorunlu Beyan)

Bu kısımda araştırma ve yayın etiğine ilişkin yazar(lar)ın beyanına yer verilecektir. Tüm makaleler için mutlaka bu başlığa yer verilmelidir. Örneğin;

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları (Zorunlu Beyan)

Bu kısımda, tek yazarlı makaleler için yazarın makaleyi tek başına hazırladığına ilişkin beyanına, çok yazarlı makalelerde ise tüm yazarların ayrı ayrı katkı oranlarına ilişkin bilgilerine yer verilecektir. Tüm makaleler için mutlaka bu başlığa yer verilmelidir. Örneğin;

- * Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.
- * Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır"
- * 1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı (Zorunlu Beyan)

Bu kısımda yazarların çıkar çatışması durumuna ilişkin beyanlarına yer verilecektir. Tüm makaleler için mutlaka bu başlığa yer verilmelidir. Örneğin;

* Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür (Varsa, zorun değil)

Herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından destek alındıysa, alınan desteğe yönelik bilgilendirme (kurum adı, proje numarası vb.) yapılmalıdır. *(Zorunlu olmayan beyan)*

Yazarların teşekkür etmek istedikleri kişi veya kurumlara ilişkin bilgilendirme yapılmalıdır. *(Zorunlu olmayan beyan)*

Etik Kurul İzni

Etik Kurul İzni Belgesi gerektiren makalelerde bu husus hem başlığa dipnot verilerek hem de yöntem kısmında metin içerisinde belirtilmelidir. Çalışma için hangi kurumdan, hangi tarihte Etik Kurul Raporu alındığı bir cümle ile kısaca belirtilmelidir.

Ekler

Çalışmada ekler varsa bu başlık altında verilebilir.

Kaynakça Oluşturma

Sürelili Yayınlar

Dergi Makale Referansları

Bilimsel/Akademik Dergi Makalesi

Sürelili Yayınlarda Tek Yazarlı Makale

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Makalenin başlığı. *Sürelili Yayının Adı, Cilt*(Sürelili yayının sayısı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxxxx>

TR: Küçük, M. N. (2021). Göç-güvenlik bağlantısını yeniden düşünmek: Eleştirel güvenlik yaklaşımları, özgürleşme ve Türkiye'deki Suriyeli mülteciler. *Uluslararası İlişkiler*, 18(69), 3-28. <https://dx.doi.org/10.33458/uidergisi.777329>

Yakut, K. (2020). İttihad-ı anasırdan husumete: 1914 Rum göçü. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 13-46.

ING: Sharma, N. (2022). An examination of viewers' mental model drawings after they watched a transgender-themed TV narrative. *Psychology of Popular Media*, 11(1), 68–79. <https://doi.org/10.1037/ppm0000314>

Not: Makalenin DOI'si varsa, DOI'yi kaynağa ekleyin. Makalenin DOI'si yoksa kaynağı sayfa aralığından sonra sonlandırın. Bu durumda kaynak, basılı bir dergi makalesi ile aynıdır.

Sürelili Yayınlarda İki Yazarlı Makale

Kalıp: Birinci yazarın soyadı, Adının baş harfi. ve İkinci yazarın soyadı, Adının baş harfi. (Yıl).

Makalenin başlığı. *Sürelî Yayının Adı, Cilt*(Sürelî yayının sayısı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxxxx>

TR: Güllüpinar, F. ve Özkan, Ö. (2021). Etnografik mülakatın imkân ve sınırlılıkları üzerine: Konumsallık, etik ve inşa sorunları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 54, 11-40. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1052223>

ING: Ashiofu, E. & Thomas, L. (2021). The role of social media in psychiatry recruitment: A survey of program directors. *Acad Psychiatry*, 45, 742–745. <https://doi.org/10.1007/s40596-021-01500-4>

Sürelî Yayınlarında Üç ve Daha Fazla Yazarlı Makale

Kalıp: Birinci yazarın soyadı, Adının baş harfi., İkinci yazarın soyadı, Adının baş harfi. ve Üçüncü yazarın soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). Makalenin başlığı. *Sürelî Yayının Adı, Cilt*(Sürelî yayının sayısı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxxxx>

TR: Koçak, Ö., Baytak, İ. ve Esen, Ö. (2021). Büyük Menderes nehri havzasının doğusunda MÖ II. bin yıla ait hilal biçimli tezgah ağırlıkları (Bir grup piramidal ağırlıkla beraber). *BELLE TEN*, 85(304), 713-780. <https://doi.org/10.37879/belle ten.2021.713>

ING: Grady, J.S., Her, M., Moreno, G., Perez, C., & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(3), 207–217. <https://doi.org/10.1037/ppm0000185>

Sürelî Yayınlarında 21 ve Daha Fazla Yazarlı Makale

Kalıp: Sırasıyla ilk 19 Yazarın Soyadı, Adının baş harfi., . . . Son yazarın soyadı, Adının baş harfi.(Yıl). Makalenin başlığı. *Sürelî Yayının Adı, Cilt*(Sürelî yayının sayısı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxxxx>

Örn: Kalnay, E., Kanamitsu, M., Kistler, R., Collins, W., Deaven, D., Gandin, L., Iredell, M., Saha, S., White, G., Woollen, J., Zhu, Y., Chelliah, M., Ebisuzaki, W., Higgins, W., Janowiak, J., Mo, K. C., Ropelewski, C., Wang, J., Leetmaa, A., . . . Joseph, D. (1996). The NCEP/NCAR 40-year reanalysis project. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 77(3), 437–471. <http://doi.org/fg6rf9>

Not: 21 yazardan fazla ise ilk 19 yazarın adı listelendikten sonra boşluklu üç nokta koyup son yazarın adı eklenir. 20 isimden fazlası yer almamalıdır.

Cilt Numarası Olup Sayı Numarası Olmayan Makale

Örn: Sanchiz, M., Chevalier, A., & Amadiou, F. (2017). How do older and young adults start searching for information? Impact of age, domain knowledge and problem complexity on the different steps of information searching. *Computers in Human Behavior*, 72, 67–78. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.02.038>

Cilt Numarası Olmayıp Sayı Numarası Olan Makale

Örn: Öztürk, V. (2021). Method in XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi: Albert Thibaudet's Influence on Ahmet Hamdi Tanpınar. *bilig*, 99, 163-180. <https://doi.org/10.12995/bilig.9907>

Çift Soyadlı Yazar

Örn: Biber-Vangölü, Y. (2021). Locating the European carnival in the cultural history of Britain . *Milli Folklor*, 17(131), 131-140. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/millifolklor/issue/66180/716895>

Popüler Dergi Makalesi

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl, Ay Gün). Makalenin başlığı. *Derginin adı*, *Cilt*(Derginin sayısı), Sayfa aralığı. <http://doi.org/xx.xxxxxxxxxx>

TR: Ocak, M. E. (2022, Şubat). Parker güneş sondası Güneş'e "dokundu!". *Bilim ve Teknik*, 651, 11-12. <https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/makale/parker-gunes-sondasi-gunese-dokundu>

ING: Lyons, D. (2009, June 15). Don't 'iTune' us: It's geeks versus writers. Guess who's winning. *Newsweek*, 153(24), 27.

Schaefer, N. K., & Shapiro, B. (2019, September 6). New middle chapter in the story of human evolution. *Science*, 365(6457), 981–982. <https://doi.org/10.1126/science.aay3550>

Gazete Makalesi

Basılı Gazete Makalesi

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl, Ay Gün). Makalenin başlığı. *Gazetenin adı*, Sayfa aralığı.

TR: Çetin, E. (1988, Şubat 18). Kadının adı yok. *Milliyet*, 10.

ING: Harlan, C. (2013, April 2). North Korea vows to restart shuttered nuclear reactor that can make bomb-grade plutonium. *The Washington Post*, A1, A4.

Çevrimiçi Gazete Makalesi

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl, Ay Gün). Makalenin başlığı. *Gazetenin adı*. URL adresi

TR: Kırıkkanat, M. G. (2022, Ocak 2). Yeşilçam iktidarı istiyoruz!. *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/mine-g-kirikkanat/yesilcam-iktidari-istiyoruz-1897052>

ING: Carey, B. (2019, March 22). Can we get better at forgetting? *The New York Times*.

<https://www.nytimes.com/2019/03/22/health/memory-forgetting-psychology.html>

Blog Yazısı

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl, Ay Gün). Blog başlığı. *Blog sayfası*. URL adresi

TR: Aktan, D. (2022, Şubat 4). Nefret ettiğimiz markalara neden aşık oluruz?. *Harvard Business Review Türkiye*. <https://hbrturkiye.com/blog/nefret-ettigimiz-markalara-neden-asik-oluruz>

ING: Ouellette, J. (2019, November 15). Physicists capture first footage of quantum knots unraveling in superfluid. *Ars Technica*. <https://arstechnica.com/science/2019/11/study-you-cant-tie-a-quantum-knot-in-a-superfluid-but-it-will-soon-untie-itself/>

Not: Blog gönderileri, dergi makaleleriyle aynı formatı takip eder. Blog adı, tıpkı bir dergi başlığı gibi italik yazılır.

Kitap/E-Kitap Referansları

Tek Yazarlı Kitap

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı sayısı). Yayınevi.

TR: Obuz, Ö. (2021). *Ölüme tutulmak (İstanbul'un eski bağımlıları)*. Kabalcı Yayınları.

Çotuksöken, B. (2019). *Antropoloji ya da insan-varlıkbilgisi*. (1. baskı). Notos Kitap. <https://www.kobo.com/tr/tr/ebook/antropoloji-ya-da-nsan-varlkbilgisi>

ING: Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The biology of humans at our best and worst*. Penguin Books.

Jackson, L. M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>

Çok Yazarlı Kitap

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. ve Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı Sayısı). Yayınevi.

TR: Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Ekonomi politikası*. Remzi Kitabevi.

Büyüköztürk, Ş. Çokluk, Ö. ve Köklü, (2020). *Sosyal bilimler için istatistik* (24. baskı). Pegem Akademi.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Akçağ.

ING: Svendsen, S., & Løber, L. (2020). *The big picture/Academic writing: The one-hour guide* (3rd digital ed.). Hans Reitzel Forlag. <https://thebigpicture-academicwriting.digi.hansreitzel.dk/>

Not: Hem basılı kitaplar hem de e-kitaplar için aynı biçimler kullanılmalıdır. E-kitaplar için format, platform veya cihaz (örn. Kindle) referansta yer almaz.

Editörlü Kitap

Kalıp: Editörün soyadı, editörün adının baş harfi. (Ed.). (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı sayısı). Yayınevi.

TR: Özbek, M. (Ed.). (2015). *Kamusal alan*. Hil Yayınları.

Savaşır, I. ve Şahin, N. H. (Ed.). (1997). *Bilişsel-davranışçı terapilerde değerlendirme: Sık kullanılan ölçekler*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

ING: Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. Academic Press.

Hygum, E., & Pedersen, P. M. (Eds.). (2010). *Early childhood education: Values and practices in Denmark*. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/>

Torino, G. C., Rivera, D. P., Capodilupo, C. M., Nadal, K. L., & Sue, D. W. (Eds.). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119466642>

Not: İngilizce kaynaklarda bir editör için “(Ed.)” kısaltmasını ve birden fazla editör için “(Eds.)” kısaltmasını editör adlarından sonra bir nokta ile birlikte kullanın.

Yeniden Basılan Editörlü Kitap

Örn: Watson, J. B., & Rayner, R. (2013). *Conditioned emotional reactions: The case of Little Albert* (D. Webb, Ed.). CreateSpace Independent Publishing Platform. <http://a.co/06Se6Na> (Original work published 1920)

Kitap Bölümü

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. ve Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). Kitap bölümünün adı. *Kitabın adı* (Baskı sayısı, Sayfa aralığı) içinde. Yayınevi.

TR: Hovardaoğlu, S. (2007). Psikolojik ölçmenin temelleri. *Davranış bilimleri için araştırma teknikleri* (2. baskı, s. 87-125) içinde. Hatipoğlu Yayınevi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). Nitel araştırmanın planlanması. *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (2. baskı, s. 49-91) içinde. Seçkin Yayınları.

ING: Luck, S. J. (2014). A Broad overview of the event-related potential technique. In *An introduction to event related potential technique* (2nd ed., pp.1-34). The MIT Press.

Kuhn, T. S. (1971). The priority of paradigms. In *The structure of scientific revolutions* (3rd ed., pp. 43-52). The University of Chicago Press.

Editörlü Kitapta Bölüm

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfî. (Yıl). Kitap bölümünün adı. Editörün adının baş harfî. Editörün soyadı (Ed.), *Kitabın adı* (Baskı sayısı, Sayfa aralığı) içinde. Yayınevi.

TR: Türer, O. (2005). Osmanlı toplumunda tasavvuf ve sufiler. A. Y. Ocak (Ed.), *Osmanlı Anadolu'sunda tarikatların genel dağılımı* (s. 207-246) içinde. T.T.K. Yayınları.

Yolaç, P. (2003). Sosyal fobi ve bilişsel-davranışçı tedavi yaklaşımı. I. Savaşır, G. Soygüt ve E. Kabakçı (Ed.), *Bilişsel davranışçı terapilerde değerlendirme: Sık kullanılan ölçekler* (3. baskı, s. 47-69) içinde. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Özkan-Ceylan, A. ve Bekçi, B. (2012). Algı. N. Güngör Ergan, B.Şahin-Kütük ve R.Coştur (Ed), *Davranış bilimleri* (s. 33-53) içinde. Siyasal Kitabevi.

ING: Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney, & J. Bryant (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (4th ed., pp. 115–129). Routledge.

Thestrup, K. (2010). To transform, to communicate, to play—The experimenting community in action. In E. Hygum & P. M. Pedersen (Eds.), *Early childhood education: Values and practices in Denmark*. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/?id=192>

Aron, L., Botella, M., & Lubart, T. (2019). Culinary arts: Talent and their development. In R. F. Subotnik, P. Olszewski-Kubilius, & F. C. Worrell (Eds.), *The psychology of high performance: Developing human potential into domain-specific talent* (pp. 345–359). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000120-016>

Çok Ciltli Bir Çalışmanın Birkaç Cildi

Kalıp: Yazarın/Editörün soyadı, Yazarın/Editörün adının baş harfî. ve Yazarın/Editörün soyadı, Yazarın/Editörün adının baş harfî. (Ed.). (Yıl). *Kitap adı*. (Baskı sayısı) (Cilt sayısı). Yayınevi.

TR: Halman, T. S., İsen, M., Horata, O., Çelik, Y., Demir, N., Kalpaklı, M., Korkmaz, R. ve Oğuz, M.Ö. (Ed.). (2019). *Türk edebiyatı tarihi* (3. baskı) (Cilt 1-4). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

ING: Harris, K. R., Graham, S., & Urdan T. (Eds.). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.

Çeviri Kitap

Kalıp: Orijinal kitabın yazarının soyadı, Adının baş harfî. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı sayısı). (Çevirmenin adının baş harfî. Çevirmenin soyadı, Çev.). Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi).

TR: Yalom, I. D. (1998). *Kısa süreli grup terapileri: İlkeler ve teknikler*. (N. H. Şahin, Çev.). Türk Psikologlar Derneği Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1983).

Solso, R. L., Maclin, M. K. ve Maclin, O. H. (2009). *Bilişsel psikoloji* (2. Baskı). (A. Ayçiçeği-Dinn, Çev.). Kitabevi (Orijinal eserin basım tarihi 2004, 7. Baskı).

İNG: Demidov, V. (1986). *How we see what we see* (A. Repeyev, Trans.). Mir Publishers. (Original work published 1986).

Freud, S. (1961). *The interpretation of dreams: The complete and definitive text* (J. Strachey, Trans.). Science Editions (Original work published 1900).

Çeviri Kitapta Bölüm Örneği (Editörlü)

Kalıp: Orijinal kitabın bölüm yazarının soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). Kitap bölümünün adı. Editörün adının baş harfi. Soyadı (Ed.). ve Çevirenin adının ilk harfi. Soyadı (Çev.). *Kitabın adı* (Baskı sayısı, Sayfa aralığı) içinde. Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi).

Örn: Ciccarelli, S.K. & White, J. N. (2016). Duyum ve algı. D. N. Şahin (Çev. Ed.) ve A. Kapucu (Çev.). *Psikoloji: Bir keşif gezintisi*. (2. baskı, s. 88-129) içinde. Nobel Tıp Kitabevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 2015, 3. baskı).

Kurum Kılavuzları

Kalıp: Kurum adı. (Yıl). *Eser adı* (Baskı sayısı). URL adresi

Örn: Dünya Sağlık Örgütü. (2016). *Hastalıkların ve ilgili sağlık sorunlarının uluslararası istatistiksel sınıflandırması* (10. baskı). <https://icd.who.int/browse10/2016/en>

World Health Organization. (2019). *International statistical classification of diseases and related health problems* (11th ed.). <https://icd.who.int/>

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

World Health Organization. (2019). 2A85.5 Mantle cell lymphoma. *In International statistical classification of diseases and related health problems* (11th ed.). <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/1804127841>

American Psychiatric Association. (2013). Anxiety disorders. *In Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596.dsm05>

Çocuk Kitapları veya Resimli Kitaplar

Kalıp: Yazarın soyadı, yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (İllüstratörün/çizerin adının baş harfi. İllüstratörün/çizerin soyadı, illus./çiz.). Yayınevi.

Yazardan Farklı İllüstratörlü Çocuk Kitabı

Örn: Crimi, C. (2019). *Weird little robots* (C. Luyken, Illus.). Candlewick Press.

Yazarla Aynı İllüstratörlü Çocuk Kitabı

Örn: Beaton, K. (2016). *King baby* (K. Beaton, Illus.). Arthur A. Levine Books.

Not: Çocuk kitapları referansları kitap formatını takip eder, ancak yazarın adının yanı sıra illüstratörün adını da içerir. Bir çocuk kitabının yazarı ve çizeri, hikayeyi anlatmak için yaratıcı bir şekilde birlikte çalıştığı için her iki isim de dahil edilmiştir. Bir çocuk kitabı illüstratörü, tüm çalışmanın oluşturulmasına yardımcı olur.

Dini Eser

Kalıp: *Eser adı*. (Yıl). (Çevirmenin adının baş harfi. Çevirmenin soyadı, Çev.). Yayınevi.

TR: *Kur'ân-ı Kerîm*. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. (2009). (3. baskı). (H. Altuntaş, M. Şahin, Çev.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kur'ân-ı Kerîm. <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-2/fatiha-suresi-1/ayet-1/diyamet-vakfi-meali-4>

Kitabı Mukaddes. (2003). Kitabı Mukaddes Şirketi.

Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil. (2009). Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları.

ING: *King James Bible*. (2017). King James Bible Online. <https://www.kingjamesbibleonline.org/> (Original work published 1769)

Açıklamalı Dini Eser

Kalıp: Orijinal kitabın yazarının soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı sayısı). (Çevirmenin adının baş harfi. Çevirmenin soyadı, Çev.). Yayınevi.

TR: Esed, M. (2002). *Kur'an mesajı: Meal-tefsir*. (C. Koytak ve Ah. Ertürk, Çev.). İşaret Yayınları.

Öztürk, M. (2011). *Kur'ân-ı Kerîm meâli* (anlam ve yorum merkezli çeviri). (3. baskı). Düşün Yayınları.

ING: Kaiser, W. C., Jr., & Garrett, D. (Eds.). (2006). *NIV archeological study bible: An illustrated walk through biblical history and culture*. Zondervan.

Sözlük

Basılı Sözlük

Kalıp: Yazarın soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). *Kitabın adı* (Baskı sayısı). Yayınevi.

TR: Karataş, T. (2019). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü* (4. baskı). İz Yayıncılık.

ING: VandenBos,G.R.(Ed.).(2013). *APA dictionary of clinical psychology*. American Psychological Association.

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667).

Merriam-Webster. (2003). Litmus test. In *Merriam-Webster's collegiate dictionary* (11th ed., p. 727).

Çevrimiçi Sözlük

TR: *Güncel Türkçe Sözlük*. (t.y.) Türk Dil Kurumu. https://sozluk.gov.tr/transfer?option=com_gts&view=gts

Kubbealtı Lugati. (t.y.). Kubbealtı Akademisi. <http://lugatim.com>

ING: American Psychological Association. (n.d.). Just-world hypothesis. In *APA dictionary of psychology*. Retrieved January 18, 2020, from <https://dictionary.apa.org/just-world-hypothesis>

Merriam-Webster. (n.d.). Semantics. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved January 4, 2020, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/semantics>

Wikipedia

Kalıp: Madde adı (maddenin arşivlendiği tarih). *Wikipedia* içinde. URL adresi

TR: Yağlıboya resim (2021, Şubat 15). *Wikipedia* içinde. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ya%C4%9Fl%C4%B1boya_resim

ING: Oil painting. (2019, December 8). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Oil_painting&oldid=929802398

Not: Wikipedia'dan alıntı yaparken, okuyucuların kullandığınız sürümü alabilmesi için bir Wikipedia sayfasının arşivlenmiş bir sürümünü alıntılaysın . "Geçmiş görüntü"yi ve ardından kullandığınız sürümün saatini ve tarihini seçerek Wikipedia'daki arşivlenmiş sürüme erişin . Bir wiki, sayfanın arşivlenmiş sürümlerine kalıcı bağlantılar sağlamıyorsa, girişin URL'sini ve bir alma tarihini ekleyin.

Söyleşi/Röportaj

Kalıp: Görüşmeyi yapanın soyadı, Adının baş harfi. ve Görüşmeyi yapanın soyadı, Adının baş harfi. (Tarih). Röportaj başlığı. Görüşme yapılan kişi ile söyleşi. *Eser adı*, cilt/sayı, sayfa aralığı.

Örn: Aytaç, S. ve Göl, B. (2010, Ocak). Hamburg benim evim. Fatih Akın'la söyleşi. *Altyazı*, 91, 22-24.

Öztürk, S. R. (2006). Beni korkutan, bana acı veren belirsizliktir. Zeki Demirkubuz'la söyleşi. S. R. Öztürk (Ed.), *Kader: Zeki Demirkubuz* (s. 79-121). Dost.

Raporlar

Bir Devlet Kurumunun Raporu

Kalıp: Resmi Yayını Basan Kurumun Adı. (Yıl). *Raporun adı* (Yayın No.). Yayınevi./Erişim adresi

TR: Türkiye İstatistik Kurumu. (2021, Haziran 22). *Kütüphane istatistikleri, 2020* (Yayın No. 37201). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kutuphane-Istatistikleri-2020-37201>

ING: National Cancer Institute. (2019). *Taking time: Support for people with cancer* (NIH Publication No. 18-2059). U.S. Department of Health and Human Services, National Institutes of Health. <https://www.cancer.gov/publications/patient-education/takingtime.pdf>

Not: Rapordan sorumlu belirli kurum yazar olarak görünür. Grup yazar adında bulunmayan kurumların adları, kaynak ögede yayıncı olarak görünür.

Yazarı Belli Olan Rapor

Kalıp: Yazarın soyadı, Adının baş harfi. ve Yazarın soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). *Raporun adı* (Yayın No.). Raporu yayınlayan kurum. Yayınevi./Erişim adresi

TR: Aydın-tepe, M. ve Artokça, İ. (2018). *Yemen Raporu*. TASAM. http://www.tasam.org/Files/PDF/Raporlar/yemen_raporu.pdf_b7e9f548-3946-4f3d-ac14-b8448ef6b8eb.pdf

ING: Baral, P., Larsen, M., & Archer, M. (2019). *Does money grow on trees? Restoration financing in Southeast Asia*. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/does-money-grow-on-trees-restoring-financing-in-southeast-asia/>

Stuster, J., Adolf, J., Byrne, V., & Greene, M. (2018). *Human exploration of Mars: Preliminary lists of crew tasks* (Report No. NASA/CR-2018-220043). National Aeronautics and Space Administration. <https://ntrs.nasa.gov/archive/nasa/casi.ntrs.nasa.gov/20190001401.pdf>

Not: Raporun bir rapor numarası varsa, raporun başlığından sonra italik olmadan parantez içine alın. Referansın kaynak ögesinde raporun yayıncısını ve URL'sini sağlayın.

Broşür

Örn: Cedars-Sinai. (2015). *Human papillomavirus (HPV) and oropharyngeal cancer* [Brochure]. <https://www.cedars-sinai.org/content/dam/cedars-sinai/cancer/sub-clinical-areas/head-neck/documents/hpv-throat-cancer-brochure.pdf>

Not: Broşürler veya el ilanları, rapor referanslarıyla aynı formatı takip eder. Bu broşürde bireysel yazarlar yerine kurumsal bir yazar vardır. Broşürün başlığından sonra köşeli parantez içinde

“[Broşür]” ibaresini ekleyin.

Sempozyum/Konferans Bildirileri

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl, Ay Gün). *Bildiri başlığı* [Sözlü sunum]. Bilimsel toplantının adı, Toplantının gerçekleştiği şehir, Ülke.

TR: Boz, E. ve Yıkılmış, S. (2021, Temmuz 12-14). *Yunus Emre’de empati dili* [Sözlü sunum]. Yunus Emre’nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu’da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu, Ankara, Türkiye.

ING: Evans, A. C., Jr., Garbarino, J., Bocanegra, E., Kinscherff, R. T., & Márquez-Greene, N. (2019, August 8–11). *Gun violence: An event on the power of community* [Conference presentation]. APA 2019 Convention, Chicago, IL, United States. <https://convention.apa.org/2019-video>

Not: Sunumu başlıktan sonra köşeli parantez içinde açıklayın. Açıklama esneklik (örneğin, "[Konferans oturumu]", "[Bildiri sunumu]", "[Poster sunumu]", "[Açılış konuşması]"). Konferans sunumunun videosu mevcutsa, referansın sonuna bir bağlantı ekleyin.

Not: Bir dergide yayınlanan konferans bildirileri, dergi makaleleriyle aynı formatı takip eder. Kitap olarak yayınlanan konferans bildirileri, düzenlenmiş kitaplarla aynı referans formatını takip eder .

Tezler

Yayımlanmış Tezler

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Tezin başlığı* (Tez No.) [Yüksek lisans tezi / Doktora tezi, Üniversitenin adı]. Yayımlanan veritabanı/İnternet adresi.

TR: Gönül, F. (2021). *Duygusal zekâ, iş doyum ve tükenmişlik ilişkisi: Hastane çalışanları üzerinde bir araştırma* (Tez No. 702862) [Doktora tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Ocak, B. (2020). *Obsesif kompulsif belirtisi gösteren grup ve kontrol grubunda duygu ve zaman aralığı değişimlerinin dikkat yanıp sönmeleri üzerindeki etkisi* (Tez No. 628535) [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

ING: Kabir, J. M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty* (Publication No. 10169573) [Doctoral dissertation, Wilmington University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Miranda, C. (2019). *Exploring the lived experiences of foster youth who obtained graduate level degrees: Self-efficacy, resilience, and the impact on identity development* (Publication No. 27542827) [Doctoral dissertation, Pepperdine University]. PQDT Open. <https://pqdtopen.proquest.com/doc/2309521814.html?FMT=AI>

Not: Bir tez, ProQuest Dissertations and Theses Global veya PDQT Open gibi bir veri tabanından,

kurumsal bir havuzdan veya bir arşivden erişilebilir olduğunda yayınlanmış olarak kabul edilir. Veri tabanı tez ve tezlere yayın numarası veriyorsa, yayın numarasını tez veya tez başlığından sonra parantez içinde italik olmadan yazınız.

Yayınlanmamış Tez

Kalıp: Yazarın soyadı, Yazarın adının baş harfi. (Yıl). *Tezin başlığı* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi / Yayınlanmamış Doktora tezi]. Üniversitenin adı.

TR: Aşkar (Perçin), P. (1985). *Yükseköğretime öğrenci seçme ve yerleştirme sisteminin geçerliği* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

ING: Harris, L. (2014). *Instructional leadership perceptions and practices of elementary school leaders* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Virginia.

Görsel-işitsel Medya

Film ve Televizyon Referansları

Film

Kalıp: Yönetmenin soyadı, Yönetmenin adının baş harfi (Yönetmen). (Yıl). *Filmin adı* [Film]. Yapımcı Firma; Yapımcı Firma.

TR: Erdoğan, Y. (Yönetmen). (2004). *Vizontele Tuba* [Film]. BKM Film.

ING: Fleming, V. (Director). (1939). *Gone with the wind* [Film]. Selznick International Pictures; Metro-Goldwyn-Mayer.

Doctor, P., & Del Carmen, R. (Directors). (2015). *Inside out* [Film]. Walt Disney Pictures; Pixar Animation Studios.

Not: Referansın kaynak ögesinde birden çok yapımcı şirket varsa bunları noktalı virgülle ayırın.

TV Dizisi

Kalıp: Yapımcının soyadı, Yapımcının adının baş harfi. (Yapımcı) (Dizinin yayınlandığı yıl(lar)). *Dizinin Adı* [TV dizisi]. Yapımcı Firma.

TR: Türkoğlu, A. (Yapımcı). (2006-2007). *Hayat türküsü* [TV dizisi]. Koliba Film.

ING: Serling, R. (Executive Producer). (1959–1964). *The twilight zone* [TV series]. Cayuga Productions; CBS Productions.

Not: Dizi hala yayınlanıyorsa ikinci yılı “günümüz” ile değiştirin: (2017-günümüz). Referansın kaynak ögesinde birden çok yapımcı şirket varsa bunları noktalı virgülle ayırın.

Video Kaydı

Kalıp: Yazar/Yapımcı/Sanatçı Soyadı, Adının baş harfi. (Yıl). *Konuşma/şarkı/bölüm adı* [Sesli veya Video]. İnternet adresi.

TR: Anadol, R. (2020, Temmuz). *Makine zekası çağında sanat* [Video]. TED Konferansları. https://www.ted.com/talks/refik_anadol_art_in_the_age_of_machine_intelligence?language=tr#t931

ING: Simons, D. (2010, Mach 14). *The “door” study* [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=FWSxSQspiQ>

Müzik Kaydı

Kalıp: Bestecinin soyadı, Bestecinin adının baş harfi. (Telif hakkı tarihi). Eserin adı [seslendirenin adı “tarafından kaydedildi” - Besteci ile eseri seslendiren farklıysa]. *Albümün adı*. [kayıt türü CD, kayıt, kaset vb.]. Firma. (Kayıt tarihi telif hakkı tarihinden farklıysa kayıt tarihi)

TR: Selçuk, M. N. (1999). Aziz İstanbul. *Üstad* [CD]. YKY Müzik.

ING: Picker, T., & McClatchy, J. D. (1995). *Emmeline: An opera in two acts* [Study score]. Schott Music.

Sanat Eserleri Referansları

Bir Müzede veya Müze Web Sitesinde Sanat Eseri

Örn: van Gogh, V. (1889). *The starry night* [Painting]. The Museum of Modern Art, New York, NY, United States. https://www.moma.org/learn/moma_learning/vincent-van-gogh-the-starry-night-1889/

Not: Her zaman başlıktan sonra köşeli parantez içinde ortamın veya biçimin bir açıklamasını ekleyin. Açıklama esnektir (örneğin, “[Resim]” gibi genel bir açıklama veya “[Yağlı boya]” veya “[Tuval üzerine yağlıboya]” gibi daha özel bir açıklama). Başlıksız sanat eserleri için, başlık yerine köşeli parantez içinde bir açıklama ekleyin.

Sanat Sergisi

Örn: *Design for eternity: Architectural models from the ancient Americas* [Exhibition]. (2015–2016). The Met Fifth Avenue, New York, NY, United States. <https://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2015/design-for-eternity>

Martinez, J.-L., & Douar, F. (2018–2019). *Archaeology goes graphic* [Exhibition]. The Louvre, Paris, France. <https://www.louvre.fr/en/expositions/archaeology-goes-graphic>

Not: Referansın yazar ögesinde serginin küratörünü/küratörlerini belirtin. Küratör bilinmiyorsa, serginin başlığını referansın yazar konumuna taşıyın. Serginin yılı veya yıl aralığı, referansın tarih

öğesinde görünür.

Web Sayfaları ve Web Siteleri

Kalıp: Yazar Soyadı, Adının baş harfi veya Grup adı. (Yıl). Çalışmanın başlığı. İnternet sitesinin adı. URL adresi

TR: Türk Psikologlar Derneği (2019, 26 Kasım). Mesleki mevzuat. <https://www.psikolog.org.tr/tr/kurumsal/meslekimevzuat-x654/>

ING: World Health Organization. (2020). Coronavirus. https://www.who.int/healthtopics/coronavirus#tab=tab_1

Sosyal Medya

Kalıp: Yazar Soyadı, Adının baş harfi [kullanıcı adı]. (Yıl, gün, ay). *Postun ilk 20 kelimesi* [Tanımlama]. Site adı. İnternet adresi

Örn: News From Science. (2019, June 21). *Are you a fan of astronomy? Enjoy reading about what scientists have discovered in our solar system—and beyond? This* [Image attached] [Status update]. Facebook.

<https://www.facebook.com/ScienceNOW/photos/a.117532185107/10156268057260108/?type=3&theater>

Alper, S. [@SinanAlper_]. (2020, 2 Eylül). *Gerçekten de, istatistiğin ve onu kullanan bilim alanlarının temelde amacı aynıdır: Henüz yaşanmamış şeyleri tahmin edebilmek* [Tweet]. Twitter. https://twitter.com/SinanAlper_/status/1301210933335916547

Gates, B. [@BillGates]. (2019, September 7). Today, it's difficult for researchers to diagnose #Alzheimers patients early enough to intervene. A reliable, easy and accurate diagnostic would [Thumbnail with link attached] [Tweet]. Twitter. <https://twitter.com/BillGates/status/1170305718425137152>

National Geographic [@natgeo]. (n.d.). *IGTV* [Instagram profile]. Instagram. Retrieved December 8, 2019, from <https://www.instagram.com/natgeo/channel/>

**Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences
Institute**

Publishing Principles and Writing Rules Purpose and Scope

- Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences Institute is an international refereed journal. It is published 4 times a year (March, June, September, December).
- The journal's publication language is Turkish, but articles written in languages such as English, Arabic, German, French, Russian and Persian are also accepted. Acceptance of articles written outside these languages is subject to the decision of the Editorial Board.
- The journal publishes the original scientific studies related to all fields of social sciences. The articles submitted to the journal must not have been previously published in another publication, have not been accepted for publication or have not been sent to another journal simultaneously.
- The papers presented in scientific meetings can be evaluated by the editorial board if they have not been previously published in the proceedings booklet or in another journal. For whatever reason, articles published in the leaflet or any other publications are not published. Editorial board members and the editorial team are not obliged to investigate whether the submitted articles have been previously published in other media. The ethical responsibility of the situation in question belongs to the author or authors of the article.

Research Integrity and Author Responsibilities

- Although we accept that different disciplines and publication formats have different norms with each other, we demand some conditions in the articles sent to our journal. These are:
 - * Meticulousness, honesty, and perfection in research practice,
 - * Paying attention and respect to all participants and subjects in the research,
 - * Transparency and open communication,
 - * Research method,
 - * Subject integrity,
 - * Scientific originality,
 - *Dominance in the use of term information related to the field of science,
 - * To see old and new investigations on the subject,
 - * Eligibility and adequacy in the resources used,
 - * To make an evaluation and reach to a result,
 - *Contribution of the article to the field,
 - * Language domination/understandability and fluency,
- In addition, the authors accept the following rules:
 - * The authors are obliged to comply with the journal's publication policy, ethics and writing rules.
 - * The authors should agree to make the necessary corrections during the publishing process in line with the recommendations of the editors and reviewers. In this context, if the author or authors do not accept the suggestions made to him, the article in question will be rejected.
 - * In articles with co-authors, if the other authors cannot be reached, the responsible author is deemed to have accepted all the responsibility.
 - * It is possible to be used the articles published in our journal in other studies only when cited.
 - * Journal of Social Sciences Institute of Van Yüzüncü Yıl University has the right to make corrections, to publish or not to publish the articles.
 - * The copyright of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences for publication is transferred to the journal. These articles may not be published, reproduced and used without reference, without permission from the journal management.
 - * No fee is paid to the author / authors for published articles. In addition, article application fees and publication fees are not collected from the author/ authors.
 - * The legal, scientific and ethical responsibility of the articles published in the journal belongs to the author/authors. Editorial Board and the editorial team do not accept any legal obligations that may arise.
 - * As per ULAKBİM rules; all authors in the articles must send the articles by adding their ORCID numbers to the final form of the article.

Submitting an Article

- The authors who want to submit an article to Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute Journal should upload their articles to the system by subscribing to <http://www.yyusbedergisi.com/> or <http://dergipark.gov.tr/yyusbed>. In the system, the author/authors and the information about the article should be fully included. However, since the article was sent to the referees through the system, the information that indicates the identity of the author/authors should not be included in the article file uploaded to the system. After the referee process of the article is completed, information about the author/authors will be taken from the system and added to the article.

- Submitting the article to the website of Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences is accepted as an application for its publication and the evaluation process of the article is started. In articles with multiple authors, the Editorial Board does not request copyright from each of the authors, since it is accepted that the authors transfer their copyrights to the author who uploaded the article to the system. The responsibility for this matter belongs to the author who uploaded the article to the system.

- If the article sent to the journal is an announcement previously presented at any symposium/congress or if it was produced from the thesis, this must be stated in the study

Editorial Process

- As Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences, we attach importance to objective, independent publication policy. Articles submitted to the journal are first reviewed by journal editors. After this stage, the editors and the Editorial Board in accordance with the journal's editorial principles, then they appoint the articles to the appropriate editors of the field. In addition, articles that do not comply with journal publishing principles are strictly rejected. The editor of the field examines the articles in terms of their contribution to the field and if they deem appropriate, they sent the articles to the referee.

- when deciding on the compatibility and printability of the articles, the editor (s) consider the journal's publication policy and scientific sensitivity, not the factors such as the author's / author's race, gender, belief, and nationality.

In addition, the editor (s) is responsible for:

- * Efforts should be made to meet the needs of readers and writers.
- * It should be tried to improve the magazine continuously.
- * Care should be taken to protect the integrity of academic principles.
 - * If necessary, initiative should be taken for corrections, explanations, and withdrawal.
 - * Authors should be guided in all matters.
 - * The referee reviews in the journal should be tried to be made fair, impartial and timely.

Referee Process

- The referee process is critical to maintaining the standards of our broadcasts. Although we adhere to the principle of double-sided blind review as a journal;

* We aim to provide supports for all our publications to facilitate rigorous, fair and effective referee evaluation,

* We aim to encourage our editors and referees to become familiar with and act in accordance with the best practice guidelines regarding refereeing.

- With the principle that confidentiality is the part of evaluation process, we act with an uncompromising principle to protect the confidentiality of the authors and referees during the referee evaluation process. In this context, referees and author (s) never know each other.

- In addition, the following points are taken into consideration during the referee process:

* Referees work according to the privacy policy. They cannot share the information and evaluation results they have reached with third parties, including the author.

* Referees work to be impartial, fair and constructive according to journal publication policy and writing rules.

* Referees help to correct mistakes by making suggestions to the authors.

* If the referees are unable to evaluate the articles sent to them within the specified period, or if there is a situation requiring them to feel inadequate in the articles sent to them, they should inform the editors.

- Articles that receive two positive reports as a result of the referee evaluation are entitled to be published. If one of the referee reports is positive and the other is negative, sending the article to a third

referee is at the disposal of the journal editor.

- The time given to the referees to evaluate the article is 20 days. However, referees who do not complete the evaluation during this period are given an additional 10 days. The evaluation process of an article that has been pre-examined and passed through the editor, editorial board, field editor and referee process stages can take approximately 6-8 weeks.

- Articles that receive negative reports from the referees are not published and returned to their author (s).

- The authors have to take into consideration the criticisms, suggestions and requests of correction of the referees and Editorial Board. If there are any issues they disagree with, they have the right to appeal with their justifications.

Plagiarism Policy

- Plagiarism is the way that the writers use in their works someone's expressions, discoveries or thoughts without permission or giving the reference, violating ethical and academic integrity.

- Our journal complies with the following basic principles about accepting plagiarism:

* To quote the work of another person as word-by-word, without reference.

* Reinterpreting another person's work by changing some words or word order,

* Using someone's ideas without giving reference

.(Paraphrasing without reference)

* Cutting and pasting without showing sources from online sources,

* To use someone's writing as a part of his or her own work.

- Plagiarism is not tolerated in any of our publications and we reserve the right to control it. In this context, the articles sent to our journal are scanned with iThenticate, a plagiarism detection program. If the similarity rate is high, the article is rejected. Accepted articles are presented to the referees together with their report. For articles, similarity rates of 20% and above are not accepted.

- We expect our readers, referees, and editors to raise their suspicion of plagiarism by contacting the relevant editor or sending an e-mail to sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

Repeat Release

- When a work or important part of work is published more than once by the author or authors of the work, unnecessary publication or "spontaneous plagiarism" occurs. This may occur in the same or a different language. Republishing / Duplication / Multicasting / Scientific Deception is a crime. According to TÜBİTAK Editorial Ethics Committee, duplication is to send or publish the same research results in more than one journal for publication. If an article has been previously evaluated and published, other publications are considered duplication. In this context, as the editorial team and editorial board, we clearly state that we are against duplication.

- We expect our readers, referees, and editors to raise suspicions of duplicate or unnecessary publications by contacting the relevant editor or sending an e-mail to sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr.

Research on People or Animals

- Researches involving human beings or animals should be approved by the relevant ethics committee (s). Articles must comply with international ethical and legal standards. In addition, the authors must respect the privacy rights of human participants and obtain all necessary permissions to publish them before submitting articles to our journal.

Open Access Policy

- Our journal supports open access. In accordance with the open access policy, journal issues and articles are published on the website of the journal, and the full text of the articles can be accessed as a PDF file. There are no restrictions on the publication of published articles on personal web pages or corporate archives.

Miscellaneous

- The number of articles to be published for each issue of the journal is a maximum of 15 (in special issue, this figure may differ). As a general principle, the articles that are decided to be published are accepted according to the relevant issue of the journal according to the date of arrival. If the number of articles exceeds 20 for the relevant issue, exceeding the number of articles is transferred to the next issue. However, among all the articles accepted for publication, considering the originality of the subject, the

editors have the right to choose the articles to be included in the relevant issue. In addition, the ranking of the articles in the journal is at the disposal of the editors.

- A maximum of one article by the same author (including co-authored articles) can be published in a calendar year.

-The decision authority for the matters not mentioned here belongs to the Editorial Board.

Writing rules

- "Öz" in Turkish and "Abstract" in English should be at the beginning of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences for publication. Turkish Abstract should be a minimum of 150 and a maximum of 200 words and a single paragraph. In essence, source, figure, chart, etc. elements should not be included. Keywords consisting of at least 3 and at most 6 words should be given under the abstract.

-The article sent to the journal should be a minimum of 4,000 words and a maximum of 10,000 words, including Öz, abstract, citations, references and supplements.

- APA 7 should be used as a citation system in the article. Footnotes should never be used in the source representation. Only in necessary cases, footnotes should be used for explanations and footnotes should be numbered.

- In terms of spelling and punctuation, the current Spelling Guide of the Turkish Language Institute should be taken aside, except for the mandatory situations required by the text.

- Articles uploaded to the journal system should be prepared in Microsoft Word program and edited in accordance with the following values:

Paper Size	A4 Vertical
Top Margin	2,5 cm
Bottom Margin	2,5 cm
Left Margin	2,5 cm
Right Margin	2,5 cm
Font	Times New Roman
Font Style	Normal
Font Size (Title and Text)	11
Font Size (Abstracts)	10
Font Size (Footnote)	9
Table-Graphic	10
Paragraph Space	First 6 nk, Then 0 nk
Line Space	Single (1)

- In the case of using a font that is not available in the Microsoft Word program, the font file along with the article should be uploaded to the system.

- Articles should not include details such as page number, header, and footer.

- All subtitles, including the article title, should be bold and only the first letter of each word in the titles should be capitalized.

- The bibliography must be available at the end of the article. The sources used should be listed alphabetically by author surnames.

- For articles written in Arabic, Persian or Russian languages, the Latin bibliography is mandatory.

Article Template

Turkish Title

Times New Roman, 11 points, plain, bold, centered, first letter of each word capitalized and single (1) line spacing.

English Title

It should be Times New Roman, 11 pt, italic, bold, centered, first letter of each word capitalized and

single (1) line spacing.

Summary

The abstract should contain a brief summary of the main parts of the article (purpose, importance, method, findings, discussion, conclusion and recommendations). The abstract should be a minimum of 150 and a maximum of 200 words and should be a single paragraph. It should be in Times New Roman font, 10 points, plain, justified and single (1) line spacing.

Keywords: Minimum 3, maximum 6. The first letters of the keywords consisting of proper names should be capitalized, the other keywords should be started with a lower case letter and a comma should be placed between them.

Abstract

The Abstract should be consistent with the Abstract. The rules stated above for the abstract are also valid for the Abstract. It should be in Times New Roman font, 10 points, plain, justified and single (1) line spacing. The word limit for Abstract is not valid for Abstract. The abstract should consist of a single paragraph like the Abstract.

Keywords: Keywords should be compatible with Turkish keywords. The rules given above for keywords also apply to keywords.

Introduction

Introduction title should not be numbered in the article. Headings and subheadings after the introduction should be numbered hierarchically. The first letter of each word should be capitalized in headings and subheadings. Headings and all text should be in Times New Roman font. However, if special fonts are used in some studies, these fonts should be uploaded to the system together with the article.

The entry title should be written in 11 points, bold, plain, 1.25 cm from the left (about the size of a TAB key). There should be a 12 nk space before the entry title and a 6 pt space after it.

There should be no spaces before the paragraphs, and 6 pt spaces should be left after them. Paragraph heads should be indented 1.25 cm from the left (about the size of a TAB key) and justified on both sides. Line spacing should be "single" in all text. Page margins should be "Normal" (bottom, top, right, left 2.5 cm).

1. First Level Title

First level titles; It should be written in 11 points, plain, bold and 1.25 cm from the left (about the size of a TAB key). The first letter of each word must be capitalized. Before the first level heading, 12 pt and 6 pt after the title should be left. As many first-level titles can be used as needed.

There should be no spaces before paragraphs, 6 pt spaces should be left after paragraphs. The text should be written in Times New Roman font, 11 points, plain and justified.

1.2. Second Level Title

Second level titles; It should be in 11 point, italic, bold and 1.25 cm from the left (about the size of a TAB key). The first letter of each word should be capitalized. There should be 12 nk space before the second level title and 6 pt after the title. Second-level titles can be used as needed.

There should be no spaces before paragraphs, 6 pt spaces should be left after paragraphs. The text should be written in Times New Roman font, 11 points, plain and justified.

1.2.1. Third Level Title

Third level titles; It should be in 11 points, italic and 1.25 cm from the left (about the size of a TAB key). The first letter of each word should be capitalized. There should be a 12 pt space before the third level title and a 6 pt space after the title. Third-level titles can be used as needed.

There should be no spaces before paragraphs, 6 pt spaces should be left after paragraphs. The text should be written in Times New Roman font, 11 points, plain and justified.

Quotations

In direct quotations, the quotation is included in the work without changing the main idea, form and content. Quotations shorter than 40 words are written in quotation marks (“”) and with normal line spacing. An ellipsis should not be added to the beginning and/or end of the citation, unless the original source contains ellipsis.

Quotations to be given in the text should be given in double quotes (See Quote 1.) and (See Excerpt 2). However, if there are expressions in double quotation marks in the original of the cited text, these quotations should be shown in single quotation marks. (See Quote 1. , Quote 2. and Quote 3.) When closing quotation marks, punctuation marks, which are parts of the original text, should be used within the quotation; Only periods and/or commas should be used when they are not parts of the original text.

Quote 1:

In his book on this subject, the author states, “Chekhov, who was always humble when evaluating his own creativity, described himself as an innovator: ‘...Everything written by me will be forgotten in five to ten years, but the path paved by me will remain intact - my service. this is in it..’” (Özkaya, 1977: p. 164).

Quote 2:

Asma (2004) explained: “As a writer, ‘more meaning in less words’ lies under the identity of a storyteller ...” (p. 13).

Quote 3:

Miele (1993) found that the ‘placebo effect’ that had been confirmed in previous studies disappeared when behaviors were studied in this way. What’s more, these behaviors were never repeated, even when real drugs were given. It is clear that earlier research was premature in attributing results to the placebo effect (p. 112).

Quotations of 40 words or longer are formatted as a compressed paragraph block quote. For this purpose, the quotation in block format should start on a new line, and the entire paragraph is written 1.25 cm indented from the left, blocking at the beginning of the carriage line and creating an indent from the left. The entire citation should be written with single line spacing. Quotation marks are not used for block quotes. Any quotation within a block quote must be specified with double quotation marks.

Block Quote:

Undoubtedly, the part of the old poetry that was emphasized and criticized the most after the Tanzimat was the world of imagination. It is certain that these ready-made dreams, which are suddenly seen as a whole in our poetry and continued for centuries despite such changes in taste, created a special language with unchanging symbols and many colors. But the more remarkable aspect is that a certain beauty is praised in a certain way in an abstract language and even gives us a certain style of love (Tanpınar, 1988: p. 5-6).

Tables, Figures and Images

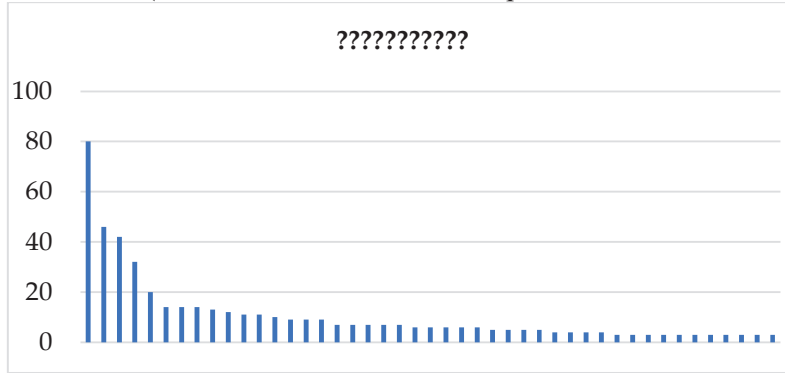
Tables and figures should be included in the relevant text. All tables and figures should be numbered consecutively. These should be referred to in the text as (Table 1), (Figure 1). An appropriate short description should be used for each table and figure, and the description should be above the table/figure below the Table/Figure title. In addition, if the table or figure is taken from another source, the source information should also be included.

Tables and figures should start from the left-hand paragraph line. Table/Figure titles should be 10 points and bold. The description containing the explanation of the table/shape should be 10 pt and normal. If tables and figures do not fit within the margins specified for the Journal, then tables and figures should be placed in the text as images (.jpeg, .png).

Pictures, photos, graphics, banners, etc. It should be arranged according to the criteria determined for all kinds of visuals, tables and figures. ...

Table 1.

Table Title (Table titles and text are in 10 points, table and number are bold, explanation is normal)

Source (10 points and italics)

Conclusion

The Result title must be unnumbered, like the Entry title. The result title should be written in 11 points, bold, plain, 1.25 cm from the left (about the size of a TAB key). There should be a 12 pt space before the conclusion title and a 6 pt space after it.

There should be no spaces before the paragraphs, and 6 pt spaces should be left after them. Paragraph heads should be indented 1.25 cm from the left (about the size of a TAB key) and justified on both sides.

References

The bibliography should be created according to the Journal Writing Rules.

Statement of Research and Publication Ethics (Mandatory Statement)

In this section, the statement of the author(s) regarding research and publication ethics will be included. This title must be included for all articles. E.g;

Researchers declare that they pay attention to all ethical principles and rules in the collection, analysis and reporting of data.

Authors' Contribution Rates (Mandatory Statement)

In this section, the author's statement that he prepared the article alone for single-author articles, and the information about the contribution rates of all authors in multi-author articles will be included. This title must be included for all articles. E.g;

- * The article was prepared by a single author.
- * The authors contributed equally to the study.
- * 1st author contributed 60%, 2nd author contributed 40%.

Statement of Interest (Mandatory Statement)

In this section, the statements of the authors regarding the conflict of interest situation will be included. This title must be included for all articles. E.g;

- * There is no conflict of interest between the authors.

Support and Acknowledgments (Not required, if any)

If support has been received by any institution or organization, information (name of institution, project number, etc.) should be made regarding the support received. (non-mandatory statement)

Information should be given about the people or institutions that the authors want to thank. (non-mandatory statement)

Ethics Committee Permission

In articles that require Ethics Committee Permission, this issue should be stated both in footnotes to the title and in the text in the method section. For the study, it should be briefly stated in one sentence from which institution and at what date the Ethics Committee Report was received.

Appendices

If there are appendices in the study, they can be given under this heading.

Creating a Bibliography

Periodicals

Journal Article References

Scientific/Academic Journal Article

Single Authored Article in Periodicals

Pattern: Author's surname, Author's Initial. (Year). The title of the article. *Title of the Periodical*, Volume(Number of the Periodical), Page range. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>

TR: Küçük, M. N. (2021). Göç-güvenlik bağlantısını yeniden düşünmek: Eleştirel güvenlik yaklaşımları, özgürleşme ve Türkiye'deki Suriyeli mülteciler. *Uluslararası İlişkiler*, 18(69), 3-28. <https://dx.doi.org/10.33458/uidergisi.777329>

Yakut, K. (2020). İttihad-ı anasırdan husumete: 1914 Rum göçü. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 13-46.

ING: Sharma, N. (2022). An examination of viewers' mental model drawings after they watched a transgender-themed TV narrative. *Psychology of Popular Media*, 11(1), 68-79. <https://doi.org/10.1037/ppm0000314>

Note: If the article has a DOI, add the DOI to the source. If the article does not have a DOI, end the source after the page range. In this case, the source is the same as a printed journal article.

Two Authored Articles in Periodicals

Pattern: First author's surname, First letter of the first name. and Second author's surname, Initials. (Year). The title of the article. *Title of the Periodical*, Volume(Number of the Periodical), Page range. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>

TR: Güllüpinar, F. ve Özkan, Ö. (2021). Etnografik mülakatın imkân ve sınırlılıkları üzerine: Konumsallık, etik ve inşa sorunları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 54, 11-40. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1052223>

ING: Ashiofu, E. & Thomas, L. (2021). The role of social media in psychiatry recruitment: A survey of program directors. *Acad Psychiatry*, 45, 742-745. <https://doi.org/10.1007/s40596-021-01500-4>

Articles with Three or More Authors in Periodicals

Pattern: First author's surname, First letter., Second author's surname, First letter. and Third author's surname, Initials. (Year). The title of the article. *Title of the Periodical*, Volume(Number of the Periodical), Page range. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>

TR: Koçak, Ö., Baytak, İ. ve Esen, Ö. (2021). Büyük Menderes nehri havzasının doğusunda MÖ II. bin yıla ait hilal biçimli tezgah ağırlıkları (Bir grup piramidal ağırlıkla beraber). *BELLE TEN*, 85(304), 713-780. <https://doi.org/10.37879/belleten.2021.713>

ING: Grady, J.S., Her, M., Moreno, G., Perez, C., & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(3), 207–217. <https://doi.org/10.1037/ppm0000185>

Articles with 21 or More Authors in Periodicals

Pattern: Surname of the first 19 Authors, Initials, respectively., . . . Last author's surname, Initials.(Year). The title of the article. *Title of the Periodical*, Volume(Number of the Periodical), Page range. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>

Eg: Kalnay, E., Kanamitsu, M., Kistler, R., Collins, W., Deaven, D., Gandin, L., Iredell, M., Saha, S., White, G., Woollen, J., Zhu, Y., Chelliah, M., Ebisuzaki, W., Higgins, W., Janowiak, J., Mo, K. C., Ropelewski, C., Wang, J., Leetmaa, A., . . . Joseph, D. (1996). The NCEP/NCAR 40-year reanalysis project. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 77(3), 437–471. <http://doi.org/fg6rf9>

Note: If there are more than 21 authors, after the names of the first 19 authors are listed, ellipses with spaces are added and the name of the last author is added. No more than 20 names should be included.

Article with Volume Number but Without Issue Number

Eg: Sanchiz, M., Chevalier, A., & Amadiou, F. (2017). How do older and young adults start searching for information? Impact of age, domain knowledge and problem complexity on the different steps of information searching. *Computers in Human Behavior*, 72, 67–78. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.02.038>

Article with Issue Number, Not Volume Number

Eg: Öztürk, V. (2021). Method in XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi: Albert Thibaudet's Influence on Ahmet Hamdi Tanpınar. *bilig*, 99, 163-180. <https://doi.org/10.12995/bilig.9907>

Author with Double Surname

Eg: Biber-Vangölü, Y. (2021). Locating the European carnival in the cultural history of Britain . *Milli Folklor*, 17(131), 131-140. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/millifolklor/issue/66180/716895>

Popular Magazine Article

Pattern: Author's surname, Author's Initial. (Year, Month, Day). The title of the article. *Journal name*, Volume(Number of Journal), Page range. <http://doi.org/xx.xxxxxxxx>

TR: Ocak, M. E. (2022, Şubat). Parker güneş sondası Güneş'e "dokundu!". *Bilim ve Teknik*, 651, 11-12. <https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/makale/parker-gunes-sondasi-gunese-dokundu>

ING: Lyons, D. (2009, June 15). Don't 'iTune' us: It's geeks versus writers. Guess who's winning. *Newsweek*, 153(24), 27.

Schaefer, N. K., & Shapiro, B. (2019, September 6). New middle chapter in the story of human evolution. *Science*, 365(6457), 981–982. <https://doi.org/10.1126/science.aay3550>

Newspaper Article

Printed Newspaper Article

Pattern: Author's surname, Author's Initial. (Year, Month, Day). The title of the article. *Name of the newspaper*, Page range.

TR: Çetin, E. (1988, Şubat 18). Kadının adı yok. *Milliyet*, 10.

ING: Harlan, C. (2013, April 2). North Korea vows to restart shuttered nuclear reactor that can make bomb-grade plutonium. *The Washington Post*, A1, A4.

Online Newspaper Article

Pattern: Author's surname, Author's Initial. (Year, Month, Day). The title of the article. *The name of the newspaper*. URL address

TR: Kırıkkanat, M. G. (2022, Ocak 2). Yeşilçam iktidarı istiyoruz!. *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/mine-g-kirikkanat/yesilcam-iktidari-istiyoruz-1897052>

ING: Carey, B. (2019, March 22). Can we get better at forgetting? *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/03/22/health/memory-forgetting-psychology.html>

Blog Post

Pattern: Author's surname, Author's Initial. (Year, Month, Day). Blog title. *Blog page*. URL address

TR: Aktan, D. (2022, Şubat 4). Nefret ettiğimiz markalara neden aşık oluruz?. *Harvard Business Review Türkiye*. <https://hbrturkiye.com/blog/nefret-ettigimiz-markalara-neden-asik-oluruz>

ING: Ouellette, J. (2019, November 15). Physicists capture first footage of quantum knots unraveling in superfluid. *Ars Technica*. <https://arstechnica.com/science/2019/11/study-you-can-tie-a-quantum-knot-in-a-superfluid-but-it-will-soon-untie-itself/>

Note: Blog posts follow the same format as journal articles. The blog name is written in italics, just like the title of a magazine.

Book/E-Book References

Single Author Book

Pattern: Author's surname, Author's initials. (Year). *Title of the book* (Print number). Publisher.

TR: Obuz, Ö. (2021). *Ölüme tutulmak (İstanbul'un eski bağımlıları)*. Kabalcı Yayınları.

Çotuksöken, B. (2019). *Antropontoloji ya da insan-varlıkbilgisi*. (1. baskı). Notos Kitap. <https://www.kobo.com/tr/tr/ebook/antropontoloji-ya-da-nsan-varlkbilgisi>

ING: Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The biology of humans at our best and worst*. Penguin Books.

Jackson, L. M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>

Multi-Author Book

Pattern: Author's surname, Author's initials. and Author's surname, Author's initials. (Year). *Title of the book* (Print Number). Publisher.

TR: Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Ekonomi politikası*. Remzi Kitabevi.

Büyüköztürk, Ş. Çokluk, Ö. ve Köklü, (2020). *Sosyal bilimler için istatistik* (24. baskı). Pegem Akademi.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Akçağ.

ING: Svendsen, S., & Løber, L. (2020). *The big picture/Academic writing: The one-hour guide* (3rd digital ed.). Hans Reitzel Forlag. <https://thebigpicture-academicwriting.digi.hansreitzel.dk/>

Note: The same formats should be used for both print books and ebooks. For e-books, the format, platform or device (eg Kindle) is not included in the reference.

Editorial Book

Pattern: Editor's last name, editor's first letter. (Ed.). (Year). *Title of the book* (Print number). Publisher.

TR: Özbek, M. (Ed.). (2015). *Kamusal alan*. Hil Yayınları.

Savaşır, I. ve Şahin, N. H. (Ed.). (1997). *Bilişsel-davranışçı terapilerde değerlendirme: Sık kullanılan ölçekler*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

ING: Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. Academic Press.

Hygum, E., & Pedersen, P. M. (Eds.). (2010). *Early childhood education: Values and practices in Denmark*. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/>

Torino, G. C., Rivera, D. P., Capodilupo, C. M., Nadal, K. L., & Sue, D. W. (Eds.). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119466642>

Note: For English sources, use the abbreviation “(Ed.)” for one editor and “(Eds.)” for more than one editor, with a period after the editor names.

Reprinted Editorial Book

Eg: Watson, J. B., & Rayner, R. (2013). *Conditioned emotional reactions: The case of Little Albert* (D. Webb, Ed.). CreateSpace Independent Publishing Platform. <http://a.co/06Se6Na> (Original work published 1920)

Book Section

Pattern: Author's surname, Author's initials. and Author's surname, Author's initials. (Year). The name of the book chapter. *Title of the book* (Print number, Page range). Publisher.

TR: Hovardaoğlu, S. (2007). Psikolojik ölçmenin temelleri. *Davranış bilimleri için araştırma teknikleri* (2. baskı, s. 87-125) içinde. Hatipoğlu Yayınevi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). Nitel araştırmanın planlanması. *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (2. baskı, s. 49-91) içinde. Seçkin Yayınları.

ING: Luck, S. J. (2014). A Broad overview of the event-related potential technique. In *An introduction to event related potential technique* (2nd ed., pp.1-34). The MIT Press.

Kuhn, T. S. (1971). The priority of paradigms. In *The structure of scientific revolutions* (3rd ed., pp. 43-52). The University of Chicago Press.

Chapter in an Edited Book

Pattern: Author's surname, Author's initials. (Year). The name of the book chapter. The initials of the editor's name. Editor's last name (Ed.), *Title of book* (Print number, Page range) in. Publisher.

TR: Türer, O. (2005). Osmanlı toplumunda tasavvuf ve sufiler. A. Y. Ocak (Ed.), *Osmanlı Anadolu'sunda tarikatların genel dağılımı* (s. 207-246) içinde. T.T.K. Yayınları.

Yolaç, P. (2003). Sosyal fobi ve bilişsel-davranışçı tedavi yaklaşımı. I. Savaşır, G. Soygüt ve E. Kabakçı (Ed.), *Bilişsel davranışçı terapilerde değerlendirme: Sık kullanılan ölççekler* (3. baskı, s. 47-69) içinde. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Özkan-Ceylan, A. ve Bekçi, B. (2012). Algı. N. Güngör Ergan, B.Şahin-Kütük ve R.Coştur (Ed), *Davranış bilimleri* (s. 33-53) içinde. Siyasal Kitabevi.

ING: Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney, & J. Bryant (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (4th ed., pp. 115–129). Routledge.

Thestrup, K. (2010). To transform, to communicate, to play—The experimenting community in action. In E. Hygum & P. M. Pedersen (Eds.), *Early childhood education: Values and practices in Denmark*. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/?id=192>

Aron, L., Botella, M., & Lubart, T. (2019). Culinary arts: Talent and their development. In R. F. Subotnik, P. Olszewski-Kubilius, & F. C. Worrell (Eds.), *The psychology of high performance:*

Developing human potential into domain-specific talent (pp. 345–359). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000120-016>

A Few Volumes of a Multivolume Work

Pattern: Author/Editor's surname, Author/Editor's initials. and Author/Editor's last name, Author/Editor's initial. (Ed.). (Year). *Book title*. (Print number) (Volume issue). Publisher.

TR: Halman, T. S., İsen, M., Horata, O., Çelik, Y., Demir, N., Kalpaklı, M., Korkmaz, R. ve Oğuz, M.Ö. (Ed.). (2019). *Türk edebiyatı tarihi* (3. baskı) (Cilt 1-4). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

ING: Harris, K. R., Graham, S., & Urdan T. (Eds.). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.

Translation Book

Pattern: Last name of the author of the original book, Initials. (Year). *Title of the book* (Print number). (The initials of the translator's name. Translator's surname, Trans.). Publisher. (The publication date of the original work).

TR: Yalom, I. D. (1998). *Kısa süreli grup terapileri: İlkeler ve teknikler*. (N. H. Şahin, Çev.). Türk Psikologlar Derneği Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1983).

Solso, R. L., Maclin, M. K. ve Maclin, O. H. (2009). *Bilişsel psikoloji* (2. Baskı). (A. Ayçiçeği-Dinn, Çev.). Kitabevi (Orijinal eserin basım tarihi 2004, 7. Baskı).

ING: Demidov, V. (1986). *How we see what we see* (A. Repeyev, Trans.). Mir Publishers. (Original work published 1986).

Freud, S. (1961). *The interpretation of dreams: The complete and definitive text* (J. Strachey, Trans.). Science Editions (Original work published 1900).

Example of Chapter in a Translated Book (Edited)

Pattern: The surname of the chapter author of the original book, the initial of the first name. (Year). The name of the book chapter. The initials of the editor's name. Surname (Ed.). and the first letter of the translator's name. Surname (Trans.). *Title of the book* (Print number, Page range). Publisher. (The publication date of the original work).

Eg: Ciccarelli, S.K. & White, J. N. (2016). Duyum ve algı. D. N. Şahin (Çev. Ed.) ve A. Kapucu (Çev.). *Psikoloji: Bir keşif gezintisi*. (2. baskı, s. 88-129) içinde. Nobel Tıp Kitabevi.(Orijinal eserin yayın tarihi 2015, 3. baskı).

Institution Guidelines

Pattern: Institution name. (Year). *Title of work* (Print number). URL address

Eg: Dünya Sağlık Örgütü. (2016). *Hastalıkların ve ilgili sağlık sorunlarının uluslararası istatistiksel sınıflandırması* (10. baskı). <https://icd.who.int/browse10/2016/en>

World Health Organization. (2019). *International statistical classification of diseases and related health problems* (11th ed.). <https://icd.who.int/>

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

World Health Organization. (2019). 2A85.5 Mantle cell lymphoma. *In International statistical classification of diseases and related health problems* (11th ed.). <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/1804127841>

American Psychiatric Association. (2013). Anxiety disorders. *In Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596.dsm05>

Children's Books or Picture Books

Pattern: Author's surname, author's first letter. (Year). *Title of the book* (initials of the illustrator/artist. Surname of the illustrator/artist, illus./draw.). Publisher.

Children's Book with Different Illustrator from the Author

Eg: Crimi, C. (2019). *Weird little robots* (C. Luyken, Illus.). Candlewick Press.

Children's Book with the Same Illustrator as the Author

Eg: Beaton, K. (2016). *King baby* (K. Beaton, Illus.). Arthur A. Levine Books.

Note: Children's books references follow the book format but include the name of the illustrator as well as the author's name. Both names are included as the author and illustrator of a children's book work together creatively to tell the story. A children's book illustrator helps create the entire work.

Religious Work

Pattern: *Name of the work*. (Year). (The initials of the translator's name. Translator's surname, Trans.). Publisher.

TR: *Kur'ân-ı Kerîm*. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. (2009). (3. baskı). (H. Altuntaş, M. Şahin, Çev.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kur'ân-ı Kerîm. <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-2/fatiha-suresi-1/ayet-1/diyamet-vakfi-meali-4>

Kitabı Mukaddes. (2003). Kitabı Mukaddes Şirketi.

Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil. (2009). Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları.

ING: *King James Bible*. (2017). King James Bible Online. <https://www.kingjamesbibleonline.org/> (Original work published 1769)

Annotated Religious Work

Pattern: Last name of the author of the original book, Initials. (Year). *Title of the book* (Print number). (The initials of the translator's name. Translator's surname, Trans.). Publisher.

TR: Esed, M. (2002). *Kur'an mesajı: Meal-tefsir*. (C. Koytak ve Ah. Ertürk, Çev.). İşaret Yayınları.

Öztürk, M. (2011). *Kur'ân-ı Kerîm meâli* (anlam ve yorum merkezli çeviri). (3. baskı). Düşün Yayınları.

ING: Kaiser, W. C., Jr., & Garrett, D. (Eds.). (2006). *NIV archeological study bible: An illustrated walk through biblical history and culture*. Zondervan.

Dictionary

Printed Dictionary

Pattern: Author's surname, Initials. (Year). *Title of the book* (Print number). Publisher.

TR: Karataş, T. (2019). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü* (4. baskı). İz Yayıncılık.

ING: VandenBos, G.R. (Ed.). (2013). *APA dictionary of clinical psychology*. American Psychological Association.

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667).

Merriam-Webster. (2003). Litmus test. In *Merriam-Webster's collegiate dictionary* (11th ed., p. 727).

Online Dictionary

TR: *Güncel Türkçe Sözlük*. (t.y.) Türk Dil Kurumu. https://sozluk.gov.tr/transfer?option=com_gts&view=gts

Kubbealtı Lugati. (t.y.). Kubbealtı Akademisi. <http://lugatim.com>

ING: American Psychological Association. (n.d.). Just-world hypothesis. In *APA dictionary of psychology*. Retrieved January 18, 2020, from <https://dictionary.apa.org/just-world-hypothesis>

Merriam-Webster. (n.d.). Semantics. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved January 4, 2020, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/semantics>

Wikipedia

Pattern: Item name (date the item was archived). in *Wikipedia*. URL address

TR: Yağlıboya resim (2021, Şubat 15). *Wikipedia* içinde. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ya%C4%9F1%C4%B1boya_resim

ING: Oil painting. (2019, December 8). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Oil_painting&oldid=929802398

Note: When quoting Wikipedia, quote an archived version of a Wikipedia page so that readers can get the version you are using. Access the archived version on Wikipedia by selecting "View history" and then the time and date of the version you are using. If a wiki does not provide permalinks to archived versions of the page, include the URL of the entry and a date of acquisition.

Interview/Interview

Pattern: Surname of the interviewer, Initials. and Interviewer's surname, Initials. (History). Interview title. Interview with the interviewee. *Title of work*, volume/issue, page range.

Eg: Aytaç, S. ve Göl, B. (2010, Ocak). Hamburg benim evim. Fatih Akın'la söyleşi. *Altyazı*, 91, 22-24.

Öztürk, S. R. (2006). Beni korkutan, bana acı veren belirsizliktir. Zeki Demirkubuz'la söyleşi. S. R. Öztürk (Ed.), *Kader: Zeki Demirkubuz* (s. 79-121). Dost.

Reports

Report of a Government Agency

Pattern: Name of the Institution Publishing the Official Publication. (Year). *Name of the report* (Publication No.). Publisher./Access address

TR: Türkiye İstatistik Kurumu. (2021, Haziran 22). *Kütüphane istatistikleri, 2020* (Yayın No. 37201). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kutuphane-Istatistikleri-2020-37201>

ING: National Cancer Institute. (2019). *Taking time: Support for people with cancer* (NIH Publication No. 18-2059). U.S. Department of Health and Human Services, National Institutes of Health. <https://www.cancer.gov/publications/patient-education/takingtime.pdf>

Note: The specific institution responsible for the report appears as the author. Institutions that are not in the group author name appear as publishers in the source item.

An Authorized Report

Pattern: Author's surname, Initials. and Author's surname, Initials. (Year). *Name of the report* (Publication No.). The institution that published the report. Publisher./Access address

TR: Aydıntepe, M. ve Artokça, İ. (2018). *Yemen Raporu*. TASAM. http://www.tasam.org/Files/PDF/Raporlar/yemen_raporu.pdf_b7e9f548-3946-4f3d-ac14-b8448ef6b8eb.pdf

ING: Baral, P., Larsen, M., & Archer, M. (2019). *Does money grow on trees? Restoration financing in Southeast Asia*. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/does-money-grow-on-trees-restoring-financing-in-southeast-asia/>

Stuster, J., Adolf, J., Byrne, V., & Greene, M. (2018). *Human exploration of Mars: Preliminary lists of crew tasks* (Report No. NASA/CR-2018-220043). National Aeronautics and Space Administration. <https://ntrs.nasa.gov/archive/nasa/casi.ntrs.nasa.gov/20190001401.pdf>

Note: If the report has a report number, enclose it in parentheses after the report's title without italics. Provide the publisher and URL of the report in the source element of the reference.

Brochure

Eg: Cedars-Sinai. (2015). *Human papillomavirus (HPV) and oropharyngeal cancer* [Brochure]. <https://www.cedars-sinai.org/content/dam/cedars-sinai/cancer/sub-clinical-areas/head-neck/documents/hpv-throat-cancer-brochure.pdf>

Note: Brochures or flyers follow the same format as report references. This brochure has a corporate author rather than individual authors. Include “[Brochure]” in square brackets after the title of the brochure.

Symposium/Conference Proceedings

Pattern: Author's surname, Author's initials. (Year, Month, Day). *Paper title* [Oral presentation]. Name of the scientific meeting, City where the meeting took place, Country.

TR: Boz, E. ve Yıkımış, S. (2021, Temmuz 12-14). *Yunus Emre’de empati dili* [Sözlü sunum]. Yunus Emre’nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu’da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu, Ankara, Türkiye.

ING: Evans, A. C., Jr., Garbarino, J., Bocanegra, E., Kinscherff, R. T., & Márquez-Greene, N. (2019, August 8–11). *Gun violence: An event on the power of community* [Conference presentation]. APA 2019 Convention, Chicago, IL, United States. <https://convention.apa.org/2019-video>

Note: Explain the presentation in square brackets after the title. The explanation is flexible (for example, “[Conference session]”, “[Password presentation]”, “[Poster presentation]”, “[Keynote]”). If video of the conference presentation is available, include a link at the end of the reference.

Note: Conference papers published in a journal follow the same format as journal articles. Conference proceedings published as books follow the same reference format as edited books.

Theses

Published Theses

Pattern: Author's surname, Author's initials. (Year). *Title of the thesis* (Thesis No.) [Master's thesis / Doctoral thesis, Name of the University]. Published database/Internet address.

TR: Gönül, F. (2021). *Duygusal zekâ, iş doyum ve tükenmişlik ilişkisi: Hastane çalışanları üzerinde bir araştırma* (Tez No. 702862) [Doktora tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Ocak, B. (2020). *Obsesif kompulsif belirtisi gösteren grup ve kontrol grubunda duygu ve zaman aralığı değişimlerinin dikkat yanıp sönmesi üzerindeki etkisi* (Tez No. 628535) [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

ING: Kabir, J. M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty* (Publication No. 10169573) [Doctoral dissertation, Wilmington University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Miranda, C. (2019). *Exploring the lived experiences of foster youth who obtained graduate level degrees: Self-efficacy, resilience, and the impact on identity development* (Publication No. 27542827) [Doctoral dissertation, Pepperdine University]. PQDT Open. <https://pqdtopen.proquest.com/doc/2309521814.html?FMT=AI>

Note: A thesis is considered published when it is available from a database such as ProQuest Dissertations and Theses Global or PDQT Open, an institutional repository, or an archive. If the database gives publication numbers to theses and dissertations, write the publication number in parentheses after the thesis or dissertation title, without italics.

Unpublished Thesis

Pattern: Author's surname, Author's initials. (Year). *Title of the thesis* [Unpublished Master's thesis / Unpublished PhD thesis]. Name of the university.

TR: Aşkar (Perçin), P. (1985). *Yükseköğretime öğrenci seçme ve yerleştirme sisteminin geçerliği* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

ING: Harris, L. (2014). *Instructional leadership perceptions and practices of elementary school leaders* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Virginia.

Audiovisual Media

Film and Television References

Film

Pattern: Director's surname, Director's initials (Director). (Year). *The name of the movie* [Movie]. Producer Company; Producer Firm.

TR: Erdoğan, Y. (Yönetmen). (2004). *Vizontele Tuba* [Film]. BKM Film.

ING: Fleming, V. (Director). (1939). *Gone with the wind* [Film]. Selznick International Pictures; Metro-Goldwyn-Mayer.

Doctor, P., & Del Carmen, R. (Directors). (2015). *Inside out* [Film]. Walt Disney Pictures; Pixar Animation Studios.

Note: If there is more than one producer company in the source element of the reference, separate them with semicolons.

TV series

Pattern: Producer's surname, Producer's initials. (Producer) (The year(s) the series aired). Series Name [TV series]. Producer Firm.

TR: Türkoğlu, A. (Yapımcı). (2006-2007). *Hayat türküsü* [TV dizisi]. Koliba Film.

ING: Serling, R. (Executive Producer). (1959–1964). *The twilight zone* [TV series]. Cayuga Productions; CBS Productions.

Note: If the series is still airing, replace the second year with “present”: (2017-present). If there is more than one producer company in the source element of the reference, separate them with semicolons.

Video Recording

Pattern: Author/Producer/Artist Surname, Initials. (Year). *Name of speech/song/episode* [Audio or Video]. Internet address

TR: Anadol, R. (2020, Temmuz). *Makine zekası çağında sanat* [Video]. TED Konferansları. https://www.ted.com/talks/refik_anadol_art_in_the_age_of_machine_intelligence?language=tr#t931

ING: Simons, D. (2010, Mach 14). *The “door” study* [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=FWSxSQsspiQ>

Music Recording

Pattern: Composer's surname, Composer's initials. (Copyright date). Title of the work [name of the performer “recorded by” - if the composer and the performer are different]. *The name of the album*. [recording type CD, record, cassette, etc.]. Company. (Registration date if posting date is different from copyright date)

TR: Selçuk, M. N. (1999). Aziz İstanbul. *Üstad* [CD]. YKY Müzik.

ING: Picker, T., & McClatchy, J. D. (1995). *Emmeline: An opera in two acts* [Study score]. Schott Music.

Artwork References

Artwork in a Museum or Museum Website

Eg: van Gogh, V. (1889). *The starry night* [Painting]. The Museum of Modern Art, New York, NY, United States. https://www.moma.org/learn/moma_learning/vincent-van-gogh-the-starry-night-1889/

Note: Always include a description of the medium or format in square brackets after the title. The description is flexible (for example, a general description like “[Picture]” or a more specific description like “[Oil painting]” or “[Oil on canvas]”). For untitled artwork, add a description in square brackets instead of a title.

Art Exhibition

Eg: *Design for eternity: Architectural models from the ancient Americas* [Exhibition]. (2015–2016). The Met Fifth Avenue, New York, NY, United States. <https://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2015/design-for-eternity>

Martinez, J.-L., & Douar, F. (2018–2019). *Archaeology goes graphic* [Exhibition]. The Louvre, Paris, France. <https://www.louvre.fr/en/expositions/archaeology-goes-graphic>

Note: Indicate the curator(s) of the exhibition in the author element of the reference. If the curator is unknown, move the title of the exhibition to the author position of the reference. The year or year range of the exhibition appears in the date element of the reference.

Web Pages and Websites

Pattern: Author Surname, Initials or Group name. (Year). Title of the study. The name of the website. URL address

TR: Türk Psikologlar Derneği (2019, 26 Kasım). Mesleki mevzuat. <https://www.psikolog.org.tr/tr/kurumsal/meslekimevzuat-x654/>

ING: World Health Organization. (2020). Coronavirus. https://www.who.int/healthtopics/coronavirus#tab=tab_1

Social media

Pattern: Author Surname, Initial [username]. (Year, day, month). *The first 20 words of the post* [Description]. Site name. Internet address

Eg: News From Science. (2019, June 21). *Are you a fan of astronomy? Enjoy reading about what scientists have discovered in our solar system—and beyond? This* [Image attached] [Status update]. Facebook.

<https://www.facebook.com/ScienceNOW/photos/a.117532185107/10156268057260108/?type=3&theater>

Alper, S. [@SinanAlper_]. (2020, 2 Eylül). *Gerçekten de, istatistiğin ve onu kullanan bilim alanlarının temelde amacı aynıdır: Henüz yaşanmamış şeyleri tahmin edebilmek* [Tweet]. Twitter. https://twitter.com/SinanAlper_/status/1301210933335916547

Gates, B. [@BillGates]. (2019, September 7). Today, it's difficult for researchers to diagnose #Alzheimers patients early enough to intervene. A reliable, easy and accurate diagnostic would [Thumbnail with link attached] [Tweet]. Twitter. <https://twitter.com/BillGates/status/1170305718425137152>

National Geographic [@natgeo]. (n.d.). *IGTV* [Instagram profile]. Instagram. Retrieved December 8, 2019, from <https://www.instagram.com/natgeo/channel/>